JUDITH HERRIN

BİZANS

BİR ORTAÇAĞ İMPARATORLUĞUNUN ŞAŞIRTICI YAŞAMI

iletişim

JUDITH HERRIN King's College'da (Londra) Geç Antik Dönem ve Bizans çalışmaları profesörü. Pek çok makalesinin yanı sıra Yunanistan, Kıbrıs ve Türkiye'de Bizans dönemiyle ilgili kazılara katılmıştır. *Past and Present* dergisinin yayın kurulu üyesi. Kitapları: *The Formation of Christendom* (1989), *A Medieval Miscellany* (2000), *Women in Purple* (2002), *Unrivalled Influence: Women and Empire in Byzantium* (2013) ve *Margins and Metropolis: Authority across the Byzantine Empire* (2013).

Byzantium. The Surprising Life of a Medieval Empire
© 2007 Judith Herrin
Bu kitabın ilk baskısı 2007'de İngiltere'de, Penguin Books Ltd. tarafından yapılmıştır.

İletişim Yayınları 1463 • Tarih Dizisi 59
ISBN-13: 978-975-05-0749-6
© 2010 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1-3. BASKI 2010-2013, İstanbul
4. BASKI 2016, İstanbul

EDİTÖR Begüm Güzel - Stefo Benlisoy - Kerem Ünüvar
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI İmparatoriçe Zoe,
Aya Sofya'nın güney galerisinin doğu ucu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DİZİN Özgür Yıldız
BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JUDITH HERRIN

Bizans

Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı

Byzantium
The Surprising Life of a Medieval Empire

ÇEVİREN *Uygur Kocabaşoğlu*

iletişim

"Bizans nedir?" sorusunu
onlar da sorduğu için
Tamara ve Portia'ya

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR *9*

ÖNSÖZ / MURAT BELGE *11*

GİRİŞ: **Bizans'ın Farklı Bir Tarihi** *17*

BİRİNCİ KISIM

Bizans'ın Temelleri *31*

1. **Konstantinos'un Şehri** *33*
2. **Konstantinopolis, Hıristiyanlık Aleminin En Büyük Şehri** *43*
3. **Doğu Roma İmparatorluğu** *54*
4. **Rum Ortodoksluğu** *67*
5. **Aya Sofya Kilisesi** *87*
6. **Ravenna Mozaikleri** *100*
7. **Roma Hukuku** *111*

IKİNCI KISIM

Antikiteden Ortaçağa Geçiş *131*

8. **İslam'a Karşı Siper** *133*
9. **İkonalar, Yeni Bir Hıristiyan Sanat Biçimi** *150*
10. **İkonaların Kırımı ve İkonaların Ululanması** *159*
11. **Eğitimli ve Belagatli Bir Toplum** *175*
12. **Aziz Kyrillos ve Methodios, "Slavlara Gönderilen Havariler"** *189*

ÜÇÜNCÜ KISIM
Bizans Bir Ortaçağ Devleti Oluyor 199
13. Rum Ateşi 201
14. Bizans Ekonomisi 209
15. Hadımlar 223
16. İmparatorluk Sarayı 235
17. "Asil Aileye Mensup" İmparator Çocukları 252
18. Athos Dağı 269
19. Venedik ve Çatal 282
20. "Bulgar Kasabı", II. Basileios 293
21. 11. Yüzyıl Bunalımı 302
22. Anna Komnena 316
23. Kozmopolit Bir Toplum 327

DÖRDÜNCÜ KISIM
Bizans'tan Çeşitlemeler 339
24. Haçlıların Dayanak Noktası 341
25. Trabzon, Arta, İznik ve Selanik Kaleleri 354
26. Başkaldıranlar ve Koruyucular 371
27. "Türk'ün Sarığı Papa'nın Üç Katlı Tacından Evladır" 399
28. 1453 Kuşatması 412

SONUÇ: **Bizans'ın Büyüklüğü ve Mirası** 425

Metinde Adı Geçen İmparatorların Listesi 445
Kronoloji 449
Okuma Önerileri 455
Haritalar 471
Dizin 483

TEŞEKKÜR

Bu kitabın yazılışında A.G. Leventis Vakfı'nın, Michael Marks Yardım Tröstü'nün, Yunanistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Uluslararası İlişkiler Müdürü Dr. Alkisti Soulogianni ve Londra King's College'ın Başkanı Profesör Rick Trainor'un maddi desteklerine minnetle teşekkürler ederim. Bana zaman ayıran ve teşvik eden Eski Yunan ve Roma, Bizans ve Çağdaş Yunan Çalışmaları bölümlerindeki meslektaşlarıma ayrıca teşekkür etmek isterim.

Metni iki kez gözden geçiren Stuart Proffitt'e yazma işinin son aşamasındaki bilgece tavsiyeleri için özellikle müteşekkirim. Hazırlıkların kritik bir aşamasında Girit Ortodoks Akademisi'nin Müdürü Dr. Alexandros Papderos alicenap bir konukseverlik sergiledi. Dostlarım Dionysios Stathakopoulos, Charlotte Roueché ve Carol Krinsky müsveddeleri okuyup sayısız düzeltme yapmaya zaman ayırdılar; Murat Belge, Neil Belton ve Anthony Cheetham ayrıntılar konusundaki titizlikleriyle yardımcı oldular; Bob Ousterhout ve Chris Wickham'ın ve yayıncı tarafından adları verilmeyen iki başka okuyucunun raporları beni yanlışlardan korudu ve çalışmanın son haline eklenebilecek yeni başlıklar önerdi. Clive Foss ve Uros Milivoyevic'e yapmış oldukları yararlı düzeltmeler nedeniyle müteşekkirim.

Georgina Capel'e heyecanlı desteği, Brigitta van Rheinberg'e nihai ürüne olan inancı ve Catherine Holmes, Demetra ve Charalambos Bakirtzis, Cécile Morrisson, Archie Dunn, Elizabeth Jeffreys, Costas Kaplanis, Anna Contadini, Rustam Shukurov, Charalambos Bouras ve Jessica Rawson'a, nadir kitapların ve makalelerin, yayımlanmamış metinlerin ve başka eserlerin kopyalarının bulunması konusundaki yardımları için ayrıca teşekkür ederim. Maria Vassilaki Sina Dağı'ndaki Azize Katherina Manastırı'na Yunan Mirası'nı Koruma Derneği'nin düzenlemiş olduğu hac gezisine benim de katılmamı olanaklı kıldı; ona, Lydia ve Costas Carras'a, ve Anna Lea'ya teşekkür ederim. Son olarak, resimleri bulmamdaki yardımları için Kallirroe Linardou'ya ve Lioba Theis ile Birmingham'daki Barber Güzel Sanatlar Enstitüsü'nün, Dumbarton Oaks'daki Bizans Koleksiyonu'nun, Atina'daki Benaki Müzesi'nin ve Courtauld Sanat Enstitüsü'nün personeline cömert yardımları için özellikle müteşekkirim.

Her aşamasında kitapla birlikte yaşayan ve onun için çalışan Anthony, Tamara ve Portia'nın sürekli desteklerine her zamankinden daha ziyade müteşekkirim.

Önsöz

Murat Belge

Judith Herrin'in kitabı küçük bir kişisel anıyla başlıyor. Siz de kitaba bunu okuyarak başlayacağınıza göre, fazla uzatmayayım: çalıştığı üniversiteye onarım işleri için gelmiş iki usta kapısında yazan "Bizans Tarihi Profesörü" yazısını görünce, "Bu neyin nesidir?" diye meraklanmışlar, ama Judith'in dediğine göre "Türkiye ile bir ilişiği" olduğunu kestirmişler.

Bana özellikle ilginç gelen de bu oldu. Sözkonusu iki usta Türkiye'nin bir üniversitesinin koridorunda yürürken böyle bir tabela görseler, üzerine konuşacak cesareti kendilerinde bulsalar, muhtemelen, "Bunun bizimle bir ilişiği yok ki! Neden bunu bize öğretiyorsunuz?" diye sorarlardı.

Çünkü bu toplumun ortaklaşa ve ortalama bilinçlilik düzeyinde Bizans, olsa olsa, "Kahpe Bizans" olarak vardır. Onun tarihi bitince bizim tarihimiz başlamıştır vb..

Bazan düşünürüm, "Bu dünyada bir Bizans tarihçisi için İstanbul'dan iyi çalışılacak bir yer var mıdır?" Bir açıdan baktığınızda, yoktur. İmparatorluk olmasına koca imparatorluk, ama başkenti burası, yüreği burada atmış, beyni burada çalışmış. Bıraktığı eserlerin en önemlileri burada. Bizans'ın bugünün dünyasında devamı olarak Yunanistan'ı biliriz. Ama yalnız İstanbul'daki Bizans eserleri Yunanistan'dakileri birkaç kere katlar.

Demek ki eserler burada. Burada yoğunlaşıyorlar. Peki, başka? Başka bir şey yok. Bizans'ı çalışan kurum vb.. ya yok, kalmadı, ya da parmakla sayılacak kadar az. Başka bir kurumun üniversitede bir bölümün bir parçası, öyle bir şey. Ama, sözgelişi falan fakültenin "Tarih Bölümü"nün bir "Bizans kürsüsü" var mı, derseniz, benim bildiğim öyle bir şey de pek yok. Çin'deki Türkler, Türkistan tarihi ararsanız var; ama "Bizans tarihi" yok. Zamanında bu konuyu Fuat Köprülü ele almış, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* adlı kitabının girişinde bir yerde "... Osmanlı İmparatorluğu içindeki hukukî şartların yalnızca Türkler tarafından yaratıldığını zannetmek ve bunda Bizans'ın tesirlerini dikkat nazarına almamak, muhakkak bir hata olurdu" diye biten bir cümle de kurmuştur. Ama kitabın bunun dışındaki bütün cümleleri böyle bir etki olmadığını kanıtlamak üzere yazılmıştır. Genel eğitim sistemimiz, bugün de, hayatımızda, geçmişimizde, Bizans'tan bize kalabilmiş herhangi bir şey olmadığı varsayımına (belki "varsayım" sözü de yetersiz: "peşin kabul" de diyebiliriz) dayandırılmış durumda. Bu, yalnızca Köprülü tarihçiliğinin gücü sayesinde böyle olmasa gerek.

Dolayısıyla böyle bir "disiplin" yok; olmayınca Bizans çalışmaları için gerçekten yeterli bir kitaplık bulmak dahi zor. Bu gibi işler çok kimseyi ilgilendirmiyor.

Gelelim, bu önsözün başında değindiğim, benzerleri başka yerde bulunamayacak Bizans eserlerine. Burada da tuhaf bir manzarayla karşılaşıyoruz.

Atatürk'ün talebi üstüne camiyken müzeye çevrilen Aya Sofya ile Kariye (bu son derece isabetli bir karardı) ve Fatih Mehmed'in talebi üstüne camiye dönüştürülmeyen Muhliotissa'dan başka bir de Saray içinde kaldığı için hiçbir zaman cami yapılmamış Aya İrini dışında bütün Bizans kiliseleri bugüne ya cami ya da "yıkıntı" olarak gelmişlerdir. İstanbul'un fethedildiği evrede veya bunu izleyen yıllarda fethedilen bir kentin kiliselerinin camiye çevrilmesi yadırganacak bir şey değildi (İspanya'da kilise yapılmış camiler gibi) ve hattâ "ehl-i kitab" denilen insanların ibadethanelerine gösterilen saygı ifadesi olarak da de-

ğerlendirilebilirdi. Bunu bugün de devam ettirmek ise o kadar anlamlı değil. Üstelik, camiye çevrilmiş olanların bazılarının da hali hiç parlak görünmüyor. İmrahor artık bir yıkıntı, Zeyrek, Eski İmaret camilerinin durumu içler acısı. Oysa Diyanet'in çıkardığı kitaba göre vakit namazında cemaati 20 kişiyi geçmeyen Zeyrek (Pantokrator) ne güzel müze olurdu.

Ama camiye çevrilmemiş olanların bugünkü haline baktığımızda, koşulların çok daha kötü olduğunu görüyoruz. Yani, bir Bizans kalıntısının iyi kötü ayakta durmaya devam edebilmesi için, olsa olsa "camiye çevrilebilir bir bina" olması mı gerekiyor, bunu anlamak zor. Üstü kapatılmış, harap sarnıçlar, kendi kendine yıkılmaya terkedilmiş –bazıları gene kilise– yapılar, duvar kalıntıları vb.. Zaten bunların bir kısmı bizim kuşakların, bugün hayatta olan insanların hatırlayabildikleri süreler içinde yok olup gitti.

Doğu Roma'nın başkentinden kalma bir Saray'ın hâlâ bazı kalıntıları ayakta. Böyle bir kentin Hipodrom'unun bir kısmı kolayca onarılabilir ve ziyarete açılabilir. Bir yerde (Aksaray'da) saklanan "katakomb" açılır, Sultanahmet'te Four Seasons'ın altındaki ve yanındaki saray üstüne çalışılır. Yani yapacak çok şey var. Yenikapı'da bulunan liman kalıntılarına gösterilen özen, Türkiye'de bir çağın kapandığının ve yenisinin açılmaya başladığının güvenilir bir işareti gibi görünüyor. O liman gibi, gene yıllardır ihmal edilen Anemas Zindanı ve Zeyrek Sarnıcı ya da Tekfur Sarayı da bugün uzmanlar eliyle onarılıyor, toparlanıyor.

Bu işin bu düzeyde ciddiye alınması hem önemli, hem de bütün gecikmişliğine rağmen sevindirici bir durum. Ama bir toplumda herhangi bir değerin tanınması, bir değerin hakkının verilmesi, son analizde, resmî düzeyde karar verenlerin değil, o toplumu oluşturan bireylerin bilincinde uyanacak, biçimlenecek bir şeydir. Bu da, en kestirme söyleyişiyle, birtakım hamasî romanlar ve filmlerle bunca yıldır yaratılmış ve yerleştirilmiş "Kahpe Bizans" kalıplarından kurtulmakla ilgili bir şeydir.

Judith Herrin'in bu kitapta sık sık uyardığı ve hatırlattığı gibi, böyle bir "Bizans küçümsemesi" yalnız bizlere özgü bir şey

değil. Büyük bir ihtimalle biz bunun mucidi de değiliz. Ama bu, "modern milliyetçiliğimiz" çerçevesinde "işimize gelen" bir şey; geldiğini düşündüğümüz bir şey. Onun için bu değerlendirmeyi biz de bir kural haline getirmiş durumdayız.

Herrin'in bu Bizans aşağılamasını 1204'teki, dördüncü Haçlı Seferi'ne bağlaması son derece akla yakın: Hıristiyanlık için kutsal yerleri "kefere"nin elinden kurtarmak üzere yola çıkmış bir ordu adam, bir başka Hıristiyan devletin (kendi gölgesi haline gelmiş olsa da, koca bir imparatorluğun) başkentini işgal ediyor, ne buluyorsa yağmalıyor, bunu da kovuluncaya kadar sürdürüyor!... Başkalarından önce, bunu kendine bir biçimde açıklamalı, değil mi? "Ben niye yaptım bunları?"

Böyle durumlarda haksızlık ve kötülük ettiğin tarafı "asıl suçlu" ilân etmek, ona çeşitli "kabahatler" yüklemek, çok ahlâki değil ama ne yazık ki çok insanî bir davranıştır.

Bugün Türkiye'de tarih karşısında böyle ilkel tutumlar almanın, almakla yetinmenin miadı doluyor, zamanı geçiyor. İletişim Yayınları da Türkiye'de entelektüel hayatın herkesle birlikte en çok da kendimize büyük zarar vermiş olan bu gibi faşizan kalıplardan sıyrılması ve kurtulması, düşünceyi engelleyen bilgisizleştirme tedbirlerinin yok edilmesi için emek veren bir yayınevi olagelmiştir.

Bizans tarihini tanımak, anlamak, onun üzerinde eleştirel bir düşünce geliştirmeye başlamak için, Judith Herrin'in bu kitabı bize çok uygun göründü. Niçin "ideal" göründüğünü birkaç paragrafta açıklamaya çalışayım.

İlk olarak altmışlarda, Kalenderhane Camii (Vezneciler'de, Bakire Kyriotissa Kilisesi) üzerinde bir çalışma başlatan Dumbarton Oaks ekibiyle İstanbul'a gelmiş, burayı tanımış ve bir süre kalmıştı. Ama biz daha sonraki bir gelişinde –yetmişlerin ikinci yarısında– tanıştık. O zamandan beri oldukça sık görüşür, birbirimizden her şekilde haberdar oluruz. Türkiye'yi iyi tanır, önemini bilir, halkını sever.

Bizans üstüne (ama kapsamı Bizans'ı aşan) ilk kitabı *The Formation of Christendom* oldu. Burada anlattığı yığınla ilginç tarihî olgu arasında, İslâmiyet'in "suret yasağı" ile Bizans'ta pat-

lak veren ve çeşitli zamanlarda iktidarı da ele geçiren "ikonoklast" hareket arasında kurduğu ilişki dikkatimi çekmişti. Judith bundan sonra da ikonoklazm konusuyla uğraştı; ikinci kitabı olan *Women in Purple*'da bu hareketle mücadele etmiş üç imparatoriçeyi anlatıyordu. Ayrıca, Anthony Bryer'la birlikte *Iconoclasm* adında bir kitabın da editörlüğünü yaptı. Yalnız ya da bir başkasıyla birlikte editörü olduğu daha birkaç Bizans kitabı vardır.

Ama burada böyle özgül bir konuya yönelmiyor, genel Bizans tarihi anlatıyor. Bu her zaman kendine özgü zorlukları olan bir iştir, ama Judith Herrin enine boyuna bildiği bu konuyu rahatça, yalnız tarihçi gibi değil, aynı zamanda bir hikâyeci gibi, serüvenini kaydettiği kişilerin kişiliklerini de analiz ederek, olayların mizahî yanını da çekip çıkararak anlatıyor. Bu kitabı amaca çok uygun bulmamızda, zor sorunları anlaşılır kılarak derli toplu bir şekilde sunma yeteneğinin önemli bir payı var. Öğretici ama didaktizmden uzak olmak herkesin harcı değil.

Genel olarak tarihyazımının, özel olarak da Bizans üstüne tarihyazımının sorunlarını, daha doğrusu sorunsallarını iyi bilen bir yazar; ama kendisi o sorunsallar içinden kendine bir yol açmış ve konusu olan medeniyetin bütünü üstüne salim bir değerlendirmeye varmış bir yazar olarak kendisinin iyi tanıdığı bu rotada bizim de rahatça ilerlememizi sağlıyor. Okuduğumuz olgularla bu topraklardaki genel yaşantı kesişmelerini görmek ve bu kitap bittikten sonra Bizans'la ilişkimizi devam ettirmeye karar vermek, bize kalmış bir şey. Ama Judith Herrin bu kitabıyla "henüz uzman olmamış" okurun bir kitapla varmayı umabileceği yere getiriyor. Daha doğrusu, Bizans üstüne bilgileri farklı düzeylerde olan birçok okurun, az bilenin de, çok bilenin de, bu kitaptan alacağı şeyler var.

Sizin de bizim kadar beğeneceğinizi umuyoruz.

GİRİŞ

Bizans'ın Farklı Bir Tarihi

2002 yılında bir öğleden sonra iki işçi, Londra King's College'deki çalışma odamın kapısını vurdu. Eski binalardaki onarım işleriyle uğraşıyorlardı ve üzerinde "Bizans Tarihi Profesörü" yazan kapımın önünden pek çok kere geçmişlerdi. Birlikte bana uğrayıp "Bizans tarihi nedir?" sorusunu sormaya karar vermişlerdi. Türkiye ile ilgili bir şey olduğunu düşünüyorlardı.

Ve işte böylece kendimi, sağlam çizmeleri ve sert kaskları içindeki iki ciddi inşaatçıya basit olarak Bizans tarihinin ne olduğunu açıklamaya çalışırken buldum. Uzun yıllar süren hocalık beni buna hazırlamamıştı. Bir ömür süren çalışmayı on dakikalık bir ziyaret süresinde özetlemeye çalıştım. Bana içtenlikle teşekkür ettiler, bu Bizans'ın pek merak uyandırıcı olduğunu söylediler ve niçin kendileri için bunu yazmadığımı sordular. Ömrünü Bizans üzerine yayın yapmaya adamış birisi olarak itiraz etmek istedim ama kuşkusuz ne demek istediklerini anlamıştım. Bizans tarihi üzerine sayılamayacak ve okunamayacak kadar çok kitap yazılmıştır. Bunlar çoğu zaman doksan imparatorun birbirini izleyen saltanatını, yaklaşık 125 Konstantinopolis patriğini, sayısız savaşları, siyasal, askerî ve dinsel etkinliklerin kestirilebilir kategorilerini, on bir yüzyıllık zaman dilimi içinde bıkmadan usanmadan anlatıyorlardı. Pek azı inşaat

işçilerinin ya da aslında konunun uzmanı olmayan her türden insanın ilgisini çekebilecek kadar ilginçtir. Dolayısıyla "Bizans tarihi nedir?" sorusuna bir cevap aramaya giriştim.

İşin başında zorluklarla karşılaştım, çok fazla varsayım yaptım, çapraşık anekdotlara direnemedim. Ama Bizans tarihi ile ilgili olmayanlara onu ilginç yapabilmiş olmakla hep övünmüştüm. Bir yöntem ararken, Bizans'ın bin yıllık uzun tarihinde sansasyoneli arayanların ilgisini çekebilecek pek çok renkli, şaşırtıcı ve trajik yönün bulunduğunu biliyordum. Ama bu, Bizans'ın tarihini derinliği olmayan dramatik olaylara indirgiyor ve bütün o deneyimi düzleştiriyordu. Bizans, zenginlikten, denizlere egemen olmaktan, imparatorluk iktidarının kullanılmasından daha fazla bir şeydi. Onların ve siz okuyucuların, Bizans'ı anlamanın niye zor, bir yere yerleştirmenin niçin güç ve müphem olduğunu hissetmenizi istiyordum. Bu güçlük, çağdaş gazetelerin dilinde "Bizans"ın bir aşağılama terimi olarak, örneğin "şüpheye yer vermeyecek şekilde Bizans karmaşıklığında vergi yönetmelikleri" gibi (Avrupa Birliği görüşmelerindeki yeni tanımlardan) ibarelerle kullanılmasıyla daha da katmerleniyordu.

Bizans, ışık geçirmez bir ikiyüzlülük imajı akla getirir: aşırı zenginlik, parıldayan altın ve mücevherlerle bir arada giden bir entrika, suikast ve fiziksel sakatlama imajı. Bununla birlikte *ortaçağlar* boyunca Bizanslılar karmaşıklık, ihanet, riyakârlık, çapraşıklık ve zenginliğin tekeline sahip değildi. Bizanslılar, bu tür "Bizans" stereotipleriyle damgalanan ve günahına girilen çok sayıda zeki önder, parlak askerî kumandan ve yaratıcı ilahiyatçı yetiştirmişlerdir. Hiçbir zaman bir Engizisyon kurmamışlardı ve insanları direklere bağlayarak yakmaktan genellikle uzak durmuşlardır. Ama bu "yitirilmiş" dünya ile ilgili, tanımlaması güç bir esrar vardır ve bunun nedeni kısmen o dünyanın çağdaş bir mirasçısının olmamasıdır. O *Ortaçağ* sanatının altın, mozaik, ipek ve imparatorluk sarayları gibi görkemliliklerin arkasında saklı durmaktadır.

Bizans'ı takdir edişimi açıklamak için, bu kitapta, onun en önemli zirve noktalarını elimden geldiğince açıklıkla ve güçlü

bir şekilde belirlemeye; onun dayandığı yapıları ve zihniyetleri açıklığa kavuşturmaya çalışacağım. Bu yolla sizin ilginizi sonuna kadar ayakta tutmayı ve sizin yeni bir uygarlığı tanıdığınızı hissetmenizi sağlamayı hedefliyorum. Son derece önemli olarak, Avrupa'dan tekamül eden çağdaş Batı dünyasının, daha doğuda, Bizans'ta olup bitenlerce ilham edilmemiş ve savunulmamış olsa var olamayacağını anlamanızı istiyorum. Bu tarihin önemli bir unsuru da, Hıristiyanlıkla İslamiyet arasındaki aşk-nefret ilişkisinde olduğu gibi İslam dünyasıdır.

Bu önemli ama az bilinen tarihin anahtar özellikleri nelerdir? Bir kere Bizans, Doğu Akdeniz'deki tüm ülkeleri, Balkanlar'ı ve Batı Avrupa'yı ortaçağlar boyunca etkilemiş bin yıl süren bir uygarlıktı. 6. yüzyıldan 15. yüzyıla bu etki kah azalmış kah çoğalmıştır ama süreklidir. Bizans uygarlığı Pagan, Hıristiyan, Yunan, Roma, antik ve özellikle de ortaçağ uygarlıklarından beslenmiştir. Bizans'ın kültürel ve sanatsal etkileri şimdi kalıcı bir miras olarak kabul görmektedir. Ama ayrıca, diplomatik hizmetleri ve sivil bürokrasisi olan imparatorluk sarayının gelişmesi, taç giyme töreni gibi hükümet etmenin temel yönleri kadar, kadınların siyasi iktidar sahibi olmaları, bunların hepsi Bizans'ta gelişmiştir.

Geniş bir imparatorluğun ortasında Konstantinopolis'in ihtişamı, ırsî bir imparatorluk yönetimi ve bunu ilham eden değişik kaynaklar, hem yönetilenlere hem de yönetenlere muazzam bir özgüven kazandırmıştı. Bizans'ın bu yönünü vurgulamak bir zorunluluktur. İmparator Iustinianos'un [Jüstinyen] dönemine (527-565) gelindiğinde imparatorluğu oluşturan yapılar iki yüz yıllıktı ve öylesine güçlü bir şekilde oturmuştu ki değişmez görünüyordu. Eski Yunan ve Hıristiyanlık öncesi kaynaklardan olduğu kadar Roma ve Hıristiyanlık düşüncesinden, (örneğin felsefi tartışmalar ve askerî tahkimatlar gibi) gerek ideolojik gerekse pratik, kökleri derinlere inen bir kültür yaratılmıştı. Bütün sistem bir imparatorluk retoriği ile övülüyor ve onu ebedi bir kalıcılığa yükseltecek imparatorluk sanatıyla teşhir ediliyordu. Budalaca duygular dile getiriliyor olsa bile, bunlar Bizans imparatorlarının, saray halkının ve daha da sıradan

yönetilenlerin, her şeye rağmen, özgüvenlerini pekiştiriyor ve daha da kökleştiriyordu. Bunlar, Bizans'ın 7. yüzyılda, bir kez daha 11. yüzyılda ve en çarpıcı bir şekilde 1204'te karşı karşıya kaldığı ciddi tehditlere göğüs gerebilmede imparatorluğun olağanüstü yeteneğinin sağlam temelini oluşturuyordu. İmparatorluk her seferinde, zengin bir gelenek bilinciyle birlikte giden bu derinlere kök salmış yapılara dayanarak kendini uyarlamayı ve ıslah etmeyi başarabiliyordu.

Bu anlamda Bizans kültürü, Fransız tarihçi Fernand Braudel'in *longue durée* nosyonunu, teknolojik gelişmeleri, yeni çıkmış modaları, ya da değişen yönetimlerin değişen evrelerini aşan bir uzun dönem nosyonunu somutlaştırıyordu. Braudel bu fikri daha çok Akdeniz'in tarihini belirleyen coğrafi etkenlere uyguladıysa da biz bunu, Bizans'ın komşularından onu ayıran kültürüne uyarlayabiliriz. Zira hem Batı'daki hem de Müslümanlar arasındaki diğer ortaçağ toplumlarından farklı olarak Bizans, Şarlman'ın ya da MS 800'de Harun Reşid'in zamanına göre eskiydi; yüzyıllarca eskiydi ve kültürünün yapısı hem bir sınırlılık hem de bir güç kaynağı idi. Gerçekten de, göreceğimiz gibi kuruluşunda, çoktan antik çağa ait hale gelmiş bir mimari ve heykel sanatının otoritelerini başkentine ithal etmesiyle yaşlı doğmuştu. Bu durum, muhafazakâr olarak suçlanan, geleneksel olarak övülen, yerleşik kültürel çerçevesi paylaşılan, ayırt edici ve değişen biçimlerde hatırası yaşatılan bir sahip olma duygusu sağlıyordu ve bunların tümü Bizans'ın daha da büyük ihtişamına adanıyordu. Bu, imparatorluğu pek çok krizden korumak, güçlendirmek ve sürdürmek için çoğu kez büyük bir kararlılıkla tepki verebilen, esnek bir ortak miras yaratıyordu.

Bizans'ın imparatorluk kimliği, onun ortaçağ bilginlerini antik Yunan kültürüne eklemleyen ve belli başlı filozofların, matematikçilerin, astronomların, coğrafyacıların, tarihçilerin ve doktorların yazdıklarını, kopyalayan, gözden geçiren ve yorumlayan dilsel bir devamlılıkla güçlendiriliyordu. Her şeyden önce Bizans Homeros'un şiirlerine büyük değer veriyor *Ilyada* ve *Odysseia*'nın eleştirel kopyalarını üretiyordu. Her ne kadar halk önünde tiyatro oynanmıyorduysa da Akhilleus (Aşil),

Sophocles (Sofokles) ve Aristophanes'in oyunları titizlikle inceleniyor ve çoğu kez nesiller boyu okul çocuklarınca ezberleniyordu. Onlar ayrıca Demosthenes'in konuşmalarını ve Platon'un diyaloglarını öğreniyorlardı. Pagan aklın güçlü bir öğesi böylelikle Bizans'la bütünleşiyordu.

Bu antik miras, yavaş yavaş pagan tanrıların kültlerinin yerini alan Hıristiyanlık inancıyla birleşiyordu. Bizans, Sina ve Athos [Aynanoz] gibi kutsal dağlarda keşişlere ve hacılara ilham kaynağı olan erken Hıristiyanlık manastır kültürünü besliyordu. Bulgarların, Sırpların ve Rusların Hıristiyanlığa geçişlerini Bizans üstlenmişti ve bugün Balkanlar'ın büyük bir kısmına, ortaçağ freskleri ve ikonalarıyla süslü Ortodoks kiliselerinin serpiştirilmiş olmasının nedeni budur. Ve Bizans 7. yüzyıl boyunca Müslümanların kontrolüne geçen Hıristiyanlık merkezleriyle teması sürdürmüş Kudüs, İskenderiye ve Antakya patriklerini olduğu gibi Etiyopya, Sudan, Pers toprakları, Ermenistan ve Gürcistan gibi uzak yerlerdeki kiliseleri de desteklemiştir.

Roma teknolojisinin ve mühendislik becerilerinin mirasını kullanarak su kemerleri, istihkâmlar, yollar ve köprüler yapmış ve Konstantinopolis'teki, Kutsal Hikmet Kilisesi'ni; yaklaşık bin yıl sonra Roma'da inşa edilen Aziz Petros (St. Peter/St. Pier) Kilisesi yapılana kadar dünyada varolan en büyük kubbesiyle birlikte, hâlâ 6. yüzyıldaki heybetli formunu korumakta olan Aya Sofya gibi devasa yapıları inşa etmeye devam etmiştir. Aya Sofya'nın kubbesi sık sık onarım görmüş ama formunu korumuş ve Ortodoks dünyasının her tarafındaki çok sayıda kilise tarafından taklit edilmiştir. Araplar açıkta ibadet ettikleri çöldeki anavatanlarından çıktıktan sonra inşa ettikleri üstü kapalı camilere de ilham kaynağı olmuştu. Kudüs'teki Kubbetüs Sahra'nın, Yahudiler ve Hıristiyanlarca baş tacı edilen kutsal bir mekânın Müslümanlar tarafından işgal edilmesini anımsatmak için zekice inşa edilmiş bir yapıdır. Yalnızca dairesel çatısı değil aynı zamanda canlı mozaikleri Bizans kökenini gözler önüne serer; zira 7. yüzyılda Halife Abdülmelik, İmparator II. Iustinianos'tan, ışığı gördüğünde parıldayan renkli taşı ve cam

mozaikleri kesmek üzere sanatkârlar göndermesini istemişti. Kubbenin tabanındaki 240 metre uzunluğundaki Kuran'dan alınmış ve İslam'ın Allah'ın son vahyi olduğunu ve tüm ötekilere üstün bulunduğunu dile getiren yazıyı da bu sanatkârlar yazmış olabilirler.

Bizans Roma'dan gelişmiş bir hukuk sistemi ve askerî bir gelenek de aldı. Bunların her ikisi de uzun tarihini desteklemiştir. Teoride Bizans toplumu bir hukuk düzeni içinde yaşıyordu; yargıçlar eğitiliyor, maaşa bağlanıyor ve anlaşmazlıkları çözüyorlardı. İmparatorluğun her yerinde insanlar davalarını mahkemelere getiriyorlar ve onların kararlarını kabul ediyorlardı. Her ne kadar ünlü Roma lejyonları 7. yüzyıldan sonra varlığını sürdüremediyse de gerek atlı gerekse yaya savaş birlikleri Roma askerî talimnamelerine göre eğitiliyordu. Deniz ve kara savaşlarının stratejileri, kuşatma silahları, birlikleri ikmal ve iaşe yöntemleri, zırhları ve koruyucu giysileri hep eski uygulamalardan uyarlanmıştı. Suda yanan sülfürlü bir birleşim olan "Rum Ateşi" bir devlet sırrı olarak korunuyordu ve biz bugün bile bileşenlerinin ne olduğunu tam olarak bilemiyoruz. Benzer bir silah Araplar tarafından da geliştirilmişti ama Rum Ateşi deniz savaşlarında ve şehirlerin kuşatılmasında onu tanımayanlara korku salıyordu.

Bizans kendisini dünyanın merkezi ve Konstantinopolis'i ise Roma'nın ardılı sayıyordu. Yunanca konuşuluyor olsa da kendisini Roma İmparatorluğu, yurttaşlarını ise Romalılar olarak görüyordu. Sicilya ve Güney İtalya'da, antikitede Yunanistan'dan göçün sonucu oluşmuş Yunanca konuşan topluluklar üzerinde liderlik kurmuştu. Ortaçağların Amalfi ve Venedik gibi uluslararası ticaretle yaşayan İtalyan kıyı kentlerini hem koruyor hem de gelişmelerini teşvik ediyordu. Zamanla bu ekonomik merkezler kendi paylarına Bizans'ı geçtiler ve daha üstün bir denizcilik ve ticaret kapasitesi geliştirdiler. Ancak Bizans'a borçlu oldukları açıktır. Konstantinopolis'e sipariş edilen bronz kapılar, çoğu kez Bizans stili mermer, mozaik ve ikonalarla bezenen katedrallerini süslemektedir. Buraların zenginliği imparatorluğun kanatları altında doğmuştu.

Belki bugün bizim için Bizans'ın en önemli özelliği, erken ortaçağlarda Hıristiyan Batı'yı korumadaki tarihsel rolüdür. 7. yüzyıla kadar Bizans gerçekten Roma İmparatorluğu idi. Hem Roma İmparatorluğu hem de Bizans'ı besleyen tahıl ambarları Kuzey Afrika ve Mısır'ı, Güney İtalya'yı, Filistin'i, Ağrı Dağı'na kadar Küçük Asya'yı, bugünkü Yunanistan'ı ve Balkanlar'ın büyük bir kesimini yönetiyordu. O zamanlar yeni dinleri İslamiyetin ilhamıyla Arap kabileleri Doğu Akdeniz'in büyük kısmını fethettiler. Kendini Musevi ve Hıristiyan inanışlarının halefi olarak sunan bir vahiy adına savaşıyorlardı. Onların Küçük Asya'ya yayılmasını ve Çanakkale Boğazı'nı geçerek Balkanlar'ı ele geçirmesini Bizans önledi. Konstantinopolis sayısız kuşatmaya direndi.

Müslümanların Konstantinopolis'i fethetme ve kendi başkentleri yapma ve tüm Roma dünyasını ele geçirme hedefleri yalnızca son derece meşru değil aynı zamanda mantıklıydı da. Zira İslamiyet, hem Museviliğin hem de Hıristiyanlığın yerine geçmek istiyordu ve İslami güçler doğal olarak Roma'nın yerini almak ve antik dünyanın siyasal yapılarını ele geçirmek istiyorlardı. Eğer Kuran'da ifade edilen ihtirasları izlerseniz, tüm Akdeniz'in Müslümanların kontrolü altında yeniden birleşmesi gerekir. Mecusi inançlara sahip Pers topraklarında da İslamiyete boyun eğecektir. 634 ile 644 yılları arasındaki olağanüstü hızlı ve başarılı seferlerle Arap kabileleri bu amacı gerçekleştirmeye çok yaklaştılar. Bizans tarihindeki ilk büyük dönüm noktasını harekete geçirdiler.

Eğer Bizans 678'de Arapların yayılmasını önlememiş olsaydı, başkentin ek kaynaklarıyla güçlenmiş olacak Müslüman güçleri, 7. yüzyılda siyasal bölünmüşlüğün örgütlü bir direnme olasılığını azalttığı bir sırada İslamiyeti Balkanlar'a, İtalya'ya ve de Batı'ya yayabilirlerdi. Bu potansiyel zaferi önleyerek Bizans Avrupa'yı mümkün kıldı. Küçük birimler halinde bölünmüş olan Batı Hıristiyan kuvvetlerine kendi güçlerini toparlama olanağı verdi. 632 yılında Peygamber Muhammed'in ölümünden bir yüzyıl sonra, Şarl Martel İspanya'dan gelen Müslüman istilacıları orta Fransa'da Poitiers yakınlarında yendi ve

Pireneler'in gerisine püskürttü. Oluşmakta olan Avrupa düşüncesi yavaş yavaş Şarl'ın adayı ve torunu Büyük Şarl (Şarlman) zamanında belirli bir biçim aldı. Şarlman ve ondan sonra gelenler kendi muharebelerini yaptılar ve kendi Avrupalarını yarattılar.

Ortaçağlar boyunca batıdaki pek çok din adamı ve hükümdar, biraz donuk bir şekilde de olsa Doğu'da Bizans'ın Hıristiyan uygarlığının farkındaydılar. Her ne kadar Bizans, gücünün zirvesinde olduğu zaman bile Roma'ya göre çok daha küçük bir imparatorluğu kontrol ediyorduysa da, 7. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar bu ortaçağ devleti yeni siyasal ve kültürel tarzlar geliştirdi. Kendi geçmişinden gelen farklı ilmikleri, kuzeydeki pek çok Hıristiyan olmayan kabilenin dikkatini çekecek bir biçimde yeni bir ortaçağ uygarlığı oluşturmada birleştirdi. Buna karşılık, Bulgarlar, Ruslar ve Sırplar Hıristiyanlık inancını ve Bizans kültürünün öğelerini benimsediler. Yaklaşık yedi yüz yıl boyunca Bizans klasik bilgeliğin ve Ortodoks inancının yol göstericisi oldu.

Haçlılar dönemi, Hıristiyanların, Kutsal Yerleri Müslümanlardan geri alma çabasının merkezine Bizans'ı oturttu. 11. yüzyıldan itibaren Bizans ve Batı, sık sık çok olumsuz sonuçlara yol açmış olsa da, karşılıklı olarak birbirlerini daha iyi tanıdılar. Kudüs'te bir Latin Krallığı kuran Birinci Haçlı Seferi'nin başarısına rağmen, Dördüncü Haçlı Seferi Konstantinopolis'e yöneldi ve 1204 yılında şehri yağmaladı. Bu da Bizans tarihindeki ikinci büyük dönüm noktasıydı. İmparatorluk bir daha hiçbir zaman eski gücünü ve formunu geri kazanamadı. Her ne kadar başkenti geri almış olsalar da Bizans imparatorları, 1261'den 1453'te Konstantinopolis kesin olarak Osmanlı Türkleri tarafından fethedilinceye kadar aslında bir şehir-devletini yönettiler.

Ancak garip bir şekilde Bizans'ın kültürel etkisi siyasal gücüne ters orantılı bir şekilde gelişti. Çok sayıda sanat eserinin Batı Avrupa'ya götürüldüğü 1204 yılından itibaren, Batı sanat ve biliminin canlanmasına Bizans'ın katkısı dikkat çekici oldu. 14. yüzyılda İtalyan üniversitelerine Bizanslı Yunanca öğretmenle-

ri tayin edildi ve bunlar ve öğrencileri Platon'un yazılarını çevirmeye başladılar. Aristoteles'in çalışmaları Müslüman dünyası üzerinden daha önce Batı'ya ulaşmıştı ama Platon'un felsefesinin çoğu bilinmiyordu. 1439 yılında doğu ve Batı kiliselerinin birleşmesine yönelik Floransa'da yapılan görüşmeler sırasında Platon üzerine, ünlü Yunan bilim adamı ve filozofu Georgios Gemistos Plethon'un halka açık konferansları, Cosimo de' Medici'ye Platon Akademisi'ni açma düşüncesini ilham etti. Böylelikle Rönesans'a Bizans katkısı 1453'ten, Türklerin kenti kendi başkentleri yaptıkları tarihten çok önce başlamış oluyordu. Şehrin düşüşünden sonra İtalya'ya kaçan göçmenler beraberlerinde götürdükleri elyazmalarıyla yeni bilimi ve yeni sanatı güçlendirdiler. Ve birkaç onyıl sonra Protestan Reformcular dinsel sanatı mahkum edip daha ruhani bir Hıristiyan ibadetini savundukları zaman Bizans ikonakırıcılarının 8. ve 9. yüzyıllarda topladığı İncil'i ve ilk kilise babalarına ait metinleri kullandılar.

Bu kitapta başından sonuna kadar Bizans'ın ne olduğunu, nasıl başarı sağladığını ve neyi temsil ettiğini aydınlatmayı amaçladım. Çok kişisel olan bu görüş benim daha önceki çalışmam *Hıristiyanlığın Oluşumu* için, dinin erken ortaçağ tarihindeki yeri üzerine yaptığım araştırmalardan kaynaklandı. Ortaçağlarda yaşayan insanlar için inanca ilişkin meseleler, modern Batı'daki pek çok kişi için anlaşılamayacak ölçüde, son derece hayati bir önem taşıyordu ve seküler bilim ve ortaçağ sanatının popüler değerlendirmesi bunun neden böyle olduğunu anlamak zorundadır. Hıristiyanlığı hem ayıran hem de birleştiren meselelere ek olarak onların dinsel dünyası başka inançlarca da doldurulmuştu: din değiştirmeyen çoktanrıcılar, Doğu kültlerine inananlar, Zerdüşt ve Mani'nin izleyicileri ve çok uzun zamandan beri varlığını sürdüren Yahudi topluluklar. İslamiyet Akdeniz'in doğu ve güney kıyılarında, Suriye'de, İspanya'da ve arada kalan bütün bölgelerde yaşayan insanlar üzerinde çok güçlü bir etki yaptı. 8. yüzyılda ikonaların ilk kez resmen kırılışı (ikonakırıcılık/*iconoclasm*) sıradan insanların dinsel inançları adına ölümü göze almalarını kışkırttı. Bir yandan İslamiyet

kutsal imgeler üzerine kesin bir yasak getirirken Roma, ikonalara olan sadakatini keşfetti ve Şarlman'ın ilahiyatçıları ise bu konudaki sadakatlerinden kuşku duymaya başladılar. Böylelikle 8. ve 9. yüzyıllar üç ayrı ama birbiriyle ilgili bölgenin oluşmasında kritik bir rol oynadı? Doğu'da Bizans, Güney'de İslam –Mısır, Kuzey Afrika ve İspanya– Batı'da daha sonra Avrupa olacak Latin dünyası. Farklı biçimlerde bu bölünme günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Bu dönem tarihiyle ilgili bir başka büyülü konu, Ortaçağ Bizansı'nda kadınların ikonalara olan gözle görülür bağlılıklarıdır ki bu durum kadınların resmen kilise hiyerarşisinden dışlanmalarıyla ilgili olabilir. Bu ayrıca, benim *Erguvan Kaftanlı Kadınlar*'da (*Women in Purple*) anlattığım, 787 ve 843'te ikonalara itibarını geri veren iki kadın hükümdarın amaçlarını da tartışmalı hale getirmektedir. İmparatoriçe Irene ve Theodora, kocaları ve daha uzak erkek akrabalarınca ortaya atılan ve desteklenen ikonakırıcı politikayı tersine çevirdiklerinde bana erkeklerin hunharlığı ve hilekârlığı ile hareket etmiş gibi görünüyorlar. Ama inisiyatifi ele almış olmakla, diğer ortaçağ toplumlarında bir benzeri görülmeyen siyasal bir önem de üstlenmiş oluyorlardı. Dolayısıyla dönemin vakanüvisleri, onların ikonolara olan sevgisinin kadın zayıflığının bir özelliği olduğunu varsaysalar da, burada kesinlikle başka bağlantılar da vardır Ben bu durumu Bizans'ta kadın yönetimi geleneğine, "imparator kadınlar"a bağlıyorum.

Bizans'ı kazıp ortaya çıkarmak, Bizanslıları keşfetmenin bir başka yoluydu. Yunanistan'da, Kıbrıs'ta, Konstantinopolis yani modern İstanbul şehrinin tam göbeğinde Kalenderhane Camii'ndeki büyük bir kazı alanında bu uygarlığın üzerine kurulduğu maddi kültürü de araştırdım. Girit ve Yunanistan anakarasının güney kıyısı açıklarındaki Kithera adasındaki kiliseleri, güneybatı Kıbrıs'taki Kouklia'da feodal ortaçağ evinin çanak çömlek buluntularını kaydederken bunların ortaçağdaki sahiplerine çok yaklaştığınızı hissediyorsunuz. Paphos ve ayrıca Kıbrıs'taki ilk arkeolojik sezonumda, Saranda Kolones (Kırk Sütun) Kalesi'nin yıkıntıları arasında 1222'deki deprem vurdu-

ğunda taktığı altın ve inci yüzüklerle bir kadın iskeletinin kalıntılarını bulduk. İstanbul'da, Kalenderhane Camii'nde kış kaçağını araştıran işçiler, eski şehirde hâlâ varlığını sürdüren devasa su kemerine yakın duvarın arkasında bir boşluk buldular. Bu becerikli restorasyonculardan birisi bir panelin ucunda, Meryem'in bebek İsa'yı Symeon'a verişini tasvir eden erken Hıristiyanlık mozaiklerinden birisini ortaya çıkardı. Muhtemelen ikonakırıcıların tahribatından kurtarılmak için bir duvarla örtülmüştü. Aynı şekilde Assisili St. Francis'e [Assisili Francesco] adanmış bir şapelin parçalar halindeki freskleri, Latin istilasından sonra 1261'de Konstantinopolis'ten kaçan keşişlerce tuğla ile örtülmüştü. Hıristiyan sanatının, Doğulu ve Batılı, bu iki güzel örneği daha sonra Ernest Hawkins tarafından restore edilmişti ve şimdi İstanbul'daki Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Benim Bizans anlayışım, onun ortaçağa damgasını vuran çok yaygın tanıklıklarıyla da renklenmişti. Gençken Kuzey İtalya'da Ravenna'ya götürülmüştüm ve Bizans İmparatoru Iustinianos ile karısı İmparatoriçe Theodora'nın mozaik portrelerinin, Galla Placidia'nın mozolesinin cennet gibi gök kubbesindeki yıldızların ve şehrin kiliselerini süsleyen koyun sürüleri ve saflar halindeki azizlerin karşısında hayretler içinde kalmıştım. Kırk yıldan daha fazla bir süre sonra, 2005'te, Kuzey Adriyatik ile Kızıl Deniz arasında 2000 millik bir mesafe olmasına karşılık aynı imparator ve impratoriçe tarafından yaptırılan Sina Yarımadası'ndaki St. Catherine [Azize Katerina] Manastırı kilisesinin kubbesine tırmanma gibi bir ayrıcalığım olmuştu. Orada, toprak kutsal olduğu için Musa'ya sandaletlerini çıkarması talimatının verildiği Yanan Çalı'nın bulunduğu yer kabul edilen o yerde, Iustinianos ve Theodora'nın koruyuculuğunun kaydedilmiş olduğu, Mısır çölünün zararlı karıncalardan masun ortamında ve kuru hava koşullarında mükemmel bir şekilde günümüze kalan kirişler üzerindeki özgün 6. yüzyıl kitabesini okumuştum. Bu tür fiziki deneyimler, Bizans tarihçilerinin imparator ve karısı hakkında yazdıklarına bir aracısızlık duygusu kazandırmaktadır.

Roma, Sicilya, Moskova ve kuşkusuz en açık bir şekilde Konstantinopolis'te, tüm Türkiye'de, Yunanistan'da ve Balkanlar'da Bizans'ın korunmuş olduğunu görürsünüz. Ama, İspanya'da, 10. yüzyılda Halife II. El-Hakim tarafından yaptırılan Kordoba'nın [Kurtuba] büyük camisi Mezquita'nın mihrabında Bizans mozaiklerini görmek ya da Pontus Alpleri'nde uzun bir seyahatten sonra Karadeniz'de Trabzon'a öğleden sonra gelip, şehrin tepesindeki saraya bakmak kadar şaşırtıcı bir şey olamaz.

Bizans ayrıca, Kudüs'te, Kutsal Mezar'a Paskalya ateşinin indirilişine, karanlıkta metropolitin elinde yanan bir mumla mezardan çıkarak İsa'nın Dirilişi'ni temsil ederken inananların da bunun ateşiyle kendi mumlarını yakışlarına tanık olma deneyimiyle de beslenmektedir. Bugün çağdaş Atina'da bile kalabalıkların ellerinde mumlarıyla Paskalya Pazarı'nın gece yarısından sonra Lykabbetos Dağı'ndan inmeleri, olayın yaklaşık iki bin yıldır yad edilen törensel yanının gücünü göstermektedir.

Bu kitapta nedenleri çok iyi anlaşılacağı üzere, Bizans'a ait nesneler tüm Avrupa'ya dağılmıştır ve hiç beklenmedik müzelerde korunmaktadır. İskender'in Pelerini olarak adlandırılan Bizans ipeğine Bavyera'da ya da Theophano ve II. Otto'nun 10. yüzyıldan kalma nikâh senedine Wolfenbüttel'de rastlarsınız ya da şimdi kitap kabı olarak kullanılan 10. yüzyıldan kalma fildişleri onları yapan sanatkârlar ve böylesi lüks şeylerin yapıldığı kültür hakkında sizi uyarır. Batı'da bu tür şeylere – her ne kadar ortaçağ âlimleri ve kilise adamları "Bizans"ın ne anlama geldiği hakkındaki yanlış klişelerin oluşmasına katkıda bulunmaktan sorumlu iseler de– yüzyıllardır büyük değer verilmiştir.

Tarihi üzerine her ders hazırlayışımda Bizans bana daha yakın gelmiştir. Görüşlerimi tartışan tüm o öğrencilere özellikle teşekkür etmek istiyorum. Bu tür etkilere teşekkür etmek âdet olmuşsa da benim durumumda, 1990 yılında Princeton'a atanmam ve burada rakipsiz bir tarih fakültesinin çekimiyle bir araya gelmiş özellikle çok parlak yüksek lisans öğrencileriyle etkileşmek benim için beklenmeyen bir ikramiye olmuştur. Böyle-

sine teşvik edici meslektaşlar ve entelektüel olarak meraklı öğrenciler arasında Bizans'a olan tutkumu ifade etmenin yeni yollarını denemem konusunda teşvik gördüm. Bu meslektaşlardan birisi, Christine Stansell, daha sonra beni Londra'da ziyaret etti ve umut ve sempati ile "hasatı yapmanın zamanı"nın gelip gelmediğini sordu. Bu kitap beklenmedik ziyaretçilerime olduğu kadar kısmen de ona borçludur.

Bu beni şekil sorununa geri götürüyor. Shakespeare'in Londrası'nda *bizant* (*bezant*) ve havyar eşit ölçüde biliniyordu: Bizans adına basılmış altın sikke ve şehrin sakinlerince bol miktarda tüketilen balık yumurtası. Böylesi doğrudan olmayan yollarla Bizans'ın mirası beklenmedik yerlerde karşınıza çıkabilir. Bu kitap bunun nedenini göstermeye girişiyor. Daha önceki sayısız giriş ve çalışmanın modelini izlemektense, Bizans'a özgü olan belirli olayları, heykelleri ve bireyleri seçmeye ve bunları Bizans tarihinin belli başlı bölümlerini dikkate alarak irdelemeye karar verdim. İlk yedi bölüm, Konstantinopolis şehri, hukuk ya da Ortodoksluk gibi Bizans'ın binyılına yayılan kaçınılmaz konuların incelenmesine ayrılmıştır. Diğer bölümler, eğer aynı olaylara farklı açılardan bakıyorlarsa kısmen çakışmaktadırlar. Benim en temel sorunum neyi dışarıda bırakmam gerektiği konusunda oldu, zira pek çok zengin örneği, merak uyandıran ayrıntıyı dışarıda bırakmak zordur. Benim yapabileceğim yalnızca *meze* çeşitleri ile bir başlangıç tabağı sunabilmektir. Kitabın sonunda önerilen daha ileri okuma listesi, pek çok ilave ana yemeği teşvik edebilir. Ben burada King's College'de inşaat ustalarının ortaya attıkları soruyu cevaplandırmaya ve hepimizin Bizans tarihi hakkında neden daha fazla şey bilmemiz gerektiğini açıklamaya çalışıyorum.

BİRİNCİ KISIM

Bizans'ın Temelleri

1

Konstantinos'un Şehri

> Konstantinos, şehri bir imparatora uygun bir yer haline getirmeye kararlıydı... Tüm yarımadanın etrafını denizden denize bölen surlarla çevirdi... Roma'dakinden pek az geri kalan bir saray yaptırdı. Hipodromu, Dioscuri Tapınağı'nı içine katarak çok güzel bir şekilde süsledi.
>
> Zosimos, *Yeni Tarih*, c. 501

Bizans-Konstantinopolis-İstanbul olağanüstü doğal yerleşim yerlerinden birisidir. New York, Sidney ve Hong Kong gibi, denizi şehrin kalbine kadar sokan derin suları olan bir limana sahip bir metropoldür. Suyun yakın oluşu, güneş ışınlarının dalgalar ve ufka doğru uzanan manzara üzerinde yaptığı etki çok özel bir ışık kalitesi yaratmaktadır. MS 4. yüzyıl başında Roma İmparatorluğu'na yeni bir başkent arayan Konstantinos'u çeken şey Asya ve Avrupa arasındaki kara ve deniz yollarını kontrol edebileceği bir mekân olmasıydı. Uygun bir yeri, bir zincirle düşman gemilerine kapatabileceği ve Bosphoros'un (Boğaz) tehlikeli akıntılarından korunabileceği Altın Boynuz'da (Haliç) buldu. Kız Kulesi olarak bilinen fener, Yunan mitolojisinde Leandros'un, sevgilisi Hero'ya kavuşmak için yüzdüğü noktayı belirlemekteydi (anlatıda İstanbul ve Çanakkale boğazlarını

karıştıran bir algı). Şimdi Rus tankerlerine kılavuzluk etmektedir. Ama yakın zamanlara kadar bir kayık kiralayıp, harikulade bir İstanbul manzarası karşısında karşı kıyıya geçebilirdiniz. Ve şimdi her ne kadar Asya ve Avrupa'yı birleştiren iki köprü bulunmakta ve modern İstanbul'un nüfusu 14 milyon ise de, çay ve *simit* satılan yolcu gemileri Boğaz'ı geçmeyi sürdürmektedir. Güzel bir günde güvertede oturup Konstantinos'un şehrinin şahane manzarasının tadına varmak İstanbul hayatının büyük zevklerinden birisidir.

Orta Balkanlar'da Niş'te doğan Konstantinos, geniş Roma dünyasında çok ihtiyaç duyulan istikrarı elde edebilmek için Diocletianus (284-305) tarafından oluşturulan dörtlü hükümdardan birisi olan Konstantios Khlorus'un oğluydu. Tetrarkhi, "dörtlü yönetim", ortak hareket eden iki imparator ve ölümlerinde yerlerine geçecek iki genç imparatorun yönettiği imparatorluğu fiilen ikiye böldü. İmparatorların herhangi bir rol verilmeyen oğullarının ihtirasları nedeniyle dörtlü yönetim sarsıldı. Babasının ölümü üzerine 306 yılında birlikleri tarafından imparator ilan edilen Konstantinos bu sorunu bizzat yaşadı. Doğu'daki kıdemli imparator Galerius tarafından imparatorluğu kabul edilmedi ve birkaç yıl sonra Batı'da her biri imparatorluk iddiasında olan üç ayrı askerî önder ortaya çıkmıştı. İngiltere'den güneye inen Konstantinos diğerleri ile savaşıp ve onları yendi ve 312 yılında Roma'nın hemen dışındaki Milvius Köprüsü'nde Maxentius'la karşı karşıya geldi. Bu belirleyici zaferden sonra Ebedi Şehir'e muzafferane dönen Konstantinos, Senato tarafından alkışlandı ama Zafer Sunağı'nda başarısı için tanrılara geleneksel tarzda şükran sunmayı reddetti. Daha sonra bunu, gökyüzünde bir haç gördüğünü ve bunu kendisine zaferi vaat eden Hıristiyanların Tanrısı'ndan bir işaret olarak yorumladığını söyleyecektir. Askerî fetih yoluyla kendisini Batı'nın imparatoru yapmıştı ve şimdi sıra Doğu'nun imparatoru Licinius'la pazarlık etmeye gelmişti.

Her iki hükümdar 313'te Milan'da bir araya geldiler ve ortak egemenliklerini, imparatorluğu birleştiren evlilik bağlaşmalarıyla pekiştirdiler. Ayrıca bir Hoşgörü Fermanı yayınladılar ki bu

ferman ile Roma İmparatorluğu'nun ve imparatorlarının mutluluğuna dua edildiği sürece, Hıristiyanlık da dahil bütün dinlerin özgürce yaşanabileceği ilan ediliyordu. O günden bu yana Hıristiyanlar, hükümdarlarının mutluluğu için dua etmişlerdi. 313 yılında Konstantinos'un kişisel görüşleri ne olursa olsun, bu inanışı imparatorluğun resmî dini yapma yolunda bir adım atmış ve kararlı bir şekilde Hıristiyanları korumuştur. İki hükümdar arasındaki yoğun rekabet, on bir yıl sonra Konstantinos'un Licinius'u Boğaz'ın Asya yakasındaki Khrysopolis'te (Üsküdar) yenmesiyle sona erdi. Rakibini esir aldı, Selanik'e sürgün olarak yolladı ve haince bir şekilde öldürttü. Böylelikle 324 yılında Konstantinos daha büyük, daha zengin ve daha kalabalık Doğu'nun olduğu kadar Batı'nın da hükümdarı oldu. Konstantinos boydan boya dolaştığı ve savaştığı Roma dünyasını, 337 yılındaki ölümüne kadar bir on üç yıl daha yönetti.

Licinius'a karşı kazanmış olduğu zaferden sonra Konstantinos, imparatorluğun Doğu'da, düzenli olarak istila tehdidinde bulunan en ciddi rakip Perslere daha yakın bir başkente sahip olması gerektiğine karar verdi. Antik Truva şehri düşünüldü. Bunun yerine Konstantinos, Megaralı Yunanlıların, rivayete göre MÖ 7. yüzyılda Boğaz'ın Avrupa yakasında kurmuş oldukları koloninin yerini seçti. Bizantion şehri bu efsanevi kökenden hareketle, Karadeniz ve Marmara Denizi'ni birleştiren ve ondan sonra da Çanakkale Boğazı yoluyla Ege Denizi'ne bağlanan güvenilmez suların gemiciliğini kontrol ederek gelişti.

Bizantion şehri, yüksekçe bir araziye kurulmuştu ve Haliç'te çok iyi korunan bir limana sahipti. Üç yanı, kuzeyde (Haliç), doğuda (Boğaz) ve güneyde (Marmara Denizi) denizle kuşatılmış olduğu için şehri koruyacak tek tahkimat batıya yapılacak bir surdu. Üstelik Bizantion, Batı ile Asya arasındaki, kuzeyden kehribar, kürk, metal ve ağaç; Akdeniz'den yağ, tahıl, papirüs, keten ve Uzakdoğu'dan da baharat taşıyan kazançlı deniz yollarını olduğu gibi, kara ticaret yollarını da kontrol ediyordu. 3. yüzyılın sonlarında imparator Septimus Severus, her zaman zayıf bir nokta teşkil eden şehrin surlarını takviye etmiş ve yeni abideler kazandırmıştı.

Konstantinos, aynen Hadrianus'un Hadrianopolis'te [Edirne] ve Büyük İskender'in İskenderiye'de yaptığı gibi, Bizantion'u yeni bir başkente dönüştürdü ve ona kendi adını verdi. 324 yılında yapılan geleneksel törenlerde yeni kara surlarını işaretlemek üzere sabanla yere bir çizgi çekildi ki böylelikle şehrin alanı dörde katlanıyor ve Zosimos'un anlattığına göre yaklaşık sekiz kilometrekarelik bir alanla şehrin potansiyeli azamileştiriliyordu. Batı surunda ve Marmara ve Altın Boynuz (Haliç) boyunca kapılar inşa edildi. Altı yıl süren yoğun bir inşaattan sonra Konstantinos'un şehri, Konstantinopolis'in, 11 Mayıs 330'da, antik vatandaşlık gururunu ve şehir festivallerini hatırlatan törenlerle resmî açılışı yapıldı. Hipodromda Romalıların en çok sevdikleri yarışlar olan at ve araba yarışları yapıldı; Zeuxippos hamamları halkın kullanımına açıldı; kentin sakinlerine yiyecek, giyecek ve para dağıtıldı. Yeni başkentte oturma ayrıcalığına sahip olanlar antik Bizans kolonisi ile ilişkilerini göstermek ve onun gerçek hemşehrilerinin kendileri olduğunu göstermek üzere Bizans adını benimsediler.

Konstantinos'un şehri, Asya ile Avrupa'yı ayıran derin kanalda birleşen hem deniz hem de büyük kara ticaretini kendi merkezine çekti. Şehir, Boğaz'ın Asya yakasındaki Chrysopolis'ten (Üsküdar) farklı olarak yükseltilmiş kayalık bir yarımadadaki fiziki konumu tarafından korunuyordu. Hemen hemen tümüyle denizle çevrilmiş olmanın bir avantajı, yarımadayı boydan boya kesen batı surlarının oldukça kısa bir tahkimatla büyükçe bir araziyi içine almasıydı. Üstelik şehri savunanların bir kara saldırısı karşısında gafil avlanması daha zordu. Şehrin düzenli su ihtiyacı uzun su kemerleri ve yağmur sularını toplayan sarnıçlarla sağlanıyordu. Verimli topraklara kolay ulaşılması ve zengin balık avlaklarıyla Konstantinopolis ayrıca ele geçirilmesi son derece zor bir doğal kale olmuştu.

Bu doğal avantajlarla bile, şehrin savunmasındaki belirleyici unsur her zaman şehrin sakinleri, onların kurumları, kültürleri ve surlar içinde gerçekleştirdikleri örgütlenme olmuştur. Başından itibaren Konstantinopolis Yeni Roma olarak da anılmıştır. Eski Roma'yı taklit etme yolunda şehir on dört bölge ve ye-

di tepe halinde ve merkezden batı surlarındaki kapılara yönelen geniş caddeler etrafında örgütlenmişti. Meydanları imparatorluğun her tarafından toplanmış antik heykellerle süslenmişti. Boğaz'a bakan akropolisinde, tanrıların anası Rhea ve *Fortuna Romae*'ye (Roma'nın Talihi) adanmış iki tapınak yer alıyordu. Merkezdeki Konstantinos Forumu'nda Mısır'dan getirilmiş erguvan renkli taşlardan yontulmuş sütun gövdesi üzerinde etkileyici bir porfir sütun bulunuyordu. Üstünde imparatoru temsil etmek üzere uyarlanmış Apollon'un pagan bir heykeli duruyordu. Bu dairesel kamusal alanın çevresindeki revakları sanat eserleri süslüyordu ve bu alanın doğu ve batısında Mese'ye (anayol) girişi gösteren zafer takları yer alıyordu.

Konstantinos imparatorluğun her yerinden yeni başkentini güzelleştirmek üzere, aralarında Delfi'den Yunanlıların Perslere karşı Platea'daki zaferini (MÖ 479) temsil eden Yılanlı Sütun ve Karnak'tan, çok daha önceki bir zaferi temsil eden Mısır'a ait Örme Dikilitaş'ın da bulunduğu heykeller getirtmişti. Hipodrom koruyucu, sembolik ve muzaffer imgelerle dolu bir açık hava müzesi haline gelmişti. Pagan tanrıların (Zeus, Herakles) heykelleri, vahşi ve acayip hayvanlar, Büyük İskender, Julius Caesar ve Augustus dahil hükümdarlar ve Romulus ve Remus'la birlikte kurt şeklinde Roma, askerî başarıların andaçlarıyla yarışıyordu. Yarışların başlama kapılarının üzerine, yarışmacılara ve seyircilere yarışların eski ustalığını hatırlatmak için tunçtan yapılmış dört antik at heykeli yerleştirilmişti (resim 30). İçinde dükkân sahipleri ve zanaatkârların mesleklerini icra ettikleri revakların yol boyunca sıralandığı, bölgeleri birbirine bağlayan geniş caddelerle yeni başkent insanları etkilemek üzere yapılmıştı. Konstantinos 309 yılında Batı'da ilk kez bastırdığı *solidus*'u (Yunancası *nomisma*) kendi şehrinde de kestirdi. Bu yeni türden 24 ayar altın bir sikke idi ve geç antikitenin ve Bizans dünyasının en güvenilen parası olacaktı. 11. yüzyılın başlarına kadar bütün imparatorlar benzer saflık ve kalitede altın sikkeler kestirdiler ve para istikrarını, olağanüstü sayılabilecek bir başarıyla yedi yüzyıldan fazla bir süre korudular (resim 22). Roma'nın ve Zafer'in imparatorluk sikkelerinde tem-

sil edilmesi sıkça görülen bir uygulama olduğundan Konstantinos da Konstantinopolis'in *Tyche*'sini (iyi şans, talih) kullanarak bu usulü benimsedi. *Tyche*, Marina Warner tarafından çok iyi açıklandığı gibi şehrin surlarını temsil eden kale mazgalları gibi bir taç giymiş olarak ve elinde bereketi ve şehrin zenginliğini temsil eden boynuzla, erkek gücünün kadın şeklinde ifade edildiği bir alegorik kadın hükümdar olarak görsellik kazanmıştı. Zamanla haç daha önemli olmuş ve antik sembollerin yerini almıştır ama İsa'nın portresi 7. yüzyıl sonlarına kadar kullanılmamıştır (resim 11a). 7. yüzyıldan sonra *nomisma* ortaçağların tek altın parası olmuş ve gümüş sikke kesilen yerlerde çok değerli sayılmıştır. Bizans altın sikkeleri İskandinavya, Batı Avrupa, Rusya, Pers toprakları ve Seylan'da bulunmuştur.

Yeni Romasını kuran I. Konstantinos, Tiber üzerindeki Eski Roma'nın pek çok özelliğini Boğaz'a taşımıştır. Doğuya taşınıp Konstantinopolis'in yeni Senatosunu oluşturmayı kabul eden senatör ailelerine toprak vermiş ve ayrıcalıklar tanımıştır. Bedava ekmeğe hak kazanmak, yeni ev yapımıyla ilişkilendirilmişti. Yeni Roma'da ev yapanlara, şehrin on dört bölgesinde belirli noktalarda günlük taze ekmek alabilecekleri ekmek pulları veriliyordu. Şehrin ihtiyacını karşılamak üzere tahıl siloları ve sarnıçlar inşa edilmişti. 359 yılında şehri Roma modeline göre yönetecek bir vali atanmış ve imparatorluk yönetiminin bütün yetkileri onda toplanmıştı. Roma'daki "ekmek ve sirk" (3. Bölüm'e bkz.) modelinin aynısını kuran Konstantinos, Hipodrom'un inşaatını bitirmiş ve eski zamanlarda çok sevilen yarışları ve gösterileri düzenleyecek profesyonel eğlendiriciler (sirk toplulukları ya da *demes*'ler) görevlendirmiştir.

330'dan öldüğü yıl olan 337'ye kadar Doğu'daki düşman kuvvetlere karşı seferler düzenlemiş, Konstantinopolis'te sürekli oturmak yerine oradan oraya dolaşmayı tercih etmiştir. Roma'daki ilk zaferinden sonra eski başkente, tahta çıkışının (315) onuncu yılını kutlamak için bir kez dönmüş ve Forum'u hâlâ süsleyen Yeni Bazilika ve Zafer Takı'nı törenle hizmete açmıştı. Yeni kurduğu yer, Eski Roma ve daha önce imparatorluk ikametgâhları olarak kullanılan, Trier, Diocletianus'un ter-

cih ettiği Nikaia (İznik), Tuna üzerindeki Sirmium ve çağdaş Türkiye ile Suriye sınırı arasındaki Antakya gibi eski şehirlerin aleyhine gelişmişti. Her ne kadar pek çok senatör ailesi Batı'da kalmışsa da, Konstantinopolis, yeni saray yönetimini üstlenmek için olduğu kadar yeni Hıristiyan imparatorlara övgüler düzecek eğitimli insanlara ihtiyaç duyduğu için de zanaatçıları, mimarları, tacirleri ve maceraperestleri kendine çekmişti. Soyağaçlarıyla övünen Roma tarzı bir yerleşik aileler kastına sahip olmadığı için Konstantinopolis yeteneğe daha açıktı; başarısını kanıtlayan yeniler hızla terfi ettiriliyordu. Bu toplumsal hareketlilik, her ne kadar yenilerle hep alay ediliyor ve kölelere dayak atılmaya devam ediliyorsa da şehrin aristokratlarla plepler arasındaki bölünmeyi daha az hissettiği anlamına geliyordu.

Konstantinos'un Hıristiyanlığa olan bağlılığının doğası ve derecesi tartışmalıdır: Yaşamöyküsünü yazan Eusebios (Caesarea* Piskoposu, 313-c. 340) bağlılığını her şeyden çok vurgular; seküler tarihçiler ise onun, babası gibi fethedilmemiş güneşe, *Sol Invictus*, taptığını kaydederler. 5. yüzyılın sonlarında Zosimos, "bir Mısırlı'nın Hıristiyan dininin onu suçtan uzak tutacağı konusunda kendisini ikna etmesi sebebiyle..." atalarının dinini (pagan tanrılar) terk eden Konstantinos'u Roma İmparatorluğu'nun bütün kötülüklerinden sorumlu tutar. Tarihçi, Konstantinos'un niye suçluluk duyduğunu da kaydeder: Konstantinos oğlu Crispus'u üvey annesi İmparatoriçe Fausta ile ilişkisinden kuşkulandığı için öldürmüştür. Konstantinos daha sonra imparatoriçeyi de aşırı ısıtılmış bir hamamda öldürmüştü. Gerçekten yeni dinde vaftiz edilmişti ama bu yalnızca ölürken olmuştu. Bu çok alışılmadık bir şey değildi zira Hıristiyanlar vaftiz edildikten sonra günah işlemekten kendilerini korumak için vaftiz seremonisini mümkün olan en son dakikaya kadar düzenli bir şekilde erteliyorlardı.

Milvius Köprüsü savaşından önce Haç'ı gördüğü öyküsüne ilişkin değişik anlatımlar, her ne kadar Hıristiyan yazarlar daha sonra bunun Hıristiyanlığı kabul ettiği an olduğunu iddia etmişlerse de, aktarılanların bir efsane olduğunu düşündürmek-

(*) Hayfa'nın 35 kilometre kadar güneyinde antik bir liman şehri – ç.n.

tedir. Bununla birlikte 312/313 kışında Konstantinos Roma'da Kartaca valisine, kısa bir süre önceki eza ve işkence sırasında el konulan Hıristiyanlara ait mal mülklerin yerel piskoposa iade edilmesini ve eğer el konan şeyler satılmış ya da eritilmiş ise tazminat ödenmesi talimatını vermişti. Bu, Hıristiyanlığın, askerî gücü zaafa uğratabilecek bir güç olduğu yolundaki eski imparatorluk görüşünden kesin bir kopuşun söz konusu olduğunu ima ettiği kadar, eski tanrılara ve imparatorlara gösterilmesi gereken saygının da esirgendiğini anlatmaktadır.

Konstantinos, Hıristiyan önderlere destek verirken ve Hıristiyan kiliselerinin inşasını maddi olarak desteklerken, oğlu da eski pagan geleneğinde rahiplerle İtalya'da imparator ailesi kültüne adanacak bir tapınağın inşaatına izin veriyordu. Aynı zamanda kimi tapınaklar eski statülerini terk etmeye zorlanıyor ve çatılarındaki ya da kapılarındaki değerli madenler yerinden sökülüyordu. Pagan kültünün kurban etme öğesi yavaş yavaş sınırlandırılıyor, hayvanların öldürülmesi yerini Hıristiyan Tanrı'ya yapılan kansız fedakârlığa terk ediyordu. Pek çok pagan düşünür manevi bir "kurban" anlayışını savundukları için, bunun yalnızca Hıristiyanlığın getirdiği bir sınırlandırma olduğu düşünülemez. Yine de pagan kültünün belirgin bir eylemi olan hayvan kurban etmenin yavaş yavaş ortadan kalktığını göstermektedir. İster 312 yılındaki görüntü nedeniyle isterse 337 yılında öleceğini bildiği için dinini değiştirmiş olsun Konstantinos yetişkin hayatının büyük bir kısmını daha önce zulüm gören Hıristiyan toplulukları koruyarak geçirmiştir; onlara mücevherlerle süslü değerli madenlerden yapılmış ibadete ilişkin nesneler ve büyük yeni kiliseler bağışlamış ve dinlerini daha doğru bir şekilde ifade edebilmeleri için onlara yardım etmiştir.

Konstantinopolis'te Konstantinos tarafından yaptırılan din ve ibadetle ilgili binaların sayısının ne kadar olduğu belli değildir. İmparatorluk mozolesinin daha sonra bağlandığı, Havariyyun Kilisesi'ni, Aya İrini katedral kilisesini, ve din uğruna hayatını vermiş iki yerel şehit Mokios ile Akakios kültüne adanmış kiliseleri muhtemelen o planladı. Konstantinos, başkenti

dışında İsa'nın dünyadaki yaşamı ile ilgili yerlere özel ilgi gösterdi ve annesi Helena'yı 326 yılında Filistin'e gönderdi. İlk imparatorluk haccı süresinde Helena, Bethlehem'de [Beyt'ül Lahim] Hz. İsa'nın doğduğu ahırlar üzerine yapılan kiliseyi ve Kudüs'te, rivayete göre Gerçek Haç'ı keşfettiği Golgotha yakınlarındaki mezarın üzerindeki kiliseyi inşa ettirdi. Muhtemelen gezinin asıl nedeni olan işi yaptı; birliklere para dağıttı. Helena, hanlar ve hastaneler yaptırarak daha sonraki hac ziyaretleri için bir model oluşturdu. 335 yılında Konstantinos da annesinin izinden gitti; imparatorluğunun otuzuncu yılını kutlamadan önce Kudüs'te bir konsile katıldı ve Hz. İsa için bir başka kilise inşa ettirdi.

Roma imparatorluk geleneği olan yakılmayı kesinlikle bir yana bırakarak Konstantinos, Hıristiyan dinî töreniyle On iki Havari'nin kemiklerini toplamak üzere yaptırılmış anıtmezara gömüldü. İmparator, İsa'nın seçilmiş havarileri arasında ebedi uykuya dalmak istedi; Eusebios onu Havarilere eşit ve on üçüncü havari olarak anlatır ama imparatorun kendi algılaması kendisini onlardan üstün tuttuğunu düşündürtmektedir. Konstantinos'un oğlu II. Konstantios, Havariyyun Kilisesi'ni tamamlattı ve Aziz Timothy, Lucas ve Andras'a ait olduğuna inanılan kemikleri 356-7 yılında buraya naklettirdi. Daha sonraki hükümdarlar bu kutsal şeylere muazzam eklemeler yaptılar: Meryem'in Vlaherna'daki kiliseye emanet edilen peçe, kuşak ve kefeni özellikle önem kazandı. İmparatorlar bu kutsal emanetlere ve mozoleye yıllık ziyaretler yaptılar; kabirleri tütsülediler, mumlar yaktılar ve selefleri için dualar ettiler. Bu türden seremoniler Konstantinos'la başlayan Hıristiyan hükümdarların sürekliliği nosyonunu pekiştiriyordu.

Bizans'ta geçerli olan ve onun tarihini karmaşıklaştıran bir adlandırma sistemi ile daha sonraki pek çok, toplam on bir imparator Konstantinos adını aldı. Bir evlilikte ilk erkek çocuğa baba tarafından dedesinin adının verilmesi bu Konstantinosların bazılarının sorumlusu sayılabilir. Diğerleri, Bizans'ın kurucusuyla eşit olduklarını vurgulamak istercesine Yeni Konstantinos olarak ilan ediliyordu ya da 7. yüzyıl başlarında Herakle-

ios-Konstantinos'ta görüldüğü üzere adlarına Konstantinos ekleniyordu. On bir Konstantinos'a ek olarak sekiz adet imparator Mihail, sekiz Ioannes ve altı Leon vardır. İmparatorların adları, tarih ve başarılarına göre ayırt edilebilsinler diye bu kitabın sonunda liste halinde verilmiştir. Bununla birlikte aslında hiçbiri I. Konstantinos'un unutulmaz konumuna, gerçekten meydan okuyabilmiş değildi.

Zamanla bu büyük imparatorun ve dindar annesi Helena'nın kültü, bir tür Hıristiyan yönetimi modeline dönüşmüştür. Dine bağlılıkları konusundaki efsanevi öyküler, Konstantinos'un oğlunu ve ikinci karısını öldürmüş olmasını ve annesinin de belirsiz geçmişini siliyordu. 451 yılında Khalkedon [Kadıköy] Konsili'nde, İmparator Markianos ve İmparatoriçe Pulkheria, "yeni Konstantinos ve yeni Helena" olarak ilan edildiklerinde önemli bir an yaşandı. Markianos ayrıca Pavlos ve Davud'la kıyaslanırken Pulkheria'nın da Helena'nın iman ve heyecanını göstermiş olduğu söylendi. Bu açıklamaları sahneleyen saraylılar ve seküler memurlar, hiç kuşkusuz 5. yüzyıldaki efendilerinin böyle yüceltilmesinin önemini kavrıyorlardı. Bunlar ayrıca, süreç içinde, Konstantinopolis'in kurucusu ve annesinin Hıristiyan Kilisesi'nin azizleri mertebesine yükseltilmesine de katkıda bulunmuşlardı. Daha sonraki ortaçağ öykü ve freskolarındaçoğu kez Gerçek Haç'ın yanında görülürler.

2

Konstantinopolis, Hıristiyanlık Aleminin En Büyük Şehri

> Ey İmparatorluk Şehri, Müstahkem Şehir, büyük kralların Şehri... şehirlerin kraliçesinin kraliçesi, şarkıların şarkısı, görkemliliğin görkemi!
>
> Niketas Choniates, 13. yüzyıl başları

Konstantinopolis'in tarihinde, I. Konstantinos'un ölümünden elli yıl sonra, Gotlar Romalıları 9 Ağustos 378'de Adrianopolis (Edirne) muharebesinde esaslı bir şekilde yenince, büyük bir kriz meydana geldi. İmparator Valens (364-378) Batı'dan gelecek takviyeyi beklemeden barbar istilacıları geri püskürtmek için büyük bir ordunun başında sefere çıktı. Savaşta, en deneyimli Doğulu kumandanları ile birlikte öldürüldü ve siyasi sınıf başsız kaldı. Yalnızca iki general kurtularak Batı'daki imparator Gratianus'a (375-383) felaketi aktarabildiler ve bu arada Gotlar imparatorluk topraklarının Konstantinos'un şehrinin surlarına kadar olan kısmını yağmaladılar.

Bu felaket karşısında imparatorluk, Bizanslılar surların arkasına kendilerini kapatırken, geleneksel diplomasi hünerini kullanmaya girişti. Şimdi artık tek imparator olarak kalan Gratianus, askerliği bırakarak Akdeniz'in öteki ucundaki İspanya'da malikânesine çekilen Theodosios'a çağrıda bulundu. Başlangıç-

ta görüşme kendisinin Doğu'ya askerî komutan olarak atanmasıydı; ancak Valens'in varisi olmadığından ve de bölünmüş imparatorluk birlikte çalışabilecek iki imparatora ihtiyaç duyduğundan, Theodosios, çağrının gerisindeki önemi değerlendirmiş olmalıdır. Balkanlar'daki orduya komutanlık etmeyi kabul etti ve daha sonra birlikler tarafından imparator ilan edildi. Gotlara karşı birkaç seferden sonra, Theodosios istilacılarla barış yaptı ve 380 Kasımı'nda daha önce hiç görmemiş olduğu Konstantinosopolis'e zafer kazanmış olarak girdi. İki yıllık bir fetret döneminden sonra Yeni Roma yeni bir hükümdara kavuşmuş ve geleceği güvence altına alınmıştı.

I. Theodosios (379-395) katı bir Hıristiyan'dı, 381 yılında inancın Aryan yorumunu lanetlemek üzere bir konsil topladı ve halkın pagan ayinleri yapmasını yasaklayan yasalar çıkardı. Ama Konstantinopolis şehri üzerinde de, en geleneksel şekilde izini bıraktı. Bir sütunun üzerinde kendi heykelinin bulunduğu ve Atina'daki Rüzgâr Kulesi'ne benzer bir şekilde meydan saati işlevi gören devasa bir rüzgâr gülünün yer aldığı yeni bir forum inşa ettirdi. Hipodromda, etrafında yarış arabalarının koştuğu merkezdeki engele, MÖ 1440 yılında Doğu Akdeniz'in en eski ve şimdi çoktan unutulmuş bir dini ve bu dinin zaferinin anısını yaşatmak için Karnak'tan gelme bir Mısır sütununu diktirdi. Bu da Roma'nın askerî utkusunun bir başka sembolü idi. Dikilitaşı taşıyan kaidenin üzerine Theodosios, kendisini iki yanında saray halkı, dans eden kızlar, müzisyenler ve haraçlarını takdim eden saflar halinde barbar insanların ortasında resmettirdi (resim 6). Temelin kuzey yüzünde, böylesine ağır yekpare bir kaya parçasının yerine konuş tekniğini, hem Yunanca hem de Latince belgeleyen bir kitabe yer almaktadır. Her ne kadar Konstantinopolis'te depremler binaların sık sık yıkılmasına ve heykellerin kaideleri üzerinden düşmesine yol açmışsa da, Dikilitaş 390 yılında 4. yüzyıl mühendislerinin, kaidenin üzerindeki dört köşe desteğinin üzerine onu koydukları yerde durmaktadır.

Theodosios'un kurmuş olduğu hanedanın altında Roma dünyası değişime uğradı. 395 yılındaki ölümünden önce im-

parator, imparatorluğu ikiye böldü ve böylelikle Honorios Batı'nın İmparatoru, Arkadios ise Doğu'nun İmparatoru oldu. 5. yüzyıl başlarında Batı Gotlar, Hunlar, Vandallar ve Franklar gibi Romalı olmayan ve farklı yörelerde zamanla kendi barbar yönetimlerini kuran güçlerin giderek artan baskısına boyun eğdi. Roma 410'da ve 455'te iki kez yağmalandı ve 476'da Hun lideri Odavakar'ın komuta ettiği Cermen birlikleri Batı'daki son imparatoru tahttan indirdiler. Yeni Roma Eski Roma'nın zararına büyüdü ve refahı arttı. Gerçekten de kimi barbar gruplar Doğu'daki imparatorlarca, Doğu'yu rahat bırakıp Batı'ya yönelmeleri yolunda teşvik ediliyordu. Bu uzun süreç içinde, Roma dünyasının doğu yarısı, şimdi bizim Bizans dediğimiz şey haline geldi (Bkz. 3. Bölüm).

Konstantinopolis öylesine hızlı büyüdü ki, 412'de, özgün Konstantinos surlarının batısında bir buçuk kilometre uzunluğunda yeni surlar inşa edildi. Bir yıl sonra üç sıralı, altı kilometre uzunluğunda devasa bir tahkimat tamamlandı. Bu tahkimat şehri bütün düşmanlarına karşı 1204 yılına kadar koruyacaktır ve bugün de hâlâ etkileyicidir. Haliç'in ve Marmara Denizi'nin doğal engebeleri boyunca deniz surları da inşa ettirildi. Etrafı böylece çevrilmiş olan arazi şehri 5 kilometrekare daha büyüttü. Bu alan içinde eski mezarlıklar da vardı ki, inşaatlarda çalışanlar mezarların bozulması üzerine korkunç öyküler anlatıyorlar ve mezarların içinde kemikler ve mezar heykelleri buluyorlardı. Bu bölgenin pek çok kısmı, surların dışında da devam eden bağları, meyve ve sebze bahçeleriyle çapa tarımına ayrılmıştı. İmparator Anastasios döneminde (491-518), Marmara Denizi'ndeki Silivri'den Karadeniz'e 45 kilometrelik bir mesafeye, Konstantinopolis'in savunmasının dış halkası olarak uzun surlar [Anastasios Surları] inşa edilmişti. Her ne kadar bugün tarihçiler bunu bir başarısızlık göstergesi olarak yorumlama eğilimindeyseler de, bir keresinde Surlara ulaşan istilacılar şehirden yalnızca 65 kilometre uzaklıktaydılar.

Bütün imparatorlar, şeref sütunları dikerek, pazarları ve limanları ıslah ederek ve kiliseler, manastırlar açarak ve imparatorluk sarayına eklemelerde bulunarak şehre kendi eserleri-

ni katmak istemişlerdir. 4. yüzyılda Valens, Trakya'da Vize'deki (Bizye) temiz su kaynaklarından, kuş uçuşu 120 kilometre uzaklıktan suyu getirecek büyük bir su kemeri yaptırmıştır (Bkz. Resim 5). Şehrin su ihtiyacını sağlayan bu muazzam mühendislik projesinin yerin üzerinde eski şehre adım adım girişini bugün hâlâ görebiliriz; şehrin kirli sularını akıtan bir drenaj sistemi de yer altına kurulmuştu. Su özel olduğu kadar kamusal hamamlar ve fıskiyelerde kullanılıyordu ve su geçirmeyen sıvayla örülmüş geniş sarnıçlarda depolanıyordu. Yağmur sularını biriktirmek üzere yapılmış açık sarnıçlardan bir tanesi, Konstantinopolis'e yeni katılmış bir alanda 421 yılında muhtemelen, şehrin valisi Aetios tarafından yaptırılmıştı ve kapasitesi 250 bin/300 bin metreküptü. Iustinianos, bunlara ilaveten Bazilika'nın içinde 336 sütunlu kapalı bir sarnıç yaptırmıştır; bu sütunlardan bazıları tıpkı o muazzam Medusa kapartmalı blok gibi antik dönem heykeltraşlık blukları üstünde yükselir. Bu sarnıç 78 bin metreküp su depolayabiliyordu. Bu mağarayı andıran anıtı uygun *ses ve ışıkta* ziyaret etmek modern İstanbul'un turistik atraksiyonlarından birisidir. Burası ayrıca şehrin kuşatmaya karşı direnme kapasitesi hakkında gerçek bir fikir vermektedir.

Görkemli savunma sistemi ve hem tahılı hem de suyu stoklama konusundaki gelişmiş kapasitesiyle Konstantinopolis, en dikkat çekenleri Avarlar, Slavlar ve 626'da Acemlerden gelen çok sayıda saldırıya karşı durmuştur. 626 yılındaki saldırı çok kısa ama çok ciddiydi çünkü İmparator Herakleios (610-641) şehirde değildi. Doğuda Acemlere karşı uzun süren bir sefere çıkmıştı ve şehri Patrik Sergios ve General Bonos'un yönetimine bırakmıştı. Avarlar ve Slavlar şehri karadan kuşattılar ve su kemerlerini yıkarak şehri susuz bırakırken Acem kuvvetleri de Boğaz'ın Asya kıyısına ulaştı. Bonos, deniz birliklerine Slavların Acemleri karşıya geçirmelerine mani olunması talimatını verdi, Avar Chagan'la görüşmelere başladı ve kuşatmacılara karşı sortilerin başına geçti. Bu arada Patrik, tüm sivil nüfusu şehrin surları boyunca ellerinde İsa'nın ikonaları ve dudaklarında Tanrı'nın Annesi'ni kutsal yardıma davet eden Akathistos ilahisi olduğu halde büyük bir ayin içinde örgütledi. Avarlar ku-

şatma silahlarını kurup surlara saldırdıklarında, görgü tanıkları, savunmayı yöneten, Meryem'in ta kendisi sayılan bir kadın gördüklerini iddia ettiler. Konstantinopolis'in böylesi korkunç olasılıklar karşısında belki de doğaüstü güçlere ihtiyacı vardı. Kuşkusuz bunlar, çoktan kutsal emanetlerinin şehri koruduğu, Tanrı'nın Annesinin Şehri "Theotokoupolis" adını almış ve şehrin bir özelliği haline gelmişti.

626'dan sonra Konstantinopolis'i ele geçirme mücadelesini, orayı kendi başkentleri yapma niyetini taşıyan Arap birlikleri devraldı. 7. yüzyıldaki birkaç kuşatma başarısız oldu. II. Anastasios zamanında (713-715), Bizanslılar büyük bir saldırının hazırlanmakta olduğunu öğrendiler ve imparator yiyecek açısından kendi kendine yeterli olamayacak ailelerin üç yıl için şehri terk etmesini emretti ki bu uzun sürecek bir kuşatmaya hazırlanmanın kesin işareti idi. 717 yılının baharında Arap birlikleri (iki ordu karadan ve donanma denizden) gelmeden hemen önce III. Leon imparator olarak tahta çıkmıştı. O da aynı diplomatik ve askerî stratejileri uyguladı; Hazarları, Araplara arkadan saldırmaya ikna etti ve Arap gemilerine "Rum ateşi" saldırısı düzenletti. Kuşatmacıların kendi develerini yemek zorunda kaldıkları olağanüstü soğuk bir kıştan sonra kuşatmacılar saldırılarına yeniden başladılar. Ancak ertesi yaz halife geri çekilmelerini emretti ve dönüş yolunda daha başka yenilgilere de maruz kaldılar. Bizans, 718'in zaferini her yıl, aynı zamanda Meryem Ana'nın Kimisis yortusuyla, (Batı'da *Assumption*, uykuya dalış/göğe çıkış olarak bilinen) *Koimesis* ile aynı günde, 15 Ağustos'ta, dinsel törenlerle kutladı. Şehrin kurtuluşunu Kilise, Meryem'in koruyucu gücüne bağlarken, savunmayı örgütlemenin onuruna da III. Leon sahip çıktı.

Arap dünyasındaki iç çekişmeler nedeniyle, Konstanti-nopolis'i ele geçirme girişimlerini Bulgarlar devraldı; 9. yüzyılın başlarında ve bir kez daha 920 yılında ciddi saldırılarda bulundular. Ancak uzun ikmal bağlantılarını sürdürebilmenin zorluğu büyük bir kuşatma gerçekleştirebilmelerini önledi ve her iki durumda da bir iki hafta içinde geri çekilmek zorunda kaldılar. Daha sonra Karadeniz'i geçip şehre 860, 941 ve 1043 yılında sal-

dıran Ruslara geldi sıra. Her durumda Konstantinopolis başarıyla direndi. Bununla birlikte 13. yüzyılın başında Latin Haçlıların 1204 yılındaki kuşatması, askerî üstünlükten ziyade aldatmaca, ihanet ve iç zayıflık sayesinde, sonunda başarılı oldu ve Latinler Haliç üzerinden şehre girdiler. Bizans'a karşı bu Hıristiyan saldırısının hazin hikâyesi 24. Bölüm'de anlatılmaktadır. 57 yıl süren Latin işgali ve muazzam yağmalamaya karşı, şehir 1261'den 1453'e dek Bizans kişiliğini ve eski görkeminin bir kısmını yeniden kazandı. Sonunda, 1453 Mayısı'nda, 5. yüzyıl tahkimatları Türklerin barut ve gülleleriyle boy ölçüşemedi.

Tüm Bizans tarihi boyunca şehrin nüfusu, değişik baskılar altında artmış ve eksilmiştir. 4. yüzyıldan itibaren görülen sürekli artış, şehirde yaşayanların sayısını İmparator Iustinianos zamanında (527-565) yaklaşık yarım milyona çıkarmıştır. Tüm nüfus tahminleri bir tahmin işi olduğuna göre, 500 bin sayısı, şehre temel yiyecek maddelerini taşıyan tahıl filosunun kapasitesi ve şehirdeki inşaat ve yönetim faaliyetlerine bakarak hesaplanmaktadır. Eski Roma çökerken, Yeni Roma insanları kendisine çekerek, şehri geç antikitenin dünyadaki açık ara en büyük şehri yapıyordu. Sonra 541 yılında hıyarcıklı veba tüm imparatorluğa acı verdi; gemilerdeki fareler ve karadan taşınan eşyalar yoluyla bir bölgeden diğerine sıçrarken sayısız ölüme yol açtı. Felakete tanıklık eden tarihçi olanları anlatmaya çalışırken Thukydides'in MÖ 5. yüzyıldaki vebaya ilişkin ünlü anlatısını uyarladı. Antikitedeki modele kendi gözlemlerini, yaşayanların sayısının nasıl ölenleri gömemeyecek kadar azaldığını, cesetlerin surlardan nasıl fırlatıldığını, sarnıçlara nasıl atıldığını ekledi. Nüfus, yalnızca 541-542'de değil fakat hastalığın 7. ve 8. yüzyıllarda tekrarlaması nedeniyle de ciddi olarak azalmış olmalıdır. Bu anlaşılamayan ölüm nedenine ek olarak bir dizi deprem, daha fazla korku, yıkım ve hayat kaybına yol açarak başkenti etkiledi. 740 yılında büyük bir sarsıntı Aya İrini Kilisesi'ni temellerine kadar çökertti ve pek çok bina yıkıldı ve şehrin nüfusu çok düşük bir düzeye indi.

V. Konstantinos (741-775), Aya İrini'den işe başlayarak, kiliseyi daha da görkemli bir hale getiren kararlı bir yeniden in-

şa programıyla bu gidişi tersine çevirdi. Şehrin yeniden canlanması için daha da önemli olan, 766 yılında uyguladığı zorunlu göçle, 626 Kuşatması sırasında yıkılmış olan büyük su kemerini onartmasıydı. Göçmenler Pontus, Asya, Yunanistan ve Ege Adalarından getirtilmişti ve iş bittikten sonra da muhtemelen şehirde kaldılar. Konstantinos ayrıca Büyük Saray'daki bir saatin onarılmasını sağladı ve 757 yılında bu tür şeylere ilgisini göstermek amacıyla bir elçiyle Franklara bir org hediye etti. Muhtemelen her ikisi de, Bizans sarayının fıskiyeleri ve mekanik altın dekorasyonları gibi suyla çalıştırılıyordu. Deniz fenerinin yakınındaki, Büyük Saray'ın içindeki Pharos Kilisesi gibi yeni kiliseler onun, şehre yeni sakinleri ve tacirleri çeken, yeniden canlandırma konusundaki ihtiraslı stratejisini yansıtıyordu. Kendi iç genişlemesi ve pazarların canlanmasıyla Konstantinopolis, uluslararası ticaretin merkezi konumunu yeniden kazandı.

Tüm imparatorluk yönetiminin, diplomasinin, saray korumacılığının ve nitelikli zanaatler eğitiminin buluştuğu bir yer olarak şehir, eyaletlerden ve daha da ötelerden gelen, iş ve hami arayan insanlara olduğu kadar paralı askerlere, ruhani önderlere büyük olanaklar sunuyordu. 9. yüzyıl ortalarında Basileios adlı bir güreşçi ve at terbiyecisi yeteneğini kullanarak İmparator III. Mihail ile dostluk kurmayı ve 867 yılında onun yerine geçmeyi başardı. Belirli bir becerisi olmayanlar bile şehrin büyük evlerinde ve manastırlarında iş arıyorlardı. Genç kızlar, sayısız nedimenin kraliçeye hizmet ettiği ve potansiyel kocaların dikkatini çekmeye çalıştığı sarayda bir iş kapabilmek için rekabet ediyorlardı. "İtalyan" ya da "Rus" gibi takma adlarla çağrılan yabancılar yüksek görevlere gelebiliyordu. Kafkas'larla olan yakın ilişkiler bu çokkültürlü toplumda askerî kişilerin düzenli bir şekilde kendilerine başarılı kariyerler edinmesine katkıda bulunuyordu. İmparatorlar Phillippikos (711-713) ve denizci bir komutan olan I. Romanos'un (920-944) her ikisi de Ermenistan'dandı ve III. Leon (717-741) Küçük Asya'nın güneyindeki İsauria'ya yerleştirilmiş bir Süryani ailesinden geliyordu. 9. yüzyıla gelindiğinde Konstantinopolis yeniden, patrikler, sa-

ray görevlileri ve yöneticiler kadar bireysel patronlarca yaptırılmış sayısız villa ve sarayla bezenmişti.

Selçukluların Küçük Asya'da ilerlemeye başladığı 11. ve 12. yüzyıllarda (Bkz. Bölüm 21) pek çok sığınmacı Konstantinopolis'e kaçtı. Nüfustaki açık artışa rağmen, imparatorluğun batı eyaletlerinde, pek çoğu Athos Dağı'ndaki manastırlar gibi dinsel kurumlarca sahip olunan mülklerin iyi işletilmesinin bir sonucu olarak şehrin herkesi besleyebildiği anlaşılmaktadır. 12. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu kurumların en büyüklerinden birisi, Büyük Lavra (Bkz. Bölüm 18) Kutsal Dağ'daki arazisinden elde edilen fazla ürünü başkente taşıyabilmek için teknelerden oluşan küçük bir filoya sahipti. Her ne kadar Konstantinopolis için kesin rakamlar vermek olanaksızsa da, Batı'dan gelen ziyaretçiler sokakların sayısı ve kalabalıklığı karşısında hayrete düşüyorlardı. Dördüncü Haçlı Seferi hakkında yazdığı tarihte, (Ö.1212-1218) şehrin nüfusunun 400 bin olduğuna inanıyordu. Bu şehrin Hıristiyanlık âlemindeki en büyük şehir olduğu yolundaki kişisel izlenimini de açıkça belirtmişti.

Konstantinopolis, surları içinde sayısız manastır, kilise ve kutsal yerler barındırıyordu ve bunlar Hıristiyan dünyasının her yerinden hacıları ve din adamlarını şehre çekiyordu. 5. yüzyılda Süryani bir keşiş olan Daniel, surların dışına sütununu dikti ve bunun üzerinden herkese, imparatorlar dahil, akıl vermeye başladı. Bu tür sofular Kilise'yi yöneten piskoposlar tarafından büyük itibar görürdü. Konstantinopolis Patriği, dinsel eğitimi yürütüyordu ve ilahiyat kitaplarından oluşan büyük bir kütüphane kurmuştu. Aynı zamanda, daha önceki dönemlere dayanan çok ciddi bir seküler eğitim geleneği de söz konusuydu. II. Theodosios, 425 yılında, *Capitolium*'un özel bölümlerinde Latin ve Grek grameri, hitabet, felsefe ve hukuk eğitimi için öğretmenlere otuz bir kürsü kurarak bu geleneği desteklemişti. İmparatorların güçlü desteği ile Konstantinopolis, ileri hukuk çalışmalarının olduğu kadar felsefe ve ileri matematik (*quadrivium*: geometri, astronomi, aritmetik ve müzik) çalışmalarının merkezi olmayı sürdürdü. Bu arada, Theodosios'un ablası Pul-

heria, bütün gece süren özel dinsel törenlerle Tanrı'nın Annesi kültünü teşvik ediyordu.

I. Leon'un (457-474) karısı İmparatoriçe Verina'nın desteği ile bu kült Konstantinopolis'teki iki önemli kilisede sağlamca yerleşmişti: Surların kuzeybatı köşesindeki *Vlaherna*'da ve Büyük Saray'ın yakınındaki bakırcılar mahallesindeki Halkopratya'da. Peçe, kuşak ve kefenden oluşan kutsal emanetlere ek olarak Bakire ve Oğul'un özel ikonaları ile dua ve ayinlerde yaşatılan toplu dua ve zikirler, ahalinin Meryem'e olan bağlılığını güçlendiriyordu. Bazı resimlerin Aziz Luka tarafından yapıldığı ve Meryem'in yaşadığı döneme ait olduğu söyleniyordu. Daha sonraki imparatorlar imparatorluk kutsal emanetlerine eklemeler yapmayı sürdürdüler; 10. yüzyıl başında VI. Leon, Aya Sofya katedral kilisesinin ana girişinin iki yanına gösterilen mucizelerle ilgili, özellikle önemli iki ikona astırdı (Bkz. Bölüm 5). Haçlılar dönemindeki Batılı ziyaretçiler önemli kutsal emanetler ve ikona koleksiyonları kadar saraydaki hadımların sayısı karşısında da hayretlerini ifade ediyorlardı (Bkz. Bölüm 15).

Müslüman ziyaretçiler de Konstantinopolis ve Bizanslılar hakkında büyüleyici yorumlar yapmışlardır. 11. yüzyılda, diplomat ve tarihçi El-Marwazi anlatıyor:

> Rumlar büyük bir halktır. İyi şeylerle dolu geniş topraklara sahipler. Zanaatlerde yetenekli ve [çeşitli] eşyaların, kumaşların, halıların ve kapların yapımında mahirdirler.

"Rum" onun Roma için kullandığı ve Bizanslılarca da kullanılan bir sözcüktü. El-Marwazi, uygulamalı sanatlarda onları yalnızca Çinlilerin geçebileceğine inanıyordu ve Büyük Han'ın sarayını ziyaret etmiş olduğu için bunu bilebilecek durumdaydı. Bizans'ın zenginliğini de açıklıyor ve imparatorluğun gelirlerini "her yöreden gelen tacirler ve gemilerden ... ve oraya Süryaniler, Slavlar ve Ruslar ve öteki halkların karadan ulaşan kervanlarından alınan gümrük resimlerinden" elde ettiklerini söylüyordu. Batı'dan gelen pek çok ziyaretçi için Konstantinopolis şehrinin, ipekli giyen ve havyar yiyen sakinlerinin zengin-

liği akla hayale sığmaz görünüyordu. Niketas Khoniates gibi, 1118'den 1206'ya kadar Bizans'ın tarihini kaydetmiş olan eğitimli sakinlere göre Konstantinopolis gerçekten de "şehirlerin kraliçesinin kraliçesi"ydi. Tarihçi burada, imparatorluğa ait, yöneten, imparatoriçe ya da kraliçe anlamlarına gelen Yunanca terim *basilissa*'dan hareket ederek bir söz oyunu yapıyordu. Şehrin büyüklüğü güzelliğinden geliyordu ve zenginliği kadar sanat eserleri koleksiyonları ve abideleriyle bu güzellik gözler önüne seriliyordu. Bu durum bir Batılı kıskançlığına yol açtı ve Dördüncü Haçlı Seferi'ndeki birliklere ödeme yapmayı ihmal eden IV. Aleksios tarafından da tahrik edildi ve şehrin 1204 Nisanı'nda yağmalanmasına yol açtı.

Her ne kadar Konstantinopolis 1204 öncesi nüfusunu bir daha hiçbir zaman geri kazanamasa da, Türkler tarafından fethedilinceye kadar yeni binaların ve kiliselerin yeniden süslenmesini üstlenen tacirleri, sanatçıları ve bilginleri kendine çekmeye devam ederek önde gelen entelektüel konumunu yeniden kazandı. Devlet adamı ve bilgin Theodoros Metokhites (1270-1332) şehrin kuzeybatı bölgesinde yer alan eski Hora manastırını (Kariye Müzesi) harikulade yeni mozaiklerle, freskolarla bezeyip ihya etmiştir (Bkz. resim 26 ve 33). İmparatorluk kültürünün tarihinden ve gücünden esinlenerek mimarlar ve zanaatçılar Bizans uygarlığına yeni biçimler kazandırdılar; söz gelimi kendilerini himaye edenler için, pek çok kiliseye mezar şapelleri eklediler. Arap ziyaretçilerin hükümleri hâlâ olumluydu: 13. yüzyılda El-Harawi, "Konstantiniyye sahib olduğu şöhretten de daha güzel bir şehirdir," diye yazıyordu. "Allah lütuf ve alicenaplığı ile burasını İslam'ın başkentliğine inayet buyursun," diye ekliyordu. 14. yüzyılda El-Qazvini, "Onun gibi bir şey ne evvel ne ahır asla kurulmuş değildir," diye belirtirken büyük tarihçi ve sosyolog İbn-i Haldun (1332-1406) burasını "yapılışları ve ihtişamları açısından ünlü eserlere sahip muhteşem bir şehir, Kayzerlerin makamı..." olarak niteliyordu.

Bu beğeni Osmanlı Türklerinin burasını kendi başkentleri yapma kararlılığına katkıda bulundu. 1453'teki kuşatmadan

sonra Sultan II. Mehmed, yağmaya üç gün izin verdi ve sonra şehri yeniden inşa etmek ve nüfusunu artırmak için yıllar harcadı. İmparatorluk mozolesinin de bağlı olduğu Havariyyun Kilisesi'nin yerinde inşa edilen Fatih Camii ilhamını şehrin kubbeli kiliselerinden alıyordu. Fethedildikten sonra bile Konstantinopolis Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olarak yaşamını sürdürdü. Beş yüz yıl boyunca, uluslararası diplomasinin ve Yakındoğu siyasetinin merkezi olarak "Bab-ı Ali" adıyla anıldı. Konstantinopolis denizaşırı ticaretin, yerel ticari faaliyetin, bürokrasinin ve teşrifatın tahrik edici bir karışımını bünyesinde cisimleştiriyordu.

Bugün artık Türkiye'nin başkenti değil ve antik surları geniş varoşlarla ve otoyollarla çevrilmiş durumda. Atatürk Bulvarı, ana su yolunun (yani aquaductus'un) altındaki kemerlerin arasından geçiyor; Cenevizliler tarafından Galata'da inşa ettirilmiş olan kule, Haliç'in karşısındaki kuzey varoşları (Pera) şimdi onları saran modern binaların arasında kendisini gösterirken eski şehirdeki Aya Sofya ve Sultanahmet Camii'nin kubbeleri dikkat çekmek için yarışıyorlar. Bununla birlikte Konstantinos'un şehri, manzaraları, kamusal alanları ve abideleriyle hâlâ bilinen bin yedi yüz yıllık tarihin görkemini hatırlatıyor.

3

Doğu Roma İmparatorluğu

> Oklarınızı ve mızraklarını onlara fırlatın... fırlatın ki Yunanlıların ve Romalıların neslinden gelenlere karşı savaştıklarını bilsinler.
>
> İmparator XI. Constantinos Palaiologos'un
> 28 Mayıs 1453 günü birliklerine hitabesi,
> *Düzmece-Sphrantzes'in Vakayinamesinden*

Roma İmparatorluğu'nun genişlemesi ve Roma kültürünün Britanya, Kuzey Afrika, Balkanlar, Mısır, Orta Avrupa ve Yakındoğu'ya yayılması hâlâ şaşırtıcı bir olgudur. Daha fazla askerî faaliyeti ve merkezî bürokrasiyi finanse etmek için tüm eyaletlerden vergi toplama kapasitesiyle Roma yönetimi, çok değişik özellikler gösteren bölgeler üzerinde daha önce görülmemiş bir kontrol sağlamıştı. İmparatorluğun gücü, fethedilen yöreleri kendi gücüne katkıda bulunacak şekilde sisteme dahil edebilmesinde yatıyordu. Eyaletlerden yerel yetenekleri, kendi amacına katkıda bulunacak şekilde seferber ederken, bu yerleri tâbi statüsüne indirgeyebiliyordu.

Batı'nın her tarafında Latince kullanılırken, Yunanca doğudaki tüm bölgelerin *lingua franca*'sıydı. 6. yüzyıla kadar Bizans İmparatorluğu her iki kadim dili de kullandı. İmparatorluğun ba-

tıdaki yarısından doğuya gönderilen yöneticilere çoğu kez Latince sözcüklerin Yunanca karşılığını veren ve yerel terminolojiyi açıklayan kitapçıklar dağıtılıyordu. Yunanca'dan Latince'ye çeviri çoğunlukla, Kutsal Kitap ve teolojik metinlerini Batılılara sunmak isteyen Hıristiyan âlimlerin işiydi. Latince edebiyatın çok azı Yunanca'ya çevriliyordu. Örneğin Cicero, Ovidius, Vergilius ve Horace'ın çoğu eseri, tek dilli Yunanca konuşanlarca bilinmiyordu. Bununla birlikte, iyi eğitim görmüş insanların çoğu, iki dilliydi. Kendisini Yunanlı ve asker olarak niteleyen Antakyalı Ammianus Markellinus (330-392 civarı), İmparator Iulianos'un seferlerini anlattığı döneminin tarihini Latince yazmıştı. O ayrıca, Hıristiyanların 391 yılında yerle bir ettikleri İskenderiye'deki Sarapis tapınağı ya da Roma'daki Trajan Forumu gibi antik yerlerin güzelliğini parlak bir şekilde anımsatmıştır.

İmparatorlar bu geniş imparatorluğun birliğini korumaya çalışırken, onun birbirinden çok uzak bölgelerinde yeknasak bir yönetim uygulamanın zorluğunun farkına varmışlardı. Diocletianus'un (284-305) bulduğu çözüm, imparatorluğu, her birini bir imparator ve genç bir yardımcı imparatorun yönettiği iki yarıya ayırmaktı. İki kıdemli imparator birlikte hareket edecekler, Roma dünyasının her iki yarısında geçerli olacak yasalar çıkaracaklar, ama kendi topraklarını ayrı ayrı savunacaklardı. Bu dörtlü yönetimin, *tetrarki*, amacı sivil yönetimi ve askerî savunmayı dengelemek ve sağlamlaştırmaktı. Bu yönetim Diocletianus ve onun kıdemli meslektaşına yirmi yıl hizmetten sonra emekliye ayrılma olanağı verecek kadar iyi işledi ve kıdemsiz meslektaşları imparator oldular. Ancak Birinci Bölüm'de gördüğümüz gibi, Konstantinos, tek hükümdar olma azim ve kararıyla bu sistemi bozdu ve monarşiyi yeniden tesis etti.

Bununla birlikte monarşi, 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun sorunlarını çözmede dörtlü yönetimden daha başarılı olamadı. Konstantinos'tan sonra gelenler, birbiriyle çelişen iki tür askerî tehdit karşısında kaldılar. Romalılar Doğu'da, her zaman bilinen, dünyanın "öteki gözü" sayılan Persleri durdurmak zorundaydılar. Kuzeyde ve batıda Cermen kabileleri Roma topraklarını istila ve işgal etmek için çok hevesliydiler. Yazılı dil-

leri, paraları, hukuk sistemleri ve bilinen bir yönetim şekilleri olmayan bu kabileler geleneksel olarak katışıksız barbarlar olarak görülüyordu. Bununla birlikte Iulianos (361-363) imparator olmadan önce Ren Nehri'nin doğusundaki Alemannilere karşı olduğu gibi Fırat'ın ötesindeki Acemlere karşı da sefer düzenlemek zorunda kalmıştı. Hiçbir imparator geniş imparatorluğun bütün sınırlarını aynı anda savunamıyordu.

395 yılında I. Theodosios, imparatorluğu iki oğlu arasında resmen bölerek farklı bir çözüm uyguladı: Honorios Batı, Arkadios Doğu İmparatoru ilan edilmişti. Ancak her iki genç imparator da danışmanlara ve koruyuculara gereksinme duydukları için askerî generaller bu durumdan yararlandılar. Yarı Vandal, yarı Romalı olan Stilicho, Batı'nın kontrolünü ele geçirirken, azat edilmiş bir köle ve hadım olan Eutropios, Doğu'ya egemen oldu. Bunlar Romalı olmayan güçlerin, özellikle de Gotların orduya alınmalarını temsil ediyorlardı ve bu durum barbar askerlerin en yüksek askerî görevlere ulaşabilmesine olanak veriyordu. Bu süreç imparatorluğun her iki yarısında da yer alırken barbar etkisi Batı için çok daha tehlikeliydi.

Britanya'da 406 yılında çıkan bir isyan imparatorluk birliklerinin çekilmesini zorunlu kıldı ki bu aynı zamanda Vandalların Suevilerin ve Alanların donmuş Ren Nehri'ni geçerek Galya ve İspanya içlerine doğru ilerlemeleriyle aynı zamana rastlıyordu. Bu, Roma İmparatorluğu'nun batı kesiminde sonun başlangıcına işaret ediyordu.

Ancak imparatorluk iktidarına en ciddi tehdit Vizigotlardan (Batı Gotları) geldi ve bunların lideri Alaric, *magister militum per Illyricum* (Balkanlar'ın büyük bir bölgesi olan İllirya'daki askerlerin komutanı) ilan edildi. Alaric 410'da Vizigotları İtalya'ya soktu, Roma'yı kuşattı ve Senato'nün görüşme ve altın sunma teklifini reddetti. Aynı yılın ağustosunda ebedi şehir, antik dünyanın en büyük imparatorluğunun başkenti Roma, onun hoşnutsuz askerlerince yağmalandı. Felaket, Kuzey Afrika'daki Hippo'nun Piskoposu Aziz Augustinus'u, Batı'daki Hıristiyanları dünya ihtişamından uzak durma konusunda uyaran *Tanrı Devleti*'ni (*Civitas Dei*) yazmaya teşvik etti.

Roma'nın yağmalanmasını artan barbar fetihleri izledi; bunların en dikkate değer olanları Hunların kralı Attila'nın Roma'yı ikinci kez yağmalayışı, Kuzey Afrika'dan 455'te Vandalların saldırısı, Roma'daki son Roma İmparatoru Romulus Augustulus'un 476'da tahtından indirilmesiydi. Bundan sonra Roma dünyasının batı bölümü barbar hükümdarlar arasında taksim edildi. Alaric ve Ostrogot (Doğu Gotları) Theoderic gibi bazıları Konstantinopolis'i rahat bırakmaları için batıya yönelmeye teşvik edildi. Burgonyalılar ve Franklar gibi bazıları, Ren Nehri'ni geçerek orta ve Kuzey Galya olarak bilinen yerlere yerleştiler. Roma yönetiminin kalıntılarını temsil eden kimi görevliler şimdi Fransa olan güneyde Arles'e ricat ederek yeni gelenlerle mümkün olan en iyi düzenlemeleri görüşmeye başladılar. Senatör statüsündeki pek çok kişi Kilise'ye sığındı.

Bununla birlikte İmparatorluğun doğu yarısı, birlikte, gerilemedi ve çökmedi. Aksine, güçlü metropolü Konstantinopolis'te bin yıldan fazla varlığını sürdürdü ve Yakındoğu'nun zengin eyaletlerince desteklendi. Kabaca Tuna üstündeki Singidunum (modern Belgrad), Adriyatik'ten ve Kuzey Afrika'daki Cyrene'den (çağdaş Libya) geçen bir çizginin doğusundaki Akdeniz havzasını kontrol etti (Bkz. Harita 2). Balkanlar'ın çoğu, Yunanistan, Ege Adaları ve çağdaş Türkiye'nin tümü onun kuzey; Suriye'nin tümü Filistin, Mısır ve Libya doğu ve güney yarısı içinde yer alıyordu. Karadeniz'in karşısında, Kırım'da Roma küçük bir yerleşim yerine sahipti ve *Euxine* (Karadeniz) ya da "dostluk" denizinde ulaşım devam ediyordu. Akdeniz'de Girit, Kıbrıs ve Sicilya deniz yolları üzerindeki ana noktaları oluşturuyor ve İskenderiye, Gaza, Caesarea, ve Antakya Konstantinopolis'in otoritesi altında ticaretlerini sürdürüyordu. 7. yüzyıla kadar uluslararası ticaret Kuzey Afrika'da Kartaca, Güney İspanya'da Cartagena ve Seville gibi Batı'daki merkezlere yayıldı.

Roma İmparatoruğu'nun doğu yarısı Bizans'tı. Bu isim ona 16. yüzyılda, hümanist bilim adamlarınca Batı'daki Eski Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra geriye ne kaldığını nitelemek için kullanılmaya başlanana kadar verilmemiştir. Her

ne kadar o günden bugüne kullanılan bir isim icat edilmiş olsa da imparatorluğun sakinleri kendilerini Romalı (Yunanca *Romaioi*) diye çağırmışlar ve kendilerini öyle görmüşlerdir. Onların Roma niteliklerine sahip çıkışı ne kibir ne de züppelikti. 330'dan 619'a kadar Bizans, ideolojinin yanı sıra, her şeyden önce Doğu'daki başkentin sakinlerine temel yiyecek maddelerini sağlamakla birlikte kamusal eğlence de sunma ilkesinin bir başka ifadesi olan "ekmek ve sirk" gibi imparatorluk gerçekliklerini de yaşamıştır.

Görmüş olduğumuz gibi, I. Konstantinos, Konstantinopolis'te yeni ev kuran herkese bedava ekmek dağıtılması konusunda ısrarlıydı. Yeterli tahılı Mısır'dan ithal etmek devletin belli başlı yükümlülüklerindendi. Böylece tahıl gemilerine sahip olanlara, İskenderiye'ye yıllık seferler düzenleyen denizcilere, gemi kaptanlarına ve yükü Çanakkale Boğazı'nın girişindeki Bozcaada'da (*Tenedos*) büyük silolara boşaltan ve uygun rüzgârlar çıktığında buradan başkente nakleden taşıyıcılara istihdam sağlanmış oluyordu. Başkentte tahıl, değirmenci ve fırıncı loncalarına dağıtılıyor ve bunlar da ekmeğin her gün hazır olmasını temin ediyorlardı. Şehirde yaşadıklarını belgeleyebilenlere bronz bir pul veriliyor ve basamaklarla belirlenmiş dağıtım noktalarında bedava ekmek somununa hak kazanabilmek için bu pulları göstermek gerekiyordu. Bedava ekmek ihtiyaca göre değil, aksine şehirde yaşayan yani Bizanslı olduğunu ispat edebilenlere bir ayrıcalık olarak veriliyordu.

619 yılında Acemlerin (Sasaniler) Mısır'ı istila etmesinden sonra tahıl filoları artık gelemedi ama ekmek tedariği devam etti. Başlıca Trakya'dan olmak üzere alternatif tahıl kaynakları somunlar halinde pişirilen ekmeğin düzenli teminini sağladı. Ancak bu tarihten sonra şehrin sakinleri ekmeğin parasını ödemek zorundaydılar. Her ne kadar kalite bozulduğunda ayaklanmalar çıkmış ve herhangi bir yetersizlik durumunda şehrin valisi (*eparkhos*) saldırıya uğramışsa da, antikitenin en temel yiyecek maddesinin dönemin lider şehrine sunulması gerektiği ilkesi yüzyıllarca geçerli olmuştur. Konstantinopolis'in nüfusu en üst sınırına, vebadan önce Iustinianos döneminde belki ya-

rım milyon ve 12. yüzyılda yaklaşık 400.000'e ulaştığında bile, bu talebi karşılamaya yeterli ekmek pişiriliyordu.

Ekmek temini dışında devlet, I. Konstantinos tarafından onarılan Konstantinopolis'in hipodromunda yapılan kamusal eğlenceleri de garanti ediyordu. Bu yarış alanı pek çok izleyiciyi alacak şekilde planlanmıştı ve senatörler ve önemli kişiler koşu alanının yakınındaki mermer oturma yerlerinde, geri kalanlar ise daha yukarıdaki tahta sıralarda ve hatta kadınlar ve çocuklar da en yukarıda ayakta durulacak yerlerde eğlenceleri izlerlerdi. Bizanslılar at ve araba yarışlarının tutkulu müdavimi ve farklı renklere sahip takımlarının fanatik destekleyicisiydiler. Roma'dan ithal edilmiş olan Kırmızılar, Beyazlar, Yeşiller ve Maviler profesyonel kurumlarca örgütlenirdi. 6. yüzyıla gelindiğinde yalnızca Yeşiller ve Maviler önemlerini koruyorlardı ve yalnızca yarışlar için değil fakat yarışların arasını dolduran jimnastik, atletizm, boks, vahşi hayvanlar, pandomim, dans ve müziğin de tüm sorumluluğunu üstelenen büyük ve güçlü kuruluşlar haline gelmişlerdi.

Prokopios'un tarihi sayesinde, 497'de doğmuş ünlü bir kamu eğlendiricisi olan Theodora hakkında ayrıntılı bilgiye sahibiz. Kimi tarihçiler bu tanımlamaların onu mahkûm etmek niyetiyle uydurulmuş, aslı olmayan bir öykü olarak değerlendirirler ama imparator onu karısı yapabilmek için yasaları değiştirdiğine göre Prokopios'un ısrar ettiği gibi davranmamış olsa bile düşük statülü bir aileden geliyor olmalıydı. Tarihçinin anlatısı Yeşillerin ve Mavilerin popüler eğlenceyi nasıl düzenlediklerine ilişkin bir şeyleri açıklamakta ve üyelerinin yerine getirmek zorunda oldukları farklı görevleri belgelemektedir: Theodora'nın babası Akakios, özel gösterilerde ayıyı dövüştüren ya da dans ettiren ayıcı olarak görünmektedir. Babasının ölümünden sonra annesi Mavilerin benzer işleri yapan kişisiyle bir ittifak kurmak istemiş ama başarılı olamamıştı. Bunun üzerine üç kızını da sahneye çıkarmış ve böylelikle ailenin yeniden iş bulmasını sağlamıştı.

Anlatıldığına göre, (Hipodrom'daki Dikilitaş'ın kaidesinde gösterildiği gibi) bir dansçı ve flüt çalgıcısı olarak Theodora'nın

özel bir yeteneği yoktu ama seksi davranışları ve serseriyane komedyenliği ile ünlü bir sirk sanatçısı olarak beğeni kazanmıştı. Bu tür bir eğlence, Antik Yunan mitolojisinin öykülerini müzik eşliğinde pandomim yoluyla yeniden yaratan dansçıların tiyatro performansından çok farklı idi. Theodora bu daha kaba eğlence tarzında çok usta idi ve onun zevkini paylaşan imparatorun yeğeni Iustinianos'un ilgisini böyle çekmişti. Bir kez Iustinianos'un onunla evlenmesini sağlamak üzere kanun değiştirilince, Theodora önce onun eşi, sonra zamanı gelince de imparatoriçe oldu. Daha sonra onun rolünü ve Ravenna'daki ünlü portresini tartışacağım.

Romalılara özgü ekmek ve sirk politikası, Kilise yarışlar ve bahis tutuşma konusunda halkın heyecanını bastırmak ve uygunsuz bulduğu eğlenceyi önlemek istediği için, zamanla Hıristiyanların çorba ve mağfiret (kurtuluş) politikasına dönüştü. Antik Yunan oyunlarının tiyatro gösterileri geriledi; antik şehirlerin çok önemli bir ögesi olan tiyatrolar ve müzik/konser mekânları (*Odeon*), yapı malzemelerinin elde edildiği taşocakları oldu. Buraları harabeye dönüşürken, bu gibi yerler çoğu kez kötü ruhların bulunduğu yerler olarak görüldü ve kimi antik heykellere kehanetle ilgili güçler atfedildi ki bunların her ikisi de Hıristiyanlar için tehlikeli sayılıyordu. Hamamlar gibi kentsel, bağbozumu gibi kırsal geleneklere karşı çıkan Kilise, ahlaksız ve uygunsuz davranışları da önlemeye çalıştı. Ancak Bizanslıları Hipodrom eğlencelerinden hiçbir zaman caydıramadı.

Yarışları düzenleyen Maviler ve Yeşillerin ayrıca başka ciddi görevleri de vardı: Saraydan doğruca Hipodrom'daki locasına geçen imparatora alkış tutarlardı. Kişiler ya da gruplar kızgınlıklarını ifade etmek için tarafları kullandıkları için bu sorumluluktan siyasi bir boyut gelişti. Zorunlu olan alkış tutmadan sonra sahnelenen müdahalelerle Yeşiller ya da Maviler, söz gelimi yüksek fiyatlar hakkında, eleştirel ifadeleri dile getiriyorlardı. 6. yüzyıldaki bir tartışmada, belirli uygulamaların lanetlenmesi kadar imparatorun başmabeyinci (*praipositos*) vasıtasıyla göstermiş olduğu tepki de kaydedilmiştir. Si-

yasal görüş ayrılığı potansiyeli, kontrol edilebileceği yer olan Hipodrom'daki ortak alana taşınıyordu. Ahlaksız memurlara ve aşırı vergilendirmeye karşı şikâyetler bu şekilde ifade edilebiliyordu. Bununla birlikte, Hipodrom, Bizans yönetiminin otokratik doğasının hiçbir zaman kabul etmediği gerçek irdeleme ya da ciddi tartışma için bir mekân değildi.

Hipodrom Bizans'ın, imparator da dahil tüm sınıflarınca paylaşılan heyecanlı kamusal eğlenceye mekân sağlıyordu. Kimi durumlarda imparator da araba yarışlarına katılıyordu: 9. yüzyılda taraflar, İmparator Theophilos'un (829-842) kazanmak için Mavilerin renklerini taşımasına izin verilmesi konusunda uyarılmışlardı. Taraflar ayrıca, şehirdeki kiliselerin korolarıyla birlikte imparatorun konukları için sarayda özel eğlence de düzenliyorlardı. 10. yüzyılda, su gücüyle çalışan orgların müziği ile dans edenlerin eşliğinde büyük ziyafetler düzenleniyordu. Konstantinopolis'i ziyaret edenleri mutlu eden jimnastik, akrobasi ve kimi zaman develer üzerinde ya da Hipodrom'un üzerine gerilen yüksek tellerde yapılan diğer sirk gösterileri de tarafların sorumluluğu altındaydı.

Hipodrom, Bizanslıların, şehrin her zaman 11 Mayıs'ta kutlanan yaşgünü törenleri; düşmanların ya da mahkûm edilmiş suçluların ölümü; genç imparatorun doğumu ya da taç giymesi gibi törensel olaylar için toplandığı yerdi. İmparator halkıyla burada yüz yüze geliyordu. 12. yüzyılda, Angelos hanedanı imparatorluk düğünlerini *Vlaherna* Sarayı'nın mahremiyeti içinde kutlamaya karar verdiğinde halk güçlü bir şekilde karşı çıkmıştı. Kimi zaman koşullar dostane değil, düşmanca olabiliyordu. Mavilerin ve Yeşillerin giysilerini, malzemelerini ve aletlerini depo ettikleri Hipodrom'un yer altındaki kuytularında hesaplaşmalar ve suikastlar olabiliyor ve bu arada oturma yerlerinin altındaki odalarda çeşitli devlet dairelerinde görevliler çalışıyordu. Hipodrom şehrin hayatında öylesine hayati bir rol oynuyordu ki imparatorlar halkın eğlencesi için önemli fonlar ayırıyorlardı.

İmparatorluk ideolojisi Bizans sarayının her yönünü Roma iktidar sembolleri ve Perslerden devşirilmiş yeni debdebelerle

destekliyordu. Taç takan, altın giysiler giyen ve makam alametleri taşıyan, ki hepsi Doğu'dan ithal edilmiştir, ilk imparator Diocletianus olmuştu ve halkın kendi önünde yere kapanmasını isterdi. 4. yüzyıl imparatorları, öttürülebilen altından kuşlarla dolu altın ağaçlar altında her iki yanında aslanların kükrediği tahtında oturan Şehinşah'ın (Şahların Şahı) âdetlerini ölümsüzleştirdiler. II. Theodosios, Perslerden ithal edilen bir başka geleneği benimsedi: İmparatorlar oynayabilsinler diye polo alanları inşa ettirdi.

Bizans sarayının kendisi, otokratik iktidarın sembollerinin ve gerçekliklerinin buluştuğu geniş bir binalar topluluğu idi. İmparatorluk otoritesi, su saatleri ve astronomik aletler gibi teknolojik icatlarla ifade ediliyordu. Bizanslılar, İskenderiyeli Hero'nun MS 1. yüzyılda geliştirdiği prensibi kullanarak su gücüyle öz devinimli bir aygıtla saraya gelen ziyaretçileri etkiliyorlardı. 10. yüzyılda Konstantinopolis'e elçi olarak gönderilen Cremonalı Liutprand, muazzam bir tahtın havalara yükselen "kükreyen arslanlar" tarafından korunduğunu bildiriyordu. "İşte! Biraz önce mütevazı bir yükseklikte oturan adam şimdi kılık kıyafetini değiştirmiş olarak tavanda oturmaktadır." İmparatorluk hamamlarında ve dışarıdaki bahçelerde fıskiyeler havalara su fışkırtırken altın kuşlar ötüyor ve orglar müzikli eğlence sağlıyordu. Ay ve güneş tutulmalarını saptayabilen astronomik aletler, zamanı dakik bir şekilde ölçen saatler, hep imparatorun gücünü, kıyas kabul etmez prestijini ve gösterişli ihtişamını sembolize ediyordu.

İmparatorluk gücünün bu kutsanmasının mimari sahnesi, Eski Roma Palatine Tepesi'ndeki Augustus Sarayı model alınarak yapılmıştı. Septimus Severus (193-211) antik Bizantion'da ilk sarayı kurmuş ve daha sonra gelen hükümdarlar, Konstantinopolis'in on dört bölgesinden birincisi olan Büyük Saray kompleksi halini alana kadar buraya eklemelerde bulunmuşlardı. Burası yalnızca büyük tören salonlarını, imparatorluk ailesinin ve hizmetkârlarının yaşama alanlarını, çok sayıda kilise, hamam ve garnizonu içermekle kalmıyor aynı zamanda koridorlarla birbirine bağlı olan merkezi yönetimin pek

çok bürosunu, teraslar şeklinde düzenlenmiş bahçeleri ve sarnıçların beslediği fıskiyeleri de kapsıyordu (bkz. Bölüm 16). Akropoldeki konumundan şahane bir Boğaz manzarasına sahipti. 7. yüzyıl sonlarında II. Iustinianos (685-95 ve 705-711) bu alanın etrafını bir duvarla çevirerek dünyadaki çok sayıda *kremlin*'in ilkini meydana getirmişti. Bu tahkimata rağmen çok sayıda isyancı ve suikastçı saraya girmiştir. Örneğin, 820'de Noel kutlamalarında koroda şarkı söyleyecek görevliler olarak kendilerini gizleyen kişiler saraya girerek V. Leon'u öldürmüşlerdi.

Saray her zaman büyük kütüphanesi ve imparatorun çocuklarına eğitim verilen bir yer olarak bilginin merkezi olmuştu. İmparatorların pek çoğu bilgeliği desteklemişler ve tek tek öğretmenleri korumuşlardır. Photios'u patriklikten alaşağı eden I. Basileios, daha sonra onu oğulları Konstantinos, Leon ve Aleksandros'a ders vermesi için tekrar saraya almıştı. VI. Leon (886-912) olarak hüküm süren ikinci oğul, kısmen öğretmenine bir saygı ifadesi olarak "Bilge Leon" olarak tanınmıştı. Saray kütüphanesi, VII. Konstantinos (913-959) gibi entelektüel hükümdarların yetişmesine olanak sağlamış ve yabancı hükümdarlara verilmek üzere elyazmalarının delüks kopyalarını hazırlayan hattatlara mesken olmuştur. Bunlar 827 yılında *Areopagite** Düzmece Dionysios'un yazılarını kopyalamışlar ve bunlar Dindar Louis'ye götürülmüş ve Paris yakınlarındaki Saint Denis Manastırı'nda korunmuştu (yazma şimdi Fransa Ulusal Kütüphanesi'ndedir). Ve II. Romanos (959-963) zamanında Dioskourides'in resimli tıp ve eczacılık kitabını, İspanya'daki Kurtuba halifesi için kopyalamışlardı.

İmparatorluğun doğu yarısının günlük yönetiminde, başta vergileme olmak üzere Roma gelenekleri devam etmişti. Görevliler halkı, mülkleri ve arazileri vergilendirebilmek için nüfus sayımı ve arazi değerlerini belirlemeyi sürdürüyorlardı. İmparatorluk harcamaları için vergi geliri zorunluydu ve vergiden muaf arazi imtiyazları verilmesi ve 11. yüzyılda vergilerin mültezime verilmesi yönteminin benimsenmesi önemli bir krizin

(*) *Aeropagite*, Atina'daki yüksek mahkemenin üyeleri için kullanılan bir terim.

nedeni oldu. Oyma kitabelerden ve papirüs belgelerden parşömen üzerine yazılı belgelere geçişte Roma kayıt sistemi sürdürüldü ve her türlü imparatorluk kararı üç kopya olarak tutuldu. Örneğin Konstantinopolis'in surlarının onarımı ve 8. yüzyıl başında Nikaia'da (İznik) kazanılan bir zafer için taştan devasa yazıtlar yapıldı. Parşömen, papirüs gibi, yangın ve yağma yoluyla yok olmaya mahkumdu bu nedenle bu güçlü bürokratik örgütün çok az sayıda belgesi günümüze ulaşmıştır ve bunların çoğu da Roma'daki piskoposlarla yapılan yazışmalar ya da manastırlara yapılan bağışlarla ilgili resmi şeylerdir.

Yeni bir hükümdar ilan edilirken başvurulan Roma'dan miras alınmış temel sürece Bizans, Hıristiyan bir unsur kattı. Senato, ordu ve halkın Hipodrom'daki alkış töreni, 457 yılında patrik tarafından Aya Sofya'da taç giydirmenin eklenmesiyle dönüştürüldü. Bu Hıristiyan töreniyle imparator ilan edilen ilk kişi I. Leon oldu. Patrik Anatolius'un bu konuda ısrarcı olmasının nedeni muhtemelen Leon'un Theodosios hanedanının son temsilcisinin ölmesinden sonra boşluğu dolduran tanınmamış askerî bir kişi olmasıydı. Seremoni yapılması ve taç giydirilmesi tahtı zorla ele geçirenlerin ve düzmece imparatorların iktidarlarını güçlendirmek için kullandıkları yöntemlerden birisiydi. Ama daha da önemlisi taç giyme töreni, Roma imparatorluk geleneklerinin Bizans'ta Hıristiyan bir geleneğe dönüşmesini sembolize ediyordu.

Ortaçağdaki Bizans taç giyme töreni Avrupa'nın her yerindeki saraylarda taklit edilecektir. MS 800 yılında Şarlman'ın imparatorluk konumuna yükseltilmesinde Papa III. Leo, onun kafasına koyacak bir taç bulmak zorundaydı çünkü taç olmadan bir taç giyme töreni olamazdı. Ayrıca onu kutsal yağla yağladı ki bu da bu tür törenlere Batı'nın eklediği bir icat oldu. Ortaçağda Batı'da, "kutsal yağ sürme" denen şey normal olarak piskoposların ve yüksek rütbeli ruhban sınıfının yetkisindeydi. III. Leo bunu bir krala taç giydirilmesi sırasında kullandığında Kilise için önemli ve yüce bir rolü üstlenmiş oluyordu ki Roma'daki papalar, Rusya metropolitleri, Canterbury başpiskoposları bunu devamlı hale getirmeye pek hevesli olmuşlardır.

Napolyon, Kilise'ye olan bu bağımlılığı Paris'te kendi kendine taç giydirdiği zaman bir kenara koymuştu. Bununla birlikte Eski ve Yeni Dünya'daki hükümdarlar Bizans tarzı taç giyme törenlerini devam ettirdiler ve I. Leon'a Anatolius tarafından taç giydirilmesinin üzerinden on beş yüzyıl geçtikten sonra, 1953 yılında Kraliçe II. Elizabeth'in ilk kez televizyondan yayımlanan taç giyme töreninin temelini bu olay teşkil ediyordu. Bununla birlikte piskoposların hükümdarın etrafında toplandığı kutsal yağ sürme anı, hâlâ izleyenlere gösterilemeyecek kadar kutsal sayılmaktadır.

Her ne kadar Hıristiyanlığın dekorunu benimsemiş olsa da, Bizans imparatorluk yönetimine ün kazandıran, yalnızca imparatorluk ideolojisini değil, hukuk, askerî örgütlenme, tıp, yönetim, vergilendirme ve saray teşrifatı gibi Roma geleneklerini sürdürmüştü. İmparator, tartışılamayan otoritesi Tanrı tarafından bahşediliyor olsa da, dünya üzerinde tanrısal bir figür olarak varlığını sürdürüyordu. Her ne kadar ruhban sınıfı askerî seferleri kutsuyor ve Tanrı'nın lütfedeceği zafer için dua ediyorduysa da birliklerini eğiten ve savaş sırasında yöneten imparatordu. İmparatorluk sarayı, her ne kadar cennet sarayının yansıması idiyse de özenilmiş debdebenin ve savurgan gösterişin mekânı olmayı sürdürüyordu. Adalet dağıtmak imparatorun yetkisindeydi ve göreviydi ve en yoksul isimsiz kişilerin imparatora yapacakları başvurulara bile cevap verilirdi. Konstantinopolis'in antik mabetleri yıkılmamış ve derhal dönüştürülmemişti: 6. yüzyılda dinsel olmayan amaçlara uyarlanana kadar varlıklarını sürdürdüler. Tanrıları ve tanrıçaları çıplak olarak gösterse bile kimi antik sanat eserleri beğeniliyordu.

Roma mühendisliğinin şaheserleri köprüler, yollar, tahkimatlar ve su kemerleri olarak gözler önünde duruyor ve bunlar yüzyıllar boyu inşa edilmeye devam ediyorduysa da, profesyonel bürokratik yönetimin gözle görünmeyen işlevleri Bizans'ı devamlı kılmada muhtemelen daha da önemliydi. Phokas (602-610) gibi yeteneksiz asiler tahtı ele geçirdiklerinde, yönetimin kurumsal yapısı herhangi bir değişiklik olmaksızın işleri yürütüyordu. Bununla birlikte I. Aleksios Komnenos (1081-

1118) da dahil kimi imparatorlar sistemi ıslah etmek için müdahale edebiliyorlardı. Yetişmiş görevlilere olan ihtiyaç eğitim standardının yükselmesine ve genel okur-yazarlık düzeyinin artmasına yol açıyordu. Bürokratlar, mektuplarından açıkça görüldüğü üzere, kendi değerlerinin farkındaydılar ve birlik/beraberlik ruhu geliştirmişlerdi.

Roma İmparatorluğu'nun doğu yarısı kendisini Hıristiyan Bizans'a dönüştürürken dinsel inanca dayalı yeni gelenekler, Hıristiyanlık öncesi pagan günlerin bilinçli bir şekilde korunması da dahil, eski imparatorluğa ait klasik geleneklere sıkıca bağlanıyordu. Bizans'ın hayatiyeti ve bekası bu birbiriyle çatışan eğilimlerin bir arada bulunmasına çok şey borçluydu. XI. Konstantinos Palaiologos başkentlileri Osmanlı Türklerine karşı savunmaya yönelttiğinde 29 Mayıs 1453'teki nihai saldırıdan bir gün önce, onlardan ataları olan Yunanlı ve Romalıların ruhunu ve gücünü ortaya koymalarını istiyordu. Kendisi de muharebede, bir Hıristiyan şehidinden daha ziyade Sezar ve Augustus'un, Konstantinos ve Iustinianos'un torunu olarak, bu ruhla öldü.

4

Rum Ortodoksluğu

> Herkes tarafından yerine getirilen, inancın kutsal sembolünün (amentü) beyanı, gelecek çağın .... hepimizi kurtaracak olan mistik şükranına delalet eder.
>
> İtirafçı St.Maksimos, *Mystagogia,* 640'larda yazılmış; Patrik Germanos tarafından, onun *Kutsal Ayin Üzerine Yorum*'undan (730 sonrası) aktarılıyor.

Tarihçiler, Hıristiyanlığın neden başarılı olduğunu, daha önce pek çok tanrıya tapanların güvenini nasıl kazandığını ve bu dinin antik Akdeniz dünyasında kalıcı olmasını sağlayan etkenlerin ne olduğunu sürekli sorarlar. Yahudiliğin bir filizi olarak tek bir yaratıcı tanrı inancını benimsemiş, ve dinleyen herkese bunu vaaz ederek bu inancı evrenselleştirmişti. Ancak eski kültler yüzyıllar boyunca ihtiyaçların pek çoğunu tatmin etti. Apollon, Isis, Zerdüşt Mithras ve diğer yerleşik tanrıların yandaşları Hıristiyanlığı niçin kabul ettiler?

Çağdaşlarından farklı olarak İsa'nın takipçileri ölümün bir son olmadığına emindiler: Barış ve aydınlığın cenneti için yeniden dirileceklerdi. Bu inanç onları doğru Hıristiyan bir tavır içinde, günahtan kaçınıp imanı, umudu ve hayırseverliği güçlendiren bir tarzda hareket etmeye güdülendirdi ki böyle-

likle Tanrı onların öteki dünyada ebedi hayatı hak ettiklerine karar verecekti. Bu onları Yahudilerden, çoktanrıcılardan ve milattan sonraki ilk yüzyıllarda yaygınlaşan diğer kültlerden ayırıyordu.

Bu ayrıca içlerinden bazılarını, inançlarını inkâr etmektense ölümü tercih etmeye yöneltti. Romalı otoriteler bunu çok olağanüstü bir şey olarak görüyorlardı. MS 64 yılında Roma yangınının sorumluluğu İmparator Nero tarafından üzerlerine atılan, "iğrençlikleri nedeniyle nefret edilen" bu grup, Hıristiyanlar, inançlarından vazgeçmektense şehitliği tercih ettiler. Roma'da 180 yılında vahşi hayvanların önüne atılan köle kız Blandina, "Ben bir Hıristiyan'ım," sözünü tekrarlamaktan başka hiçbir şey söylemiyordu. Halk önünde sayısız işkence ve aşağılamadan sonra bir boğa tarafından boynuzlanmıştı. "Şehitlerin vücutları gökkubbe altında her türlü hakarete maruz bırakıldıktan sonra yakıldı ve dünyada en ufak bir izleri kalmasın diye külleri bu kötü adamlarca Rhone nehrine süpürüldü." Ancak bu olaya tanık olanlar şaşırdılar ve hayretlere düştüler; bazıları da o kızın cesaretinden ilham bile almış olabilirler. Kızın ortaya koyduğu örnek, her sınıftan Hıristiyanlarca Roma dünyasına yayıldı: Roma'da Lawrence, Kartaca'da Perpetua, Mısır'da Duks (*Dux*) Artemios ve Seleukeia'da (Silifke) Aziz Pavlos'un arkadaşı olduğu iddia edilen Thekla. Hıristiyanlar, şehadetlerin yer aldığı her mekânda mabetler ve şehitlerin kemiklerini içeren mezarlar yaptılar.

Şehitlik ilk Hıristiyanlar için tanımlayıcı bir özellik olmayabilir, ama İmparator Decius ve Diocletianus tarafından 3. ve 4. yüzyılın başlarında uygulanan baskılar karşısında bütün cemaatler, Romalı yöneticilerin onuruna tütsü yakmaktansa ölümü tercih ettiler. Bunun nedeni, onların tanrılarının başka tanrılara tapılmasını yasaklamış olmasıydı. Hıristiyan ayinlerindeki, İsa Mesih'in bedeniyle kanını simgeleyen ekmekle şaraptan oluşan kansız kurban onun ölümünün anılmasıdır; bu bütün öteki kurban usullerinin yerini almıştır. Tanrı'nın Oğlu'nun dirilişi bütün insanlarda göksel bir öbür dünya ümidi yaratmıştı. Dolayısıyla "cennetin ve dünyanın yaratıcısı bir tek Tanrı'ya ina-

nırım" şeklindeki önemli akide, her Şarap ve Ekmek Ayini'nde bütün cemaat tarafından tekrarlanıyordu.

Aziz Pavlos, Doğu Akdeniz'deki gezileri ve Hıristiyan cemaatlere gönderdiği mektuplar yoluyla bu inancın ilk günlerdeki gelişmesini belgelemişti. Daha sonra, İncil-i Şerif'i yazanlar İsa'nın hayatına ilişkin öyküleri topladılar; Tanrı'nın Duası'nda,* kıssalarda ve Dağdaki Vaaz'da olduğu gibi, sık sık onun gerçek sözlerini ve gerçek bir Hıristiyan olmak için gerekli talimatları tekrarladılar. Büyük kentsel gruplar genişledikçe, sözcüleri olarak bir yönetici (Yunanca *episkopos*) tayin ettiler. Bu yönetici-piskopos yavaş yavaş, bir ekiple birlikte dinsel ayinleri yönetecek, yeni katılanları eğitecek, yaşlı ve hasta inananlara bakacak ve Hıristiyan cemaatine hibe edilen toprakları işletecek bir lider haline geldi. Roma'da piskopos, orada çarmıha gerilmiş olan Aziz Petros'un doğrudan soyundan gelmiş kabul edildi. Onu bağlamak için kullanılan zincirler değer verilen kutsal emanetler haline aldı. İsa'nın, "Sen Peter (Petros)'sin ve bu kaya (*petra*) üzerinde ben kilisemi kuracağım," dediği rivayet ediliyordu. Bu eski pagan başkentin daha sonraki Hıristiyan piskoposları benzersiz bir otorite iddiasında bulundular.

Böylelikle, I. Konstantinos'un "ihtida" etmesinden çok önce Hıristiyanlar Roma dünyasında bir kiliseler ağı kurmuşlardı. Onların örgütlenmeleri küçüktü; antik tanrılara adanmış mabetlerden çok daha mütevazı, Pers tanrısı Mithras için yapılmış mihraba göre sıradan, Mısır'dan ithal edilmiş İsis ve Osiris kültünden çok daha az popüler ibadet yerleriydi bunlar. Ve 4. yüzyıl başlarında İmparator Diocletianus (284-305) tarafından kurumlaştırılan "Büyük Zulüm" nedeniyle son derece sarsılmışlardı. Pek çoğu dinini değiştirdi, fedakârlık etmeyi ve kutsal kitaplarını ve mihrapta kullandıkları kapları iade etmeyi kabul etti. Diğerleri saklanmak için kırsal alanlara kaçtı. Şehitlerin sayısı daha da artıyordu. Her ne kadar tarihçiler, 313 yılında Milan Fermanı yayımlandığında Hıristiyan nüfusun oranının ne olduğunu hâlâ tartışıyor olsalar da, yeni inanca karşı ya-

(*) *The Lord's Prayer*: "Babamız" diye başlayan İsa'nın öğrettiği bir dua – ç.n.

yınlanan imparatorluk fermanlarıyla kiliselerin zayıfladığını ve bölündüğünü kabul ediyorlar.

Kuşkusuz Konstantinos'un imparator olarak sağladığı yeni himayenin en önemli özelliği, Küçük Asya'nın batısında, Nikaia'da (İznik), Hıristiyan dünyasının bütün piskoposlarını 325 yılının yaz aylarında toplamasıydı. Kaç kişinin katıldığına ilişkin bir kayıt yok ama birkaç şehirde birbirine rakip piskoposlar kilise binalarına hâkim olduklarını iddia ediyorlardı. Konsilin görevleri İskenderiye Kilisesi diyakonu Arius'un tartışılmasını önerdiği doktrinleri incelemek ve Paskalya'nın gününü belirleme yöntemini bulmak kadar, temel inancın ifadesini saptamak ve dinin amentüsünün sözcüklerini belirlemekti. Her türlü yol ve ağırlama masraflarını imparator karşıladı. Batı'dan çok az katılan olduysa da imparatorluğun her yerinden gelen kilise önderleri bulunduğu için daha sonra bu konsile "evrensel" (Ekümenik) yaftası yakıştırıldı. İmparatorlar tarafından en ciddi teolojik sorunları tartışmak üzere daha sonra yapılan toplantılar da bu kalıbı izledi. Çoğu kez toplantılara da katılan imparator tarafından davet edilen sekiz (879-80'de toplanan sonuncusu, Batı'da her zaman kabul görmese de) konsil bilinmektedir. Dolayısıyla Hıristiyan Kilisesi'nin bünyesi içine sokulan seküler kontrol, bu dinin Roma İmparatorluğu'nda kabul edildiği ilk evrelere kadar geri gider.

Daha önceleri, yerel konsiller Kilise içindeki bölünmeleri gidermek için bir model sağlıyordu ama Konstantinos çok daha büyük bir şeyi planladı. Nikaia'da (İznik) kabul edilen yirmi disiplin yasası (kilise yasası) tüm Hıristiyan dünyasını düzenlemeyi öngörüyordu. Benzer bir şekilde, Arius'un, Tanrı'nın Oğlu olan İsa'nın Tanrı olan Baba'ya göre ikinci derecede olması gerektiği ve aynı özden olamayacağı iddiasına ilişkin konsilin kararı evrensel olarak uygulanacaktı. Tartışmalardan sonra konsil Oğul'u eştözlü (*homoousios*) ve Baba ile birlikte ezeli ve ebedi olarak bir arada bulunan ve aynı ilahi doğayı paylaşan şeklinde tanımladı. Bu çok önemliydi çünkü Mesih tamamen aynı ilahi doğaya sahip beden olmış kelâm (Tanrı'nın Kelâmı) değil idiyse, sıradan insanlar günah ve cezadan kurtu-

luş yoluyla ebedi hayatı paylaşma umuduna sahip olamazlardı. Arius'un yazıları lanetlendi ve kendisi sürgüne gönderildi. Sonunda konsil, Hıristiyan inancının, ve itikadının dogmatik bir tanımını yaptı ve Paskalya'yı (ilkbahardaki gündönümünü takip eden dolunaydan sonraki Pazar günü kutlanacaktı) belirleme yöntemini kararlaştırdı. Hazır bulunan piskoposlardan ikisi dışında tümünün anlaşmayı imzaladıkları söylenir.

Arius'un lanetlenmesi, kilise yasaları ve Paskalya'ya ilişkin metinler ve de amentü, 4. yüzyılın sonlarında bilindiği şekliyle, Birinci Ekümenik Konsil'den kalan yegâne kayıtlardır. Katılan piskoposların sayısı 318 olarak sabitlendi ve bunlar Kilise'nin 318 Babası olarak tanındı. Katılanların bir listesi olmadığı için bu kişiler, büyük birer otorite olarak kabul edilseler de adları bilinmeyen bir grup olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Toplantı önemli bir teamül oluşturdu: Bu konsilleri, tüm Hıristiyanlık alemini temsil eden imparator davet edecek ve doğru inanış ve davranış için kuralları belirleyecekti. Uygulamada bu konsillerin tümü de Doğu'da toplandı, görüşmeler Yunanca yapıldı ve çoğu kez Roma Piskoposu Batı'dan katılan tek temsilci oldu. Seyahat etmenin güçlükleri ve büyük mesafeler, konsilin kararlarını Papa'nın yayımladığı raporlardan öğrenen Batılı piskoposları katılmaktan alıkoymuş olabilir. Daha sonraları konsiller Kilise içindeki bölünmeleri ele almak üzere toplantıya çağrıldı; sapkın inançları da tanımlayıp lanetlediler. Çoğu kez tartışmaların tüm ayrıntılarını içeren toplantı tutanakları Hıristiyanlığın gelişimini ve inançta ve uygulamada karşılaşılan yerel farklılıkları belgeleyen çok değerli kanıtlardır.

Arius, Nikaia'da (İznik) lanetlenmesine rağmen daha sonra affedildi ve 335 yılında teolojisinin itibarı iade edildi. 4. yüzyılın büyük bir bölümünde Konstantinos'un oğulları onun teolojik tanımlamalarına itibar ettiler. Bunun hem Nikaia'daki (İznik) kararları destekleyenler hem de Romalı olmayan kabileler arasında Hıristiyanlığın yayılması açısından ciddi sonuçları oldu. 340'larda, bir Got lideri olan Ulfila Konstantinopolis'i ziyaret etti ve Aryan otoritelerin piskoposu olarak papazlığa atandı. Ulfila daha sonra konuşulan Gotça'yı yazılı şekilde ifade etme-

ye yarayan bir alfabe geliştirdi ve İncil'i bu yeni alfabeye tercüme etti. Hıristiyanlığın Aryan tanımlarını kucaklayan tek halk Gotlar olmadılar; hemen hemen tüm Cermen kabileleri bunları benimsedi. Dolayısıyla Batı'daki Roma İmparatorluğu barbarların yönetimine boyun eğdiğinde Ostrogotlar, Vizigotlar, Sueviler, Burgundiyalılar ve Vandallar, kilise konsillerince sürekli olarak lanetlenen Aryan inaçları ithal etmiş oldular.

Her ne kadar günümüze ulaşan kaynakların çoğu, büyük bir ağırlıkla, kōken itibarıyla Hıristiyan ise de, pagan kültlerin de çabucak ölmediği açıktır. İskenderiye, Atina ve Antakya'da yüksek öğrenimi destekleyen felsefe okulları Hıristiyanlık öncesi bir ortamda işlevlerini sürdürdüler. Zeki genç adamlar için elde edilebilecek ileri öğrenimin tek yolu buydu ve Kilise'nin Yunanlı Babaları olarak bilinen dört büyük doğulu aziz, Basileios, Nazianzoslu [Nenezi] Gregorios, Nyssalı [Muşkara] Gregorios ve Ioannes Khrysostomos bütünüyle bu kültürle yetişmişlerdi. Daha sonra Kayseri (Caesarea) Piskoposu olan Basileios, ileride imparator olacak Iulianos'la birlikte, bir Platon uzmanı olan Prohaeresius'un Atina'daki antik felsefe seminerlerine devam etmişti. Iulianos 361 yılında imparator olduğunda pagan tanrılara ibadeti yeniden canlandırmak istedi ama 18 ay sonraki zamansız ölümü ve Basileios'un da onunla birlikte ölmesiyle bu hareketi lidersiz bıraktı. Bununla birlikte pek çok âlim grupları antik kültleri yaşamayı sürdürürken, Hıristiyan doktrinlerinin ulaşmadığı kırsal kesimler, mevsimleri Güneş'in ve Ay'ın hareketleri ile belirlemeyi ve tanrılarla ilgili kült etkinliklerini yaşamaya devam ettiler.

Antik tanrılara karşı bu alttan alta devam eden güven karşısında imparatorlar, hem pagan ve sapkın inançlara karşı hem de kesin bir Hıristiyan hiyerarşisi saptamak üzere evrensel piskopos toplantıları düzenlediler. I. Theodosios (379-395), 381 yılında Konstantinopolis'te bir konsil topladı. İmparatorun otoritesi altında 150 piskopos, Nikaia'da (İznik) alınan kararları onayladı, Aryanizmi bir kere daha lanetledi; pagan kültlere karşı ciddi önlemler aldı ve tüm Hıristiyanların inançlarını ifade etmek için tekrarlayacakları amentünün sözcüklerini açıklı-

ğa kavuşturdu. Theodosios ayrıca, Konstantinopolis ve Kudüs piskoposluklarının, her üçü de Havarilerce kurulmuş olan Roma, İskenderiye ve Antakya gibi aynı patriklik statüsüne terfi ettirilmesinde ısrarlı oldu. Kudüs, İsa'nın vaaz verdiği ve Helena tarafından ortaya çıkarılan çarmıhta öldüğü yer olarak itibar kazanıyordu. Konstantinopolis'in önem iddiası, imparatorun yaşadığı Roma İmparatorluğu'nun başkenti olması gerçeğine dayandırılıyordu.

Konstantinopolis'in terfi ettirilmesine kuşkusuz Roma tarafından itiraz edildi. Ancak 451'de Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nde, 381 yılındaki konsil İkinci Ekümenik Konsil olarak kabul edilince terfinin bağlayıcı olduğu belirtildi. Yeni Roma böylelikle, Eski Roma her ne kadar Aziz Petros'un kilisesi nedeniyle en itibarlı olma durumunu koruyorsa da, Eski Roma ile aynı konuma yükseltilmiş oluyordu. Eski Roma ve Yeni Roma'yı İskenderiye, Antakya ve Kudüs izliyordu; ve buraların piskoposları bu önem sırasına göre imparatorun sağ tarafında oturuyor ve konsilin kararlarını aynı sıra ile imzalıyorlardı. Bununla birlikte 5. yüzyılın sonlarında Konstantinopolis ayrıca "Yeni Kudüs" olarak tanınmaya başladı; bu durum onun daha yüksek bir ruhani güç iddiasının açık bir işaretiydi.

Bu beş merkez, Roma, Konstantinopolis, İskenderiye, Antakya ve Kudüs, her biri patrik ya da papa denilen bir piskopos tarafından yönetiliyor ve Hıristiyanlık evreninde (*oikoumene*) doğru inancı ve Kilise disiplinini sağlamakla görevli pentarkiyi (beşli yönetim) oluşturuyordu. Zamanla bunlar, Ekümenik Konsillerin yayınladığı kilise kanunlarına dayanan bir kilise yönetim sistemi geliştirdiler. İskenderiye ve Konstantinopolis arasındaki rekabet, 431'de Efes'te ve 451'de Khalkedon'da toplanan Üçüncü ve Dördüncü Konsiller'de teolojik görüş ayrılıklarını şiddetlendirdi. Konstantinopolis Patriği Nestorios (428-431), verdiği vaazda Bakire Meryem'in rolünü, Mesih'in annesi olarak (Yunanca'da *Christotokos*) kabul edilmesi gerektiği şeklinde ortaya atınca temel bir tartışmaya yol açmış oldu. Bununla birlikte Efes'te toplanan piskoposlar, *Theotokos*, Tanrı'yı doğuran, teriminin uygun olduğuna karar verdiler ve İnsan Şekli-

ne Girmiş İsa'nın, insani yanına vurgu yaptığı için Nestorios'u lanetlediler.

Bu karar, ikili doğası her zaman tartışma konusu olmuş, İsa'daki insani ve ilahi unsurların daha sonra da tartışılmasını önlemedi. İskenderiye Patriği Kyrillos (412-444), İsa'nın şahsında bu iki özelliğin birlikteliğini (kişi için *hypostasis* terimini kullanarak) geliştirdi. Daha sonraki gelişmelerde ise insan ve Tanrı niteliklerinin bir şahısta birleşmesi, "Kutsal Kitap'ta Tanrı'nın insan şekline girmiş doğası" İsa'nın varlığı (*ousia*) ve doğasının (*physis*) tanımlarıyla sürekli karıştırılmıştır. "Bir doğada bir araya gelme" inancının desteklenmesi daha sonra, Yunanca terimler, bir karşılığı (*monos*) ve doğadan (*physis*) türetilen *Monophysite* (Tek Doğacı) olarak adlandırılacak farklı Hıristiyan gruplarının ortaya çıkmasına yol açtı. Ancak meseleyi çözmek üzere, İmparator Markianos ve karısı Pulheria tarafından 451'de, Khalkedon'da toplantıya çağrılan Dördüncü Ekümenik Konsil'de, İsa "Tanrı olarak mükemmel, insan olarak mükemmel.... İki doğalı" olarak kabul edildi. Papa I. Leo bu tanımı, çoğu kez Leo'nun Kitabı (*tomos*) olarak adlandırılan bir mektupla destekledi. Bunu kabul etmeyen Tek Doğacı reddiye, Khalkedon'u kalıcı bölünmenin sembolü haline getirdi ve bilhassa Suriye ve "tek doğada birlik" inancını hâlâ savunan Kıpti Kilisesi'nin bulunduğu Mısır'da ayrı kiliselerin oluşmasına yol açtı.

Hıristiyanlığın bu kurumsal tarihinin büyük kısmı imparatorluğun doğu yarısında oluştuğu ve Yunanca kaydedildiği için Bizanslılar bunlara doğrudan ulaşabiliyorlardı. Buna karşılık Batı'da, Yunanca teolojik tanımların yetersiz tercümeleri geçerliydi ve bu durum İsa'nın doğası hakkındaki ilahi mi, insani mi tartışmasının inceliklerini yansıtmıyordu. Resmî açıklamalara ek olarak, Hıristiyanlık inancının halkta uyandırdığı heves çoğu kez belirli kutsal kişiler etrafında odaklanan gayriresmî öyküleri ve kült faaliyetlerini geliştiriyordu. Mucizeye olan inanç çok yaygındı zira İsa'nın vaazının olmazsa olmaz özelliklerinden birisi mucizelerdi ve iyileşmek isteyen insanlar Hıristiyan üfürükçülerin mabetlerine özel geziler yapıyorlardı. Örne-

ğin Roma'daki arenada ölen Aziz Menas'ın kemiklerinin iyileştirici özellik taşıdığına inanılıyor ve İskenderiye'nin batısındaki mezarına ulaşan hacılar bu mabetten topladıkları çömlekler dolusu toprağı çoğu kez memleketlerine taşıyorlardı. Bu yassı şişeler iki devesinin ortasında elleri kalkmış bir şekilde duran azizin resmiyle (resim 9) süslenmiş oluyordu. Bunlar Hıristiyan dünyasının her yerine dağılıyor ve azizin iyileştirici gücünün öyküsünü etrafa yayıyordu. Bu tür merkezler yalnızca doğu ile sınırlı değildi ama ilk Hıristiyan azizlerle ilgili öykülerin pek çoğu önce Yunanca yazılmış ve daha sonra Latince'ye çevrilmişti.

Bu yeni edebiyatın en ünlü örneği İskenderiye Patriği ve Arius'un en cesur muhaliflerinden birisi olan Athanasios (328-373) tarafından yazılmış, *Antonius'un Hayatı* idi. İmparatorların Aryancı bir teolojiyi destekledikleri çeşitli durumlarda sürgüne gönderilmiş ve çöle sığınmıştı. Orada Antonius'la karşılaştı. Azizin yoldaşlarınca konuşulan Mısır dilindeki sözel kaynakları kullanarak, münzevi sofu yaşamını öğrenmek için kendisini çölde izleyen Antonius hakkında Hıristiyan dünyasının ilk biyografisini Yunanca kaleme aldı. Bu kitapta, çölde tek başına Tanrı'yı düşünmek, sürekli ibadet etmek, uzun gece duaları okumak, manevi faaliyetlerini yürütebilmek için ailesini ve zenginliği reddeden genç bir adamın çok uzun süren hayatı anlatılıyordu. *Antonius'un Hayatı*, yalnızca Bizans edebiyatında değil fakat Batı'da da belirleyici bir etki yapan aziz menakıbnameleri (azizlerin hayatını anlatan *hagiography*'lere) bir model oluşturmuştu. Birkaç yıl içinde Latince'ye çevrildi, daha sonra Kuzey Afrika'da Hippo Piskoposu olacak Augustine tarafından da okundu. Çok olağanüstü otobiyografik bir eserin, *İtiraflar*'ın yazarı olarak Aziz Augustinus'un insanın kişisel oluşumuna olan özel ilgisi, *Antonius*'un *Hayatı*'ndan kaynaklanmış olabilir. Aguistine'in kendisini, bir antik retorik ustasından, ortaçağlar boyunca, Batı kilisesinin kurucu babası olarak bilinen sofu bir Hıristiyan piskoposa dönüştürmesinde kesinlikle ilham kayağı olmuştur.

Kutsal adamlar Akdeniz dünyasının şehirlerini bırakıp çölde yaşamanın zorluklarını göze aldıklarında, benzer gelenek-

ler Suriye ve Filistin'de de gelişmiştir. 4. yüzyılda, Aziz Chariton, Kudüs'ün güneyindeki Yahudi çölünde ilk *lavra*'yı (keşişler için oluşturulan bir grup hücre) kurdu. Burası Pazar ayini için bir araya gelen ama tüm haftayı, mağaralara, antik mezarlara ve uzaktaki dağlara dağılmış hücrelerinde geçiren sofular için bir merkezdi. Aynı sıralarda, 346 yılı dolaylarında ölmüş Mısırlı bir asker olan Pakhomios, daha sonra çok benimsenen manastır kuralları haline gelen kimi ilkeleri, takipçileri için kaleme aldı. Münferit yaşayan münzeviler ile her türden hacılar ve sofuluğun ilham ettiği tarik-i dünyalar arasında komünal yaşam varlığını sürdürüyordu. Bizans için, Kayserili Aziz Basileios (c. 329-379) belki de en etkili olan yazardı. Küçük Asya'nın ortasında, Kayseri yakınlarındaki Kapadokya'da kendi manastır topluluğunu kurmadan önce Suriye ve Mısır'daki hücreleri ziyaret etmiş; keşişler ve rahibeler için, ortak yaşamın (*koinobion*) önemini vurgulayan, Uzun ve Kısa Kuralları yazmıştı. Bu Yunanca terim manastır için kullanılan sözcük oldu ve ondan türeyen "*coenobite*" (koinobite/kesiş) çoğunlukla keşiş anlamına gelmek üzere kullanıldı. Basileios ayrıca, dullar, yetimler, hastalar, yaşlılar ve cüzzamlılar gibi toplumun güçsüz üyelerine, insan sevgisine adanmış dinî kurumlarda bakılmasını da vurguladı.

Kimi kutsal kişiler (azizler) münferiden sütunların tepesinde ayakta durarak yaşadılar ve böylelikle *stylites*, yani sütuncular olarak tanındılar ki bunların arasında en dikkat çekenler Yaşlı Aziz Symeon ve onun takipçisi Genç Aziz Symeon'dur. Bunların Antakya yakınlarındaki mabetleri çok sayıda hacıyı kendisine çekerdi ve burada mucizevi iyileştirmeleri gerçekleştirirlerdi. Çöl topluluklarında daha az sayıda kutsal kadın lider konumu kazandı. Bir Çöl Anası olan Suzannah, bir istisnaydı ama ıslah olmuş bir fahişe olan Mısırlı Azize Meryem gibi kutsal kadınlara ilişkin öyküler kadınların da çölde barınabileceği fikrini yaygınlaştırıyordu. Bunlar çoğu kez kendilerini hadımlar şeklinde gizlemek zorundaydı ve bu gibi durumlar çok popüler öykülere kaynaklık ediyordu. Marina saçlarını kesip bir erkek tüniği giyince Marinos olmuş ve bir manastıra girmişti ve ora-

da bir çocuğun babası olmakla suçlanmıştı. Topluluktan uzaklaştırılınca şikâyet etmeden çocuğu büyüttü ve ancak öldüğü zaman keşişler ona yüklenen suçu işlemesine imkân olmadığını anlamışlardı.

İlk manastırlar arasında, 4. yüzyıl sonlarında Sina Yarımadası'nın en ücra köşesinde kurulanı en ünlülerden birisi olmuştu. Burası Kutsal Dağ'ın eteğinde daha sonra kanun tabletlerini alan Musa'nın Tanrı ile konuştuğu Yanan Çalı'yı korumak için kurulmuştu. İsrailoğullarının Mısır'dan kaçıp vaat edilmiş topraklara uzun yolculuğundaki bu can alıcı aşamalar, Yanan Çalı yakınlarında bir kule inşa eden bir grup Hıristiyan sofu tarafından kutlanıyordu. Batılı bir hacı olan Egeria onları 380'lerin başında ziyaret ettiğinde Musa'nın öyküsünü anlatan İkinci Kitap, Çıkış'ın ilgili yerlerini yüksek sesle okudu. 6. yüzyılda keşişler İmparator Iustinianos'a başvurarak yerli Bedevi akınlarından kendilerini korumasını istediler ve o da dağlık çıplak arazideki Çalı'nın etrafına bir kale inşa edilmesini emretti. Tarihçi Prokopios bölgeyi, "meskun olmayan ... istenmeyen ve ne ekin ne de herhangi yararlı bir şey yetişen çıplak bir arazi" olarak tanımlıyordu.

Keşişleri çöl kabilelerinin saldırılarına karşı korumak üzere gönderilen garnizon, bugüne kalmış olan muazzam tahkimat duvarlarını inşa etti (resim 2). Akabe'den (Elyat) gelmiş Stefanos adında bir mimar yerli volkanik taşları kullanarak Tanrı'nın Annesi'ne ithaf edilen büyük kiliseyi (bazilika) inşa etti ve çatısındaki kirişlere imparator ve imparatoriçenin (Theodora 548 yılında henüz ölmüştü) cömertliğini ve de kendi adını kaydetti. Kilisenin özgün şekli değişmemiş olarak durmaktadır ve özgün ahşap kapılar da günümüze ulaşmıştır. Kilisenin takdis edilmesinden birkaç yıl sonra Başpapaz Longinos, kilisenin apsisini süslemek için muhteşem bir başkalaşma mozaiği ısmarladı. Mozaik, Musa ve İlyas peygamberlerin Sina Dağı'nda Tanrı'nın varlığına tanıklık ettikleri yüksek tepede dua eden İsa'yı kuşatan ışığı göstermektedir. Manastıra ikonalar, ayin nesneleri ve bağış gibi hediyelerle gelen ve böylelikle keşişlerin çetin bir ortamda varlıklarını sürdürme-

sine olanak sağlayan çok sayıda hacı Egeria'yı izledi. Zamanla bu topluluk pek çok dildeki en olağanüstü elyazmaları koleksiyonunu yarattı ve İsa, Çocuk İsa ve Azizlerle birlikte Bakire'nin ve Aziz Petros'un ünlü ikonaları da dahil pek çok resim üretti (resim 21).

7. yüzyıldaki Arap fetihlerinden sonra Sina, Müslümanların kontrolüne geçti ve diğer Hıristiyanlardan giderek tecrit oldu. Keşişler yerel Bedevi kabileleriyle karşılıklı iyi ilişkiler geliştirerek kendi bağımsızlıklarını garanti altına aldılar ve kendilerine Sina'da kalmaları için izin verdiği iddia edilen Muhammed Peygamber'in "imzaladığı" bir belge ile de durumlarını sağlamlaştırdılar. Ne zaman Müslüman yöneticiler bu topluluğu ele geçirme tehdidinde bulunsalar keşişler "Peygamber'in Eli"ni ortaya koydular. Muhammed'in elini gösteren (çünkü adını yazamıyordu) daha sonraki bir kopya manastırda korunmaktadır. Ortaçağlar boyunca hem keşişler hem de Sinalı Araplar, Kutsal Dağ'ı ziyaret eden Hıristiyan ve Müslüman hacıların yardımı ve İskenderiyeli Azize Katerina'nın anısı ve kutsal emanetleri sayesinde birlikte varoldular. Şimdi onun adına ithaf edilmiş olan Sina Dağı'ndaki manastır, Hıristiyan manastır hayatının en eski geleneğini temsil etmektedir ve Eski Ahit'teki Musa'nın öyküsü ile MS 4. yüzyıl ve ondan da önceki zamanın yaşayan bir bağlantısını oluşturmaktadır. 2006 yılında buradaki ikonalar Los Angeles'da teşhir edildi ve kasvetli kalelerine dönmeden önce Londra'da da sergileneceklerdi.

Mısır, Filistin ve Suriye'nin ünlü çöl manastırları, sofuca uygulamalara ilham kaynağı olmayı sürdürürken, 640'larda Yakındoğu'nun fethi ile zirveye ulaşan düşmanca istilalar pek çoğunun daha kuzeye iltica etmesine yol açtı. Birkaçı Konstantinopolis'e ve Roma'ya ulaştı ve kentsel toplumda faaliyetlerini daha hayırsever rollere uyarladılar. İlk başlarda imparatorlar Konstantinopolis'te keşişliği yasaklamışlardı; münzevi sofu hareketlerin uygar dünyayı reddetme, ıssız yerlere kaçma ilkesine dayandığı için bunların şehir hayatına uygun olmadıklarını düşünüyorlardı. Ama 5. yüzyılın ortalarına gelindiğinde şehirlerde çok sayıda manastır açılmıştı. Studios adlı bir senatör,

454'ten önce Konstantinopolis'in güneybatı köşesindeki kendi arazisinde bir büyük kilise inşa ettirdi ve burada bir keşiş topluluğu Vaftizci Yahya'nın kafasını kutsal emanet olarak baştacı ettiler. Bu manastır 14. yüzyıla kadar başkentin önde gelen manastırı olarak varlığını sürdürdü. Diğer şehir manastırları evlerde, iki Azize Melanialarda olduğu gibi, bu evlerin sahiplerince kuruluyordu. Büyük olan Melania Akdeniz'in çevresinde dolaştı ve Kudüs'te cemaatler kurdu. Onun yolundan giden torunu, genç Melania İtalya'dan Zeytin Dağı'na geçti.

Piskoposların seküler kilisesiyle ruhani cemaatlerin manastır kilisesi (katholikon) ekümenik konsillerde Yunanca tanımlanmış olan Hıristiyan dünyasının doğru inancının yani Rum ortodoksluğunun iki kolunu oluşturur. Bu iki dal, günlük ibadet yöntemlerine olan ortak bağlılıkları nedeniyle birbirleriyle ilintilidirler. Ayrıca Ekümenik ve yerel konsillerin koyduğu kilise kanunlarını ve Aziz Basileios ve Kapadokya Kilise Babalarından gelen manastır kurallarından oluşan ortak bir kilise yasasına da sahiptiler. 6. yüzyıla gelindiğinde bütün bunlar, manastıra giriş yaşı ve kilise görevlerine atamaların nasıl yapılacağı gibi ruhani meseleleri düzenleyen ayrı bir dinî yasalar sistemi içinde özetlenmişti. Bunlar Roma hukuku ile yan yana yürürlükteydi ve Hıristiyanlığa ilişkin imparatorluk fermanlarının hazırlanmasında kullanılıyordu. Her ne kadar Roma hukuku gibi sistematik bir şekilde öğretilmiyorsa da, kilise hukuku, yorumu, özetlemeyi, belirli sorunlar etrafında incelemeyi ve hukuki kararların bir araya toplanmasını teşvik ediyor ve bu da onu pratik ve yararlı yapıyordu. 13. yüzyıl başlarında, Ohrid Başpiskoposu Khomatenos'un kararları Iustinianos yasalarının olduğu kadar kilise yasalarının da sözgelimi bakire bir kadının evli bir erkek tarafından zorla kaçırılması olayına gelişmiş bir şekilde uygulandığını göstermektedir: Zina eden birisi olarak erkek, kadına nakdi tazminatta bulunacak ya da ona mülkünün yarısını verecek ve de yerel papaz yedi yıl süreyle onu ayine kabul etmeyecekti.

Bunun gibi, Konstantinopolis patrikleri, kilise adamlarını ilgilendiren davaları gören bir kurul ya da *sinod*'a başkanlık edi-

yor ve kan bağı vb. nedenlerle evlenmeleri yasak olan kişilerin davalarında kesin hükümleri veriyordu. Örneğin 1316 yılında Patrik XIII. Ioannes, bir adamın ilk evliliğinden olan çocuklarıyla ikinci evliliğinden olan kızı arasındaki miras davasına bakmıştı. Ertesi yıl *sinod*, Rahibe Euphrosyne Marinia tarafından Lakedaimonia metropolitine verdiği bir miktar arazi ile ikonaya kimin sahip olması gerektiğini karara bağlamak zorunda kalıyordu. Mülk bir başka piskoposun eline geçmişti ve Euphrosyne iade edilmesini talep etmişti. Pek çok dava kilisenin zenginliği ile ilgiliyken başka davalar da din adamlarının kabahatlerini, yasak ilişkileri, sihir ve büyünün haksız kullanımını ve başka batıl itikat kabilinden uygulamaları gözler önüne seriyor, Bizans'taki günlük hayat hakkında büyüleyici ipuçları veriyordu.

Kilise kendi bağımsız yönetimine sahipken, imparator çoğu zaman kendisine müttefik bir patrik atamaya çalışıyordu. Kuramsal olarak, Konstantinopolis katedral kilisesinin ruhbanı tarafından belirlenecek üç isimden birisini seçmekle sınırlıydı. Ama pek çok durumda, imparatorun en genç oğlu, ya da gözde bir keşiş gibi dışarıdan bir aday empoze edilebiliyordu. Bu tür ya da daha ciddi sorunlar üzerine çıkan tartışmalar işbirliğinin bozulmasına yol açabiliyor ve patrikler imparatorluk otoritesine dayanarak görevden alınabiliyordu. 398 yılında seçilen Aziz Ioannes Khrysostomos bu tür uygulamanın ilk ve çok ünlü mağdurlarından birisiydi. İmparatoriçe Evdokia'yı şamatalı pagan törenleriyle kendi heykelini diktirdiği için suçladığından dolayı 404 yılında Ermenistan'a sürülmüş ve kendisini destekleyenlere suçsuz olduğunu belirten protesto mektupları yazarak üç yıl içinde ölmüştü. 907 yılında VI. Leon, dördüncü karısıyla evlendiğinde patrik onun on ay süreyle kiliseye girmesine izin vermemişti. Bu tür çatışmalı durumlara rağmen İmparator'la Kilise'nin işbirliği, Bizans'taki Hıristiyan kültürünün en büyük güçlerinden birisiydi.

Bu durum ayrıca Bizans'ı, çok daha az laik otoriteye sahip ve istilacılarla düzenli olarak görüşmek durumunda kalan Batı'nın ortaçağdaki önde gelen piskoposlarından, Roma Pisko-

posu'nun durumundan farklılaştırıyordu. Her ne kadar Roma 6. yüzyılda imparatorluk kontrolüne yeniden geçmiş ve 8. yüzyıla kadar fiilen Bizans yönetimi altında kalmışsa da, imparatorluk görevlileri ve birlikleri çoğu kez şehri saldırılara karşı korumayı başaramıyorlardı. Aziz Petros'un takipçileri, Roma piskoposları olarak kendilerini önemsiyorlar, siyasal zayıflığın yarattığı boşluğu manevi otoriteleri ile dengeleyebileceklerini vurguluyorlardı. 5. yüzyıl içinde, baba anlamına gelen *papa* terimi benimsendi ve her ne kadar bütün Hıristiyan papazlar peder olarak çağrılsalar da Roma piskoposları papa ünvanı ile tanınır oldular. Roma'nın manevi üstünlük iddiası kabul edilsin ya da edilmesin, imparator ya da patrik tarafından suçlanan Doğulu din adamlarının ya da keşişlerinin Roma'ya başvurmaları bir gelenek haline geldi. Böylelikle imparatorluğun dışındaki Hıristiyan otoritelerden destek sağlamayı umuyorlardı.

Eski Roma'yı Yeni Roma'yla karşı karşıya getiren bu uygulama muhaliflerin destek için yaptıkları çağrılarda, örneğin, ikonakırma (ikonoklazm) tartışması (bkz. Bölüm 10) sırasında VI. Leon dördüncü kez evlendiği için kendi patriği tarafından aforoz edildiğinde görülebiliyordu. İmparator papaya başvurmuş ve Roma'nın evliliğine karşı çıkmadığını öğrenerek memnun olmuştu. 907 yılında bu durum Roma ile Konstantinopolis arasında, ancak on üç yıl sonra kapatılabilen bir gedik açmıştı. İster Doğu'da suçlanmış ya da sürgün edilmiş ister haksız olarak görevlerinden alınmış olduklarını düşünen patriklerce Aziz Petros'un makamına yapılan bu tür başvurular, Hıristiyan kavgalarının nihai hakemi olarak papanın pozisyonunu güçlendiriyordu. Papalığın üstünlüğünü tanımaktan rahatsız olan Doğu Kilisesi liderlerinin gözünde bunlar ayrıca kötü bir örnek teşkil ediyordu.

IX. Konstantinos Monomakhos'un (1042-1055) saltanatı sırasında bu gizil düşmanlık karşılıklı suçlama şeklini aldı. Eski ve Yeni Roma arasındaki temaslar, dikkatleri Doğu ve Batı kiliselerinin uygulamaları arasındaki farklılıklara çekiyordu. Bunlardan bazıları, amentünün sözcüklerinin neler olacağı;

Komünyon'da hangi ekmeğin (Doğu'da mayalı (*zymos*), Batı'da mayasız (*azyme*)) kullanılacağı; papazların evlenip evlenmeyeceği (Batı'da bütün din adamlarına evlenme yasağı getiriliyor ama Doğu'da daha alt kademe din adamları evlenebiliyordu); ve Roma piskoposlarının papalığı gibi temel ayrılıklardı. Diğerleri ise daha az önemliydi yüzyıllar boyunca oluşmuştu: örneğin Doğu'da, Paskalya'dan önceki Büyük Perhiz'de (et değil de) peynir yeniyordu, Batı'da belirli oruç günlerinde ise yenmiyordu. Ancak Papa IX. Leo (1049-1054) gibi reformcuların yarattığı ileri duyarlılıkla Batı, geleneklerinin saflığını ileri sürüyordu. Buna karşılık Bizans, Batı'nın amentünün sözcüklerine ibareler eklediğini iddia ediyordu.

Temel teolojik farklılık, Nikaia (İznik) ve Khalkedon Konsillerinde 325 ve 451 yıllarında benimsenen tanıma göre "Baba'dan türeyen" Kutsal Ruh'un kökeniyle ilgiliydi. Teslis'e ilişkin Ortodoks öğretisi açıktı: Tanrı Baba, Tanrı Oğul ve Kutsal Ruh'un her üçünün doğalarının ortak yanı yaratılmamış öz ve önceden varolan madde, tek kelime ile özlerinin bir olmasıydı. Ancak her birinin kendi *hypostatis*'i vardı; çevrilmesi zor olan bu terim Latince'ye *natura* (doğa) ya da *substantia* (öz) olarak aktarılmıştı. Ancak bu, Ortodoksların Tanrı'nın *ousia*'sı, doğa ya da öz olarak niteledikleri, önceden var olan güçle aynı şey değildi. İlk Hıristiyan teologlarca Yunanca tanımlanan bu karmaşık ilişki Latince çevirilerde hiçbir zaman tam anlamıyla yansıtılamamıştı. Bu durumun farkına ilk kez 5. yüzyılda Aziz Augustinus tarafından varıldı.

Oğul (ya da *Logos*, Kelâm) ve Kutsal Ruh'un (*Pneuma*) Baba ile olan ilişkileri aynı değildi çünkü Oğul Baba tarafından yaratılmakta ve Kutsal Ruh Baba'dan türemektedir. Bu süreçte Oğul, aracı konumunu elinde bulundurarak yer almaktadır ki bu da şu formülün oluşmasına neden olmuştur: "Kutsal Ruh, Oğul kanalıyla Baba'dan türemektedir" (*dia tou Hyiou*). 7. yüzyılda İtirafçı Maksimus'un ilişkiden anladığı buydu. Bununla birlikte aynı sıralarda, İspanya'da, Sevillalı Aziz Isidoros'un yetkisine dayanılarak *...ve Oğul'dan...* (Latince *filioque*) ibaresi amentüye eklendi ve daha sonra bu ibare yavaş yavaş baş-

ka kiliselere yayıldı. Roma bunu hemen kabul etmedi: 9. yüzyıl başında Papa III. Leo, amentünün geleneksel sözcüklerini, Aziz Petros Kilisesi'nin girişine Yunanca ve Latince panolar halinde diktirdi. 879-80'de Konstantinopolis Konsili'nde, batıdaki, "Kutsal Ruh Baba'dan *ve Oğul'dan* türemiştir" formülü, 325 ve 451 Ekümenik Konsillerinin tanımına yetkisiz bir müdahale sayılarak, sapkınlık olarak lanetlendi. Bununla birlikte 11. yüzyılda Roma bu ibareyi ve böylelikle Kutsal Ruh'un, Doğu'da hiçbir zaman kabul edilmeyen yeni yorumunu onaylamış oldu.

1054 yılında IX. Konstantinos, Papa IX. Leo'yu, Güney İtalya'daki Normanlara karşı güçlü bir Bizans-Papalık ittifakı olasılığını görüşmek üzere Konstantinopolis'e bir heyet göndermeye davet etti. İmparatora karşı nazik davrandılarsa da üç kişilik papalık heyetinin Bizans'a olan husumetinden söz edilir. Heyetin başkanı Silva Candidalı Kardinal Humbert, Patrik Mihail Keroularios ile derhal anlaşmazlığa düştü. Birkaç fırtınalı toplantıdan sonra 16 Temmuz'da Aya Sofya'nın sunağına aforoz belgesi bıraktı ve Keroularios derhal aynıyla mukabele etti. Aynı anda Papa IX. Leo öldü ve böylelikle papalık makamı boşalmış ve bildirinin durumu ise belirsiz bir hal almıştı. Bu olay kimi zaman Doğu'nun ve Batı'nın kiliseleri arasındaki "Büyük Bölünme" olarak nitelenir. Ancak kiliseden kovma bildirilerinin kişisel oldukları kabul edildi ve hızla yürürlükten kaldırıldı; Roma ve Konstantinopolis kiliselerinin karşılıklı olarak birbirini sayma durumu eski düzenine kavuştu.

I. Aleksios Komnenos (1081-1118) kiliseler arasındaki herhangi bir kopuşun kanıtının bulunmasını istediği zaman, patriğin kütüphanesinde hiçbir belge bulunamadı. Konstantinopolis ve Roma, dostluğu sürdürdüler ve pek çok Batılı, Yunan kiliselerinde ibadet ettiği gibi tersi de oldu. I. Aleksios'un Müslümanlara karşı Papa'dan askerî yardım talebi, Birinci Haçlı Seferi'ne ve Kudüs'ün geri alınmasına (bkz. Bölüm 24) yol açan ortak Hıristiyan geleneklerine dayanıyordu. Bununla birlikte, önemi sonradan anlaşıldığı üzere, 1054'teki bölünme daha ile-

ri boyutlara ulaştı ve daha sonraki Haçlılar tarafından Konstantinopolis'e saldırmalarının bahanesi olarak kullanıldı.

Hıristiyanlık aleminin iki büyük piskoposluğu arasında farklılıkların ortaya çıkmış olması şaşırtıcı değildir. Konstantinopolis Yunanca konuşan şehir olarak kaldı; buna karşılık Roma Latince kullanıyordu ve iki dil arasındaki çeviriler her zaman kusursuz değildi. Ortaçağ Batısı'nın kiliselerinden farklı olarak, Doğu'da piskoposların aşağısındaki alt ruhban sınıfının evlenmesine izin veriliyordu. Evlenmeme yemini yalnızca Doğudaki piskoposlar için geçerliydi ve dolayısıyla eğer evli bir papaz piskoposluğa seçilirse, onun ve karısının dostça ayrılmayı ve kadının o piskoposluktan uzaktaki bir manastıra girmeyi kabul etmeleri gerekirdi. Batı'da evlenme yasağı zamanla bütün ruhban sınıfı için bir zorunluluk haline geldi. Evli adamlar piskoposluk yapmayı sürdürdüler ve kendi kiliselerini oğullarına devredebilmenin planlarını yaptılar. Çok görünür bir fark Batı kiliselerinde Komünyon'da yufka şeklini alan mayasız ekmek kullanılırken, Doğu kiliselerinde daha çok çörek şeklini almış mayalı ekmek dağıtılmasıydı. Diz çökme Batı'da Doğu'dan daha yaygındı; Doğu'da papazlar ayinin belirli anlarında mihrabın önende secde ediyorlardı. Yerel âdetler farklılıkları artırıyordu. Özellikle oruç tutma konusunda, Doğu'da cumartesi günleri et yeniyordu ama oruç tutarak Pazar'a hazırlanılan Batı'nın bazı kiliselerinde et yemek yasaklanmıştı.

Bütün bunlara karşın kiliseler Hıristiyan ruhlara hizmet etmek, Hıristiyanlık yolunda eğitilmemiş olanları dine döndürme konusundaki ortak coşkuda birleşiyorlardı. Bizans'ta insanların çoğu köylerde yaşıyordu ve buralarda papazlar Hıristiyan cemaatlerin ihtiyaçlarını karşılıyorlar; çocuklarını vaftiz edip evlendiriyorlar, ölülerini gömüyorlar ve manevi hayatlarına yön veriyorlardı. Daha büyük kasabalarda bu rolü bir piskopos ve ekibi yerine getiriyordu. Piskoposlar metropolit ya da piskoposluğun başkenti olan şehirde oturan başpiskoposa bağlı idiler. Bu yapı, Konstantinopolis Patriği'nden sayılı metropolitlere ve oradan da piskoposlara uzanan piskoposluk hiyerarşisinde belirlenmişti. Bizans döneminin sonlarında Avrupa eyalet-

lerindeki pek çok piskoposluk önem kazandı ve bunlar sürekli savaşların yıkıp fakirleştirdiği Küçük Asya'dakilerin aleyhine daha yüksek mevkilere yükseldi. Athos Dağı (Aynaroz) münzevi manastırcılığın işaret kulesi haline gelirken, yerel keşişler ve kutsal kişiler erkek ve kadınları hayatlarını Tanrı'ya adama konusunda sürekli uyarıyorlar ve onların manevi hayatını yönlendiriyorlardı. Stirisli (Orta Yunanistan) genç Lukas 10. yüzyılın başında evini terk ettiğinde, Pelepones'teki Zemenna'da sütun tepesinde yaşayan bir münzevinin olduğunu öğrenir ve ona yardım edebilmek için yalvarır. Birkaç yıl boyunca onunla birlikte sofuluğu inceler ve daha sonra Ionnitza'da ıssız bir yere münzevi olarak yerleşir. Sonunda ona katılan takipçiler bir manastır kurarlar ve yerel vali General Krinites, savaşçıların hamisi olan Azize Barbara'ya ithaf edilen ilk kilisenin kuruluşuna para yardımında bulunur. Cemaat daha sonra onun mezarının bulunduğu yere *Hosios Lukas* (Kutsal Lukas) Kilisesi'ni inşa eder ve bu kiliseyi Theotokos Kilisesi'ne bağlayarak Stiris'te ikili bir yapı yaratmış olurlar (Resim 31). Onun mezarında gösterilen mucizelerin ünü yayılırken, hediye edilen mülk ve para, keşişlere mabedi günümüze kadar ulaşmış harika mozaik ve fresklere süsleme olanağı verir. Bu tür bağışlarla manastırlar çoğu kez pek zengin ve güçlü kurumlar haline geldiler. Bunların kaynaklarının yalnızca imparatorların desteğine dayanmadığı ama ayrıca Ortodoksluğa bağlılıkları Bizans için tipik olan köylü ailelerin imanlarına dayandığının hatırlanması da çok önemlidir.

Toplumdaki Hıristiyan egemenliğine karşı, kuşkusuz, filozof Ioannes Italos ve 12. yüzyıl başlarındaki (Bulgar karizmatik önderi) Boris Bogomil ya da 15. yüzyılda (felsefe gibi pagan dinini de kabul eden) Georgios Gemistos Plethon gibi entelektüel ya da itizalcilerden (*heretic*) güçlü itirazlar vardı. Bununla birlikte genel olarak, dalalet (*heresy*) Doğu'da Ortaçağ Batısı'ndan daha az yaygındı. Teolojik tartışmalar çoğu kez Bizans kültüründeki unsurların tipik karışımını gözler önüne serer. Ithalos ve Plethon Antik Yunan'daki felsefe geleneğini ve kültleri; Boris, ortaçağ dinsel âdetleri içindeki farklılıkları temsil eder-

ler. Bir yandan Bizans, Yunanca yazılmış tüm Hıristiyan geleneklerin korunduğu yer olurken, antik tanrılar hakkındaki şiir ve öyküleri olduğu gibi onların heykellerini ve tapınaklarını da korumuştu.

Klasik ve pagan mirasın, eğitimsel, yönetimsel ve kültürel gelenekler aracılığıyla Bizans'a vermiş olduğu kalıcı gücü vurguladım. Bunlar, Hıristiyanlık tanımlarının gelişmesinde erkek ve kadın, törensel ya da münferit farklı deneyimlere olanak veren kesinlikle canlı Ortodoks bir inanç sistemi içinde birleştiriliyordu. Bizans, yalnızca Arap ve daha sonra Türk Müslümanlarla değil fakat ayrıca diğer Hıristiyanlar ve özellikle de Batılılarla olan büyük tartışmalarını dini üzerinden yürütüyordu. Yüzyıllar içinde bu tartışmalar Bizans'ın Roma piskoposlarına göre ikincil olma durumlarını reddetmelerine yol açtı. Rum Ortodoksluğunun bu inatçı ve ısrarlı Rum Ortodoksluğunun teolojik karmaşıklığı, tipik bir inanç sistemi ve merkezinde imparatorla patriğin yer aldığı tutarlı bir otoritenin oluşmasını sağladı. İmparatorlar, sonuna kadar Yunanlılar ve Romalılar gibi savaşmışlar ve ölmüşlerse de, bir Hıristiyan gibi dua edilmek ve gömülmek istemişlerdir.

5

Aya Sofya Kilisesi

> Bu dairenin üzerinde, binayı olağanüstü güzel yapan, muazzam küresel bir kubbe yükseliyor. Sorn taş duvarların üzerine değil de, alanı örtmek üzere sanki gökten altın zincirle sarkıtılmış gibi görünüyor.
>
> Procopius, *Binalar,* c. 560.

Her ne kadar Yeats 1928 tarihli şiiri için "Bizans'a Yelken Açmak" başlığını kullanmışsa da Konstantinopolis'in Türkçe adı olan İstanbul'a hiç gitmemişti. Ravenna'yı ziyaret etti ve Bizans mozaiklerini orada gördü ama Bizans'a denizden yaklaşmanın heyecanını hiç yaşamadı Çanakkale Boğazı'ndan sonra Marmara Denizi'nden şehre yaklaşırken eski şehrin ilk işaretleri büyük bir şevkle sezilir. Nihayet deniz ve kara surları şehri saran savunmayı ilan eder ve hemen sonra Aya Sofya'nın kubbesini çevreleyen minareler görüntüye girer. Bu garip ve heyecan verici bir andır. Ben bu görüntüyü ilk kez öğrenciyken yakalamıştım, şimdi şehrin modern kesimine egemen olmuş gökdelenlere rağmen bu deneyim geçerlidir. Kilisenin profilinin gücü şehrin siluetine egemendir ve deniz yönünden yaklaşıldıkça muazzam yapının saf oylumu büyümektedir (resim 16). Büyük kubbesi belirli bir mesafeden göz kamaştırıcıdır ve onu destekleyen

devasa payandalar açığa çıktığında çok daha çarpıcı olmaktadır. Arkadan, Sarayburnu'ndan ve Haliç limanı içinden aynı kilisenin kuzeyden görüntüsüne ulaşılabilir.

Eğer binanın dışı şaşırtıcıysa, geniş içi korku ve huşu verir. Kubbe ve galeri seviyesindeki pencerelerden giren güneş ışığı ile aydınlanan kilisenin uzaktaki yükseklikleri parlayan altın mozaikleri yansıtırken daha aşağıdaki seviyeler loştur. Bu zıtlığa bir kez alışıldığında duvarların ve zeminin çok renkli mermer süslemelerinin değeri takdir edilebilir; ve son olarak muazzam sütunlar üzerine güzel bir şekilde işlenmiş sütun başlığı gözü yeniden yukarı, kubbeye taşır (resim 18). Bu abide Bizans'ın üstün bir sembolüdür.

Ortaçağdaki ziyaretçiler için binanın boyutları ve güzelliği karşısındaki şaşkınlık daha da büyüktü çünkü onlar çok az büyük bina biliyorlardı. Binlerce mum ve ikonanın önüne asılmış lambalar, renkli mermerleri, altın rengi ve mavi mozaikleri aydınlatıyordu. Kilisenin ana kısmını, mihrabın etrafındaki ibadet yerinden ayıran işlemeli perdelerin önündeki merkezî bir vaiz kürsüsü, mihrap benzeri oymalı bir yükseltiden, patrik vaaz veriyor ve diyakoz ders okuyordu. Kiev Prensi Vladimir'in elçisi ona şunları anlatıyordu:

> Cennette miyiz yoksa dünyada mıyız bilemiyorduk. Çünkü dünyada böyle ihtişam ya da böyle güzellik yoktur... Tek bildiğimiz Tanrı'nın orada insanların arasında oturduğu idi ve bunların ayinleri öteki milletlerin seremonilerinden daha güzeldi.

Binanın 27 Aralık 537 tarihindeki takdis töreninde duvarlarda, bingileri örten uzun kanatlardan hâlâ gizlice bakan dört büyük melekten başka insan resimlerinden oluşan süsleme yoktu. Yan koridorlar ve galerilerdeki altın mozaiklerin tahakkümü daire içindeki büyük haçla süslenmiş kubbede yankısını buluyordu.

Kilisenin biçimi tamamen yeniydi. İlk Hıristiyan kiliselerinin pek çoğu imparatorluk kabul salonlarını esas alan bazilika formunu benimsemişti. Roma'da Santa Sabina ve Trier'de (Almanya) Konstantinos tarafından inşa ettirilen bazilika olarak

günümüze kalmış olan bu uzun, yüksek yapılar, doğu ucunda mihrap için yapılan yüksekçe bir platformun ilavesiyle seve seve kabul edilmişti. Çoğu kez mezarın etrafına kurulan şehitlerin şapelleri, Roma'daki Santa Constanza gibi merkezdeki odak noktasını çevreleyen galerilerle alternatif bir biçimi gündeme getirmişti. Kubbe Romalı mimarlar tarafından biliniyordu ve Pantheon'da gökyüzüne bakan *oculus*'uyla (gökyüzüne bakan açıklık) etkili bir şekilde kullanılmış idiyse de Akdeniz'in doğusunda bunun çok az kanıtı vardır. Aya Sofya'nın kubbesinin habercileri, gerekli olan teknik beceriyi gözler önüne seren İsauria'daki küçük kubbeli binalardır. Ancak şehirde hiç kimse böylesine geniş bir kubbe yapmayı, Iustinianos Kutsal Hikmet'in yeni kilisesini yaptırma görevini verene kadar asla denememişti.

Onun bu emrinin ne kadar olağanüstü olduğunu anlamak için ilk önce, Bizans'ın kendine özgü farklı tarzını yaratmak için kullandığı Hıristiyanlık öncesi sanat geleneklerine bakacağım. Antikitenin en belirgin mirası, hükümdarları gösteren (heykeller, kabartmalar, sikke ve mozaiklerdeki portreler) gibi hükümdarlığa özgü sanat ile (mücevherli taçlar, küreler ve asalar, nikâh kemerleri ve erguvan renkli imparatorluk kostümleri ve kırmızı çizmeler gibi) saltanat alametleriydi. Bizans ayrıca lahitleri ve mezar taşlarını süslemek için sütunlar ve sütün başları ve kabartmalar gibi heykeltıraşlıkla ilgili mimari unsurları aldı ve Hıristiyan kullanımına uyarladı. Benzer şekilde Bizanslı sanatkârlar değerli madenleri, mine, fildişi ve neceftaşını işleme konusundaki antik becerileri de sürdürdüler. Sikke basma, fildişi oymacılığı, çok renkli kaldırımlar ve duvar süsleri yapmak için farklı renklerdeki mermerleri kesme ve karmaşık şekilli, çok renkli ipek dokumacılığında olağanüstü iyiydiler.

6. yüzyıldan önce Çin ve Pers topraklarından ithal edilen ipekli kumaşa o kadar değer verilirdi ki Roma ve Bizans tezgahlarına iplik temini için bu kumaşlar sökülürdü. Cyrrhuslu Theodoretus'a göre, "kadınların ve çocukların çevik parmakları" bu faaliyette kullanılırdı. Rivayete göre Çin'den ipek böceklerini kaçıran ve Iustinianos 'a hediye eden keşişlerce ipek bö-

ceğinin yaşam devresinin sırrı keşfedilince böceğin temel gıdası olan dut ağaçlarının dikilmesiyle Bizans'ta yeni bir endüstri başlamış oluyordu. Arapların 7. yüzyılda Pers topraklarını ve Yakındoğu'yu fethinden sonra Tire ve Sidon'daki ipek imalathaneleri Toros Dağlarının berisinde bir sınıra, daha sonra da başkente çekildi. Taşrada bir ölçüde üretime izin veriliyordu. Yunanistan ve Küçük Asya kıyılarından elde edilen ve erguvan rengi boya yapımında kullanılan dikenli salyangoz toplanması işi vergi muafiyetleriyle teşvik ediliyordu.

İpekli dokumacılığı daha sonra Konstantinopolis'teki imparatorluk atölyelerinde toplandı ve bir devlet tekeli olarak titizlikle korundu. Üretimin her aşamasında, vasıflı işçi gruplarınca uygulanan katı kontroller söz konusuydu. İpekliler geleneksel olarak doğal, dünyevi ve hükümdarlığa ilişkin konuların teşhirinde kullanılıyordu: canlı renklerde bir çift aslan, kartallar, yarısı aslan, yarısı kartal ejderhalar, avcılar, kadın savaşçılar ya da araba yarışçıları (resim 7). İsa'nın hayatından sahneler gibi Hıristiyanlık temaları daha az görülüyordu. 7. ve 8. yüzyıllarda imparatorluk içindeki üretim öyle dramatik boyutlarda bir gelişme gösterdi ki Roma piskoposları, 857-8'de Roma'ya Hazarlı ikona ressamı Lazaros tarafından getirilen Bizans ipeklilerini listelerine aldılar. 824 yılında Batı İmparatoru Sofu Louis'ye gönderilen elçilik heyetinde, diplomatik armağanların yanı sıra on farklı renkte ipekliler yer alıyordu.

Diğer lüks eşya arasında mine ve altın mücevher yapılıyordu ve bunlar içinde geleneksel anlaşma, *Homonia (Concord)*, resimlerini içerenler vardı ve daha sonra bunlara evli çiftleri kutsayan İsa'nın görüntülerinin yer aldığı nikâh kemerleri ve yüzükler eklenmişti. Altın telkâri ve mine küpeler, pandantif ve bilezikler, aynı antik ve Hıristiyan temaları kullanmayı sürdürdüler. Kutsal otorite ile dünyevi gücün, İsa'nın imparatora taç giydirirken dünyevi temsilcisine uhrevi onayı ifade eden, benzer birlikteliğini, sikkeler ve fildişi plaketlerde görürüz (resim 14). Elyazmalarının üretiminde parşömeni eflatun rengine boyamak ve bunun üzerine gümüş rengi mürekkeple yazmak da antik bir uygulamanın devamıydı. Genellikle papirüs üzerine

yazılmış *İlyada ve Odysseia*'nın resimli kopyaları ortaçağ ressamları tarafından çoğunlukla neredeyse dizi resimli karikatür tarzıyla resimlendirilen kutsal metinlere örnek oluşturmuştur.

İlk başta ekmek somunları, balıklar ve haç gibi Hıristiyanlığın sembolik özelliklerine vurgu yaptıktan sonra sanatçılar bu dinin önderlerini İsa'yı, Meryem'i ve de şehitleri resmetmeye başlamışlardır. Kutsal kişilere ait bu Bizans portreleri, Roma mezartaşı portreleri için kullanılan yakarak boyama (çok farklı renklere boyanmış ısıtılmış balmumu) tekniğini kullanmışlardı. Dinî ikonalar sık sık Bizans sanatının özlü bir niteliği olarak değerlendirilir. Bunların nasıl bu derece yaygın hale geldiği ise çok tartışılmaktadır; bunları 9. Bölüm'de ele alıyorum. İlk örneklerden bazıları Sina Dağı'ndaki Azize Katerina Manastırı'nda günümüze ulaşmıştır. Bunlar çoğu kez imparatorun himayesi ile ilişkilendiren üç harikulade ikonadan oluşmaktadır: Herşeyin Hakimi Mesih [*Christ Pantokrator*; askerî azizler ve meleklerle birlikte Meryem ve Oğul; ve Aziz Petros (resim 21)]. İsa'nın ikonası daha sonra boyanmıştı ve bu nedenle restorasyonu yapılana kadar 6. yüzyıla ait bir eser olarak kabul edilmedi. Kocaman, şekil ve işlev bakımından farklılaştırılmış, sanki birisi ciddiyetle lanetleyen ötekisi bağışlayan her şeyi gören gözlerle izleyiciye bakar gibidir. Meryem ve Aziz Petros'un ikonaları, izleyiciye böylesine doğrudan hitap etmez. Her üçünde de figürler mimari bir çerçevenin için oturtulmuştur. Isıtılmış balmumu tekniği ile yapılmış bu tür resimler son derece çarpıcı, cesur ve güçlüdür. Bunlar ayrıca, özellikle gözler ve ten renginin gerçek hayattaki insani özelliklerini çabuk yakalayan eserlerdir. Bu tekniğin, renklerin tespiti için yumurta akına yerini bıraktıktan sonra, ortaçağ döneminde devam etmediği anlaşılmaktadır.

Bütün bu sanatsal alanlarda Bizanslı sanatkârlar, antik teknikleri yeni amaçlar için kullanmışlardır. Ancak Aya Sofya'nın inşaatı için adı duyulmamış bir şeye kalkışmışlardır. Bu yeni deneyimin bağlamı Iustinianos'un yönetiminin ilk yıllarına geri gitmektedir. Iustinianos, kendisini Konstantinopolis'e getiren ve kendinden sonra tahta çıkmak üzere hazırlayan amcası

Iustinos'un ölümünden sonra 527'de imparator oldu. Eğitimli bir adam olmamasına rağmen yetenekli bir komutan olan Iustinos'tan farklı olarak Iustinianos, imparatorluk yönetimi, hukuk, teoloji ve saray teşrifatını isabetli bir şekilde kavradı. Amcasının on yıllık yönetimi sırasında belli başlı politika değişikliklerinde etkili bir rol oynadı ve sorumluluk aldı. Görmüş olduğumuz gibi, yengesi İmparatoriçe Lupikina Euphemia'nın güçlü itirazına rağmen, Theodora'yı karısı yapabilmek için senatörlerin avamdan kişilerle evlenmelerini yasaklayan yasanın değiştirilmesinde ısrar etti. Tek başına hükümdar olur olmaz, yasayı değiştirmek, daha yüksek vergi uygulamak ve Perslerle savaşa yeniden başlamak konularında inisiyatifi ele aldı. İmparatorluk için savaşmak üzere generaller atadı ve kendisi hayatının büyük bir kısmını başkentte geçirdi. İnşaat konusundaki tutkusunu nerede ve ne zaman edindiği karanlıktadır.

532 yılında Hipodrom eğlencelerinden sorumlu olan partiler (*dem*), Yeşiller ve Maviler, imparatorun iktidarına karşı ciddi bir meydan okuma başlattılar. Normal olarak birbirine rakip olan partiler, bu durumda Iustinianos'un mali politikalarına karşı düşmanlıkta birleştiler ve İmparator I. Anastasios'un yeğeni Hypatios'u rakip imparator olarak ilan ettiler. Karısının karşı çıkmasına rağmen, Hypatios gönülsüz de olsa bunların amaçlarına hizmet etti ve kalabalıklar onun imparator ilan edilmesine ve erguvani renkteki imparatorluk kaftanını giymesine tanıklık etmek üzere Hipodrom'da toplandılar. İsyan, katılanların haykırdığı "zafer kazanmak" sözcüğünden hareketle, "*Nika*" Ayaklanması olarak adlandırıldı. Tehdidi artırmak için Yeşiller ve Maviler şehrin merkezini ateşe verdiler ve içinde Aya Sofya büyük kilisesinin de bulunduğu büyük bir alanı yaktılar. Prokopios'un olayı anlatışına göre, Iustinianos ne yapılacağını kararlaştırmak için danışmanlarıyla sarayda bir toplantı yaptı. Birikmiş kalabalığın haykırışlarının duyulduğu uzaklıkta, saray iskelesinden kayıklarla kaçışın ayrıntılı planları yapıldı. Daha sonra, kalabalığın ve alkışların yöneldiği İmparatoriçe Theodora, bir adım öne çıkarak gitmeye hazır olmadığını açıkladı. İsocrates gibi antik yazarlara göndermede bulunarak, "Er-

guvan renginden güzel kefen olur; ben bu imparatorluk giysisinin içinde ölmeyi tercih ederim," dedi. Karısının kesin kararlılığından ilham alan kocası, öyle görünüyor ki, kaçmaktansa asilerle savaşma konusunda ikna edildi. Birliklerin Hipodrom'a girmesini emretti ve bunu silahsız Bizanslıların katliamı izledi.

Theodora, Bizans'ta büyük iktidar sahibi olan bir dizi güçlü kadının ilki değilse de kuşkusuz en çarpıcılarından birisiydi. Bu kadınlar çoğu kez, kendi arzularına uydurdukları otokratik bir güç adına konuşan yabancılardı ve büyük oranda kan dökmekten sorumluydular. Kralların karıları ve dulları başka ortaçağ toplumlarında da akla hayale gelmeyecek girişimlerde bulunmuşlardır. Prokopios'un anlatımındaki sözcükler uydurulmuş olsa bile, Theodora'nın müdahalesi saray içinde ve şehrin sakinleri arasında duyulmuştu. Onun ortaya koyduğu, diğer kadınların yapmak istediklerine örnek olarak aktarılmaktadır. Irene (780-790, 797-802), Theodora (842-856), Zoe ((914-919) ve Theophano (963-969) gibi imparatoriçelerin, her ne kadar erkekler tarafından korunmuş ve yaptıkları yalnızca erkek yazarlarca belgelenmişse de, imparatorluk gücünü biçimlendirip yönlendirdikleri açıkça görülmektedir.

Theodora gibi yönetici hanedana gelin gidenler, saraydaki gerilimleri kendi çıkarları için kullanmayı hızla öğreniyorlardı. Bu yeteneğin çarpıcı bir örneğini Irene'nin kariyerinde görmek mümkündür: Saraydaki hiziplerin ve Kilise'nin desteğini sağladıktan sonra imparator konumuna yükselmiş ve oğlu VI. Konstantinos'u kör ettikten sonra beş yıl tek başına hükümdarlık etmişti (Bkz. Bölüm 10). Buna karşılık, örneğin, 11. yüzyılda Zoe ve kardeşi Theodora, ya da 12. yüzyıldaki Anna Komnena gibi hükümdar ailesine doğanlar erken yaşlardan başlayarak törensel etiket ve hayırseverlik gelenekleri konusunda eğitiliyorlardı. Ama onlar da, kadınlara genel olarak biçilen rolden çok fazlasını oynayarak çağdaşlarını şaşırtmışlardır. Zoe ve Theodora, birlikte ya da tek başlarına yönettikleri 1028'den 1056'ya kadar olan döneme damgalarını vurmuşlar ve beş farklı erkeği imparatorluk makamına yükseltmişlerdi. Zoe'nin ölümünden sonra Theodora imparatorluğun bütün kontrolünü eline

geçirmiş ve sonra da bunu kocasına armağan etmişti. Dolayısıyla Iustinianos'un karısının, güçlü bir kişiliğin ve alışılmış olmayan ama çok başarılı olan bir evliliğin anılarını yansıtan mirası daha sonraki yüzyıllarda da izlenebilir. Iustinianos Konstantinopolis'in merkezindeki yangın yerinde, Augusteum'da [Aya Sofya Meydanı], imparatorlara adanmış geniş alanda büyük bir yeniden inşa planladı. Kuzeye, en önemli kiliseyi, Kutsal Hikmet'e adanmış ve halk arasında Büyük Kilise olarak bilinen Aya Sofya'yı ve ona komşu olarak da Kutsal Huzur'u (İlahi Selamet - Aya İrini) yerleştirdi. Güneye ve batıya doğru ise yenilenen Senato Binası, patrikliğin bazı kesimleri, (bir hayır kurumu olan) Samson İmarethanesi'ni ve Büyük Saray'ın ana girişi olan *Khalke* Kapısı [Tunç Kapı] yer alıyordu. Yakına Zeuxippos'a adına yapılmış hamamları ve Konstantinos Forumu'na kadar devam eden anayolun, *Meşe*, her iki yanındaki revakları yeniden inşa ettirdi.

Katedral kilisesinin biçimi konusunda Iustinianos, bir süre önce Valens su kemerleri yakınındaki arazisinde Aziz Polyeuktos'a adanmış çok büyük bir kilise inşa ettiren Iuliana Anikia adındaki zengin senatör hanımının imar faaliyetlerinden etkilenmiş olabilir. Bu kilisenin kubbe mi yoksa çadır tipi bir çatısı mı olduğu açık olmamakla birlikte, Iustinianos Aya Sofya Kilisesi'nin daha büyük ve daha güzel olması konusunda kararlıydı. İmparator, isyandan hemen sonra başlayan inşaat için hiçbir masraftan kaçınmadı. I. Iustinianos, 31 metre çapında ve kilisenin orta nefinin üzerinde zeminden yüksekliği 55 metre olan muazzam bir kubbe oturtulması, daha önce hiç denenmemiş bir maharetin gerçekleştirilmesi için, (matematikçi olarak da bilinen) Trallesli (Aydın) Antemios ve Miletoslu (Söke yakınlarında Balat köyü) İsidoros adlarındaki mimar-mühendisleri görevlendirdi. Prokopios, imparator için kaleme aldığı methiyesi *Binalar*'da, isyandan itibaren beş sene içinde tamamlandığı anlaşılan bu misli görülmemiş yapının inşaası için kullanılan tekniği anlattı. Muhtemelen 537 yılının Noel'inden hemen sonra açılışı yapılan yeni kilisenin cemaati arasında o da vardı. Altındaki geniş mağaraya güneş ışınlarının sızdığı kırk pence-

renin deldiği böylesine geniş bir kubbeyi yapının nasıl ayakta tuttuğunu açıklarken ne diyeceğini şaşırmıştı. Kubbeyi yüzen bir yapı olarak tanımlıyordu.

Daha önceki kubbelerin varlığı, gerekli mühendislik becerilerine sahip olunduğunu gösteriyordu ama Aya Sofya'nın boyutları olağanüstüydü. O çatıyı yükseltebilmek için kare şeklinde olan zeminin her köşesinde çok esaslı yapılar oluşturmak gerekliydi ki bunların üzerine basacak yukarıya doğru yarı baklava şeklindeki kavisli bingiler kubbenin dairesel olan alt kısmını destekleyebilsin. Doğu ve batı yönünde daha alt düzeyde yarım kubbeler, yarım daire şeklindeki üstü kubbeli çıkıntıyı (apsis) koruyor ve insanların yedi kapıdan kiliseye girdikleri çifte dış dehlizi (narteks) örtüyordu. Merkezdeki ve en büyük kapılar patrik ve imparator için ayrılmıştı ve bu ikisi kilisenin ana kısmına adım atmadan önce burada birbirlerini selamlarlardı. İçeride çok renkli mermer zemin yandaki duvarların alt düzeylerine kadar uzanır ve çok sayıdaki renkli sütun, bütün binanın etrafını dolanan yontma dekoratif bir paneli desteklerdi. Sütun başlıkları, Iustinianos ve Theodora adlarının harflerini içerir ve galerilerin tavanları altın mozaik parçalarıyla bezenmişti. Biten binayı ilk kez gören imparatorun, "Süleyman, seni geçtim," dediği iddia edilir. O zamana kadar bilinen büyük kurucularla aynı kategoride değerlendirilmek istediği açıktır. Antemios ve Isidoros eserinin sonucu, bin yıl kadar rakip tanımayan, haklı olarak ünlü mimari bir yenilikti.

İmparatorların klasik heykelleri ile süslenmiş Augusteum alanında Iustinianos, at ütünde bir heykelinin olduğu kendi sütununu diktirdi. Heykel Iustinianos'u, Belisarius'un Perslere karşı kazandığı Roma zaferlerine göndermede bulunan bir Pers askerî üniforması giymiş olarak gösteriyordu. Çatısında çok sayıda heykelin yer aldığı renkli mermerle süslenmiş revakını harikulade beyaz mermer sütunların desteklediği Senato Binası'nı yeniden yaptırdı. Şimdi Yerebatan Sarayı olarak adlandırılan Aya Sofya'nın batısında büyük bir sarnıç ile iki yeni imarethane yaptırdı. Bütün bu yeniden inşa faaliyetleriyle Iustinianos, Konstantinos'un şehrinin merkezinde kendi izini bıraktı.

Yirmi bir yıl sonra bir deprem kubbede çatlaklara neden oldu. Bunlar onarılırken, mihrabın üstündeki yarım kubbenin doğu tarafı çöktü. Diğer uzman inşaatçılarla birlikte ilk mimar İsidoros oğlu Genç İsidoros çatıyı güçlendirmek için kubbeyi yedi metre yükselterek daha dar ve daha dik bir hale getirmeye karar verdi. Kubbe, devasa haçın kompozisyonunda kullanılan aynı altın mozaikle yeniden süslendi ve bu yeniden inşa bir saray görevlisi olan Pavlos'un dizelerinde ayrıntılı bir şekilde ifadesini buldu. Sütunlar, Karystos'un, Lakonia'nın ve Tesalya'nın yeşili; Frigya'nın beneklisi; Marmara Denizi'ndeki Prokonnesos'un (günümüzde Marmara Adası) beyazı; Mısır'ın pembesi ve Libya ve Lidya'dan getirilen farklı mermerlerle yapıldı. Pavlos, pek çok değerli maden, damarlı akik kullanıldığı ve kilisenin ana bölümünü apsisten ayıran İsa, Meryem ve azizlerin resimleriyle süslenmiş perdelere tanıklık ediyor. Ayrıca mihrabın yanında koroya ayrılan yerde benzer görüntüler hakkedilmiş gümüş kurslar yer alıyordu ve vaiz kürsüsü tamamen gümüşle kaplanmıştı.

Binalar'da, tümü Iustinianos tarafından inşa ettirilmiş olan, Aya Sofya'nın ve diğer şehirlerdeki kiliselerin, tahkimatların, hamamların, yolların, köprülerin ve imparatorluk postasının atlarının değiştirildiği hanların ayrıntılı bir dökümünü vermektedir. İmparatorluğun mali durumu İmparator Anastasios tarafından düzene sokulmuştu ve öyle anlaşılıyor ki imparatorların inşaat çılgınlığını finanse edecek sınırsız kaynaklar bulunuyordu. Ordu askerî inşaatlar için mühendislik tekniklerini ve kas gücünü temin ediyordu ve yüzlerce inşaatçı ve sanatkâr, imparatorun, Kudüs'teki yeni kilise gibi Tanrı'nın Annesi'ne adanmış çok sayıdaki kilisesinin mozaik ve mermer süslemeleri için istihdam edilmiş olmalıdır. Iustinianos en iyi teknisyenleri, en maharetli sanatkârları istiyor ve onları büyük tutkularını gerçekleştirmek üzere yarıştırıyordu. Bütün bu inşaatların maliyeti, her ne kadar bütçeyi hesaplamak son derece zor ise de, imparatorluk maliyesini sıkıntıya sokmuş olmalıdır (bkz. Bölüm 14). Prokopios'un anlattıkları, muhtemelen imparatorlukta bir görev kapmak için yazılmış imparato-

ra bir methiyedir. Aynı yazar imparatorun Perslere, Vandallara ve Gotlara karşı seferlerini de *Savaşlar* adlı kitabında yazmıştır. General Belisarius'a sivil bir görevle eşlik etmiş olduğu için pek çok savaş ve görüşmedeki görgü tanıklığı klasik türden görkemli bir tarih meydana getirmektedir. Iustinianos'un Roma İmparatorluğu'nu eski haline getirmek için uyguladığı stratejinin ayrıntıları ile doludur. Bununla birlikte yazar hakkında çok az şey biliyoruz.

Öte yandan, Prokopios *Anekdotlar* ya da *Gizli Tarih*'te, diğer yazılarına katamayacağı şeyleri kaydetmektedir: İmparatoriçenin bir sirk elemanı olarak kökeni; saraydakilere karşı katı tutumu ve dinsel rakiplerine karşı uyguladığı sistemli baskı, imparatorun karısına karşı koymadaki zayıflığına ve kendi şeytanca uygulamalarına bağlanmaktadır. Iustinianos'un uyumadan yapabilmesi, çok az yemesi, burada doğaüstü güçlere ve imparatorluğun sosyal dokusunu bozmak gibi kötü bir niyete bağlanmaktadır. Gerek alt sınıflardan gelen imparatoriçe gerek imparator, aristokrasinin kökleşmiş gücüne güvenmiyor ve onun geleneksel üstünlüğünü azaltmaya çalışıyorlardı. Ancak Prokopios'un buradaki aşırı hoşnutsuzluğu, askerî seferlerin anlatılışındaki ölçülülük ya da binaların üstün körü övülmesiyle tam bir tezat teşkil etmektedir. *Gizli Tarih* bu adla anılmaktadır çünkü kendi yaşadığı dönemde gün yüzüne çıkmamış ve 17. yüzyılda Roma'da bir elyazmasında keşfedilmiştir. Önceleri bilginler bunun başka bir Prokopios tarafından yazılmış olduğuna inanıyorlardı ama şimdi Averil Cameron her üç eserinde de aynı yazara ait olduğunu açıklıkla göstermiştir. Öyle anlaşılıyor ki Prokopios çok yönlü bir yazardı ve böyle birbiriyle çelişen yaklaşımlar kullanmış olmasının nedeni çağdaş okuyucular için de sırrını korumaktadır.

Kırk yıla yaklaşan uzun hükümranlığı boyunca Iustinianos çok şey gerçekleştirdi ama bunlardan hiçbiri Aya Sofya'dan daha parlak ya da daha kalıcı değildi. Önemli törenlerde, imparator ve imparatoriçe katedral kilisesinde ayine katıldıklarında imparator patrikle, imparatoriçe ise güneybatıdaki galeride otururdu ve Aya Sofya'daki Bizans kilise ayininin ihtişamına ta-

nık olurlardı. Diğer sıradan insanlardan farklı olarak yöneticiler, örneğin mihrabın örtüsünü değiştirdiklerinde ya da kiliseye taç takdim ettiklerinde ruhban sınıfı için ayrılmış olan kutsal yere de girebilirlerdi. Kilise hakkındaki tasvirlerin hepsi, kimisi kubbeden sarkıtılmış, diğerleri yapının hatlarına yerleştirilmiş sayısız lambadan gelen ve unutulmaz bir etki yaratan, ışığın parıltısını vurgular.

Daha sonraki ziyaretçilerin ifade etmiş olduğu şaşkınlık, dünyada böyle bir şey nasıl yapılmış olabilir diye hayrete düşen Bizanslılar arasında da yaygındı. Arap ziyaretçiler, saat başlarını belirtmek üzere açılıp kapanan Aya Sofya'daki yirmi dört kapılı büyük saate olan hayranlıklarını kayda geçirmişlerdir. Abide, *İnşaatın Öyküsü* (muhtemelen 10. yüzyılın ikinci yarısından) ile başlayan ve Rus hacıların yazdıklarına ve daha sonra modern Rum folklorüne uzanan bir dizi efsanevi öyküyü de yaratmıştır. *İnşaatın Öyküsü*, Nuh'un gemisinden alınmış kereste ile Iustinianos'un abideyi nasıl tasarladığını ve bir meleğin binanın tepesinde çökmesin diye bekçilik yaptığını ve Teslis'in onuruna apsiste üçlü bir pencere yapılmasını istediklerini nakleder. Bu anlatılar halkın belleğine girmiş ve farklı yüzyıllarda küçük değişiklikler ve süslemelerle tekrar yüze çıkmıştır. Yüzyıllar boyunca Hıristiyan âlemindeki en büyük kilise Aya Sofya, şaşırtmayı ve hayal gücüne dayanan açıklamaları tahrik etmeyi sürdürmüştür.

Kutsal Hikmet'in kilisesi ayrıca, Sultan II. Mehmed tarafından Konstantinopolis'in 1453 yılında işgal edilmesinden sonra, imparatorluk mozolesinin ve Havariyyun Kilisesi'nin bulunduğu yerde yaptırılan camiye de ilham kaynağı olmuştur. Temel bir değişikliğin önemli bir sembolüdür. Bununla birlikte Fatih'in adını alan yeni kubbeli cami, açıkça Hıristiyan olan bir yapı formunu kullanmış oluyordu. Aynı şekilde, İstanbul'a denizden yaklaşıldığında, çinilerinin rengi nedeniyle Mavi Cami olarak da bilinen Sultanahmet Camii Aya Sofya'ya rakip gibi görünür ama, bin yıl kadar sonra inşa edilmiştir ve eğimin biraz daha altında kurulduğu için büyük prototipinin altında kalmaktadır. 1453'ten sonra, antik abidenin İslam'a geçtiğini sem-

bolize etmek üzere Iustinianos'un kilisesinin dört köşesine dört minare eklenmiştir ama bunlar eğer bir şeyi kanıtlıyorlarsa o da Aya Sofya adını almış olan bir caminin garipliğini kanıtlıyorlardır ve kubbesinin altındaki muazzam yapı, Konstantinopolis'in dünyayı yönetme iddiasının fiziki sembolü olarak durmaktadır. O orada durdukça Bizans hep var olacaktır.

6

Ravenna Mozaikleri

> San Vitale'nin apsisinde aynı Maximin ve imparator ile imparatoriçenin görüntüleri çok güzel bir şekilde mozaik olarak yaratılmıştı.
>
> Agnellus, *Ravenna Kilisesi'nin Pontiffler Kitabı*, 9. yüzyıl başları

Ravenna'daki mozaikler benim Bizans sanatıyla ilk ve en heyecanlı tanışmamdı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Müttefik bombardımanları sonucu hasar görmüşlerdi ama 1945'ten sonra bu 6. yüzyıl şaheserlerinin kopyaları, asıllarının tamir edilmesi için fon oluşturmak amacıyla Avrupa'da dolaştırılmıştı. Annem bu sergiyi izlemişti ve orijinallerini görme konusunda kararlıydı. Bense okulda İtalyanca öğreniyordum ve her ikimiz de yaz tatilimizin odağının Ravenna olması gerektiğini düşünüyorduk. Böylece Milano'dan kiraladığımız bir Fiat Cinquecento ile Iustinianos ve Theodora'yı yaşatan bu mozaik panelleri görmeye gittik. Ravenna'ya hiçbir zaman gitmemiş olan Bizans hükümdarlarının portrelerinin San Vitale'nin sunağının iki tarafına neden konmuş olabileceğini çok sonraları düşündüm. Bunlar neden oradaydılar?

İtalya'nın Adriyatik sahilinde küçük bir şehir olan Ravenna,

MÖ 89'da Romalılar tarafından fethedildi ve daha sonra Flaminia et Picenum eyaletinin başkenti oldu. Tahkimatı iyi olan şehrin Classis'te Akdeniz içinde önemli denizyolu bağlantıları olan güvenli bir limanı vardı ve bu durum, kardeşi Arcadius (395-408), İmparatorluğun doğu yarısını yönetirken, batı yarısını yöneten İmparator Honorios'un (395-423) dikkatinden kaçmadı. 4. yüzyıl imparatorlarının pek çoğu gibi, Honorios Roma'da oturmuyordu ve imparatorluk ikâmetgâhı ve sarayı Milano'da idi. 402 yılında Milano'dan, barbar saldırılarına karşı daha iyi korunabilecek olan Ravenna'ya taşınmaya karar verdi. İmparatorların himayesi altında Ravenna hızla büyüdü; nüfusu ve Roma İmparatorluğu'ndan Batı'da kalan bölümlerin yönetimi için gerekli binalar hızla arttı. Roma'dan ve Batı'nın diğer merkezlerinden aristokratları, Akdeniz'in her yerinden tacirleri ve Roma dünyası dışında hüküm süren yöneticilerin elçilik heyetlerini kendisine çekiyordu.

Ravenna'ya yerleşenler arasında Arcadius ve Honorios'un küçük kız kardeşi ve I. Theodosios'un kızı Galla Placidia da vardı. 423 yılında onun oğlu III. Valentinian Batı'da *augustus* (imparator) ilan edildiğinde yalnızca beş yaşındaydı ve dolayısıyla Galla iktidarı ele geçirdi ve yirmi yıldan fazla bir süre imparator naibi olarak hüküm sürdü. "Ortodoks" (anti-Arian) inanışta pek çok kilise yapılmasını desteklerken, Aryan yandaşı hiziple de ilişkilerini sürdürdü. Onun İlahiyatçı St. John [Aziz John'a] adamış olan bazilikası harikulade bir abide olmalıdır. Bu bina, kemikleri Classis'te muhafaza edilen yerel aziz Apollinaris'e adanmış şehrin katedraline rakipti. Konstantinopolis'ten dönerken denizde yakalanmış olduğu müthiş bir fırtınadan sonra inşa edilmişti. St. John'a (gezici bir vaiz olduğu kadar bir balıkçıydı) yakaran Galla, gemi kurtulursa adına bir kilise inşa edeceğine söz verdi. Öykünün ayrıntıları özgün kiliseyi süslemiştir. Galla ayrıca, hırslı generallere karşı oğlunun imparatorluk hakkını savunmada da büyük ölçüde başarılı olmuştur. 437'de Valentinian, II. Theodosios'un kızı Eudoksia ile büyük bir törenle evlendi. Bu tören de Ravenna Sarayı'nı süsleyen mozaiklerde yaşatılmıştır.

450 yılındaki ölümünden çok kısa bir süre önce Galla kendisi, kocası ve oğlunun bedenini içine alacak üç lahdin üzerine kendi mozolesini hazırlattı. Güzel kuvars pencereleri, İyi Çoban, kumrular, hayat çeşmesinden su içen geyik gibi sembolik tasvirleri ve merkezî tonozdaki yıldızlı gökyüzü ile burası haç şeklinde çok nefis ve küçük bir kabristandı. Izgarada işkence gördüğü ateşin yanında tasvir edilen Romalı şehit Aziz Laurentios'a ithaf edilmişti. Mozole muhtemelen daha büyük saray kompleksine bağlıydı; ve buradaki Kutsal Haç kültüne adanmış olan şapelin mozaik zemini günümüze ulaşmıştır. Piskopos Petros Chrysologos'un (432-450) yönetiminde Ravenna, daha önce Milano'ya bağlı olan Emilia'daki altı piskoposluğa sahip oldu. İtalya'nın tartışma götürmez başkenti olduğu ölçüde, siyasal otoritesiyle orantılı ek dinsel güce de sahip oldu.

455 yılında Roma, Kuzey Afrika'yı işgal etmiş olan Vandallarca, çağdaş "vandalizm" terimini yaratacak yeni bir hunharlık standardı ile yağmalandı. Bir daha eski durumuna hiçbir zaman kavuşamadı. Roma'nın siyasal çöküşü, 489 yılında yönetimini ve sarayını orada kuran Ostrogot lider Theodoric zamanında gerçek bir imparatorluk başkenti haline gelen Ravenna'nın yükselişiyle uyumluydu. Theodoric, Konstantinopolis'teki imparatorlar tarafından İtalya'nın parçalanmış eyaletleri üzerinde otorite kurması için Batı'ya gitmeye teşvik edilen Romalı olmayan askerî liderlerden birisiydi. Bu çapraşık manevra Doğu üzerindeki baskının hafifletilmesi amacını güderken barbar askerlere bir imparatorluk rolü kazandırılmasını da amaçlıyordu. Bu durum çoğu kez yerli otoriteler, özellikle de Roma piskoposları için çok ciddi sorunlara yol açıyordu. Bununla birlikte Theodoric farklı türden bir barbardı zira gençliğini (461 ile 470 arasında) Konstantinospolis'te babasının iyi davranması için rehine olarak geçirmişti. İyi eğitim görmüştü ve imparatorluk sarayının geleneklerini benimsemişti.

Gotların Kralı unvanını benimsemişken ve *rex* (kral) daha çok Romalı olmayan hükümdarlarca kullanıldığı halde Theodoric imparatorluk emelleri besliyordu. Ravenna'ya geldikten sonra İmparator Zenon'nun (474-491) desteği ile bu emeller,

şansölyesi âlim senatör Cassiodorus tarafından onun adına yazılan mektuplarda yankı bulmaktadır. İmparator Anastasios'a (491-518) şunları beyan ediyordu:

> Bizim krallığımız sizinkinin bir taklididir; sizin iyi niyetinizi örnek almıştır ve mevcut tek imparatorluğun bir kopyasıdır ve sizi izlediğim ölçüde diğer bütün ülkelerden üstün oluruz.

İnşa faaliyetleri, geç antik kültüre arka çıkma ve erguvani renkte giysiler giyme konusunda kesinlikle imparatorluk uygulamasını sürdürmüştür. Bununla birlikte, her ne kadar Theodoric'in Romalılar ve Gotlar üzerindeki hükümranlığı, gerek Doğu gerekse Batı'daki çağdaşlarınca daha üstün olarak kabul edilmişse de, Konstantinopolis ona hiçbir zaman resmî *augustus* unvanını bahşetmemiştir.

6. yüzyılın ilk çeyreğinde Theodoric, Gotların Aryancı inançlarını kutlamak üzere, İsa'ya adanan (şimdiki *Sant' Apollinare Nuovo*) katedral, Aryan vaftiz ayini mekânı ve tipik imparatorluk tarzında Hipodrom yarış sahneleriyle süslenmiş bir saray ile büyük bir inşaat programına girişti. Kilisesinde Theodoric, İsa'nın hayatını ve mucizelerini olduğu kadar, sarayını ve Classis'in liman şehrini gösteren mozaikler yaptırdı. Bu yolla Birinci ve İkinci Ekümenik Konsillerde (Nikaia ve Konstantinopolis'te) lanetlenen ama Gotlar ve diğer Romalı olmayan kabilelerce sürdürülen Aryan teoloji, zarif mozaik dekorlarla süslenen kiliselerde kutsal olarak kabul gördü. Galla Placidia'yı taklit eden Theodoric, içine gömüleceği abideyi de yaptırdı: Bu mozole, mezarı kapatan tek parça etkileyici lahdiyle hâlâ yerinde duruyor. Theodoric ayrıca saraylar, kaleler, su kemerleri, hamamlar ve imparatora yakışır başka kamu binaları da inşa ettirdi.

Theodoric Roma'yı bir kere, 500 yılında, krallığının otuzuncu yılını kutladığı sırada imparatorlara has bir tarzda ziyaret etti. İktidarı ele geçiriş tarihini, babasının ölümünden sonra 470'teki ilk askerî zaferî ile başlattığı anlaşılıyor. Papa Symmachus, Senato'nun tamamı ve halkın tümü tarafından törenle karşılandıktan sonra Aziz Petros'ta dua etti, Senato'da konuştu,

sirk oyunlarını başlattı ve *annona*'nın, ekmek dağıtımının, artırılmasını emretti. Altı ay süreyle Palatine'de, eski imparatorluk sarayında yaşadı ve daha önceki Roma imparatorlarının düzenlerini koruyacağına söz verdi. Antik başkenti bilginin merkezi olarak tanımladı: "Herkes Roma'dan, o belagatin bereketli anası, o her türlü erdemin geniş mabedi, o yabancı sayılamayacak şehirden zevk almalıdır." Ancak Theodoric bundan sonraki yirmi beş yılını Got ve Romalı Aryancı ya da anti-Aryan karma bir toplumu büyük bir beceri ve hoşgörü ile yönettiği Ravenna'daki kendi başkentine adadı.

Theodoric'in tutkularını yansıtan bu durum Cassiodorus tarafından kaleme alınan çok sayıda mektupta gözlenebilir. Örneğin bir başvuruya cevap olarak şunları söylüyordu: "Adalete önem veren birisi olarak ben, talep bile olmadan müracaat edenlerin makul isteklerini memnuniyetle karşılıyorum. Silahlar bile onu korurken, devletimi sürdürmek için hakkaniyetin şeref ve haysiyetini korumaktan daha uygun ne olabilir?" Benzer bir şekilde, Cenovalı Yahudiler eski sinagoglarını yeniden inşa etmek için izin istediklerinde, büyütmemek koşuluyla bunu yapabileceklerini söylüyordu. "İzin veriyorum, aslında, yanlış yapan insanların dualarını da kınıyorum... Ben sizin inancınıza hükmedemem, çünkü hiç kimse kendi iradesine aykırı bir şeye inanmaya zorlanamaz." Bu yollarla Theodoric çok sayıda ve farklı uyruklarının kendisine olan sadakatini güçlendirdi.

Ravenna'da imparatorluk tarzı sikkeler kestirdi ve kendi portresini gösteren bir madalyon bastırdı. Cassiodorus'un yardımıyla, papirüs üzerine tutulan kayıtlarla etkin bir yönetim sağladı. Bilgili senatörü Gotların tarihini yazmak üzere görevlendirdi ve Cassiodorus da bu işi on iki ciltlik bir eser olarak ortaya koydu. Bunun bir kısmı, Jordanes'in *Getica* adındaki daha sonraki versiyonunda korunmuştur. Theodoric şehrin entelektüel hayatını geliştirdi ve güneş ve su saatleri ve başka teknik aygıtların nasıl yapılacağını belgelemesi istenen Boethius gibi bilginleri korudu. Yaklaşık 524'te Boethius ihanetle suçlandı ve ünlü *Felsefenin Tesellisi* adlı eserini, hapishanede öldürül-

meden önce yazdı ki Theodoric daha sonra yaptığı bu işten pişman olmuştur.

Theodoric bir yandan İsa'nın doğası ve durumuna ilişkin Aryan tanımlara bağlılığını sürdürürken, bir yandan da Ortodoksların iddialarını dengeleyen neo-Aryan çalışmaları yürekleridirmiştir ve iki dinsel cemaat bir arada barış içinde yaşamıştır. Onun himayesi altında Ulfila tarafından İncil'in Got dilinde pembe parşömene gümüş mürekkeple yazılan "deluxe" kopyaları üretilmiştir. Dil, hukuk ve dinsel tanımlar açısından Gotik ve Roma açısından görülen farklılıklar Ravenna'nın her iki kültürün ana buluşma noktası anlamına geldiğini gösteriyordu. Burada Romalı olmayan ve Romalı inançlar ve uygulamalar birbirini bütünledi ve Batı'nın gelecekteki tarihi açısından çok hayati bir gelişme oldu. Bu karşı karşıya geliş ve kültürel etkileşim, hem Romalı hem de Romalı olmayan grupları kendine çeken ve Batı'nın yeni başkenti olan Ravenna'nın tarihinde çok parlak bir şekilde gözler önüne serilir.

526 yılında öldüğünde Theodoric'in kız kardeşi Amalasuntha on yaşında kral ilan edilen küçük oğlu Athalaric'in naibi olarak yönetimi devraldı. Roma sisteminde iyi eğitim görmüştü ve Konstantinopolis'e karşı sempati besliyordu ve bu durum giderek Gotik saraylıların düşmanlığını çekti. Her ne kadar 534 yılında oğlu ölünceye kadar naipliği sürdürmeyi başardıysa da kuzeni Theodahad ile iktidarı paylaşmayı kabule zorlandı. Kuzen onu sürgüne gönderdi ve daha sonra boğdurdu ve bu da Iustinianos'u onun intikamını almaya kışkırttı. Konstantinopolis'teki hükümdarlar, İtalya üzerinde nihai söz hakkına sahip oldukları gibi bir masala inanmayı sürdürdüklerinden Iustinianos, tahtı zorla ele geçiren Theodahad'a karşı askerî birlik göndermeyi haklı çıkarabiliyordu. İmparator barbar kabilelerin saldırısına uğrayan Batı'daki eyaletlerde yeniden Roma hakimiyetini kurabilmek için çoktan sefere başlamıştı. 533'te şöhretini Doğu'da Perslere karşı yapmış olan Bizanslı General Belisarius Afrika'da Vandallara karşı büyük bir zafer kazandı. Belisarius buradan Sicilya'ya yöneldi ve oradan da Iustinianos kuzeye Gotlara karşı yürümesini emretti. Bu ara-

da bir diğer general Mundus İtalya'yı kuzeyden istilaya başladı. Bu tehditler karşısında Gotlar Theodahad'ı terk ettiler ve yeni bir lider, Vitiges'i seçtiler. Ancak o da 540'ta Ravenna'ya giren, Vitiges'i esir alan, doğrudan imparatorluk yönetimini yeniden kuran Belisarius'u yenebilecek bir düzeyde olmadığını ispat etti. Bu seferlerin ayrıntıları Prokopios'un *Savaşlar*'ında kaydedilmiştir.

Gotların yenilgisi inşaat işlerinde yeni bir patlama için bahane oldu. Bu işleri başlıca zengin bir gümüş tüccarı olan ve daha önce Classe'deki Ariancı Sanı' Apollinare bazilikasına katkıda bulunan Iulianos'un yardımıyla Ravenna piskoposu örgütlüyordu. Gümüş tüccarı ayrıca, Ravenna'nın öteki koruyucu azizi Vitalis'e adanmış San Vitale Kilisesi'ne bankerlik görevi yapıyordu. Gotik egemenliği zamanında Piskopos Ecclesius tarafından başlatılmış ve ancak onun halefi Maximian tarafından 547 yılında tamamlanmıştı. Sekiz kenarlı olan bu binada, İmparator Iustinianos ve karısı Theodora'nın, sunak bölümüne girişin iki yanındaki daha önceki Theodoric'in portrelerini dengeliyor ve Ravenna'nın Ortodoksluğa dönüşünü saptamış oluyordu. Her iki hükümdar da beraberlerinde saraylılar olduğu halde azize armağanlarını sunarken gösteriliyordu (resim 19 ve 20).

Bu mozaikler Doğu imparatoru ve karısını, kendileri hiçbir zaman İtalya'ya gitmemiş olsalar da Ravenna'daki bir 6. yüzyıl kilisesine getirmiş oluyordu. San Vitale'ye imparator panellerini yerleştirme konusunda kim ısrarcı olmuştu? Iustinianos imparatorluğun farklı yerlerinde o kadar çok kilise yaptırmış ve süslemişti ki inşaatın son kısımlarıyla mozaik süslemeleri pekâlâ o finanse etmiş olabilirdi. Ama muhtemelen gümüş tüccarı Iulianos bunun sorumlusuydu ya da Piskopos Maximian imparator çiftin mozaiklerinin konulmasında ısrarcı olmuştu. Sebebi ne olursa olsun bu paneller çok özgündür. Anılan 6. yüzyıl Bizans hükümdarlarını ibadethanede, sunağın etrafında gösteren günümüze kalmış yegâne panellerdir.

Theodora'nın portresi de ayrıca çok tartışılmıştır. Burada, kaçmaya tercih ettiği kefenin renginde, erguvani imparatorluk

giysileri içinde gösterilmektedir. Kaftanının kenarında Bebek İsa'ya hediyeler getiren Magi (Üç Müneccim), kaftanın altındaki beyaz tunikte derince altın rengi, kırmızı ve yeşil bordür görünmektedir. Omuzlarında genişçe mücevherli bir atkı ve başında da uzun inci dizilerinin yanlardan göğüslerine kadar indiği yüksek bir taç bulunmaktadır. Parlak renklerde, günümüze ulaşmış ipek parçaları üzerindeki motiflerle kırmızı ayakkabılar, gerdanlık, küpeler ve başörtüleriyle gösterişli giysiler içinde bulunan nedimelerinden farklı olarak, Theodora'nın insani olmaktan ziyade abidevi bir görünümü vardır. Kimi sanat tarihçileri, Theodora'nın ölümünü temsil eden karanlık boşluktaki pınara hediyesini, bir çanak sikkeyi, sunduğunu düşünüyorlar. Nedeni ne olursa olsun bu ciddi imparatoriçe figürü, pandomim sanatçısı kökeninden dönüşmüş İmparatoriçe Theodora'nın yüksek otoritesini resmetmektedir. Tümü imparatorluk giysileri içinde, yanında Piskopos Maximian, kilise mensupları ve koruması bulunan kocasına bakar şekilde ayakta durmaktadır.

Ortodokslar Ravenna'da her türlü Aryancılık izlerini yok etmeyi sürdürmüşlerdir. 561 yılında Piskopos Agnellus, Altın Cennet olarak bilinen Theodoric'in katedralini Aziz Martin ve Ortodoks kültüne yeniden adamıştır. Hükümdarın altın mozaiklerden yapılmış kendi portresini, İmparator Iustinianos'unkiyle değiştirmiştir. Özgün Aryan mozaiklerin izlerini günümüze ulaşmış ellerin bulunduğu ve bunların azizlere ait olduğunun bir zamanlar ileri sürüldüğü saray kısmında görmek mümkündür. Başka yerlerde Theodoric'in resimleri yerinde kalmış ve derin bir etki bırakmayı sürdürmüştür. Yaklaşık üç yüz yıl sonra bir kilise tarihçisi, Gotik liderin Roma ve Ravenna ile birlikte canlandırılmış mozaik bir portresini, 830'larda Pavia'daki sarayda bulmuş ve değerini vurgulamıştır. Tarihçi ayrıca Şarlman'ın, Theodoric'in at heykelini, "parıldayan altınla kaplı bronz bir atı... Aachen adı verilen sarayına" taşımış olduğunu bulmuştur ve bu eser hâlâ orada görülebilir.

Iustinianos'un batıdaki seferlerinin nihai sonucu, yalnızca Aryancı güçlerin ortadan kaldırılmasını sağlamak olmamış fa-

kat ayrıca Kuzey Afrika ve İtalya'da iki büyük alanın yeniden imparatorluğun kontrolüne sokulması olmuştur. 6. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Konstantinopolis, *eksarh* adı verilen ve sivil ve askerî otoriteyi birleştiren olağanüstü yetkilere sahip iki yöneticiyi Kartaca'dan Ravenna'ya kadar olan bölgeyi yönetmekle görevlendirmiştir. Ordu ile yönetimi ayrı tutan Roma geleneğinden bu kopuş, yeniden fethedilen topraklara verilen önemi yansıtmaktadır. Afrika'da eksarh zengin, verimli kıyı bölgesini kontrol ediyordu ve buradan tahıl ve Akdeniz'in her yerinde görülen kırmızı killi Afrika seramikleri ihraç edilmeye devam ediliyordu. Ravenna'daki eksarh Roma'ya kadar olan Kuzey İtalya'ya hükmediyordu; güney İtalya ve Sicilya eyaletleri ise Konstantinopolis'ten atanan daha alt rütbelilerce yönetiliyordu. Ravenna'nın önemi böylelikle sağlanmış oluyor ve yaklaşık iki yüz yıl boyunca Bizans'ın Batı'daki başkenti, Kostantinopolis'le İtalya arasındaki emperyal ilişkilerin dingil çivisi görevini yapıyordu. Po Nehri'nin ağzına yakın, İtalya'nın doğu kıyısındaki, Mısır'dan papirüs gibi nadir malların ithal edildiği ve bunların daha kuzey ve batıdaki yerlere dağıtıldığı başlıca liman olma özelliğini korudu. Konstantinopolis ve Doğu Akdeniz'in diğer yerleri ile, yalnızca yaz mevsiminde değil kış aylarında da, pek çok kaptanın deniz yolculuğunun riskini göze alamadığı dönemlerde, düzenli deniz iletişiminin sürdürülmesini sağladı. Fildişi oymacılığı, mozaik yapımı ve diğer zanaatlarda sanat atölyelerini koruyup destekledi.

Iustinianos'un Batı'da Roma yönetimini yeniden kurma tutkusu San Vitale'deki imparatorluk mozaiklerinde ifadesini bulmuştur. Bununla birlikte 6. yüzyıl sona ermeden önce, barbar güçler Kuzey İtalya'daki Lombardiya bölgesini istilaya başladılar ve böylelikle Lombardlar olarak tanındılar. Pavia ve Monza gibi antik kentlere bir kez yerleştikten sonra, güçlerini Roma ve Ravenna'ya yönelttiler. Pek çok girişimden sonra, eksarh tarafından savunulan İtalya'daki Bizans otoritesinin son kalesi 751 yılında Lombard kontrolüne geçti. Konstantinopolis'te V. Konstantinos (741-775) Roma'ya askerî takviye gönderebilecek durumda değildi ve Papa II. Stephen alternatif askerî ko-

ruma arayışına girdi (Bkz. Bölüm 10). Roma Piskoposu (Papa) Konstantinopolis'e olan diplomatik sadakat mihverini bırakıp, daha önce hiç görülmediği şekilde Alpleri aşarak Kuzey Fransa'da Ponthion'da Frank lideri Pepen'le ittifak görüşmeleri yapmaya gidince Avrupa tarihinde önemli bir gelişme kanıtlanmış oluyordu. Franklar Romayı Lombardlara karşı korumayı ve daha sonra kazanılmış herhangi bir İtalyan toprağını Aziz Petros'un patrimuanına iade etmeyi kabul ettiler.

Böylelikle Pepen ve Papa Stephen Kuzey Avrupa'yı batı Hıristiyanlığının merkezi ile birleştiren ve giderek Bizans'ı dışarıda bırakan ve Ravenna'yı "by-pass" eden yeni bir mihver yarattılar. Pepen'in oğlu Şarlman, daha sonra şehri Kuzey İtalya'daki yönetim üssü olarak kullandı; ve ayrıca Aachen'daki yeni başkentinde kullanılmak üzere klasik sütun ve sütun başlığını yağmaladı ve görmüş olduğumuz gibi, Theodoric'in at heykelini yerinden etti. Ama Franklar ve onların izleyicileri Karolenjler için, gerek manevi bağlılıklarına gerekse askerî çabalarına yön veren Roma ve Aziz Petros'un kutsal emanetleri oldu.

Ravenna, Classis'teki limanı kumla dolunca geriledi. 830'dan 846'ya kadar Andreas Agnellus adlı papaz, şehrin tarihi hakkında birbirini izleyen halk konferansları verdi ve bunlar daha sonra Ravenna'nın "piskoposluk kitabı" ya da piskoposlarının hayatı adı verilen kitabını oluşturacak şekilde bir araya getirildi. Öykü yerel rekabetler ve kanlı çatışmalarla doluysa da Agnellus, Piskopos Victor tarafından hamamdaki altı mısralı altın mozaik kitabe ya da San Zaccaria'daki Cennet'in altı nehrinin üzerine yazılmış mısralar gibi bildiği sanat eserleri ve abideler üzerindeki yazıtları kaydetti. Ayrıca, mucizevi bir şekilde Konstantinopolis'ten Ravenna'ya uçan başrahip ve kutsal görüntülerin yazılı garantilerin yerini aldığı vakur anlar gibi çok sayıda eğlendirici efsane aktardı. Bir keresinde, ticari bir kredinin ortağı olan kişiler, tanıkları ve garantörleri olarak Aziz Andreas'ın ikonasını ortaya koydular; aynı şekilde Ravenna ruhbanı Başpiskopos Theodoros'u kiliselerinin zenginliğini yağmalamakla suçladıklarında bunu Aziz Apollinaris'in görüntülerinin huzurunda yaptılar.

10. yüzyıla gelindiğinde Ravenna, her ne kadar üç kuşak Germen yöneticiler, I., II. ve III. Otto buranın eski rolünü biliyorlar ve ziyaret ediyorlardıysa da, kelimenin tam anlamı ile ihmale uğramış bir yerdi ve şimdi denizden birkaç mil uzaklıktadır. Doğu Akdeniz'le olan ticareti ve Konstantinopolis'le olan ilişkileri, Adriyatik'in tepesindeki yeni bir topluluk, Venedik, tarafından miras alınmıştır. Lagünün üzerine dağılmış bu Venedik adalarının sakinleri büyük bir gayretle gemi yapımı, deniz savaşları ve uluslararası ticaret üstüne yoğunlaştılar ve Bizans'la, 19. bölümde açıklayacağım farklı ilişkiler kurmayı başardılar. Bereket versin ki, Ravenna'nın çöküşü, Romalıların, Gotların ve Bizanslıların İtalya'yı buradan, Batı'nın Konstantinopolis'inden yönettikleri günleri hatırlatacak mozaikleri korudu.

7

Roma Hukuku

> Hepimiz hukuku kurtarıcı, hayatımızın bekçisi genel bir velinimet ve benzeri bir şey olarak görüyoruz. Çünkü kötülüğü yok ediyor ve erdemi teşvik ediyor; çünkü insanları erdeme değer verme ve yanlış yapanları cezalandırma konusunda düşünmeye sevk ediyor.
>
> Thomas Magistros, *Kralın Görevleri Üzerine*,
> 13. yüzyıl sonları

Yazılı hukukun uygulanması, uzun tarihinde Bizans için esastı ve sıradan yurttaşlar, miras, mülkiyet ve aile kavgalarına bağlayıcı hukuki bir çözüm bulmak için mahkemeleri kullanırlardı. Bizans hukuku, dünya uygarlığına Roma'nın en büyük katkısı olarak kabul edilen ve MÖ 5. yüzyılla MS 1. yüzyıl arasında özenle geliştirilen Roma hukuk sisteminden türedi. Bu sistemin yeniliği mahkemeler kurmak ve bunlara başkanlık edecek eğitimli yargıçlar atamaktı. Bu yetkililer mahkemeye celp edebilir, davaya bakabilir ve verilen hükmün uygulanmasını, temyiz hakkı saklı olmak üzere infaz edebilirdi. Aynı hukuki süreç bir medeni kanunla yönetilen tüm ülkelerde hâlâ kullanılmaktadır. Roma geleneği ayrıca Doğu Akdeniz'e, yöneticilerin emirleri, Roma Senatosu'nun kararları ve imparatorluk fer-

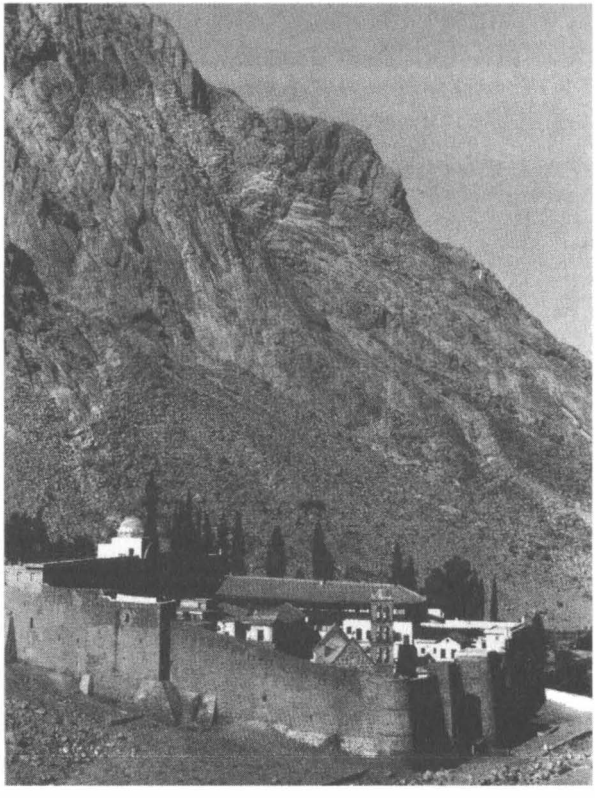
manları (nizamnameler) gibi değişik biçimler alan yazılı hukuka ayrı bir önem verilmesi geleneğini getirdi. Bu değişik hukuk mevzuatı, tüm eyalet başkentlerinde ve belli başlı büyük şehirlerde kurulmuş olan mahkemelerde uygulanırdı.

Yasa, ayrıca imparatora yapılan başvurular, örneğin kötü bir hasattan sonra vergilerin affedilmesi talebi gibi yollarla da yapılırdı. Şehirler ve eyaletler bu tür görevler için en iyi hatiplerini seferber ederlerdi ve bu gibi taleplerin sonunda çoğu kez imparatorluk fermanlarına özel bir nizamname eklenirdi. MS 2. yüzyıl ortalarına gelindiğinde tek yasa koyucu imparator oldu ama daha önceki beş Romalı hukukçunun, Papinian, Paul, Gaius, Ulpian ve Modestus'un yorumları geçmiş yasaların yorumlanmasında özellikle önemli sayılırdı. Latince kaleme alınmış olan bu değişik yasa derlemelerinin doğru kullanılmasını, doğru yorumlanıp doğru uygulanmasını sağlamak için eğitilmiş uzmanlar gerekliydi. Böylelikle hukuk okulları gelişti ve uygulama deneyimi olan özel bir hukukçular sınıfı, *scholastikoi*, ortaya çıktı. Mahkeme salonlarındaki maharetin zorunlu bir öğesi güzel konuşma sanatına sahip olmaktı. Geç antikitede Roma, İskenderiye, Atina, Konstantinopolis ve Berytus (günümüzde Beyrut) hukuk eğitiminin en önemli merkezleri olarak öne çıktılar.

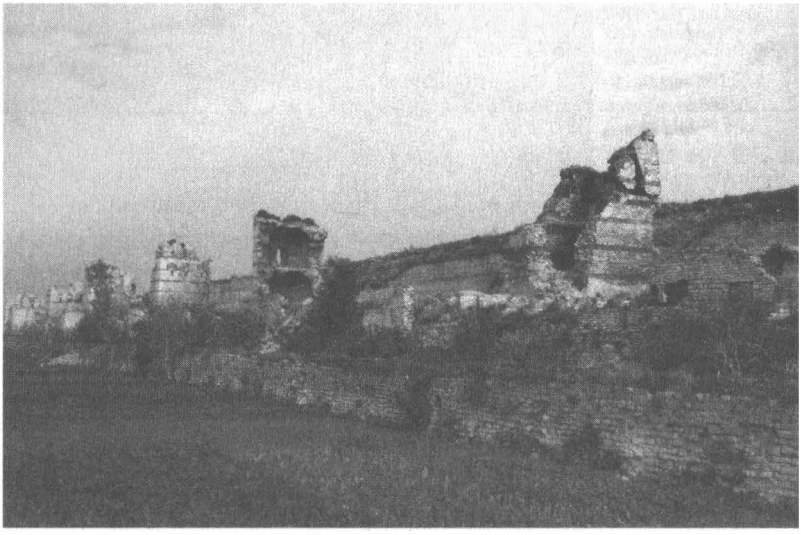
Daha önce değinildiği üzere, II. Theodosios başkentte devlet tarafından finanse edilen bir hukuk okulu açtı. Birbiriyle açıkça çelişen yasalarla ve aynı konuya farklı yorumlar getiren fermanlarla adaletin yerine getirilmesinin güç olduğunun farkına varmıştı. Dolayısıyla 429 yılında hukuk uzmanlarına, I. Konstantinos zamanından beri yayımlanmış imparatorluk yasalarını tek bir ciltte derleyip ıslah ederek Roma İmparatorluğu için bir yasa kitabı hazırlamalarını emretti. Daha önceki derlemeler, yazarları tarafından yapılmış ve onların, adıyla anılırken, bu ilk resmî derleme oluyordu. *Codex Theodosianus*, Konstantinopolis'te imparatorluğun önde gelen yetkililerine 437 yılının Kasımı'nda sunuldu ve ertesi yılın Yılbaşı Günü yürürlüğe girdi. Bu derlemenin kopyaları daha sonra Eski Roma'ya götürüldü ve senatörlere takdim edildi; onlar da yasanın dağıtımı işini üstlendiler. Yasa, 313 ile 437 arasında, son

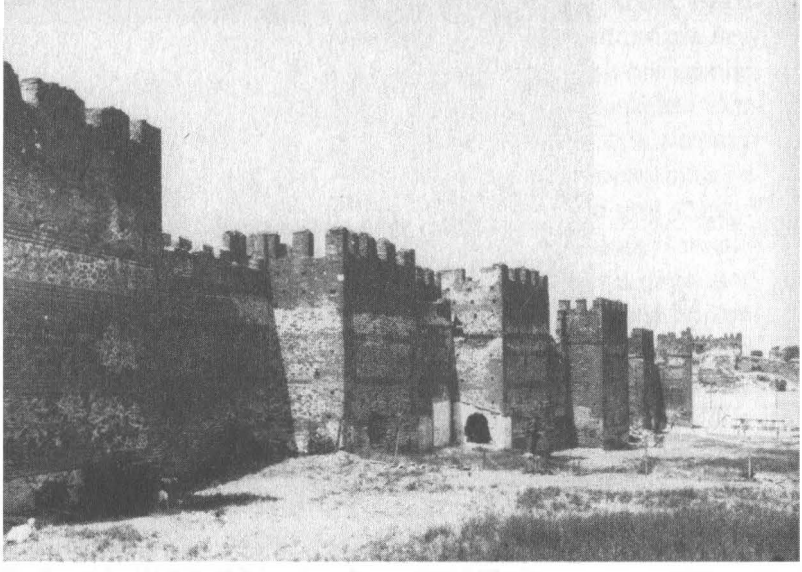
1. Kuzey Yunanistan'da Chalkidiki Yarımadası'nda, 9. yüzyıldan itibaren çok sayıda Bizans manastırının yer aldığı Athos Dağı'nın denizden görünüşü.

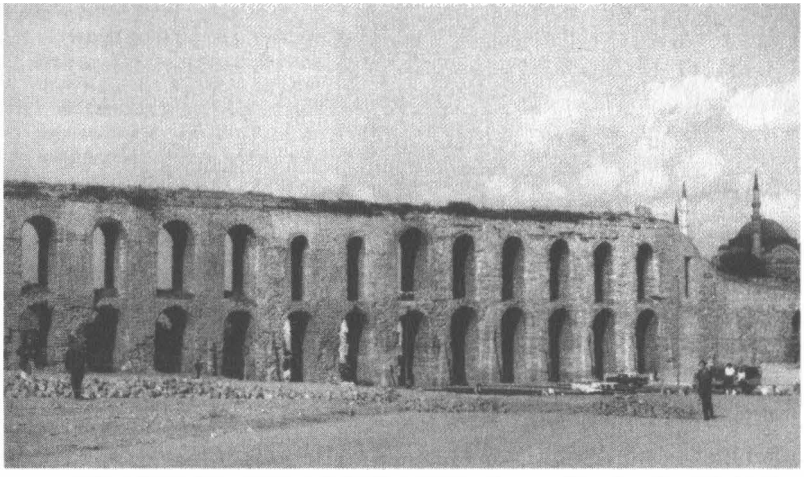
2. Mısır, Sina Dağı'nda, 6. yüzyılın ortalarında Iustinianos tarafından inşa St. Catherine ettirilen [Azize Katherina] Manastır.

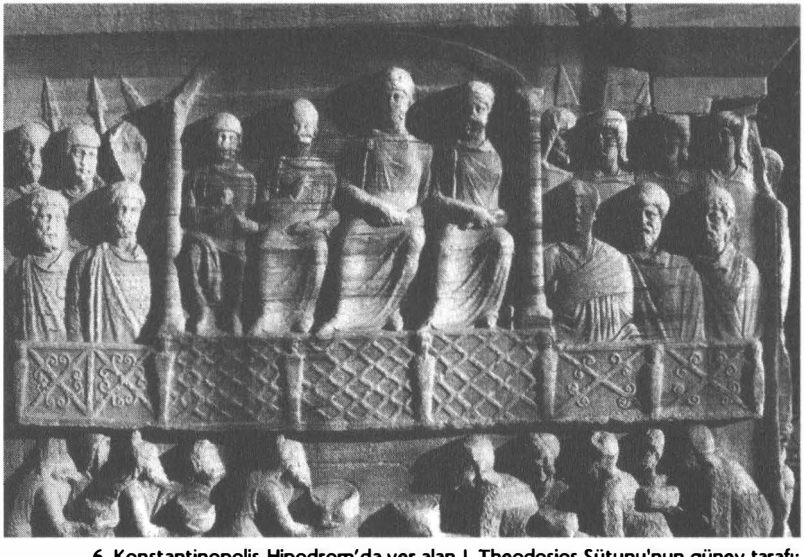
3. II. Theodosios tarafından 413'te inşaatı tamamlanan kara surlarının batıdan görünüşü.

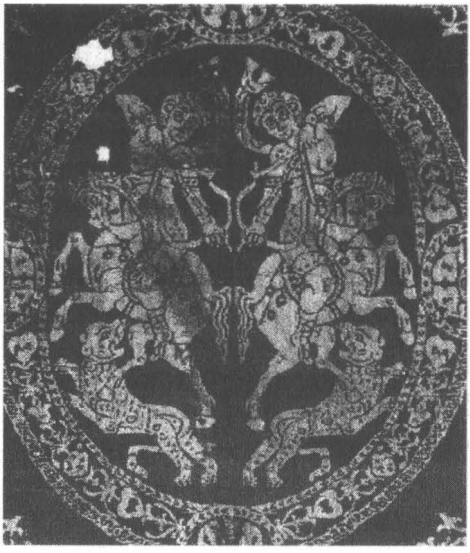
4. Thessalonike (Selanik) Kalesi'nin muhtemelen 5. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş, yirmiden fazla kapısı ve yüz kulesi bulunan surlarının kuzeyden görünüşü.

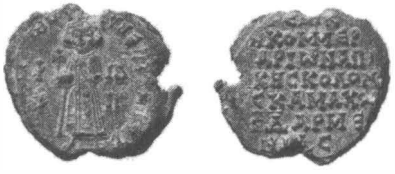
5. Konstantinopolis'in ortasında 373 yılında açılışı yapılan Valens Su Kemerleri (fotoğraf 1966 yılında Saraçhane altgeçidinin yapılışı sırasında çekilmiştir).

6. Konstantinopolis Hipodrom'da yer alan I. Theodosios Sütunu'nun güney tarafı: İmparator ve çocuklarını yanlarında senatörleri ve askerler olduğu halde imparatorluk locasında otururlarken, diz çökmüş barbarlardan haraç alırken gösteriyor; 390 yılında inşa edilmiştir.

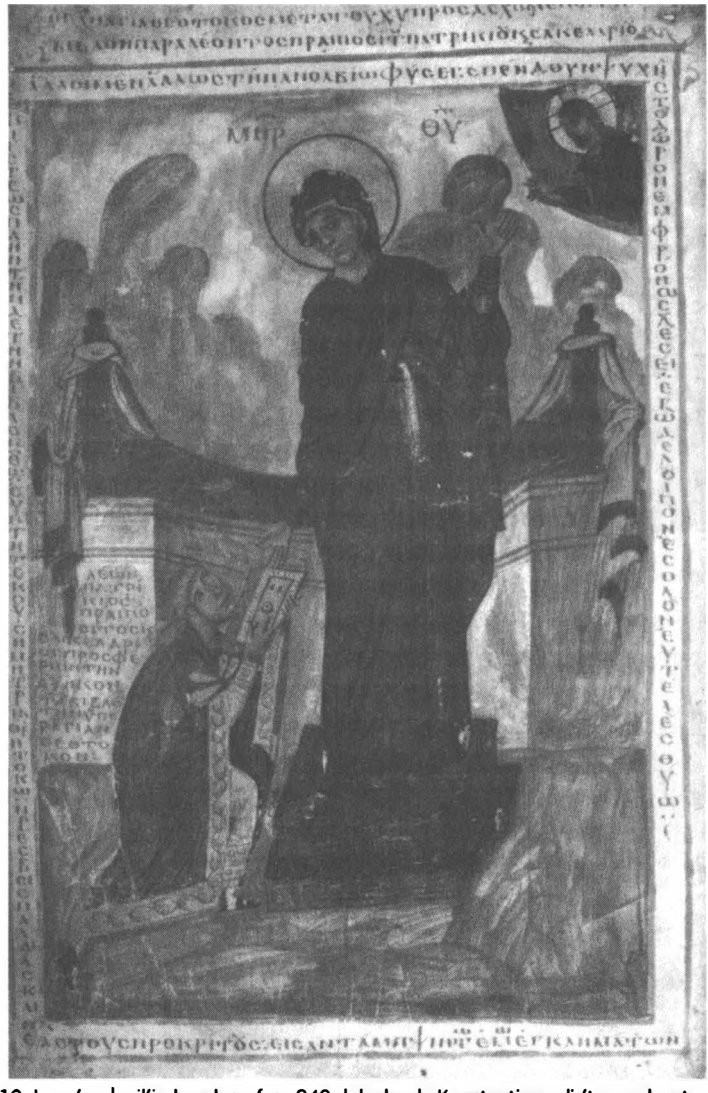
7. Muhtemelen Suriye ve Mısır'dan, ata binmiş Amazonlan leopar avlarken gösteren, geç 7. ya da 8. yüzyıldan kalma ipekli süs levhası. Bizans'ın Hıristiyan dünyasında seküler ve efsanevi konulann ipek üzerine işlenmeye devam ettiğini yansıtıyor.

8. II. Anastasios (713-715) döneminde Dördüncü Ermenistan [günümüzde Elazığ], Kamakh [Kemah] ve Koloneia'nın [Şebinkarahisar] genel *kommerkiarioi*'si Synetos ve Niketas'ın kurşun mührü. Ön yüzde imparator ayakta (solda), arka yüzde ise (sağda) görevlilerin unvanları yer alıyor.

9. Aziz Menas'ı iki devesi arasında ayakta gösteren, muhtemelen Mısır'dan 6. ya da 7. yüzyıla ait kilden bir hacı matarası.

10. Leon'un İncil'in kapak sayfası. 940 dolaylarıda Konstantinopolis'te yapılmıştır. Leon'u İncil'ini Bakire'ye sunarken, onu da eliyle İsa'yı işaret ederken göstermektedir. Leon'un sakalsız yüzü çocuk gibi açık renkli saçları onun bir hadım olduğuna işaret etmektedir ki yanındaki kitabede yazılanlar da bunu doğrulamaktadır: *patrikios* (patrisyen statüsünde), *sakellarios* (hazinedar) ve *praipositos* (sarayın vekilharcı). Çerçevedeki yazı, onun mütevazı takdimini, Bakire'ye canlarını sunan keşişlerle mukayese eden Leon tarafından oluşturulmuş nükteli bir sözdür.

11. Hepsi Konstantinopolis darphanesinden altın sikkeler.

11.a. II. Iustinianos (685-95) ön yüzünde İsa'nın uzun saçlı ve sakallı (solda) ve arka yüzünde oturan ve bir haç tutan imparatoru (sağda) gösteren *solidus*.

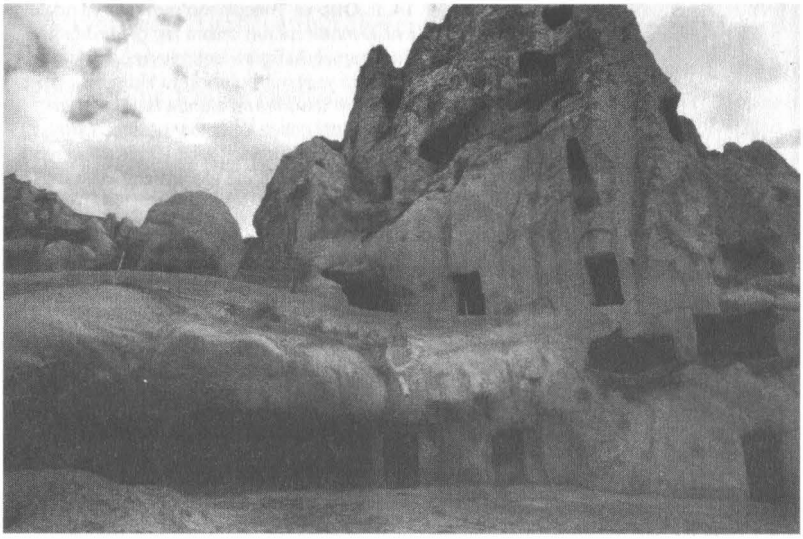
11.b. II. Iustinianos (ikinci saltanatı, 705-711) ön yüzünde kısa kıvırcık saçlı genç İsa'nın (solda) ve arka yüzünde imparator ve arkada elinde bir haç tutan genç oğlu Tiberios'u gösteren *solidus*.

11.c. İmparatoriçe Irene (797-802): normal imparatorluk sikkelerinden çok farklı olarak her iki yüzünde de onun portresini gösteren bir *solidus*.

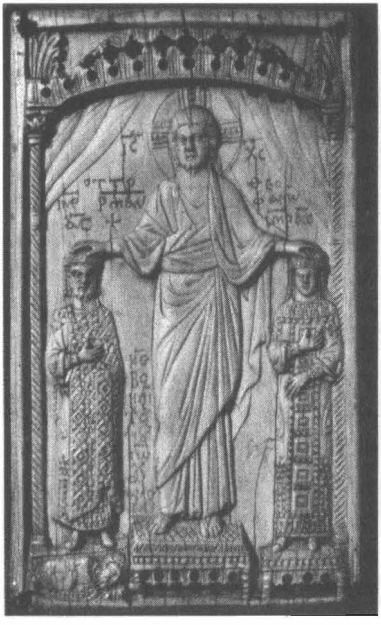
11.d. VII. Konstantinos (945-959) ön yüzünde İsa'nın bir portresi (solda) ve arka yüzünde elinde bir küre ve haç tutan imparatoru gösteren (sağda) *solidus*.

12. Türkiye Kapadokya'da Karanlık Kilise. 11.-12. yüzyıllardan kaya içine oyulmuş bir kilise. Bu bölgenin volkanik süngertaşı, kışın sıcak, yazın serin olan yer altı kiliselerinin, manastırlarının ve evlerin oyulmasına olanak verir.

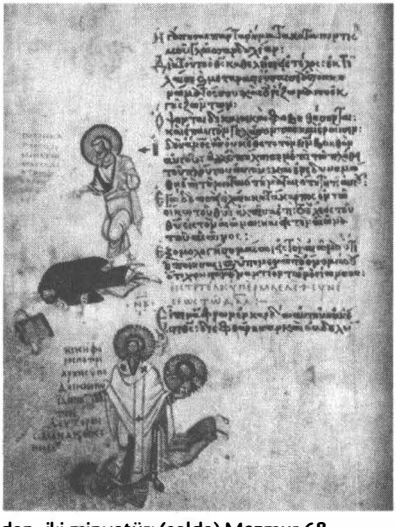

13. Karanlık Kilise, Kapadokya, Türkiye: İsa'nın Havarileri ile son akşam yemeğini ve iki dişli bir çatalı gösteren, 12. yüzyıldan kalma dahili fresko.

14. II. Otto ve Theophano'nun 972 yılındaki evliliklerinde İsa'nın onlara taç giydirdiğini gösteren ve iki figürü betimleyen Latince ve Yunanca yazıların bulunduğu fildişi bir plaket. Otto'nun taburesinin altında İsa'nın ayaklan önünde diz çöken figür loannes Philagathos, İsa'ya bilinen Yunanca kalıp içinde yalvanyor: "Efendim, hizmetçine yardım et." Plaketi o yaptırmış olabilir.

15. 9. yüzyıl ortalarından Khludov Mezmuru'ndan, iki minyatür: (solda) Mezmur 68, ikonakıncılara benzetilen Yahudiler çarmıha gerilme sırasında İsa'nın bir ikonasını badanalıyorlar; ve (sağda) Mezmur 52, Aziz Petros ilk sapkın Simon Magus'u çiğnerken ikonasever Patrik Nikephoros, ikonakırıcı loannes Grammatikos'u çiğniyor.

bölümünde Hıristiyanlığı ilgilendiren yasalar da dahil olmak üzere daha önce yayımlanmış 2.500'den fazla derleme metni içeriyordu. Farklı yasalar arasındaki çelişkiler ve karışıklıklar giderilmiş ve basitleştirilmiş bir sistem yaratılmıştı. Bu yasa imparatorluğun her iki yarısında da uygulanacak ve şimdi daha çok Doğu'da toplanmış olan hukuk okullarında okutulacaktı.

Yıllar boyunca Lübnan kıyısındaki Berytus'taki (Beyrut) Roma kolonisi hukuk eğitiminde çok ileriydi; 550-51 yılındaki bir depremde şehir yıkılana kadar da bu ününü sürdürdü. *Severus'un Hayatı* (daha sonra, 512-518, Antakya Monofizit Patriği olmuştur) belirli yorumların analizini de içerecek şekilde Berytus'taki beş yıllık hukuk eğitiminin ne olduğunu verir. Ancak yazarı, aynı zamanda bir avukat olan Zacharias, Hıristiyan öğrencilerin, antik tanrıların başvurduğu büyücülük uygulamalarını, 3. yüzyıl Pers peygamberi Mani yandaşlarının geliştirdikleri ikili yorumları ve diğer illegal inançları söküp atmak için giriştikleri çok parlak çabalara daha fazla önem ve yer vermiştir.

Codex Theodosianus'un (Theodosios Kanunları) yazılışından yaklaşık bir yüzyıl sonra Iustinianos imparator oldu. Ve derhal hukukta yeni bir reform işine girişti. 528 yılında, pratik değeri olan tüm imparatorluk nizamnamelerini tasnif etmek, düzenlemek ve kuralları 6. yüzyıl koşullarına uydurmak amacıyla baş hukuk görevlisi (*quaestor*) Tribonianus'un başkanlığında on deneyimli hukukçudan oluşan bir komisyon kurdu. Sonuç olarak, 529 yılında *Codex Constitutionum* yazıldı ve bunun içinde yer almayan tüm imparatorluk yasaları iptal edildi. Bu basitleştirilmiş koleksiyon günümüze gelmemiştir ama, bugün bile Avrupa hukukunun temelini teşkil eden *Corpus Iuris Civilis* (Roma Hukuku Külliyatı) içinde özetlenmiştir. Hukuk reformunun, 530'dan 534'e kadar devam eden bu ikinci aşamasında Iustinianos, önde gelen hukukçuların birbiriyle çelişen lenduha gibi bir hükümler koleksiyonu haline dönüşmüş yorumlarına bir düzen vermek üzere on altı hukukçuyu görevlendirdi. Bunların çalışması 533 yılında ilan edilen *İçtihatlar* (ya da *Pandect*) adı verilen elli kitaplık bir onaylanmış metinler derlemesi oldu ve bundan sonra da diğer her türlü yorum malzemesi

yürürlükten kaldırıldı. Aynı zamanda, öğrencilere rehberlik etmek üzere Roma hukukunun unsurlarının bir özeti olarak *Institutes* yayımlandı. Iustinianos, eskilerinden ayırmak için, yeni yasalar (*Novel*) adı verilen bir dizi yeni yasa yayımladı. 534 tarihli *Roma Hukuku Kanunnamesi* böylelikle dört bölümden oluşuyordu: *Codex Iustinianos* (Iustinianos Kanunları); *İçtihatlar* (*Pandect*); *Institutes* ve daha sonraki imparatorların kendi yasalarını ekledikleri yeni yasalar. Bu yasalar, imparatorluğun dokuz yüz sene sonra Osmanlılar tarafından fethedilmesine kadar Bizans'ta yürürlükte kaldı.

Bununla birlikte Batı'da, Iustinianos'un derlemesi hiçbir zaman hem yerel âdet hukukunu hem de Vizigotların İspanyası, Fransiya, Burgonya ve Lombard İtalyası'nda kullanılan barbar hukukunu etkilemiş olan Theodosios'un derlemesi kadar yaygınlık kazanmadı. *Corpus Iuris Civilis*'e ilişkin bilgi 7. yüzyıl başları ile *İçtihatlar*'ın "bir yıldız kadar güzel" bir kopyasının bulunduğu 11. yüzyıl sonları arasında neredeyse tamamen unutuldu. Bu muhtemelen 6. yüzyılda yazılmış ve Konstantinopolis tarafından yönetilen ve Roma hukukunu kullanmaya devam eden güney İtalya'da yeniden keşfedilmişti. Zamanla, *Institutes*'un metni tanındı ve Ravenna, Pavia hepsinden önemlisi Bologna'da öğretmenler yasa ve daha sonraki yorumlar hakkında şerhler yazmaya başladılar. 12. yüzyılın ortalarında Gratianus'un 1130-40'lar civarındaki kilise hukuku derlemesi, *Decterum*, ve İmparator I. Frederick Barbarossa'nın Bologna'lı öğrencilere tanıdığı ayrıcalıklar (1158) her iki tür hukukun antik kaynaklarını araştırmayı teşvik etti ve yaygınlaştırdı. Bizans'ın yasa kodifikasyonunun Batı'daki Kilise-Devlet ilişkisinde bir etkisi olmuş olsun ya da olmasın, kilise hukuku açıkça papalık otoritesini güçlendirme yönünde olmuştur. Buna karşılık Batılı imparatorlar kendi iktidarlarını güçlendirmek için medeni hukuku kullanmışlardır.

Roma hukuku, özgür ve köle kişilerin hukukuna verdiği önem, onların evlenirken ve ayrılırken durumları; mülkiyet ve zilyetlik hukuku; akitler ve kanuna aykırı hareketler; miras; ve bunların tümünün ister ceza, isterse medeni hukukla ilgili ol-

sun işini bilen yetkili bir yargıcın önünde adil bir yargılama getiren usul hukukunca düzenlemiş olmasıyla tanımlanır. Ayrıca 6. yüzyıla gelindiğinde Ekümenik Konsiller, yerel sinodlar ve patriklere yapılan başvuruların sonuçlarından oluşan ve patrikler tarafından ilan edilen ve giderek çoğalan bir kilise hukuku oluştu. Hem Antakya'da hem de Konstantinopolis'te 580 yılında bu tür malzemenin bir derlemesi yapıldı. Bunlara, *nomos*, medeni hukuk ve *kanon*, kilise hukukunun karışımı anlamına gelmek üzere *nomokanon* adı verildi. Bunların en dikkate değer olanı, *On Dört Başlık Altındaki Nomokanon*, 6. yüzyıldaki patriklerin eserlerine dayanılarak muhtemelen Herakleios'un (610-641) saltanatı döneminde bir araya getirildi.

Benzer bir süreç, Papa Hormisdas (514-523) "küçük" (*exiguous*) lakaplı Dionysios'u, en önemli Yunanca kanonların Latince tercümelerini hazırlamak üzere görevlendirdiğinde Batı'da da başlamıştı. O önce Havariler Nizamnamelerinin (Doğu'da kabul edilen otuz beş tanesi hariç) elli birini; Ekümenik ve diğer konsillerin kanonlarını; ve 384 ile 498 arasında yazılmış ve "decretal" (Papalık Emirnameleri) olarak bilinen 38 papalık mektubunu bir araya topladı. Bu iki derleme böylelikle aynı konsiler malzemeyi içeriyordu ama Doğu'daki derlemeler Aziz Basileios'un kurallarını ve Iustinianos'un yasalarını içerirken, Dionysios, kanun mertebesine yükselttiği Papalık Emirnamelerini dahil ediyordu. Bu sonradan eklenen malzeme daha sonra Doğu ve Batı kiliseleri arasında ortaya çıkacak anlaşmazlıkların temelini oluşturacaktır.

Theodosios'un Kanunnamesi'nden farklı olarak Iustinianos'un 12 kanun kitabı Hıristiyanlık inancının sorunlarına ve 6. yüzyılın dinsel, sosyal ve ekonomik meselelerine önem veriyordu. Iustinianos'un daha sonraki *Novel*'lerinin bir kısmı Hıristiyan ahlakını geliştiriyor örneğin kendisini bekârete adayan kadınların korunması gerektiği ve ülkede genç fahişelerin çalıştırılmasının önlenmesi konusunda ısrar ediyordu. Sivil hukuk ve kilise hukuku, ikili bir hukuk yönetimi sistemi içinde, Roma ilkelerinin Bizans Hıristiyan imparatorluğunun ihtiyaçlarına uyarlanmasıyla zamanla birbirine uyumlu hale getirili-

yordu. Atina'daki Platon Akademisi'nin kapanmasından (529) ve 550-51'de Berytus'u yerle bir eden büyük depremden sonra, başkent dışında hukuk ve felsefe eğitiminin verildiği tek yer Mısır'da İskenderiye oldu. Buranın âlimleri, Atina'nın Neoplatoncu öğretilerinden daha az zararlı saydıkları Aristotelesçi felsefenin Hıristiyanlaştırılmış uyarlamasını tercih ediyorlardı. Bununla birlikte 7. yüzyıldaki Arap fetihlerinden sonra hukuki ve felsefi öğrenimin tümü Konstantinopolis'te odaklaştı. Hukuk öğreniminin temeli olarak *Institutes* kullanılıyor ve öğrenciler beş yıl sonunda iki profesyonel mesleğe, avukatlığa (*synegoroi* ya da *scholastikoi*) ve noterliğe (*taboularioi*) kabul edilebilmek için öğretmenlerini tatmin etmek zorunda kalıyorlardı. *Scholastikos* terimi, çeşitli yazarlarca, 7. yüzyıla kadar kullanıldı ve daha sonra yerini *quaestor,* Konstantinopolis *eparkhos*'u (vali ya da baş memur) ve de 7. yüzyılda ihdas edilen temyiz başyargıcı, (*epi ton deeseon*) tarafından kullanılan bir unvan olan *krites*'e (yargıç) bıraktı. *Eparkhos* şehrin adli sistemini yönetiyor, muhafızları ve hapishaneleri kontrol ediyordu ve ayrıca başkentteki ticaret, sanayi ve törenlerden sorumluydu.

6. yüzyıl boyunca, Roma hukukuyla ilgili her türlü çalışma için temel olan Latince, yerini Yunanca'ya bıraktı. Kasım 534'te ilan edilen *Corpus Iuris Civilis* hızla tercüme edildi ve Iustinianos'un daha sonraki kanunlarının tümü yalnızca Yunanca olarak yayımlandı. Artık kullanılmayan Latince silindi gitti ve eğitimine de son verildi. Roma geleneklerine derinden bağlı olan iki kurumda, orduda ve sarayda bazı Latince terimler varlığını sürdürdü: "Bene, Bene" sarayda resmî karşılama sözü olarak kullanıldı ve kimi komut, silah ve subayların adları, Yunan alfabesiyle yazılsa da Latin kökenlerini açıkça ortaya koyarlardı. Latin edebiyatı da 13. yüzyıl sonlarında Maksimos Planoudes, Vergilius, Ovidius, Cicero ve Boethius'tan çeviriler yapana kadar Bizans'ta pek okunmamıştır (Bkz. Bölüm 27).

İmparatorlar, evliliğe ilişkin konularda, 740 yılındaki *Ekloga* gibi, artan Hıristiyan etkisini yansıtan yasalar çıkarmayı sürdürmüşlerdir. III. Leon'un çıkardığı bu kısa yasa ölüm cezası yerine fiziksel sakatlama cezasını getirmektedir. 9. yüzyıl son-

larında *Basilika*, *Codex Iustinianos*'tan önce gelen *Digest* (İçtihatlar) ve *Novel*'lerin ilgili bölümlerinden konulara göre ve kronolojik olarak altmış kitap halinde ve altı ciltte toplanmış bir külliyatı içeriyordu. Bu yeni düzenleme I. Basileios (867-886) tarafından sipariş edilmiş ve "Bilge" lakabıyla tanınan ve külliyatın önsözünü de yazan VI. Leon (886-912) zamanında tamamlanmıştı. Aynı sıralarda, Patrik Photios, *Nomokanon*'un 882-3'teki ikinci edisyonuna yeni bir giriş (*prologue*) yazmıştı. Bu derleme, ilk edisyondan bu yana yürürlüğe girmiş tüm kilise yasalarını içeriyordu ve derhal yeni kurulmuş olan Bulgar Kilisesi'ne destek olmak amacıyla Slav dillerine tercüme edildi. Onun için gerek medeni gerekse kilise hukukunda, 1204 yılına kadar devam eden açık bir ilgi canlanması söz konusudur. Bir kilise hukukçusu olan Theodoros Bestes, 1089-90'da *Nomokanon*'a üçüncü bir giriş yazdı; ve 1177'de önde gelen kilise adamlarından birisi olan Theodoros Balsamon dördüncü bir giriş ve bir yorum kaleme aldı. Medeni hukuk (Roma hukuku) alanında imparatorlar önemli tüm meseleler hakkında *Novel*'ler çıkarmayı sürdürdüler.

Ayrıca yasaların uygulanması konusunda da titizlik gösterdiler. Theophilos (829-842) döneminde Büyük Saray'dan Vlaherna Kilisesi'ne cuma günleri yapılan törensel gidiş gelişler, sıradan insanlara imparatordan yardım talebinde bulunma konusunda fırsat yaratıyordu. Bunlardan birisinde dul bir kadın, şehrin *eparkhos*'unun bir atla ilgili olarak kendisini dolandırdığı şikâyetinde bulundu (resim 32). İmparatorun bindiği atın gerçekte kendi atı olduğunu iddia etti! İmparator inceleme yapılmasını emretti ve öykünün doğru olduğunu öğrendi: *Eparkhos* atı almış ve imparatora vermişti. Theophilos atı derhal gerçek sahibine iade etti ve bu en üst rütbeli görevli cezalandırıldı. Bu öykünün birkaç farklı şeklinin var olması olayın iyi bilindiğini düşündürüyor. Bu uygulama 13. yüzyılda Nikaia'da (İznik) ve 14. yüzyılda Kostantinopolis'te de devam etti ve *kavalikeuma* (biniş) denen resmî bir tören halini aldı. O zaman törene,

kötü muamele görenlere imparatorun yaklaştığı duyurulsun ve böylelikle bu kaynaktan yardım arayanlar İmparatorluk Zirvesi'ne ulaşabilsinler diye

borular ve trampetler de eşlik etmeye başladı.

Yazılı hukukun sağlam çerçevesi, içinde özellikle zeki yargıçlar için azınlık görüşlerini yansıtmak mümkündü. Bu durum Bizanslı hukukçuların içsel esnekliklerinin ve kendilerine olan güvenin kanıtıdır. 11. yüzyıl başlarında, dedesi de bir yargıç olan Eustathios Romaios yargının en üst makamını, (önceleri askerî bir makam, "muhafızların komutanı" iken o sıralarda sivil bir unvan olan) *droungarios tes Vigles*'i işgal ediyordu. 1034 yılındaki ölümüne kadar imparatorluk mahkemesinin yargıcı olarak, yasaların yorumlanışını ve uygulanışını anlamamıza yardımcı olacak çeşitli hükümler, mütalâlar ve özel hukuki etütler yazdı. Çok tartışmalı bir davada Eustathios, zor kullanarak kaçırma sonucu meydana gelmiş bir evliliğin geçersizliğine itiraz etti. Yargıç meslektaşlarının bölünen oyları karşısında, başlangıçtaki suçlamanın tecavüz konusunu dile getirmediğine ve "akıllı kadınlar"ın daha sonra kızın bakireliği konusunda şahitlik yaptıklarına ve dolayısıyla evliliği gayrimeşru yapan tecavüz durumunun söz konusu edilmediğine işaret etti. Kadınlar tarafından sağlanan ve davacılar tarafından da yakınılan delillerin mahkemede ortaya konmasına kuşkusuz izin verildi çünkü bu tür meselelerde erkekler tanıklık yapamıyorlardı. Dolayısıyla Eustathios evliliğin mükemmelen meşru olduğunu onayladı. Yazıları, bir meslektaşı ya da bir öğrencisi tarafından *Peira* (Deneyim) adı altında, onun yasalar konusundaki yaratıcı yorumlarına dayalı basit kuralları sunabilmek amacıyla ders kitabı olarak kaleme alındı. Bu eser, Roma mirasının uyarlanabilirliği ve esnekliği konusunda yüksek bir noktaya işaret eder ve daha sonraki eserlerde sık sık aktarılmıştır.

Bu canlı entelektüel faaliyet IX. Konstantinos'u (1042-1055) başkentte, biri hukuk, diğeri de felsefeye tahsis edilmiş iki resmî okul açmaya teşvik etti. Yeni hukuk okulu iki tür hukukçu yetiştirmeyi amaçlıyordu: her ikisi de profesyonel kurullar ha-

linde örgütlenmiş noterler (*notarioi*) ve avukatlar (*synegoroi*). Okulu yönetmek üzere seçilen, yasaların muhafızı, *nomophylax*, Olimpos Dağı'nda keşiş ve daha sonra da patrik (1064-1075) olmadan önce pek çok hukuki yorum yazmış olan Ioannes Ksiphilinos idi. İmparator felsefe okulunu yönetmek üzere de Mihail Psellos'u atadı. Çok parlak bir âlim olan Psellos, en fazla, on dört imparatorun (976-1078) hayatlarını anlatan *Kronik*'i ile bilinir ama felsefe meseleleri ve matematik üzerine de pek çok şey yazmıştır ve büyük bir mektup koleksiyonu bırakmıştır (Bkz. Bölüm 21). 11. yüzyılın sonlarına doğru, *Tipoukeitos* ("ne nerede bulunur") adlı bir metin, dönemin yasama faaliyetlerini ve Eustathios Romaios'un hukuki yorumlarını da ekleyerek *Basilika*'ya bir dizin oluşturdu. Muhtemelen Patzes adlı bir yargıcın eseri olan *Tipoukeitos*, belirli yasaların başlangıç sözcüklerini girerek hukuki kaynakların kullanımını kolaylaştırdı.

Bu arada kilise cephesinde kişiler ve piskoposlar, davalarını patriğin başkanlık ettiği bir temyiz mahkemesine getiriyorlardı. 11. yüzyılda Selçukluların Küçük Asya'ya giriş ve ilerleyişleri pek çok piskoposun başkente sığınmasına yol açtı ve bunlar patrikliğe bağlı daimi sinoda (*synodos endemousa*) katılıyor ve patriğin divanında yer alıyorlardı. Divan, sürgündeki piskoposların statülerini sürdürmelerine ilişkin kararlar alıyor ya da Müslüman yönetimi altında yaşayan ve "*Basilika* denilen altmış kitaplık kanunlar bizim memleketimizde iyi bilinmiyor... Ortodoks Süryaniler ve Ermeniler için ayinleri kendi dillerinde yapmaları doğru mudur?" diye sorular soranlara rehberlik ediyordu. Balsamon, 1194 yılında yazdığı cevapta, ana dillerdeki ayin kitaplarının onaylanmış Yunanca metnin çevirisi olması gerektiğini vurguluyor ve Konstantinopolis'le daha uyumlu ilişkiler için bastırıyordu. Balsamon kilise hukuku hakkında ayrıntılı yorumlar geleneğini geliştirmiş ve 12. yüzyılın sonlarında pek çok uygunsuz ve yasa dışı Hıristiyan davranış örneğini kayda geçirmişti.

Konstantinopolis'in 1204 ile 1261 yılları arasında Latinlerce işgal edilmesinin getirdiği muazzam kesintiye rağmen, bu yüksek standartlar Nikaia'da (İznik) sürgünde olan patrik ve baş-

ka yerlerdeki kilise divanları tarafından korunmuştur. Ochrida (Ohri) Başpiskoposu Demetrios Khomatenos ve Naupaktoslu Ioannes Apokaukos'un yasa uygulamaları, 13. yüzyıl hükümleri olarak günümüze ulaşmıştır. Çiftin bir hafta kadar bir yere kapatılmasına rağmen evliliğin tamamlanmasını engelleyen yoğun nefret nedeniyle boşanma kararı verilmesi ya da hırsızlıkla suçlanan bir köleye, sahibi tarafından talep edildiği şekilde, tek kalmış elinin, iki elini de kaybeden bir kişinin hayatta kalmasının olanaksız olduğu gerekçesiyle bağışlanması gibi örneklerden bugün bile onların kararlarına hayranlık duyabiliriz. 14. yüzyılda saygın hukuk uzmanları arasında, kilise hukuku ile sivil hukuku, *Syntagma kata stoicheion* adlı eserinde bağdaştırma girişiminde bulunan Mattheos Blastares de vardı. Bu eser farklı başlıklar altında bölümlere ayrılmış, aynı konuda kilise hukukunun sivil hukuktan öncelik taşıdığı alfabetik bir inceleme idi. Ve Konstantinos Harmenopoulos Yasalar Elkitabı'nı (*Procheiron Nomon*) 1354'te yazmıştı. Altı kitaptan oluşan ve bu nedenle *Hexabiblos* adını alan bu çalışma ortaçağ hukukuna yapılan en olağanüstü katkılardan birisi olmuş ve Blastares'in *Syntagma*'sı gibi hızla Sırpça'ya çevrilmişti. Harmenopoulos ayrıca kilise hukukunun sorunları üzerine yorumları da içeren bir kilise kanunları seçkisi, *Epitome kanonon* ve Blastares kilise hukukunun kısa özetleri, ilahiler ve teolojik eserler yanı sıra Latince hukuk terimleri listesi hazırlamıştı. Thessalonike'deki (Selanik) bir yerel mahkeme, benzer şekilde, *Codex Iustinianos*'u doğru olarak aktaran ve bu külliyatın hükümlerini kendi zamanlarının yasalarıyla uyumlu bir şekilde kullanan yargıçlara kanıt olabilecek delilleri barındırmaktadır.

Aynı şehirde Thomas Magister (bu bölümün başında zikredilen) *Bir Kralın Görevleri* adlı söylevini hazırladı ve burada hükümdarın daha geniş, daha derin bilgiyi teşvik etmesi görevi kapsamında yasalara saygılı olmayı övdü, zira şunları söylüyordu:

> yasalar ilk başta da halen de bilgi tarafından desteklenir... ve bilgi insan için olabilecek en özel, en kârlı ve en değerli şeydir

– basit olarak şu nedenle ki diğer yararlarının yanı sıra insanı insanın boyunun üzerine yükseltir.

Daha sonra devletin ve hükümdarın eğitimi geliştirmesi, ondan yararlanması ve eğitimi herkes için erişilir kılması konusunda ısrar eder. Bizans hukuku şimdi güç ve büyüklük açısından çok küçülmüş bir imparatorluğun koşullarına uyarlanmayı sürdürürken, avukatlar, yargıçlar ve hukuk eğitimi görmüş kâtipler kendi hukuk sistemleriyle övünürlerdi.

Bütün toplumlarda olduğu gibi Bizans'ta da, kan bağı nedeniyle evliliklerin iptal edildiği ya da 1185 yılında İmparator I. Andronikos'un yasaya aykırı şekilde parçalanması örneklerinde görüldüğü gibi hukukun kötüye kullanıldığı olaylara tanık olunuyordu. Pek çok hüküm, örneğin asilerin cezalandırılması durumlarında olduğu gibi, ileri derecede şiddet içeriyordu ama Bizans hukuk sistemi, Romalı olmayan toplumlarda yaygın olan keyfî adelet sisteminden farklı ilkeler üzerine oturuyordu. Onun üstünlüğü, özellikle Harmenopoulos'un *Hexabiblos*'unun çevirileri yoluyla sivil hukukun ve kilise hukukunun zaman ve mekân açısından imparatorluğun çok ötesine ulaşmış olmasından anlaşılır. Gerçekten de, 1821 yılındaki Yunan Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, yeni devlet altı kitabı uyarlamış ve hukuk mevzuatının temeli olarak güncelleştirmiş ve bu sistem 20. yüzyıla kadar yürürlükte kalmıştır.

Bizans'ın hukuka olan bağlılığı onun uygarlığının bir başka önemli özelliğini etkilemiş olabilir: haklı savaş kavramı. Bu düşünce ortaçağ yüzyılları boyunca, kaybedilen imparatorluk topraklarının geriye alınmasını haklı kılmak ve imparatorluğu savunmak ve daha başka kayıpları önlemek üzere geliştirilmiştir. Bizans, askerî harekâtı önlemek için görüşmeler ve tartışmalar yoluyla maharetli bir diplomasi kullanmıştır. Dikkatlerini askerî taktiklere hasretmiş olan imparatorlar ve generaller, her zaman eğer mümkünse savaştan kaçınmayı öğütlemişlerdir. Ve kaçınmak mümkün olmadığında da savaşmayı haklı kılacak hukuki araçlar aramışlardır. 12. yüzyıla gelindiğinde Batılı Haçlılar diplomasiye olan bu bağlılığı Bizans'ın korkaklı-

ğının bir işareti olarak lanetlemişlerdir. Ama imparatorluk elden geldiğince kan dökmeyi önlemeye devam etmiştir. Bu durum, Bizans'ın ölüm cezasındansa fiziksel sakatlamayı tercih eden politikasıyla ilgili olabilir. Bu durum ayrıca, insanlara askerî faaliyetlere girmeyi yasaklayan imparatorluk içindeki papaz ve keşişlerin farklı statüsünü de yansıtmaktadır. Onlar birlikleri takdis edebilir ve zafer için dua edebilirlerdi ama dinî önderler ve keşişler ellerine silah almazlardı. Her ne kadar imparator ve patrik Hıristiyan politikaları geliştirme konusunda birlikte hareket ederlerse de, farklı hukuk sistemlerini sürdürürlerdi. Kilise için, kendi yasalarıyla yönetilen kesin farklı bir yer konusunda ısrar etmekle Bizans, medeni hukukla yönetilen seküler bir devletin tohumlarını atmış oluyordu. Bizans'ta Kilise ve devlet, komşu devletler üzerinde öylesine belirgin bir etki bırakmış olan yazılı hukuka büyük saygı duyma düşüncesini birlikte yansıtmışlardır.

İKİNCİ KISIM

Antikiteden Ortaçağa Geçiş

8

İslam'a Karşı Siper

> Arapların kralı Süleyman, "Konstantinopolis'le olan mücadeleme ona zorla girene kadar ya da tüm Arap âlemlerine felaketi getirene kadar son vermeyeceğim," dedi.
>
> *Tel-Mahreli Dionysios'un Vakayinamesi, 9. yüzyıl*

Bizans, 7. yüzyıl boyunca, Doğu Akdeniz'i ele geçirmek üzere Arap yarımadasından çıkan çöl kabilelerince neredeyse yok ediliyordu. Bu beklenmeyen tehdit, 620'lerde Perslerle yaklaşık bir on yıl kadar süren savaşların ve Balkan eyaletlerine ısrarlı Slav akınlarının üstüne geldi. Sonuçları o kadar ciddi oldu ki, 660'larda İmparator II. Konstans Konstantinopolis'i terk ederek Sicilya'nın güvenliğini tercih etti. Bununla birlikte bazı senatörler Bizans'ın başkentini terk etmeyi reddettiler ve onların imparatorluğun direnme konusundaki gücüne olan güvenleri Araplara karşı 678'de elde edilen bir zaferle teyit edildi. Her şeye rağmen, bu karışık dönem eski Roma dünyasını dönüştürdü ve Şam'da İslam hilafetinin kurulması Hıristiyan Bizans'a devamlı bir rakip yarattı.

Bu yıkıcı değişimi (ya da bakış açınıza göre zaferi) anlayabilmek için geç 6. ve 7. yüzyılların gelişmelerini değerlendirmeliyiz. İmparator Mavrikios (582-602) döneminde Balkanlar'da

Slavlardan ve Doğu'da Perslerden gelen tehdit Bizans savunmasını kopacak bir noktaya getirdi. 580'lerde Slav ve Avar kabileleri Tuna sınırını geçip güneye inerek aileleri ve sürüleriyle birlikte daha iyi otlaklar bulma olanağı verecek Singidunum (Belgrad) gibi belli başlı müstahkem şehirleri ele geçirdiler. 7. yüzyıl başlarında Thessalonike'yi (Selanik) kuşattılar ve rivayete göre şehrin koruyucu azizi Demetrios şehrin ele geçirilmemesinde etkili oldu. Balkanlar'ın büyük kesimleri, Yunanistan ve Batı Pelepones yavaş yavaş istila edildi ve geçici olarak imparatorluğun kontrolünden çıktı. Bu baskının yakın sonucu Roma birliklerinin 602 kışında Tuna'nın kuzeyinde sefere katılmayı reddetmeleri ve Konstantinopolis'in üzerine yürüyerek imparatoru devirmeleri oldu.

Bu hükümet darbesinden kısa süre sonra Persler doğu sınırlarını geçtiler Küçük Asya'daki belli başlı şehirleri harap ettiler. Bu ciddi karışıklık koşulları altında Konstantinopolis Senatosu Kartaca *eksarh*'ından yardım istedi ve o da birliklerin başında oğlu Herakleios ile yeğeni Niketas'ı Bizans'ta düzeni yeniden kurmak üzere gönderdi. Ancak hiçbir şey Perslerin akınlarını durduramıyordu: Antakya dayanamadı ve 614 yılında Kudüs vahşice yağmalandı. Yerel ahalinin katledilmesinden sonra Gerçek Haç'ın kutsal kalıntılarını taşıyan patrik ve geriye kalan Hıristiyanlar, İsraillilerin Babillilere esir düşmesine benzer şekilde esir alınarak Pers topraklarına götürüldüler. 619 yılında Persler İskenderiye'yi işgal ettiler ve tahıl filosunun Konstantinopolis'e hareket etmesini önlediler.

610 yılında imparator olarak kendisine taç giydiren Patrik Sergios'un (610-638) yardımıyla Herakleios bütün dikkatini Persleri yenmek üzerine topladı. On yıldan fazla bir süre Bizans savaş birliklerinin ıslahına çalıştı ve yeni stratejiler planladı ki bunları bütün yıllarını başkentten uzakta geçirdiği 622-8 arasındaki uzun sefer sırasında, Kafkasyalı kabilelerle ittifaklar kurarken ve Pers topraklarının derinliklerine saldırılar düzenlerken uyguladı. Bununla birlikte onun olmadığı sırada Persler, şimdi artık Slav müttefiklerine egemen olan Avarlarla işbirliği yaptılar ve Boğaz kıyılarına kadar ilerlediler. 626 yılındaki ku-

şatma, ikinci bölümde görmüş olduğumuz gibi imparatorluğun tarihindeki önemli meydan okumalardan birisiydi. Bizanslılar, Tanrı'nın Annesi'nin şehri bizzat koruduğuna ve şehrin onun özel koruması altına girdiğine inanıyorlardı.

İki yıldan daha kısa bir süre içinde Herakleios kuzeyden Pers topraklarına girdi ve büyük Ninova şehrini zapt ederek II. Hüsrev'i Ktesiphon'dan [Tizpon] Dastgerd'a kaçmaya zorladı. 628 yılında II. Hüsrev, Şahların Şahı, devrildi ve sarayı yağmalandı. Gerçek Haç geri alındı ve ordu hepsini taşıyamadığı için çok miktarda ganimet yakıldı. Zafere ilişkin resmî açıklama Konstantinopolis'e gönderildi Aya Sofya'da toplanmış ahaliye Patrik tarafından okundu: "Bütün Hıristiyanlar tek olan Tanrı'ya şükretsinler...Tanrının rakibi, küstah Hüsrev devrildi." Açıklama ordunun Pers topraklarından dönüşünü anlatıyor ve şöyle sona eriyordu: "Lordumuz İsa Mesih'e iyi ve güçlü Tanrı'ya ve Tanrı'nın Annesi Meryem Ana'ya bizim tüm işlerimizi kendi iyilikleriyle yönlendireceklerine güveniyoruz." Herakleios 630 ilkbaharında Gerçek Haç'ı, başkente kesin olarak dönmeden önce 630 İlkbaharı'nda, büyük bir zafer kutlamasının yapıldığı Kudüs'teki yerine iade etmiş olmalıdır. Patrik Sergios, genç prens Herakleios-Konstantinos ve bütün ahali Herakleios'u karşılamaya çıktı ve Theophanos'un *Vakayiname*'sinde kaydettiği gibi "sevinçten dans ederek" şehre kadar ona eşlik etti.

Herakleios'un başarısının bu zirve aşamasında, Muhammed Peygamber Arabistan'da öldü (632). Bizans'ın en ciddi düşmanının kesin yenilgisi, bir başkasının ortaya çıkışıyla kesişiyordu: Mecusi Perslerin yerini Müslüman Araplar alıyordu. Zafer sonrası güvenleri içinde imparatorluk yetkilileri, daha önce bir erken uyarı sistemi sağlayan ve çölün sınırlarını koruyan kabilelere geleneksel olarak ödenen haracı ödemeyi reddettiler. Bu nedenle Bizans güneyden gelecek bir saldırı konusunda oldukça hazırlıksızdı. Suriye, Filistin ve Mısır'ın yeniden ele geçirilen eyaletlerinde 630 yılından sonra Herakleios tarafından yerleştirilen askerî otoriteler gafil avlandılar. Ayrıca, pek çok kabileler arası savaştan sonra Muhammed'in birleştirdiği Arap

kabilelerinin ahenkli askerî tehdidi karşısında da karamsarlığa düştüler.

Peygamberin ölümü, Arapların, İslamiyetin egemenliğini, bilinen dünyanın her tarafına yayma konusundaki kararlılıklarını yalnızca pekiştirdi. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye kaçış yılı olan MS 622'yi (Hicret) ay takvimlerinin ilk yılı olarak kabul ettiler ve o yıldan itibaren yaptıkları fetihleri buna göre tarihlendirdiler. Çöle alışık olan develeri kullanarak hızlı saldırı taktiklerini ve etkili kuşatma teknolojisini başarıyla geliştirdiler. Yakındoğu'nun büyük şehirleri birbiri ardı sıra düştü: Şam 634, Gaza ve Antakya 637 ve Kudüs 638. Kuzey Suriye'de Yarmuk Nehri üzerindeki 636 yılında yapılan muharebede Herakleios feci bir yenilgiye uğradı. Antakya'ya geri çekildi ama orayı da Araplara terk etmek zorunda kaldı. Her ne kadar Konstantinopolis'te hiç kimse bu muazzam kayıpların kalıcı olduğuna inanmıyorduysa da bunları geri almak imkânsızdı. 661'de Müslümanlar başkentlerini Şam'a naklettiler ve Bizans'a karşı yıllık seferler düzenlemeye başladılar.

Bir onyıl içinde (632-642) Araplar Suriye, Filistin, Hıristiyanlığın Kutsal Yerleri Kudüs ve Bethlehem [Beytüllahim] ve Mısır'ın en zengin eyaletlerini işgal ettiler. Bu Bizans tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı. Araplar imparatorluk topraklarının yaklaşık üçte ikisini ele geçirmişlerdi ve Küçük Asya ve Kuzey Afrika kıyılarındaki yayılmalarıyla geri kalanı da ele geçirmeye açıkça niyetli görünüyorlardı. Bu süreç içinde Bizans'a neredeyse son veriyorlardı. Kudüs'ün zaptı Hıristiyan prestijine aşağılayıcı derin bir darbe ve Mısır'ın fethi ise Roma'nın kurduğu ve yeni Roma'nın miras aldığı ekonomik sistemin sonu oldu. Çölde hareket edebilmek için pratik astronomi bilgisini kullanarak Araplar zorluk çekmeden denize de kendilerini uyarladılar ve imparatorluğun kıyı şeridine ve adalara karşı saldırılara başladılar.

Yakındoğu'nun sakinleriyle ticari ilişkilerinden Arap liderleri Roma İmparatorluğu'nun büyük bir tarihi olduğunu biliyorlardı. Akdeniz'in etrafındaki o antik birliği, kendi kontrolleri altında yeniden kurmak istiyorlardı. Batılı tarihçilere bu,

"Hıristiyan uygarlığının silip süpürülmesi" olarak görünebilir ama Araplar olayı başka türlü görüyorlardı. Hıristiyanlığın Yahudiliğin yerine geçmesi ve pagan kültleri yasaklaması gibi İslamiyet de aynı şekilde Hıristiyanlığın yerine geçmişti ve herkes Tanrı'dan gelen bu son vahyi kabule zorlanıyordu. Ancak Araplar, Eski Roma'ya ulaşabilmek için Yeni Roma'yı ele geçirmek zorundaydılar ve bilinen dünyayı fethetme girişimlerindeki ilk engelin Bizans olduğu ortaya çıktı.

Arapların bu tutkusu Pers İmparatorluğu'nu yıkmalarıyla pekişmişti: Ktesiphon, Tikrit, Ninova, İsfahan ve Persepolis 648 yılına kadar hep fethedilmişti ve Küfe, Basra ve Musul'da kurulan yeni garnizonlar daha sonraki fetihler için birer üs görevi görüyordu. Araplar Afganistan'daki Kabil'e (664) karşı bir Doğu ve Kuzey Afrika'daki Kartaca yakınlarında bulunan Kairouan'a [Kayravan] (670) karşı bir batı seferi düzenlediler. 711 yılına gelindiğinde, Buhara ve Semerkant'ı fethetmek için Amu Derya Nehri'ni; İspanya'yı işgal etmek için de Cebelitarık Boğazı'nı geçmişlerdi. Semerkant ve Buhara'nın mavi çinili camileri ile Kairouan ve Kurtuba'nın Büyük Camileri bu yayılmanın boyutlarını sembolize eder. Üssü Arabistan'da olan yeni İslam dini yalnızca Hıristiyanlığı doğduğu topraklardan etmekle kalmadı, ayrıca bilinen dünyanın en geniş parçasını da kontrol etti.

1930'lardan, büyük Belçikalı tarihçi Henri Pirenne'in Arap yayılmasının önemine, şu unutulmaz sözlerle, "Muhammed olmadan Şarlman düşünülemez", işarete dişinden bu yana İslamiyet Avrupa'nın ortaya çıkışıyla ilişkilendirilmiştir. Pirenne, Müslümanların, Akdeniz'in tüm kıyılarını birleştiren antik ticaret yollarını ele geçirişinin, Kuzey Avrupa'yı kendi ekonomik temelini, güneyden bağımsız olarak kurmaya zorladığını iddia ediyordu. Kuzey Denizi'nde Britanya ve İskandinavya ile olan temaslar, sonunda Almanya'yı Baltık bölgesine bağlayan Hansa Ligi'nin gelişmesine yol açtı. Bununla birlikte Pirenne, İslamiyetin, Küçük Asya'da Çanakkale Boğazı üzerinden Avrupa'ya doğru genişlemesini önlemede Bizans'ın hakkını vermeyi başaramadı. İmparatorluğun kendi varlığı için nasıl mücadele etti-

ğini çözümlemek yerine, Batı'ya kalkan olma rolünü veri olarak aldı. Ancak, eğer Konstantinopolis 7. yüzyıl ortalarında Arapların eline geçseydi, Araplar onun büyük zenginliğini ve imparatorluk gücünü doğrudan Avrupa'ya ilerlemek için kullanabileceklerdi. Erken Müslüman fetihlerinin geniş çevresi, tüm Balkanlar'da ve daha da batıda tekrarlanacak ve Slav ve Germen halkları karşı koyamayabileceklerdi. Ve Hıristiyan hinterlandı olmayan Roma da kesinlikle din ve inanç değiştirecekti. Bizans olmadan, bizim bildiğimiz Avrupa düşünülemez.

Bizans varlığını korudu. Ancak, geç antikitenin dünyasında kalıcı bir değişimi başlatmış olan yeni tür bir düşmanla, ne yenebildiği ne de içine alabildiği bir düşmanla uzlaşmak zorundaydı. Akdeniz çevresinde Roma hükümranlığı yerine, Güney'de İslam; Doğu'da Hıristiyan Bizans ve Batı'da Latin Hıristiyanlığı şeklinde üçlü bir bölünme meydana geldi. Hiç kuşkusuz Bizans ile Pers İmparatorluğu arasındaki uzun savaşlar her iki eski imparatorluk yapısını yıpratmış ve Arapların doldurduğu ve daha sonraki seferler için enerjilerini azamileştiren kısmi bir boşluk yaratmıştı. Ancak, başlangıçta Arabistan'daki ekonomik baskıların yönlendirdiği Arap fetihleri, her şeyden çok, (Allah'ın iradesine) teslimiyet demek olan yeni İslam dinine borçludur. Kendisini "Tanrı'nın son peygamberi" olarak niteleyen Muhammed'in vahiyleri, çöl savaşçılarını dinç ama dar bir bayrak altında toplamıştı. Onun söyledikleri Arapça yazıya kaydedilmiş olan ilk metinlerdi; buna karşılık daha önce çeşitli putlara tapanların zengin bir sözlü şiir geleneği vardı. Klasik Arapça ile yazılmış olan Kuran, daha önce konuşulan dilin güzel bir örneği olduğu kadar ilk örneğiydi de. Arap kabileleri böylelikle Tanrı'nın son mesajını almış ve bunu kendi dillerinde kaydetmiş, seçilmiş bir halk oluyordu. Tektanrıcılıkta ısrar etmek, kolaylıkla öğrenilebilen ritüellerle manevi ibadet, inananlara, her ne kadar isteksiz de olsa yeni dini kabul edenlere, ilham ve dinin tüm mensuplarına yeni bir gaye duygusu verdi. Her ne kadar kutsal savaş (cihat) İslam'ın beş (kelime-i şahadet, günlük ibadet [namaz], hac, oruç ve zekât) dayanağından birisi değil idiyse de; hızlı bir şekilde yeni inancın belirle-

yici bir yönü oldu. İlk büyük fetih dalgasında yer alan Arap kabile mensuplarının takipçilere ve doğu ve batıya yapacakları seferleri destekleyecek ek güçlere ihtiyaçları vardı. Başlangıçta para ödenen ve ganimetle teşvik edilen savaşçılar, fethedilen ahaliden ayrı garnizon merkezlerinde yaşıyorlardı. Yahudiler ve Hıristiyanlar, Kitap (yani Eski Ahit) sahibi olan halklar, İslam'ın kurallarına göre ek bir vergi ödemek koşuluyla kendi dinlerini sürdürmeye izinliydiler. Patricia Crone ve Michael Cook'un göstermiş olduğu gibi, bu şaşırtıcı sürecin tarihi, dönemin dış anlatılarına dayanarak yeniden inşa edilmelidir zira Arapça belgelerin tümü çok sonraki yüzyıllara aittir ve efsanevi yönler içermektedir.

Sonuç olarak Arap seferleri, 7. yüzyılda hiç kimsenin kavrayamayacağı bir coğrafyaya yayıldı. İslam dininin Arabistan'dan, bilinen dünyanın en uç noktalarına ne denli hızlı taşındığını kavramak bizim için zordur. 712'de Araplar Vizigot başkenti Toledo'yu ele geçirdiler ve İspanya'da bir İslam devleti kurdular. Kırk yıl sonra, Sogdiana'daki Talas'ta (Seyhun ötesi/Soğdiana) Çin kuvvetlerini yendiler ve böylelikle İslamiyetin Ortadoğu Asya'ya doğru gelişmesini sağlamış oldular. Bu yeni dünya Cebelitarık'ın karşısındaki Ceuta'dan çölleri aşan deve kervanlarıyla Uzakdoğu'ya bağlanmış oldu. Ama kutsal savaşın çölden kaynaklanan arzu ve gayreti, yerleşmenin kentsel tahrikleriyle çatıştı: Savaşçılar şehirlere yerleşmeye başladılar, o yörelerin kızlarıyla evlendiler ve kabilesel kimliklerini yitirmeye başladılar. Neredeyse kaçınılmaz olarak, bu süreç bölünmeleri ve iç savaşları harekete getirdi.

Bununla birlikte, çok önceki seferlerinde, Araplar Bizans'ı fethetme girişiminde bulunduklarında, Küçük Asya'yı Asya kıtasından ayıran tahkim edilmiş Toros Dağlarınca durdurulmuşlardı. Bizans, Hıristiyanlıkla İslamiyet, Yakındoğu ile Avrupa arasında bir serhat bölgesi, bir barikat oldu. Arapların gücünün zirvesinde olduğu 660'tan 740'a kadar imparatorluk Toros Dağlarının ötesinden her yıl yapılan saldırılarla uğraşmak zorunda kaldı ve kara ve denizden Konstantinopolis'e üç büyük sefer yapıldı. Halife olarak Süleyman (715-717), İstanbul'un

büyük bir ödül ve 717'de onu almaya kararlı olduğunu söylüyordu. On iki ay süren bir kuşatmadan sonra onun yenilmesi Bizans'ın varlığını sürdürmesi açısından çok önemliydi. Araplar püskürtüldü ve daha batıya doğru ilerlemelerinde Konstantinopolis'i üs yapma tutkuları engellendi.

İspanya'ya yerleşmiş olan Araplar, Pireneler'in, batıya doğru yayılmalarının sınırını oluşturduğunu gördüler. 733 yılında daha da ileri sefere başladıklarında Şarl Mantel ("Çekiç") komutasındaki Frank güçleri Poitiers yakınlarında onları yendi ve gerilemeye zorladı. Sonraki yedi yüz yıl boyunca, İspanya'da, özellikle şimdiki Endülüs'te, oldukça gelişmiş bir toplum yaratarak bu doğal sınırın berisinde kaldılar. Böylelikle iki dağ, Roma dünyasındaki İslam fetihlerinin sınırı oldu ve bu sınırlar yüzyıllar boyu değişmedi. MS 800'lere gelindiğinde Batı'da yeni bir Hıristiyan toplumu ortaya çıkıp topraklarını "Avrupa" olarak nitelerken Bizans da Doğu'da inancı koruyordu. Her ikisi de yeni oluşmuş olan İslami genişlemenin sınırları dışında geliştiler ve bu sınırları yavaş yavaş gerilettiler.

Akdeniz dünyasının doğu ucunda Kudüs Müslümanların eline geçmişti ve Patrik Sophronios, 614 yılında Perslerin yapmış olduğu katliam ve saygısızlığın tekrarlanmaması için şehri Arapların ikinci halifesi (Peygamber'in ardılları) Ömer'e (634-644) teslim etti. Kuran'da Kudüs, Muhammed'in Arabistan'dan yaptığı mucizevi bir gece yolculuğu sonucu cennette bir tura çıkarıldığı yer olarak geçiyordu. Üzerine bastığı Tapınak Dağı'ndaki kayanın etrafı bina ile çevrilmişti. 691-92'de Halife Abdülmelik onun yerine çok güzel bir tapınak, Kubbet-üs Sahra'yı yaptırdı. İçi, Bizanslı ustalarca, ama yalnızca İslami mesajlar taşıyan Bizans tarzı mozaiklerle süslenmiştir. Hiçbir insan figürü olmayan bahçeler, ağaçlar, çiçekler ve süsleme amaçlı vazoların üzerinde yer alan yazı kuşağındaki Kuran'dan alınmış Arapça ayetler Bizanslılara yönelikti:

> Meryem'in oğlu İsa Mesih, yalnızca Tanrı'nın ve O'nun kelâmının Meryem'e adadığı bir habercisiydi ve Tanrı tarafından bir ruhtu. Dolayısıyla Tanrı'ya ve onun habercilerine inanın ve

"üç" (Hıristiyan Teslis'e gönderme yapılıyor) demeyin: Sakının, bu sizin için daha hayırlıdır.

Bu abide, Yakındoğu'da iktidarın ve ibadet tarzının kesin olarak el değiştirdiğinin bir sembolüdür.

Bizans'ın o çağdaki tepkisinin, Arap kabilelerinin Deccal'in öncüsü olduğunu ima eden, dünyanın sonuna ilişkin kıyamet öyküleri şeklindeki dolaylı kayıtları günümüze ulaşmıştır. Vahiyler Kitabı gibi çok eski kehanetlere dayanan bu öyküler, Kudüs'e gidecek ve zamanın bitişini göstermek üzere tacını bırakacak son Roma imparatorunun öyküsünü yeniden yorumlamaktadır. Bunlardan birine göre, Konstantinopolis'teki Forum'da yer alan Konstantinos Sütunu dünyayı yok edecek sellere dayanacak en son abide olacaktı. Süryanice son Vahiy'i yazdığı kabul edilen Patara Piskoposu Methodios'un adını kullanan bu sahte-Metodist metinler, 7. yüzyıl Hıristiyanlarının, Arapların başkentlerini fethetmeleri konusundaki endişelerini yansıtır.

Müslümanların amacı da aslında buydu ama gerçekleşmedi. Bizans'ın direnişi askerî, kültürel, dinsel ve hanedana ait güçlere dayanıyordu. Konstantinopolis'in dev surları, hendekleri ve deniz kıyısı savunmaları şehrin sakinleri arasında, Tanrı'nın Annesi'nin desteğinden ilham alan güvenle, muazzam bir kendine güven duygusu yaratıyordu. Ayrıca şehrin zaptedilemezliğini garanti eden surların bakımı için gereken insani yatırımı da yapıyorlardı. İmparatorluğun dahili gücü, Hıristiyanlığa olan bağlılığından, Bizans'ın askerî zaferlerinin Tanrı tarafından lütfedildiğine olan inançtan ve içten dualarının karşılığında Tanrı'nın onları korumaya devam edeceği inancından kaynaklanıyordu.

Toros Dağlarının doğal barikatının ötesinde, Yakındoğu eyaletlerinden geriye kalmış olan az sayıda birlik, Küçük Asya'da yeniden gruplandırıldı ve yerleştirildi. Askere alma ve ödeme konusundaki geleneksel Roma yöntemlerinin yerine, yavaş yavaş şimdi bizim "ortaçağa ait" diye niteleyeceğimiz yeni bir sistem oluştu: Savaşçı birliklere, askerî bir bölgede, *thema*'da (Yu-

nanca, çoğulu *themata*) ailelerinin yaşayacağı ve yıllık yaz seferleri için kendilerini hazırlayacakları araziler tahsis edildi. Bu *thema*'ların ilk üçü *Anatolikon* (Doğu), *Armeniakon* (Ermeni) ve (Latin'ce askerî izleyiciler anlamına gelen *obsequium* teriminden türetme) *Opsikion* olarak adlandırılmış ve yaklaşık 630-680 döneminde oluşmuş görünüyor. Kısa süre sonra, *Thrakia* (Konstantinopolis'in batısındaki bölge, Trakya), Küçük Asya'nın batısında *Thrakesion* ve (liman şehri Antalya'da üslenmiş) *Kibyrraioton* adı verilen bir bahriye *thema*'sı oluşturuldu. Ayrı bir bahriye gücünün (*Karabisianoi*) Ege sularını kontrol ettiği ama hiçbir zaman bir *thema* şeklinde örgütlenmediği anlaşılıyor.

Bu yeni askerî yönetim birimleri içinde bütün iktidar generalin (*strategos*) elinde birleşiyordu. Sivil görevliler onun otoritesine tabi idiler ve en temel işlevleri, isimleri askerî listelerde (*katalogoi*) kayıtlı olan kişilerin askere alınmasıydı. Bu çok hayati işin dışında arazi ölçümleri, hesaplamaları yapmak, bunları kaydetmek ve imparatorluğun kontrolü altındaki her yerde vergileri toplamaktı. İmparatorluğun sonuna kadar, sekiz yüz yıl, Bizans yönetiminin temelini bu sistem oluşturdu. Ancak yeni eyalet yönetiminin oluşması birkaç kuşakta gerçekleşti ve Şam'daki Müslüman güçlerinin düzenli akınlarını önleyemedi. Bizans, mali yöntemini ve askerî savunma örgütlenmesini değiştirmek ve yönetim sistemini daha küçük ölçeğe uyarlamak zorundaydı. Yüzyıllar boyu metropole buğday sağlayan Mısır'ın olduğu kadar Suriye ve Filistin'in verimli bölge ve şehirlerini kaybetmeyi içine sindirmek zorundaydı. Bu çok önemli değişiklik daha sonraki tarihi belirledi ve Bizans'ın Ortaçağını tanımlamaya yardımcı oldu. Bu kayıplara rağmen Bizans, güvenilir bir altın sikkeyi tedavülde tutmayı ve hukuk sistemini uygulamayı başardı. Latince terim *imperator* yerine Yunanca *basileus* kullanılmaya başlanırken Roma hukuku da Yunanca'ya tercüme edildi. Herakleios yeni yasalar da yürürlüğe koydu ve bakır sikkeleri reforma tabi tuttu.

7. yüzyıl ortasında Araplar Kıbrıs, Kos ve Rodos'a yelken açtılar ve buralar Müslümanların kontrolüne geçti. Araplar bu üs-

lerden Ege'deki deniz taşımacılığını yağmaladılar, kimi zaman gemi yapımı için ağaç kesmek üzere kıyı yerleşimlerine akınlar yaptılar. 655'te, Herakleios'un torunu genç imparator II. Konstans'ı (641-668) Küçük Asya'nın güney kıyısında yendiler. Bunun üzerine Konstans, sarayını, daha güvenli bir ortam olan Sicilya'daki Syracuse'ya (Siraküza) taşımaya karar verdi. Romalıların *Piskoposların Kitabı*, Konstans'ın Roma'yı nasıl ziyaret ettiğini, Papa Vitalian tarafından törenle nasıl karşılandığını, Aziz Petros'un mihrabına bıraktığı altın kumaş (*pallium*) da dahil kiliselere hangi hediyeleri sunduğunu anlatır:

> Roma'da on iki gün kaldı; şehrin bütün bronz süslemelerini söktü; Azize Meryem ve *ad martyres* (şehitler) kilisesinin çatısındaki bronz çinileri çıkardı... Sicilya'ya girdi ve Siraküza'da yaşadı. Ahaliye... yıllarca... daha önce hiç görmedikleri belalar yaşattı. 12'nci on beş yıllık (*indiction*) sürenin 15 Temmuzu'nda adı geçen imparator banyosunda öldürüldü.

Düzmece birisi taht üzerinde hak iddia edince, Konstantinopolis'teki Senato derhal Konstans'ın en büyük oğluna IV. Konstantinos (668-685) olarak taç giydirdi ve Siraküza yeniden eyalet statüsüne döndürüldü. Sicilya ve Güney İtalya imparatorluk yönetimi atında kaldıysa da 9. yüzyıl boyunca ada yavaş yavaş Arap istilasına boyun eğdi. Ancak Bizans'ın oradaki yenilgisinden çok önce bazı mahkemeler hükümlerini hâlâ Yunanca veriyor, bireyler Ortodoks manastırlar kuruyor, zanaatkârların atölyelerinde Yunanca elyazmaları Bizans stili kopya ediliyordu.

IV. Konstantinos'un saltanatının başından itibaren, Konstantinopolis düzenli Arap saldırılarına maruz kaldı; beş yıl süren seferlerden birinde kuşatmacılar Kyzikos'ta (Kapıdağ Yarımadası'nda Erdek-Bandırma arasında antik kent) kışladılar ve her yaz Bizans donanmasıyla çatıştılar. Bu muharebelerde "Rum Ateşi" düşman gemilerini yok etmek için ilk kez etkili bir şekilde kullanıldı. Sonunda, 678 yılında, IV. Konstantinos, yalnızca başkentini nasıl güçlü bir şekilde savunduğunu göstererek değil fakat aynı zamanda Lübnan'daki bağımsız dağ-

lı kabileler olan Mardaitleri Araplara saldırmaya ikna ederek İslam fetihlerinin akışını tersine çevirdi. Halife Muaviye'ye, yıllık 3.000 altın haraç, elli esir ve elli safkan at vermeyi kabul ettiği otuz yıllık bir barış antlaşması imzalattı. Böylelikle imparator, her ne kadar Halife Abdülmelik (685-705) saldırılara daha sonra yeniden başlayacak olsa da, imparatorluğa karşı sonu gelmez gibi görünen bir sefere son vermiş oldu. IV. Konstantinos, İtalya'daki Lombardlarla ve orta Avrupa'daki Avarlarla uygun düzenlemeler yaptı ve Roma ile iyi ilişkileri yeniden başlattı. Kardeşlerini yetkili yerlerden uzaklaştırarak, oğlu II. Iustinianos 'un kendisinden sonra tahta çıkmasında ısrarcı oldu.

Arap-Bizans ilişkilerindeki bu dönüm noktası IV. Konstantinos'a dikkatini, Müslüman tehdidinden batı eyaletlerde Slavlarca ortaya konan bir başka tehdide çevirme olanağı verdi. Her ne kadar onlar da belli başlı şehirleri kuşatmayı başarabiliyorlarsa da, Theophanos tarafından *Sklaviniai* olarak adlandırılan guruplar halinde verimli tarım arazilerinde yerleşme eğilimi gösteriyorlardı. Bunların Balkanlara yavaş yavaş nüfuz etmeleri pek çok yerli topluluğun korunaklı şehirlere, dağ başlarına ve adalara kaçmasına neden oldu. 584'te, Pelepones'e bir geçitle bağlı kayalık bir yükseltide "tek girişi olan" şehir Monemvasia kuruldu. Argos'un ahalisi, Egir [Saronik] Körfezi'ndeki bir ada olan Orove'ye kaçtı ve Patras'ın sakinleri denizi aşarak Sicilya'ya geçti. Yer adları ve arkeolojik kanıtlarla izlenebilen Slav yerleşmesinin gerek derecesi gerek zaman ölçüsü tartışmalı olmayı sürdürmektedir. Ancak sonunda, ister askerî güç isterse ticari ve sosyal etkileşim yoluyla olsun, bütün Slavlar Bizanslı oldular.

Bu birleşme ve değişme sürecinde yeni yönetim sistemi ve de Kilise önemli roller oynadı. 695'e gelindiğinde Orta Yunanistan'daki Hellas, örneğin Atina ve Korinth [Gördüş] piskoposlarının kilise yönetim birimleri ve manastırlar yoluyla Ortodoks gelenekleri sürdürmeleri gibi, kendi general ve yerel ruhbanı destekleyen görevlileriyle bir *thema* oluşturdu. İlk başlarda ticari ilişkiler yoluyla Slavlar Yunanca konuşmayı öğrendiler ve zamanla ordunun hizmetine girerek, Hıristiyanlığı be-

nimseyerek ve imparatorluğun diğer uyrukları gibi vergilerini Konstantinopolis'e ödeyerek imparatorluk bünyesine alındılar. Bunların kültürel dönüşümü Bizans'ı güçlendirdi ve imparatorluğun Hıristiyan kimliğini derinleştirdi.

Slav adları ya da kökenleri kaynaklarda çok doğal bir şekilde ifade edilir: Konstantinopolis Patriği Niketas, Slav bir hadımdı; Slav Thomas, imparator olmaya heves eden bir generaldi. Bu tür sıfat ya da lakaplar kişinin coğrafi kökeni, kişisel özellikleri ya da mesleğinden kaynaklanan nitelemeler oluyor ve Bizans'ta çoğu kez mizahi bir özellik sayılıyordu. Paphlagonitler (Paphlagonia'dan olanlar) çoğu kez pasaklı domuz yiyiciler olarak karikatürleştirilirken *Simokattes*'ler (küçük ve kalkık burunlu); *Sarandapechys*'ler ("kırk-dirsek" yani uzun) ya da *Podopagouros*'lar ("yengeç-ayaklı") olarak hepsi alaya alınabilirdi. Bununla birlikte aile adlarının gelişmesi, çok mütevazı de olsa bireylere daha güçlü bir kimlik edinme olanağı sağlayan bir sürece işaret eder. 11. yüzyılda Patrik Mihail Keroularios ("mumcu"), senatör rütbesine sahipti ama ataları arasında mum imalatçıları olmuş olmalıdır. Ortaçağ tarihinin uzun geçmişinde aile adlarının bu erken ve yaygın kullanımı Bizans'ı, şecerenin ve kişisel ilişkilerin öneminin farkında olan bir toplum olarak diğer ülkelerden ayırır.

Slavların Bizanslılara dönüştürülmesi süreci içinde, Kilise de, piskoposlukların sınırını genişleterek ve kiliseler kurarak can alıcı bir rol oynamıştır. Bu, 806'da Patras'ın kuşatmasında, Arapların asi Slavlarla birlik olup şehri tehdit etmelerinde görüldüğü gibi uzun ve inişli çıkışlı bir süreçtir. Yerel aziz Andreas'ın mucizevi müdahalesi kadar Korinth'te bulunan generalin sayesinde kuşatanlar yenilmişti. Sicilya'ya kaçmış olan Patras'ın özgün Yunanlı sakinleri, piskoposları ile birlikte geri dönüp şehri yeniden işgal etmeye davet edilmişlerdi. Bir 9. yüzyıl âlimi, Arethas'ın yazdıklarından, onun anne babasının dönenler arasında olduğunu öğreniyoruz.

Slav kabilelerini Hıristiyanlığa döndürmenin yanı sıra Konstantinopolis patrikleri daha yeknesak Ortodoks bir inancı yerleştirmeye çalıştılar. 611-619 yıllarındaki Pers saldırıları sırasın-

da, Khalkedon (451) Konsili'ni kabul etmeyen Doğu eyaletlerindeki pek çok Monofizit (Tek Doğacı) Hıristiyan, Mecusi bir rejimin Bizans'tan daha hoşgörülü olacağı gerekçesiyle imparatorluk birliklerini desteklememişti. Dinsel tartışmalar, siyasal sorunlara yansıyordu. Bu Monofizit toplulukları kazanmak için Patrik I. Sergios ve ondan sonra gelen II. Pavlos, 634, 638 ve 648 yıllarında, İsa'nın doğasını onun enerji ve iradesi şeklinde genişleten teolojik beyannameler yayınladılar. Ancak, (İsa'nın yalnızca bir tek iradesi olduğunu ifade eden inanç) *Monothelitism* (monotelitizm) doktrini hem Bizans'ta hem de Batı'da büyük muhalefet yarattı ve Monofizitleri kazanmayı da başaramadı.

Daha açık teolojik tanımlar arayışı, Bizans'ın güvenini zayıflatan İslamiyetin gelişmesiyle ayrı bir hız kazanmış olabilir. Yeni vahiy İslam'ı, bir sapkınlık olarak lanetlerken Konstantinopolis'teki Hıristiyan otoriteler endişe ile Tanrı'nın kâfirlerin niçin bu kadar çok savaş kazanmasına izin verdiğini sorguluyorlardı. Ancak Monofizit kiliseleri yeniden Konstantinopolis ile aynı görüş birliğine kazandırma çabası, rakip kiliseler hiyerarşisini ve piskoposlarını destekleyen yerleri fiilen ele geçiren İslam fetihleriyle zayıfladı. Pek çoğu İslamiyete döndü. Konstantinopolis'e sadık kalan diğer Hıristiyan topluluklar, Süryanice imparatorluk teriminden hareketle zaman zaman Melkit olarak nitelenir. İslam'ın altında bütün bu Hıristiyanlar korunan insanlardı (*zımmî*) ve kendilerine tahammül ediliyordu. Zamanla ayin dili olarak Arapça'yı benimsediler ve örneğin Filistin'de ve Lübnan'da görüldüğü üzere pek çoğu bugüne kadar geldiler.

Monotelitizmi zorla benimsetmek için uygulanan resmî seferberlik Ortodoks muhaliflerin zulme maruz kalmasına yol açtı. Bizanslı bir keşiş olan İtirafçı Maksimos ve Papa I. Martin Konstantinopolis'e getirildiler, yargılandılar ve sürgün edildiler. Papa, Karadeniz kıyısındaki Cherson'da sürgündeyken öldü; Maksimos'un ise organları kesildi, bir zindandan diğerine gezdirilerek büyük acılar çekti. Onların yazıları, işin içine Papa Honorios ve birkaç Konstantinopolis patriğinin de karıştığı bu teolojik çöküşün belgelerini içermektedir.

Monotelitizm IV. Konstantinos'un 680'de topladığı Altıncı Ekümenik Konsil'de kesin olarak lanetlendi. Tek İrade teolojisini destekleyen metinlerin okunduğu, analiz edilip yanlış bulunduğu toplantıların pek çoğuna imparator bizzat başkanlık etti. Bu yazıların tümünün, patrikliğin dine aykırı düşünceler kitaplığında kilit altında korunacak bir kopyası dışında tüm kopyalarının yakılmasını emretti. Bu süreç, imparatorluk yönetim yapısını desteklemede Kilise'nin can alıcı rolünü pekiştirdi. Buna karşılık, Ortodoks imparatorlar, kendi hükümranlıklarını sağlamlaştırmak için kilise konsillerini kullandılar.

692'de II. Iustinianos, kilise hukukunu gözden geçirmek üzere Büyük Saray'ın kubbesi (*troullos*) altında toplandığı için normal olarak *Troullo'da* (Troullanum) diye anılan bir başka konsil topladı. Bu toplantıya beş büyük patrikliği temsil edenler de dahil 211 piskopos katıldı ve konsil, inancın daha tutarlı tanımlarını uygulatmak ve daha yeknesak davranışlar için konmuş kuralları gözden geçirmek niyetiyle 102 kanon yayımladı. Bunlar arasında, kadınların ortalık yerde tuhaf giysiler ve tiyatro masklarıyla dans ederek *Kalends*'i (Yeni Yıl) ve 1 Mart Festivali'ni kutlaması; üzümler sıkılırken Dionysos'a yakarışta bulunulması; ayılar ya da diğer hayvanlarla ya da geleceği ve kaderi bildiğini ya da nesep tetkiki yaptığını iddia eden üfürükçü, büyücü, muska yazıcılarla ilişkiye girilmesi ve kâhinlerin kehanetlerde bulunmasını yasaklayan kurallar vardı. Öyle görünüyor ki, önceki gelenekleri silip atmak zor oluyor.

Konsil ayrıca dinsel sanat hakkında da kurallar koydu: 100 sayılı kanon, şehevi arzuları tahrik eden herhangi bir sanatın yapılamayacağını; 82 sayılı kanon, İsa'nın eski Hıristiyan sembolü, Tanrı'nın Kuzusu imajı yerine, Kurtarıcı'nın kendi insan biçiminde, insan şeklinde beden almış resimlerinin yapılmasını öneriyordu. Birincisi, pagan tanrı ve tanrıçaların ikonaları kadar, becerilerini anlatan mısralar eşliğinde pek çok şehri süsleyen fahişe ve cariye resimleriyle ilgili olabilir. İkincisi derhal dinsel ikonaların üretilmesini teşvik etmiş ve bunlar çoğunlukla keşişler tarafından yapılmıştır. İkinci kural ayrıca, ön yanında İsa'nın yüzü, arka yanında imparatorun portresi bulu-

nan (resim 11a ve 11b) Iustinianos'un devrimci yeni altın sikkesiyle de hayata geçirilmişti. İki tür sikke bastırılmıştı: Birincisi İsa'nın sakallı bir görüntüsünü, ikincisi ise kısa kıvırcık saçlarla daha genç bir görüntüsünü veriyordu ki her ikisi de mozaik portrelerden tanıdık görüntülerdi. İkona ressamları, Sina Dağı'nda muazzam bir pano üzerinde korunmuş olan birinci tarzı daha o zaman geliştirmişlerdi. Troullanum Konsili'nin bu sanatsal sorunlara el atmak zorunluluğunu hissetmiş olması, bunların İslamiyetle olan temas sonucu artan bir önem kazandığını düşündürtmektedir. Arapların devamlı askerî başarılarının ışığında ikonalara tapınmaya karşı putperestlik suçlaması belirli bir yansıma bulmuştu zira Müslümanlar, oyma putlara karşı Eski Ahit'in buyruğuna bağlı kalıyorlardı.

Her ne kadar II. Iustinianos, Herakleios ailesinin dördüncü kuşağını temsil ediyorduysa da, 695 yılında askerî bir darbe ile devrildi ve Cherson'a sürgüne gönderildi. Bir daha hiçbir zaman hükümdarlık yapamaması için dilinin ve burnunun kesilmesine rağmen hayatta kalmayı başardı ve yeniden iktidara geldi: Altından bir burun takıyor ve kendi adına konuşmak üzere bir tercüman kullanıyordu. Oğlu Tiberius'un tahta çıkmasını garantilemeye çalışıyordu ama 705'ten 711'e kadar süren ikinci saltanat dönemi düşmanlarına karşı öylesine büyük bir hunharlık ve intikam içinde geçmişti ki bir başka hükümet darbesi ile tüm ailesi katledildi.

Her şeye rağmen, İslami tehdidin başlangıç döneminde Bizans, Herakleios'un kurduğu hanedandan bir tür devamlılık ve güçlülük duygusu kazandı. Her ne kadar birkaç bunalım sözkonusu olduysa da bir hükümdar ailesi 610'dan 695'e kadar iktidarı elinde bulundurdu ve bu durum, saltanatın babadan oğla düzenli bir şekilde geçmesini sağlayarak imparatorluğun bir genç antikite devletinden bir ortaçağ devletine dönüşmeyi başarabilmesine yardımcı oldu. Konstantinopolis'in içinde, Senato, bunalım dönemlerinde sorumluluğunu üstlenerek önemini ortaya koymuş oldu. Kartaca'ya Bizans'ı yönetim keşmekeşinden kurtaran çağrıyı yaptı; Papa Martin ve ötekiler sapkınlıkla suçlandığında en yüksek karar merci olarak görev yaptı;

II. Konstans'ın ailesini Batı'ya götürmesini önledi ve diplomatik anlaşmaları yapacak olan deneyimli patrisyenleri temin etti. Ancak Senato, 695 ile 705 arasında ve ikinci kez 711 ile 717 arasında "kral yapıcılar" [kralı belirleyenler] olarak ortaya çıkan askerî liderlerin yarattıkları ihtirasları bastırmada başarısız oldu. *Thema*'larda oluşan bu yeni iktidar tabanı Senato'nun sivil otoritesini parçaladı ve kendi adaylarını imparator yapmak için rekabet eden askerlere olanak verdi.

İslamiyetin saldırısı karşısında imparatorluk, Roma imparatorluk geleneklerine, Ortodoks Hıristiyanlığa ve Yunanlı mirasına bağlılığı ile kendini ortaya koyan çok daha küçük bir ortaçağ devletine dönüştü. Ayrıca yeni yönetimini güçlendirmek için hanedan yönetimini benimsedi. Araplara karşı koyarak Bizanslılar, Doğu Akdeniz'de Hıristiyanlığın devamını sağladılar ve İslam'ın Küçük Asya'ya yayılmasını kontrol altında tuttular. Bu çok sınırlı üsten hareket ederek, çok önemli sonuçları olacak Slav kabilelerin Hıristiyanlaştırılması işine başladılar. Ancak, yeni Ortaçağ Bizansı'nın en önemli başarısı Müslümanların, aksi halde Balkanların, Orta Avrupa'nın ve muhtemelen de Roma'nın istilasına yol açabilecek hızlı yayılmasına, Konstantinopolis'i zapt etme çabalarını önleyerek dur demek oldu.

9

İkonalar, Yeni Bir Hıristiyan Sanat Biçimi

> Koca (Başmelek Aziz Mihail'in altın yaldızlı tahtadan bir ikonasını yaptırmıştı) öleceğini hissettiğinde karısının elini aldı ve başmeleğin eli üzerine koyarak, "Ya Başmelek Mihail...işte karım Euphemia'yı senin ellerine teslim ediyorum ki ona bakasın," dedi. Ve ölümünden sonra Euphemia ikonaya buhur yakmayı sürdürdü, önünde bir lambayı her zaman yanık tutu ve onu günde üç kez ululayarak, Aziz'e kendisini İblis'ten koruması için yalvardı.
>
> Trakyalı Eustathios'un vaazından, muhtemelen 7. yüzyıl

Bu basit hikâyeden, yaşlı bir çiftin Başmelek Aziz Mihail'in ikonası sayesinde inançlarını nasıl ifade ettiklerini öğreniyoruz. Yaptırmış oldukları boyalı tasvir dul Euphemia tarafından kendi yatak odasında bulunduruluyor ve onun önünde hürmetini ifade ediyordu. İkona yalnızca onu İblis'in imanını çökertmek için yapacağı girişimlerden korumakla kalmıyor, ayrıca ölümünden sonra koruyucu bir örtü olarak yüzünün üzerine konuluyordu. Yerel piskopos daha sonra, Euphemia'nın ruhunu cennete götürmek üzere başmeleğin, tümü altın giysilere bürünmüş pek çok başka melekle birlikte gelişine tanık oldu. İkona geçici olarak ortadan kayboldu ama daha sonra, pek çok

mucizeleri gerçekleştirdiği piskoposluk kilisesinin içinde havada asılı olarak bulundu.

Buhur yakmak ve bir tasviri lamba ile aydınlatmak kuşkusuz saygıyı ifade etmenin antik bir yoluydu. Bütün imparatorluk tasvirleri bu şekilde ululanmak zorundaydılar ve üçüncü ve dördüncü yüzyıl başlarında Hıristiyanların bunu yapmaktan uzak durmaları kendilerine zulüm yapılmasını harekete geçiriyordu. Kimi zaman devasa boyutlarda olan tanrı ve imparator heykelleri şehirlerin görünümüne egemen oluyor ve özel törenlerde çeşitli saygı ifadelerini gerektiriyordu. Pagan festivallerinde tanrıların heykelleri yıkanıyor, giydiriliyor ve şehirlerde gezdiriliyordu; çiçeklerden yapılma çelenklerle süsleniyor, sunaklara yerleştirilerek tapınılıyordu. Asklepios tapınaklarında hastalar tanrının heykeline yakın uyurlar, dualar ederek şifa dilerlerdi. Özel evlerin içinde, aile tanrılarına (*lares*) da hürmet edilirdi; özellikle kadınlar evlerdeki ibadet yerlerinde bunlara bakarlar ve tanrılara hediyeler sunarlardı. Korumayı ev içinde arama konusundaki bu güçlü gelenek Hıristiyan ikonalarının zamanla eskilerin yerini alması için uygun bir ortam yaratmıştı. Her ne kadar bu sürecin kayıtları yoksa da, Hıristiyanların yeni tektanrılı inançlarını benimsediklerinde, eski *lares*'leri kaldırıp yerine yeni koruyucu tasvirleri koymuş olmaları olası görünmektedir. Hıristiyanlık yerleştikçe, İsa'nın, Meryem'in ve azizlerin resimleri, ailenin esenliğini sağlama görevini üstlendi. Bu ev içinde ululama biçimi çok ender olarak vurgulanırken, Hıristiyan ikonalarının inananlarca vazgeçilmez şeyler olarak algılanmasının aracı olmuş olabilirler.

Bir süre önce Thomas Mathews geç antikitede pagan tanrıların ikonalarının da evlerin içinde bulundurulduğunu göstermiştir. Çerçevelenip duvarlara asılabiliyorlardı; kimi zaman boyalı alanı kapatan menteşeli yan paneller ya da ikonaların üzerine örtülen kapaklar bulunabiliyordu. Isıtılmış balmumu kullanılarak renklendiriliyor ve gerçek gibi görünen portreler yapılması için ince tahta parçaları kullanılıyordu. Tanrıların ve yerel ilahların bu tasvirlerinde, bakana doğrudan hitap eden keskin ve iri gözler vardır. Onların onuruna buhur ve lamba

yakılır. Çoğu kez cenaze işleriyle de ilgili olmuşlardı. Örneğin Mısır'ın Fayyum bölgesinden gelme mumyalanmış bedenler ölünün başı üzerine konmuş portreleri muhafaza etmektedir. Yalnızca altın mücevherlerini takmış yalnızca zengin kadınlar değil, ayrıca yaşlı adamlar, genç çocuklar, atletler ve pagan tanrılar da hep bu şekilde anılırlardı. Onların dayanılmaz bir etkiye sahip olan kişilikleri, sanki onları sağken tanıyormuşuz gibi duygu uyandırmaktadır. Fayyum'un kuru havası sayesinde pek çoğu günümüze ulaşmıştır; oysa başka yerlerde ve Roma dünyasında bunlar her yerde mevcut olmalarına rağmen çürüyüp gitmişlerdir.

Mathews bu pagan portrelerin, Hıristiyan ikonaların aynı tekniği kullanarak boyanan öncülleri olduğunu ve İsis'in Tanrı'nın Annesi'ne, Zeus'un ve Sarapis'in ise İsa'nın ilk tasvirlerine örnek oluşturduğunu ileri sürmektedir. Bu antik ikonalar kült tapınaklarında bulunabildiği gibi özel, ev ortamlarında da bulunabiliyordu. İkonaların pagan modellerden türemiş olduğunun bir kanıtı da, İsa'yı Zeus gibi resmetmeye çalışan ressamın (bir ya da iki eli geçici olarak kuruyuvermişti) maruz kaldığı mucizevi ceza öyküsü ile de desteklenir. 580'ler gibi geç bir tarihte bile, aslında Apollon'a bağlı oldukları halde İsa'ya hürmet ediyormuş gibi görünmek için ikona ısmarlayan paganlar keşfedilmiştir. Bu aldatmaca yargılamaya yol açmış ve Apollon'a tapınan paganlar ölüme mahkûm edilmişti. Bu aynı zamanda pagan tanrıların balmumu boya tekniği ile yapılmış panellerini İsa'nın ikonalarından ayırt etmenin zorluğunu da ima etmektedir. Sanatçılar ayrıca İsa'nın uzun saçlı ve sakallı olarak mı yoksa kısa kıvırcık saçlı olarak mı gösterilmesi gerektiği konusunda sıkıntı çekiyorlardı. Kimi Hıristiyan yazarlar, "Nazaren" dedikleri modele göre uzun saçlı tasviri beğenirken, diğerleri kısa kıvırcık saç biçiminin daha gerçeğe yakın olduğunu iddia ediyorlardı.

Yunanca *eikon* terimi herhangi bir imaj, tasvir anlamına gelir ancak dördüncü yüzyıla gelindiğinde özellikle İsa, Bakire, azizler, yerel şehitler ve piskoposlarla keşişlerin balmumu tekniği ile yapılan ilk portreleri için kullanıldığı anlaşılmaktadır (resim 21 ve 27). İkonaların ev içinde özel kullanımına karşın, dinî

tasvirler mezarlarda yaygındı. Mermer tabutlar/lahitler (*sarcophagi*) içinde gömülen Hıristiyanlar dinî inanışlarını yansıtan sembolleri ve tasvirleri seçiyorlardı ve bu emekle meydana getirilen heykeller çoğu kez kiliselerin içine yerleştiriliyordu. Kutsal emanetlerle ilgili imparatorların koruyuculuğu, örneğin, I. Leon (457-474) ve karısı Verina, Tanrı'nın Annesi'nin kuşağını ve peçesini Konstantinopolis'e getirdiklerinde ve Vlaherna'daki kilisesinde bunları koymak için özel yerler (şapel) inşa ettirdiklerinde görüldüğü gibi bu çoğu kez Hıristiyan sanatı için bir şevklendirici oluyordu. Bu şapeller Bakire'nin, imparator ve imparatoriçenin ve kutsal emanetleri teşhis etmekle görevli iki senatörün büyük ikonaları ile süsleniyordu. Yortu günlerinde bu ikonalar şehirde dolaştırılıyordu. Daha az resmî olan kutlamalarda, kutsal kişilerin tasvirleri, piskoposlar, şehitler ve azizler mozaik ve renkli freskler şeklinde canlandırılıyor ve kamusal alanlarda teşhir ediliyordu. Boyanmış paneller hızla metal, mozaik, mine ve daha az kıymetli maddeler üzerine kopya ediliyor, çerçeveleniyor, kıymetli taşlarla bezenmiş gümüş örtülerle örtülüyor ve boyalı yüzü korumak için önlerine gümüşten peçeler takılıyordu. İkonalar, özellikle Bizans'la ilişkilendirilen yeni bir sanat biçimi yaratmıştı. Yalnızca imparatorluk içinde muazzam bir önem kazanmış olmakla kalmadılar, aynı zamanda dışarıda da müthiş bir etki yaptılar.

İkonalar Bizans'ta nasıl böylesine egemen bir yer edindiler? Eski Ahit'te oyma putların yasaklanmasıyla ilgili kimi teolojik şüpheler bulunmasına rağmen, Hıristiyanlığın ilk metinlerinde dinsel tasvirlerden söz edilir. Bunların İsa'nın yaşadığı dönemde var oldukları konusunda herhangi bir kanıt bulunmasa da Aziz Lukas'ın Bakire ve Çocuk'un resmini yaptığı ve öznelerinin kutsal nitelikleriyle ilgili bu tür ikonaların ve daha sonraki bütün kopyaların, gerçek gücünü bu kaynaktan aldığı yolunda bir öykü vardır. *Mandylion* [İsa Mesih'in yüzünü kuruladığı beze çıkan yüz hatları/Kutsal Yüz], İsa'nın kendi yüz hatlarını üzerine çıkardığı havlu gibi mucizevi bir şekilde yaratılmış olan diğer tasvirlere *acheiropoietai* (elle yapılmamış) deniyordu ve özellikle baş tacı ediliyordu. Edessa (Urfa-Suriye) ve

(Küçük Asya'nın ortasındaki-Kayseri yakınlarındaki) Kamoulianai'de bu kutsal bez parçası model alınarak yapılan ikonalar şehirlerin koruyucusu rolünü yerine getiriyor ve ne zaman düşmanlar görünse kale duvarları üzerinde gezdiriliyordu. Aynı şekilde, ilk Ekümenik Konsil'den sonra 318 Papaz'ın tasvirlerinin Nikaia'yı (İznik) koruduğuna inanılırken, Tanrı'nın Annesi'nin en önemli ikonası başkentin savunmasında hayli önemli bir rol oynuyordu. Görmüş olduğumuz gibi, bu Konstantinopolis'e bir ikinci ad verilmesine neden oldu: *Theotokoupolis*, Tanrı'yı doğuran kadının, *Theotokos*'un koruduğu şehir.

İkonaların gücüne olan inanç, ikonanın tasvir edilen kutsal kişinin özünü bir şekilde yakaladığı ve o kişiyle ikona aracılığı ile iletişim kurulabileceği teorisine dayanıyordu. Caesarealı (Kayseri) Aziz Basileios, bu nosyonu hükümdar suretleriyle ilgili olarak söylediği ünlü bir sözle kutsamıştı: Tasvire gösterilen saygı aslına geçer. Dolayısıyla ikonalar, aracı hizmeti görebiliyorlardı: Onlara yöneltilen dualar, üzerlerinde tasviri bulunan kutsal kişiye geçebiliyordu. Bu anlayış, ikonaların onlara bakanlara hitap etme tarzıyla da pekiştirilmişti. Tasvirler, iletişime davet edermişçesine tablodan iri gözlerle bakarak, cepheden, doğrudan bir şekilde değer verilen otoriteyi temsil ediyordu. Bu yakın temas sayesinde ikonalar ilgi talep ediyordu. Buna karşılık, Hıristiyanlar da bu tasvirlere bütün sadakatlerini veriyorlardı. Hıristiyan ikonalarının önünde görüntüler ve konuşmalar olduğu ileri sürülüyordu. Örneğin, çocukları olmayan bir çift, Herakleia'daki (Ereğli) Aziz Glykeria Kilisesi'ni ziyaret ettiklerinde, koca azizin kendisine göründüğünü ve çocuklarının olacağı konusunda onunla konuştuğunu iddia ediyordu ve bir süre sonra Azize Elizabeth doğuyordu. Böylelikle ikonalar, papazın ya da piskoposun takdis etme gücüne dayanmayan manevi iletişim yöntemini kolaylaştırıyordu. Ev ortamında olduğu gibi kilisede de işlevlerini yerine getirebiliyor ve hikâyelerin kaydettiğine göre, bağlılıklarını özel olarak gösteren bireylere özel teselli kaynağı olabiliyordu. Bu anlamda, Hıristiyanlık öncesi ev tanrılarının yerine getirdiği aynı işlevi yerine getiriyordu.

İkonalar diğer araçlar kullanılarak da yaratılıyordu: Zanaat-

kârlar değerli metalleri ve fildişi, yontulmamış kıymetli taş, mine ve neceftaşı gibi, pahalı malzemeyi oyma konusundaki antik becerilerini sürdürüyorlardı. Her ne kadar imparatorlar tahta çıkışlarını ya da evliliklerini anlatan fildişi panolar yaptırmayı sürdürüyorlardıysa da, Romalı konsüllerin yaptırdığı seküler fildişi iki yapraklı tabletler (*diptych*) 6. yüzyılda kurumun ortadan kalkmasıyla ölüp gitmişti. Ortaçağdan günümüze ulaşmış fildişi plaketlerin çoğu, Başmelek Aziz Mihail ya da İsa'nın hayatından sahneler gibi, Hıristiyan temalarını yansıtmaktadır. Çoğu kez bu dinsel objeler, konsüllerin menteşelerle birbirine tutturulmuş iki (ya da üç) yapraklı tabletlerinin şeklini muhafaza ediyordu ki, bu orta bölümün kapatılabileceği anlamına geliyordu. Üç yapraklı tabletlerin (*triptych*) bazılarında tüm iç ve dış yüzeyler oymalı oluyordu. Kilise mobilyalarının büyük parçalarını süslemek için örneğin Ravenna Piskoposu Maximian'ın fildişi tahtları gibi tek tek panolar, bir araya getiriliyordu. Fillerin dişleri çok pahalı olmaya başlayınca, taraklar, iğneler ve küçük yuvarlak kutular için mors dişleri ya da başka kemiklerden yararlanılıyordu. Batı'da Hıristiyan temalarını dile getiren Bizans fildişleri ortaçağ kitap kapakları olarak yeniden kullanılıyordu. Mücevherler ve antik işlemeli akiklerle süslenmiş metal çerçeveler üzerine oturtulmuş bu fildişleri, parşömen elyazmalarının her iki yanında parıldayan altın koruyucular oluşturuyordu.

Davud'un hayatından sahneleri canlandıran bir gümüş tabak takımı Bizans sanatı üzerindeki Eski Ahit etkisini yansıtmaktadır: Kalitenin garantisi olarak bu parçaların çoğu üzerinde kullanılan gümüş pullar, bunların pek çoğunun tarihinin kesinlikle Herakleios'un (610-641) saltanat yılları olarak belirlenebileceği anlamına gelmektedir. Öteki gümüş objeler, Süryani köylülerin yerel kiliseleri için ısmarladıkları ithaf edici yazılar sayesinde tanınabilmekte ve bunlar da mozaik döşemelerdeki yazılarla tarihlenebilmektedir. Haçlar, ayinlerde içine ekmek konulan madeni tepsiler, kadehler, kaşıklar ve ayinlerde kullanılan mihrap ve kitap örtüleri, toplumun her düzeyinde bu tür şeylerin yaygın olduğunu düşündürmektedir.

Antik tanrıların kültlerinin sanat (heykel ve resim) yoluyla yayılması gibi, ikonalar da belirli azizlerin öykülerini yaymakta etkili bir yol oldular. Azizlerden kalan kutsal emanetlerle temas yoluyla mucizevi tedavi peşinde koşan hacılar gittikleri yerlerde, Selanik'te Demetrios'un, Konstantinopolis'te Artemios'un, İskenderiye yakınlarında devesiyle birlikte Menas'ın, Antakya'da kendi sütunu yanında Symeon'un tasvirleriyle süslenmiş kiliseler buluyorlardı. Kimi zaman ikonalar, güçlü bir şifa olduğu kanıtlanan bir sağaltıcı sıvı yayıyorlardı; bunların önünde yanan lambaların da sağaltıcı gücü bulunuyordu. 6. yüzyıl sonlarında Kudüs Patriği Sophronios, İskenderiye'de iyileştiğine inanan insanların, kalabalık hacı gruplarının, sağaltıcının tasvirini taşıyan kilden ya da gümüşten mataralar satın aldıklarını gördüğünde bu konuda bizzat bir deneyim yaşamıştı (resim 9). Boyalı yüzü koruyan kapaklı portatif ikonalar ve kişileri korusun diye kolyelere takılan ikonalar yapılmıştı. Hacıların mataraları ve küçük metal ikonalarla birlikte yazılı *Hayatlar* ve mucize öyküleri koleksiyonları, sağaltıcı azizlerin şöhretini yaygınlaştırmada etkili olmuştur.

Bu dinsel tasvirler üzerinde yoğunlaşmanın yanı sıra, Bizanslı sanatkârlar pagan öykülerden tipleri de resmetme yeteneğini hiçbir zaman kaybetmemişlerdir ve daimi müşterileri istediklerini sipariş etmeyi sürdürmüşlerdir. Suriye, Filistin ve eski Ürdün'ün çeşitli bölgelerinde geç antikiteye ilişkin son zamanlarda yapılan keşiflerde, Phaidra ve Hippolytos'un lanetli aşkı, Prometheus'un ilk insanları yaratışı, ya da Dionysios'la Herakles arasındaki içki yarışması gibi, 8. yüzyılda, Müslüman yönetimi altında yapılan bu antik mitosları anlatan mozaikler bu durumu hayret verici bir şekilde kanıtlamaktadır. Europa'nın ırzına geçilmesinin ya da Zeus'un aşklarının görüntüleri büyük bir gerçekçilikle fildişi kutular üzerine oyulmuştu. Aynı şekilde, geleneksel olarak loncalar tarafından sayıları sınırlandırılmış ve kaliteleri garanti altına alınmış olan altın ve gümüş işlemecileri ürünlerini, örneğin yarı çıplak perilerle Baküs ve Silenus'un (Baküs'ün üvey babası) tasvirlerinde olduğu gibi antik mitolojiden görüntülerle yapmayı sürdürmüşlerdir. Sekü-

ler portreler için balmumu ile boyama tekniği de 6. yüzyıla kadar devam etmiş ve bunların pek çoğu şiirlerle yad edilmiştir:

> Ben, Bizans Romanı'nda herkese para ile satın alınır lezzetlerimi sunan bir fahişeydim. Ben, ruhunda ne büyük arzular olduğunu gösteren, zira balmumunun eridiği gibi kalbi de eriyen, aşk dürtüsüyle yönlendirilen Thomas'ın bu resmimi yaptığı şahbaz Callirroe'yim.

Kilisenin tamamıyla uygun olmadığını düşündüğü konularla süslenmiş sanatın 12. yüzyıla ve sonrasına kadar uzanan yaygınlığı, bize Bizans'ın Hıristiyanlık öncesi betimlemelerden zevk aldığını hatırlatır.

Haç gibi semboller ayrı tutulursa, Hıristiyan imgeler, 692-695'e kadar, II. Iustinianos'un İsa'nın hem uzun hem de kısa saçlı tasvirleriyle altın sikkeler bastırmasına kadar para üzerinde kullanılmamıştı (resim 11a ve 11b). Bu tarihten sonra Bakire ya da azizler, onların özel korumasını temin etmek için sikkeler üzerinde daha yaygın bir şekilde kullanıldı. Örneğin İmparator Aleksandros (912-913) Vaftizci Yahya'nın tasvirini, sikkelerinin diğer yüzünde kendisine taç giydirirken resmettirdi. 860'larda Patrik Photios'un mühründe Çocuk İsa'yı tutan Bakire'nin bir madalyon içindeki tasviri yer alıyordu. Meryem'in Vlaherna'daki kilisesinde saklanan ünlü ikonadan hareketle bu tür madalyonlara "Vlahernitissa" türü deniyordu. Kısa bir süre sonra İmparator VI. Leon da kestirdiği altın sikkeler üzerine Bakire'nin görüntüsünü koydurdu. Photios'un kendi mührü için bir ikonanın görüntüsünü kopya ettirmiş olduğu gerçeği, Bizans'ta ikonaların önemini yansıtır. 9. yüzyıla gelindiğinde ikonalar Bizans sanatındaki öze ilişkin unsuru meydana getiriyor ve şimdi de olduğu gibi, ibadet eden Ortodokslara sofuluk ilham ediyorlardı.

Bizans sanatının hemen hemen tüm bileşenleri antikti ve eski tekniklere dayanıyordu. İkonaların durumunda, balmumu ile resim yapma sanatı pagan tanrıları ve toplumun her kesiminden Romalı bireyleri yad etmek için etkili bir şekilde kullanılmıştı. Bununla birlikte Hıristiyan Bizans'ta dua ve ibadete ait

ikonalar yeni bir sanat biçimi yarattı ve bu da onların en önemli özelliği oldu. Altın, gümüş, fildişi ya da renkli ipeklerden yapılan diğer lüks objelerle birlikte ikonalar Hıristiyanlarca Bizans kültürünün büyüklüğünün kanıtı olarak kabul edildiler. Aynı sanatsal gelenekler ayrıca, yöneticileri bağış yapan insanlar olarak gösteren tasvirleri, sikkeler üzerinde kutsal kişilerle ilişkilendirerek olduğu kadar, zafer kazanmış imparatorlar, elyazmalarını yaptıranlar, taçlar ve diğer imparatorluk simgelerini kullanan seküler sanat eserleriyle de imparatorluk ideolojisine destek oluyordu. Böylelikle sanat, imparatorluğun bir ortaçağ devletine geçişini destekledi ve sanatsal ürünler 1453'ten sonra bile Bizans'ın simgesi olmayı sürdürdü. Velhasıl ettikleri kişisel bağlılık nedeniyle Hıristiyan ikonaları, 730'dan 843'e kadar imparatorluğu sarsan büyük bir tartışmanın da merkezinde yer aldı.

10

İkonaların Kırımı ve İkonaların Ululanması

> Yanlış olarak "ikona" diye adlandırılıyorlar; ne İsa'nın ne Havarilerin ne de Kilise kurucularının geleneğinde yeri vardır; onu sıradan olma durumundan kutsal olma durumuna geçirecek herhangi bir kutsallaştırıcı dua da söz konusu değildir. Aksine, ressamın yaptığı gibi sıradan bir şeydir ve değersizdir.
>
> 754'teki İkonakırıcı Konsil'in *Tanımı*

> İkonaların yapımı ve bunlara tapınılması yeni bir buluş değildir, aksine kilisenin eski bir geleneğidir... Fiziki imgeler olmadan düşünmek biçim için olanaklı değildir... cismani görüntülerle ruhani tefekküre ulaşıyoruz. Bu nedenle İsa hem ruh hem beden sahibi oldu çünkü insan bunların her ikisinden yapılmıştır.
>
> 8. yüzyıl, Şamlı Aziz Ioannes

Sözlük anlamıyla "ikonaların kırılması" demek olan *iconaclasm*, ikonakırıcılık (ikonaklazm), Avrupa'da ve İngilizce'de hâlâ kullanılan az sayıdaki Bizans sözcüğünden birisidir. Bunun bizzat kendisi, isim verdiği tartışmanın, dinsel imgelerin gücü ve tehlikeleri üzerine yapılan kavganın, ne kadar kalıcı

olduğunun bir kanıtıdır. Bizans'ta ikonakırıcılık, "Oyma putlar yapmayacaksın ve onlara tapınmayacaksın," diyen Musa'nın İkinci Emri'nin ilham ettiği bir şeydir. Bu yasanın Ahd-i Atik'in Beşinci Kitabında özetlenme biçimi daha da katıdır:

> Kendine bir oyma put ya da yukarıda cennette ya da aşağıda dünyada, ya da dünyanın altındaki sularda bulunan herhangi bir şeye benzerliği olan hiçbir şey yapmayacaksın: Onların önünde eğilmeyeceksin ne de onlara hizmet edeceksin: zira senin Tanrın olan ben kıskanç bir Tanrı'yım...

Ancak Bizans ikonakırıcılığını öne çıkaran ne Yahudi ne de Hıristiyan geleneği idi. Putperestliğe karşı olan bu emrin İslamiyet tarafından benimsenmesi, imparatorluğun Hıristiyanlık âleminde, tasvirlerin rolüne karşı bu meydan okumanın temelini attı.

Bizans'ta, görmüş olduğumuz gibi, insanlar kutsal kişilerin ikonalarına derinden bağlanmışlardı ve imparatorluk sikkelerinde İsa'nın tasviri ülkenin her yerine dağılmıştı. 692'de, Troullanum Konsili, İsa'nın cismani şekliyle resmedilmesinde ısrarcı olunca, İnsan Şeklinde Beden Alma'nın (*Incarnation*) kişisel bir Hıristiyan sanatına izin verdiğini ve bunun da Tanrı kuzusunun simgesel temsillerinden daha öğretici olduğunu savundu. İlk Hıristiyan elyazmalarının kâtipleri, kutsal kitabı öğretmede görüntülerin gücüne inanarak, İncil'den sahneleri sürekli çiziyorlardı. Bunda Papa I. Gregorius'un Batı'daki piskoposlara ettiği tavsiyeye uyuyorlardı: Resimler, okuma bilmeyenlere öğretebilir. Bu, resimlerin "okuma bilmeyenlerin İncil'i" olduğu nosyonu, portre tipi dua ve ibadete ait ikonalardan daha çok İncil öykülerini anlatmaya yönelik bir sanatı teşvik etti. Bunların her ikisi de 8. yüzyıl başlarına gelindiğinde Bizans'ta çok gelişmişti.

Bizanslılar dinsel sanatlarını ve ikonalarını pek aziz tuttukları halde, niçin bunlara karşı çıktılar? İnsanların daha önce değer verdikleri tasvirleri kırmaları, ikonakırıcılık fenomeni, açıklanmaya muhtaçtır. Bu konuda, her şeyden III. Leon'un (717-741) sorumlu olduğu iddiasından tutun da, son zaman-

larda yapılan bir yorum olarak aslında işin içinde çok az kişinin olduğu, çoğunluğun bu sorunla ilgilenmediğine varana kadar pek çok teori bulunmaktadır. Buna rağmen, ikonakırıcılık bilinen tarihteki en büyük ideolojik anlaşmazlıklardan birisidir. Bir yüzyıldan fazla bir süre savaşı sürmüş; Bizans'ta 730-787 ile ikinci kez 815-843 arasında belirgin iki ikonakırma dönemi saptanmış, birkaç ölüm ve şehitlik belgelenmiştir. Halkın duygularına hoş gelen ikonalara gelince, bu belki de en iyi şekilde 1930'larda Kilise'nin etkisiyle mücadele etmeleri istenen Sovyet komutanlarca anlaşılmış olmalıdır zira bunlar ikonaları sıraya sokmuş, ölüme mahkûm etmiş ve sonra da kurşuna dizmişlerdi.

İkonakırıcılığın başlamasını anlayabilmek için 8. yüzyıl başı Bizans'ının askerî sorunlarını gözen geçirmek bir zorunluluktur. III. Leon, *thema*'lardaki yerel yönetimlere bağlı birliklerin, hiçbir ceza görmeden başkente yürüyüp tahta çıkardığı, esas itibarıyla yeteneksiz bir dizi imparatorun sonuncusudur. 695 ile 717 arasındaki yirmi iki yılda yedi hükümdar değişikliği olmuştu. Bu durumun sonucu olan istikrarsızlık Arapların Küçük Asya'da, Bulgarların ise Balkanlar'daki tehlikeli yayılmasına karşı ciddi bir tepki göstermeyi engelliyordu. II. Anastasios'un (713-715) zamanına gelindiğinde Araplar başkent üzerine açıkça büyük bir saldırı hazırlığı içindeydiler ve imparatorun gösterdiği tepki surları tamir ettirmek ve levazım depolamaktı. Opsikion *thema*'sının askerlerince, deniz desteğini de sağlamış bir başka ayaklanma, yerel bir vergi tahsildarını gönülsüz bir imparator (III. Theodosios, 715-717) olarak tahta çıkardı. Bu olay Anatolikon ve Armeniakon *thema*'ları askerlerinin, yetenekli askerî bir yöneticiyi iş başına getirerek sürüp giden ayaklanmalara bir son verme çabalarına yol açtı.

717 Martı'nda Anatolikon birliklerinin generali Leon, III. Theodosios ve Patrik Germanos'la duruma el koyma konusunu görüştü ve Kilise'yi rahatsız etmeyeceği ve selefinin bir keşiş olarak kamusal hayattan çekilmesine izin verileceği koşuluna bağlı olarak imparator ilan edildi. Bir kez hükümdar olarak tanınınca III. Leon derhal şehri, beklenmekte olan kuşatmaya di-

renişe hazırladı. Arapların onyıllardır Bizans'ın başkentini kendi başkentleri yapmak istediklerini bildiği için, o zamana kadar alınmış önlemleri artırdı, fazladan yiyecek malzemeleri stokladı, şehrin tahkimatlarını pekiştirdi ve donanmayı hazırladı. 717-18'deki on iki aylık kuşatma sırasında, "Rum Ateşi"nin ustaca kullanılması, Bulgar yardımı ve Bakire'nin iltiması sayesinde Araplara karşı büyük bir zafer kazanıldı. Bu durum hem imparatorun askerî deneyimini hem de şehir üzerindeki ilahi korumayı yansıtıyordu ve o tarihten itibaren her yıl kutlandı.

Deniz yoluyla daha başka Arap saldırılarını önlemek için III. Leon deniz kuvvetlerine özel önem verdi; Küçük Asya'nın batı kıyılarındaki Thrakesion *thema*'sını güçlendirdi, Kibyrraioton'u *thema* seviyesine çıkardı ve Ege Denizi'nde ve Girit'te yeni deniz üsleri kurdu (Bkz. Harita 3). Ayrıca Sicilya'daki bir isyanı bastırdı ve Güney İtalya'da imparatorluğun kontrolünü güçlendirdi. Yahudileri ve Montanistler denen sapkın Hıristiyanları (MS 2. yüzyıldaki Frigyalı peygamber Montanus'un takipçileri) dine döndürme girişimleriyle Ortodoksluğunu sergiledi. Ve bir yaşındaki oğlu Konstantinos'u kendisiyle birlikte imparator ilan ederek dört nesil hükümdarlık yapacak yeni bir imparatorluk hanedanı kurma niyetini açığa vurdu. Bu mesajı duyurmak için yeni sikkeler kestirildi. Ancak Küçük Asya eyaletleri, Leon'un çabalarına rağmen *thema* kuvvetlerinin durdurmayı başaramadığı, birbirini izleyen saldırılardan etkilenmeye devam etti. Bizanslılar savaşta zaferi Tanrı'nın lütfettiğini bildikleri için ve geçmişte tarihî Pers İmparatorluğu'nu yenmeleri için onlara yardım ettiğine göre şimdi niçin Araplara zafer kazandırdığını sorgulamak zorundaydılar. Tanrı'dan korkan bir ahali olarak, kendi insani yetersizliklerinin ilahi bir açıklamasını bekliyorlardı.

Daha sonra 726 yılında Ege'nin derinliklerinden kaynayan lavları ve "tepeler büyüklüğündeki" süngertaşlarını havalara fırlatan, günlerce gökyüzünü karartan ve Küçük Asya, Yunanistan ve adaların kıyılarını istila eden büyük bir volkanik patlama oldu. Thera (Santorini) ve Therasia arasında yeni bir ada ortaya çıktı. Bu ilahi işaretin ne anlama geldiğini merak eden

Leon'a, danışmanları, bunu putperestliğe karşı bir uyarı olarak yorumlayarak kiliselerdeki ve kamusal alanlarda ikonaları yasaklamasını tavsiye ettiler. Küçük Asya'daki Nakoleia'nın (Seyitgazi yerindeki antik kent) piskoposu Konstantinos'un Araplar tarafından kuşatılan kentleri korumada ikonaların işe yaramadığını çoktan fark etmiş olduğu ya da kimi mucizeler beklenen ikonaların mucizeleri yerine getiremediklerini bilip bilmediği açık değildir ama daha sonra Konstantinos'un Leon'a danışman olduğu görülmektedir. İmparator ikonalara aşırı hürmet gösterilmesi nedeniyle ilahi lütfun esirgendiğini öğrendiğinde, vakanüvis Theophanos'in belirttiğine göre, "kutsal ikonaların aleyhinde konuşmaya başladı." Theophanos ayrıca Halife Yezid'in 722-3'te Hıristiyan sanatının yok edilmesini emrettiğini ve Leon'un aynı düşünceden ilham aldığını ve "Sarazen (Arap) Kafalı" olduğunu kaydediyor. Bununla birlikte Leon için Araplara karşı savaşta Tanrı'nın desteğini almak zorunluydu ve eğer bu ikonaların kırılmasını gerektiriyorsa, ikonalar kırılmalıydı. İkonakırıcılık, Bizans'ın varoluşunun kritik bir döneminde ilahi desteği yeniden sağlamanın bir aracı olarak kurumlaştırıldı. Leon'un gerekçeleri teolojik terimler halinde ifade edilmiş olabilir ancak bu tutum disiplin ve etkinliği sağlamada Müslümanların yöntem anlayışını kendisinin nasıl algıladığını da ifade ediyordu.

İkonakırıcılığın ilk aşaması, 730 yılında III. Leon'un kilise önderlerine ikonaları yok etmelerini emretmesiyle başladı. Patrik Germanos bunu kabul etmeyi reddedince, sivil görevliler ve senatörlerden oluşan bir adli mahkemece görevinden alındı. Daha önce yardımcısı olan Anastasios, yeni ikonakırıcı Kilise'yi yönetmekle görevlendirildi. Bununla birlikte Roma'da Papa II. Gregorius (715-731) ve halefi III. Gregorius (731-741), ikonaların tehlikeleri konusundaki resmî mektuba düşmanca tepki verdiler. Bu düşmanlıkları İtalya'da, imparatorluk nüfusunun yeni sayım sonuçlarıyla artmış olan vergi konusundaki tartışmalarla da alevlendiriliyordu. İmparatorluk sarayındaki önemli bir ikonanın yerinden kaldırılması saklı tutulursa, dinsel uygulamadaki değişikliğin daha eksiksiz ve daha sağlam bir teo-

lojik temele ihtiyaç duyulduğunu düşündürtürcesine, belirgin olarak çok az tahribat belgelenmiştir. Leon'un oğlu V. Konstantinos daha sonra bu teolojik temeli ve ikonakırıcılığı empoze eden seferberlikle ilgisini kendi yazılarında geliştirmiştir. Yirmi dört yıllık uzun bir saltanattan sonra III. Leon 741'de huzur içinde öldü. Dikkati çeken başarıları arasında bir önceki yıl Akroinon'da Arapları kesin bir şekilde yenişi; hukuk sistemini düzeltmek için öngörülen diğer reformlar arasında rüşveti önlemek için yerel yargıçlara ücret ödenmesini kararlaştıran yeni bir yasa, *Ekloga*; ve Doğu Illyricum'daki kilise piskoposluk bölgesinin Roma kontrolünden Bizans'a aktarılması yer alıyordu. Bu durum Güney İtalya'nın Yunanca konuşan bölgelerini, Sicilya'yı, Balkanlar'ı ve Yunanistan'ı ve de bunların vergi gelirlerini yeniden Bizans başkentinin yörüngesine sokuyordu ki doğal olarak Romalı piskoposlar buna karşı çıkıyorlardı. 731 yılında Papa III. Gregorius da ikonakırıcılığı lanetlemek üzere yerel bir konsil topladı ve bu durum Roma ile Konstantinopolis arasında dinsel bir hizip yarattı. Papa'nın halefleri Illyricum arazilerinde hak iddia etmeyi sürdürdüler. Bununla birlikte Leon'un saltanat yılları imparatorluğa istikrar getirdi; imparatorluk savunmasının güçlenmesine neden oldu ve Müslümanların yayılmasını kontrol altında tuttu. İkonakırıcılık, muharebede ilahi lütfu yeniden kazanma amacına, henüz ikonaların toptan yok edilmesine gerek kalmadan erişmiş görünüyordu.

743 ile 843 arasındaki yüz yıla, dinsel imgeler etrafındaki kavgalar damgasını vurdu. Kısa ama şiddetli bir iç savaştan sonra V. Konstantinos (741-775) başkentte kontrolü ele geçirdi ve kendi ikonakırıcılık teorisini geliştirmeye başladı. Boyanmış tahtaların her türlü putperestlik kabilinden ululamalarla içinde yer almadığı bir manevi ibadet şeklini savunuyordu. Hıristiyan inancının bu ikonasız teolojisi onun *Peuseis*'inde (*Soruşturmalar*) geliştirilmiştir ve burada İsa'nın gerçek imgesinin Komünyon ve Hıristiyan'ın en güçlü simgesinin ise haç olduğunu vurgulamaktadır. İkonakırıcı inancı ve uygulamayı pekiştirmek için bir Ekümenik Konsil hazırlığı içinde olan V. Konstantinos, ikonacı muhalefete karşı koyabilmek için bir di-

zi tartışma geliştirdi ve piskoposların doğru teolojiyi desteklemelerini garanti etmeye çalıştı. Sonunda 754 yılında Hiereia'da (İstanbul'da şimdiki Fenerbahçe) toplandıklarında, ikonakırıcı piskoposlar ikonların ululanmasını, kutsal kitaplardaki metinlere göndermede bulunarak ve Hıristiyanların ağaç gibi, boyanmış imgeler gibi adi maddi nesnelere gerek görmeden ibadet etmeleri gerektiğini vurgulayarak, putatapıcılık olarak suçladılar:

> Biz Hıristiyanların evrensel açık fikirli kilisesi Yahudilikle paganlık arasında bir yerde durduğu için, ... Yahudiliğin ...kanlı fedakârlıklarını onaylamadan ve ayrıca paganizmin lideri ve mucidi olduğu iğrenç sanatın putlar yapıp onlara tapınma uygulamasının tümünü küçümseyerek... ibadet ve sofuluğun yeni yolunda yürümektedir.

Roma Konsil'e katılmadı ve aldığı kararları da reddetti. Her ne kadar toplantıların tutanakları daha sonra yok edildiyse de, korunan ve 787 yılında reddedilen *Tanımlar* saklı tutulursa, Konstantinos'un en önemli rolü oynadığı açıktır. Konsil'in kararlarını, dinsel tasvirleri boyayan ve kendi kültlerini savunan ısrarlı ikon ululayıcıların, esas itibarıyla keşişlerin, zulüm görmesi ve öldürülmesi izlemiştir. Bunlar arasında en ünlülerden bir tanesi Genç Aziz Stefanos'tu.

Konstantinos, 740'larda hıyarcıklı vebanın yeniden baş göstermesi üzerine, şehrin başlıca su kemerinin onarılmasının yanı sıra büyük depremde hasar gören abidelerin de onarılması için işçileri şehre topladı. Iustinianos'un vakfı olan Aya İrini Kilisesi, ikonakırıcı tarzda, apsisine konulan mozaik haçla yeniden inşa edildi ve o zamanlar revaçta olan sembolik sanatın etkileyici bir örneği olarak hâlâ beğeniyle izlenebilir. Kuşkusuz haç, ikona ululayıcılar tarafından da, İsa'nın gücünün en etkili simgesi olarak hürmet görüyordu; takdislerde ve koruma, tedavi ve cinleri kovalamak için ikonakırıcılarca da ikona ululayanlarca da benzer şekilde kullanılıyordu. Bununla birlikte 751 yılında ikonakırıcı imparator Ravenna'yı Lombardlardan kurtarmayı başaramadı; (altıncı bölümde işaret edildiği gibi) Batı'ya herhangi bir askerî yardım gönderilemedi. Bunun

nedeni kısmen, V. Konstantinos'un Araplara, Slavlara ve Bulgarlara karşı oldukça başarılı düzenli seferler yapıyor olmasıydı. Askerî zaferlerinin bir sonucu olarak, imparatorluğun muzafferiyeti düşüncesi, ikonakırıcılığın dinsel politikasını görmezlikten geliyordu ve savaşlarda yer alanlar çoğu kez ikonakırıcılığın ateşli taraftarları kesiliyorlardı. V. Konstantinos 775 yılındaki ölümüyle, Atinalı bir kız olan Irene'yle evlenmiş olan oğlu IV. Leon'a (775-780) çok daha güçlü bir imparatorluk bırakmış oldu.

Kırk beş yıllık ikonakırıcı politikaya rağmen İmparatoriçe Irene kocası IV. Leon'un 780 yılındaki ölümüyle dul kalınca, bu politikayı tersine çevirmeye karar verdi. Bu, başta keşişler olmak üzere sürgündeki ikona ululayıcılarca desteklenen şaşırtıcı ve cesaret isteyen bir değişiklikti. On altı yaşındaki oğlu VI. Konstantinos'un adına Irene, Konstantinopolis'te bir başka Ekümenik toplantı düzenledi. Papa I. Hadrianus ve doğudaki üç patrik davet edildi ve temsilcilerini yeni seçilmiş olan (Konstantinopolis) patriğin başkanlığında toplanan Konsil'e gönderdiler. Irene, sivil hükümetinin başkanı Tarasios'u bu makama terfi ettirmişti. 786 yılında, ikonakırıcılığa sadık piskoposların müdahale ettiği felaketli bir ilk toplantıdan sonra Konsil 787 yılında Nikaia'da (İznik) yeniden toplandı ve ikonakırıcılığı, Kilise geleneğinde ortaya çıkmış bir yenilik olarak açıkça suçladı. Başlıca azizlerin hayatlarında görülen mucizelere göndermelerde bulunularak haklılaştırılan ikona ululayıcılık yeniden tesis edildi ve azizlerin ikonaları ve kutsal emanetlerinin olmadığı hiçbir yeni kilisenin inşa edilemeyeceği yolunda yirmi bir kanon yayımlandı. İkona ululayıcıların temel tezi, Tanrı'nın Oğlu'nun insan şeklinde beden almasının, İsa'nın dünyada görüldüğü şekilde tasvir edilebileceğine izin verdiği şeklindeydi. Asıl ibadet (*latreia*) yalnızca Tanrı'ya hasredilirse de, bu tasvir görece bir hürmetle (*proskynesis*) ululanabilirdi:

> Haklı olarak İsa'nın iki doğada tek şahsı olduğunu doğrulayan Tanrı'nın kutsal Kilisesi, Tanrı tarafından, O'nun günahları affettiren saltanatını hatırlasınlar diye O'nu ikonalarla tem-

sil etme konusunda görevlendirilmiştir (787 Konsili'nin Altıncı Birleşimi).

Konsil bütün ikonakırıcı metinlerin yok edilmesini emretti.

İmparatoriçe Irene yarım yüzyıldır ikonakırıcılığın yaratmış olduğu bölünmeleri hiç kuşkusuz istismar etti ve kendisine daha fazla kontrol olanağı verdiği için Bizans'ı yeniden ikonaların ululanmasına yönlendirme fırsatını kaçırmadı. Oyma putları yeniden ihya etme konusundaki güçlü arzusu hiç de sofuca değildi. Zira VI. Konstantinos onun etkisinden kurtulup kendi başına yönetmeye başlayınca, yirmi altı yıl önce onu doğurduğu aynı erguvan renkli odada gözlerini kör ettirdi. 797'den 802'ye kadar oğlunun yerine geçti ve yasalar çıkararak, Halife Harun el-Reşid ve Şarlman'la görüşmeler yaparak imparator olarak hükümranlık etti. Adına bastırılan bir sikkenin her iki yüzünde, emsalsiz bir şekilde, tacında, küresinde ve asasında haç olduğu halde onun portresini görmek mümkündür (resim 11c). Maliye nazırı onu bir saray darbesi ile devirdiği zaman, kocası IV. Leon'dan daha uzun süre saltanat sürmüştü.

İmparator V. Leon, 815 yılında ikonakırıcılığın ikinci aşamasını, askerî başarı beklentisiyle yakından ilişkili bir yeniden atılım şeklinde başlatmış oldu. Şimdi bu V. Konstantinos ile sıkı sıkıya ilgiliydi. Önceden sahnelenmiş bir şekilde, Konstantinos'un anısına saygılı olan askerler Kutsal Havariyyuna bağlı olan mozoledeki imparator mezarlarına girdiler ve kahramanlarını kendilerini zafere yöneltmeye davet ettiler. V. Leon (813-820) ve II. Mihail (820-829) yönetimi altında ikonakırıcı güçler Bulgarları kontrol etme konusunda kimi başarılar elde ettiler ve çok bilgili olduğu için gramerci (*grammatikos*) diye adlandırılan Patrik Ioannes ikonaların yok edilmesi için yeni gerekçeler geliştirdi. İmparator Theophilos'un (829-842) saltanat yıllarında bu gerekçelerle ikonaları boyamak ya da ululamak konusunda ısrar edenlere karşı daha etkili zulümler sahnelendi.

Bununla birlikte Theophilos'un ölümünden sonra dul eşi Theodora, küçük oğlu III. Mihail adına iktidarı ele geçirdi. Birkaç askerî yetkilinin ve kendi erkek akrabalarının meydan oku-

masına rağmen, baş hadım Theoktistos'un yönetimindeki saray hiyerarşisi ve daha önce sürgüne gönderilmiş olan ululayıcı keşişlerle sağlam bir ittifak kurmayı başardı ve bir kez daha imparatoriçe ikonakırıcılığı tersine çevirdi. Theodora, işkence görmüş ve hapsedilmiş olan Methodios'u patrik olarak seçti ve ona, doğru inancın geri döndüğünü göstermek üzere yeni bir ayin kitabı (*Ortodoksluğun Synodikonu*) yazma görevi verdi. 787 Konsili'nin kararları tekrar doğrulanarak 10 Mart 843'te ikonaların ululanması yeniden kabul edildi. İkonakırıcı bütün metinlerin yok edilmesi yeniden emredildi. Theodora ayrıca genç prens Mihail'in sapkınlıkla herhangi bir ilgisinin kalmaması ve zarar görmemesi için Kilise'den kocası Theophilos'un ikonakırıcılığının ölümünden sonra affedilmesini talep etti. *Synodikon*'da ikonakırıcı III. Leon ve V. Konstantinos'un adları zikredilirken, Theophilos'un adı lanetlenmiş sapkınların adlarının uzun listesi içinde zikredilmedi; *Synodikon* Büyük Perhiz'deki ilk pazar günü Ortodoks kiliselerinde hâlâ okunur.

Olayın, daha sonra anıldığı adıyla, "Ortodoksluğun Zaferi", her ne kadar 9. yüzyıldan hiçbiri günümüze ulaşmamışsa da, ikonalarla yad edildi. Şimdi *British Museum*'da bulunan 14. yüzyıldan kalma bir örnek, imparatoriçeyi III. Mihail ve Patrik Methodios'la birlikte bir sıra ikonasever şehit, birkaç keşiş ve bir (hayal mahsulü) rahibenin, Theodosia, üzerinde Bakire ve Çocuk'u ululurken göstermektedir (resim 27). Resimlerle süslenmiş mezmurlar da ayrıca sayfa kenarlarına konmuş ve çoğu kez ikonakırma tartışmasını yansıtan (örneğin Gramerci Patrik Ioannes'in ikona sevenlerce ayaklar altında çiğnenmektedir, resim 15) pek çok görüntüyle, insan resimlerinden oluşan sanatın yeniden başladığını yansıtmaktadır. Ünlü Khludov Mezmuru da dahil bu türden üç elyazması, 843'ten hemen sonraki tarihlerden kalmadır ve daha sonrakiler için modellik görevi yapmıştır. Öte yandan abidelerde sembolik ikonakırıcı sanat epeyce yıl yerinde kalmıştır: Hiçbir ikonasever haça mümkün değil itiraz edemez. Yalnızca 866'da Konstantinopolis'teki Aya Sofya'nın apsis dekorasyonu, tahta çıkmış Bakire ve Çocuk'un mozaik görüntüsüyle süslenmiştir. Patrik Photios Pas-

kalya Pazarı'nda önemini anlattığı bir vaazla açılışını yapmıştı ve mozaik hürmet edilmek üzere yerinde durmaktadır. Başka yerlerde, insan resimlerinden oluşan sanatın ve mozaiklerin üzerine badana çekilmiş ya da kapatılmış olanları restore edilmiştir. Mucizevi bir şekilde Selanik'teki Hosios David Kilisesi'ndeki özgün Ezekiel'in Hayali mozaiği yıldırım düşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Her ne kadar patrik, ikonakırıcılığın geri dönmesinden korkuyorduysa da, Ortodoksluğun Zaferi ikonaların ululanmasını sağlamıştı. İkonalara şerefli yerlerinde bir daha hiç kafa tutulmadı.

İkonakırıcılık hakkındaki bu özetlemeden, etkilerine yönelik bütün modern yeniden kurgulamaların yeterli olmayan kanıtlara dayandığının anlaşılmış olması gerekir. Bunun nedeni, muzaffer olan ikonaseverlerin, rakiplerinin kanıtlarını yok etme konusunda ısrarlı olmalarıdır. Görmüş olduğumuz üzere, 787'de bir kez daha 843'te, bütün metinleri yakarak ikonakırıcı teolojinin izini tümüyle ortadan kaldırmak istemişlerdir. Bu sistemli yok ediş, ikonakırıcıların ulaşmak istedikleri hedefin kanıtlarının pek çoğunu ortadan kaldırmıştır. V. Konstantinos tarafından yazılan *Peuseis*'in (Soruşturmalar) tam metni; 754 ve 815 İkonokırıcı Konsillerinin kararları ve de *İoannes Grammatikos*'un [Gramerci İoannes] teolojik yazılarının tümü kaybolmuştur. 754 yılında ikonakırıcı ilahiyatçılarca yayımlanan temel *İmanın Tanımı*'nı, 787'de cümle cümle okunup reddedildiği için biliyoruz. İkonakırıcılarca yaptırılan birkaç devasa apsis haçı, geride gölge gibi bir iz bırakarak, daha sonra Bakire ve Çocuk'un tasvirleriyle yer değiştirmişti. Ve ikonakırıcı dönemin pek çok seküler sanat eseri, örneğin at ve araba yarışları sahneleri, dine saygısızlık gerekçesiyle yerlerinden edilmişti.

İkonakırıcılık doğası gereği yıkıcılığı içerir. Ancak, kaç adet ikona ya da resmin, freskin ya da tezhipli elyazmasının fiilen ateşlere atıldığı, üzerlerinin boyandığı ya da yok edildiği bilinmiyor. Günümüzdeki tahminler değişiklik göstermektedir. Kaybolan şeyleri belgelemek ve sanatın nasıl olmuş olabileceğini yeniden kurmak kuşkusuz olanaksızdır. Ancak ikonakırıcı tahribat belgelenmiştir: Konstantinopolis Patrikhanesi'nde da-

ha önce odaları süsleyen kutsal tasvirler, 760'lardan sonra haçlarla yer değiştirmiştir. İkonakırıcı dönemden günümüze ulaşmış elyazmaları şimdi kesilip çıkarılmış olan tasvirlerden yoksundur ve 843'ten hemen sonra üretilen mezmurlarda, ikonaların üzerinde ikonakırıcı resimlerin örnekleri vardır.

Bu ikonakırıcı tartışmanın yer aldığı yüzyılı anlamamızın tek yolu onu daha geniş bağlamına oturtmaktır. Bizanslılar 730 ile 843 yılları arasında, İslam fetihlerinin yaratmış olduğu tehdit, imparatorluğun yitirilmesi ve dünyanın sonunun geldiği beklenişlerinin harekete geçirdiği büyük bir karışıklık sırasında kutsal tasvirlerine karşı çıktılar. Bizans, yeni durumuyla uzlaştığı ve varoluşunu sürdürme kapasitesi konusunda güven kazanınca, ilki 787'de ikincisi 843'te imparatoriçeler Irene ve Theodora'nın önderliğinde ikonalarına geri döndü. 9. yüzyılın başlarında olduğu gibi kendini tehdit altında hissedince Bizans, askerlerin önderliğinde derhal askerî başarıyla ilgili bir politikayı benimsedi. İkonakırıcılığın 815'ten 843'e kadar olan ikinci safhası, ancak Bizans'ın varlığına yönelik yeni yıkıcı askerî tehdidin bir yansıması olarak kavranabilir.

Her iki tarafça ortaya atılan iddialara daha yakından bakacak olursak, bunların İslam tehdidiyle nasıl doğrudan ilgili olduğunu görürüz. İkonakırıcılar dinsel tasvirlerin tehlikeli olduğunu ve insanları putperestliğe yönelttiğini ve bu suç nedeniyle de cezalandırılmaları gerektiğini iddia ediyorlardı. Ayrıca, ikonaların artık etkili olmadığını, Hıristiyan inananları koruma ve sağaltma gücünü kaybettiğini söylüyorlardı. III. Leon 730'da ikonakırıcılığı resmî politika olarak başlattığında her iki iddia da ileri sürülmüştü. Buna karşı ikonaseverler, sanatçıların İsa'nın insan tasvirlerini yapmalarına izin veren Enkarnasyon doktrinine dayalı daha karmaşık tezler ortaya atıyorlardı. Şamlı Aziz Ioannes ve diğerleri ikonaların ululanması yoluyla Hıristiyanların daha ileri bir ilahi uyanıklık düzeyine yöneltilebileceğine inanıyorlardı.

İkonalar üzerine yapılan tartışma sürecinde Bizans kendi kutsal tasvirlerini, putkırıcı Arapların etkisine karşı kendi sanatını tanımlamak üzere bir aracı gibi kullandı. Bizanslılar İs-

lamiyetin, Tanrı'nın Yahudilere ve Hıristiyanlara daha önceki vahiylerine göre üstünlük iddiasında olduğunu biliyorlardı. Bu iddia Müslüman sikkelerinde ve Kubbet-üs Sahra gibi abidelerde övülmüştür. Kuran'dan sureler, İsa'nın bir başka peygamber olduğu, Tanrı'nın Oğlu olmadığı mesajını tekrarlar. Hıristiyan sanatçılar, Yeniden Diriliş'e olan inançlarını vurgulamak için Çarmıha Gerilme'yi öne çıkararak buna karşı bir hamle yapmışladır. İsa'nın öldükten sonra dirildiğine inanmayan Müslümanlarca kuşatılmış olan Sina Dağı'ndaki manastırda ikonakırıcılık döneminden kalma ikonalar ölü İsa'yı Haç üzerinde tasvir etmektedir. İsa'nın öldüğü, gömüldüğü ve göğe yükselmeden önce tekrar hayata döndüğü noktası vurgulanmaktadır. Hangi ilahi vahyin gerçek olduğu bütün dinler için geçerli olan bir şeydir ve binalarda ve ikonalarda olduğu kadar siyasi propagandanın çeşitli yönlerinde de ifadesini bulur.

İkonakırıcılık ayrıca toplumun pek çok kesimini, özellikle de ikona yapanları ki bunlar çoğunlukla ikona üretmeye devam ettikleri için zulüm gören keşişlerdi; ve her ikisi de başkentte olan Studios ve Khora gibi ikonakırıcılığa direnen manastır cemaatlerini de etkilemiştir. İkonasever keşişler çeşitli yerlere sürgün edilmişler; ikonakırıcılığa dönüşü bağrına basan diğerleri de bu ve benzeri daha önce ikonasever olan merkezlere yerleştirilmişlerdir. Aynı şekilde, evlerinde ikonaları ululayanlar ve esas itibarıyla kadınlar hapsedilme ya da daha beter riskler taşımışlardır. V. Konstantinos'un emriyle Aziz Stefanos ve takipçileri hapsedildiklerinde hapishane görevlisinin karısının, ululamalarını sürdürebilsinler diye gizlice onlara kendi ikonalarını getirdiği rivayet edilmektedir. Kendi teolojilerine bağlı kalan ve uzlaşmayı reddeden her iki taraftaki din adamları etkilenmiştir: İkonasever patrikler Germanos ve Nikephoros çekilmeye zorlanmışlar; Pavlos (Bizans'ta çok olağanüstü bir şey) görevinden feragat etmiştir; 786 Konsili'ne engel olan ikonakırıcı piskoposlar cezalandırılmış ve 843 yılında istifa etmeyi reddeden Patrik Gramerci Ioannes sürgüne gönderilmiştir.

Ancak, belki de en fazla etkilenen sektör, V. Konstantinos döneminde inanmış ikonakırıcılar haline gelen ve 8. yüzyıl or-

talarında hem Araplara hem de Bulgarlara karşı onun yönetiminde zaferler kazanmış olan askerlerdi. Askerlerin gözünde doğru ikonakırıcı teoloji, Bizans'ın dış düşmanlarına karşı kazanılan askerî zaferleri getirmişti. İmparatorluğun dışında, diğer Hıristiyan merkezlerde kaydedilen tepkiler de ikonakırıcılığın ne kadar ciddiye alındığını göstermektedir. Kudüs yakınlarındaki manastırında Şamlı Aziz Ioannes (c. 675-743/4) kutsal ikonaların ayrıntılı bir savunusunu hazırladı. Roma'da ikonakırıcı teoloji, *Monotelitizm* gibi bir başka doğu sapkınlığı sayılıyordu ve kesin bir şekilde karşı çıkılıyordu. Bununla birlikte daha kuzeyde, Frenk ilahiyatçılar, 787 Konsili'nin hatalı tercüme edilmiş kararlarını öğrendikleri zaman, ikonasever mazeretlerin putperestlikle ilgili yönlerini görünce şaşkına döndüler. İmparatorluk sınırlarının ötesinde bile ikonakırıcılığın tezleri ve bunların sonuçları ciddiye alınıyordu.

İkonakırıcılığın muazzam dolaylı sonuçlarının en etkileyici işareti belki de ikonaseverlerce her türlü bilginin ikonakırıcılıktan arındırılması çabalarıdır. 843'ten sonra birkaç onyıl, Patrik Photios, ikonakırıcılığın geri dönmesinden korktu ve mahkûm edildiği zaman bile bu politikanın iktidar ve güce sahip olduğunu belirterek onun zararları hakkında yazdı. Haklı çıkmadı. Ancak, ikonakırıcı teolojinin yok edilmesi tümüyle başarılı olamadı zira Avrupa'daki Reform sırasında, dinsel tasvirleri eleştiren Protestanlar, tam tamına Bizans deneyiminden kalma kavramlara ve metinlere göndermelerde bulundular. Daha sonraki ikonakırıcı deneyimle karşılaştırılması, dinsel tasvirler konusundaki Hıristiyan endişesinin altında yatan nedenleri de ayrıca teyit etmektedir: İkonaların eski pagan tanrıların tasvirlerine benzer işlevleri vardı. Tüm antik uygulamalar ikonaların ululanmasıyla yeniden üretilmiş oluyordu: Bunlar öpülüyor ve tapınılıyordu; önlerinde lambalar, mumlar ve buhurlar yakılıyordu ve dualar bu ikonalarda temsil edilen kutsal kişilere yöneltiliyordu. İkonakırıcılar bu tür davranışları, boyalı tahtanın cevap verebileceği gibi hurafeler yaratan pagan putperestliğinin yeni bir biçimi olarak lanetliyorlardı. Müslümanlar da bu benzerliği fark etmişler ve Hıristiyanlığın, "putperestlerin dinine

benzediğini" iddia etmişlerdi. İkonaseverlerin Hıristiyan ikonalarını pagan ikonalarından ve yalnızca Tanrı'ya adanmış olan gerçek ibadetten ayırma konusundaki kararlılıklarının nedeni budur. Bu konu bugün de kimi Ortodoks çevrelerde hâlâ hassas bir konudur.

İkonakırıcılığın asli önemi olduğunu iddia etmek, dönemin diğer başarılarını küçültmez. Büyük ölçüde küçülmüş imparatorluğun sakinlerinin çoğu, 8. ve 9. yüzyılları yüksek askerî tehdit dönemi olarak yaşadılar. Arap ve Bulgar güçlerini yenmek suretiyle III. Leon ve V. Konstantinos imparatorluğun devamını garantilediler. Gerek Doğu gerekse Batı sınır boylarının yerel sakinleri aynı düzenli yıkıma maruz kalmadılar. Her ne kadar Konstantinopolis yeniden kuşatılacaksa da, 1204'e kadar bütün saldırılara karşı koydular. Hukuk reformları, *thema* askerî yönetiminin güçlendirilmesi, hanedan yönetiminin restorasyonu ve Konstantinopolis'in Doğu Akdeniz'de yeniden belli başlı bir pazar haline getirilmesi Bizans'ın hayatında ikonakırıcılıktan daha önemliydi. V. Konstantinos tarafından biçimlendirilen ve kendinden sonra gelenlerce taklit edilen askerî zaferle ikonakırıcılık arasındaki sıkı ilişki, insan resmi içeren sanatın sistemli bir şekilde yok edilmesinin sorumlusu sayılmalıdır. Konstantinopolis'te 730'dan önce yapılmış ve günümüze kadar ulaşmış yalnızca bir tek ikona bulunurken; ikonasever sanatçılar ve keşişlere zulmediliyor, işkenceden geçiriliyor ve öldürülüyorlardı.

İkonakırıcılık savaşları ayrıca ikonakırıcılık konusunda erkek desteği ve imparatoriçeler Irene ve Theodora'nın başarıyla tersine çevirdikleri kadın muhalefeti biçiminde çok çarpıcı bir tezada da dikkatleri çekmektedir. Bu iki kadın, kişisel inançtan daha çok siyasal endişelerle hareket etmiş görünmektedirler. Özellikle Irene, 780'de imparatorluk otoritesini eline geçirip Yedinci Konsil'i topladığında ve daha sonra oğlunun yönetimine son verdiğinde bu konuda etkili bir örnek ortaya koymuştu. Kuşkusuz bütün çevrelerde bu kabul görmedi. Kimi Batılı gözlemciler Irene'nin imparator olarak hükümranlık yapabileceğine inanmayı reddettiler. Frankların kralı Şarl'ı bu göre-

ve getirebilmek için imparatorluk makamının boş olduğu iddiasını ortaya attılar. 800 yılının Noel gününde Aziz Petros'un mezarında dua etmeye giden Papa III. Leon, Şarl'ın taç giymesinin doğaçlamasını yaptı. Şarl "Romalıların İmparatoru" olarak ilan edildi. Papa, Irene'nin hükümdar olduğunu ve bu yeni unvanın Bizans'ta kabul edilmeyeceğini biliyordu. Şarl'ın kendisi bu törenin ilişkilere getirmiş olduğu kopukluğu gidermek için Irene'nin iş evliliği teklifine, –ki buna göre her ikisi de kendilerine ayrılmış olan siyasal alanda imparatorluk unvanını kullanabileceklerdi– olumlu yaklaştı. Irene aleyhine isyanı kışkırtan olay bu oldu. Bununla birlikte onun ortaya koymuş olduğu örnek, yalnızca Theodora tarafından değil, daha sonraki imparatoriçeler tarafından da izlendi. Bizans'ta dul kalan hükümdar anneleri, Irene ve Theodora'nın yapmış olduğu gibi, kendi küçük oğullarına imparator naipliği yapmayı sürdürdüler.

Kendi ikonalar kültünü yaratırken Bizans Hıristiyanlığı, putlar konusundaki yerleşik yorumdan da ayrıldı. Daha sonraki tüm Bizans sanatı bu sırada biçimlenen ilkeler üzerine kuruldu. İkonalara olan güven, evlerdeki tasvirlerde olduğu kadar, Konstantinos'un Aya Sofya'daki mozaikleri ve Iustinianos'un Bakire'nin yanındaki ya da İsa'nın ana girişin üzerindeki tasvirlerinde olduğu gibi etkileyici kamusal sanat gösterileriyle kutlandı. İkonakırıcılık dönemleri, Kilise'nin resmî politikasına karşın kendi ikonalarını muhafaza eden hapishane görevlisinin karısı gibi, kadınları cesaretlendirerek muhtemelen bu odaklanmayı güçlendirmiştir. Bu nedenle, Bizans ikonakırıcılığını tersine çeviren Irene ve Theodora'nın bunu dindarlıklarından çok iktidar aşkıyla yapmış olmaları ironiktir. Belki istemeyerek, onlar da ikona boyama, fildişi oyma, elyazması tezhipleme, mozaik ve fresk gibi Bizans sanatının kalite göstergesi olan sanatsal geleneklerin büyük oranda gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Eğer ikonakırıcı imparatorlar Bizans'ı Araplardan korumuşlarsa, ikonasever imparatoriçeler de Hıristiyanlığın kutsal kişilerinin muhteşem tasvirlerini altı yüz yıl –ve imparatorluğun dışında daha da uzun süreler– yaşatmışlardır.

11

Eğitimli ve Belagatli Bir Toplum

> Askerî el kitaplarını ve tarihleri ve Kilise'nin kitaplarını okuyun... Eğer titiz bir dikkat gösterirseniz onlardan kazançlı çıkarsınız... ahlak ve strateji üzerine akıllıca öğütler; hemen hemen bütün Eski Ahit strateji öyküleri. Dikkatli bir okuyucu... ayrıca Yeni Ahit'ten de pek çok şey kazanacaktır.
>
> Kekaumenos (emekli general),
> *Oğullarına Öğütler*, 11. yüzyıl

İkonaların rolü hakkındaki tartışmaların geniş olarak bilindiği, inatla savunulduğu ve kuşaktan kuşağa aktarıldığına inanmanın bir nedeni Bizans'ın okuma-yazmaya çok değer veren belagatli bir toplum olmasıydı. Köy ve kilise okulları, rahipler, keşişler ve özel öğretmenler okumayı öğrenmenin bir yolunu temin ediyorlardı. Temel okuma-yazmanın ötesinde de öğrenim mümkündü ve başkentte eğitim, yönetim, ordu ve Kilise için yüksek nitelikli insanları yetiştiren düzeylere erişiyordu. Ve her alanda önde gelen pozisyonlar liyakate bağlı olduğu için eğitim toplumsal hareketliliğin, yüksek makamların ödüllerinin anahtarı ve toplumsal şöhretin bir aracı olarak görülüyordu. Dairesel bir süreç içinde toplumun genç üyelerinin eğitimi aile refahında artışa yol açabiliyor, bu durumdan her türlü ilişki yarar gö-

rüyor dolayısıyla eğitim olanaklarına ve Bizans'ta bilim adamlarının statüsünü güçlendiren ve pekiştiren entelektüel etkinliklere yatırım yapılıyordu. Bizans'ın bilgiye olan saygı ve hayranlığı, imparatorluğun kültürünün belirleyici bir özelliğidir.

Yüksek öğretimin yalnızca ruhbanlık kariyerini hedefleyenlerle sınırlı olduğu Batı'dan farklı olarak Bizans'ta yetenekli her erkek çocuk onu elde edebilirdi. Gündelik iletişim için kendi sözcükleri ve aksanıyla sokağın dili kullanılırken, yüksek öğrenime, Homeros'un destanlarını Ortaçağ Bizansı'nın diliyle bütünleştiren klasik Atina (lehçesi) Yunancası egemendi. Bizanslı bilim adamları yazılarında eski Yunanca'yı kullanırlar ve hatta konuşurlardı. Kuzey Avrupa'da Batılı çağdaşları kendi ulusal dilleri olan Germanik, Anglosakson ve yavaş yavaş Fransızca, İspanyolca ve İtalyanca'ya evrimleşecek Latince kökenli dillerden çok farklı bir dil olan Yunanca ve Latince'yi yabancı dil olarak öğreniyorlardı. Her ne kadar Cicero, Vergilius ve Ovidius gibi klasikleri, Bizanslıların Yunanca'ya olan tutkunluğuna benzer bir şekilde inceliyorlarsa da, karşılaştırılabilir bir devamlılıktan yoksun bulunuyorlardı. Yunanlılardan daha eski bir linguistik geçmişe yalnızca Çinliler sahiptir.

Bizans eğitim sistemi hep, antikitenin yedi yüksek bilimine bağlı klasik eğitim olmuş ve öyle kalmıştır: Edebiyatla ilgili üç konuyu (gramer, retorik, mantık) matematikle ilgili olanlar (aritmetik, geometri, uyum bilgisi(müzik) ve astronomi) izlerdi. Her ne kadar yalnızca yüksek sınıflardaki öğrenciler Platon ve Aristoteles'in metinlerini okuyorlardıysa da, felsefi tartışma bütün derslerde yönlendiriciydi. Çocuklar temel harflerle başlarlar ve alfabeyi balmumu tabletler ya da taş tahtalara yazarlardı. Daha sonra Ezop'un fabllarını öğrendikten sonra (MÖ 2. yüzyıldan bir gramerci olan) Dionysios Thraks'ın *Gramer Sanatı*'ndan alıştırmalara geçerlerdi. Şiiri, esas itibarıyla Homeros'un destanlarını ezberleyerek öğrenirlerdi. Günde ortalama otuz dizeyi ezberleyebilir ve anlayabilirlerdi, dolayısıyla 15 binden fazla dizesi olan *İlyada*'yı tamamlamak çok zaman alıyor olmalıdır. Şiir ve gramerden sonra on üç-on dokuz yaşlarındaki öğrenciler Antakyalı Aphthonios'un kısa örnek metinlerin-

den (*progymnasmata*) ve bunun daha sonraki derlemelerinden, etkili konuşma yapma ve hitabet sanatı olan retorik için hazır olurlardı. Demosthenes ve Libanios'un metinlerini okurlar ve sözgelimi, imparatorluk düğünleri gibi özel durumlar için hazırladıkları kendi konuşmalarını sunmanın uygulamasını yaparlardı. Bütün bunlar, başkentte yoğunlaşmış olan matematik ve felsefeden oluşan yüksek bilimlerden önce olurdu.

Bu pagan ders programı çok güçlüydü. 5. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar büyük bir değişiklik geçirmeden izlenmişti. Eğitimli Bizanslılara Antik Yunan'ın ilkelerinden derlenmiş seküler temelli bir eğitim sunuyor ve Hıristiyan öğretisi ve teolojisi buna ekleniyordu. 11. yüzyılda kendi kendini eğitmiş askerî bir kişi olan Kekaumenos'un oğullarına verdiği öğütteki gibi, İncil yararlı öyküler kadar ahlâki kurallarla doluydu. Yüksek rütbeli görevlilerin pek çoğu gibi, o da seküler eğitimin önemi konusundaki bilinçlilik ile Hıristiyan inançlarına derin saygıyı birleştiriyordu. Bu durum ruhban arasında da, iyi bir seküler eğitimin yararlarının teolojik sorunların tartışılmasında yararlı olacağı için karşılık görüyordu. Örneğin 680-681'de toplanan Altıncı Ekümenik Konsil'in kayıtları, Hıristiyan kaynaklarının, patriklik kütüphanesinde bulunan resmî kopyalar karşısında gerçekliklerinin sınanması yolunda karmaşık yöntemlerin kullanıldığını göstermektedir. Ruhban sınıfı arasındaki yüksek orandaki okur-yazarlık ve entelektüel başarı Bizans Kilisesi'nin kendi teolojisini savunmasını sağlamıştır.

Bizans'ta, erken ortaçağlarda hemen hemen hiç örneği görülmeyen gelişmiş bir kayıt sistemi olağan sayılıyordu. Örneğin, hukuki kararlar devlet kançılaryası ve her iki taraf birer adet alabilsin diye üçer kopya yazılıyordu. 1315 yılında patrikhane mahkemesinde görülen arazi anlaşmazlığına ait bir davada, bir kadın ve görümcesi aynı arazi parçası ile ilgili olarak altı adet belge sunmuşlar ve bunlardan ikisinin de sahte olduğu anlaşılmıştır. İmparator Nikephoros Phokas'ın 968 yılında, bir yıl önce yapılmış bir anlaşmanın Batılı elçilik itiraz etmeye kalkışırsa bir kopyasını verebilecekleri yolundaki tehdidinde de görüldüğü gibi, diplomatik görüşmeler de titizlikle kaydediliyordu.

Vergi kayıtları önceki nesillerdeki toprak sahiplerine ilişkin ayrıntılara olduğu kadar ödemekle yükümlü olan kişilere de yer veriyor ve noterlerce düzenlenen özel akitler benzer ayrıntılar içeriyordu. İmparatorluk bürokrasisini, binlerce görevli ve eğitilmiş kâtibin etkinlikleri ve onların arşivleme sistemi ile nesiller boyu eğitilmiş memurlar ayakta tutuyordu.

Bunlara ek olarak, Bizans, yoksul ya da mütevazı kişilerce yapılmış yazılı olmayan akitleri de kabul ediyor ve yazılı kültürle ilişki içinde gelişen ve belagat olarak nitelenebilecek gelişmiş sözel bir eğitimi teşvik ediyordu. Bu durum, pek çok ortaçağ toplumunda olduğu gibi, ezberlenen ve nesilden nesle aktarılan şarkılar, öyküler ve anılarla oluşuyordu. Bu sözel kültür konusunda yazılı kanıtlar, işin doğası gereği pek zayıftır ama ana-babaların ve yaşlı akrabaların çocuklarına Antik Yunan tiyatrosundan alınma atasözlerini ve şiirleri, antik tanrı ve tanrıçalar hakkındaki öyküleri ve ahlâki değerleri aktarmaktan sorumlu oldukları pek çok durumda açıkça anlaşılmaktadır. Yalnızca birkaç örnek vermek için, inşaat, tarım ve ebelik becerilerinin aynı aile içinde kuşaktan kuşağa, babaların oğullarına demirciliği, annelerin yemek pişirmeyi ve dokumacılığı öğrettiği gibi öğretildiği belirtilmelidir. En önemli alan olan tıpta, yerel ebe hayat kurtarabilen tam anlamıyla akıllı bir kadındı. Saralılara ve cüzamlılara bakanlar genellikle sözel biçimlerle aktarılan deneyimlere dayanıyorlardı. Dolayısıyla tıbbi bilginin Galenos ve daha önceki uzmanlara dayanan elyazmaları geleneğinin yanı sıra, Bizanslı doktorlar hasta bakımında yazılı olmayan, sözlü olarak ifade edilen yöntemlere de başvuruyorlardı.

Klasik eğitim sistemine paralel olarak, manastırlar, ilk zamanlardan itibaren okuma-yazma bilmeyen ve kendisini Hıristiyan hayatına adayan erkek ve kadınlara, *Mezmurlar*'ı ve Kutsal Kitap öykülerini ezberleterek daha basit sözel eğitim veriyorlardı. Bununla birlikte kimi manastırlar bünyelerine aldıkları kişilerin, ayinlere bilgili bir şekilde katılabilmelerini sağlamak açısından okumayı öğrenmesinde ısrar ediyordu. Bu temel Hıristiyan eğitimi, çoğu kez kutsal metinlerin uzun pasajlarını belleğine alabildiği için kutsallık mertebesine ulaşan Bi-

zanslı azizlerin hayatlarında zikredilir. Çocuklar genel olarak aile içinde biraz Hıristiyan eğitimi alıyorlardı. Pek çoğu, yıllarca çalışmayı gerektiren yazmaktan çok okumayı öğreniyordu. Azizlerin *Hayatlar*'ı daha basit bir Yunanca ile yazılıyor ve "ruha yararlı" öykü ve mucize koleksiyonlarında da kullanılıyordu. Kimi kız çocukları da vasiyetname yazabilecek, mülk bağışlayabilecek ve manastır hayatında yer alabilecek kadar okumayazma öğreniyorlardı ama içlerinden çok azı bir 9. yüzyıl rahibesi olan Kassia gibi ilahiler, nükteler ve şiirler yazabilecek parlaklığa erişebiliyordu. Daha sonraki belgelere dayanılarak okuma-yazma üzerine yapılan araştırmalar, kadınlar arasında yazmanın olmasa bile, okumanın Bizans'ta Ortaçağ Avrupası'ndan daha yaygın olduğunu göstermiştir.

Eğitimin temelde pagan olan içeriği ile imparatorluğun Hıristiyan kültürü arasında kaçınılmaz olarak bir gerilim ortaya çıkıyordu. 8. yüzyıldan kalma bir metin, Konstantinopolis'teki heykellerin kaidelerine kitabeler yazmaya ve eski abideler hakkında yorumlarda bulunmaya kalkışan bir grup kendinden menkul yerel filozofun karşılaştıkları sorunlara hayranlık uyandırıcı bir ışık tutmaktadır. Bunların *Kısa Tarih Notları*, klasik heykel gruplarına ve bunların etkilerine, imparatorların portrelerine yapılan göndermelere, pagan ve Hıristiyan binaların kimliklerine ilişkin tanımları içermektedir. Yazarların araştırması, "Kraliçe Şehrin" pagan muhiti anlayışı ile yönlendirilmiştir. Antik heykellerin kötü niyetli etkilerine karşı, Philippikos'un (711-713) saltanatı döneminde, Kynegion'daki Bizans akropolünde vahşi hayvanların gösteri yaptığı antik arenada Himerios'un başına geldiği gibi, araştıranların üzerine düşüp onları öldürebileceği yolunda uyarıda bulunmaktadırlar. Teşhis edebildikleri kimi adlar hakkında saçma etimolojiler vermekte ve yaptıkları yorumlar için bilinmeyen otoriteleri kaynak göstermektedirler. Antik Yunanca kitabeleri okumak onlar için, bugün bizim için olduğu kadar zordu. Bununla birlikte klasik geçmişe karşı ilgi konusunda, birbiriyle yakından ilgili astronomi ve astroloji alanlarında da belgelendiği gibi, açık kanıtlar ortaya koymaktadırlar.

V. Konstantinos döneminde, yani 775'ten önce, güneş, ay, gezegenlerin hareketlerini ve dolayısıyla ay ve güneş tutulmalarını hesaplamada vazgeçilmez bir araç olan Ptolemaios'un *Kullanışlı Cetveller*'inin bir kopyası yapılmıştır. Yüzyılın sonunda Bizans sarayı, *Cetveller*'i zayiçesine bakmak ve geleceği kestirmek üzere kullanan bir müneccim tayin etmiştir. Aynı bilimsel geleneği, Hıristiyan bir keşişin, Theophilos'un, Halife El-Mehdi'nin (775-785) baş müneccimi olarak görev yaptığı ve pek çok Antik Yunanca eseri Süryanice ve Arapça'ya çevirdiği Bağdat'ta da görüyoruz. Theophilos'un yazıları Bizans'ta da iyi biliniyordu ve muhtemelen Kilise'nin genellikle uygun bulmadığı astroloji çalışmalarına daha fazla ilgi duyulmasına neden olmuştur. Bizans'ta bilimsel metinlerin yeniden ele alınması, *Hayatlar*'da açıkça görülen, Tarasios (784-806) ve Nikephoros (806-815) ve Studios manastırı baş rahibi Aziz Theodoros (826'da öldü) gibi şiir vezin ölçüleri ve doğru bir tarzda vecize yazma konusunda klasik eğitim almış olan 8. ve 9. yüzyıl patrik ve azizlerinin yazılı kültüründen daha çarpıcıdır.

Bu tür beceriler, Müslüman yönetimi altındaki Filistin manastırlarında da canlı tutulmuştur. 8. yüzyılın birinci yarısında Şamlı Aziz Yahya (Ioannes) ve onun evlat edinilmiş kardeşi Cosmas, matematik de dahil klasik bilimlerde olağanüstü iyi yetişmişlerdi. Kudüs yakınlarındaki Aziz Savvas'ın manastırı Mar Saba'da, Haçlılar dönemine kadar pek çok âlimin ve kâtibin katkıda bulunduğu zengin bir kütüphane vardı. Bununla birlikte 790'larda Müslüman yönetiminin daha az yumuşak olduğu sırada pek çok Filistinli keşiş, bilgilerini de birlikte getirerek Konstantinopolis'e taşınmıştır. Bunlardan birisi, Synkellos diye bilinen (kelime anlamı hücre arkadaşı, *synkellos*) Kudüs Patriği'ne hücre arkadaşlığı etmiş olan George, ilk altı bin yıldan, dünyanın yaratılışından Diocletianus'un saltanatına kadar dönemi kapsayan fazlasıyla uzun *Tarih*'iyle başkente gelmişti. İnsanlığın tüm geçmişini, dünyanın ilk gününden, *anno mundi*, başlayarak kaydetme geleneği imparatorluğun sınırları dışında da korunmuş ve Bizans içindeki tarihyazımına taze bir güç kazandırmıştı. Bunun etkisi, İtirafçı Theophanos'a atfedilen ve

Georgios Synkellos'un çalışmasını *anno mundi* 5777'den (MS 284/5) 6305 (MS 812/3) yılına kadar, muhtemelen onun derlediği malzemeyi kullanarak sürdüren *Vakayiname*'de açıkça görülür. Patrik Nikephoros da, yıl yıl olayları anlatan değil de, MS 602-769 arası dönem için Theophanos'un yazdıklarıyla ilginç karşılaştırmalar olanağı veren masalsı bir *Tarih* yazmıştır.

Studioslu Aziz Theodoros tarafından yazılan mektuplar da Bizans'ta büyük bir geleceği olacak belirli bir retorik formunun canlandırılması endişesini taşımaktadır. İkona destekçilerin anonimliğini korumaya çalışırken, Theodoros'un sürgünden gönderdiği mektupların belirli bir amacı vardır –ikonakırıcıların rakiplerini desteklemek. Bu mektuplardan ikonaları ululayan, dağınık ama liderlerinin teşvikiyle birbiriyle ilişkili fiili bir topluluğun yaratılışının izlerini görebiliriz. Aynı şekilde bir 10. yüzyıl başöğretmeninin mektuplarında derslerine gelmeyen öğrenciler ve paralarını ödemeyen ebeveynler hakkında ayrıntılı yakınmalara yer verilmektedir. Adını bilmediğimiz bu öğretmen, Sophokles'in bir kitabını satın almaktan duyduğu zevki kaydetmekte ve kopyalamak istediği antik bir metni ödünç vermeleri için arkadaşlarına yazmaktadır. Çok sayıda âlim ya da onların çömezleri, belki de içerikten ziyade üslupları için kendi mektup koleksiyonlarını düzenlemektedirler. Bu koleksiyonlarda, yemekler, iklim, (başkentten uzak olan yazarların durumunda daha da bariz bir şekilde vurgulanan) arkadaşlık, yardımlaşma sistemleri, hastalık ya da ölüm karşısında ifade edilen duygular, evlenme ya da doğum nedeniyle kutlamalar gibi Bizans hayatının özellikleri ağır basmaktadır. Mektup yazmak genellikle, adların adınca belirtilmesinden ve basit ifade tarzlarından kaçınılan retorikle ilgili bir uygulamaydı. Kimi zaman yazışanlar iletişimlerinin amacının ne olduğunu anlamakta zorluk çekiyorlardı; çoğu kez mesajı götürene, gerçek mesajı sözlü olarak aktarması konusunda talimat veriliyordu. Bununla birlikte Bizans'ta bu kadar çok mektup koleksiyonunun varolması, bu edebi iletişim yöntemi konusunda uzman olan gerek ruhban gerekse seküler entelektüellerin sıradan bir uygulamasını yansıtmaktadır. 9. yüzyılda bir teknik gelişme daha bü-

yük edebi çabaları harekete geçirdi: imparatorluk kançılaryasında ortaya çıkmış olması muhtemel bitişik yazının (miniskül/küçük harfler) gelişmesi. Latince yazmada da benzer bir iyileşme aşağı yukarı aynı zamanda ortaya çıktı ki bu her iki kültürde de kâtiplerin büyük harflerle yazmayı yavaş ve hantal bulmuş olduklarını düşündürmektedir. Bizans'ta bu değişiklik papirüs tomarlardan daha dayanıklı bir malzeme olan parşömene geçilmesiyle ilgiliydi. Bu süreç içinde kâtipler yalnızca yeni, daha hızlı yazı tarzını kullanmakla kalmadılar, aynı zamanda bölüm başlıkları, noktalama işaretleri ve kenarlara notlar yazmak gibi editörlüğe ilişkin değişiklikler de yaptılar. Böylelikle Antik Yunan bilgeliğinin önemlice bir kısmı gelecek için kurtarılmış oldu: örneğin Arkhimedes'in *Yüzen Cisimler Üzerine* adlı kitabının, 13. yüzyılda üzerine dua yazılmak için kazıyıp temizlenmiş bir parşömen üzerinde olduğu yakın zamanlarda bulunmuştur.

Matematik ve bilimsel konuların öğretimi, Eukleides ve Ptolemy'nin metinlerinin papirüsten parşömene aktarılmasıyla gelişmiştir. Bu süreçte iki önemli kişi, daha sonraki ikonakırıcı patrik Gramerci Ioannes ve takma adı Matematikçi ve Filozof olan ve ayrıca klasik tarzda vecizeler yazmış olan Leon'dur. İmparator Theophilos (829-842) döneminde Ioannes iki kez Araplara elçi olarak gönderilmişti ve onlar tarafından yürütülen bilimsel çalışmaların haberleriyle geri dönmüştü. Rivayete göre Leon'un ünü, bir öğrencisinin tutsak bulunduğu Bağdat'taki Abbasi Halifeliği'ne yayılmıştı. Bu öğrenciden Bizanslı bir uzmanın Eukleides'in teoremini ispatlayabileceğini öğrenince halifenin onun hizmetine talip olduğu söylenir. Ancak Theophilos, Leon'un gitmesine izin vermez ve onu başkentte pek çok Antik Yunan bilimsel ve edebi metninin kopyalarını üretecek bir öğretmen olarak istihdam eder. 863 yılında Theophilos'un kayınbiraderi Bardas yeni yüksek öğretim kurumları açtığında, Leon, "filozofların başı" olarak atanır ve dört kişilik asistan ekibiyle dörtlü matematik bilimlerinin her yönünü öğretir.

Her ne kadar Leon'un öğrencisinin öyküsü efsanevi görünse de hem Bağdat'ta hem de Bizans'ta yoğun bir entelektüel geliş-

menin olduğunu yansıtır. 9. yüzyıl Abbasi halifesi El-Me'mun, El-Mu'tesim ve El-Mütevekkil dönemlerinde saray hocaları "Hikmetler Evi"ne bağlıydılar ve El-Me'mun tarafından inşa edilen rasathanelerde Arap astronomlar Ptolemaios'un gözlemlerinin doğruluğunu geliştiriyorlardı. Bu teşvik edici ortamda, El-Harezmi (c. 790-c. 850) matematiğin yeni bir dalını, lineer ve ikinci dereceden denklemlerin sistemli ilk çözümü olan cebiri geliştirdi. Ayrıca, Hint-Arap rakamlarını, sıfır kavramını ve ondalık noktayı kullandı ve coğrafya, astronomi ve astroloji üzerine kitaplar yazdı. Bu ilerlemeler, antik bilimsel çalışmaların Yunanca ve Süryanice'den Arapça'ya çevrilmesiyle teşvik edilmiş oldu. Diophantos'un (MS 3. yüzyılda İskenderiyeli matematikçi) on üç teorem kitabının onu Arapça'da, altısı Yunanca'da günümüze ulaşmıştır ve üçü kaybolmuştur ki 9. yüzyıl başlarında Müslüman âlimlerin o zaman bilinen en eksiksiz çeviriyi yaptıkları anlaşılmaktadır. Konstantinopolis ile Bağdat arasındaki kültürel alışveriş her iki yönde olmuştur ama bilimsel bilgi İslam dünyasında daha hızlı ve daha fazla gelişmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda Arapça metinler Yunanca'ya çevrilerek antik dünyanın güçlendirilmiş birikimini tam olarak devreye sokmuştur.

Gerek Müslüman gerek Hıristiyan merkezlerde bilimin gelişmesi için hükümdarların ve özel hamilerin desteği çok önemliydi. Konstantinopolis'teki sarayın, Magnaura'nın (Latince *magna aula*, büyük salon) bir kısmı imparatorluk ailesinin çocuklarının ders görmesi için sınıf olarak kullanılıyordu. 15. yüzyıla kadar imparatorlar ve patrikler Konstantinopolis'te yüksek öğretimi desteklemeyi sürdürmüşlerdir. Kütüphaneleri elyazmalarının kopyalanmasını, Ortodoks metinlerin saklanmasını sağlamış ve bilginler bunlara başvurabilmişlendir. Taşradaki pek çok şehirde piskoposlar yönetim, ordu ve kilisede kariyer yapacak erkek çocukları yetiştiren okullar açmışlardır. Münzeviler ve keşişler ders vermişler ve Konstantinopolis'in güneybatısında, Studios olarak bilinen Aziz Ioannes manastırı gibi manastırlarda keşişler elyazmalarını kopyalamayı ve tezhip etmeyi öğrenmişler ve önemli kitap üretim merkezleri geliştirmişler-

dir. Athos Dağı'ndaki cemaatler Hıristiyan metinler kadar seküler metinlerden, çoğu kez dünyadan el etek çeken zengin adamların terekesi yoluyla büyük koleksiyonlar yaratmışlardır. 1354 yılında İmparator VI. Kantakouzenos (Ioannes) tahttan feragat edince Konstantinopolis'teki bir manastıra keşiş Ioasaph olarak intisap etmiş ve anılarını yazmıştır. Eğitimli yaşlı insanların düzenli bir şekilde istihdam edilmesi doğal olarak toplumun entelektüel seviyesini yükseltmiştir.

Erken Ortaçağ Bizansı'nda entelektüel çabanın zirvelerinden birisi, başarıları yüzyıllar boyu kitap kültürünün ve bilimsel çabaların sembolü olmuş Photios'un kariyerinde görülür. Her ne kadar kendisi olağanüstü bir tip idiyse de, antik kültürle meşguliyeti Bizans'a özgü, kişisel kısıtlama ile ilhamın birleşmesinin tipik bir görünümüdür. Teoloji, felsefe, edebiyat ve tarih konularında görüşlerini son derece üstün bir Yunanca ile kaydetmiştir.

Photios ikonakırıcılığın ikinci aşamasında (815-843) baskıya uğrayan ikonasever bir aileden geliyordu. Kendinden önce amcası Tarasios gibi, yönetim kademelerinde kendini göstermiş ve devlet hizmetinin zirvesine yükselmiştir. Ve daha sonra, Tarasios'un kariyerinin gidişatına benzer şekilde, görevinden alınan Ignatios'un yerine Bizans Kilisesi'nin başına getirilmiştir. Patrik olarak Photios, daha sonra bu konunun incelenmesinde temel teşkil edecek, Kutsal Ruh'un oluşumu üzerine pek çok vaaz, mektup ve risale yazmıştır. Bununla birlikte, kilise dışı bir statüden Kilise'nin başına hızlı yükselişi, selefi Ignatios'un pek çok destekçisinin olduğu Bizans'ta sorunlar yaratmıştır. Bunlar Papa I. Nikolas'a başvurduklarında kavga Batı Kilisesi'ni de içine alacak şekilde genişlemişti (bkz. Bölüm 12). Photios'un patrikliği (858-867) İmparator I. Basileios'un tahta çıkmasıyla sona ermiş ve yerine yeniden Ignatios atanmıştır. Ignatios'un ölümü üzerine, Photios ikinci dönem (877-886) hizmet yapmak üzere geri dönmüş ve daha sonra Akıllı takma adlı VI. Leon tarafından görevinden alınmıştır. Bununla birlikte ilk sürgünlük döneminde Photios prenslere hoca tayin edilmiştir ki bu onun öğretmen olarak şöhretinin ve imparatorluk sarayının bir öğrenim merkezi olarak öneminin bir göstergesi-

dir. Bu görevde iken Basileios'un oğullarından birisi olan, güzel vaazlar yazarak olduğu kadar hukuk reformunu, ekonomik örgütlenmeyi ve askerî taktikleri geliştirme konusunda kendisini ispat etmiş olan Leon'un ilham kaynağı olmuş olmalıdır. Böyle olmuş olsa da, Leon nankör bir öğrenciydi; tahta çıktıktan sonra verdiği ilk kararlardan birisi, bilinmeyen koşullarda ölen Photios'un görevine son vermek oldu.

Photios'un dramatik dinî kariyeri olağan değildi. Entelektüel başarıyı olağanüstü ve değişmez bir kendini adama ile dengelenmişti. I. Basileios tarafından yürürlüğe konulan, Kilise ve Devlet arasındaki ideal ilişkiyi saptayan yeni bir kanunnameyi, *Epanagoge*'yi onun yazdığı şimdi genellikle kabul görmektedir. Bu kanunname, imparatorun onları yaparken bile olsa, Tanrı'nın yeryüzündeki tek temsilcisi olduğu için kanunlara bağlı olması gerektiğini ifade etmektedir. Photios'un, Bulgar Hanı'na gönderdiği iyi bir hükümdarın doğru davranışları hakkında büyük ölçüde Isocrates'in retoriğine dayanan mektubu, Hıristiyan bir hükümdarın görevlerini benzer şekilde tanımlamaktadır. Patrik, manevi oğluna, Bulgar halkını Hıristiyan dünyasına (*oikoumene*) yönelten "Yeni Konstantinos" olmasını öğütlemektedir. Arkadaşı Kyzikoslu Amphilokhios'un ortaya attığı sorulara verdiği cevaplarda Photios, değişik konulardaki büyük bilgisini ortaya koymaktadır. Ama her şeyden çok *Bibliotheke*'i (*Kütüphane*) onun parlaklığını yansıtmaktadır ve kendisini "kitap eleştirisini icat eden kişi" olarak öne çıkarmıştır. Burada, kardeşi Tarasios'a içeriklerini ve özel durumlarla ilgili yorumları ayrıntılı olarak çözümlediği 279 kitap önermektedir. Bu listede seküler ve Hıristiyan, sapkın ve Ortodoks, iyi ve kötü üsluplu yazılar yer almaktadır ki Photios'un edebi kültür hakkındaki beğenisini ortaya koymaya yaramaktadır. Photios'un *Kütüphane*'sindeki kitapların büyük bir kısmı teoloji ile ilgiliyken, Aiskhylos'un şimdi kaybolmuş oyunları hakkında notlar ve Stobili (Stobaeus) Ioannes'in elde mevcut olandan daha eksiksiz ansiklopedisi hakkında yorumlar bulunmaktadır.

Bireysel çalışmalar üzerine notları bugün hâlâ zevkle okunmaktadır:

Antonius Diogenes'i, *Thule'nin Ötesindeki Harikalar*, okudum, yirmi dört kısımdan oluşuyor. Bu bir romandır... İçeriği çok büyük zevk vermektedir; her ne kadar anlatısı efsanevi ve inanılmaz olana yönelse de malzemesini pek makûl bir hikaye şeklinde düzenlemektedir.

Daha sonra Thule (uzak Kuzey) ile ilgisi olmayan bir öyküden söz etmekte son derece olağanüstü âdetleri, hayret uyandıran işleri ve maceraları olan bilinmeyen insanlar arasında heyecan verici bir seyahati anlatmaktadır. Şöyle sonuçlandırmaktadır:

Bu kitap Lukianos'un *Gerçek Hikaye*'sinin kaynağı ve kökü gibi görünmektedir... Bu romanda, bu türden olan diğer öyküsel anlatılarda olduğu gibi, esas itibarıyla iki tane çok yararlı özellik vardır: Bir, adil olmayan adamın, kimi durumlarda başını kurtarıyormuş gibi görünse de, her zaman cezasını çektiğini göstermektedir; ikinci olarak, tehlike ile karşı karşıya kalan ve tüm beklentilere karşı çoğu kez kurtulan pek çok masum insanı anlatmaktadır.

Bu daha sonraki bir başka girişle karşılaştırılabilir:

On beş bölüm ve beş ciltten oluşan temel, aslında muazzam bir eser okudum. Bu yalnızca Yunan değil, Persli, Trakyalı, Mısırlı, Babilli, Keldani ve Romalı, her ülkede çok beğenilen yazarlarca toplanmış itiraflar ve iktibasların bir derlemesidir. Derleyici bunların Hıristiyanların saf, mucize kabilinden ve ilahi dinleriyle uyum içinde olduğunu; tek bir özün mucize kabilinden Teslis'ini açıklamaya ve duyurmaya çalışmaktadır... Yazar Zosimos'un (Panopolis'ten bir Thebalıydı) simya üzerine yazılarının benzer bir şekilde kullanılmasından habersiz değildi. Burada İbranice sözcüklerin anlamlarını yorumlamakta ve havarilerin her birinin kurtuluş doktrinini nerede açıkladıklarını ve kendi fani çabalarının nerede sona erdiğini tartışmaktadır. Eserin sonunda pagan özdeyişler ve kutsal kitaptan alıntılarla güçlendirilmiş ve harmanlanmış kişisel nasihatlerini sunmaktadır. Özellikle burada adamın erdeme ve

karşılıksız hayırseverliğe bağlılığını insan görmektedir... Şimdiye kadar bu ciltleri derleyenin adını keşfetmeyi başaramadım... Ama karısı ve çocuklarıyla birlikte Konstantinopolis'te yaşadı ve Herakleios'un saltanatından sonra etkindi.

Bu eser şimdi kayıptır. Photios'un anlattıkları 7. yüzyıla ilişkin ne kadar az şey bildiğimizi ve edebiyatın ne denli yok edildiğini düşünmemize izin vermektedir.

Photios *Kütüphane*'de kardeşinin isteği üzerine kendi okumaları hakkında yorumlar yapmakta ve daha başka notların geleceğini vaat etmektedir. Nadir kitapların içeriklerini özetleme konusundaki girişimleri, bilhassa İmparator VII. Konstantinos gibi (bkz. Bölüm 16) yararlı bilgilerin özetlerini derleyen daha sonraki bilginlerce de izlenmiştir. Aynı şekilde, 9. yüzyılda daha az bilinen yazıları tartışmak üzere Photios'un çevresinde oluşan grup belirli bir model oluşturmuştur. Normal olarak kullanımda olan tüm metinleri tartışmamıştır; bu durum muhtemelen Platon ve Aristoteles'in bilinen eserlerinin *Kütüphane*'de yer almayışını da açıklamaktadır. Yazarların en son telif ettikleri yazıları okumak için bir araya gelmeleri Bizans entelektüel hayatının sıradan bir özelliği haline gelmiş ve imparatorluğun sonuna kadar edebi tartışmaları ve yorumları teşvik etmeye devam etmiştir. 12. yüzyılda Anna Komnena gibi iyi öğrenim görmüş hanımların yönetimindeki salonlar ve 11. yüzyılda Alanyalı Marta (Maria) gibi Bizans kültürünü öğrenmek isteyen yabancı prensesler filozofları, retorikçileri, şairleri ve tarihçileri tam anlamıyla bu model etrafında bir araya getirmiştir.

Photios açıkça olağanüstü parlak birisiyken aynı zamanda toplumunu temsil eden birisiydi ve kapasiteleri ve beğenileri benzer olan okuyucular için yazıyordu. Amphilokhios'a yazdığı mektuplarda, tekrar tekrar kopyalanan, özetlenen ve antik hikmetin derlemeleri (*florilegia*) halinde yeniden düzenlenen klasik Yunanca metinler üzerinden ortak bir eğitimin yapılmış olduğunu hissediyoruz. Bu aynı dikkat, hem din adamları hem de sıradan insanlarca bilginin pınarı olarak görülen Kut-

sal Kitap'a da gösterilmiştir. Bizanslı bilginlerin oldukça katı bir müfredat programı izlemiş oldukları doğru ise de Yunanca'da okuyabilecekleri her şeyi meraklı ve disiplinli bir şekilde okuyorlardı ve antik metinleri titizlikle kopyalıyorlardı. Klasik Yunan yazarlarının eserlerinden, başka türlü olabileceğinden çok daha büyük bir külliyatı geleceğe aktarmışlardır. Bununla birlikte Photios, pagan ya da Hıristiyan, klasik ya da ortaçağa ait, bilimsel, hukuksal, edebi Yunan mirasının her yönüne gösterdiği bağlılıkla Bizans'ın beklentilerini somutlaştırmıştır. Çok ilginç vaazlar, risaleler ve mektuplar yazmak için yerleşik kültürün sınırlarının ötesine geçmiştir. Bizans'ı pek çok yüzyılın siyasal belirsizliği içinde ayakta tutan, antik Yunan geçmişinin Ortaçağ Bizansı için açıklıkla anlaşılmasının önemini cesaretle savunmuştur.

12

Aziz Kyrillos ve Methodios, "Slavlara Gönderilen Havariler"

> Nasıl oluyor da sen Slavlar için daha önce kimsenin bulmadığı harfler icat ettin ve onlara öğretiyorsun... Kutsal kitaplarda Tanrı'yı övmeye layık yalnızca üç dil olduğunu biliyoruz, İbranice, Yunanca ve Latince.
>
> Konstantinos'un *Hayat'ı* muhtemelen Methodios tarafından, 9. yüzyıl

9. yüzyılda, babaları Leon'un subay olduğu Selanik'te yaşayan iki birader, Methodios ve Konstantinos, Slav dilini konuşmayı öğrendiler. Pek çok Slav, ticaret için şehre geliyordu ve imparatorluk sınırlarında iki dillilik hayatın bir özelliği idi. Ancak bu iki genç adam dil konusunda olağanüstü iyi idiler. Patrik Photios bunu fark ettiğinde Slav dilini yazmak için bir yol bulmaları konusunda biraderleri teşvik etti. Konuşulan dilin seslerini temsil eden bir alfabe geliştirdiler ve ortodoksluğun ana metinlerini tercüme etmeye başladılar. Bir alfabe oluşturma konusundaki ilk girişimlerine *Glagolitik* alfabe dendi ve bu daha sonra Kilise Slavcasına dönüştü; ikinci girişimleri ise bugün hâlâ Rusya'da kullanımdadır. Bu alfabe, Konstantinos'un 869'da ölmeden önce manastır için, Kyrillos adını alması üzerine Kyrilik (Kiril) olarak adlandırıldı. Biraderler Aziz Kyril-

los ve Methodios, "Slavlara Gönderilen Havariler" olarak tanındılar.

Büyük birader Methodios ilk başlarda seküler bir kariyer izledi ve Slavlarına arasında yaşamış olduğu Makedonya'daki Slav prensliğinde resmî bir görev edindi. Daha sonra Olympos Dağı'nda (Uludağ) keşiş oldu. İmparator Theophilos'un 842'deki ölümünden sonra genç birader Konstantinos, eğitimini tamamlamak üzere Konstantinopolis'e gönderildi. İlk hamisi hadım Theoktistos, önce onu papazlığa terfi ettirdi ve Aya Sofya Kilisesi'nde bir göreve atadı. Ama bunlara ek olarak Süryanice, İbranice ve felsefe çalışıyordu (İbranice bir grameri Yunancaya çevirmiştir). İkinci hamisi, entelektüel ilgilerini ve eğitimle ilgili bir konuyu paylaştıkları Patrik Photios'un bizzat kendisiydi. Photios gibi o da Karadeniz'in kuzeyinde Hazar merkezinde Samara'da Müslüman bir saraya diplomatik bir görevle yollandı; 1. yüzyılda Kırım'a sürülmüş olan karanlık bir Roma Piskoposu olan Aziz Clemens'in kalıntılarını muhtemelen oradayken bulmuş olmalıdır.

Methodios tarafından yazılmış olması muhtemel Konstan-tinos'un *Hayat*'ına göre, Selanik bölgesinde Slavların konuştuğu dile aşinalık yeterince yaygındı. 6. yüzyılın sonlarında çok sayıda kabile Tuna sınır bölgesini geçtikten sonra buraya yerleşmişti. Kimi gruplar belli başlı müstahkem şehirleri ele geçirirken ve başarılı olamasalar da birkaç kez Selanik'i kuşatmışken; diğerleri aileleri ve sürüleriyle tarım arazisini işgal ettiler. Daha sonraki raporlara göre, bunların Balkanlar'da Pelopones'e kadar uzanan varlığı, yerli ahalinin dağlardaki kalelere ve adalara kaçmasını gerektirecek kadar düşmancaydı. 8. yüzyıl sonlarından itibaren imparatorluğun düzenlediği seferler Konstantinopolis'in kontrolü yeniden ele geçirmesini sağladı ve 786'da İmparatoriçe Irene ve oğlu VI. Konstantinos, Berroia'ya (Bulgaristan'da Eski Zağra) kadar uzanan bir tur yaptılar. Dansçıların ve müzisyenlerin eşlik ettiği İmparatoriçe ve oğlu, Slavları kontrol etmenin işaretini verdiler ve Selanik'te Aya Sofya Kilisesi'ni açtılar. Yirmi yıl sonra, I. Nikephoros'un Patras'ta bir Arap-Slav ortak isyanını bastırdığı ve esas nüfusu şehre dönmeye davet

ettiği kaydedilmiştir. Bir 9. yüzyıl bilgini olan Arethas'ın kaydetmiş olduğuna göre, Sicilya'dan Patras'a geri dönenler arasında onun kendi ailesi de vardı ve burada mağlup edilmiş Slavları piskoposun otoritesine tâbi buldular.

Balkanlar'ın ve Batı Yunanistan'ın büyük kesimlerinin yüzyıllar boyunca kontrolünün kaybedilmiş olmasına rağmen Konstantinopolis sonunda yeni "*thema*" yönetim sistemi yoluyla imparatorluğun otoritesini yeniden kurdu. 10. yüzyıla gelindiğinde, Pelepones, Hellas (Orta Yunanistan) Kephalonia, Zakynthos (Zakintos), Kerkyra (Korfu) adalarında ve Dyrrhakhion (Arnavutluk'ta şimdiki Durres/Dıraç), Tesalya, Selanik ve Make-donya'da *thema*'lar kurulmuştu. Bizans'la uzun yıllar temas sonucunda, esas olarak *Sklavinia*'da yerleşen Slavlar şimdi artık Hıristiyanlığa ve Yunan diline vakıftılar. Yalnızca Sparta'nın üstündeki Taygetos Dağı'nda iki kabile Bizans'ın uygarlaştırıcı misyonuna karşı çıktı ve sonunda onlar da imparatorluğa katıldı. Aynen Roma'nın Batı'da, onların üzerindeki kontrolü kaybetmiş olmasına rağmen, barbar istilacıları Latinleştirdiği ve Hıristiyanlaştırdığı gibi, Doğu Roma'nın gücü de, Yunan kültürü, ticareti, hukuku ve zenginliği sayesinde çok sayıdaki istilacıyı içine almasını sağladı.

Bununla birlikte 862 yılında İmparator III. Mihail Moravya'dan (Antik Pannonia'nın bir kısmı, modern Slovakya ve Çek Cumhuriyeti) Bizanslı papazlar gönderilmesi yolunda bir teklif aldı. Kral Rastislav, Bavyera'dan gelen Frank misyonerlerin etkisini dengeleyebilmek ve bağımsız bi Moravya Kilisesi kurabilmek istiyordu. Her ne kadar Patrik Photios Yunan dilinin daha üstün olduğunu düşünüyorduysa da, Methodios ve Konstantinos'u Kutsal Kitapları ve *Mezmurlar*'ı çevirmek için olduğu kadar Aziz Ioannes Khrysostomos'a atfedilen ayinler kitabını yeni alfabeyi kullanarak Slavca'ya çevirmek konusunda teşvik etti. 863 yılında iki biraderi Moravya'ya gönderdi ve onlar, dört yıl içinde, hem yerli dili hem de Yunanca'yı kullanarak orada bir kilise kurdular. Ayinlerde Latince kullanan Batılı misyonerler buna karşı çıktılar. Belki de Rastislav'ın isteği üzerine biraderler, Moravya Kilisesi'nin güçlenmesi için müritle-

rinin bir kısmının resmen papazlığa atanmasını planladılar ve 867 yılında Roma'ya hareket ettiler.

Venedik'e ulaştıklarında, ayinlerde Slavca kullanılıp kullanılamayacağı konusunda ünlü bir tartışma patlak verdi. Bir yanda, kutsal dil olarak, İbranice, Yunanca ve Latince, üç dil olduğunu çünkü bunların İsa'nın çarmıhtaki ölümünü kaydeden diller olduğunu ileri süren Batılılar vardı (Venedik'ten ve muhtemelen *Francia*'dan piskoposlar, papazlar, keşişler). Diğer yanda yeni yaratılan yerli dili aşağıdaki şekilde savunan Konstantinos vardı:

> yazıya sahip olan ve her biri kendi dilinde Tanrı'ya övgüler düzen çok sayıda halk biliyoruz. Kuşkusuz bunlar bellidir: Ermeniler, Persler, Abazalar, İberyalılar, Soğdlar, Gotlar, Avarlar, Türkler, Hazarlar, Araplar, Mısırlılar ve pek çok başkaları.... Tanrı'nın rahmeti hepsinin üzerine eşit düşmüyor mu? Ve güneş de hepsinin üzerinde parlamıyor mu?

Azizin *Hayat*'ına göre, "şahine karşı kuzgunlar gibi" ona saldırırlarken, Konstantinos bütün başka milletleri kör ve sağırlıkla isnat etmeye utanmaları gerektiğini söyledi ve bütün milletlerin Tanrı'ya şükretmesine olanak verilmesi konusunda kutsal kitaptan çok sayıda kanıt getirdi.

Papa I. Nikolas'tan gelen davet onları Venedik'te yakaladı ve oradan Roma'ya hareket ettiler ama vardıklarında Nikolas'ın biraz önce ölmüş olduğunu öğrendiler. Bununla birlikte Papa'nın halefi II. Hadrianus misyonerleri iyi karşıladı. Konstantinos Papa'ya Karadeniz'den getirmiş olduğu Aziz Clemens'in kalıntılarını hediye etti. Moravya'dan gelen müritler usulüne uygun olarak papaz atandılar ve "bir anda ayini Havari Petros'un kilisesinde Slav dilinde söylediler." Slavca Kutsal Kitaplar *St. Maria ad Praesepe* kilisesine teslim edildi ve ayin orada ve Roma'nın başka kiliselerinde birkaç kez icra edildi. 869 Şubatı'nda ölümünün yaklaştığını sezen Konstantinos, manastır adı Kyrillos'u alarak keşiş oldu. Daha sonraki fresklerde maceralı hayatı dile getirilen Aziz Clemens şapeline gömüldü.

Papa Hadrianus yalnızca misyonerlerin yerli dili kullanmala-

rını onaylamakla kalmadı, ayrıca Methodios'u Moravya ve Pannonia'ya papalık elçisi olarak atadı ve ona dersleri önce Latince sonra Slav dilinde okuma talimatı verdi. Methodios, biraderinin ölümünden hemen sonra Roma'dan ayrılarak görevinin başına gitti ve on beş yıldan fazla bir süre, Frankların artan muhalefetine karşın, çeviri ve din değiştirtme işleriyle meşgul oldu. 870 yılında Rastislav'ın yeğeni Svjatopluk tarafından devrilmesinden sonra Methodios Swabia'da (güney Almanya'da) birkaç yıl hapsedildi ve sonunda o ve destekçileri Moravya'dan çıkarıldılar. Biraderlerin çabalarına rağmen, Moravya'daki kilise, giderek artan bir şekilde Frankların kontrolüne geçti ve bugün de büyük ölçüde bir Roma Katolik kilisesidir.

Bununla birlikte başka yerlerde Slavca ayin dili daha başarılı oldu. 885 yılında, ölümünden önce Methodios ve müritleri İncil'in, ayinlerde kullanılan malzemenin ve kilise kanon koleksiyonlarının çevirisini tamamladılar. Slavları "Tanrı'ya kendi dillerinde şükreden büyük halklardan birisi yapmak" amacı, Konstantinos'un *Hayat*'ında kaydedildiği üzere, en sonunda gerçekleşti. Yalnızca Bulgarların değil, daha sonra Ruslar ve Sırpların da aynı şekilde kendi dillerini kullanmalarına izin verildi. Her türlü kültürün aktarımında Yunanca'nın esas olması yolunda Bizans'ın ısrarcılığı karşısında yerli dillerin bu başarısını nasıl değerlendireceğiz? Selanikli biraderlerin olağanüstü linguistik yeteneğini değerlendirmiş olan Patrik Photios'u takdir etmek gerekir. Ama ayrıca, Bizans'ın bir başka yenilik ve yaratıcılığı, Batı Kilisesi'nin ısrarla Latince kullanılmasını talep etmesine rağmen, gelenekten radikal olarak kopuşun bir örneği olarak da görülebilir.

Patrik Photios parlak bir bilgin ve diplomattı ama Bulgarları Bizans Hıristiyanlığına döndürme sürecini başlattığında, Papa I. Nikolas'ı muazzam bir savaşa kışkırtmış oldu. Roma zaten Photios'un kilise görevlerindeki hızlı yükselişinden rahatsızdı ve 861 yılında onun patrikliğe atanmasını, "Ignatios'un elinde bulunan piskoposluk makamının işgali" şeklinde kınamıştı. Konstantinopolis'in Batı'da Roma'nın sahip olduğu yetkileri talep etme, doğru Hıristiyan doktrinine uyma ve başta Bul-

garlar olmak üzere Hıristiyan olmayanları Ortodoksluğa devşirme konusundaki yetkisi etrafında hasmane mektuplar teati edilmeğe başlandı.

Bulgaristan'ın önemi, Doğu (Bizans) ve Batı (Frank) etki alanları arasındaki yerinden kaynaklanır. 862 yılında Boris Han, Şarlman'ın soyundan gelen ve Batı'da sınırları Bulgaristan'a dayanan Germen Louis ile ittifak yapınca III. Mihail buna karşı koymak için bir askerî birlik gönderdi ve Boris, Bizans'ın koşullarını ve Hıristiyan vaftizini kabul etmeye zorlandı. Töreni Photios yönetti ve Han'a isim babası İmparator tarafından Hıristiyan adı Mihail takıldı. Bununla birlikte Boris-Mihail, Yunanlı ruhbana karşı olan ve ayaklanma çıkaran kendi pagan destekçilerini yanına almayı başaramadı. Han, hızlı bir şekilde isyanı bastırdı ve Batı'ya ani bir dönüş yaptı ve 866 yılında Germen Louis ve Papa Nikolas'a mektuplar yazdı. Han, Hıristiyanlığın önde gelen iki merkezinden hangisinin Bulgar Kilisesi'ne daha fazla bağımsızlık vereceğini anlamaya çalışıyordu.

Boris-Mihail iki tarafı birbirine karşı oynarken hem Yeni hem de Eski Roma, onun gerçek itikat konusundaki sorularına cevap verdiler. Ekümenik Konsillerce tanımlandığı şekliyle doğru teoloji ve bir Hıristiyan prensin görevleri konusunda Photios'un mektubu Han'ın Konstantinopolis'e itaat etmesi gerektiğini ima ediyordu. Buna karşılık Papa, *Responsa*'da (Cevaplar) yeni kurulmuş olan Bulgar Kilisesi'nde Roma'nın kontrolünü ve kilise dili olarak da Latince'nin kullanılması gerektiğini vurguluyordu. Nikolas, Aziz Petros'tan geldiğine dayanarak Roma piskoposunun kesin üstünlüğünü belirtiyor; Photios ise beşli yönetim teorisine göndermede bulunarak Hıristiyanlıktaki en büyük otoritenin beş büyük patrikliğin katıldığı konsil olduğunu vurguluyordu. Papa, 8. yüzyılda Konstantinopolis'e devredilmiş olan Doğu İlirya'ya ilişkin Papalık haklarından söz ediyor ve Bulgaristan'da görev yapan Bizanslı papazlara atfedilen kimi âdetlerle alay ediyordu. Her iki taraf da Boris'in devletine Hıristiyanlığı belirli bir şekilde kabul ettirmeye çalışıyor ve onun uyruklarını kendi yanına çekebilmek için rakip misyoner grupları gönderiyordu.

Bu ihtilaf 867 yılında Photios ve Nikolas'ın karşılıklı olarak birbirini aforoz etmesiyle sonuçlandı. Bununla birlikte eylül ayında III. Mihail çok sevdiği ve tam yetki ile iktidar olacak olan Basileios tarafından öldürüldü. İlk eylemlerinden birisi, 11. Bölüm'de belirtildiği gibi, Photios'un görevine son vermek ve Ignatios'u yeniden patrik yapmak oldu. Birkaç ay sonra I. Nikolas Roma'da öldü. İhtilafta bu iki önde gelen aktörün ortadan kalkması, imparatora ayrılığı gidermek için ekümenik bir konsil (sekizinci) toplama olanağı sundu. Bu konsil Bizans'ın başkentinde 869 Ekimi'nden 870 Martı'na kadar toplantı halinde oldu. Kapanış toplantısından tam dört gün sonra, Boris-Mihail'in elçileri, Bulgar Kilisesi hakkında konsile danışmak üzere Konstantinopolis'e geldi: Hangi patrikliğe bağlı olacaklardı? Bu soru, Romalı delegeleri yerinden sıçrattı ve bir işe yaramasa da konsilin bu konuda karar vermesini protesto ettiler. Ancak I. Basileios Bulgarlara sorunu uzlaşıcı bir kararla çözme fırsatı vermişti ve sonra da Konstantinopolis üzerinde ısrar etti.

Kyrillos, Methodios ve Photios'un çabaları, her ne kadar birincisi ölmüş ve diğer ikisi de olaya karışmamışlarsa da, böylelikle başarılı bir sonuca ulaştırılmış oldu. Bulgaristan üzerindeki Roma etkisini azaltmak için siyasi bir manevra ile I. Basileios, imparatorluğun Batı sınırında Ortodoks bir müttefikin yer almasını sağlamış oldu. Papa II. Hadrianus'un, konsilin Bulgaristan hakkında vermiş olduğu kararı kabul etmemesine karşın, on yıl sonra, 879-80 Konsili kararları onayladı. Patrik olarak görevine yeniden döndükten sonra Photios tarafından toplanan bu konsil, sekizinci konsil olduğunu iddia etti. Her ne kadar bu Batı'da kabul edilmediyse de konsilin Bulgar Kilisesi'nin yönünün belirlenmesine ilişkin kararı geriye döndürülemedi. Han Boris-Mihail, ülkesini Bizans "krallar ailesi" içinde tuttu ve seküler eğitimde olduğu kadar dinsel eğitimde de yerli dilin kullanılmasını teşvik etti. Her ne kadar garip bir şekilde Photios'un *Hayat*'ının çağdaş bir kopyası elimizde yoksa da, kendisi Bulgarları dine döndürdüğü için Ortodoks Kilisesi'nde bir aziz olarak da kabul edilir. Bugün Photios'un çabalarını yeniden incelediğimizde, onun eğitsel becerileri ve önderliğinin

Bizans'ın entelektüel açılımlarını genişletmiş; yeni mükemmellik standartları ortaya koymuş olduğunu görürüz. Photios, Boris-Mihail'in, Konstantinopolis'teki imparatorun (*basileus*) baba figürü altında Bizans krallar ailesinin bir ferdi olarak adil bir hükümdarın Hıristiyan hasletlerini edinmesi konusunda ısrar etmiş ve yabancı prensleri unvanlar, nişanlar ve resmî kostümler gibi ödüller yoluyla özümleme şeklindeki saray uygulamasını güçlendirmiştir. Ortodoksluğun Bulgaristan'a yayılması, kilise mimarisi, ikonalar ve boyalı çiniler gibi pek çok Bizans sanat biçiminin de uyarlanmasına yol açmış; Han Boris-Mihail kendisine Konstantinopolis'tekileri örnek alan büyük saraylar yaptırmıştır. Hıristiyanlığın benimsenmesi, Bulgarların Bizans'la olan rekabetini durdurmamış ama Ortodoks inancını Balkanlar'ın geniş bölgelerine yaymıştır.

Daha önemlisi, diğer kuzeyli halkların Hıristiyanlaştırılmasında yeniden kullanılabilecek bir model yaratmıştır. 860 yılında Rus savaşçılar Dinyeper Nehri'ni geçerek Karadeniz'e inmişler ve onun güney kıyılarında, Sinop yakınlarındaki kıyı şeridine saldırmışlardır. Boğaz'a da girmiş ve Konstantinopolis'in surlarını tehdit etmişlerdi. Saldırıya tanıklık eden Patrik Photios'a göre, Rusların aniden ortaya çıkışları büyük endişeye yol açmıştı: Kızıl saçları, vahşi giysileri ve korkunç, anlaşılmaz çığlıkları, "Rus'u hiç görmemiş olan Bizanslıları" dehşete düşürmüştü. Yedi yıl sonra Photios, bu Rusların Gorodişçe'deki (daha sonra kuzey Rusya'daki Novgorod) yöneticisini (kağan) bulmak ve onları Hıristiyan yapmak için bir piskoposu misyonerlik göreviyle oralara göndermiştir. Gorodişçe'de bulunmuş olan birkaç Bizans sikkesi bu kuzeydeki yerleşim ile az çok bir ticari ilişki olduğunu doğrulamaktadır; ama bu misyoner faaliyetinden bir sonuç çıkmamıştır. Aksine, Konstantinopolis'teki Hıristiyan otoriteler güney sınır boyunda etkin düalist bir tarikat olan Pavlikanlar gibi sapkın güçleri teşhis ettiklerinde onları askeri yollarla yenmeye çalışıyorlardı. I. Basileios Pavlikanlara karşı başarılı bir sefer düzenledi ve bunların bir kısmını Balkanlar'a getirdi ki bunlar daha sonra Bogomiller olarak ortaya çıkacaktır (bkz. Bölüm 22).

Bununla birlikte 911'e gelindiğinde muhtemelen çok daha yakın bir merkez olan Dinyeper üzerindeki Kiev'den gelen Rus tacirler Konstantinopolis'le bir ticaret anlaşması yaptılar ve şehrin düzenli ziyaretçileri oldular. 941 yılında Kraliçe Şehir'e yapılan düşmanca bir saldırı, "Rum ateşi" ile dolu teknelerce püskürtülmek durumunda kalındı. En sonunda 944'te Rusların getirecekleri köle, balmumu ve bal karşılığında değerli ipeklilerden ne kadar alabileceklerini düzenleyen bir anlaşma imzalandı. Bu hararetli ticaret anlaşmaları kanalıyla Ruslar Bizans kültürünü daha iyi tanıdılar; Bizanslılar da Rus'u. 10. yüzyılın ortalarında Rus hükümdarı İgor'un karısı Olga bir kısım tacirler, iki tercüman ve Hıristiyan bir papazla Konstantinopolis'e bir ziyaret yaptı. VII. Konstantinos'un karısı imparatoriçe, kendisini sarayın kadınlar bölümünde özel törenlerle karşıladı ve vaftiz edilerek kendisine Helena adı verildi. Bu olay, 10. yüzyılın sonunda Rus'un Hıristiyanlaştırılmasının başlangıcı olan muazzam bir olaydı. Buna 17. Bölüm'de döneceğim.

Hıristiyan olmayanların Hıristiyan inancının Bizans tanımına göre Hıristiyanlığa kazanılmasının uzun sürecinde Photios etkili bir kişidir. Aziz Kyrillos ve Methodios'u Slavca'nın yazılı biçimlerini geliştirmeye teşvik ederek, Yunanca konuşmayanları imana getirmenin yeni çözüm tarzına katkıda bulunmuştur. Buna karşılık Papa I. Nikolas ve de Frank misyonerler, ana dilleri olmasa da klasik Arapça orijinalinden Kuran'ın öğrenilmesini bekleyen Müslümanlar gibi (hâlâ da öyledirler) Hıristiyan ibadetinde Latince'nin merkezî rolü üzerinde ısrar etmişlerdir. Batı, Bizans'ı, ancak 16. yüzyılda, Reform sırasında, Protestanların İncil'i kendi ana dillerine tercüme edebilme hakkını talep ettiklerinde yakalayabilmiştir. İslamiyetin benzer bir reformasyonu hiçbir zaman yaşamadığına sık sık işaret edilir. Photios, Slavonik halkların ihtiyaçlarının en iyi Hıristiyanlık öğretisinin onlara kendi dillerinde aktarılmasıyla mümkün olacağını anlamıştı. Her ne kadar kendisi parlak bir Atina Yunancası kullanıyor ve onu diğer herhangi bir dile üstün sayıyorduysa da "Slavlara Gönderilen Havariler"e, Slavlar için icat ettikleri alfabeyi ve sonra da İncil'in, Hıristiyan ayini ve hukuk

kitaplarının ana dillerdeki tercümelerini kullanmalarını salık vermişti. Bulgarlara, Sırplara ve Ruslara, kendi Ortodoks geleneklerini yarattıkları, ana dillerinde ibadet etmenin yollarını öğrettiler. Bunun karşılığında, 1453'ten sonraki yüzyıllar boyunca, Rusların Bizans'ın imparatorluk geleneği üzerinde hak iddia etmesindeki temel unsurlardan birisi din oldu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bizans Bir Ortaçağ Devleti Oluyor

13

Rum Ateşi

> Rumlar ateşlerini her tarafa savurmaya başladılar; ve ateşleri gören Ruslar, ateşin içinde canlı canlı yanmaktansa suda boğulmayı tercih ederek telaş içinde gemilerinden atladılar.
>
> Cremonalı Liutprand, *Antapodosis* (Kısasa Kısas)
> 941'de Konstantinopolis'e Rus saldırısı üzerine

Rum Ateşi esrarını korumaktadır. Muhtemelen, Kırım'daki neftyağı kuyularından elde edilmiş ham petrolden, reçine karıştırılarak yapılıyordu; ama kesin oranlar ve fırlatmak için kullanılan hidrolik mekanizma hâlâ biraz karanlıktadır. Ne olursa olsun malzemenin bir tür karışımı Bizans askerî cephaneliğindeki en önemli silahı, düşman gemilerine fırlatılarak terör ve yıkıma yol açan bir silahı, yaratmıştı. Konstantinopolis'e düzenlenen kuşatmalar sırasındaki etkilerinden bahsetmiş bulunuyorum. Ioannes Skylitzes'in, Theophanos'unkinin son bulduğu 813 yılından 1077'ye kadar olan dönemi kapsayan ünlü resimli *Vakayiname*'sinde Rum Ateşi'nin tekniği canlı bir şekilde anlatılır. Kürekçilerin yön verdiği küçük bir kayık bir düşman gemisine doğru yaklaşır, ısıtılmış sıvı uzun bir tüp içinden fışkırtılır, her iki gemi arasındaki suyun üzerinde yanar ve düş-

man gemisini kuşatır (resim 25). Her ne kadar bilim adamları çizimlerin kökeni, elyazmasının kopya edildiği yer ya da çizen sanatçı grupları konusunda aynı fikirde değillerse de, 524 çizim büyüleyicidir ve gerçekçi görünmektedir. Şimdi bulunduğu kütüphaneden hareketle *Madrid Skylitzes*'i olarak bilinen kaynak bir dizi özgün ama esas itibarıyla seküler tasviri içermektedir: elçi gönderen ya da kabul eden, Konstantinopolis'e zafer kazanmış olarak giren imparatorlar; savaş sahneleri ve şehirlerin kuşatılmasının yanı sıra kişilerin portreleri.

Rum Ateşi, rivayete göre, uzun Arap kuşatmasından hemen önce Konstantinopolis'e gelen ve sırrını büyük bir etkiyle ortaya koyan Kallinikos adında birisi tarafından icat edilmişti. Rum Ateşi, hem deniz muharebelerinde hem de kale burçlarındaki mazgallı siperlere fırlatılarak şehirlere yönelik saldırılarda, güçlü bir teknik silah oldu. Başkentin 1204 yılındaki kuşatmasında olduğu gibi, mevcut rüzgârdan yararlanarak insansız ateş kayıkları bile kullanılabiliyordu. 2006 yılında John Haldon hem malzemeyi hem de kullanılışını yeniden yaratan girişimi hakkında bir yazı yayımladı. Grafik fotoğraflar ısıtılmış sıvının dar bir tüpten çıkışını ve "güçlü kükreyen bir sesle kara, yoğun bir dumanla" yanışını göstermektedir. Yeniden yapılmış bir sifon ve Kırım'dan gelen bir yağı kullanarak alevler on-on beş metreye fırlatılabilmiş ve ateşi o kadar yoğun olmuştur ki birkaç saniye içinde hedef kayık tamamen yanmıştır. Bu modern deney sayesinde Rum Ateşi'nin ortaçağ savaş sanatında yaratmış olduğu dehşet ve karışıklığı anlamaya başlayabiliriz.

Düşmanda korku yaratma kapasitesi nedeniyle, 10. yüzyılda VII. Konstantinos bunu yabancılara hiçbir zaman açıklanmayacak devlet sırları arasında saydı. Bu fantezi biraz yersizdi zira Araplar derhal benzerini geliştirdiler. Ne olursa olsun, oğlu II. Romanos'a verdiği öğütlerde, yabancıların Konstantinopolis'ten sık sık üç şey istediklerini belirtir: Rum Ateşi, imparatorluk alametleri ve "asil aileden gelen" gelinler. Bunlar, imparatorluk prenseslerinden birisinin bir Frank'la evlenmesi dışında, hiçbir zaman kimseye verilmemelidir. Aslında, çeşitli durumlarda, avantajlı ittifaklar kurabilmek için imparatorluk ala-

metleri yabancılara verilmiş ve dış politikanın bir parçası olarak evlilikler ayarlanmıştır ama Rum Ateşi'nin sırları kimseyle paylaşılmamıştır.

Bununla birlikte bu üç talep Bizans'ın ortaçağlardaki benzersiz konumunu yansıtmaktadır: İmparatorluğun, herkes tarafından gıpta edilen, prestijli statü sembolleri, gelenekleri ve askerî sırları vardı. Bizans imparatorluk alametlerinin, unvanlarının, imparatorluk kostümlerinin, mücevherli taç, küre ve haç ve imparatorluk asasının Batı ve Orta Avrupa'da geniş ölçüde taklit ediliyor olması onların itibarının büyüklüğünü kanıtlamaktadır. Krallar ve prensler kendi statülerini gerçekten emperyal bir statüye yükseltmek istediklerinde, Bizans'taki gibi hitap edilmek, Bizans tahtına oturmak ve oradaki gibi taç giymek ve Bizans iktidar sembollerine sahip olmak isterlerdi. Bu açıdan aslında taklit en büyük iltifat biçimiydi. Bu dolaylı da olabilirdi. Norman Sicilyası'nda 11. ve 12. yüzyıllarda *Madrid Skylitzes*'ini yazdırmış olabilecek Kral II. Roger, Palermo'daki Saray Şapeli'nin [Cappella Palatina] enfes mozaiklerini Bizans tarzında yaptırdı. Bunlar daha sonra, 1880 yılında, Neuschwanstein'deki peri masalı şatosu için Bavyeralı Ludwig tarafından kopya edildi.

10. ve 11. yüzyıllarda imparatorluk, sınır bölgelerinde kontrolü yeniden ele geçirdiğinde kıyılarda uzun mesafelerin, özellikle Arapların Girit'i zapt etmelerinden (c. 820) sonra, düşman deniz saldırısından korunması gerekiyordu. Özel deniz birlikleri kurmak amacıyla bütün denizci toplumlardan gemi yapımcıları, kaptanlar ve denizcilikte maharetli tayfalar toplandı. Hellas *thema*'sına bağlı Euboia (Eğriboz Adası) gibi yerler, deniz savaşları için tayfa, gemi ve (halat, yelken, çapa gibi) denizcilik malzemesi temin etmek zorundaydılar. İmparatorluk donanması Konstantinopolis'i korudu ve yeniden fethedilen yerlere belli başlı seferleri yaptı. Konstantinopolis'i savunmak için tam zamanlı, profesyonel birlikler (*tagmata*) oluşturuldu; bunlar başkentin içinde ya da yakınlarında konuşlandırıldı. Büyük Saray'da imparatorluk ailesinin korumaları bunlar arasından seçildi. İlkbaharda göreve çağrılan ve sonbahara kadar general-

lerinin (*strategoi*) komutası altında seferlere katılan *thema* birliklerinden farklı olarak bu birlikler (*tagmata*) devamlı hizmet için ücret alıyor ve ordunun nüvesini oluşturuyorlardı. Bu yeniden örgütlenen, güç kazanan askerî yönetimi kullanarak Bizanslı generaller yalnızca eski imparatorluk topraklarını yeniden kazanmayı değil fakat daha uzaklardaki yeni bölgeleri de ele geçirmeyi amaçlayan seferler başlattılar.

Bizans, çok fazla tanınmayan insanların askerî ve diğer meslekler kanalıyla sınıf atlamasının da yardımıyla yavaş yavaş istikrarlı ve etkili bir ortaçağ devleti haline geldi. I. Basileios'un (867-886) başarıları, Ermeni ailesinin kuzeybatı sınırlarını korumak üzere yerleştirildiği Makedonya'da öğrendiği at terbiyesi ve boksörlük becerilerine dayanır. Orada pek fazla fırsat ele geçiremeyen Basileios başkentin yolunu tuttu ve at terbiyesi konusundaki becerisi zengin patronların dikkatini çekti. Özel olarak istihdam edilirken, imparatorluk ahırlarına terfi etmenin yolunu buldu ve burada III. Mihail kendisini, normal olarak hadımlara tahsis edilen bir görev olan, imparator yatak odasının muhafızlığına (*parakoimomenos*) seçti. Basileios Mihail'i memnun etmek için her şeyi yaptı ve ona karşı olan herkesi acımasızca ortadan kaldırdı. İhtirası, Patrik Photios'un anlattığı bir törende en yüksek noktaya vardı: 866 yılında Aya Sofya'nın balkonunda ikili bir taht kuruldu ve Mihail, Basileios'a meslektaşı ve ortak-imparator olarak taç giydirdi. Ortak yönetimleri kısa sürdü. Yaklaşık bir yıl kadar sonra, bir öyküye göre bizzat Basileios tarafından öldürüldü ve Ermeni köylü, Bizans'ın tek hükümdarı oldu.

Eğitimli olmamasına rağmen Basileios yetenekli bir komutan olduğunu kanıtladı ve hem Güney İtalya'da hem de Doğu'da Araplara karşı seferleri sürdürdü. 886 yılındaki ölümünden bir kuşak sonra, Romanos Lekapenos (920-944) donanma komutanı olan konumunu iktidar için başarıyla kullandı. Oldukça mütevazı Ermeni bir kökenden gelip, donanmadaki rütbelerini kullanarak 921'deki hükümet darbesinin lideri oldu. Kızı Helena'yı çocuk imparator VII. Konstantinos ile evlendirdi ve imparator olarak 941 yılındaki Rus saldırısına karşı, donanma-

sına "...her geminin baş ve kıçına ve ayrıca her iki yanına ... ateş fışkırtan araçlar koyma" talimatı vererek başkentin savunmasını örgütledi. Şaşıran Ruslar, Rum Ateşi'ne "gökten inen yıldırım" adını verdiler.

Yetenekli insanların, çok yoksul kökenlerden gelseler bile terfi ettirilmesine ek olarak, Bizans ordusu 10. yüzyılda ortaçağa özgü gücünü geliştirdi. Girit'i yeniden ele geçirmek için yapılan çok sayıda girişimden sonra, Nikephoros Phokas nihayet 961 yılında Arapları adadan kovdu ve dört yıl sonra da Kıbrıs, imparatorluğun kontrolüne yeniden sokuldu. Bizans'ın Ermenistan'daki yayılması 966-7 yılında Taron eyaletinin kurulmasını ve çok sayıda Ermeni ailenin imparatorluk sınırları içine göç etmesini teşvik etti. I. Ioannes Tsimiskes Doğu'yu yeniden fethetme seferini sürdürdü ve 969 yılından 1084 yılına kadar Bizans hâkimiyetinde kalacak olan Antakya alındı ve 975 yılında Şam ve Beyrut üzerinde de kısa süren bir kontrol tesis edildi. Kudüs'ü geri alma amacı hiçbir zaman gerçekleşmedi ama bu durum Bizans'ın Kutsal Yerlerde Hıristiyan egemenliği kurma arzusunun devamlılığını yansıtır.

Bizanslılar imparatorluğu savunmanın daha etkili yollarını geliştirirken, her ne kadar eskî kaynaklara göndermede bulunmayı sürdürdülerse de, askerî strateji el kitapları değişmeye başladı. VI. Leon'a (886-912) atfedilen *Taktika*, özel bir cezalandırıcı saldırı biçimi geliştiren Arapların savaş taktikleriyle nasıl başa çıkılacağını vurguluyordu: Buna karşı imparator düşmanla doğrudan temasa girmekten sakınmayı ve ganimet yüklü ya da sığır ve tutsak yağmalamış ordudan ayrılmış birlikleri gölge gibi izleme ve taciz etmeyi tavsiye ediyordu. Daha sonraki el kitabında, imparatorluğa (963-969) kadar yükselen bir başka parlak general Nikephoros Phokas bu gerilla türü savaşı yaygınlaştırmış ve bu da ileri derecede etkili olmuştu. Çoğu kez sınırlardaki nehirlerde tutsak değişimi yapılır ve burada çatışma olmazdı. Bu yolla Doğu'daki sınır bölgelerinde Arap-Bizans ilişkilerine barışçıl formaliteler de dahil edilirdi.

Doğu'da Bizans otoritesinin yaygınlaşmasının bir sonucu olarak, sınır bölgelerinde yaşayan Hıristiyan ve Müslüman

ahali arasında yeni bir hayat tarzı gelişti. Daha önceleri bu sınır boyları, dağ geçitlerini koruyan kalelere sığınmış insanlar nedeniyle büyük ölçüde nüfustan arındırılmışken, şimdi buralarda yerleşiyorlardı. İsmen mevcut olan sınırın her iki tarafında Araplar ve Bizanslılar verimli alanlarda tarım yapıyorlar ve kendilerine villalar inşa ediyorlardı. Karışık ırktan bir sınır boyu adamı olan Digenes Akrites'in epik şiirinde birbirine saldıran taraflara evlilik ittifakları da eklenir; kahramanın babası, Bizans tarafından bir gelini kaçırıp daha sonra Hıristiyanlığı kabul eden bir Arap emiridir. Tümü daha sonra yazılmış olsa da 9. ve 10. yüzyılın koşullarını yansıtır gibi görünen bu uzun romansın ilk kısmını onun öyküsü doldurur. İkinci kısım ise kahramana, yarı-Arap yarı-Bizanslı vaftiz ismi Basileios olan Digenes Akrites'e ayrılmıştır. Karşılık olarak o da saygın bir generalin kızını kendisiyle kaçmaya ve evlenmeye ikna eder. Her ne kadar bir kalede kilit altında tutuluyorsa da aşağıdan kendisine serenat yapıldıktan sonra genç kadın inisiyatifi ele alır ve sevgisinin bir işareti olarak hizmetçisiyle yüzüğünü ona gönderir. Düğün anlatılır ve daha sonra da, Basileios'un elleriyle aslanları öldürmesi gibi halk geleneğine uygun, kahramanın başarıları aktarılır. Hıristiyan-Müslüman evliliğinin arkaplanında, Bizans'ın kontrolü ele geçirmesinin kolaylaştırdığı Yukarı Fırat kıyılarındaki büyük saraylar ve bahçeler içindeki tantanalı bir hayat tarzı nefis bir şekilde tasvir edilir: "Bu şahane ve latif zevk bahçesinin içinde soylu sınır boyu adamı (Basileios) kesme taştan büyükçe ve sağlam, zarif bir ev yaptırmıştı." Penelope, Odysseus, Bellerophon, İskender, Musa ve Musevilerin Mısır'dan Çıkışı'nın yanı sıra Samson, Davud, Goliath ve Akhilleos'un (Aşil) askerî zaferleri resmedilmişti. Theodoros'a adanan kilisede asker aziz Basileios, anne ve babasını gömmüş ve kendi mezarını da inşa ettirmişti.

Bu tür faaliyetler, sınır bölgelerinde ve oldukça ötesinde, Bizanslı Hıristiyanlar arasında Arapça'nın bilindiğini kaydeden Arap kaynaklarınca da doğrulanır. Melitene (Malatya, Türkiye) yakınlarındaki bir mezar kitabesinde görülen dizeler muhtemelen bir doktor olan yerli adamla o bölgeye yerleşen bir

Iraklı arasındaki derin dostluğu anlatır. Bu yabancının ölümünden sonra Hıristiyan arkadaşı onu İslam'ın ibadet yönünde (Mekke'ye doğru) gömer ve yazdığı Arapça dizeleri mezarın üzerine kazır:

> Uzun gezilere çıktım,
> zenginlik peşinde şuraya buraya seyahat ederek,
> ve de zamanın talihsizlikleri beni buldu,
> gördüğünüz gibi.
> Bilmek isterdim dostlarım ağladılar mı
> kaybettikten sonra beni
> ya da hiç değilse duydular mı?

1100 yılı dolaylarında Melitene Duks'u, benzer yakın temasları yansıtan Filozof Syntipas'ın Farça öyküsünün çevirisini ısmarladı. Öykünün Yunanca çevirisi, cinsel kabahatleri nedeniyle haksız yere suçlanan genç bir prensin, Sinbad'ın maceralarının Süryanice'den yapılan bir yeni kopyasının çevirisiydi. Doğu'da Arap, Ermeni, Gürcü; Batı'da Bulgar, Slav, Sırp birbirine komşu insanların bu yavaş kültürel etkileşim süreci yoluyla Bizans, çok etnisiteli ve çok dilli nüfusunu bütünleştirdi.

Gizli Rum Ateşi silahına ek olarak, Araplara karşı verdiği kayıpların tekrar ele geçirilmesinde yardımcı olan bir başka özellik de imparatorluk hanedanı kavramıydı. Karanlık kökenine rağmen I. Basileios'un ailesi Bizans'ta yaklaşık iki yüzyıl, 867'den 1056'ya dek, kontrolü elinde tuttu. 10. yüzyılda VII. Konstantinos (büyükbabası) Basileios'un bir biyografisini yazdırdı ki burada aile için asil bir Ermeni köken icat edildi ve hayret verici delillerle, haince koşullarda iktidarı ele geçirmiş olmanın yerine, imparatorluğu ayyaş ve ahlâksız bir hükümdardan, III. Mihail'den "kurtaran" bir Basileios icat edildi. Basileios'un hamisi ve meslektaşının kişiliğini karartarak Konstantinos, büyükbabasına Mihail'inkinden daha özgün ve daha meşru bir rol vermiş oldu. Bilinen adıyla Makedonya hanedanı, bu yollarla, daha derin bir düzen, *taxis*, duygusu sağlayarak babadan oğla geçen veraset usulünü güçlendirerek daha düzgün ve kontrollü bir veraset sistemi kurmuş oldu. İmparator-

luk güçlü liderlikten yoksun göründüğü zamanlarda (örneğin II.Basileios'un kişisel yönetiminin (976-1025) ilk yıllarında, kuşkusuz rakipler ortaya çıktı ama hanedan iktidarı elinde tuttu. Bu durum imparatorluğun, bireyleri teamül ve kan yoluyla meşruluk kazanmış bir aile tarafından yönetilmesi gerektiği ilkesini pekiştiriyordu. Bu durum, 11. yüzyılda Zoe ve Theodora kardeşlerin ailenin son kuşağını temsil ettikleri durumda görüldüğü gibi (bkz. Bölüm 17) kimi olaylarda imparatorluk hanedanının kadınlarına temel roller verdi.

Bu yeniden diriliş, gelecek bölümde inceleyeceğim ekonomik iyileşme ile de alttan alta desteklendi. Ancak, 843 yılında Ortodoksluğun Zaferi'nden sonra gelen askerî zaferler başlıca başarıyı oluşturdu ve savaş alanında da Bizans'ın gizli silahı Rum Ateşi en önemli rolü oynadı. Bu silahın teknik sorunları, Bulgarların bir miktar malzeme ve onu fırlatmak için kullanılan bir boruyu nasıl ele geçirdiklerine ilişkin bir öyküde vurgulanır. Her ikisini de ele geçirince bile nasıl kullanılacağını bulamamışlardı. Her ne kadar Haldon'un Rum Ateşi'ni yeniden yaratmak için yaptığı modern deney, sırların pek çoğunu çözmüşse de ortaçağlarda silahın sırrı mahfuz kaldı ve Bizans'taki uyarlaması imparatorlukla birlikte öldü.

14

Bizans Ekonomisi

> 8 Mayıs 795'te VI. Konstantinos bir Arap akıncı birliği ile karşılaştı... onları yendi ve sonra Ephesos'a (Efes) gitti ve İncil'i yazanın kilisesinde dua ettikten sonra, kutsal havari, İncil yazarı Yuhanna'nın yardımını sağlamak için fuarın (yaklaşık elli kilo altın) gümrük vergilerini bağışladı.
>
> *İtirafçı Theophanos'un Vakayinamesi,* 9. yüzyıl başları

Bu kısa notta vakanüvis Theophanos, VI. Konstantinos'un Araplara karşı zaferini ve Ephesos'taki (Efes) Tanrı'ya şükredişini anlatıyor. Orada, Iustinianos ve Theodora tarafından Evangelist Yuhanna adına inşa ettirilen büyük kilise, Artemis'in antik tapınağına yukarıdan bakan tepenin üzerindeydi. Antik dünyanın ünlü harikası büyük ölçüde harap olmuştu, dolayısıyla onun taşları tepeyi takviye etmek ve kiliseyi inşa etmekte kullanılabilirdi. Aziz Yuhanna'nın yortusu 8 Mayıs'ta kutlandığı için imparatorun dolambaçlı yolu tercih etmesi açıkça kutlamalarla ilgiliydi. Ortaçağlarda, bir azizin ölüm yıldönümünde, çoğu kez uzak mesafelerden tacirleri çeken bir yortu fuarı ile anmak olağandı. Ticari faaliyetle dinî yortunun apaçık bağdaşmazlığı bir yana, fuarlar kiliselerle, özellikle de hacıları çeken kutsal emanetlerin bulunduğu kiliselerle yakından ilişki-

liydi. Evangelist'e bağışlanan hatırı sayılır miktardan açıkça anlaşıldığına göre Ephesos'taki (Efes) Aziz Yuhanna'nın kilisesi Küçük Asya'nın batısında belli başlı ticari olaylardan birisiydi.

Bizans Roma'dan, ticari faaliyetin özgür insanlar için uygun bir iş olmadığı yolunda bir küçümseyiş devralmıştı ve ticari mübadele Bizanslı vakanüvislerin dikkatini nadiren çekmiştir. Dolayısıyla bu fuardan söz edilmiş olması sıra dışıdır ve satılan mallardan alınan % 10'luk bir vergi olan *kommerkion*'un, yaklaşık elli kiloluk altına ulaşması, fuarın önemi ve boyutları konusunda bir fikir vermektedir. Fuarın cirosu gerçekten yaklaşık 500 kilo altına ulaşmışsa, bu Strimon'da (Kuzey Yunanistan) sefere çıkan bir ordunun yaklaşık 550 kiloluk altın değerindeki maaş sandığı ya da 9. yüzyıl başında Armeniakon *thema*'sının yaklaşık 650 altın tutarındaki yıllık ücretleriyle karşılaştırılabilir. İmparatorluğun her yerinde ticari faaliyetlerden doğan gümrük resimlerini *kommerkiarioi* adı verilen memurlar topluyordu. Bu imparatorluk memurlarının mühürleri sayesinde devletin ekonomik faaliyeti vergilendirme konusundaki kararlılığını, gerek fuarlarda gerekse malların ihracat ve ithalatının yer aldığı imparatorluk sınırlarındaki kilit noktalarda izleyebiliyoruz. Binlercesi günümüze ulaşmış olan bu tür mühürler, belirli bir bölgeye, belirli bir yıl için, belirli bir imparatorun saltanat döneminde tayin edilen *kommerkiarios*'un adını taşıyordu (resim 8). Onun görevi kendi gümrük bölgesinden geçen her türlü maldan % 10'luk bir resim almaktı. Resmin tahsil edildiğini göstermek üzere de mührünü çuvalların üzerine iliştiriyordu.

Bu tür bir vergileme, ipekliler gibi değerli malların ihracatını kontrol etmek üzere uygulamaya sokulmuş gibi görünmektedir. Bu ayrıca bize sınır bölgelerinde ve daha sonra imparatorluğun her yerinde aktif olan ticari ajanları izleme olanağı vermektedir. Konstantinopolis yakınlarında *kommerkiarioi*, (Çanakkale ile Karadeniz arasında) boğazların güney ve kuzey uçlarını kontrol eden Abydos (Nara Burnu üzerinde) ve Hieron gümrük istasyonlarını yönetiyorlardı. Böylelikle ayrıca İstanbul Boğazı'ndan geçen gemileri izliyorlar ve şehrin iaşesini

kontrol ediyorlardı. I. Konstantinos tarafından başlatılmış olan Mısır'dan tahıl ithalatının, 619 yılında Mısır'ın Persler tarafından istilasıyla sona ermesi üzerine Trakya ve Küçük Asya'nın batısında alternatif temin kaynakları arandı. Yerel tacirler de bu konuda rol almış olmadırlar ve *kommerkiarioi* ile birlikte başkentin yiyecek maddelerinin temininin garanti edilmesinde kritik bir rol oynamışlardır. Memurlar muhtemelen gümrük memuru görevini elde edebilmek için birbirleriyle yarışmışlardır zira bu görev % 10'luk resimleri toplamanın yanı sıra kendi adına ticaret yapma olanağını da veriyordu. Bizans'ta ticaretin her alanında kâr elde etmek için fırsatlar vardı.

Konstantinopolis kuzeyle güney ve doğu ile batı yönlerindeki kara ve deniz ticaret yollarına egemendi ve pek çok yabancı tacirin sık sık uğradığı kazançlı piyasalar üzerinde kontrole sahipti. 7. yüzyılda, şehrin zenginliği Doğu Akdeniz'in her yanından ve hatta Galya'dan tacirleri kendine çekiyordu. Deniz ticaretiyle ilgili sözleşmeleri düzenleyen ve Rodos Deniz Hukuku olarak bilinen bir kurallar koleksiyonu 7. ya da 8. yüzyılda bir araya getirilmişti ve mallarını deniz yoluyla taşıtmak isteyen tacirlerin hasar ya da kayıp durumunda gemi sahiplerinden belirli bir tazminat alabilmelerini sağlıyordu. 809-10'da Konstantinopolis'in önde gelen gemi sahipleri öylesine zengin kişilerdi ki İmparator I. Nikephoros, bunların her birini olağanüstü yüksek bir faiz haddi olan % 16,67'den yaklaşık 6 kilo altın değerinde kredi almaya zorlayabiliyordu. Daha sonra normal faiz haddi % 4,17 ile % 6 arasında sabitlendi. Dolayısıyla ticari faaliyetlere yapılan az sayıdaki göndermeye rağmen, Bizanslı tacirler, gemiciler ve esnaf başkentte kâr ve zenginlik yaratabiliyorlardı. Bunun büyük bir kısmı ise şehrin sakinlerini beslemeye yönelik yiyecek maddelerinin işletmeciliğiyle ilgiliydi.

Bununla birlikte ticaretten elde edilen gelir, Bizans devletinin genel bütçesi içinde ancak küçük bir yere sahipti. Çünkü Bizans devleti gelirinin büyük bir kısmını topraktan ve insanlardan alınan vergilerden sağlıyordu. Bu kısmen sabit bir gelir kaynağı olan arazi vergisinin güvenilirliği ile, kısmen de top-

lumsal elitin geleneksel olarak araziye yatırım yapmasıyla ilgili bir şeydi. Senatörlerden oluşan kesim ticaretle ilgilenmiyordu. Onlar geleneksel bir kibirlilikle, gayrimenkul mülkiyeti ve saraydaki pozisyonun belirlediği en yüksek toplumsal mertebenin kendilerini diğerlerinden ayırdığına inanıyorlardı. Ticaretle, hatta uluslararası ticaretle uğraşanlar sıradan ve bu faaliyet nedeniyle kirlenmiş kişiler olarak küçük görülüyordu. 9. yüzyılda İmparator Theophilos (829-842), rivayete göre, karısı Theodora'nın bir gemiyle ilişkisinin olduğu gerekçesiyle ticaret gemisinin tüm kargosunu yaktırmıştı. Buna karşılık Selanik'teki varlıklı vatandaşlar imparatorluğun ikinci büyük şehrinin tahıl ihtiyacının temininde önemli rol oynuyorlardı ve Marmara Denizi'ndeki adalara sürgüne gönderilmiş ikonaseverleri destekleyen zengin bireyler bir gemi kiralayıp onlara erzak götürebiliyorlardı. Dolayısıyla bazı, genellikle isimsiz, bireyler gerekli olduğunda ticari faaliyetin yerleşmiş kalıplarını kullanıyorlardı. Bütün bunlara karşın, genelde Bizans toplumunun yüksek tabakalarının geleneksel tutumu bir paradoks yaratıyordu: Şehrin ihtiyacı olan faaliyetin bizzat kendisini küçümsüyorlardı.

Bizans'ın ticarete olan yaklaşımı çok gelenekseldi: Devlet için elzem olan hiçbir ürün ihraç edilemezdi. Rum Ateşi, altın, tuz ve silah yapımı için demir ya da gemi yapımı için kereste – kısaca düşmana yardım edebilecek herhangi bir şey hiçbir zaman imparatorluk dışına çıkarılamazdı. Yasaklanmış mallar listesinde, (iskerletten yapılmış) gerçek erguvani boya ile boyanmış ve imparatorluk ailesinin fertlerine tahsis edilmiş her türlü ipekliler yer alıyordu. Bununla birlikte bu ipekliler yabancı ülkelere diplomatik armağanlar olarak gönderilebiliyordu. Konstantinopolis'teki tacirlerin ve zanaatkârların loncalarının faaliyetlerini düzenleyen, İmparator VI. Leon'a atfedilen, *Eparkhosların Kitabı*'ndan, yalnızca değerli ipekliler ya da kıymetli madenlerden yapılan eşyalar değil fakat mum, sabun, balık ve hatta noter kayıtları gibi her türlü üretimin denetlenmek istendiğini sezebiliyoruz. Her ne kadar öteki belli başlı merkezlerde benzer düzeni olan loncalar gelişmemiş görünüyorsa da,

Bizans'ın kâr marjlarını ve faiz oranlarını bütün imparatorluk genelinde belirlemek istediğinden kuşku duyulamaz.

Ne olursa olsun, her yıl Ephesos'ta (Efes) açılan fuar gibi fuarların, sikkelerin başkent dışında büyük ölçüde tedavülde olmadığı dönemlerde bile, şehirler, köyler ve müstahkem kaleler arasındaki ticareti desteklediği olgusunu yansıtmaktadır. Bizans'ın bütün yüzyıllarında imparatorlar, kendi tasvirlerinin yazı ile desteklendiği altın, gümüş ve bakır sikkeler bastırmışlardır. 312 yılında I. Konstantinos tarafından bastırılan ilk altın *solidus*'tan başlayarak 1020'lerde II. Basileios'un bastırdıklarına kadar, altın standardı değişmeden korunmuştur ki bu olağanüstü bir başarıdır (resim 22). Altın sikkeler imparatorluk içinde devlet memurlarına ve kataloglara göre askerlere ödenen maaşlar yoluyla tedavül ediyordu (bkz. Bölüm 8). Propaganda değeri dışında, sikkelerin bir başka temel fonksiyonu da vergilerin toplanmasını kolaylaştırmasıydı. En önemli vergi biçimi, arazi ve kişilere uygulanan vergiydi; merkezî hükümet bunların altın sikkelerle ödenmesinde ısrar ediyordu. Bu yolla, yöneticilere ve askerlere yapılan altın ödemeler, vergi şeklinde hazineye geri dönüyordu.

Ayrıntılı mali mekanizmaların yönetimi, ekonomi hakkındaki geleneksel bir Bizans varsayımını yansıtır: Askerî ihtiyaçlarla ilgili hükümet harcamalarını, imparatorluk sarayının giderlerini karşılamanın; başkent ve diğer şehir merkezlerinin beslenmesini; ipek, madeni eşyalar, mine ve ikonalar gibi çok aranılan lüks eşyaların üretimini karşılamanın en etkili yolu arazi ve nüfusu vergilendirmektir. Toprak ayrıca mülklerine ilişkin verginin indirilmesi karşılığında *thema* ordusuna tam teçhizatlı bir asker (ya da karşılığı kadar nakit ödeme) temin eden asker ailelerinin desteklenmesinde de kullanılırdı. Her ne kadar imparatorluk bütçesini tahmin etmek için yapılan modern girişimler başarısız olmaya mahkûm görünürse de, sistemin yeterince iyi çalıştığı anlaşılmaktadır. Iustinianos gibi hükümdarların yönetimi altında, kiliselere yapılan harcamalar, istihkâmlar ve diğer inşaatlar, arazi ve insanlardan alınan doğrudan vergilerle, ticaretten alınan dolaylı vergilerden elde edilen hasılatı aşmış ola-

biliyordu. Ama bu durum, başarılı seferlerden elde edilen ganimet ve yeniden fethedilen yerlerin merkezî hükümetin vergi alanına sokulmasıyla dengeleniyordu. İmparatorlar her zaman, bu tür gelir biçimlerini artırma olanağını düşünerek, kaybedilmiş eyaletleri geri alarak, ve yeni bölgeleri kontrol altında tutarak imparatorluğun genişlemesinden yanaydılar. Bir ölçüye kadar bu hesaplama, 10. yüzyıl fetihleri ve 11. yüzyılda Bulgaristan'ın kontrol altına alınmasıyla teyit edildi (bkz. Bölüm 20). Öte yandan, imparatorluğun kontrolü altındaki topraklarda meydana gelen bir azalma vergi gelirlerinde derhal bir düşüş anlamına geliyordu. Bu, 1261'den sonra imparatorluğun sürekli olarak fakirleşmesini kısmen de olsa açıklar.

7. yüzyıldaki Müslüman fetihlerinin kargaşalı döneminde, arazi kayıpları ve düşman saldırıları pek çok mülteci yarattı. İnsanlar daha güvenli bölgelere kaçarlarken, toprağı işleyen ile işlediği toprak arasındaki eski Roma bağlantısını kopardılar. Bu koşullar altında merkezî yönetim, imparatorluğun merkezindeki alan dışında vergi tabanının izini kaybetti ve doğrudan vergileri yeniden toplama kapasitesini yeniden kazanabilmek için yılların geçmesi gerekti. 7. yüzyıl sonlarından itibaren, imparatorluk yönetimi Balkanlar'ın iç bölgeleriyle Küçük Asya'nın doğusundaki *thema*'lara doğru yaygınlaştırılırken, bu vergileri toplayabilmek için yeni kayıtlar tutmak üzere Konstantinopolis'ten memurlar gönderildi. Nüfusun sayımına (baş ve ocak vergisi) arazinin veriminin değerlendirilmesini de eklediler (kayalık ve tarıma elverişli değilse, ekilebilir yerlere ve otlaklara göre daha düşük vergilendiriliyordu) ve köylü hanelerinin sahip olduğu domuz, keçi gibi hayvanlarla yük hayvanlarının kayıtlarını çıkardılar. Zeytinlikler, üzüm bağları, dut fidanlıkları (ipek endüstrisini desteklemek için) belli başlı vergi kaynaklarıydı. Belirli ürünlere, örneğin erguvan rengi boyanın yapımında kullanılan iskerlete (dikenli salyangoz), muafiyet tanınırdı. Bu kayıt sürecinin karmaşıklığı, arazi ve mülklere nasıl değer biçileceğini anlatan değişik mali risalelerde ve daha sonraki vergi muafiyetlerini sıralayan uzun manastır belgelerinde açıkça görülür.

İmparatorlar sikke bastırmaktan hiçbir zaman geri durmamışlardır. Bu bize Bizans ticaretinin gerçekliğini kestirmede yardımcı olur. Bununla birlikte Korinthos (Korint), Ephesos, Sardes (Manisa'da Sart yakınlarında), Aphrodisias (Afrodisias, Geyre yakınlarında) ya da Pergamon (Bergama) gibi vilayetlerde yapılan kazılarda 688 ile 820 arasında bastırılan sikkelerden çok azı bulunmuştur. Cécile Morrisson, anılan 150 yıllık döneme ait bulunmuş sikkelerin sayısında muazzam bir düşüş olduğunu bir dizi grafikle özet olarak göstermiştir. Bu dönemin ikonakırıcılık tartışmaların yer aldığı dönem olması tesadüf olmasa gerektir. Atina'da örneğin, yıllarca devam eden arkeolojik kazılarda bu döneme ait hemen hemen hiçbir altın sikke bulunmamıştı; dolayısıyla II. Iustinianos'un (685-95; 705-711) *nomisma*'sının keşfedilmiş olması özellikle önemlidir. Yeni Atina metrosunun kazıları sırasında gün yüzüne çıkarılan bu benzersiz buluş, aynı imparator tarafından Hellas *thema*'larının yaratılmasıyla ilişkili olabilir.

Kimi modern tarihçiler sikkelerin bulunmasındaki bu boşluğu, Bizans'ın trampa ekonomisine dönüştüğü ve vergilerin ayni olarak ödendiği şeklinde yorumlamışlardır. Eğer böyle idiyse, merkezî yönetim görevlilerinin Ephesos'taki fuarı vergilendirerek büyükçe bir miktar altın sikke topladığı 8. yüzyılın sonuna kadar devam etmiş olamazdı. Trakya'da vergi olarak çok miktarda altın toplamayı kafasına koyan İmparator I. Nikephoros'un (802-811) aldığı önlemlerden, tam manasıyla gelişmiş bir para ekonomisinin varlığı açıkça görülmektedir. İmparator, başka bazı mali "kızdıracak şeyler"in yanı sıra, kimi zaman % 50'lere varan oranda vergileri artırdığı, daha önce vergiden muaf olan hayırsever vakıfları ocak vergisine tâbi tuttuğu ve On İki Ada'dan ithal edilen ev köleleri için iki altın sikkelik yeni bir vergi koyduğu için lanetlenmişti.

Buna rağmen, IV. Konstantinos'tan II. Mihail'e (668-829) kadar hüküm süren imparatorlarca, başkent dışında ve kendi darphaneleri olan Sicilya, Güney İtalya ve Kuzey Afrika gibi Batı eyaletlerinde çok az sayıda sikke bastırılmıştır. Bu tarihçileri şaşırtmayı sürdüren bir bilmecedir. Belki de bu boşluk, or-

taçağdan ziyade antik çağın bulgularıyla ilgilenen klasik arkeologların yaptıkları kazılarda ortaya çıkmaktadır. Bu şehirler istilalar döneminde ve ikonakırıcılığın neden olduğu bölünmeler nedeniyle özel bir çöküş yaşamışlardır. Bunlar (Atina'nın Akropolis'i ya da Korinth'in üzerindeki kale Akrokorinth gibi) müstahkem yerleşmelere dönüşmüşler ya da geçici olarak terk edilmişlerdir. Belki de arkeologlar imparatorluğun Doğu sınırlarındaki kale ve müstahkem yerlerde kazılara başlayınca, çok daha fazla sikke gün yüzüne çıkacaktır. Ya da belki daha az sayıda sikke bastırılmıştı ve bunlar da yalnızca başkentin yakın çevresinde tedavül etmişti. Bu boşluk, Bizans'ın ekonomik gücünün düşük olduğu, 7. yüzyıldaki istilaların ve nüfus azalışının (bkz. Bölüm 8 ve 2) ve daha sonra her alanda iyileşmelerin görüldüğü bir döneme işaret etmektedir.

Bizans tarihi boyunca, Roma'da da olduğu gibi, imparatorluk sarayı imparatorluğun değişik yerlerindeki kendi malikâneleri ve büyük arazilerinden gelen ürünlerle beslendi. İmparatorlar, en büyük toprak sahibi olarak, hayvanların yetiştirildiği belli başlı haralar, ormanlar, dut fidanlıkları, üzüm bağları ve zeytin bahçeleri gibi tümü de doğrudan vekiller eliyle yönetilen büyük kaynakları kontrol ederlerdi. İmparatorlar çoğu kez, başarılı generalleri, yöneticileri ve kilise adamlarını, daha sonraki zengin ve güçlü ailelerin büyük malikânelerinin nüvesini oluşturacak arazileri bağışlayarak ödüllendirirlerdi. Hükümdarlar ayrıca, biriktirmiş oldukları zenginliğe rağmen, manastırlara toprak bağışlarlar ve vergi muafiyetleri tanırlardı. Buna karşılık, bireylere verilen armağanlar aynı şekilde geri alınabilirdi. Bütün hükümdarlar, sürgüne gönderilen siyasi rakiplerinin arazilerine ve zenginliklerine el koyarlardı. Örneğin I. Nikephoros, daha önce hayırsever vakıflara ait olan bir malikâneyi imparator mülküne dönüştürmekten sorumluydu. Böylelikle, "dindar evler"i fakirleştirirken imparatorluk sarayına daha büyük zenginlikler aktarmıştı.

Günümüze ulaşabilmiş en eski mali belgelerden, bütün köylerin, güz hasadından sonra yıllık ziyaretlerini yapan vergi memurlarına götürü bir miktar ödemekle yükümlü oldukları an-

laşılıyor. Her hane ve her toprak sahibi bireysel olarak da vergilendirilirken, tüm cemaat gerekli miktarı altın sikkeler ya da onların küsuratlarıyla (yarım ya da üçte bir *nomisma*'lar) ödüyorlardı. Bu süreç içinde köyün yaşlıları, herhangi bir eksikliğin giderilmesinden sorumluydu. Örneğin, bir kadın kocasını ve çocuklarını kaybetmişse ve aileye ait araziyi işleyemeyecek durumda ise komşuları işi yapmaya, hasadı kaldırmaya ve kadının vergileri ödemesine yardımcı olmaya teşvik edilirlerdi. Vergi memurları bu kadına ayrıca vergi indirimleri ve hatta muafiyetleri uygulayabilirdi. İşin sonunda, arazinin sahipliği komşuların eline geçebilirdi. Buna karşılık, vergi kayıtlarında hanehalkının reisi olarak görünen pek çok dul vardır. Gerçekten de Thebes [Thebai] sicillerinde erkek bir vergi mükellefi yalnızca Sophronia adındaki bir kadının damadı olarak nitelendirilmektedir. Kadının, bir hayli arazisi olan birkaç nesillik bir ailenin sorumluluğuna sahip olduğu anlaşılıyor.

Bu kayıtlar birkaç kuşak boyunca aile büyüklüğü hakkında kimi kanıtlar ortaya koymaktadır; kırsal nüfusu ve onun artışını tahmin etmek son derece zordur. Kilise binaları ve piskoposlukların genişlemesi gibi dolaylı göstergeler, 9. yüzyıl ortalarından itibaren nüfus artışı ve ihtiyaç fazlası fonların güzel taş binalara yatırım yapılması sonucunu doğurduğuna işaret etmektedir. Örneğin Skripou'daki etkileyici kilise, 873-4'te yapılan bina için yerel bir generalin katkısını kaydetmektedir. Hemen hemen aynı zamanda, Atina'da Aziz Yuhanna'ya adanan bir başka kilise kurucusu Konstantinos'un, karısı Anastaso'nun ve oğlu Yuhanna'nın, başka türlü bilinmeyecek olan adlarını taşımaktadır. Aynı şekilde Kapadokya'da evler ve kiliseler volkanik süngertaşlarının içine oyuluyordu (resim 12). Bu mağara yerleşimlerinde yaşamış ve kiliseleri kazmış olan insanlar hakkında fazla bir şey bilmiyoruz; bununla birlikte duvar resimleri, I. Ioannes Tsimiskes'in (969-976) hatırasını bir fresk ile yad eden zengin ve zevk sahibi yerel bir cemaatin varlığını yansıtmaktadır. Birkaç yüzyıl süren Arap istila ve saldırılarından sonra merkezî Küçük Asya, ekonomik gelişme ve zenginliğin artışına tanık oluyordu.

9. ve 10. yüzyıllarda Bizans kırsal toplulukları içinde arazi satışları, köyün mali bütünlüğünü koruyacak şekilde düzenleniyordu. Köy içindeki eşitsizlikler, daha zengin üyelerin giderek nüfuzlu olması ve topluluk dışından mülk edinmesi anlamına geliyordu. Yabancıların köy arazisini satın almasına izin verilmiyordu ama imparatorun cömertliği ile bireylere bahşedilen özel arazili mülklerin varlığı, kırsal çevrede yeni bir gücün oluşmasına yol açıyordu. Bu büyük toprak sahiplerinin oluşması, köylerden arazi satın almaları yoluyla, kırsal alanın toplumsal yapısını tehdit ediyordu. Köy arazisinden parseller alarak güçlüler (*dynatoi*), kendi kaynaklarını artırdılar ve köylü cemaatinin içine nüfuz etmeye başladılar. Daha önce arazi parsellerine sahip olan yoksullaştırılmış köylüler genellikle yeni arazi sahibinin kontrolüne girdiler ve böylelikle de ortaçağ serfinde olduğu gibi toprağa bağlı hale geldiler.

I. Romanos Lekapenos'un (920-944) saltanatından itibaren imparatorlar, köylülerin haklarını koruyarak ve eskileri harabe halinde dururken yeni manastırların yapımını yasaklayarak bu kişilerin gücünü sınırlamaya çalıştılar. Geleneksel düzenlemeleri korumaya yönelik bu ikili çabanın muhtemelen ekonomik bir kökeni vardı: imparatorluğun vergi tabanını korumak. Çoğu kez vergi memurlarına karşı direnebilen ya da vergi muafiyetleri talep eden güçlü toprak sahiplerinin eline geçmesine izin vermektense, vergilerini ödeyen özgür köylüleri korumayı amaçlıyordu. 10. yüzyıl imparatorları kolektif köy kimliğini destekleyen ve onların güçlü komşularını kontrol altında tutan bir dizi yasa yayımlamışlardır. Ancak II. Basileios'un, kırk yıl sonra köylülerin topraklarından edilmesine olanak veren yasadaki bir boşluğu gidermek için 996 yılında yasayı tekrar yapmak zorunda kalması, güçlülerin sınırlandırılamadığını düşündürmektedir. Her şeye rağmen büyük malikanelerin artması, daha önce boş bırakılan arazilerin, olgunlaşması için yıllar isteyen zeytinde olduğu gibi, tarıma açılmasını ve su değirmenlerinde olduğu gibi daha gelişmiş teknolojiye yatırım yapılmasını teşvik etmiştir. Uzun dönemli tarıma olan güven genellikle ekonomik genişlemenin bir göstergesidir. Bu, aynı zamanda

Bizans elitinin toprak mülkiyetini, çiftliklerini ve insan gücüne yapılan yatırımı genişletmek hedefiyle de çakışmıştır.

Ancak yasalar, bireylerin varlıklarını, eskileri harabe halinde olsa bile yeni kilise binaları ve kendi manastırlarına tahsis etmelerini önlüyordu. 867 yılında I. Basileios imparator olunca Konstantinopolis'te kiliseye ait birçok vakfın ciddi olarak onarım gereksinimi içinde olduğunu gördü. Bununla birlikte kısa bir süre sonra emekli bir amiral, Konstantinos Lips, Konstantinopolis'te kendi manastırını kurdu; günümüze ulaşmış olan bu kilise zarif çiniler ve oyma süslemeler sergilemektedir. Kimi memurlar Konstantinopolis'te öylesine yüksek villalar inşa ettirdiler ki, şehrin *eparkhos*'u küçük binaların tüm ışığını engellememeleri için nizamnameler yayınladı.

Ekonomik faaliyetlere yatırım yapmaktansa, Bizans eliti arazi satın almayı ve daha fazla para kazanacakları memuriyetlere yatırım yapmayı tercih ediyordu. Beraberinde devlet emekliliğini de getiren saraya ait şeref payelerini de satın alıyorlardı. Nikolaos Oikonomides, bu tür bir yatırımın getirisinin yılda % 2,5-3 olduğunu, bunun % 6 olan resmî faiz haddinden çok daha düşük olduğunu hesaplamıştır. Bununla birlikte, *protospatharios* (sözcük anlamı baş silahtar) gibi en yüksek payelerin getirisi % 8,3'e kadar yükselebiliyordu. Ancak bu tür payeler çocuklara geçmediğine ve satın alınırken yatırılan para hiçbir zaman geri alınamadığına göre; burada harekete geçiren güdü şeref ve statü gibi görünüyor. Büyük bir payeye sahip olmak ve saraydaki törenlerde uygun kostümü giymek her türlü ekonomik yararın üzerindeydi. Örneğin sakallı bir *protospatharios*, yakası mücevherlerle süslü ve kenarları altın işlemeli kırmızı bir kaftan giyiyordu. Sakalsız (hadım) bir *protospatharios* ise, beyaz giysiler ve altın süslemeli beyaz pelerin giyiyordu. Ticaretten para kazananlara karşı geleneksel bir hor görme söz konusu idiyse de, imparatorlar bunların, belirli bir fiyat karşılığında, paye sahiplerinin elit çevrelerine girmelerine izin verirlerdi.

Bu mekanizma, asker, sivil ve yabancı tüm yüksek rütbeli görevlilerin başkentin kalbindeki sarayda toplanmalarına hizmet

ederdi. Süreç onları imparatorluk yönetim sistemiyle daha sıkı bir şekilde bütünleştirir ve ayrıca saray hiyerarşisi ile merkezî bürokrasinin güçlenmesine yarardı. 950 yılında Konstantinopolis sarayındaki İtalyan elçisi Cremonalı Liutpranda saray görevlilerine yıllık ödemelerin yapılışına tanık olmuştu ve onun anlatımı Bizans'ta devlet tarafından istihdam edilmenin önemini teyit etmektedir. Olay Paskalya'dan önceki pazar günü başlamış ve üç gün sürmüştü:

> İçeri bir masa getirildi...üzerinde her adamın alacağı miktarın torbanın üzerine yazılmış olduğu, ağzı bağlı para çıkınları vardı... Çağrılan ilk kişi saray nazırıydı ki parasını elleriyle değil, dört onur peleriniyle birlikte omuzlarının üzerinde götürdü. Onun ardından ordunun başkomutanı ve donanmanın yüksek amiral lordu geldi...

Onlar altın torbalarını zahmetle taşıdıktan sonra, dağıtım işi en küçük görevliler ve patrisyenlere kadar devam etti. VII. Konstantinos (945-959) töreni beğenip beğenmediğini sorduğunda, Liutprand zekice kendisini, (zengin ve yoksul adam hakkındaki alegorik hikâyeye göndermede bulunarak) ölü Lazarus'un görüntüsü karşısında cehennemde azap çeken Dives'e [zengine] benzetmiştir ve imparator kendisine bir libre altın ve kocaman bir kaftan göndermiştir.

Şehirlerin Kaliçesi –Konstantinos'un hükümdarlık şehri– pazarlarında alışveriş yapmak isteyen çok sayıda yabancıyı da kendisine çekerdi ve bu imparatorluğun ortaçağdaki ticari canlanmasını teşvik etmiştir. Şehrin altın ve ipekli ürünleri daha fazla taciri, okulları daha çok öğrenciyi, kiliseleri, kutsal emanetleri ve ikonaları daha fazla hacıyı çekerdi; imparatorluk yönetimi daha çok iş yaratır ve çok yönlü toplumu, Akdeniz'deki herhangi bir başka şehirden daha fazla fırsat yaratırdı. İslam dünyasında Bağdat gibi, daha büyük şehirler ve daha büyük pazarlar vardı. Ama Konstantinopolis'in herhangi bir Hıristiyan rakibi yoktu. Konstantinopolis'te aylarca kalan Süryani, Rus ve Venedikli tacirler için, burası ekonomik gelişmenin etrafında döndüğü güvenli bir merkezdi. Her grup belirli bir semt-

te oturur ve oralarda kendi abidelerinde ibadet ederlerdi: Arap tacirler kendi camilerinde, Yahudi tacirler kendi sinagoglarında ve Batılı tacirler kendi kiliselerinde. Bunların hepsi, aynı zamanda kamu düzenini koruyan şehrin *eparkhos*'unun gözetimine tabiydi.

992 yılında II. Basileios Venediklilere, Çanakkale Boğazı'na giren gemilerin her birinden alınan 30 altın *solidus*'u 17'ye indiren büyük bir vergi kolaylığı sağladı ve böylelikle onlara yerli tacirlerden ve diğer yabancılardan daha elverişli koşullar sunmuş oldu. Bu kolaylığın sağlanmasının nedeni, Venedik'in imparatorluğu, Bizans birliklerini Güney İtalya'da sefer yapmak üzere Adriyatik'ten geçirerek düşmanlarına karşı askerî olarak da destekleyecek olmasıydı. Başkentteki bu ayrıcalıklı durum, çoğu kez, hâlâ vergiyi tam ödemek durumunda olan yerel tacirlere bir darbe olarak yorumlanmışsa da, bunun Batılı tacirlerin Konstantinopolis'i başlıca pazarları olarak görmelerini garanti etmenin bir yolu olarak düşünülmüş olması da mümkündür. İmparatorların ihsan ettikleri şeyler aynı zamanda geri alınabilirdi ve 12. yüzyılda Venedik'in ayrıcalıkları siyasi nedenlerle geri alındı. Her ne kadar Bizanslı tacirler malların uluslararası taşımasında rekabet etme konusunda yetersiz kalsalar da, Ege civarındaki limanlarda daha az kârlı taşıma işlerine girişmiş oldukları anlaşılmaktadır. Ve bunlardan bazıları makamlar ve payeler satın alacak kadar zengin de olmuşlardır ki bu durum, düzen ve hiyerarşi duygusunu yerleştirmiş ve saraya odaklanan dikkati pekiştirmiştir.

Venedik, güç ve refah kaynağı olarak ticarete karşı farklı bir tutum geliştirmiştir. Zira bu küçük şehir-devleti için ticaret, bir göçmen kolonisi olarak temellerinin atılışının getirdiği bir zorunluluktu. Sakinleri yaşamlarını sürdürebilmek için deniz yoluyla ticaret yapmak zorundaydılar ve balıkçılık ve ticari faaliyetler için tekne yapımını hayatlarının merkezî bir özelliği haline getirdiler. Venedik Senatosu, Müslüman dünyasının her yerine olduğu kadar Bizans'la da yapılan köle, tuz, ve kereste ticareti gelişebilsin diye ticaret filosunu silahlı gemilerle korudu. Buna karşılık, imparatorluğun hizmetler ve araziye yatırım ya-

pılması konusundaki ısrarı Bizanslıları ticari faaliyetten uzaklaştırdı. Tacirler, sınırlamalar ve kontrollerle engellendi ve bu da onların girişimciliğini sınırlandırdı. İmparatorluk, yerel balıkçılık filolarını ihmal etti ve onları askerî seferlere kaptan, denizci ve malzeme temin etme konusunda zorladı. 12. yüzyılın sonlarında, Athos Dağı'ndaki keşişler bile arazilerinden Konstantinopolis'e tahıl taşımakta kullandıkları teknelerin kapasitesi konusunda sınırlandırıldılar.

İmparatorluğun ticarete karşı olan tutumu daha esnek ekonomik kurumların gelişmesini ve İtalyan ve Müslüman tacirlerin geliştirdikleri inisiyatiflere karşılık verilebilmesini engelledi. Bununla birlikte yüzyıllar boyunca Bizans ortaçağ dünyasındaki ekonomik durumunu, güvenli altın sikkeler bastırarak ve bölgenin dinamik pazarlarında varlığını sürdürerek korudu. 11. yüzyıldaki devalüasyondan sonra bile istikrarlı bir altın sikke yeniden yaratılmış ve Bizans geleneksel lüks mallar endüstrilerini sürdürmüş ve Batılı Haçlı şövalyeleri derinden etkileyecek derecede büyük bir zenginlik yaratmıştır. İstanbul'da kazılarda bulunmuş 1204'ten önce bastırılmış az sayıdaki yabancı sikke, ticari olmaktan çok emperyal bir ekonominin simgesi olan Bizans'ın altın *solidus*'unun yüksek prestij ve yeterliliğini yansıtmaktadır.

15

Hadımlar

> Yüzü bir gülünki gibiydi, vücudunun derisi kar gibi beyazdı, güzel yapılı, açık renk saçlıydı; uzaklardan gelmiş misk kokusuna ve olağanüstü bir yumuşaklığa sahipti.
>
> *Budala Aziz Andreas'ın Hayatı*, muhtemelen 10. yüzyıl

Yüksek yöneticilerin korunması ve hizmeti için hadımların kullanılması Eski Mısır ve Çin'e kadar geri gider. Büyük ortaçağ Japon imparatorluğu ve İslam Halifeliği ile birlikte Bizans da, ince, kırılmamış sesleri, bebek gibi yumuşak derileri, kılsız vücutları, uzamış kol ve bacaklarıyla saray hayatına egzotik unsurlar katan hadımları kullanmıştır. Kendi ailelerini meydana getiremeyecek olan bu iğdiş edilmiş erkeklere –ne kadın ne erkek olan, üçüncü cins– Bizans imparator ve imparatoriçesine hizmet etmek, yöneten hanedanın kadınlarını korumak ve saray teşrifatını yürütmeleri için güveniliyordu. Müslüman ülkelerde bunlar sık sık kutsal yerleri korurlardı. Ve İmparatorluk Çini'nde, tastamam 20. yüzyıla kadar, yoksul insanlar sarayda bir pozisyon ele geçirebilmek için iğdiş edilmek üzere kendilerini ortaya koyarlardı. Saray hadımları olgusunun küresel bir tarihi vardır ve Bizans'taki uygulama hiyerarşik, emperyal yönetimler arasında olağandışı değildir.

Bununla birlikte, Bizanslı hadımlar genel olarak toplumla olağanüstü iyi bütünleşmişlerdi. İmparatorluk sarayının faaliyetleri üzerinde sahip oldukları denetimin yanı sıra Kilise'de, yönetimde, orduda ve imparatorluktaki büyük ailelerin evlerinde önemli pozisyonlar elde etmişlerdi. Bizans'a gelen Batılı Haçlılar, hadımların başı sonu belirsiz her yerde mevcut olmaları karşısında şaşırmışlar ve kimi zaman da korkuya kapılmışlardı. 1147 yılında Kral VII. Louis'nin Konstantinopolis'i ziyareti sırasında I. Manuel Franklarla birlikte Aziz Denis'in yortusunu kutlamak üzere bir koro göndermişti:

> Bu din adamları latif söyleyişleriyle çok olumlu bir intiba yarattılar; zira sesler birbirine karışıyordu, kalın olanlar ince olanlarla, yani hadımın sesi erkeğin sesiyle karışıyordu... Bu Frankların kalbini yumuşattı. Ayrıca, güzel davranışları ve hafif el çırpışları ve diz çöküşleriyle seyredenlere zevk verdiler.

Bu satırların yazarı, Deuilli Odo, genel olarak Bizans'a karşı olduğu için, hadım edilmişlerin sesinin erkek okuyucularla birlikte özellikle onun hoşuna gitmesi şaşırtıcıdır.

Hadımların antik İran ve Roma'da belirli rolleri vardı ve bunlar İmparator Diocletianus, taç, küre, taht ve altın giysiler gibi egemenliği temsil eden kimi Perslere özgü şeyleri benimseyince pekiştirilmiş oldu. Bizans'ta imparatorluk ailesiyle ilgili mahrem görevlerin iğdiş edilmiş erkeklere havale edilmesi, bunların hükümdar hanedanına sadık oldukları varsayımına dayanıyordu. Oysa önde gelen hadım saraylıların ihtiraslı planları bunu her zaman doğrulamıyordu. Buluğ çağına erişmeden hadım edilenler "sakalsız adamlar" olarak biliniyordu; yetişkin yaşta hadım edilenler ise kuşkusuz erkekliğin fiziki görüntülerini koruyorlardı. Bizanslı hadımlar çoğu kez hatırı sayılır varlık ediniyorlar, sanatların cömert hamisi oluyorlar ve imparatorluk sarayını zenginleştiriyorlardı. Pek sık olarak da hadım edilmemiş erkek ve kadınların kapris ve gaddarlıklarını da paylaşıyorlardı.

Yumuşaklıkları konusundaki varsayıma rağmen, hadımlar ordulara komuta etmek üzere atanıyorlardı. Iustinianos

döneminde İtalya'nın fethini tamamlayan (Ermeni) General Narses'in, Amerika'yı Kristof Kolomb'dan doksan yıl önce keşfettiği ileri sürülen Çinli Amiral Zheng, ya da Doğu Hint Adaları'na kadar gitmiş olan ortaçağdaki Japon donanma komutanında paralelleri bulunabilir. Bizans tarihi boyunca, 14. ve 15. yüzyıllarda daha az olmakla birlikte, askerî komutanlara rastlanır. Bunlardan bazıları Bizans'ın hizmetine girmeden önce hadım edilmiş kölelerdi; örneğin efendisinin soyadını alan ve Ruslara karşı savaşlarda yararlılık gösteren Petros Phokas böyle biriydi. II. Nikephoros (963-969) döneminde imparatorun muhafızlarını yönetti ve 960'larda doğu cephesine komutan tayin edildi. 10. yüzyılın sonlarında II. Basileios, Nikolaos adındaki bir patrisyen hadımı 995 yılında Halep üzerine yapılan başarılı saldırıyı yönetmek üzere atadı.

Havari Aziz Matta'nın (19:12) hadımlara ilişkin tanımlarını izlersek:

> analarının rahminden öyle doğan bazı hadımlar vardır: erkeklerden hadım edilen bazı hadımlar vardır: ve Tanrı'nın krallığı adına kendini hadım eden hadımlar da olacaktır.

Bazı Hıristiyanlar kendi kendilerini iğdiş ederek cinsel dürtülerine gem vurmuşlardır. Ancak 325 yılında Nikaia'daki (İznik) Birinci Ekümenik Konsil, kendi kendini iğdiş etmeye karşı çok sıkı bir kanon yayımlamıştı: dinî bir kariyer elde etemek isteyen Hıristiyanlar tenlerinin kışkırtmasına karşı duracak ve şehvetlerini sofuluk yoluyla kontrol edeceklerdir. Bununla birlikte Bizans Kilisesi, hadım edilmiş erkekleri keşiş olarak ruhbanın arasına kabul etti. Hadımlar, Konstantinopolis patriği ve aziz oldular. Bu durum, iğdiş edilmiş erkeklerin kilise hiyerarşisinde en yüksek makamlara erişebilmesinin ya da büyük kutsallık kazanmasının engellenmediğini göstermektedir. Hadım rahip ve keşişler kadınların dinî topluluklarında önemli roller edindiler ve buralarda pazar günleri Komünyon'un takdis ve tahsis törenini yönettiler. Gerçekten de kimi vakıf senetleri rahibe manastırlarında herhangi bir rol alacak bütün ruhbanın hadım olmasını şart koşuyordu. Bunun aksine, kimi erkek

manastırları, keşişlere cinsel yönden kışkırtma oluşturacakları için hadımları kabul etmiyordu.

İğdiş edilme her zaman özgür Romalı vatandaşlara tiksindirici gelen aşağılayıcı bir süreç olarak görünüyordu. Dolayısıyla hadımlar, Romalı olmayan insanlar arasından, genellikle de savaşta yakalanan ve tutsak edilenlerden yapılıyordu. 6. yüzyılda Iustinianos Kanunları iğdiş etme ameliyesini imparatorluk sınırları içinde yasaklayınca bu durum pekişmiş oldu. Yabancı savaş tutsakları çoğu kez sınırlarda iğdiş ediliyor ve daha sonra "güvenli" hizmetçi talebini karşılamak üzere Bizans'a sokuluyordu. Diplomat olarak görev yapmış olan saraylı Euphrates gibi, Prokopios da Abasgia bölgesinin (Kafkaslar'da Abhazya) hadımların kaynağı olduğuna değinir; daha sonra "İskit" (*Scythian*), Arap ve Balkan tutsaklar hadım edilmiş ve varlıklı Bizanslılara pazarlarda satılmıştır. Büyük konakların pek çoğunda hadım hizmetçiler bulunurdu ve bunlar evin hanımefendisine hizmet eder, çocukları eğitir ve aracı olarak görev yaparlardı. Chrysobalantonlu Azize Irene ve Genç Euphrosyne akrabaları ve imparatorluk sarayı ile haberleşmek için kendi hadımlarını kullanırlardı.

Bununla birlikte İslamiyetin yaygınlaşması halifelikte çalışacak köle ve hadımlara talebi büyük ölçüde artırdı ve bunu karşılamak için yeni kaynaklar bulunması gerekti. Roma ve Venedik'teki köle pazarlarına ilişkin tesadüfi kaynaklar Batı'da büyüyen bir pazara işaret ederken Küçük Asya merkezinin Karadeniz kıyısındaki Paphlagonia'dan gelen artan sayıdaki hadım, yasayı küçümseyen Bizans'ta da yeni bir gelişmeye işaret ediyordu. 8. yüzyılda İmparatoriçe Irene'nin sarayında hizmet eden Paphlagonialı Niketas, kendi ailesi tarafından iğdiş edilen genç adamlar serisinin ilklerinden birisiydi. Daha önceki Romalı olmayan hadımlardan farklı olarak bu yerel olarak yetiştirilen hadımlar özgürdüler ve Yunanca konuşuyorlardı; aileleri onlar için Büyük Saray'da ya Bizans Kilisesi'nde istihdam peşindeydi.

10. yüzyılda Cremona Piskoposu Liutprand Batı ticaretinin nasıl işlediğini anlatıyordu. "Hem hayaları hem de penisleri ke-

silen hadımların ameliyatı... Verdun'daki tacirlerce yaptırılıyordu ve çocukları İspanya'ya götürüp büyük kârlar ediyorlardı." Fiziki zorluklar bir yana, hayatta kalmayı başaranlar ileri yaşlara kadar yaşıyorlar ve olağandan uzun olan kol ve bacaklarıyla fark ediliyorlardı. Kuzey Fransa'da Verdun'daki pazar, İspanya'daki Emevi Halifeliği gibi İslam ülkelerine köle emeği temin edecek şekilde gelişmişti ve burada hadımlar çok değerliydi. Bahsedilen ticarete karşı Papalık fermanlarının tekrarlanıyor olmasına karşın, Hıristiyan tacirler, sıklıkla Hıristiyan olan bu çocukları, çok kârlı bir iş olan tutsak etme, iğdiş etme ve satmaktan geri durmuyorlardı. Müslüman saraylarının haremlerinde kadınlar da revaçtaydı. Korsanlar tarafından ele geçirilen ve esir olarak satılan bireylerin heyecan dolu maceraları hem Doğu hem de Batı destan ve romanslarının bilinen temalarıdır.

Kuzey İtalya Kralı Berengar, 949 yılında Liutprand'ı ilk diplomatik göreviyle Konstantinopolis'e gönderdiğinde, uygun hediyeler göndermeyi bilemedi. Dolayısıyla, babası ve üvey babası Bizans'ta elçi olarak görev yapmış olan Liutprand, onların tavsiyelerini hatırladı ve birkaç hadım satın aldı. Yeni elçi imparatorun huzuruna kabul edildiğinde,

> Bu yüzden ona (VII. Konstantinos) dokuz enfes göğüslük zırhı... iki gümüş yaldızlı kazan... ve imparator için her şeyden daha değerli olan dört, *carzimasia* (genç hadımların Yunanca adı) takdim ettim.

Liutprand'ın iyi karşılanışının ve Konstantinopolis'teki ikametinin zevkli yanları hadım armağanlarla ilgili olabilir ya da olmayabilir, ama kendisi açıkça iyi bir seçim yaptığını düşünüyordu.

Hadımların istihdam edilmesinin ayrı bir nedeni de onların, sınırlı olsa da öyle anlaşılıyor ki değer verilen cinsel faaliyetleriyle ilgiliydi. *Budala Aziz Andreas'ın Hayatı*, hadım bir kölenin o güzel görünüşünü anlatmakla kalmıyor; ayrıca efendisinin yatak odasında "oğlancılığın o hastalıklı eylemini" yapmak zorunda oluşunu da belgeliyordu ve aziz bunun için kendisini ce-

hennem ateşiyle korkutmuştu. Bir arkadaşı, teşrifatçının efendisinin isteğine uymak zorunda olduğunu aksi halde dövüleceğini ve şiddetle cezalandırılacağını söylediğinde Andreas, eğer köleler bu iğrenç tutkuya karşı direnirlerse, "kutsanacaklar ve üç kere kutsanacaklardır, zira sözünü ettiğiniz işkenceler için onlar şehitlerle bir sayılacaktır," şeklinde cevap verdi. Hadımlar, her ne kadar eşcinsel ilişkide pasif rol (yani kadın rolü) oynamakla ve böylelikle de oğlancılığı teşvik etmekle düzenli olarak suçlanmışlarsa da, onların da açıkça cinsel güdüleri vardı. Konstantinospolis'teki İmparatorluk Yetimhanesi'nde genç bir oğlan olan "Bagoas"ın 11. yüzyıldaki öyküsü bu suçlamayı teyit eder görünmektedir: Dorian Gray'in yaptığı gibi, güzelliğini ve kendisinden yaşlı arkadaşlarının bağlılığını koruyabilmek için kendi kendisini iğdiş etme yolunu seçmişti.

Müzik yetenekleri açısından hadımlar rakipsiz bir role sahiptiler: Hadımlar korosunu oluşturuyorlardı. Genç çocuklarla birlikte Konstantinopolis'in belli başlı kiliselerinde ve imparatorluk sarayında söylüyorlardı. Yetimhane'nin de hadımlar için bir başka kaynak haline gelmiş olması mümkün görünmektedir; böylelikle çok değer verilen hadım şarkıcılar tarzında söyleme yeteneklerini sürdürmüş oluyorlardı. Bu korolar, Roma'da Vatikan'da piskoposlara söyleyen hadımlar korosuna modellik etmiş olabilir. Yeni söyleyiş tarzının ortaya çıkışı aynı zamanda, hacıların bakılıp yedirilip içirilmesi gibi Bizans tarzı hayırsever etkinlikleri, *diakoniai,* kurumlaştıran Papa Vitalian'la (652-672) ilişkilidir. Her iki kurum da Bizans'taki modele göre oluşturulmuştu. Hadım şarkıcılar konusunda Roma, ancak 20. yüzyılın başlarında istemeye istemeye terk edilen kalıcı bir gelenek başlatmıştı.

Hadım yaratmanın bir başka yönteminden daha söz edilmelidir: bir ceza olarak, örneğin erkekleri nesillerini sürdürmekten alıkoymak için, iğdiş edilme ameliyesi uygulanması gibi. Bu çoğu kez gözden düşmüş bir imparatorun çocuklarının (Mavrikios 582-602), Mihail Rangabe 811-813, V. Leon 813-820) ya da asilerin (IV. Konstantinos'a baş kaldıran asinin oğlu Germanos) başına gelen bir şeydi. Hadım edilme böyle bir kişiyi im-

paratorluk görevi yapabilmenin dışında bırakırdı çünkü imparatorların kendi veliahtlarını üretmeleri beklenirdi. Bu ameliye, hırsızlığın elin, yalancılığın dilin kesilmesiyle cezalandırıldığı III. Leon'un *Ekloga*'sında (740), görülen organ kesmenin en aşırı biçimiydi. Aynı şekilde gözlerin kör edilmesi de tahtı ele geçirmeye çalışan rakibi ya da yeterli yönetimi gösteremeyen bir imparatoru (713'te Philippikos; 797'de IV. Konstantinos; 1072'de Romanos, 1195'te II. Isaakios ya da 1261'de IV. Ioannes Laskaris) devre dışı bırakmanın yaygın bir yöntemiydi. Her ne kadar bu tür fiziki organ kesmeler şimdi barbarca görünürse de Bizanslılar hadım ya da kör etmeyi, haklı olarak, ölüm cezasından daha hafif kabul ediyorlardı.

Bununla birlikte Bizans'taki hadımların önemi, imparatorluk sarayı bünyesinde yalnızca kendilerine tahsis edilen bazı görevlerin gelişmesiyle garanti altına alınmıştı. Bu görevlerin pek çoğu imparator ve imparatoriçe ile onlara tahsis edilmiş özel yerlerde teması gerektirirdi; diğerleri ise saray teamül ve teşrifatının sürdürülmesiyle ilgiliydi. Bu tür hassas görevler için hadımlar yalnızca cazip değil zorunlu da telakki edilirdi. Ve bir kez bu gelenek kökleşince "sakalsız adamlar"a ayrılan görev listesi buralar için eğitilecek hadımların düzenli arzını gerekli kılıyordu. Oğullarından birini iğdiş ettiren Paphlagonia ailesi bu ihtiyacı biliyordu ve saray kariyerinin potansiyel avantajlarından yararlanmaya çalışıyordu.

9. yüzyılın sonunda Philotheos tarafından düzenlenen ve resmî yemeklerin oturma düzenini gösteren *Treatise*'de (*Risale*), hadımlara ayrılmış sekiz yer yasa ile tayin edilmişti ve ayrıca dokuz yer de imparator tarafından sözlü olarak belirlenmişti. Her yerin, makamın özelliğini yansıtan kendine özgü kostümü ve uygun ayakkabıları vardı. Birinci grup, imparatorun teşrifatçısı ve sözcüsü, vekilharç sıfatıyla saray seremonilerini düzenleyen *klarissimos*'ların en parlağının başı çektiği *praipositos* payesini içeriyordu. Ne zaman önemli bir törensel olay yer alacaksa, *praipositos* olaya katılacak tüm görevlileri bir gece önce toplar ve görevin özellikleri, kostümleri, yerleri hakkında kendilerine talimatlar verirdi. Daha sonra bütün gün sürebile-

cek bir olayda, törenin bir sonraki aşamasını başlatarak, ve katılanlara "Dilerseniz..." sözcükleriyle yeni yerlerini göstererek seremoninin devam etmesini sağlardı. Bu makam yıllar boyunca her zaman bu tür seremonilere katılmış ve ne yapmaları ve tüm olayın nasıl devam etmesi gerektiği konusunda genç olanları eğiten baş hadımlardan birisi tarafından işgal edilirdi. VII. Konstantinos Porphyrogennetos (bkz. Bölüm 16) tarafından bu seremoniler yazılı olarak saptanıncaya kadar, bu tür bilgiler sözel gelenekle aktarlırdı ki bu da Bizans'taki belagatin bir göstergesidir.

İkinci grup, imparatorun yatak odasının karşısında uyuyan *parakoimomenos*'un ve gardırobuna nezaret eden *protoves-tiarios*'un ve imparator ve imparatoriçenin yemek salonlarına ve şarap mahzenlerine nezaret edenlerin başı çektiği gruptu. Bunlar arasında Büyük Saray ve onun içindeki Magnaura ve Daphne sarayları olarak bilinen iki sarayın düzenini sağlamakla yükümlü dört görevli vardı. Dairesinden çıktığında imparatora refakat etmek ve kostümünü değiştirdiğinde, ayakkabılarını giydiğinde ya da tacını taktığında onu sakallı adamların (ve başka herkesin) gözünden uzak tutmak bunların başlıca sorumlulukları arasında bulunuyordu. İmparatorluk seremonileri çoğu kez Büyük Saray dışında, örneğin surların dışında, Pege'deki (Silivrikapı'daki) Meryem Ana Kilisesi'ne gidildiğinde, kostüm değiştirmeyi gerekli kıldığından, hadımlar bir daire oluşturarak imparatoru korurlar ve tacını takmasını ve kaftanını giymesini başkalarının gözünden saklarlardı. İmparatorluk çiftine yakınlıkları ve kişisel konulardaki sorumlulukları onlara, saray dışındakilerin sürekli istismar etmeye heveslendikleri güven duyulan bir konum veriyordu. İmparatora bakan doktorlar gibi, baş hadımların imparatorun özel dairesine sorgusuz sualsiz girip çıkma yetkileri vardı. Başkalarının imparatorla konuşmasını hatta görmesini engelleme konusundaki yetkileri onlara büyük bir güç kazandırıyordu.

Bizans tarihi, kimi tarihçilerin, gereğinden fazla güçlü hadım saraylıların yöneticilerini idareleri altına almaya giriştikleri için kınadıkları örneklerle lekelenmiştir. 5. yüzyıldaki Chrysaphi-

os, İustinianos ve Theodora yönetimindeki Euphrates'ten, İmparatoriçe Irene'nin sevgisinin rakipleri Staurakios ve Aetios'a, 9. yüzyıldaki Samonas, 10. yüzyıldaki Basileios Lekapenos'a ve (Konstantinopolis'teki İmparatorluk Yetimhanesi'nin başındaki) Ioannes *orphanotrophos*'a liste uzundur. I. Romanos'un gayrimeşru çocuğu olan ve "Nothos" ("Piç") olarak bilinen Basileios Lekapenos özellikle başarılı bir kariyer yapmıştır. Geliştirebileceği her türlü emperyal tutkuyu yerle bir eden çocuk yaşta iğdiş edildikten sonra VII. Konstantinos tarafından *parakoimomenos* olarak atanmıştır. II. Nikephoros ve I. Ioannes yönetimlerinde büyük güç elde etmiş ve II. Basileios'un saltanatının ilk onyılında (976-985) imparatorluğu gerçekte o yönetmiştir. Büyük servetiyle, Limburg mahfazası gibi harikulade sanat eserleri yaptırmıştır. Deniz savaşları üzerine de bir risale yazmış, *Taktika* adlı askerî elyazmalarının bu nefis örneğini kopyalatmıştır.

Bu anlamda Basileios Lekapenos, sanat hamisi, diplomat, general, yönetici, öğretmen, yazar, ilahiyatçı ve ruhban olan yüksek rütbeli hadımların tipik bir örneğidir (resim 10). Pek çok durumda bu görevliler saraydaki görevlerinden koparılmış, 7. yüzyılda Araplarla görüşmeler yapan Andreas ya da 9. yüzyılda donanmaya komuta eden Theoktistos gibi diplomatik ya da askerî özel görevlerin başına getirilmiştir. Halifelikte olduğu gibi Bizans'ta da hadımlar asker ve diplomat olarak düzenli bir şekilde istihdam olanağı bulmuşlardır. Bunların yüksek statüsü, Bizans ve Arap kaynaklarına olduğu kadar kendi rüyalarına da dayanarak *Rüyaların Tabiri Kitabı*'nı yazan Hıristiyan Yunanlı Achmet tarafından da onaylanmaktadır. Diğer pek çok yazar gibi o da güzel hadımları meleklerle eşit tutmaktadır. Kuşkusuz her ikisi de cinsiyeti olmayan varlıklar sayılırlardı zira meleklerin cinsiyeti yoktur ve hadımların da cinsiyetlerini kaybettikleri varsayılır. Görmüş olduğumuz ve hadımların cinsel ilişkileri konusunda çok sayıda suçlamanın ortaya koymuş olduğu gerçeğe rağmen, bu doğru olmasa bile, hadımların Hıristiyan ve Müslüman toplumlarda özellikle de haberci, özel sekreter ve aracı olarak üstlenmiş oldukları önemli rolleri yansıtmaktadır.

Bu yüksek rütbeli hadım görevlilerin yanı sıra, başkaları da Büyük Saray'dan ve imparator desteğinden çok uzaklarda kariyer ediniyorlardı. Bunlarla, aziz menakıbnamelerinde rastlantısal olarak karşılaşılabilir ve kimi zaman serhat kahramanı Digenes Akrites'in öyküsünde olduğu gibi, düğün hediyeleri arasında bile sayılabilirler. Sonunda Basileios kızla (kızın adı hiçbir zaman verilmez) evlendiğinde, büyük amcası onlara on çocuk armağan etti:

> güzel saçlarıyla hadımlar, hepsi de yakışıklı
> ipekli Acem giysileri içinde
> ve boyunlarının etrafında altın burma gerdanlıklarla

Bu, nefis eyerleri ve dizginleri olan en iyi safkan atlarla, av köpekleri ve altın kaplama ikonalarla, ki onlardan da söz ediliyordu, karşılaştırılabilecek pahalı bir hediye idi. Zengin dul Danelis Pelepones'ten Konstantinopolis'e seyahat ettiğinde, hadım köleleri tarafından bir tahtırevan içinde taşınmıştı ve İmparator I. Basileios'a armağan ettiği pek çok zengin hediye arasında, iddiaya göre, yüz köle bulunuyordu.

Aşağı yukarı 10. yüzyılın başında yayımlanmış olan VI. Leon'un iki yeni yasası (*Novels*), imparatorluk içindeki hadımların durumuna yönelikti. Birincisi, evlenmenin amacının üremek olduğu gerekçesiyle hadımların kadınlarla evlenmesini yasaklıyordu; ve ikincisi hadımların çocuk evlat edinmesine ve bunların kendilerine mirasçı olabilmesine izin veriyordu. Böylelikle en yüksek pozisyonlara çıkmış ve zengin olmuş saray hadımları bu varlığı, edinilmiş evlatlarına aktarabileceklerdi. VI. Leon, imparatorluk sınırları içinde iğdiş edilmeye karşı olan yasaların yavaş yavaş gevşediği bir döneme rastlayan bu yasalarıyla hadımlar hakkında daha insani bir görüşü yansıtıyordu. Hadım edilmiş oğlu Konstantinos, imparatorluk sarayında başarılı bir kariyer edinen Aziz Metrios'un durumunda, çocuğun ameliyatı istikbalini önceden bilen bir meleğin kehanetiyle haklılaştırılıyordu.

Hadımlar çoğu kez keşiş olmuşlardır. Bunlardan, (yine) Paphlagonia'dan Kosmas adında birisi, İtalya'da bir gezide iken

Steiris'te, Kutsal Luka'nın mezarı yakınında duruyor. Orada kendisine, orasını korumak ve daha güzel yapmak için mezarda kalmasını buyuran bir hayal görünüyor. Oysa bazı manastırlar hadımları ya da genç çocukları kabul etme konusunda, muhtemelen cinsel karışıklıklar olabileceği nedeniyle gönülsüz davranıyorlar. Athos Dağı'nda diğer keşişlere tehlike teşkil edebilecekleri için yavaş yavaş dışlanmışlardır. I. Ioannes Tsimiskes tarafından imzalanmış olan *Tragos* (Kural) şöyle der:

> Dağa başlarının tepesini tıraş ettirmek için gelen genç ve sakalsız adamları ve hadımları kabul etmemeni sana emrediyorum... Ve eğer herhangi bir baş keşiş ya da *kellietos* (münzevi) yasaklama kararına karşı gelir ve evine ya da hücresine bir hadım ya da bir çocuk alırsa... en doğru şeyin onu Dağdan uzaklaştırmak olduğuna inanıyoruz.

Hadımların Bizans sarayında derinden kökleşmiş olan varlıkları, toplumda genel olarak kabul görmeleri ve yerleşmiş yasal statüleri, onlara başka ortaçağ toplumlarındakinden daha önemli bir rol veriyordu. Buna karşılık, ortaçağda, yalnızca "tam" adamların piskopos olarak görev yapabildiği Batı'da hadımlar korku uyandırıyordu. Her şeye rağmen, Bizans'ta bile, Ochridalı Theophylaktos'un *Hadımların Savunusu*'nun açıkça gösterdiği üzere alttan alta bir önyargı söz konusuydu. Bilgili bir piskopos tarafından yazılmış olan bu bir keşişle bir hadım arasındaki diyalog, hadımlara karşı onların ahlaki zayıflıkları, hırsları, şehvet düşkünlükleri, ihtirasları, efeminelikleri ve uygun olmayan şarkılar söyleyerek, aktörler gibi teatral davranışları ve çok içerek yaptıkları kötülükler nedeniyle genel bir düşmanlık sergiler. Buna karşılık olarak hadım, kendi sosyal grubunu, çoğu kez piskopos ya da keşiş olarak görev yapan Bizanslı hadımları yabancı hadımlardan ayırarak savunmaktadır. Genç çocukların iğdiş edilmesini onların iffetlerinin korunmasının bir aracı olarak övmekte, ve ne kadar hadımın iffetli kalarak davranışlarıyla başkalarına ilham kaynağı olduğunu belirtmektedir. Kuşkusuz bazıları daha az ahlâki bir hayat yaşıyorlardı ama aynı şey tam erkekler için de geçerliydi. Rakibini, bir

hadımı nasıl göründüğüne bakarak değil de manevi kazanımlarına bakarak değerlendirmesi konusunda zorluyordu.

Theophylaktos'un risalesi bir hadım olan biraderi Demetrios'a ithaf edilmişti ve geniş bir dolaşım için yazılmış değildi. Ancak, kısa-uzun heceli vezinle yazılmış şiir şeklindeki önsözünde, genel olarak hadımlara karşı yapılan suçlamalara cevap vermeyi umduğunu belirtiyordu. Risale, onun diğer söylevleri ve mektuplarıyla birlikte temel elyazması koleksiyonunda bir araya getirilmiş ve çok yaygın olarak okunmuş olmalıdır. Kathryn Ringrose'a göre, Bizanslı yazarlar hadımları tartışırken "retoriksel bir ikilem"le karşı karşıya kalmışlardır: Hadım edilmiş adamlar güçlü olmamalıdırlar, ordulara başarıyla komuta etmeleri beklenmemelidir; bununla birlikte yöneticileri tarafından kendilerinden beklenen her türlü hizmeti yerine getirmelidirler. Onların savaş alanında ortaya koydukları parlaklık, bireyin olağanüstü taktik becerisine bağlı olarak bir anomali olarak açıklanmak zorundaydı zira hadımlar askerî yiğitlik gösterme yeteneği olmayan kişiler olarak değerlendiriliyordu. Bu çelişkili durum, Bizans toplumunun hadımların toplumsal cinsiyetini, hem erkekten hem de kadından farklı üçüncü bir kategori olarak kurduğunu yansıtmaktadır.

Bizans'ın son dönemlerinde hadımların saraydaki rolleri azalmışsa da, belki de imparatorluğun askerî endişeleri öne çıktığı için, Konstantinopolis'in 1453 yılında düşüşünden sonra bile önemli roller oynamaya devam ederek bir devamlılık çizgisini sürdürmüşlerdir. Genişletilmiş Topkapı Sarayı'nın içinde sultanın hareminin kurulmasıyla Müslüman hükümdarın çok sayıdaki kadın ve kölelerinin korunmasında geniş çapta yer almışlardır. Bu yeni sorumlulukla, pek çok Osmanlı skandalının Kara (Afrikalı) ve Ak (Avrupalı) hadımları olarak bir kez daha çok güçlü olmuşlardır.

16

İmparatorluk Sarayı

> Sabahleyin kral, hepsi kırmızılar giymiş yakınları ve hizmetçileriyle (Hipodroma bakan imparatorluk locasına) gelir. Saraya bakan yüksek bir yere çıkar ve orada tümü yeşiller giymiş yakınları ve hizmetçileriyle *dizbuna* (Yunancası *despoina,* hanım) görünür ve kralın karşısında bir yere oturur. Daha sonra telli çalgılar çalan eğlendiriciler gelirler ve eğlence başlar.
>
> El-Marvazi, *Hayvanların Özellikleri,* c. 1120

Aya Sofya'yı ziyaret edenler üzerinde, kutsal ayin ve hadımlar korosu nasıl güçlü bir etki bırakıyorduysa; imparatorluk sarayındaki resepsiyonlar, törenler ve ziyafetler de bunun seküler karşılığını oluşturuyordu. El Marvazi, 9. ya da 10. yüzyılda esir alınarak Konstantinopolis'e götürülen Harun İbn-i Yahya'nın anlattıklarının daha ayrıntılısını aktarıyor. Her ikisi de Hipodrom'daki araba yarışlarını, altınlar içindeki iki adamın her birinin dört atlı çift tekerli arabayı nasıl kullandığını, "putlar ve heykellerle" dolu yere girip etrafında (Hipodrom'un merkezî bölümündeki heykellere, Spina'ya, göndermede bulunuyor) nasıl üç kere döndüklerini tarif ediyorlar. Ancak en etkileyici seremoniler, imparatorluğun merkezi olan Bizans meyda-

nı içindeki Büyük Saray'da yer alıyordu; bütün faaliyetler onun etrafında dönüyordu. Sarayın kendisi, şehrin yükseltilmiş doğu ucunda büyükçe bir alanı işgal ediyor ve hamamlarla ilgili klasik abideler, Hıristiyan kutsal emanetlerini sergilemek üzere kurulmuş kiliseler ve imparatorluk otoritesini güçlendirmek için tasarlanmış kabul salonlarını içeriyordu. Duvarlarının içinde imparator ve imparatoriçenin özel daireleri, törensel etkinliklere tahsis edilmiş özel alanlar ve saray muhafızlarına ayrılmış kışlalar yer alıyordu. Hükümdarlar danışmanlarıyla gayriresmî olarak bir araya gelebilirken, tüm resmî seremoniler Bizans siyaset dünyasında belirli bir yeri olan sarayda yapılıyordu.

Başkentlere yerleşip kalıcı saraylarda oturmaları yüzyıllar alan Batı Avrupa'nın hükümdarlarından farklı olarak I. Konstantinos, hem Roma hükümet merkezini hem de imparatorluk sarayını Bizans'a taşımıştı. Büyük Saray olarak bilinen kompleks, her ne kadar 12. yüzyıldan itibaren imparatorlar şehir surlarının kuzeybatı köşesi içindeki Vlaherna Sarayı'nı kullandıysalar da, 330'dan 1453'e yerinden hiç kımıldamadı. Büyük Saray, rakipleri yalnızca antik İran ve daha sonra da Halifeliğin sarayları olan Hıristiyanlığın en büyük sarayı idi. Sarayın ritüelleri yabancıları da yerlileri de aynı derecede etkiliyordu. Büyük Sarayı ziyaret edenler, seremonilere geçmeden önce, toplantı salonlarında sıralanmış, rivayete göre bazıları geleceği bilebilme gücüne sahip antik heykeller, her biri diğerinden daha görkemli ve daha mübalağalı, binaları süsleyen altın mozaik ve değerli metaller ve farklı etnik gruplardan kendi özel silahlarıyla sarayın askerleri hakkında yorum yaparlar.

II. Iustinianos tarafından 7. yüzyıl sonlarında saray içinde inşa ettirilmiş olan altın salonda, Chrysotriklinion, düzenlenen resepsiyonlarda İmparator, apsisi süsleyen Herşeyin Hakimi Mesih (*Christ Pantokrator*) mozaiğinin hemen altında yüksekçe bir yere konulmuş tahtında görünürdü. Başka bir yerde, şaşırtıcı etkiler yaratmak için su gücü kullanılırdı. Su basıncıyla çalışan antik orglar Bizans'ta varlığını sürdürmüş ve imparatorluk resepsiyonlarında ve fıskiyelerin ve öten kuşların impa-

ratoru eğlendirdiği hamamlarda kullanılmıştır. Magnaura Sarayı'nda imparator, kükreyen aslanlar, mücevherlerle süslü altın ağaçlarda cıvıldayan altın kuşların çevrelediği daha da büyük altın bir tahtta otururdu. Ve bir elçi *proskynesis* yaptığında (gerekli saygı duruşu için başını yere koyduğunda) bu taht aniden zeminden hareket eder ve tavana kadar yükselirdi. Konstantinopolis'e 949 yılındaki ilk elçiliğinde Cremonalı Liutprand, bu olağanüstü görüntünün kendisini şaşırtmamış olduğunu iddia ediyordu. Babası ve üvey babası bu tören hakkında kendisini uyarmışlardı. Ama kabul ediyordu: "Nasıl yapıldığını bilmiyordum."

Ziyaretçide korku ve şaşkınlık havası yaratma amacının yanı sıra saray, imparatorluk içinde can alıcı bir işlev yerine getiriyordu: Tüm uyrukları, daha da içten bir bağlılıkla – hem ait olma hem de otoriteye kaderci bir itaat duygusuyla imparatorla daha sıkı bir ilişki içinde kenetlemek. Bu kısmen, saygı ve hayranlık gerektiren, sorumluluk ve güç isteyen pozisyonlara yetenekli genç erkek ve kadınların getirilmesiyle sağlanıyordu. Her ne kadar bu şekilde atanan sıradan insanların sayısı fiiliyatta az olsa da, bunlardan birisi olma olasılığı açıktı ve bu durum pek çok aileyi, kız ya da oğullarını iktidarın yörüngesine yerleştirme konusunda teşvik ediyordu. Saray, toplumun bütün sektörlerini bütünleştiren ve imparatorluk otoritesini güçlendiren hegemonik bir iktidara sahipti; yüksek kültürün ve rakipsiz ihtişamın merkezi olarak algılanıyordu. Hırslı taşralılar sarayla özdeşliklerini iddia ederler ve içinde yer almaya can atarlardı. 11. yüzyılda emekli bir general olan Kekaumenos, entrikanın merkezi olarak sarayı lanetlemişti ki muhtemelen de öyle idi. Ama onun başarılı kariyeri, sarayın Ermeni kökenli yetenekli bir subayın sadıkane hizmetlerini çekebilmek ve elinde tutabilmek yeteneğini yansıtmaktadır.

İmparatorluk sarayını yöneten hadımların yanında, çok iyi eğitim görmüş adamlar, çoğu kez yüksek rütbeli yönetim pozisyonlarına terfi edecekleri çok geniş devlet hizmetlerinde iş bulabiliyorlardı. Görmüş olduğumuz gibi diğerleri de devlet emekliliğine (*roga*) sahip özellikle törensel payeleri elde

edebilmek onuru için yarışıyorlar – ve para ödüyorlardı. Davet edilen herkesin, kostümlerini giymiş ve memuriyetlerinin asaları ellerinde olarak, önde gelen ruhban, Konstantinopolis Senatosu'nun üyeleri, yeşil ve mavi üniformaları içindeki sirk toplulukları (bkz. Bölüm 3) ve askerî üniformaları içindeki değişik askerî birimlerle birlikte davete icabet etmeleri beklenirdi. Hiyerarşik bir düzen içinde tören alanına girer, imparatoru ve imparatoriçeyi selamlar, gösteriler için yerlerini alarak, farklı farklı etkileyici renk ve kimlik safları oluştururlardı.

Sarayda hizmet etmek için genç kızlar da, yalnızca imparatoriçenin nedimeleri olarak değil ama bazen Bizans'ta bir kadına açık olabilecek en önemli görevi yerine getirmek üzere seferber edilirlerdi. Teorik olarak gelecekteki imparatorlar için eşlerini seçmelerinin bir yolu da imparatorluğun gelin alaylarıydı ki buralarda prens en çekici olan yarışmacıyı karısı olarak seçerdi. Ana imparatoriçelerin birkaç uygun genç kızı seçip, bir tür güzellik yarışmasındaki gibi, gelecekteki imparatora sunduklarına ilişkin öyküler anlatılır. Bu tür olayların, yazıldıkları gibi meydana gelmiş olmaları muhtemel görünmüyor. Ama, uygun yaşta çekici bir kızı olan taşralı bir ailenin onurlandırılabilmesi de asılsız bir şey değildi. 8. ve 9. yüzyıllarda imparatorluk gelinleri çoğu kez taşradaki oldukça seçkin ailelerden geliyordu: Irene Atina'dan, Amnialı Maria ve Theodora Paphlagonia'dan. Rivayete göre Maria ve Theodora açık bir müsabaka sonucu seçilmişlerdi. "Güzellik" belirleyici etken olmasa bile, düşünce sarayın canlılık ve açıklığına işaret eder. Zira imparatorluğun herhangi bir yerinden bir aileyi saray bünyesine alma olasılığı onun iyi talihi ile özdeşleşme yaratıyordu ve taşradaki aileler imparatorluk seremonisinin çemberi içine alınıyor ve saray hayatı hakkında bilgilendiriliyordu. Ödül, ilgili herkesin yararınaydı. Başarılı imparatorluk gelinlerinin kardeşleri de, örneğin, saraylılarla avantajlı evlilikler yapabilirlerdi. Gerçekten de, imparatoriçeye nedime olabilmek çok arzu edilen bir hedefti ve pek çok erkek kızlarının bu yolla yükselmesini isterlerdi. Bunlar içinden en az iki kere imparatorla evlenmek gibi bir sonuç çıkaranlar da oldu. (8. yüzyıl sonlarında Theodote ve 9. yüzyıl-

da Zoe Zaoutze). Dolayısıyla genç çocuklar aileleri tarafından hadım ettirilip hadımlar arasında bir kariyer edinmek için gönderilirken, genç kızlar da gelecekteki imparatorun ya da yüksek rütbeli bir görevlinin dikkatini çekmek üzere gelinliğe hazırlanırdı. İmparatorluk sarayı sosyal ve böylelikle parasal yükselmenin merkezi oldu.

Düşünülen gelin alayları, imparatoriçelerin seçiminde yalnızca küçük bir rol oynamış olarak kendini gösteriyor. Evlilik ittifakları diplomatik görüşmelerin başarısında kritik bir rol oynadığı için, gelinler Bizans'ın başkentine önemli anlaşmaları sonuçlandırmak üzere gelirlerdi. Örneğin, 732'de Irene adını alan Hazarlı Cicek ya da 1072'de Alanyalı Mar'ta/Maria. Bizans gelinleri de aynı amaçla başka ülkelere gönderilirdi ve sonunda "imparator soyundan gelen" prensesler bile askerî bir ittifaka saygı göstermek zorunda kalırlardı (bkz. Bölüm 17). Haçlılar döneminde Bizans imparatoriçeleri olan Batılı prenseslerin sayısı büyük ölçüde arttı. II. Ioannes ve II. Isaakios'un Macar karıları vardı; I. Manuel önce bir Alman'la ve ikinci kere Antakya'dan bir Latin prensesle evlendi ve oğlu II. Aleksios için de Fransız bir eş seçti. İmparatorların kadın akrabaları da, dış ilişkilerde evlilik ittifaklarının yaygın bir şekilde kullanıldığının işareti olarak sık sık Batılı hükümdarlarla evlendirilirdi. Ancak Komnenos ve Angelos hanedanları pek çok önemli Bizanslı aileyi stratejik ittifaklara çekmeye özen göstermişlerdir. Erkek ve kadın, onların tüm üyeleri için evlilik kişisel bir seçim değil, bir politika meselesiydi.

Kayserili Eusebios'un, hükümdarın, hükmetme yetkisini yalnızca Tanrı'nın iradesiyle elde ettiği ve Tanrı'ya onun yeryüzündeki temsilcisi olarak hizmet ettiği teorisini biçimlendirdiği 4. yüzyıldan beri, Hıristiyan ve Roma ideolojisi Bizans'ın kültürel üstünlüğünü desteklemek için birbiriyle kaynaştırılmıştı. Bu teoriye göre, imparatorluk sarayı gökyüzündeki sarayın aynasıydı ve de imparatorun güçlendirilmiş iktidarı ilahi yönetimi yerleştirmek için tasarlanmıştı. Yetişmiş diplomatlar tarafından yürütülen dış politika, hadımlarca yönetilen saray teşrifatı ve de merkezî yönetim, derin ve nüfuz edici bir imparator-

luk otoritesinin her yana yayılmasının temini için hep bu teoriyi kullanmışlardır.

Özgün ve etkin bir yönetim sistemi Büyük Saray'dan yürütülmüştür. Saray, sikke bastırmak ve ticari anlaşmalar gibi mali meselelerden, yeni yasaların çıkarılmasına kadar Bizans hayatının pek çok yanını kontrol etmiştir. İmparator ayrıca patriği tayin ederdi ve Kilise üzerinde hatırı sayılır bir etkiye sahipti. Bu ileri derecede merkezî sistemi sürdürmek için bürokratik görevliler hiyerarşisine ihtiyaç vardı ki, bu da sarayda alınan kararların etkili bir şekilde uygulamaya sokulmasını sağlayan kâtip ve yazıcılara sonsuz bir talep yaratırdı. Devlet belgeleri ve yöneticiler Hipodrom'un altındaki yapılarda yer alırdı ve 11. yüzyılda kimi yargıçlar çalışma yerlerinin sıkışıklığından yakınıyorlardı. Ancak yüzyıllar içinde bu arşivin tümü yok olmuştur. Günümüze ulaşan az sayıdaki özgün belge genellikle manastırlarda (özellikle Athos Dağı'ndakinde), Vatikan'da ve diğer yabancı koleksiyonlarda bulunmaktadır.

Bizans yönetiminin, yapısı çok sağlam olduğu için, liderliğin çok sık değişmesiyle bile baş edebildiği söylenmiştir. İmparatorlar gelip gidebilirler ama bürokrasinin işleyişi devam eder. Bu sistemin kimi yönleri, şimdi kaybolmuş olan parşömen belgelere bir zamanlar iliştirilmiş kurşun mühürlerin incelenmesiyle ancak yeniden kurulabilir. İmparator yeni bir makama bir görevli atadığı ya da bir subayı terfi ettirdiği zaman, o kişi yeni rütbesini ve unvanını kurşun mühürler üzerine kaydediyor ve hakkında verilen emrin gerçekliğini garanti etmek için üzerine iliştiriyordu. Bu mühürler, sikkeler gibi ayna yazı tekniği ile bir kalıptan, çok daha ucuz bir metalden, kurşundan yapılıyordu. Çok az sayıda özgün Bizans parşömen belge günümüze ulaşmışken, bir zamanlar onların üzerine iliştirilmiş kurşun mühürler o kadar kolay tahrip olmamıştır. 1920'lerde İstanbul Üniversitesi inşa edilirken çıkan molozlar bir belge arşivine ait olmalıdır zira içinde binlerce mühür bulunmuştur. Gerçi bunun o zaman farkına varılmamış, molozlar surlardan denize dökülmüş ve zamanla dalgaların kıyıya sürüklediği mühürler toplanmıştır. Benzer şekilde, Korinth gibi arkeolojik ka-

zı alanlarında kurşun mühürler çok rastlanan buluntulardandır. Günümüze ulaşmış olan çok sayıda mühürden, uzmanlar, pek çok bireysel yöneticinin ve askerin kariyer çizgisini yeniden kurabilmektedir. Ancak mühürlerle varlığı ispat edilen yüzyıllara ait ortaçağ belgelerinin kendileri hemen hemen tümüyle kaybolmuştur.

İmparatorluğun yönetimine katkıda bulunmak suretiyle Bizans'ın eliti haline gelenler için, unvanların dağıtıldığı saray seremonileri, kostümler ve rütbe işaretleri yalnızca onların kendi rollerini değil fakat karılarının rollerini de belirliyordu. Asker ve sivil görevliler onursal bir unvan elde ettiklerinde, karılarına da o unvanın kadınlara özgü olan türü veriliyordu. Böylelikle kocası terfi ettirildiğinde bir imparatorluk *kandidatos*'unun karısına da resmen *kandidatissa* unvanı veriliyordu. Böyle hanım unvanlarını içeren az sayıda mührün varlığı, kadınların da aynı şekilde kendi işlemlerini ispat ettiklerini göstermektedir. Bütün eşler, doğru giysilerini giymiş ve seremonideki rollerini uygun bir şekilde bellemiş olarak sarayda bulunmak zorundaydılar. *Propoloma* adı verilen özel bir şapkayı giydiklerinde, muhtemelen şapkanın düşme tehlikesi nedeniyle, derin *proskynesis* (saygı için başını yere koymak) yapmıyorlardı.

Bizans'taki görevlerin hiyerarşisini yeniden kurmaya izin veren belli başlı iki yazılı kaynak vardır: imparatorluk yöneticileri için *Taktika* (büyük ziyafetlerde oturma planını veren listeler) ve *Seremoniler Kitabı*'nda tarif edilen saray ritüelleri. Saray hiyerarşisinin başında imparator yer alıyordu ve onu patrik izliyordu. I. Ioannes Tsimiskes'in (969-976) saltanatı döneminden bir *taktikon,* imparatorluk ailesi mensuplarının sahip olduğu beş büyük payeyi gösteriyordu: Bunlar arasında, genellikle imparatorun kayınvalidesine tahsis edilen *zoste,* kemer, ya da *zoste patrikia* payesi de bulunuyordu. Bunları *thema*'larda ordu ve donanmaya komuta eden askerî şefler izliyordu. Bunlardan sonra (imparatorun hanesinden sorumlu olan) *rector* ve (patrik yardımcısı) *synkellos* ve şehrin *eparkhos*'u da dahil yargıçlar ve Mavilerin ve Yeşillerin liderleri (*demarkh*) geliyordu. Daha

sonra, Konstantinopolis'in endüstri ve ticaretini, tahıl depolarını ve yerel manastırları temsil edenlerin önünde devlet bürokrasisinin geniş kesimlerini yönetmekten sorumlu görevliler ve onların maiyetleri bulunuyordu. Askerî önderler her zaman sivil olanlardan önde geliyordu.

Asker ve sivil her iki grubun birlikte çalışarak imparatorluğun olanaklarını nasıl örgütledikleri, 949 yılında Girit'i Arap egemenliğinden kurtarmak için planlanan askerî operasyonun karmaşık hazırlıklarında görülebilir. Personel ve onların malzemeleri arasında her biri toplam 600 kişilik mürettebatı olan yirmi gemi (*dromones*) bulunuyordu ki bu mürettebatın, 300'ü tayfa, 230'u kürekçi ve asker, 70'i zincir zırh gömlekli süvari; ve dümenci ve Rum Ateşi sifon operatörleri için de 12 hafif zırhlı gömlek. *Vestiarion*'un (ayrı bir devlet dairesi) 20 *dromones*'inin her birinde 3'er sifon, yani toplam 60 sifon operatörü, 120 kürekçi, yani toplam 2.400 kürekçi ve 120 çapa ve palamar bulunuyordu. Bu aslında çok daha uzun bir listenin küçük bir bölümüdür. Donanma hem nakliye araçlarını hem de insan gücünü, kürekçilerin ve Rum Ateşi'ni kullananların koruyucu giysilerini olduğu kadar 70 süvariyi ve atlarını da temin etmek zorundaydı. Kürekçilere olduğu kadar hayvanlara da yiyecek ve su temini zorunluluğu karşısında merkezî yönetim donanmayı yoluna koymak için pek çok devlet dairesinden hizmet talep ederdi. Ama bu sefer başarısız olmuştu.

Bizans'ın ün yapmış olduğu dış politika alanında ve diplomasinin yürütülmesinde mütercim toplulukları yabancı elçiliklerle temas eder onların Bizans'a getirdikleri diplomatik mektupları tercüme ederlerdi. Zaman zaman cevapların, klasik dilde değil de daha basit bir Yunanca ile yazılmasına ilişkin talimatlar, halka ait konuşulan Yunanca'nın hem Araplar hem de İtalyanlar arasında iyi bilindiğinin işaretidir. Arap kaynakları, I. Romanos Lekapenos'tan Bağdat Halifesi El-Radi'ye gönderilen altın harflerle Yunanca yazılmış, gümüş harfli tercümesi olan bir mektuptan söz etmektedir. Mektubun eşliğinde değerli taşlarla işlenmiş altın bir bardak, kristalden bir aslan, hepsi üzerleri mücevherlerle işlenmiş kadehler, altın tabak ve çanaklar,

giysiler, misk ve kehribar da dahil baharat, çok sayıda parfüm ve "eşi benzeri bulunmayan" nadir nesneler yer alıyordu. Daha sonra 10. yüzyılda, Bardas Skleros'un isyanı sırasında bir Arap elçisi, önemli sınır kalelerinin statüsü hakkında II. Basileios'la yaptığı başarısız görüşmeleri anlatırken, üç kopyası bulunan (ve hepsinin de aynı olmadığı anlaşılan) önceki anlaşmalardan söz ediyordu. Bizanslı diplomatlar asker olduğu kadar sivil memurlar, piskoposlar, keşişler de dahil en iyi eğitimliler arasından seçilirdi ve de Synada Piskoposu Leon'un, Leon Choirosphaktes ve Konstantinos Manasses'in mektupları onların çalışmalarını belgeler. 12. yüzyıla gelindiğinde I. Manuel Komnenos, Haçlılarla olan görüşmeleri sırasında tercüman ve mütercim olarak birkaç İtalyan taciri istihdam etmişti.

Her şeye rağmen imparatorluk yönetimi için en iyi kaynak, ayrıntılı resepsiyonların, saray ritüellerinin belirli günlerde saray dışında yerine getirilecek faaliyetleri anlatan, VII. Konstantinos tarafından bir araya toplanan *Seremoniler Kitabı*'dır. Çok daha önceleri, bir senatör, Petros tarafından toplanan Iustinianos zamanındaki saray etkinliklerini yansıtan ve başkentin ve onun yöneticilerinin iyiliği için geleneksel pagan ayinlerini kaydeden bir Roma belgesi olan 354 Takvimi gibi çok daha önceki belgelere dayanan malzemeyi de içermektedir. Konstantinopolis'te en önemli bayram 11 Mayıs'ta, şehrin kurulma günüydü. *Seremoniler Kitabı*, Hıristiyan ayinler ve 718 yılında Arapların yenilgiye uğratılması gibi askerî ya da çok büyük depremlerin yıl dönümleri ya da mavnalarla Boğaz'da gezilmesini gerektiren yıllık üzüm hasadı da dahil, bayramlarda neler yapılması gerektiğini kaydediyordu. Kuşkusuz, azizlerin yıldönümleri ve kilise festivalleri imparatorun katılımını gerektiriyordu ve imparator ve maiyeti bir şapeli ziyaret ettiğinde, dinsel ayine katıldığında ve de imparator patrik ile yemek yediğinde kutlamalar bütün bir günü alabiliyordu. Paskalya'da başlayan ayin takvimine göre düzenlenmiş kitapta alkışlar, taç giymeler, imparatorluk düğünleri ve imparatoriçenin bir oğlan doğurması gibi olayların kutlanması için talimatlar yer alıyordu. Bu olayların çoğunda, saraylı hadımlar her aşamayı yöneti-

yor ve farklı grupların katılılımı için gerekli işareti veriyordu.

Bizans sarayı ve işleyişi hakkında izlenimlerini kaydetmiş çok sayıdaki yabancı arasında Cremonalı Liutprand, iki adet çok canlı, ayrıntılı ve birbiriyle çelişen olay aktarmaktadır. İlki, 14. bölümde aktardığı, İtalyalı Berengar'ın elçisi olarak, 949-50'de VII. Konstantinos tarafından iyi karşılanışını yansıtmaktadır. İkincisi ise, on sekiz yıl sonra, II. Nikephoros Phokas'ın, çok daha güçlü bir hükümdar olan efendisi Alman İmparator I. Otto'ya karşı göstermiş olduğu düşmanca tavrı anlatmaktadır. Liutprand, Büyük Saray'ın On Dokuz Kanepeli Salonu'nda, İmparator'un ve konuklarının eski Roma tarzı boylu boyunca uzanarak altın tabaklardan yemek yedikleri Noel kutlamalarını aktarıyor. Bir anda tavan açılıyor ve ağır altın tabaklarda meyveler masanın üzerine indiriliyor. Sayısız yemekler arasında dansçılar ve şarkıcılar, orglar ve diğer çalgılarla müzikli eğlence sunuyorlardı. Liutprand, büyük bir sopayı alnında dengede tutarak bunun üzerinde inip çıkan ve tepede gösteriler yapan iki genç adamı taşıyan güçlü bir adam tarafından yapılan akrobatik numarayı özellikle çok beğenmişti. Benzer bir sahne Kiev katedralinin fresklerinde ve muazzam İslami bir mine çanağın üzerinde de görülebilir ve ortaçağ saray kültürünün ortak özellikleri konusunda bizi uyarır. Ortadoğu'nun her yerinde, hükümdarlar olağanüstü hayvanları toplarlar, mine işlemeli eyerler ve altın teller ve mücevherlerle işlenmiş ipekliler gibi lüks eşyayı aralarında değiştirirler; kendilerine bahçeli, havuzlu, fıskiyeli görkemli saraylar yaptırırlardı. Bizans'ın İslam halifeleri ve emirleri, Slav prensleri ve diğer hükümdarlarla ilişkiler ağı bu tür armağanlarla güçlendirilirdi. Ve bu durum, 10. yüzyıl ortalarında, Bizanslı zanaatkârların, Kurtuba'daki genişletilmiş Büyük Cami'in mozaik ve çini süslemelerini yapmaları sonucunu doğurmuştur.

I. Otto'nun oğlunun prenseslerden birisiyle evliliğinin görüşmelerini yapmak göreviyle ikinci ve pek iyi karşılanmadığı ziyaretinde Liutprand hava cereyanı olan bir sarayda ağırlanmış ve yakından izlenmişti. İmparatorun kardeşi ile görüşmek için saraya çağrıldıklarında adamlarının saraya gitmesine

izin verilmemişti. Zaman zaman su satın almak için bile dışarıya çıkarılmamışlardı. Bizans'la Batı arasındaki ilişkiler değişmiş olduğu için, Liutprand, Nikepheros Phokas'ın önerilen ittifaka soğuk baktığını görmüştü. İmparator kendisine, imparator ailesinden gelen bir prensesin Batılı bir hükümdarla evlenmesinin olanaksız olduğunu söylemişti. Yanlış unvanlar içeren Roma'dan gönderilmiş mektuplara sövüp saymıştı: Romalıların imparatoru yerine Nikephoros'a Yunanlıların imparatoru olarak hitap edilmişti. Buna karşılık o da Otto'ya imparator olarak değil de kral olarak hitap etmişti. Unvanlar, (Romalıların özgün dili) Latince ve Otto'nun Güney İtalya'daki fetihleri üzerindeki bu kavgalardan sonra Liutprand, "Romalı" adının "her türlü alçaklık, ürkeklik, tamah, lüks, yanlışlık ve kötülük" çağrıştırdığını ileri sürerek Bizanslılara hakaret etmişti. VII. Konstantinos ile tadını çıkardığı ziyafete karşılık, sülük, sarımsak ve balık sosunun hâkim olduğu yemekler onu tiksindirmişti. Bulgaristan'dan gelmiş barbar bir elçilik heyetinin imparatora daha yakın ve üzerinde uygun masa örtüleri olan bir yere oturtulmuş olması onu çıldırtmıştı. Son bir aşağılama, Liutprand'ın imparatorluk topraklarını terk ettiği sırada, gümrük görevlilerinin onun meşru olarak satın aldığını düşündüğü ipeklilere el koymasıyla meydana geldi.

Liutprand'ın saray teşrifatıyla ilgili anlattıkları *Seremoniler Kitabı*'nda salık verilen ritüelleri bizim görüp hissetmemizi sağlamaktadır. Pek çoğu, örneğin imparatorun oğlunun gelecekteki karısıyla nişanlanması sarısında neler yapılması gerektiğini belirtirken, fiilî uygulama, olağanüstü koşulları karşılayabilecek şekilde uyarlanmaktadır. Bizanslılar bu tür uyarlamalar yapmakta çoğu zaman esnek ve kurnazdılar. Tek başına hükümdarlığının ikinci yılında Irene, Paskalya Pazartesisi'nin (1 Nisan 799) seremonisini değiştirdi: Aziz Mokios Kilisesi'nde beyaz bir ata binmek yerine dizginleri yüksek rütbeli subayların tuttuğu dört beyaz atın çektiği bir arabaya bindi. Böylelikle imparatoriçe, ahalinin kuşkusuz istediği, hükümdarların cömertliğini, para dağıtmayı, sürdürüyordu. Aynı şekilde Kiev'in dul prensesi, Olga, 10. yüzyıl ortalarında Konstantinopolis'i zi-

yaret ettiği zaman, erkek bir devlet başkanı için yapılan karşılama, onun toplumsal cinsiyeti dikkate alınarak, gözden geçirilmek zorunda kalınmıştı. Olga ve heyeti usule uygun karşılama töreni ile karşılanmış ama farklı olarak Konstantinos'un karısı İmparatoriçe Helene tarafından imparatoriçenin özel ikâmetgahında da karşılanmış, elçiliğinin (çoğu kürk ve kehribar taciri olan) erkek üyeleri imparator tarafından ağırlanırken konuğa yalnızca bayanların katıldığı bir yemek verilmişti.

Erkekler ve kadınlar için farklı olaylar düzenlemek kuraldı ve bu durum imparatoriçeye ev sahibi olarak özel bir rol yüklüyordu. Ziyareti sırasında Olga'ya büyük bir paye olan ve özel bir kemerle ifade edilen *zoste patrikia* payesi verilmişti. Böyle onurlandırıldıktan sonra hem erkek hem de kadınların katıldığı karma resepsiyonlarda yer aldı ve hükümdar çifti ve genç Prens II. Romanos'un yanına oturtuldu. Sarayda oturma düzeni büyük bir önem taşıdığı için ve hükümdar masasına yakınlığa çok değer verildiğinden bu özel ayrıcalık Olga'nın yabancılar arasındaki en yüksek statü ile ödüllendirildiğini gösteriyordu. İmparatorluk ziyafetlerinin düzenleri sabit görünmekle birlikte, kimin nereye oturduğu üzerine kavgalar beklenebilirdi. Bulgarların kendisinden daha iyi bir yere oturtulmasıyla Liutprand'ın efendisi I. Otto'ya hakaret edildiğini düşündüğünü daha önce görmüştük. Liutprand ayrıca, VII. Konstantinos Porphyrogennetos'a suikast yapmak üzere 945 yılında planlanan bir ziyafetten de söz etmektedir. Bu konuda Konstantinos'u uyaran görevli olaya nasıl engel olabileceğini de söylemişti: Konstantinos, "yer konusunda gurur tartışması başladığı" anda bir kalkana vuracak ve içeri girip hainleri yakalamaları için kendisine sadık Makedonyalı muhafızlarına işaret verecekti.

Arap diplomatlar ve savaş esirleri de imparatorluk sarayındaki hayata ilişkin benzer betimsel ayrıntılar vermektedirler. Harun ibn-i Yahya, Müslüman esirlerin yemeğe davet edildiği ve "Bu yemeklerde domuz eti yoktur," diye bir teşrifatçı tarafından uyarıldıkları özel bir durumda sarayın çarpıcı öykülerini aktarmaktadır. Muhafızları –Siyah Hıristiyanlar, Hazarlar ve Türkler– ve özel silahlarını; dört farklı hapishaneyi; (bir at ve

kırmızı gözlü binicisi de dahil) çok sayıda tılsımı; bir orgu; imparatorun kilisesi ile mermer, mozaik ve fresklerle süslü avlusunu; ahşap, fildişi ve altın masaları tasvir etmektedir. Aya Sofya Kilisesi'ne yakın bir yerde, yirmi-dört küçük kapısı olan ve saat başlarında otomatik olarak açılıp kapanan bir saate işaret etmektedir. Bayram günlerinde, Iustinianos sütununun tepesindeki heykel gibi sütunların tepesindeki heykellerin üzerine şarap ve bal akıtıldığı bir sarnıçla ilgilenmiştir.

Harun, Hipodrom'daki dört bakır yılandan oluşan Yılanlı Sütun'un gerçek yılanları kovalamak için yapıldığını düşünüyordu ve insan, at ve vahşi hayvanların bakırdan içi boş heykellerini tasvir ediyordu. İmparatoriçenin at yarışlarını izlemek üzere imparatorun yanında oturmasını şaşkınlıkla kaydediyordu. Bu sahne, Kiev'deki katedralin kulesini süsleyen freskte, hükümdar çift imparatorluk locasından Hipodrom'daki yarışları seyrederken gösterilir. 15. yüzyılın başlarında İspanyol elçisi Clavijo aynı geleneği kaydeder: İmparatoriçe imparatorla birlikte Hipodrom'da otururken diğer bayanlar at üstünde yapılan mızrak dövüşlerini girişin üzerindeki balkondan seyretmektedirler. Her ne kadar taklacılar, hokkabazlar, atletler, güreşçiler, şarkıcılar, (çoğunlukla cüce) soytarılar ile erkek ve kadın dansçılar bütün ortaçağda saray eğlencelerinin ortak öğeleri idiyse de, Bizans'ın açıkça kendine özgü şaşırtıcı numaraları vardı: deve sırtında ve Hipodrom'daki yüksek sütunlar arasına gerilen ipler üzerinde gösteri yapan akrobatlar. Sarayın içinde ebedi çocuksu sesleriyle hadım koroları ve Yeşiller ve Maviler tarafından çalınan altın ve gümüş orglar kadar kastanyetler ve lirler hep müzikli eğlenceler sağlarlardı. Bizans sarayının, diplomasisinin ve yönetiminin en ayrıntılı kayıtları VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un derlediği, oğluna ithaf edilmiş *İmparatorluğu Yönetmek Üzerine Seremoniler Kitabı*; bir başkası da *Themalar Üzerine* idi. Bunlar II. Romanos'u emperyal rolüne hazırlamanın pratik bir ihtiyaç olduğunu ve oldukça eski bir rehber kitaplar geleneğine dayandığını göstermektedir. Bu iki risale, imparatorluğun ötesindeki ülkeler ve hükümdarlar ile imparatorluğun kontrolü altındaki bölgeler, *thema*'lar, ile il-

gilenmektedir. Her ikisi de farklı topraklar, dağlar, nehirler ve oraların sakinlerinin özellikleri hakkında pek çok coğrafi malumat içermektedir. *İmparatorluğu Yönetmek Üzerine,* son derece tehlikeli bir düşman sayılan, aynı zamanda "kendilerinde kıt olan nesneler için çok aç ve son derece açgözlü... cömertçe armağanları arsızca talep eden" Peçeneklerin tartışılmasıyla başlamaktadır. Konstantinos öğüt verir:

> Ne zaman bir imparatorluk ajanı bu hizmet için Cherson'a giderse derhal Patzinacia'ya (Peçeneklerin ülkesi) haber gönderip rehineler ve bir mihmandar talep etmeli ve oraya ulaştıklarında rehineleri Cherson şehrinde koruma altında bırakmalı ve kendisi mihmandarla birlikte Patzinacia'ya gitmeli ve talimatları yerine getirmelidir.

Bu pratik bilgiler özel bazı deneyimlerle gözler önüne serilmektedir.

> Bir keresinde rahip Gabriel imparatorun fermanıyla Türklere gönderildiğinde ve onlara, imparator sizden gidip Peçenekleri yerlerinden kovalamanızı istemektedir dendiğinde, Türklerin bütün reisleri, biz kendimizi Peçeneklerin izine koşamayız çünkü onların memleketleri büyük ve ahalisi kalabalık ve her biri şeytanın veledi olduğu için onlarla savaşamayız dediler.

Bizans'ın kuzey komşuları hakkındaki bu bölümde Konstantinos, insanların Novgorod, Smolensk ve Rusya'daki diğer şehirlerden Kiev'e gelip ve Dinyeper Nehri yoluyla Kırım'a yelken açıp ve ondan sonra Karadeniz'den Konstantinopolis'e gelişlerinin öyküsünü ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Aşağı Dinyeper'deki yedi ivinti yerini ya da şelaleyi ve bunlarla nasıl baş edileceğini anlatmaktadır. Essoupi, "Uyuma!" adı verilen birincisinde su ortada "güçlü ve korkunç bir gürültü ile" kayalara çarpar. Bir ölçüm duygusu verebilmek için bu şelalenin Konstantinopolis'teki değnek oyunu (çevgen) sahası kadar dar olduğunu belirtir. Burada Ruslar adamları indirirler ve kayıkları nehrin ortasında kayaların etrafından yaya olarak ve sırıklarla yönlendirirler:

> Dördüncü, Rusların Aeifor ve pelikanlar engelin kayalarına yuva yaptıkları için Slavonik Neasit denilen büyük engelde ... herkes karaya çıkarılır. Köleleri, engeli geçinceye kadar altı mil boyunca zincirleri içinde karadan yürütürler. Daha sonra kısmen kayıklarını sürükleyerek ve kısmen omuzlarında taşıyarak engelin uzak kenarına naklederler.

Yedinci engele ve oradan genişliği Hipodrom kadar ve yüksekliği alttan atıldığında bir okun çıkabileceği yükseklik kadar olan Krarion'a devam ederler. Burası "Peçeneklerin gelip Ruslara saldırdıkları yerdir."

Konstantinos bu hem pratik hem de politik öğütleri, Bizans'ın bütün komşuları ile olan ilişkilerinin tarihinden derlemişti. Her ne kadar bilgilerden bir kısmı güncel değilse de, Muhammed peygamber, Gürcistan ve Ermenistan'daki Bagrat hanedanı ve Batı'daki Franklara ilişkin verdiği şecereler önemli tarihsel gelişmeleri açıklamakta ve irdelemekte yararlıdır. Örneğin, Hırvatların niçin Bulgarlardan bağımsız kaldıklarını göstermektedir:

> Hırvatistan prensi başından beri yani imparatorun, Heraclius'un saltanatından beri esaret altındaydı ve Romalıların imparatoruna tabi idi ve hiçbir zaman Bulgaristan prensine tabi olmamıştı.

Oğlu için yaptığı bu çalışmalara ek olarak Konstantinos bir başka kişisel çabasını aşağıdaki sözlerle anlatıyordu:

> Tarihi araştırmak, ya yararlı kitapların kıtlığından ya da yazılmış olan malzemenin korku ve ümitsizlik yaratmış olmasından bulutlu ve belirsiz olmuştur. *Porphyra*'da doğmuş olan ve şimdiye kadar saltanat sürmüş tüm imparatorların en Ortodoksu ve Hıristiyanı olan Konstantinos... en iyi olan şeyin... her şeyden önce aktif bir araştırma yapmak ve *oikoumene*'nin (ekümene, dünya) her köşesinden farklı ve değişik bilgilerle dolu her türden kitabı bir araya toplamanın en iyi şey olduğuna karar verdi.

Sonuç, (*Porphyra*'yı bir sonraki bölümde tartışıyorum.) "tarihin bütün büyük derslerini kutsal bir şey gibi saklayan" askerî strateji, avcılık ve evlilik gibi konular altında toplanan 53 kitaptan oluşan muazzam bir ansiklopedi oldu. Bu kitaplardan yalnızca üçü günümüze ulaşmıştı: imparatorların seçimiyle ilgili olan birincisi, elçiliklerle ilgili olan yirmi ikincisi ve kötülük ve erdemle ilgili olan ellincisi. Benzer türden diğer bazı projeler, şans eseri, eksiksiz olarak korunmuştur: *Souda* denen Yunanca isimlerin ve terimlerin eksiksiz bir Leksikon'u (sözlüğü) ile geç antikiteye ait Yunanca vecizelerin ve başlarda Hıristiyan kitabelerine en yüksek mevkii veren ama en müstehcen homoerotik (aynı cinsten olanlara karşı cinsel istek uyandıran) mısraları bile içeren bir antolojinin gözden geçirilmiş edisyonu.

Bu büyük ansiklopediler, geçmişin tarihsel deneyimini modern tarihçilerin "rönesans" olarak niteledikleri bir hareket içinde bir araya getirdiler. Bunlar, Konstantinos'un, büyükbabasının iktidara yükselişinin öyküsü olan *Basileios'un Hayatı*'nda ortaya koymuş olduğu gibi geçmişi çarpıtabilirdi de. Görmüş olduğumuz üzere, I. Basileios, kendinden önceki III. Mihail'i öldürerek imparator oldu. Konstantinos bu hareketi, Bizans'ı bir sarhoşun elinden kurtarmak şeklinde yorumlamakta ısrar ediyor; Mihail'in saltanatının dine riayetsiz ve çılgınca yönlerini vurguluyordu. Böylelikle I. Basileios, şimdi Konstantinos'un önderliği altında üçüncü neslini yaşayan Makedonya hanedanının kurucusu olarak olumlu bir şekilde gösterilebilirdi. "Makedonyalı" ayrıca, antik aklın "rönesansı"na onun iliştirmiş olduğu bir terim oldu.

VII. Konstantinos'un belgelemiş olduğu saray teşrifatı yüzyıllar boyunca yürürlükte kaldı ve I. Aleksios Komnenos (1081-1118) orada yaşamaya karar verdiğinde Vlaherna Sarayı'na da transfer oldu. 1204'ten sonra, Konstantinopolis'in Latin istilası sırasında, Bizans'ı temsil ettiğini iddia eden bütün merkezler bu teşrifatı kendi saraylarına uyarladılar ve 1261 yılında VIII. Mihail Palaiologos başkente yaya olara yeniden girdiğinde, zaferle dönen muzaffer bir imparatora yaraşır bir seremoni ile karşılandı. Bazı açılardan saray seremonileri hakkındaki en meraklı me-

tin, Düzmece-Kodinos olarak bilenen anonim bir yazar tarafından, Bizans'ın son dönemlerinde kaleme alınmış, *Asalet Sahipleri ve Görevler Üzerine Tez*'dir. Bu tez unvanların, kostümlerin, rütbe ve mevki simgelerinin, hem imparatorluğun hem de imparatorluk sarayının eskiden olduğunun yalnızca bir gölgesi haline geldiği 14. yüzyıla kadar devam ettiğini göstermektedir. İmparatorluğun ilk nazırı olan Theodoros Metokhites, Khora Manastırı'ndaki (Kariye Müzesi) mozaik portresinde, bu dönemde saray giyiminde Türk tarzının etkisini yansıtan bir kaftan ve sarıkla gösterilmektedir (resim 26). Dolayısıyla imparatorluğun son yıllarında bile, yalnızca aynı sorumluluklarla karşılaşılmıyor, bir zamanlar belirli görevleri çok arzu edilir kılan devlet emekliliği, *roga* ile birlikte pek çok onursal terimin büyük ölçüde enflasyona uğradığı ve bireylerin her zamandan daha fazla bunlar için yarıştıkları görülüyor. Bizans'ın son hükümdarı XI. Konstantinos'un (1448-1453) kısa süren saltanatında Büyük Duks, Lukas Notaras, zor anlaşılır bir dalkavuklukla, kendi oğulları için iki yüksek görev elde etmeye çalışmıştı:

> Majesteleri, biraderiniz despotun isteği ile Kantakouzenos'un oğlunu, onun evlilik bağı ve babası *protostrator* olduğu için *stratopedarkh* yaptınız. Phrantzes'e böyle, *büyük stratopedarkh*'tan da yüksek bir görev verirseniz ne olacak? Ama eğer Majesteleri dilerlerse, rütbece ikinci sırada olan *büyük primikerios* ile onu ödüllendirebilirler.

Bu aşamada, bir görevli, *protostrator* ya da *büyük stratopedarkh* olmuş maddi bakımdan büyük bir fark yaratmazdı ama saraylılar hâlâ, hiyerarşide en yüksek, prestijli makamları elde etmek için yarışıyorlardı. İmparator mahçup olmuştu çünkü Notaras'ın oğullarından daha fazla layık olan başka görevlileri ödüllendirmek istiyordu. Bu arada Türkler şehri kuşatmışlar ve surları yıkacak olan yeni dev toplarını yanlarında getirmişlerdi.

17

"Asil Aileye Mensup" İmparator Çocukları

1044 yılında Bizanslılar IX. Konstantinos'un metresi Maria Skleraina'yı protesto ettiler ve gerçek imparatoriçeyi görmeyi talep ettiler. "Skleraina'yı imparatoriçe olarak istemiyoruz. Annelerimiz, *porphyrogennetoi* Zoe ve Theodora'nın ölümüne sebep olmasını istemiyoruz."

Ioannes Skilitzes, *Vakayiname*, 11. yüzyıl

"Asil aileye mensup" sıfatı (Yunancası *porphyrogennetos*) Büyük Saray'da 750 tarihinden önce inşa edilmiş, *porphyra*'dan, porfir, erguvan rengi taş (somaki) ile döşenmiş ya da erguvan rengi ipekle süslenmiş özel odadan gelir. O yıl V. Konstantinos'un ikinci karısı olan Hazar prensesi Irene, büyükbabasının ismi olan Leon adı verilen erkek bir çocuk doğurdu. Leon daha sonra "Hazar" ve *porphyrogennetos* diye anıldı; erguvani odada doğan ilk erkek çocuk oydu. Bu özel mekân, saray kompleksi içinde (Pharos) Fenerli Bakire Kilisesi de yaptıracak olan ikonakırıcı imparator için teşvik edici oldu. Burası imparatoriçelerin, tümü de "erguvan odada doğan" yaftasına sahip olacak çocuklarını doğurdukları oda haline geldi. Bu, hanedanın emperyal otoritesini garanti edecek yeni bir unvanı ortaya koyan yaratıcı bir unsurdu.

Roma zamanında "erguvan içinde doğan" kenarları erguvan renkli kundaklara sarılan imparator çocukları için yaygın olarak kullanılan bir terimdi. Küçük dikenli salyangozdan elde edilen pahalı boya imparatorluk itibarını artırmak için kullanılıyordu. Görmüş olduğumuz gibi Bizans imparatorları ve onların aileleri erguvan renkli ipeklilerin giyilmesini tekellerine almışlardı ve erguvan renkli kumaşları, ülke dışında özellikle beğenilen diplomatik armağanlar olarak gönderirlerdi. Yalnızca Mısır'daki bir kaynaktan elde edilen porfirden yapılmış bir lahit de yalnızca hükümdarlara ayrılırdı.

Porphyra asil aileye mensup olmayı (*porphyrogennetoi*) garanti etmek niyetini taşısın ya da taşımasın, V. Konstantinos bunun Bizans'ta hanedan hükümranlığını pekiştirmede oynayacağı önemli rolü kavramıştı. Çocuk yaşta Konstantinopolis'e getirilen karısı Irene'nin, Leon'un doğumuna kadar başka çocuk doğurmamış olduğu anlaşılıyor. Mutlu olay kutlanmış ve bir yıl sonra Leon'a ortak-imparator olarak taç giydirilmişti. Bu iki önlemde, *porphyra*'nın inşası ve ilk doğan oğluna taç giydirilmesinde, Konstantinos'un hanedanının devamlılığını güvenceye alma kararlılığını sezinleyebiliriz. Her ne kadar, daha sonra üçüncü karısından pek çok başka oğlu olsa ve onları yüksek mevkilere getirdiyse de Konstantinos her zaman veliahdı olarak Leon'u gördü.

Gerçek bir imparatorluk doğumunu, yeni bir nitelik olan "erguvanda doğmak" ile vurgulayarak Konstantinos imparatorluk makamını irsî yapmak istedi. Roma'nın Senato, ordu ve halkın seçimine dayanan prensibi, babadan oğla geçen hanedan sistemi prensibiyle çoktan beri yer değiştirmişti. Veliahtı saptamak üzere, Konstantinos'un bu yeni ortaçağ yöntemine katkıda bulunan Erguvani Oda, ayrıca senatörler aristokrasisini ve generalleri oyun dışı bırakıyordu. Herakleios gibi başka hükümdarlar kendi ailelerini iktidarda tutma konusunda daha önce ısrarcı olmuşlardı ve kendi oğlu olmayanlar için evlat edinerek kendisinden sonra gelecek olanı belirleme yolu biliniyordu. Bununla birlikte antikiteden ortaçağlara geçişteki uzun süreçte bu kritik bir nokta idi. Saray kompleksi içindeki özel doğum

odası, V. Konstantinos'a ailesinin iktidarına meydan okuyanlara karşı bir çözüm bulmada yardımcı oldu. Ona göre, bundan böyle Bizans'ta hükümdarlık etmeye yalnızca asil aileye mensup olanların (*porphyrogennetos*) hakkı olacaktı.

Doğal olarak bu gelişme rakipleri ve zor ve hileyle tahta oturanları engellemedi ve iktidarı ele geçirme çabasını sürdürdüler. *Porphyra*, örneğin İmparatoriçe Irene'nin oğlu VI. Konstantinos'u doğmuş olduğu odada kör ettirmesi ve imparatoriçelerin Brumalia pagan festivalinde aristokrat hanımlara armağanlar vermesi gibi farklı amaçlarla da kullanıldı. 10. yüzyıl başlarında gerçekten çok zor bir durumda iktidardaki imparatorun hanedana ilişkin niyetlerini sürdürmek için burasını çok bilinçli olarak kullandığını görüyoruz.

Lakabı Filozof ve Bilge olan imparator VI. Leon üç kere evlenmek ve üç karısını da kaybetmek talihsizliğine uğramıştı. Birinci karısı Theophano etkin bir imparatoriçe olmaktan çok münzevi bir azize idi. Ölümünden sonra imparator onunla olan hayatını Büyük Saray'daki fresklerde tesit ettikten sonra metresi, meşru bir veliaht doğuramadan ölen Zoe Zaoutze ile evlendi. Üçüncü kere evlenebilmesi için imparatorun ciddi bir kefaret ödemesi gerekiyordu çünkü Kilise'nin Hıristiyan evlilikleri konusunda katı kuralları vardı. İkinci evlilik bile ancak birinci evlilikte çocuk olmamışsa mümkündü ve üçüncü bir evlilik uygun bulunmuyordu. Bununla birlikte kefareti ödedikten sonra Leon, Eudokia Baiane'yi usulüne uygun olarak kutsal karısı olarak aldı. Daha sonra 901 yılındaki doğumda karısı ve bebeği öldü. Bu, kendisinden sonra tahta çıkacak bir oğul ve veliahda umutsuzca gereksinim duyan imparatoru çok zor bir durumda bıraktı. Ancak Patrik I. Nikolaos Mystikos kilisenin kuralları konusunda kendisini uyardı: "Dördüncü bir evliliğe girmek yalnızca en aşağı hayvanların yapabileceği vahşi bir davranıştı."

Dolayısıyla imparator metresi (kara-gözlü Zoe) Zoe Karbounopsina ile doğum yapacağı zamana kadar yaşadı ve doğum yapacağı zaman onu *porphyra*'ya taşıdı, orada hasretle beklenen oğul 905 Mayısı'nda doğdu. Her ne kadar gelenek çocuğa ba-

ba tarafından dedesinin (I. Basileios) adının verilmesini gerektiriyorduysa da Leon, *porphyrogennetos*'a bu Hıristiyan imparatorluğunu ve onun başkentini kuran I. Konstantinos'a kadar giden önceki hükümdarların adını vermeye karar verdi. Ancak Patrik Nikolaos, Zoe Karbounopsina'ya tamamen karşı olduğu için çocuk ancak, Leon'un metresini terk edip bir manastıra kapanmasına razı olduktan sonra vaftiz edildi. Böylelikle Konstantinos Leon'un oğlu olarak kabul edildi. Daha sonra imparator Zoe'yi saraya getirdi ve kendilerini evlendirmesi için bir papaza rüşvet verdi. Patrik Nikolaos çılgına döndü ve kilise yasasının bu pek çirkin ihlalini, Leon'u bir yıla yakın bir süre kiliseden uzaklaştırarak cezalandırdı.

En sonunda bir uzlaşma sağlandı ve Nikolas *Tomus Union*'da dördüncü evliliğe bir daha asla izin verilmeyeceğini şart koştu. Konstantinos babasının veliahdı olarak kabul edildi ve erguvani odada doğan çocukların en ünlüsü olduğu gibi, meşruiyetini vurgulayan *porphyrogennetos* lakabıyla anıldı. Ancak bu bile, Leon'un 912 yılındaki ölümünden sonra iktidarın barışçıl değişimini garanti etmedi. Kardeşi Aleksandros'un yalnızca on üç ay süren kısa saltanatının ardından sekiz yaşındaki Konstantinos hükümdar olarak kaldı. 913 yılında Saltanat Konseyi, annesini ve beklenebileceği gibi onlara pek de sempatik bakmayan patrik Nikolas'ı da yönetime kattı. Altı yıl sonra Konstantinos'un mirasını koruma bahanesi altında, donanmanın büyük amirali Romanos Lekapenos imparatorluk iktidarını ele geçirdi ve 920'den 944'e kadar kendi çocuklarını en yüksek görevlere getirerek saltanat sürdü. Kâğıt üzerinde 913 tarihinden itibaren imparator görünse de Konstantinos ancak, 945 yılında Lekapenos ailesini devirdikten sonra başarılı olabildi. Erguvani atmosferi yirmi altı yıl boyunca onu destekledi. Daha sonra ise 959 yılına kadar saltanat sürdü. Kuyumcuları, elyazması tezhipçilerini ve diğer zanaatkârları destekleyen ve antik mitolojiden temaları işleyen sanatın yeniden doğmasını teşvik eden bir bilgin ve ressam oldu.

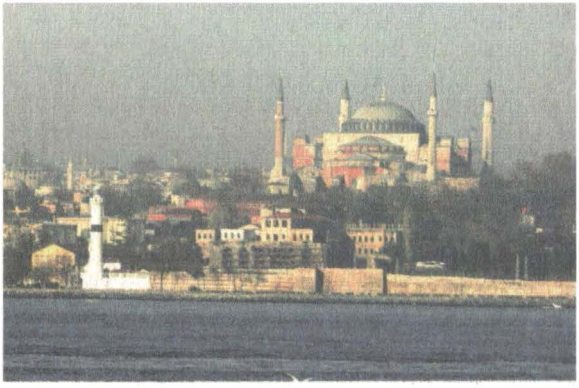
Bu arada *porphyrogennetos* terimi Batı'da, gerçek imparatorluk gelinlerinin düzenli evlilik ittifakları yapmasını tahrik eden

özel bir unvan olarak kabul edildi. Görmüş olduğumuz gibi VII. Konstantinos Porphyrogennetos bu tür talepleri şiddetle yasaklayarak Bizans prenseslerini, Rum Ateşi ya da imparatorluk alametlerine benzer bir şekilde değerlendirdi. İmparatorluk mirasına sahip çıkma konusundaki kendi mücadelesi sırasında Konstantinos, asil doğmanın ne anlama geldiği konusunda bir tür yücelik nosyonu geliştirdi. Oğluna bir Hazar prensesi seçtiği için, "Romalıların imparatorluğuna büyük utanç" getiren III. Leon'u ve torunu Maria Lekapene'nin Bulgaristanlı Petro ile evlenmesine izin verdiği için I. Romanos'u lanetledi. Bu uygunsuz evlilikle ilgili olarak Konstantinos Romanos'u şöyle niteliyordu: O

> sıradan, cahil bir adamdı... ne imparator soyundan geliyordu ne de asildi ve bu nedenle de eylemlerinin pek çoğunda çok kibirli ve despotikti... kanona ve kilise geleneğine ve yüce ve kutsal imparator (I.) Konstantinos'un emir ve talimatlarına aykırı olarak bu işi (evlilik) yaptığı için çok suistimal edilmiş ve iftiraya uğramış ve Senato Konseyi, tüm sıradan insanlar ve kilisenin kendisi de ondan nefret etmişti.

I. Romanos'un hakir görülerek karalanmasına rağmen, Konstantinos'un en büyük oğlu, dedesini takiben usulüne uygun bir şekilde Romanos olarak adlandırıldı ve daha sonra Batılı bir prenses, Bertha, ile evlendi. *İmparatorluğu Yönetmek Üzerine* adlı tavsiyeler kitabında Konstantinos, Bertha'nın seçkin soyunu vurgulamaya özen göstermektedir: Babası, Kral Hugh

> şarkılarda ve öykülerde çok fazla anılan ve savaşta kahramanlıklar yaratan büyük Şarl'ın ailesinden geliyordu. Bu Şarl büyük Frankiya'da imparator olarak saltanat sürdü ve bütün krallıkların tek hükümdarıydı... Konstantinopolis'e gelen ve İsa-seven Konstantinos'un asil soydan gelen oğlu Romanos ile evlenen Bertha büyükannesinin, yani büyük Bertha'nın adını almıştı ve o genç Bertha adını, İsa-seven hükümdar Konstantinos'un büyük annesi ve kız kardeşinin adıyla, Eudokia olarak değiştirdi.

16. Iustinianos tarafından 537'de yaptırılan Konstantinopolis'in Büyük Kilisesi Aya Sofya'nın denizden görünüşü.

17. Aya Sofya'nın galerisinde İsa'yı iki yanında İmparator IX. Konstantinos ve İmparatoriçe Zoe ile gösteren mozaik. İlk halinde Zoe'nin önceki kocaları gösteriliyordu. Haziran 1042'de, üçüncü kocası Konstantinos ile evlendiğinde, onu niteleyen yazı değiştirildi ve yüzlerin her üçü de yeniden düzenlendi. Konstantinos İsa'ya bir torba altın takdim ediyor ve Zoe üzerinde "Konstantinos, İsa'ya Sadık Romalıların İmparatoru" yazan bir parşömen tomarı tutuyor.

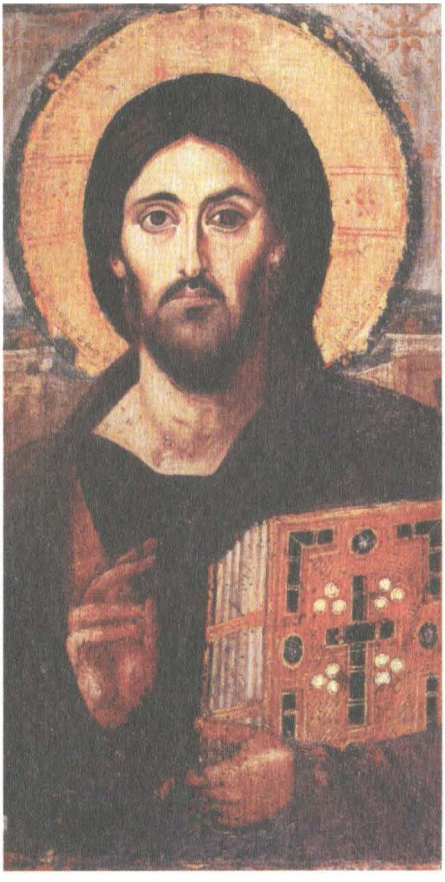
18. Aya Sofya'nın kubbeyi ve doğu ucunu gösteren iç görünümü. İmparatorluk mozaiklerinin belli belirsiz göründüğü galeriler seviyesinde "Allah", "Muhammed" yazılan. Bunlann üzerinde *seraphim* (yüzü olan kanatlı yaratıklar) görüntülü 6. yüzyıldan kalma, kubbeyi temelin dört köşesinden destekleyen bintiler.

19. Theodora ve nedimelerini gösteren, 547'de ithaf edilmiş Ravenna'daki San Vitale Kilisesi'nden mozaik bir panel. İmparatoriçe resmî tacı, yakası mücevherli erguvani pelerini ve kırmızı ayakkabılarıyla görünürken refakatindekiler zarif saray tarzını yansıtıyorlar.

20. Ravenna'daki San Vitale Kilisesi'nden mozaik panel, binayı 547'de tamamlayan Piskopos Maximian ve Iustinianos'u papazlar ve askerlerle gösteriyor.

21. Sina Dağı'ndaki Azize Katherina Manastırı'ndan tahta üzerine sıcak balmumu ve yakma tekniği ile yapılmış 6. ya da 7. yüzyıldan bir İsa ikonası (85 cm X 45cm). Mesih Pantokrator, "Herşeyin Hakimi" mimari bir fonda mücevherli kapağı olan kalın bir Kutsal Kitabı tutarken ve elini takdis etmek üzere kaldırmış olarak gösteriliyor. Yüzündeki asimetrik ifade onun, insani ve tanrısal iki doğasının teolojik tanımlarını yansıtıyor olabilir: Gözlerden birisi yargılarken, diğeri daha bağışlayıcıdır.

22.a. Birinci Konstantinos'un (306-337) Nikomedeia'da (İzmit) basılmış arka yüzünde Zafer olan (sağda) sikkesi (çapı 21 mm., ağırlığı 4.5 gr.).

22.b. İkinci Basileios'un ön yüzünde (solda) İsa'nın portresi ve arka yüzünde Basileios ve Konstantinos bir haçı tutuyor (sağda). Sikkenin çapı 21.5 mm ve ağırlığı 4.28 gr. Bizans değerine güvenilen bu altın sikkeyi yedi yüz yıldan fazla bir süre korudu.

23. II. Romanos'un ayin kadehi: üzerinde İsa ve meleklerin tasvirleriyle ve inci süslemelerle, akik taşları, altın ve mine tabakalardan yapılma yaklaşık 960 yılından. Yabancı devletlere gönderilen lüks Bizans hediyelerinin bir örneği. 1204 yılında Konstantinopolis'in yağmalanmasından sonra Venedik'e götürülen ganimetin bir parçası olabilir.

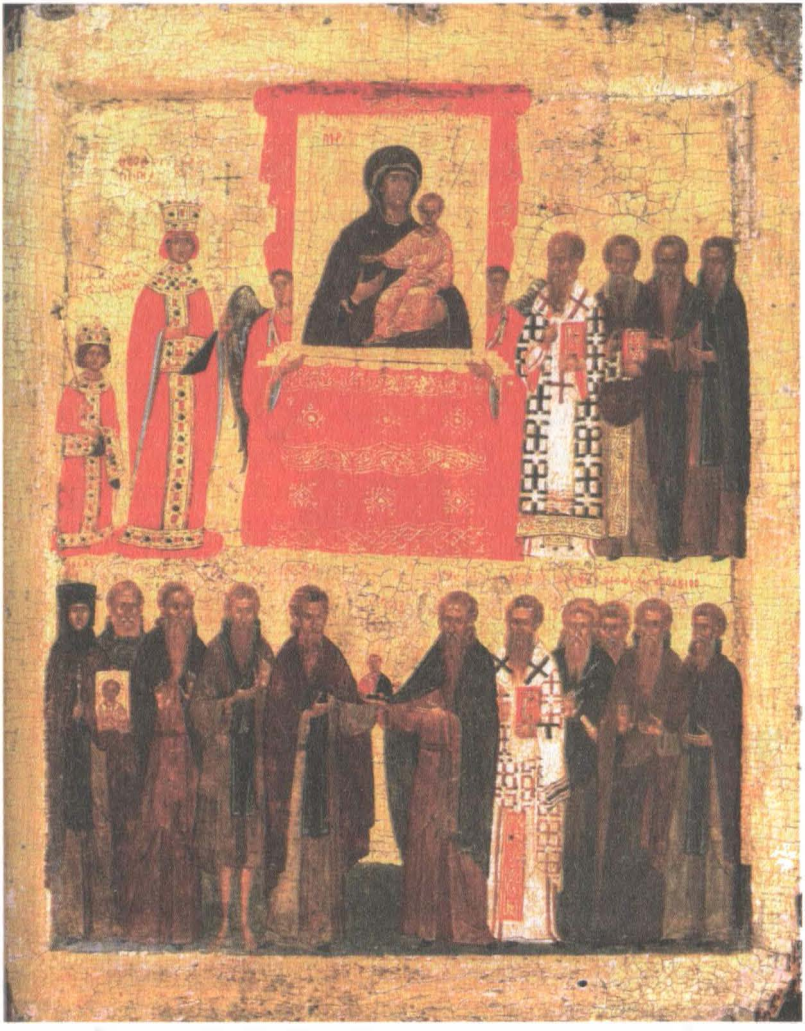
24. 6. ya da 7. yüzyıldan, yarı değerli taşlarla süslenmiş bir küpe.

25. Ioannes Skylitzes'in muhtemelen 12. ya da 13. yüzyılda Sicilya'da yapılmış *Vakayinâme* adlı elyazmasından, "Rum-Ateşi". Görüntünün başlığı "Düşmanların donanmasını ateşe veren Romalıların donanması" nitelemesini taşıyor ve yanan sıvının fırlatılışını gösteriyor.

26. Konstantinopolis'teki Khora Manastırı'ndan Theodoros Metokhites'in 1316-21 arasında kısmen tadil ve yeniden inşa ettirdiği mozaik. Soldaki yazıda kendisi kurucu ve baş nazır olarak (*logothetes tou genikou*) niteleniyor. Saray kostümü ve türbanını giymiş olarak kiliseyi İsa'ya hediye ediyor. Ortadaki kitabede "İsa Mesih, yaşayanların diyarı" yazıyor.

27. "Ortodoksluğun Zaferi", 1400'ler civarında Konstantinopolis'te yapılmış bir ikona (39 cm X 31 cm). 843 yılında ikon ululamanın yeniden başlamasını kutlayan daha önceki bir ikonanın yeni kopyasıdır. Üst kısımda İmparatoriçe Theodora ve genç oğlu III. Mihail (solda) ve Patrik Methodios ve papazlar (sağda) Bakire ve Oğul'un bir tasvirinin etrafındalar. Alt kısımda, hayali rahibe Theodosia (altta solda) da aralarında olmak üzere bir grup ikonasever şehit ve kutsal kişi haç ve ikona taşıyorlar.

28. II. Basileios'un (976-1025), muhtemelen 1000 yılı civarında Konstantinopolis'te boyanmış Mezbur'unun kapağı. İmparator Tanrı tarafından kutsanmış; başmelekler tarafından taç ve zırh giydirilmiş ve askerî azizlerce kuşatılmış olarak gösterilmektedir. Onun altında saraylılar ve yenilmiş düşmanlar ayaklarına kapanıyorlar.

Bununla birlikte Eudokia kısa sure sonra öldü ve II. Romanos (959-963) daha sonra, bir han sahibinin kızı olduğu söylenen birisini eş olarak seçti.

Unvana rağmen, *porphyrogennetoi*'nin çoğunun kaderi VII. Konstantinos gibi acı çekmek oldu. Torunu II. Basileios da 963'te çocuk olarak iktidara geçti ve imparatorluk otoritesini 976'da kazandı. Saltanatının ilk onyıllarında, Phokas ve Skleros aileleri kendisine meydan okudular. Bu arada baş hadım ve teşrifatçısı –*parakoimomenos*– Basileios Lekapenos, dalavereli işler çevirdi. Basileios, 987 yılında bir ayaklanmayı bastırmaya çabaladığı bir sırada, Kievli Vladimir'den askerî yardım aldı ama bunun bir bedeli olacaktı. Genç imparator kendi kızı Anna'nın Vladimir'le evleneceğine söz verecekti. Buna karşılık Rus hükümdar vaftiz olmayı kabul edeceğine ve uyruklarını Hıristiyan yapacağına söz verdi. Olayların gelişmesi çok tartışmalıdır ama sonuç açıktır: Anna –*porphyrogennetos*– Vladimir'in karısı oldu ve kocasıyla birlikte, Bizans alışkanlıklarını ithal eden Kiev sarayının başına geçti. Konstantinopolis'ten ona eşlik eden çok sayıda Bizanslı din adamı da Ortodoks uygulamaları empoze ettiler, manastır sistemini teşvik ettiler ve Bizans kültürünün tutunmasını sağladılar. *Porphyrogennetoi* prenseslerin yabancılarla evlenmemesi konusunda VII. Konstantinos'un uyarılarına rağmen, çok sayıda prens Batılı gelinlerle evlenirken, prensesler diplomatik ittifaklarda kullanılabilirlerdi ve kullanılıyorlardı da. Bununla birlikte, imparatorluk otoritesini talep edenler karşısındaki güçlüklerin üstesinden gelmede *Porphyrogennetoi*'nin en güzel örneği, II. Basileios'un iki kız yeğeni Zoe ve Theodora'nın durumu olmalıdır.

Basileios'un kendisi hiçbir zaman evlenmemişken bu iki kız kardeş I. Basileios tarafından kurulan Makedonya hanedanının hayatta kalan son temsilcileri idi. Ne II. Basileios ne de kızların babası, kardeşi VIII. Konstantinos onları evlendirerek ailenin devamını garanti etmeyi becerebilmişlerdi. Çok güzel olduğu söylenen Zoe, yarı-Bizanslı genç prens III. Otto ile evlendirilmişti ama İtalya'ya vardığında prensin 1002 yılındaki ölümünü öğrendi. 1028 yılında babası VIII. Konstantinos öleceğini anla-

dığında, Zoe'nin III. Romanos Argyros (1028-1034) adlı yaşlı bir generalle evliliğini ayarladı ama çocukları yoktu. Birinci kocasının ölümünden sonra Zoe, kendi arzusuna göre üç başka adamı tahta çıkardı: IV. Mihail (1034-1041), (evlat edindiği ve kısa bir sure saltanat süren 1041-1042), çok güçlü bir saraylı hadımın erkek yeğeni) V. Mihail ve IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055). IV. Mihail bir manastıra çekildi; V. Mihail Zoe'yi bir kadınlar manastırına sürgün ederek imparatorluk iktidarını zorla ele geçirmek istedi ve bu durum Konstantinopolis halkını isyana yöneltti. Daha sonra gözleri kör edilerek iki *porphyrogennetoi* kız kardeş yeniden tahta sahip oldular. Bu olay, Zoe ve Theodora'nın Makedonya hanedanının gerçek meşru temsilcileri olduğu yolunda başkentte bir anlayış olduğunu yansıtmaktadır.

Zoe'nin onayı ile IX. Konstantinos, metresi Maria Skleraine'i imparatorun yatak odasının karşı tarafındaki bir başka odaya yerleştirdi. Onu onursal bir pozisyona yükseltti ama halkın muhalefeti nedeniyle imparatoriçe yapamadı. Üç evliliğine rağmen, Zoe'nin kocaları ona çok istediği çocuğu veremediler ve 1050 yılında IX. Konstantinos'u iktidarda bırakarak öldü. Konstantinos bir başka metresine yüksek onursal payeler verdi ve özel olarak ona imparatoriçe diye hitap etti. Bununla birlikte kamusal alanda *porphyrogennetos* Theodora, unvanı kullanmasına izin verilen tek kadın olarak kaldı. IX. Konstantinos'un öldüğünü öğrendiğinde Theodora taht üzerinde hak iddia etmek için şehre döndü ve imparatorluk muhafızlarını yanına aldı. 11. yüzyıl tarihçisi Psellos şunları yazar:

> Onların karşısındaki etkisini çok güçlü yapan belirli etkenler vardı: "asil doğmuş olduğu" gerçeği; yumuşak kişiliği, önceki hayatının acıklı koşulları.

Uzun süren zorunlu inzivasına rağmen, "bir adamın sorumluluklarını üstlenmiş" ve sanki sonunda imparatorluk mesleğini ele geçirmiş gibi tek başına yönetmiştir.

Her ne kadar *porphyrogennetoi* kız kardeşler yönetim haklarını başarıyla iddia ve ispat etmişlerse de Makedonya haneda-

nı 1056 yılında Theodora'nın ölümüyle sona erdi. Dukas ailesi kendi hanedanını kurmak için *porphyra*'yı kullanmaya çalıştı ama 1081 yılında iktidarı ele geçiren Komnenos klanı ile koalisyon yaparak başarılı olabildi. I. Aleksios Komnenos ve karısı Irene Dukaina, hepsi de *porphyra*'da doğan dokuz çocuğa sahip oldular ve bunların en büyüğü olan Anna Komnena, bu olgudan hareketle kendi otoritesinin daha yüksek olduğu algısına sahip oldu. Her ne kadar ilk doğan çocuk olduğu için imparatorluk mirasında hak sahibi olduğunu düşünüyorduysa da kendisinden küçük kardeşi II. Ioannes babalarının ölümünden sonra imparator oldu; daha sonra oğlu Manuel tahta çıktı. Komnenos hanedanının *porphyrogennetoi* olup da hükümdar ilan edilen son üyesi II. Aleksios (1180-1182) amcası I. Andronikos (1182-1185) tarafından tahttan indirildi ve öldürüldü. Dolayısıyla *porphyra*, Komnenos hanedanının kurulmasına yardımcı olmuştu ama genç bir prensin tahta çıkışını garanti edememişti.

Görmüş olduğumuz gibi, ne zaman *porphyrogennetos* tek başına hükümdarlık edecek yaşta değilse, başkaları iktidarı gasp edebilirlerdi. 843 yılında Theodora ve 913'te Zoe Karbounopsina'da görüldüğü gibi ana-imparatoriçeler Irene'nin örneğini izleyerek kendi oğulları için imparator naipliği yapmışlardır. Tartışmalı durumlarda, Basileios Lekapenos ya da V. Mihail'in amcası Ioannes Orphanotrophos gibi kişiler kendilerini *porphyrogennetos*'un koruyucusu olarak ilan edebilmişlerdir. Ancak Konstantinopolis halkı ve muhtemelen taşradakiler, "erguvan odada doğmuş" ya da asil aileye mensup lakabına sahip olanlara büyük bir sadakat göstermişler ve birkaç durumda müdahale ederek onları rakiplerine karşı desteklemişlerdir. Terimin kalıcı prestiji, 1204'ten sonra Nikaia'da (İznik) hükümdarlık eden Laskaris ailesinin üyelerinin, *porphyra*'da doğmuş olmadıkları halde unvan üzerinde hak talep etmiş olmalarından anlaşılmalıdır. Böylece *porphyrogennetos* imparatoru niteleyen bir başka unvan olmuş ve Palaiologos hanedanı tarafından 1453'e kadar kullanılmıştır. Meşru imparatorluk otoritesini garanti etmek üzere erguvan renkli bir doğum

odasına ilişkin basit buluş yedi yüzyıl devam etmiş, Bizans'ta birbirinden ayrı dört hükümdar hanedanına yaramıştır. Başka hiçbir imparatorluk böyle temiz ve zorlayıcı bir cihaz geliştirmemiştir.

18

Athos Dağı

> Bütün biraderlerin ortak yaşamasının doğru ve yararlı olduğunu deneyimle öğrendim. Hep birlikte aynı kurtuluş amacını düşünecekler... Ortak hayatlarında, Havarilerin emrettiği gibi, bir kalp, bir irade, bir arzu ve bir vücut oluşturacaklar.
>
> Aghios (Aziz) Athanasios *typikon*'u (senedi), 973-975

Dağlık Athos Burnu, Khalkidiki (Halkidiki) Yarımadası'nın doğuya uzanan bir dalıdır ve Yunanistan anakarasına dar bir kıstakla bağlıdır. Kuzey Ege'nin içine doğru 45 kilometre kadar girer, denizden ani olarak yükselen ağaçlı ve kısmen ulaşımı zor bir arazidir ve 2 bin metre yüksekliğe ulaşan koni şeklinde bir dağla noktalanır (Resim 1). İlk manastırlar kurulmadan çok önce bu dar arazi parçası, dünyadan uzak, insan eli değmemiş sığınılacak bir yer arayan dindar adamlarca seçilmişti. Barınak olmayan diğer dağlık bölgeler, örneğin Küçük Asya'nın batısındaki Bithynia, ilk keşişlerin yerleştiği verimsiz çöllere benzetilmişti. İlk Çöl Babalarının yazıları ve kısa deyişleriyle (*apophthegmata*) beslenen Athos Dağı'nın münzevileri 4. ve 5. yüzyılın talimatlarını yeni bir çevreye uyarladılar. Bu süreç içerisinde ikonasever keşişlerin sürgün deneyimi olanaklar yarat-

mış olmalıdır: 815 yılında ikonakırıcılığın yeniden başlamasıyla ve Konstantinopolis'teki Studios Manastırı'ndaki [İmrahor Camii] Ayios Theodoros'un sürgüne gönderilmesiyle o ve bazı müritleri, Athonit Yarımadası yakınındaki Selanik'te bir süre yaşadılar.

Athos Dağı, münzevi yaşayışlarına dişi olan hiçbir şeyi sokmayan keşişlerin yaşadığı ünlü bir kutsal dağ oldu. Şöhretleri, Hıristiyanlığın ilk günlerine giden ruhani hayat geleneklerini benimsemiş olmalarına dayanıyordu. Mısır, Filistin ve Suriye'deki ilk manastır merkezlerinde, manastır hayatı ve manevi gelişme rehberleri yazan; sofuca kazanımların, dualaların ve ilahilerin kaydını tutanlardan Bizanslı keşişler ilham zenginliği edindiler. Her yeni kuşak ellerindeki malzeme üzerine yeni yorumlar ekledi ve manastır disiplini ve manastırları örgütlemenin yeni yolları konusunda yorumlar ekledi. Tecrit olmuş kutsal insanlar, gevşek birlikler içinde (*lavra*) yaşayın münzeviler kadar ortak hayatı (*koinos bios*) seçen gruplar (manastır için kullanılan sözcüklerden birisi olan *koinobion* buradan gelir), farklı manastır düzenlemelerini temsil ediyorlardı. Ortaçağlarda Athos Dağı'ndaki başat düzenleme buydu.

Athos Dağı'ndaki cemaatler Ortadoğu'nun ilk Hıristiyan geleneklerinden ilhamını almıştır ama zamanla, kendi anayasası olan farklı tip bir kutsal dağ oluşturmuşlardır. Muhtemelen ikonakırıcı tartışmanın yaşandığı günlere giden ilk anlardan itibaren, kurucuları tarafından konan kurallara göre yaşayan kendi kendine yeterli cemaatler oluşturmuşlardır. Bizans imparatorları Athos Dağı'na hamilik etmiş, kimileri burada keşiş bile olmuşlardır. 1453 yılında Bizans'ın yıkılışından sonra, Osmanlı işgali altında dahi, Rusya İmparatorluğu da dahil Ortodoks devletlerin yardımlarıyla buradaki manastır hayatı gelişmesini sürdürmüştür. 1924 yılında, Athos Dağı Şartı ile Kutsal Dağ'ın modern Yunan devleti içindeki bağımsızlığı sağlanmıştır.

Hıristiyan manastır hayatının en eski kayıtları, Pakhomios'a atfedilen kurallardan, *Antonius'un Hayatı*'ndaki talimatlardan, Aghios Basileios'a sorulan sorulara (Uzun ve Kısa Kurallar diye anılan) onun verdiği cevaplara kadar pek çok kuralı içerir-

ken, Doğu Akdeniz'deki manastırlarda tek bir belge egemen olmamıştır. Batı'daki keşişlere belirli bir düzen ilham eden Aziz Benediktus'un Kuralı'na karşılık Doğu'daki her manastır kendi kurallarını koymuştur ve kutsal kişiler münzevi hayatı bireysel olarak, kendi bildikleri yolda sürdürmeye devam etmişlerdir. 5. ve 6. yüzyıllardaki *stylite*'lerin (sütun tepesinde yaşayan münzeviler) çarpıcı gelenekleri, Küçük Asya'da Galesion Dağı (Kuşçu Dağı) ile Orta Yunanistan' daki (ama Athos Dağı'nda değil) müritlere 11. yüzyıla kadar ilham kaynağı olmaya devam etmiştir. Dağınık münzevi gruplar ayinde yer almak üzere pazar günleri bir araya gelir ve Suriye ve Filistin'deki *lavra* modeli gibi daha sonra kendi tecrit edilmiş hücrelerine dönerlerdi. Her ne kadar 7. yüzyıldaki İslam fetihleri pek çok keşişi özgün yerlerinden kaçmaya zorlamışsa da Bizans, İtalya (özellikle Roma) ve Küçük Asya'da (Kapadokya ve Bithynia [Bitinya] dağlarında) daha destekleyici ortamlar bulmuşlardır. Manevi temrinler yoluyla bedensel özdisiplini öğreten aynı metinleri çalışarak kendilerine yeni üyeler bulmuşlardır.

İkonaları seven bu keşiş ve rahibeler için ikonakırıcı zulüm yalnızca bir başka kesinti değildi; saklanması gereken ikonalara karşı kişisel hürmeti teşvik etti. İbadetin manevi reformu konusunda anlaşanlar için ikonakırıcılığın desteklenmesi, ikonaseverlerin kovuldukları binaların kullanımı gibi kimi ödüller de getirdi. Dolayısıyla etkin zulüm dönemi hatırı sayılır hareketlilik yarattı; bu da tamamıyla yoksul bir hayatı benimsemiş olan keşişlerin, Hıristiyanların hayırseverliğine güvenerek bir yerden başka bir yere dolaşıp durdukları eski gezgincilik prensibini güçlendirdi. Bu ise Bizans manastırcılığının bir başka özelliğini, keşişlerin özellikle kutsal manastırları dolaşarak oralardaki ruhani liderleri ziyaret etme pratiğini oluşturdu. Batı'daki aynı yerde kalmak prensibi Bizans'ta keşişlere değil daha ziyade rahibelere uygulandı.

Her ne kadar Athoslu keşişlerin 843 yılındaki Ortodoksluğun Zaferi'nde başrolü oynadığı ileri sürülürse de bunların kim olduğu açık değildir. Studios cemaatinin üyeleri ve diğer gruplar, Theodora'nın ikonakırıcılığı tersine döndürmesinde daha

önemli bir rol oynamışlardır. Athos'daki manastır hayatı belirli bölgelerin yerleşim alanlarına dağılmış, özel olarak yapılmış mekânlarda yaşayan münzevilerden hareketle yavaş yavaş gelişmiştir. Ortak hayatın, manastırda ortak yaşama ilkesi, zamanla yavaş yavaş gelişmiştir ve 859 yılında Athos'u ilk kez ziyaret eden Genç Euthymios gibi kurucular tarafından teşvik edilmiştir. On bir yıl sonra aynı aziz Selanik yakınlarındaki Peristerai'de harabe halindeki bir kiliseyi Aziz Andreas'a ithaf edilmiş bir manastıra dönüştürmüştür. 883'e gelindiğinde, yarımadanın kendisinde değil de, Hierissos piskoposluk dairesi yakınlarındaki Kolobou'da bir başka cemaat oluşmuştur. Kutsal Dağ'daki manastırcılığın tarihinde pek çok isme rastlanırsa da, 894 tarihli bir belgede adı zikredilen keşiş Eustathios kesinlikle yaşamıştır. Mülkünü manastır cemaatine satmak isteyen dul bayan Gregoria'nın ruhani babası gibi davranmıştır. Çocuklarının rızası ile Gregoria yalnızca kendisi öldüğünde azat edilecek olan kölesine söz verdiği arazi parçasını ayırmıştır. Bu anlaşmanın bir koşulu olarak keşişler onun ruhu için dua okuyacaklardı. Dolayısıyla bu satışın belgeleri, Kutsal Dağ'daki manastırların nasıl geliştiğinin en yaygın yollarından birisini gözler önüne sermektedir.

Bir manastır kurmak için münzeviler işe ayinleri yapabilecekleri bir kilise inşa ederek başlıyorlardı. Normal olarak, kurucu bu etkinlikte başlıca rolü oynuyordu. Daha sonra keşişler için hücreler, birlikte yemek yiyebilecekleri bir yemekhane, mutfak için yer, çamaşırhane, (büyük ölçüde bahçedeki şifalı otlardan üretilen) tıbbi malzeme ve ambarlar ekleniyordu. Kurucu, yeni manastırını, çoğu kez, 8. yüzyıl sonlarında Konstantinopolis'teki Studios Manastırı için Aziz Theodoros tarafından yazılmış bir vakıf senedine (*typikon*) dayanarak düzenliyordu. Bu senette ilk Hıristiyan metinlerinden, özellikle Aziz Basileios'un Uzun ve Kısa Kurallar'ından, kilise kanon koleksiyonlarından ve kutsal kişilerin tavsiyelerinden de alıntılar yer alabiliyordu. Bu senetler Hıristiyan manastır teolojisinin sistemleşmesini temsil eder. Her biri izlenecek yolu tanımlar: keşişler hangi saatlerde ibadet edeceklerdir; ne zaman arazide ça-

lışacaklardır; kütüphaneden kitap ödünç almalarına ne zaman izin verilecektir; ne yiyecekler ve ne giyeceklerdir. Senetler pek çok benzer hükümler taşıdığı için manastırlardaki rutin hayat birbirine benzer. Yaşlı ve hasta keşişlerin bakılabileceği bir revir; ciddi günahlar işleyenlerin katıksız hapis cezası çekecekleri bir tür hapishane; tek başlarına ibadet etmek isteyen keşişler için dış hücreler manastırın kurucusunun bireysel olarak neyi vurgulamak istediğini yansıtır. Eski keşişlerin mezarlıklardan büyük huşu içinde transfer edilen kemikleri için bir ölü mahzeni de bulunabilir. Buna günümüzde cemaatin eski mensuplarının kemiklerinin ya da kafataslarının teşhir edildiği Sina Dağı'ndaki Azize Katherina Manastırı'nda başlanmıştı (resim 2). Manastırlar arasındaki farklılıklar ne olursa olsun, bütün keşişler başrahibe itaat edeceklerine, ebedi yoksul ve iffetli kalacaklarına dair aynı temel yemini ederler. Manastıra resmî kabul seremonisi sembolik bir saç kesimini içerir ama daha sonra Ortodoks keşişler saçlarını kesmemişler ve uzatmışlardır. Her ne kadar her zaman siyah giysileriyle tanınabilirlerse de Batı'daki gibi kafanın tepesinin daire şeklinde tıraş edilmesi söz konusu değildir.

Athos Yarımadası dağlık ve tahıl üretimine elverişli olmadığından oradaki keşişler yakındaki arazilerden verilecek armağanlara ve kendilerine yiyecek temin edebilecekleri mülklere ihtiyaç duyuyorlardı. Bunlardan manevi yardım ve rehberlik alacak ve karşılığında bağışlarla manastırları destekleyecek yerel ahali ile yakın ilişkilerin nedeni budur. Manastıra yeni katılımların sağlanmasının dinamiği bu yerel bütünleşmeden türemiştir ve bunun karşılığında da yeni manastırların ünü yayılmış, çok uzak yerlerden bile insanları çekmişlerdir. Manastırlar kaynakları itibarıyla büyüdükçe ruhani hayata yatırım yapacak zengin aileler yaratmışlardır: Bir oğul manastır hayatına, diğeri askerliğe kendisini adayacaktır; en genç olan da hadım edilerek kız çocuklarından biriyle birlikte imparatorluk sarayına gönderilebilecektir.

Seküler hamiler ruhlarının kurtuluşu için dualarla anılmak da istemektedirler. Athos Dağı'nın ilk günlerinden itibaren im-

paratorlar keşişlerle aynı nedenlerle işbirliğinin yollarını aramışlardır. 883 yılında I. Basileios yarımadada sürülerini otlatmak isteyen çobanlara karşı onları koruyan bir imparatorluk fermanı yayımlamıştır. I. Romanos Lekapenos Athonit keşişlere yıllık olarak para bağlamış 941/2 yılında sınırı Hierissos ile sabitlemiştir. Yaklaşık on dört yıl sonra adı konmuş ilk manastır *Ksiropotamou* (sözcük anlamı kuru nehir) ortaya çıkmıştır. Kuruluşu, kilise dışından Ioannes adında bir adamın 956 yılında bağış yaptığı Pavlos Ksiropotamites'e atfedilir. Nikephoros Phokas, 963'te imparator olur olmaz, Lavra Manastırı'na, yılda 244 altın sikke ve buğday vererek hatırı sayılır bir bağışta bulunmuştur; bu da manastırın hızlı gelişmesini sağlamıştır.

Büyük Lavra olarak bilinen bu manastırın tarihi, Aziz Athanasios'un *Hayat*'ının iki değişik uyarlamasında da kayıtlıdır. Athanasios Karadeniz'deki Trabzon'da yaklaşık 925 yılında doğmuş manastıra girmeden önce Konstantinopolis'te öğretmenlik yapmıştır. Bütün yeni yetmeler gibi, bir grup münzeviyi Bithynia'daki (Bitinya) Kyminas Dağı'na yönlendiren deneyimli bir zahitten, Mihail Maleinos'tan akıl danışmıştır. Bu eğitim sırasındaki yoldaşlarından birisi daha sonra imparator olacak Nikephoros Phokas oldu. Athanasios, dünyadan el etek çekmek için Bithynia'dan Athos'a gitti. Trabzon'dan Athos'a, bu çapta uzun mesafe yolculuk, Kudüs, Roma, Sina gibi yerlere hacca giden ortaçağ keşişlerinin öykülerinde görülmedik şeylerden değildir. Athanasios'un tanınmamak için gösterdiği çabalara rağmen, ünü müritleri başına topladı ve de imparatorun desteği 963/4'te manastırın kurulmasını mümkün kıldı. Manastırın başrahibi olarak Athanasios senedi ve kendi önderliğinde keşişleri yönlendirecek birkaç başka belgeyi kaleme aldı. İzleyen otuz yıl içinde sayılar o kadar hızlı büyüdü ki esaslı yeni binalar gerekli oldu. Büyük boyutlu duvarları olan bir manastır ortaya çıktı. Athanasios, yeni kilisenin inşasını denetlemek için çıktığı bir merdivenden düşerek 1001 yılı civarında öldü.

Manastırların yaygınlaşması Athos ile sınırlı değildi: Şehirler de dahil imparatorluğun her yerinde inançlı Hıristiyanlar ve kilise dışı hamiler yeni vakıfları desteklediler. Kapadokya'da Gö-

reme ve Peristremon'daki (Ihlara Vadisi) hayret verici keşifler, hem sivil hem de kiliseye ait, bazıları yüksek kalitede freskler-le süslenmiş kayalara oyulmuş yapılar ortaya çıkardı (resim 13). Ancak bu 10. ve 11. yüzyıl mağara kiliselerini inşa edenleri, bunlar muhtemelen keşişlerdi, belgeleyecek metinler elimizde yok. Bununla birlikte Yunanistan'ın merkezindeki Steiris'te, Kutsal Luka, çömezleri tarafından derlenen *Hayat*'ında, bahçesini nasıl "güzel bir cennete" çevirdiğini ama hücresini, "insanların çoğu tarafından kolaylıkla dikkat çekmesin diye çalılıkların içine sakladığını anlatır. Onun amacı her zaman için boş gururla mücadele etmek ... yaşayan bir insandansa ölü bir insan gibi olmaktı" (resim 31). Benzer bir şekilde keşiş Ioannes Ksinos kiliseler kurma, ağaçlar dikme, tahıl ekme, arı kovanları yetiştirme ve Girit'te kimilerinin adını da verdiği çok sayıda dağlık yerlerde keşişleri örgütleyip eğitme çabalarının öyküsünü yazmıştır. Otuz yıldan fazla bir süre birinden diğerine gitmiş, yerel ahaliyi binaların kazı ve yapım işlerinde seferber etmiş ve 1082'de onlar için patrikliğin korumasını elde etmek üzere başkente gitmişti.

Kimi Bizanslılara göre, şehirlerdeki manastır hayatı kendi içinde çelişikti; zira kendisini ömür boyu dua, tefekkür ve sessizliğe adamış olanları şehrin gürültü ve telaşının içine sokuyordu. Ancak görmüş olduğumuz gibi, keşişlerin Konstantinopolis'te yerleşmesine 5. yüzyılda izin verilmişti ve yüksek duvarların arkasında orada çok sayıda cemaat oluşmuştu. Studios, Khora, Evergetis ve Dalmatos manastırları gibi kimileri ün kazanmış ve yüzyıllar boyu devam eden bir varoluş ortaya koymuştur. İlk kurulan Dalmatos, surların hemen dışında 382'de kurulmuştu ve 12. yüzyılda bir rahibeler manastırına dönüştürülene kadar kullanımda kalmıştı. Myrokeraton, Ksylinites ya da Koukoubiou gibi diğer pek çoğu, bir tek yerde zikredilmiştir ve meçhul kalmıştır. Bu durum, erkeklerinkine göre çok daha az belgelenmiş olan rahibe manastırlarında çok yaygın olarak görünen bir durumdur.

Eski zamanlardan beri kadınlar hayatlarını İsa'ya adama kararlılığını paylaşmışlardır. Kimi Çöl Babaları, onlar için hemşi-

re evleri kurmuşlardır. Kadın cemaatleri ayrıca şehirlerde bir piskoposun himayesi altında kurulmuştur. Konstantinopolis'te Patrik Ioannes Khrysostomos (390-404) varlıklı bir kadın mirasçı olan ve mirasından Kilise'ye cömertçe bağışlarda bulunan Olympia'nın kurduğu rahibe manastırını desteklemiştir. Onunla yaptığı yazışmada Ioannes, kadının kendini adamışlığını övmüş ve manastırcılığa yaptığı maddi katkıyı takdir etmiştir. Kadının kurduğu vakıf iki yüz yıldan fazla bir süre, belki de daha fazla varlığını sürdürmüştür. 7. yüzyılın başlarında başrahibe Sergia, bu manastırın kimi kutsal emanetlerinin mucizevi bir şekilde nasıl bulunduğunun öyküsünü anlatmıştır. Ancak bu istisnadır. Kadın azizlerin (azizelerin) *Hayatlar*'ından manastır hayatına onların katkıları da erkeklerinkine paralel olmuş ama –ister şehirde ister taşrada olsun– onların manastırları kuruluşundan itibaren birkaç nesilden fazla yaşamamıştır. İkonakırıcı zulüm sırasında, ikonaların ululanması bireyselleştiğinde, kadınlar bağlılıklarını manastırlar yerine kendi evlerinde sürdürmüşlerdir. Bu durum, Azize Genç Maria gibi, evli kilise dışı kadınların azizlik mertebesine yükselmesine olanak veren daha sonraki evdeki kutsallık modelini teşvik etmiş olabilir.

Manastırlar Bizans'ın her yerinde yaygınlaşırken, Athos kendi yönetim sistemini geliştirmiştir. Başlangıçta, Kutsal Dağ'da keşiş ya da münzevi olarak kaydını yaptıran herkes, kendisini dış dünya ile ilişkilerde temsil edecek bir *Protos* (kelime anlamı birinci) seçmiştir. Daha sonra, her ne kadar Lavra, Vatopedi, Iviron ve bir Gürcü keşişler cemaati bağımsız kalmışlar ve onların başrahipleri *Protos*'tan önde gelmişlerse de yönetici kurum olarak bir manastırlar konseyi ortaya çıkmıştır. Kutsal Dağ'ın yönetim merkezi, her iki yılda bir bütün keşişlerin katıldığı toplantıların yapıldığı Karyes olmuştur. Hem imparatorlar hem de patrikler Athos manastır federasyonundaki gruplar arasındaki ilişkileri etkileme ve düzenleme girişimlerinde bulunmuşlarsa da, önde gelen başrahipler cemaatleri için gerekli ayrıcalıkları elde etmişlerdir. İmparatorluğun her türlü vergisinden muaf olmayı başarılı bir şekilde yaygınlaştırmışlar ve ürün-

lerini pazarlara götürebilmek için gerekli kayıkların sayı ve büyüklüğünü artırmışlardır.

1045 yılında IX. Konstantinos Monomakhos Kutsal Dağ için, bazı kötü gelişmelere değinen ve bunları düzelten yeni bir senet çıkardı. Kimi keşişler hadımların ve genç oğlanların manastıra kabul edilmesinden, manastırın kayıklarının büyüklüklerinden ve ticari amaçlarla kullanılmasından, çiftlik hayvanlarının kullanılmasından, yakacak odun kesilmesinden ve inşaat için kereste ihraç edilmesinden yakınıyorlardı ve bunların tümü düzeltilmeliydi. İmparator hizipsel entrikalar hakkında olduğu kadar, yaşı küçük çocukların diyakoz ve papaz olarak atanması gibi kilise kanunlarına aykırı işler hakkında açıkça haberdar edilmişti. "Tüm dini bütün yetişkinlerin" genel toplantıya ve "her türlü iltimastan, rüşvet alma ve parti düşüncesinden ve tarafgirlikten ve haset, didişme ve intikamcılık gibi her türlü tutkudan uzak, Tanrı korkusuyla ve dürüstlükle kararlara katılmasını" istedi.

Bu sorunlardan bazıları sayıca hızlı büyümeden yani yeterince yiyecek şey olmamasından kaynaklanıyordu. Kutsal Dağ, Hıristiyan evreninin her köşesinden insanları, önce ziyaretçi ya da hacı olarak daha sonra ise manastır hayatına kendini adayan biraderler olarak kendisine çekiyordu. Iviron Gürcülere hizmet eden bir cemaat olma niyetini taşırken, Güney İtalya'daki Amalfi'den Benedictine keşişleri Athos Dağı'nda üç ev açmışlar ve çok sayıda Ermeni, Slav, Bulgar dağa yerleşmişlerdi. 12. yüzyılda Rusya, Bulgaristan, Sırbistan'dan gelen keşişler Athos Dağı'nda, Panteleemon, Zographou ve Sırp hükümdarı Stefanos Nemanya ve oğlu Sava'nın da iştirak ettiği Hilandar'daki evlerinde daha önemli roller oynamaya başladılar. Athos Dağı uzak ve yakından Ortodoksları bağrına basıyor ve Sina ve diğer uzak evlerle de teması sürdürüyordu. Kutsal Dağ'ı ziyaret eden ve orada ruhani eğitim gören kimi keşişler, gidip başka yerlerde kendi manastırlarını kuruyor; kimileri de piskoposluklara ve hatta patrikliğe atanıyorlardı.

Athos Dağı'ndaki manastırcılık imparatorların himayesi ile desteklenirken, başrahipler büyük mülklerini imparatorluk

vergilerinden muaf tutmaya çalışıyorlardı. İmparatorlar her zaman muafiyet fermanları vermeye istekli olmuyorlar, ne de harabe haline gelen eskiler dururken yeni evlerin kurulmasını onaylıyorlardı. 10. yüzyılda çıkarılan bir dizi yasayla (bkz. Bölüm 14) dinsel bağlılığı, var olan manastırlarda yoğunlaştırmayı amaçlıyorlardı. Her ne kadar Athanasios'u 964 yılında Lavra'daki manastırında desteklemiş olsa da İmparator Nikeporos Phokas, başarılı olamasa da bu yasaları uygulamıştı. Kilise dışı hamiler çoğu kez kendi adlarını taşıyacak ve öldüklerinde kendi hatıralarını yad edecek kendi manastırlarını kurmak istiyorlardı ve Athos'un prestiji bağışları çekmeye yetiyordu.

Geç Bizans döneminde Athos'daki keşişler, imparatorluğun dinsel hayatında Kutsal Dağ'ın önemini gösteren, *hesychasm** (*isihazm*) (*hesychia*, sözcük anlamı sessizlik, suskunluk dinginlik) üzerine çok ateşli bir tartışmaya karışmışlardı. 13. yüzyıl başlarında Sina'da eğitim görmüş olan Gregori Sinaites, *hesychast* uygulamaları Athos'a getirdi. Bu uygulamalar, "İsa Mesih, Tanrı'nın Oğlu, bana merhamet et" şeklindeki basit bir duanın tekrarına ve keşişlerin konsantrasyonunu artırmak ve manevi duyarlılığını en yüksek düzeye getirmek için yapılan nefes alma temrinlerine dayanıyordu. *Hesychast* teori, inziva halinde yaşayan ve (*idioritmik* denilen) kendi ibadet biçimlerini sürdüren Athos münzevilere doğal olarak çok uygun düşüyordu. Bu sisteme, o sırada, Kutsal Dağ'ın en eski cemaatlerinden birisi olan Espigmeneou'da başrahip olan Gregorios Palamas (1296-1359) tarafından daha büyük bir önem kazandırılmıştı. Palamas, yazılarında, havarilerin Tabor Dağı'nda sureti değişmiş İsa'nın yaratılmamış ışığına tanık olmalarından (Matt. 17:1-6) ilham alarak *Hesychast* sisteminin ilkelerini geliştirdi. O yüceltilmiş bir duyarlılıkla keşişlerin yaratılmamış ışığı ve o ilahi enerjiyi yaşayabileceklerine ve Tanrı gibi olabileceklerine inanıyordu:

(*) Sözlüklerde Türkçe karşılığı bulunmayan, özellikle keşişler arasında yaygın, en sessiz tefekkürün insan için en yüce uğraş olduğunu, Tanrı'nın yaratılmamış ışığını görmenin tek yolunun bedenin ve dimağın tam sessizliği ile mümkün olabileceğini ileri süren bir soluluk sistemi – ç.n.

> Tanrıyı memnun etmiş olanlar ve bunu tanrılaşmak suretiyle (*theosis*) o hale gelerek kazanmış olanlar, çünkü bunlar Tanrı'nın içindedir zira Tanrı tarafından tanrılaştırılmışlardır ve O onların içindedir zira onları Tanrılaştıran O'dur. Dolayısıyla bunlar da tanrısal enerjiye katılırlar.

Bu iddia Güney İtalyalı bir Ortodoks keşiş, Calambria'lı Barlaam ve *Hesychast*'leri "boş işlerle uğraşanlar" olarak alaya alan pek çok başkaları tarafından ateşli bir şekilde eleştirildi. 1339 yılında Konstantinopolis'teki Akataleptos manastırının başrahibi Barlaam, III. Andronikos tarafından, Doğu ve Batı kiliselerinin yeniden birleşmesi konusuyla ilgili olarak diplomatik misyonla birkaç kez Batı'ya gönderildi. İki dilli kültürüyle St. Thomas Aquinas'ın (henüz Yunanca'ya çevrilmemiş olan) teolojisinden haberdardı ve bu onun *hesychasm*'in savunduğu ruhani mistisizm hakkındaki kuşkularını güçlendiriyordu. Gregorios Palamas'a karşı yönelttiği yazılarında *hesychast* uygulamalara karşı ciddi eleştiriler yaptı; bu ise onun 1341 yılında yerel bir kilise konsilinde kınanmasına yol açtı. Bir yıl sonra Roma Katolik inancını benimsedi ve Güney İtalya'da Gerace'ye piskopos olarak atandı. Her ne kadar rakipleri yazılarının büyük çoğunluğunu yok ettilerse de, *hesychast*'lerin Platonik ve Neoplatonik teolojilerine karşı Aquinas'ın, mantıksal Aristotelesçiliğinden etkilenmiş olduğu görülüyor. Bu anlamda Bizans, bir benzeri Batı'da hiçbir zaman görülmemiş olan farklı bir mistik ruhanilik geliştirdi ve gerçekten de bu pek çok Doğu dinine yakın görünmektedir. Bu durum, felsefi tartışmalara ve mantıksal akıl yürütmelere keşişlerin doğrudan katıldığı Ortodoks geleneği, Batı'nın entelektüel teolojisinden ayırmıştır.

1341-1347'deki iç savaş sırasında (bkz. Bölüm 26) İmparator VI. Ioannes Kantakouzenos Palamas'ı Selanik Başpiskoposu olarak atadı ve onun *hesychast* teolojisini geliştirmesini destekledi. Böylelikle Athoslu keşişler Palamas ve Barlaam arasındaki tartışmaya katıldılar ve birincisini destekleyen, ikincisini mahkûm eden 1341, 1347 ve 1351 konsillerine katıldılar (resim 39). Erken dönem Hıristiyan ibadetinin önce Gregorios Si-

naites tarafından ortaya atılan daha sonra Gregorios Palamas tarafından geliştirilen mistik unsurları, Ortodoksluğun tanımlayıcı özellikleri mertebesine yükseltildi. Böylelikle Bizans, Neoplatonizme çok şey borçlu olan ve Acquinas'ın Batı'da geliştirilen Aristoteles mantığının teolojiye uygulanmasını reddeden bir ruhani uygulamayı benimsemiş oldu. Muhalefet, Ferrara-Floransa Konsili (1438/9) sırasında yine su yüzüne çıktı ve Batılı âlimler Doğulu ilahiyatçıları Aristotelesçi tekniklere dayanan tezlerle yenilgiye uğrattılar. Bununla birlikte aynı toplantıda Bizanslı âlim Georgios Gemistos Plethon tarafından eski Platoncu metinlerin ortaya konması, bunları tanımayan Batılı filozofları büyüledi.

Her ne kadar Batılı Haçlılar Athos'un bağımsızlığına saygı göstermişlerse de, zenginliği 14. yüzyılın başlarında Katalan paralı askerlerinin ve daha sonra da Türklerin düşmanca dikkatini çekmiş ve ikinciler ana karadaki varlılarına el koymuş ve kimi keşişleri kaçmaya zorlamıştır. Kimisi orta Yunanistan'daki Meteora'da (sözcük anlamı havanın ortasında) yerleşmiş ve kayaların tepesindeki yerlerinde askerî saldırılara karşı koyabilmişlerdir. Ama 13. ve 14. yüzyıllarda Athos'ta yeni cemaatler kurulmaya devam etmiş ve manastır hayatının daha az örgütlü biçimleri gelişmesini sürdürmüştür.

Osmanlıların Balkanlar'da ilerleyişi, geçici işgal ve sonunda da 1430 yılında Kutsal Dağ'ın kontrol edilmesiyle bir değişikliğe işaret eder. Manastırların yıllık bir haraç karşılığında bağımsız kurumlar olarak faaliyetlerini sürdürmelerine izin verilmiş olmasına rağmen, maddi ve manevi koşulları gerilemiştir.

Athos'un Türk yönetimi sırasındaki kaderi, elyazmaları satılan ve Rus hayır sahiplerine giderek daha fazla muhtaç olunan hazin bir öyküdür. Rum Ortodoks cemaatinin (*millet*) reisi olarak Konstantinopolis Patriği giderek manastırlar üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmuş ve bu durum Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda 1923 yılında Lozan'da imzalanan antlaşma ile teyit edilmiştir. Ama son zamanlardaki gelişmeler Athos Dağı'nın lehine olmuştur. Özellikle SSCB'nin dağılması ve dinsel ibadet üzerindeki sınırlamaların kaldırılması Ortodoks

adayların manastırlara hücum etmesine yol açmıştır. Şimdi Amerika ve Avustralya'daki Yunan diaspora cemaatlerinden olduğu kadar Asya kıtasındaki ve Balkanlar'daki Ortodokslar da geliyorlar. Bütün olumsuz koşullara rağmen, Kutsal Dağ'ın tarihi şimdi cep telefonları, bilgisayarlar ve sürat motorlarıyla yeniden yazılmaktadır. Binalar onarılıyor, yeni ikonalar boyanıyor, ortaçağ freskleri ve elyazmaları korunuyor. Kutsal bir Bizans kurumu, 21. yüzyılda kendine yeniden yer buluyor.

19

Venedik ve Çatal

> Yemeğine elleriyle dokunmadı ama hadımları yemeği küçük parçalara ayırınca parçaları iki dişli altın bir çatalla zarif bir şekilde ağzına götürüyordu.
>
> Peter Damian, *Institutio monialis, yaklaşık* 11. yüzyıl

1004-5 yılındaki o andan, Bizanslı aristokrat Maria Argiropoulaina'nın Venedik'te küçük altın çatalını kullandığı andan itibaren Batılı yeme alışkanlığı artık bir daha hiçbir zaman eskisi gibi olmayacaktı. Her ne kadar başlangıçta yapmacık olarak lanetlendiyse de çoğu kez değerli madenlerden yapılan fildişi ya da abanoz saplı çatallar, hükümdarlar tarafından toplanan ve kiliselere bağışlanan lüks nesneler oldu. Romalılar, divanlar üzerinde eski yeme tarzlarında çatallar kullanmışlardı. Ama hem divanlar hem de çatallar erken ortaçağlarda unutulmuştu. Tek ucu olan, ete batırmak için kullanılan bıçağa benzer ilkel aletler kullanılıyordu ve insanlar elleriyle yiyorlardı. Norbert Elias'ın "uygarlaştırıcı" bir rol atfettiği bizim bildiğimiz çatal Bizans sayesinde Avrupa'ya geri döndü. Maria'nın altın çatalı Bizans'ın Batı'daki kültürel etkilerinin pek çok yönünün sembolü oldu.

Bu etki, 6. yüzyıldaki Lombard istilaları sırasında İtalya'dan gelen göçmenlerin kurdukları daha sonra Venedik şehri ola-

cak Adriatik'in tepesindeki yerleşmede özellikle belirgindi (Bkz. Bölüm 6). Lagün içindeki adaları oluşturan kumlu tepelere zenginlikleriyle birlikte kaçıp yerleşen sakinler, yerel tuz ve balık kaynaklarını işleten uzman denizciler ve gemi yapımcıları oldular. Ravenna valisi tarafından yönetiliyorlar ve Konstantinopolis'le güçlü ilişkileri sürdürüyorlardı. 7. yüzyılın başlarında İmparator Herakleios, Torcello'daki Tanrı'nın Annesi Kilisesi'ne (Santa Maria Assunta ki daha sonra yeniden inşa edilecek ve Son Hüküm ve diğer mozaikleriyle ün kazanacaktır) fonlar sağlıyor; ve de sakinler imparatorun onuruna Heracleana (*Civitas Nova Heracleana*) adıyla yeni bir şehir yarattılar. Yerel zenginliğin Ravenna'dan gelen askerî destekle birleşmesi sonucu, Bizans'tan gelen kültürel yatırım ve Malamocco'da kurulan piskoposluk birkaç adaya dağılmış cemaatleri kucaklayan bir isim olarak Venedik'in nüvesini oluşturdu.

Kuzey İtalya'ya yönelik Lombard istilaları da, Iustinianos'un savaşları sonucu yeniden fethedilmiş olan toprakları savunmak için yeterli kaynakları ya da birlikleri olmayan Ravenna'daki Bizans valiliğini de sıkıştırıyordu. 751 yılında Kral Desiderius Lombardların ihtiraslarını sonunda gerçekleştirdi ve Ravenna'yı ele geçirdi. Bizans dikkatini, yeni yerleşme Venedik'e çevirdi. Ama Venedik'in sakinleri Bizans'la olan ittifaklarını Batı'dan da müttefiklere sahip olma ihtiyacıyla dengelediler. 8. yüzyıldan itibaren, düşman güçler, özellikle Lombardlar ve daha sonra Macarlar karşısında bağımsızlıklarını koruyabilmek için Franklarla yakın ilişkiler kurdular. Eski Roma unvanı, "Venedik Duks"u (*Dux*), zamanla Bizans bağlantılarını kaybetti; "dük", "doç" (*doge*) oldu ve onun otoritesi altında zamanla özerk bir şehir devleti sistemi ortaya çıktı. Doğu ile ilişkiler, Bizans'ın Adriyatik'in doğu kıyısındaki belirli Dalmaçya limanlarını kontrol etmesi sayesinde güçleniyor ve Venedik tekneleri Doğu ile Batı arasında seyahat eden elçilere düzenli bir ulaşım hizmeti sağlıyordu. Venedik tacirlerinin gemi yapımı için kereste, buğday, tuz ve köle ticareti yaptıkları bilinirdi ama arkeolojik bulgular şarap, tahıl ve yağ taşımacılığında kullanılan amforalar gibi, Bizans'ın cam ve seramik ürünlerinin de ticare-

tini yaptıklarını göstermektedir. 9. yüzyılın sonlarında Doç II. Orso imparatora on ikilik bir çan seti hediye etmiş ve karşılığında ipekli armağanlar elde etmişti.

Her ne kadar Roma'daki papalar düzenli olarak, Bizans imparatorları ise savaş halinde oldukları zamanlarda Hıristiyan olmayanlarla ticareti lanetliyorlardıysa da, çok kârlı bir köle ticareti ayrıca Venedik'i Müslüman dünyasına bağlıyordu. Venedikliler, baharat, mücevherat ve tütsü aldıkları Doğu Akdeniz merkezlerinde (hem Hıristiyan tutsaklar hem de Hıristiyan olmayan savaş esirlerini) köle olarak satmayı sürdürüyorlardı. 829 yılında Venedikliler, Aziz Markos'un kemiklerini Mısır'dan kaçırmak için Müslümanların muhtemel bir zulmünün yerel Hıristiyanlar üzerinde yaratmış olduğu endişeden yararlandılar. San Marco onların koruyucu azizi oldu ve onun aslanı hâlâ şehrin bayrağını süsler. Bu değerli kemikleri korumak için uygun büyük bir yeni kilise inşa edildiğinde Bizans tarzı bir mimari benimsenmişti. 976 yılında bu San Marco Kilisesi yangında harap oldu; onarıldı, ve daha sonra bugün San Marco Meydanı'na egemen olana büyük kilise eskisinin yerini aldı (resim 29). Konstantinopolis'ten mimarlar Bizans'ın başkentindeki Havariyyun Kilisesi'nden ilham alarak Doç Domenico Contarini'nin emrinde, 11. yüzyıl ortalarında inşaata başladılar ve Batılı mimari unsurları olduğu kadar Bizans tarzı kubbeleri ve mozaik süslemeleri de içeren binayı yarattılar. Konstantinopolis'te yapılan bronz kapılar batı girişine takıldı ve 1105 yılında Doç Ordelafo Falier'in ısmarladığı harikulade bir Bizans altın ve mine mihrap ön cephesi yüksek altarın arkasını süsledi. İmparatorluk kültürüne olan bu bağlılık, Hipodrom'daki dört bronz at, Aziz Polyeuktos Kilisesi'nin oyma sütunları ve şimdi dış duvarın içine gömülmüş dörtlü yöneticilerin porfir heykelleri gibi, Bizans'tan yağmalanan malzemelerle 1204'ten sonra arttı (resim 30). San Marco Büyük Kilisesi (Bazilikası), Venedik'in Bizans kültürüne olan büyük hayranlığını sembolize eder.

Venedikli yöneticiler de Bizans'tan unvanlar ve onursal payeler talep ederler ve alırlardı. Çocuklarını düzenli olarak eğitim

görmek üzere başkente yollarlar ve onları Bizanslı hanımlarla evlendirirlerdi. Maria Argiropoulaina bu güçlü bağları temsil eder. Onun, II. Pietro'nun (991'den 1008'e kadar Doç) oğlu Giovanni ile evliliği Venedik'in Bizans'a, Güney İtalya'daki Bari'ye yönelik Arap saldırısını püskürtmede Venedik'in yaptığı donanma yardımına karşılık bir minnettarlık ifadesiydi. Senatör ailesi Argiros ve Argiropoulos (Argiros'un oğlu) ile önde gelen bir Venedikli aile olan Orseolo'yu birleştirdi. Maria'nın yakın akrabası olan Romanos Argiros, daha sonra 1028'den 1034'e hükümdarlık etmişti. Düğün 1004 yazında Konstantinopolis'te büyük bir hava içinde yapılmıştı. Patrik çiftleri kutsamış ve İmparatorlar II. Basileios ve VII. Konstantinos altın evlilik tacını çiftin kafasına yerleştirmişti. Maria ve Giovanni Venedik'e döndüklerinde bütün şehir onları çok masraflı bir resepsiyonla karşıladı ve Bizans imparatoru Basileios'un adı verilen oğullarının doğumu büyük bir neşe ile karşılandı. Bununla birlikte iki yıl sonra, her üçü de bir salgın hastalık sonucu öldü. Her şeye rağmen, onların evliliği, Cumhuriyet ile İmparatorluk arasında önemli bir ilişkiyi pekiştirdi.

Konstantinopolis bu bağlantılardan yalnızca kültürel değil aynı zamanda stratejik nedenlerle de yararlanıyordu: Venedik donanması ticari amaçlara olduğu kadar askerî amaçlara da hizmet edecek şekilde örgütlenmişti ve Bizans'ın İtalya'nın güneyindeki topraklarını korumada vazgeçilmez bir müttefik olduğunu ispatlamıştı. Bu ilişkiler II. Basileios (976-1025) tarafından, Venedik'e, dışişleri bakanının doğrudan kontrolü altında ticaret yapma konusunda ayrıcalıklı bir statü kazandıran Mart 992 tarihli belge ile kutsanmıştı. Altın bir mühürle (*chryso-boulos*) güvence altına alınan ve bu nedenle sarı-mühür (*chrysobull*) olarak bilinen belge, asker ve donanma yardımı karşılığında, Venedikli tacirlerin yararlanacakları ayrıcalıkları listeliyordu. Bunların en önemlileri Konstantinopolis limanında ödenen giriş ve çıkış vergilerinde sağlanan ve yalnızca Venedikli tacirlerin yararlanabileceği ve öteki şehirlerin tacirlerine uygulanamayacak olan indirimlerdi. Bizanslı yerli tacirler gibi, Amalfili, Lombard ve Yahudi tacirler özellikle dışarıda bıra-

kılmışlardı. Antik geleneklerin sayıldığı imparatorluk belgesinde, Venediklilerin her zaman, her şeyden önce İtalyan sularında imparatorluk güçlerine yardım talep edildiğinde, imparatorun sadık hizmetçileri olarak hareket ettiklerine ve bunun devam edeceğine güvenildiğine işaret ediliyordu.

Bu yeni *chrysobull* ile sonuçlanan görüşmeleri başlatan Doç Pietro Orseolo olmuş ise de, belgenin resmî üslubu bunun iki taraflı bir anlaşma olarak görüşülmemiş olduğunu düşündürmektedir. Her ne kadar Venedik eyaleti, imparatorluğa bağlı bir alt birim olarak değil de bağımsız yabancı bir güç olarak muamele görmüşse de, Doç'un kabul ettiği koşulları Bizans dikte etmişti. II. Basileios, donanma yardımı konusunda ısrarlı olmayı ticari ayrıcalıklarla birleştirmiş ve I. Aleksios Komnenos (1081-1118) birinciye daha fazla ihtiyaç duyunca ikincileri genişletmişti. 12. yüzyılda Venedik, Konstantinopolis'te, Altın Boynuz'da (Haliç) bütün bir mahalle kurmuş ve çok sayıda Ege limanında antrepolar inşa etmişti. Yerel Bizanslı tacirler, % 10'luk *kommerkion* vergisini hâlâ ödemek zorundaydılar ve bu durum hatırı sayılır bir Venedik karşıtı duyguya yol açmış ve ilişkilerin feci bir şekilde kötüleşmesine katkıda bulunmuştur. Göreceğimiz gibi, sonunda Venedik Bizans'a karşı çıkmış ve 1204'ten sonra dağınık üslerini, Bizans imparatorluk topraklarının harabeleri üzerinde kurulmuş bir koloni imparatorluğuna dönüştürmüştür.

Venedik Konstantinopolis'le çok özel bağları geliştirirken, İtalya'nın güneyindeki bölgeler ve Sicilya doğrudan imparatorluğun denetimi altında kalmayı sürdürmüş ve erken ortaçağlarda *thema*'lara dönüşmüştür. Dyrrachion'dan (Arnavutluk'ta Durazzo ya da Durres) Bari'ye geçiş kara yolunun (*Via Egnatia*) iki yarısını birbirine bağlarken, Sicilya, Eski ve Yeni Roma arasındaki deniz yolu üzerinde önemli bir menzildi. İmparator III. Leon (717-741) bu bölgeleri içeren Doğu Illyricum (İllirya) *diocese*'sini patriğin kontrolüne geçirdi ve böylelikle Yunan kimliğini güçlendirdi. İmparatorluk ayrıca, Napoli, Amalfi, Salerno ve Ravenna da dahil, kıyı şehirlerinin denizci nüfusu arasından da müttefikler ediniyordu. Her ne kadar Kuzey İtalya 8.

yüzyılda Lombardların kontrolüne geçmiş ve Araplar 9. yüzyılda yavaş yavaş Sicilya'yı ele geçirmişlerse de İtalya'nın güneyindeki iki bölge, Calabria ve Apulia 11. yüzyıl ortalarına kadar imparatorluğun toprağı olarak kaldılar. Bizans daha sonra buraları, aslında Viking kökenli olan, ülkeleri dışında servet ve şöhret peşinde koşan genç şövalyeler harekâtının bir parçasını oluşturan Normandiya'dan gelmiş bir takıma kaptırdı.

İtalyan ticaret şehirleri, ticaret yoluyla Bizans'la daha yakın bir ittifaka çekilirken, diğer Batılı güçler imparatorlukla, evlilik ittifaklarına dayanan farklı bir ilişki kurdular. 8. yüzyıldan itibaren, imparatorluk gelinleri üzerinden çok sayıda diplomatik anlaşma yapıldı ve Batılı kaynaklar buna *porphyrogennita*, hükümdar çiftin Erguvani Oda'da doğmuş asil çocukları, dediler. 767 yılında V. Konstantinos, Frank Kralı Pepen'e evlilik önerisiyle birlikte bir de org gönderdi ve daha sonra İmparatoriçe Irene'nin saray hadımı, Şarlman'ın kızı Rotrud'a Yunan adetlerini öğretmek için Batı'da kaldı ama bu öngörülen evliliklerin ikisi de başarıyla sonuçlanmadı. Yalnızca 901'de VI. Leon (887-928) gayrimeşru kızı Anna'yı Provencelı III. Louis ile evlenmek üzere yolcu etti. VII. Konstantinos Porphyrogennetos olayı meşrulaştırmakla kalmadı ama aynı zamanda kendi oğlu için Batılı bir gelin seçti (bkz. Bölüm 17).

Konstantinopolis'ten gelen imparatorluk gelinleri prestijli ve çekiciydiler ve Batılı ortaçağ hükümdarları onların peşinde koşmaya ve sonunda da elde etmeye devam ettiler. Bunların en ünlülerinden birisi İmparator I. Ioannes Tsimiskes'in kardeşinin kızı Theopano idi. 972 yılında Ioannes onu, Alman hükümdarı I. Otto'nun (936-973) oğlu Otto ile evlenmek üzere yolladı. Her ne kadar II. Nikephoros Phokas daha önce böyle bir evlilik konusunda Liutprand'ın talebini geri çevirmişidiyse de, Ioannes, Doğu sınırlarına yoğunlaşabilmek için güney İtalya'da barış yapmak ihtiyacındaydı ve Batılı imparatorla görüşmelere yeniden başladı. Theophano, asil kandan bir imparatorluk prensesi değildi ama Bizans sarayı tarafından Batı'daki diplomatik rolü konusunda iyi hazırlanmıştı ve kendisiyle birlikte hatırı sayılır bir çeyiz getirdi. İpekliler, mücev-

herat, ikonalar ve elyazmaları maiyetine eşlik etti. Evlilik akdi, Bizans ipeğine benzesin diye boyanmış uzun bir parşömen rulo üzerine altın mürekkeple yazılmıştı ve Roma'da yapılan tören, İsa'nın çifte emperyal bir tarzda taç giydirmesini gösteren fildişi bir plaketle yad edilmişti (resim 14). Bu evlilik Bizans dış politikasının merkezî bir ilkesini doğruluyordu: diplomatik görüşmeleri sağlamlaştırabilmek için imparatorun kadın akrabalarını kullanmak. Bu 10. yüzyılda Theophano II. Otto ile evlendiğinde ve II. Basileios'un kardeşi Anna Vladimir'le evlenmek üzere Kiev'e gönderildiğinde olduğu gibi, 14. yüzyılda VI. Ioannes'in kızı Theodora Kantakouzenos'un Osmanlı hükümdarı Orhan'la evlendirildiğinde de gerekliydi.

II. Otto ile Theophano'nun 972'deki evlilik ittifakı sayesinde Bizans'ın etkisi İtalya'dan Kuzey Avrupa'ya genişledi. Kayınpederi, gelininin oturduğu Nijmegen ve Cologne (Köln) yakınlarındaki arazilerini ona bağışladı ve zaman içinde o da dört çocuk, üç kız, bir oğlan, yani gelecekteki III. Otto'yu doğurdu. Batılı bir imparatorun karısı olarak kuzeydeki manastırlara çok sayıda bağışta bulundu ve kocasının 983'teki ölümünden sonra Roma, Frankfurt, Magdeburg ve Aachen'da kimisi Nikolas, Dionysios, Aleksios ve Demetrios gibi Doğulu azizlere adanmış kiliseler kurmayı sürdürdü. Meryem kültünü ve Köln'deki St. Panteleon kültünü güçlendirdi ve bugün bile Bizans ipeklilerinin korunduğu Quedlinburg ve Maastricht'teki büyük manastırlara kızlarını yerleştirdi. Oğlunun yaşının küçük olduğu dönemde onun adına emirnameler çıkardı ve bir keresinde normal olarak kullanması gereken dişil *imperatrix* sözcüğü yerine *imperator* terimini kullandı. İyi bir Yunanca eğitimi almasına özen gösterdi ve klasik kültürün araştırılması çalışmaların geliştirmesi konusunda ona ilham kaynağı oldu. Daha sonra Otto, Arapların bilimsel buluşlarını Katalanya'da yapılmış Latince tercümeler üzerinden öğrenmiş olan bilgin Aurillaclı Gerbert'ten matematik öğrendi. 999 yılında Otto onu, II. Sylvester adıyla papalığa tayin etti. Theophano, oğlu evlenme yaşına gelmeden çok önce Bizans'a elçilik heyetleri göndererek onun için bir gelin aradı ve görüşmeler, II. Basileios'un kız ye-

ğeni Zoe ile nişanlanmasına karar verilmesiyle sonuçlandı. Bununla birlikte öngörülen evlilik hiçbir zaman gerçekleşmedi zira Batı'nın İmparatoru, 1002 yılında, yirmi iki yaşında öldü.

Bizans'ın etkisinin Alplerin kuzeyine yayılması oldukça yeni bir şeydi. İtalya'da Aziz Basileios'un kurallarını uygulayan Ortodoks kiliselerin ve manastırların varlığı, Bizans'ın iyi bilindiğini gösteriyordu. Napoli, Amalfi ve Salerno'dan olduğu kadar daha kuzeyde Pisa ve Cenova ve doğu kıyısındaki Bari şehirlerinden tacirler düzenli olarak Konstantinopolis'le ticaret yapıyorlardı ve Amalfi bölgesinden keşişler Athos Dağı'nda kendilerine yer edinmişlerdi. Modern zamanlara kadar bir Yunanca diyalektinin konuşulduğu güneyde ve Sicilya'da Yunanca bilgisi yaygındı. 11. yüzyılda, Bizans'ın siyasal etkisinin azalmaya başladığı sırada imparatorluk bronzdan dökülmüş kilise kapıları modasını başlattı ve bu yeni moda bütün İtalya'ya yayıldı. Bizans kapıları Amalfi, Monte Gargano, Montecassino ve Venedik'e ithal ediliyordu. Başrahip Desiderius (1058-1087) Montecassino'daki Aziz Benediktus'un kendi vakfındaki ana kiliseyi yeniden inşa ettirdiğinde, yeni yolu kaplayacak mozaikleri Konstantinopolis'ten istedi ve gümüş ve bronz bir paravananın parçaları da dahil ayin için gerekli mobilyayı ısmarladı. Manastırın *scriptorium*'u (hattat odası), Bizans modellerinden ilham alan tezhipli elyazmaları üretiyordu ve zanaatkârlar metal işçiliği, fildişi, taş, ağaç ve kaymak taşı oymacılığı ve cam ustalığı konusunda eğitiliyordu. Hem İtalya'da hem de Almanya'da hükümdarlık eden Otto ve Hohenstaufen hanedanı imparatorları altında Montecassino'dan gelen Benedictine keşişler Alpleri düzenli olarak geçerek, imparator saraylarındaki Bizans bilgisini takviye ettiler.

Theophano ve Maria Argiropoulina'nın evlilikleri Avrupa'nın belirli kesimlerinde Bizans kültürünün ne kadar derinden benimsendiğini gösterirken başka yerlerde daha az ilgi vardı. Her iki kadın da Batılı ruhban tarafından, onların kötü etkilerini lanetleyen ve Batı'ya lüks âdetler getirdikleri için cehennemde acılar çekeceklerini öngören küfürlü yazılarla saldırılara uğramışlardı. Sonu kötü olan insanların listesini verirken dinî re-

formcu Peter Damian (1007-1072) Maria'yı kaçınılması gereken bir örnek olarak gösterir. Onun çatalını eleştirmenin yanı sıra, kadının çok yumuşak, hassas ve yapay bir şekilde yaşadığını çünkü Venedik'in halka ait sularında yıkanmayı reddettiğini ve hizmetkârlarına yağmur suyu toplattığını ileri sürer. Maria odasını kekik ve "kötü ve utanç veren" başka aromalarla kokutuyordu ki bu 1006 salgını sırasında onun başına gelen korkunç cezayı kışkırtmıştı.

Theophano'nun durumunda ise, 1050'lerde Regensburg'daki St. Emmeramlı Otloh'un kaydettiği görüntüde, onun günahlarından yakındığı ve affedilmek için yalvardığı anlatılmaktadır. Otloh'un yazdığı bu görüntüyü yaşayan bir rahibedir. Otloh, Theophano'yu, kadınlar için, daha önce bilinmeyen giysileri ve gösterişli takıları Batı imparatorluk saraylarına soktuğu ve bunların da kadınların günah işlemesine neden olduğu için de suçluyordu. Bu baştan çıkartıcı adetler Batılı kadınları yoldan çıkarmış; onların lüks ipek giysiler ve kötü alışkanlıklar edinmelerine yol açmıştı. İmparatoriçenin şimdi geceleri rahibelere görünmesine ve onlardan ruhu için dua etmeleri için yalvarmasına şaşırmamak gerekirdi.

Otloh ve Peter Damian gibi eğitimli din adamları, Batılı kocalarla en az iki yüz yıl önce evlenmiş Bizanslı kadınlara niçin acımasız saldırılar yöneltmektedir? Temiz suda banyo yapmayı tercih eden, kokulu odalarda yaşayan, ipekli elbiseler giyen ve yemeği parmaklarıyla yemeyen zarif ve münevver kadınlara olan bariz nefretleri bir yana, asıl neden, Bizans'taki farklı teolojik inançların ve dinsel âdetlerin giderek daha fazla farkında olunmasıyla ilgiliydi. Batılı ilahiyatçılar, Ortodoks tanımlara ve uygulamalara yönelik düşmanlıklarını Batı'ya Bizans âdetlerini getirmiş olan kadınlar üzerinden ifade ediyorlardı. Theophano ve Maria'nın kişisel alışkanlıklarına, onların ölümlerinden çok sonra saldırarak, din adamları Batı'daki her türlü Bizans etkisini reddetmenin yeni bir yolunu bulmuşlardı.

Bu düşmanlık 11. yüzyıl ortalarında, Eski Roma ile Yeni Roma arasındaki temaslar, Doğu ve Batı kiliselerinin uygulamaları, özellikle de amentünün ya da itikadın ikrarı konusundaki fark-

lılıkların derinleşmesini hızlandırınca arttı. Aynı zamanda, Norman maceracıların, önderleri Robert Guiscard yönetiminde Güney İtalya'nın bazı yerlerini fethetmesi, İmparator IX. Konstantinos (1042-1055) ve Papa IX. Leo'yu (1049-1054) bunu sınırlandırmanın bir yolunu bulmaya yöneltti. 1054 yılında imparatorun daveti üzerine, Kardinal Silva Candidalı Humbert başkanlığında bir papalık elçilik heyeti, ilişkileri görüşmek üzere Roma'dan yola çıktı. Ancak, kardinal ile Patrik Mihail Keroularios arasındaki ilişki, sağlam bir ittifak yaratmak yerine, imparatoru sıkıntıya sokacak şekilde hızla kötüleşti. 16 Temmuz 1054 tarihinde aforoz emirnameleri teati edildi ve Normanlara karşı olan birlik unutuldu. Bu karşılıklı olarak lanetleme anı, kısa süre sonra kaldırıldı ama unutulmadı (Bkz. Bölüm 4).

Her ne kadar "Büyük Bölünme" adını hiç hak etmese de, bu ayrılık inanç farklılıklarına, hamursuz (mayasız ekmek), din adamlarının evlenmeme yemini, Roma'nın önceliği gibi konulardaki görüş farklılıklarına dikkati çekti. Eğer Bizans, Aziz Petros'un mirasçısı Roma Piskoposu'nun önceliğini kabul etmeyi reddediyorsa bu onun yanlış olan teolojisini yansıtıyordu. Batı'nın Doğu'ya olan düşmanlığı, Kutsal Ruh'un oluşumu gibi dinsel sorunlardan, çok daha dünyevi sorunlara taşıyordu. Bizans'ın ipeklilerine, hadımlarına ve çatallarına aşırı düşmanlık ifadesine ek olarak Peter Damian, Theophano'yu, Calabria'dan Yunanlı bir keşiş olan Ioannes Philagathos ile (bir rakibi alt etmenin tipik bir yolu olan) ahlâki olmayan davranışlar için suçluyordu. Kadınların yarı şeffaf ipekli elbiseler giymesi meselesinden, Bizans sarayı erkeklerinin, Batılı pantolona göre daha az erkeksi olan uzun cüppelerini lanetlemeye geçivermek çok zor olmuyordu. Çataldan, sarımsak, soğan kullanmak ve yağda kızartılmış pırasa gibi, diğer garip yeme alışkanlıklarına; garip yiyeceklerden daha da garip olan saray seremonilerinin hadımların eline bırakılmasına ve hadımların hüküm sürmesinden bütün Bizanslı erkeklerin efemine olduklarını ve savaşmamayı tercih ettiklerine kadar bu derin önyargılar doğru olmayan, Bizans karşıtı klişelere dayanıyordu. 9. yüzyıla ait papalık mektup koleksiyonu, özellikle de Anastasios Bibli-

othecarius ve Notker'in Şarlman'ın *Hayat*'ı, Yunanlıları en nefret uyandıranlar (*nefandissimi*) olarak niteliyordu. Bu klişelerin pek çoğu Roma'dan kaynaklanıyor ve Venedik ve öteki İtalyan denizci şehirlerin imparatorlukla sürdürdüğü sıcak ilişkilere tezat teşkil edecek bir şekilde Franklar tarafından yaygınlaştırılıyordu. Ancak bunlar, (daha sonra St. Bonaventura, 1221-1274, tarafından pekiştirilen) Damian'ın suçlamalarının tekrarını yansıtan kötü ve orantısız etkilerin modern tarihçiler üzerindeki yansımalarıydı. Bugün bile kimi bilim adamları, yanlılığını sorgulamadan bu eski klişeleri yeniden üretmektedir. Bunların, Bizans'ın tüm etkisinin, –çatalın kullanılması, org ya da Yunan biliminin– esef edilmeye layık şeyler olduğunu ima etmektedirler. Bizans âdetlerine ilişkin Batı'nın endişelerinin arkasında 1054 yılındaki Bizanslı kadınlara ilişkin teolojik kavganın bir yansıması yatmaktadır. Bu nosyonları açıkladıktan sonra, buna bir son vermek için bir başka bin yıl geçmeyeceğini umalım.

20

"Bulgar Kasabı", II. Basileios

> İmparatorluğumuzun *thema*'larını gezdiğimizde ve seferlere çıktığımızda, yoksullara karşı her gün yapılan haksızlığı ve hırsı kendi gözlerimizle gördük... (Kendi topraklarını) büyütmek isteyen, ve haksız olarak ele geçirdiklerinin tüm mülkiyetinden yoksulların aleyhine yararlanmak isteyen güçlüler... başkalarına ait mülklerden mahrum edilecektir.
>
> II. Basileios'un Kanunu, *996*

Birinci Basileios'tan (Makedonyalı) dört kuşak sonra hükümdarlık yapan II. Basileios'un adı, Yunan şehirlerindeki pek çok sokakta "Voulgaroktonos" (Bulgar Kasabı) olarak anılır. Bununla birlikte Bulgarların yenilmesi onun şöhretinin en büyük nedeni değildir. 976'dan 1025'e süren son derece uzun saltanatı sırasında, imparatorluğun Toros Dağları'nın ötesine genişlemesinin, Rusların Hıristiyanlaştırılmasının, çok sayıda önemli yabancı müttefik bulunmasının, sanat ve bilimin korunmasının ve yoksullara sahip çıkılmasının arkasında o vardır. Bütün bunları yaparken o, ünlü VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un değerli torunuydu. Bununla birlikte, Makedonya hanedanının devamlılığını sağlamamakla Bizans'ı neredeyse ölümcül bir şekilde zayıflatmıştı.

Harikulade bir elyazması *Mezmurlar* kitabının ön kapağındaki portresi, Bizans'ın gücünün tanımlayıcı bir sembolü olmuştur (resim 28). Cennetten İsa tacı indirmekte ve başmelek Cebrail başına yerleştirirken diğer başmelek Mihail mızrağını ona vermektedir. Savaş giysileri içinde ellerinde zıpkınlarla altı askerî azizin çevrelediği saf altın bir zemin üzerinde Basileios, uyrukları ya da önünde diz çökmüş yenik düşmanları üzerinde hükümranlığını kurmaktadır. Roma imparatorluk otoritesinin küre ve saltanat asası artık yoktur. Bu, bir ortaçağ Hıristiyan askerî hükümdarının görüntüsüdür ve zaferlerini kutlayan asker-imparatorun Bizans'taki değerlendirilişini temsil etmektedir. Bu, bütün hayatı boyunca askerî harekâta kendisini adayan Basileios'a uygun bir övgüdür. Belisarius, V. Konstantinos ve Nikephoros Phokas gibi diğer generaller, Konstantinopolis'te kutlanan askerî zaferleri nedeniyle onun kadar ünlüydüler. Bununla birlikte Basileios, efsanevi bir nitelik kazanmış olan Bulgarların yenilmesiyle özellikle özdeşleşmişti.

II. Romanos'un 963 yılındaki vakitsiz ölümü üzerine beş yaşındaki Basileios ve kendisinden küçük erkek ve kız kardeşleri, Konstantinos ve (babasının ölümünden iki gün önce doğmuş olan) Anna yetim kalmışlardı. Bizans'ta anneniz sağ olsa bile, babanızın ölümü sizi yetim yapıyordu. Bu üç genç *porphyrogennetoi*'nin durumunda, anneleri Theophano derhal yeniden evlendi ve kısa bir süre önce Girit'i zapt etmiş olan Nikephoros Phokas'ı imparatorluk tahtına çıkardı. Basileios, büyükbabası VII. Konstantinos gibi öteki hükümdarların gölgesinde büyüdü: II. Nikephoros (963-969), I. Ioannes Tsimiskes (969-976) ve daha sonra da 976 ile 985 arasındaki onyıla damgasını vuran baş hadım Basileios. Bu Basileios, I. Romanos Lekapenos'un gayrimeşru çocuğu ve prenslere baba gibi davrandığı söylenen onun büyük amcasıydı. I. Ioannes'in 976'daki ölümünü izleyen bir hükümet darbesini önledi. Ama sonunda genç imparator, kendisini kabul ettirmek için, hem büyük amcasına hem de Skleros ve Phokas asker ailelerinin temsilcilerine karşı savaşmak zorunda kaldı.

Her ne kadar 976 yılında Basileios ve Konstantinos ortak im-

parator olmayı başardılarsa da yaşça büyük olanın iktidarı paylaşmak gibi bir niyeti yoktu. Bir kez büyük amcasını 985 yılında sürgüne gönderdikten sonra II. Basileios, küçük kardeşini öylesine etkili bir şekilde saf dışı bıraktı ki VIII. Konstantinos'un hayatı av ve Nikaia (İznik) sarayındaki ziyafetler ve lüks yaşamla sınırlı kaldı. Yine de II. Basileios'un tek başına hüküm sürme çabası, 987 yılında iki rakibin meydan okumasıyla karşılaştı. Bu tehlikeli çifte saldırı karşısında Basileios, bugünkü Ukrayna'da yerleşmiş "Rus"un önderi Kievli Vladimir'le bir anlaşma yaptı: Basileios'un kız kardeşi *porphyrogennetos* Anna'nın imparatorluk gelini olarak gönderilmesi karşılığında 6 bin Rus paralı askeri imparatora yardım edecekti. İmparatorun bilmiş olması gerektiği gibi, bu özellikle VII. Konstantinos tarafından yasaklanmış Bizans ihracatlarından birisiydi ama ümitsiz askerî durum karşısında bunu kabul etmek zorunda kalmıştı. Rus'un yardımı ile her iki asi de daha sonra yenildi ve Basileios kız kardeşini Kiev'e yollamak zorunda kaldı.

16. bölümde görmüş olduğumuz gibi, VII. Konstantinos döneminde Konstantinopolis'i ziyaret etmiş olan Vladimir'in büyükannesi Olga, Bizans'la Rus arasında iyi ilişkilerin pekişmesini sağlamıştı ama onun oğlu ve torunu geleneksel pagan inançlara geri döndüler. Bizans'ın algılanışı konusunda Rus ikiye ayrıldı ve Vladimir, geleneksel pagan düşmanlığı sürdürmek yerine güçlerini Hıristiyan imparatorlukla birleştirmeye karar verdi. Ayrıca, Bizans'ın cazibesinin bir sembolü olmuş, "erguvani odada doğan" bir prensesle evlenme konusunda da ısrar edebilecek durumdaydı ve bu onun kendi hükümdarlığına da meşruiyet ve prestij sağlayacaktı. Vladimir ancak bu ayrıcalığı elde etmeyi becerdikten sonra, bütün boyarlarının, Dinyeper Nehri'ne sokularak kitlesel olarak vaftiz edilmesini sağlayabilmişti. Basileios'un bir hayli geciktirmesi ve Vladimir'in baskısı sonunda evlilik gerçekleşti. Anna, Yunanlı *çar*'ın (*tsar, Caesar*) kız kardeşi anlamına gelmek üzere *çariçe* (*tsaritsa*) olarak anılıyordu ve Vladimir'in ona uygun büyük bir ikametgâh sağlayabilmek için zengin mozaik ve fresko süslemelerle taştan yaptırdığı bir saray kompleksinde yaşıyordu. Bu evlilik ittifakı,

12. yüzyılın başlarında eski malzemeden derlenen ve tümü de Konstantinos-Kyrillos ve Methodios tarafından geliştirilen Kyrillos (Kiril) alfabesiyle yazılmış *Birinci Rus Vakayinamesi*'nde kaydedilmiştir.

Bu muazzam değişimle Kievli Rus, Ortodoks Hıristiyanlığı kabul ediyordu. Vladimir putların herkesin gözü önünde aşağılanmasını emretti ve putlar yok edildi ve Anna'ya Konstantinopolis'ten itibaren refakat eden metropolit, piskopos, papaz ve keşişlerin etkisi altında Bizans modeline göre kiliseler ve manastırlar kuruldu. Cherson'dan papazlar da ayrıca Hıristiyanlaştırma sürecine yardımcı oldular ve Vladimir bunlardan bir tanesini, Anastasii'yi, Tanrı'nın Annesi'ne adadığı kilisenin başına getirdi. Bu kilise Öşür Kilisesi olarak tanındı çünkü Vladimir buranın desteklenmesi için düzenli fonlar ayırdı. Tuğla ve taşla, kubbeli olarak yapılmış, üç nefi, üç apsisi olan bu bina o zamana kadar Kiev'de inşa edilmiş binalardan çok büyüktü. 11. yüzyılın başlarında Kutsal Dağ'da, başının tepesini tıraş ettirmiş olan Antonii, Mağaralar'da ilk manastır cemaatlerinden birisini kurdu ve 1037 yılında Yaroslav, Kiev'deki Aya Sofya katedralini, kubbede Bizans tarzı mozaiklerle Mesih Pantokrator'un ve apsiste ayakta duran Bakire'nin tasvirleri olduğu halde inşa ettirdi. Rusya'nın Hıristiyanlaştırılması ve de Doğu Hıristiyanlığının geniş bir alana yayılması gerçekleştirilmişti.

Bu arada Bizans'ta II. Basileios sonunda büyük amcasının kurmuş olduğu ittifaklar ağını çözmeyi başarıyor ve imparatorluğun hırslı askerî aristokrasisi üzerinde kontrolünü kuruyordu. İmparatorluğa etkili yönetim, barış ve muazzam bir hazine birikimi sağlamıştır. Hemen hemen kesintisiz askerî seferleri sırasında, güçlü toprak sahiplerinin yoksul köylüler aleyhine mülklerini genişletmelerinin tehlikeli sonuçlarını gözlemlemiş ve buna karşı yasa yapma girişiminde bulunmuştur. Savaşma konusundaki kapasitesi kadar Basileios, ruhani babası Selanikli Photios'un seferlerde onun yanında olması gerektiğinde ısrar edecek kadar sofu bir adamdı. İbadet yılı boyunca hangi azizin anılacağını gösteren *Menologion*'u (azizlerin hayatının aylık ka-

taloğu) yazmış olan *Metaphrastes* (tercüman) adı verilen Symeon gibi entelektüelleri ve *Souda* diye anılan ilk popüler Bizans sözlüğünü yapmış adı bilinmeyen bir grup bilgini korumuştur. *Menologion,* on cilt içinde 150 hayatın yer aldığı, her ay belirli günlerde okunacak standart bir eserdir. VI. Leon ve VII. Konstantinos'un yarım bıraktıkları araştırmayı ayrıntılı ve eksiksiz hayatlarla tamamlamışlardır; buna daha sonra çok az azizin adı eklenmiştir. Buna karşılık, imparatora ithaf edilmiş bir şiirle başlayan sözde *Basileios'un Menologion*'u azizlerin derli toplu kısa hayatlarını vermekte ama her sayfasında çok değişik resimler yer almaktadır. *Souda* özgün bir sözlük değildir ama 16. yüzyıla kadar çok kullanılmış; içerdiği nadir sözcükler, atasözleri ve gramer formları ile antik kişiler, yerler ve kavramlara ilişkin açıklamaları nedeniyle yeniden kopya edilmiştir.

II. Basileios, bir Bizans imparatoru için çok olağanüstü bir durum olarak hiç evlenmemiştir ve kardeşi ve veliahdı VIII. Konstantinos'un Makedonya hanedanını sürdürmesine güvenmiştir. 1002 yılında kız yeğeni Zoe'yi III. Otto ile evlenmek için göndermiş ama kız oraya vardığında Otto'nun öldüğünü öğrenmiştir. Ve daha sonraki evliliklerine rağmen Zoe'nin hiç çocuğu olmamıştır. Basileios altmışını iyice geçtiği zaman, Konstantinos'un imparator olması ihtimali karşısında ümitsizliğe kapılanlar bir isyan girişiminde bulunmuşlardır. Basileios bu isyanı bastırmıştır. Uzun saltanat süresinin başarıları belki de ona Bizans imparatorluk yönetiminin devam edeceği konusunda güven vermiştir. Kurmuş olduğu yönetim, gerçekten de VIII. Konstantinos'un kısa süren saltanatının (1025-1028) çok ötesine taşmış ama Basileios'un yeğenlerine evlilikler ayarlama ve Makedonya hanedanının bir nesil daha devamını sağlama konusundaki başarısızlığı imparatorluğu güçsüz bırakmıştır.

II. Basileios'un imparatorluğu genişletmesi 989 yılında başlamış ve yavaş yavaş Kafkaslar'da, Balkanlar'da ve İtalya'nın güneyindeki bölgeleri Bizans'ın kontrolüne sokmuştur. 969 yılında Araplardan geri alınan Antakya Doğu seferi için üs olmuştur. Yorulmak bilmeyen askeri seferlerin becerikli diplomasi ile birleştirilmesi sayesinde daha önce Gürcü, Ermeni ve

Abaza yönetimi altında olan Kafkasya'nın kimi bölgeleri imparatorluk sınırları içine alınmıştır. Basileios, bu yöreleri Bizans adına yönetmek üzere yerli elitleri kullanmıştır. Aynı şekilde uzak Batı'da da imparator, Ioannes Tsimiskes'in zamanında hatta daha önce tek bir yetkilinin idaresi altına verilen Güney İtalya'da imparatorluk yönetimini güçlendirmiştir. Yöredeki başlıca düşmanı, Sicilya'daki Müslümanları yenmek için Basileios, 992 tarihli *chrysobull* (sarı-mühür) ile Venedik'ten deniz yardımı almıştır.

Bizans, İtalya'nın güneyindeki eyaletlerinde kendi Yunanlı yöneticileri, mahkemeleri, Ortodoks kiliseleri ve manastırlarıyla, Katolik inancına sahip olan, Lombard hukukunu ve Latince'yi kullanan Lombardlarla yan yana yaşamıştır. Bu bir arada varoluş ve karşılıklı saygı, sulama kanalları ve değirmenlerin inşası, üzüm bağları, zeytin ağaçları ve yörenin endüstrisi için kritik önemi olan dut ağaçlarının yetiştirilmesi yoluyla bölgenin refahının artmasına yardım etmiştir. Daha kuzeye doğru da, Bizans, Montecassino'daki Benedictine manastırı ve Amalfi şehri ile iyi ilişkileri sürdürmüştür. 992'de yapılan anlaşmadan sonra Konstantinopolis'le Venedik arasında daha güçlü temaslar gelişmiş ve bazı doçlar, eğitilmek üzere çocuklarını Konstantinopolis'e göndermişlerdir.

Bununla birlikte II. Basileios, daha sonraki lakabını oluşturacak Bulgaristan'la çok daha yakından ilişkilidir. 10. yüzyılın sonu ve 11. yüzyılın başlarında Bulgaristan Bizans'ın en çok kafa tutan ve en tehlikeli komşusuydu. Çar Samuel Balkanlar'da büyükçe bir araziye hükmediyordu (Bkz. Harita 4) ve 986'da Bulgaristan'ın bağımsızlığını yeniden canlandırdı. Genç imparatoru yendikten sonra, istihkâmları yıkarak, şehirleri yağmalayarak Hellas ve Pelepones içlerinde ilerledi. Orta Yunanistan'daki Larissa şehrini ele geçirdi ve daha sonra kendisini "Bulgarların İmparatoru" ilan etti. Başarıları adını taşıyan pek çok Bulgar şehrinde hatırlanır. Samuel'in hırsıyla mücadele edebilmek için Basileios, bölgenin yönetimini, Selanik'te oturan bir duksa (*dux*) bağlı olarak yeniden düzenledi ve 991'den 995'e kadar yıllık seferler yaptı. 997'de generali Nikephoros

Ouranos Samuel'i Sperchios Nehri üzerinde yendi ama Bulgarlara barışı kabul ettirebilmek için Basileios'un bölgeye 1000-1002 ve yeniden 1005 yıllarında iki kez daha dönmesi gerekti. 1014 yılında Selanik'in kuzeyindeki Kleidion geçidindeki bir Bizans zaferi, yerel duksun tam hezimetiyle dengelendi; bu da gösteriyordu ki askerî güçler birbirine eşitti. Dört yıl sonra Samuel'in halefi Ioannes Vladislav'ın Dyrrachion'daki ölümünden ve de tutsakların yakalanıp gözlerinin kör edilmesinden sonra Bulgarlar düşmanlığı sürdürmenin bir yararının olmadığını anladılar.

Bu kesin değişikliği öğrenen Basileios, Bulgarların itaatini garanti etmek üzere Konstantinopolis'ten hareket etti. Hadrianopolis'ten (Adrianople/Edirne) batıya doğru ilerlerken Bulgarların liderleri onun otoritesini tanıdılar. Strumica'da Vladislav'ın dulu Maria'dan bir mektup aldı. Mektupta Maria oğullarından üçünü ve altı kızını olduğu gibi, kraliyet ailesinin çok sayıda genç üyesini teslim etmeye söz veriyordu. Basileios Ochrida'ya (Ohrid) devam etti ve burada Samuel'in sarayı tamamen yağmalanmış, çok miktarda gümüş, mücevherli taçlar ve altın işlemeli giysilerin yanı sıra askerlere dağıtılacak olan sikkeler bulunmuştu. Orada Maria ve büyük ailesini karşıladı. Daha sonra kendisine, olağanüstü bir onur unvanı olan *zoste patrikia* sanı verildi. Basileios Ochrida'dan Prespa Gölü'ne ve Kastoria'ya döndü. Her yerde Bulgar liderler bağlılıklarını bildirmek için geliyorlar, kendilerine imparatorluk unvanları ve onur payeleri veriliyor ve Konstantinopolis'e gönderiliyorlardı. İmparator ordularını Larissa üzerinden Sperchios Nehri'ne yöneltti ve burada yaklaşık yirmi yıl önce ölmüş olan Bulgarların kemiklerini görünce şaşkınlığa uğradı; istihkâmlarını takdir ettiği Thermopilai'den geçerek Atina'ya ulaştı. Parthenon tapınağı içindeki Tanrı'nın Annesi Kilisesi'nde zaferleri için şükürler etti, çok zengin ve harikulade bağışlarda bulundu. Bu ziyaretten sonra başkente döndü ve Samuel'in Ochrida sarayındaki ganimetinin olduğu kadar Bulgar kraliyet ailesinin halkın önünden geçirildiği zafer kutlamaları yaptı. En sonunda Büyük Kilise'ye girdi ve zaferleri için Tanrı'ya şükürler etti.

Uzun süren savaş her iki tarafta da pek çok ölüme sebep olmuş olmalıdır. Gelecekte daha iyi ilişkileri garanti etmek üzere Basileios, Bulgar soylularının Bizanslı hanımlarla evlenmelerinde ve onların hanım akrabaları için de Bizanslı kocalar bulunmasında ısrar etti. Ayrıca, Bulgarlara vergilerini nakit olarak değil de aynen vermeleri ve diğer yerel adetleri sürdürebilmeleri konusunda izin verdi. Böylelikle Bulgarları kesmenin yanı sıra Basileios gelecekteki kontrolü garanti edecek yöntemleri de yerleştirdi. Atina'ya gidip döndüğü uzun seferinde, egemenlik sembolleri, onur payeleri ile ustaca birleştirilmişti. 1025 yılında Basileios öldüğünde Mihail Psellos imparatorluğun her zaman olduğundan daha güçlü olduğu hükmünde bulunuyordu ama Basileios'u Bulgar kasabı olarak nitelemiyordu. Dolayısıyla bu lakap yaşadığı dönemde edinilmiş olmamalıdır. 1090'larda Ioannes Skilitzes, II. Basileios'un Bulgarlara karşı kazandığı zaferlere özel bir nedenle vurgu yaptı: O sırada I. Aleksios Komnenos aynı yörede Peçeneklere karşı seferler için aristokrat aileleri acil olarak seferber etmek durumundaydı. Ama o zaman bile terim henüz kullanılmıyor. *Voulgaroktonos* (Bulgar kasabı) takma adı, Bulgaristan tarafından yeniden tehdit edilen II. Isaakios Angelos (1185-1195) zamanında ancak ortaya çıkar. Daha sonra, geç 12. yüzyıl tarihçisi Niketas Khoniates, imparatorun uzun seferlerini ve zaferlerini anımsatmak üzere, II. Basileios'u Bulgar kasabı olarak niteler.

Bu evrimleşmenin en göze çarpan unsurlarından bir tanesi 1014 yılındaki Kleidion muharebesinden sonra Basileios'un 15 bin Bulgar tutsağın tümünün gözlerinin kör edilmesi ama hükümdarlarına dönebilmeleri için her yüz esirden birinin tek gözünün kör edilmesi emrini verdiği şeklindeki efsanevi iddiadır. Bu hazin manzarayı gören Çar Samuel'in kalp krizi geçirip öldüğü anlatılır. Bu öyküden kuşku duymak için pek çok neden vardır. O zamana kadar, örneğin 997 yılında Sperchios Gölü'ndeki gibi çok daha büyük çatışmalar meydana gelmişti. Kleidion'daki garnizona binlerce kişinin saldırması olası görünmüyor ve Bizanslılar muharebeyi kazanmadan önce Bulgarlar kadar pek çok savunmacı da ölmüştü. Her ne kadar Bizanslı

tarihçilerce öne sürülen sayılar göze batacak kadar abartılmışsa da, gözleri kör etme savaş esirlerine yaygın olarak uygulanırdı. Bu aynı zamanda Bizans'taki isyanların önderlerini ve siyasi rakipleri cezalandırmanın geleneksel bir yoluydu ve kazığa oturtarak öldürmekten daha az kötüydü. Basileios, 995 yılında bir Bedevi mahkûmun sağ elini kestirmiş ve 1021-2'de Gürcü tutsakların gözünü kör ettirmişti ama olağanüstü hunhar değildi; olağanüstü başarılıydı. Hıristiyan ya da Müslüman olsun, rakip güçleri yenmek ve cezalandırmak konusunda kararlıydı.

Bununla birlikte, Çar Samuel'in 1014 yılındaki ölümü, kitlesel olarak kör etme hikâyesini asmak için uygun bir çengel oluşturmuştu. Aslında, çatışma, onun halefi Ioannes Vladislav ölünceye kadar dört yıl daha devam etti. Vladislav'ın ölümüyle Bulgar savaşları 1018 yılında sona erdi. İmparatorun takma adı onun diğer olağanüstü askerî başarılarını, Rus'un Hıristiyanlaştırılmasını, büyükbabası gibi Bizans ansiklopedik kültürüne hamilik etmesini gözlerden saklamıştır. Sofuca hayat tarzı ve Konstantinopolis'in surları dışındaki askerî tören alanı Hebdomon'daki Aziz Yuhanna adına yaptırdığı ve gömüleceği yer olarak seçtiği kilise onun dindarlığına işaret eder. Mezarındaki birinci tekil şahısla yazılmış satırlar onun askerî başarılarını vurgular:

> Dünyanın büyük hükümdarının, Alemlerin Kralı'nın beni imparatorluğa davet ettiği günden itibaren kimse mızrağımın boş durduğunu görmedi. Bütün hayatım boyunca tetikte durdum ve hem Batı'nın hem de Doğu'nun ileri karakollarında kahramanca seferler yaparak Yeni Roma'nın evlatlarını korudum... Ey yolcu, şimdi burada benim mezarımı görünce, seferlerim için dualarınla beni ödüllendir.

Benzer bir şekilde Basileios, zincirli zırhı ve silahlarıyla kendisini *Mezmurlar* kitabında teşhir etme yolunu seçti. Bu şekilde askerî gücün zaman dışı bir temsilini gözler önüne seriyordu ve ayaklarına kapanan figürler Bizanslı saraylılar olabileceği gibi Bulgarlar da olabilir.

21

11. Yüzyıl Bunalımı

> Ama söylenmesi zorunlu olanı söyleyeceğim: Bu imparatorun (IX. Konstantinos) zamanından başlayarak ve onun gösterişli ihtişamı ve aşırı cömertliği nedeniyle Romalıların işleri tehlikeye girmeye başladı ve o zamandan günümüze kadar azar azar kötüleşerek muazzam bir zayıflığa ulaştı.
>
> Ioannes Skilitzes, *Vakayiname*, 11. yüzyıl, IX. Konstantinos'un (1042-1055) başarısızlıkları üzerine

Bizans ya da Çin kadar uzun yaşayan devletler, varoluşlarını tehdit eder görünen bunalım dönemlerini kaçınılmaz olarak yaşarlar. Bizans için İslam'ın 7. yüzyıldaki meydan okuyuşu bu durumlardan birisini başlatmış ve daha küçük bir toprak üzerinde yeni imparatorluk yapılarına yol açmıştı. 11. yüzyıl bunalımı da, onu yaşayanlar tarafından Bizans'ın gelişmesinde yeni bir dönüm noktası olarak algılanmıştı.

Bu bunalımın en çarpıcı işareti 1071 Yazı'nda Bizans'ın yeni rakipler karşısında aldığı iki askerî yenilgi oldu. Uzakta, doğuda, Van Gölü'nün kuzeyinde Selçuklular İmparator IV. Romanos Diogenes'i Malazgirt (Mantzikert) Savaşı'nda yendiler ve esir aldılar. Aynı zamanda Batı'da Normanlar Güney İtalya'da Bari şehrini ele geçirdiler. Türkler, ataları Selçuk'un adıy-

la anılan, Orta Asya'dan muhtemelen Moğol kökenli step insanlarıydı. Batıya doğru ilerleyişlerinde kendilerine karşı çıkan herkesi başarıyla yenmişler ve İslamiyeti yeni kabul etmiş insanlar olarak, cihat, kutsal savaş anlayışını ciddiye almışlardı. Küçük Asya'nın sınırlarında otuz yıl süren akınlardan sonra Malazgirt'te büyük bir zafer kazandılar. Bu arada, Robert Guiscard'ın Bizans Calabriası ve Apulia'ya karşı yaptığı seferler Bari'nin zaptıyla sonuçlandı.

Bu rastlantının bir sonucu olarak Bizans, birbirinden binlerce kilometre ile ayrılan uzak iki sınırda iki çok farklı düşmanla karşılaşmak durumunda kaldı. Askerî strateji elkitapları böyle bir duruma izin verilmemesini kuvvetle tavsiye ederler. Ama bu tehditlerle daha erken baş edilmesi konusunda ortaya çıkan başarısızlığın kendisi de daha derin bir bunalımın bir parçasıydı ki Selçuklular buna IV. Romanos'u esir alarak daha büyük bir utanç kattılar. 1071 yenilgilerinin 11. yüzyılın ikinci çeyreğindeki bir dizi problemin daha geniş bağlamına oturtulması gerekir. Birincisi, VIII. Konstantinos'un 1028 yılındaki ölümünü izleyen müzmin siyasi istikrarsızlıktı. İmparatorların birbiri ardı sıra hızlı değişimini bir başka sorun tamamlıyordu: iç isyanlar ve Hıristiyan olmayan kabile halklarının, Peçeneklerin, Tuna'nın kuzeyinden gelen saldırıları. Düzenli Bizans silahlı kuvvetlerinin yetersiz kalması üzerine yeni paralı askerlere ihtiyaç oldu ve IX. Konstantinos (1042-1055) bunların masraflarını karşılayabilmek ve bağlılıklarını sağlayabilmek için daha hafif, ayarı 24 karattan düşük altın sikkeler bastırdı. Bu yedi yüz yıldan fazla bir süredir altın *solidus*'un değerinin ilk kez ciddi olarak düşürülmesiydi. Bu da, askerî zayıflık ve hanedanın güvensizliği ile çok yıkıcı bir şekilde bir arayan gelen üçüncü sorunu oluşturuyordu.

17. Bölüm'de görmüş olduğumuz gibi, VIII. Konstantinos'un kızları, iki *porphyrogennetoi* kız kardeşler Zoe ve Theodora, Makedonya hanedanının son temsilcileriydiler. Onların 1034 ile 1056 yılları arasında Bizans siyasal önderliği üzerindeki etkileri bütünüyle yararlı olmadı. Zoe'nin dört kocasından hiçbirî askerî işlere yeterince ilgi göstermedi; ya da imparator-

luk politikalarına açık bir yön veremedi. Bu durum sarayın, askerî meselelerde çok az deneyimi olan, retorik ustası sivil memurlar zümresinin, egemen bir rol oynamasına olanak sağladı. 1050 yılında öldüğünde Zoe, son kocası IX. Konstantinos Monomakhos ve onun Gürcü metresini tahtta bıraktı. Kız kardeşi Theodora imparatordan daha uzun yaşadı ve 1055 yılında imparatorluk iktidarını ele geçirdi. Bir yıl sonra, ölüm yatağında, İhtiyar lakaplı Mihail'i kendisinden sonra imparator olarak aday göstermeye ikna edildi ama bu durum da belirsiz önderlik dönemini uzatmaktan başka bir işe yaramadı. Böylelikle II. Basileios'un olağanüstü saltanatının üzerinden yalnızca yirmi beş yıl geçmişken, Bizans otoritesinin ayrışması imparatorluk geleneklerini çözmeye başladı.

Konstantinopolis'te güçlü bir hükümetin olmayışı bir dizi dış saldırıyı ve iç isyanı kışkırttı ve bunlar IX. Konstantinos'un (1042-1055) saltanatının ilk yıllarında bir dönüşüm noktasına ulaştı. Güney İtalya'da Frank paralı askerler, ödemelerin yapılmamasını protesto ederek Guiscard'ın yönetimindeki Normanları yardıma çağırdılar; Kafkaslar'da hoşnutsuz yerel önderler İberya, Abhazya ve Ani civarındaki sınır boylarını isyana teşvik ettiler; Kıbrıs valisi iktidarı ele geçirmeye çalıştı; Bulgarlar isyan etti; Ruslar Konstantinopolis'e saldırdı ve Selçuk Türkleri imparatorluğun doğu sınırlarını istila etti. Ama en ciddi askerî tehdit, 1046-7 yılında donmuş Tuna Nehri'ni geçen ve Balkanlar'da altı yıl (1048-1053) sürecek savaşı başlatan Peçeneklerden geldi.

Her ne kadar IX. Konstantinos'un Georgios Maniakes ve Katakalon Kekaumenos gibi deneyimli kumandanları vardıysa da, sık sık arkadaşlarını –saray görevlileri– askerî seferleri yönetmek üzere tayin ediyordu. 1042 yılında Bulgarlara karşı seferde, Dyrrachion hakimi Mihail, yedi *strategoi*'yi, hesapça 40 bin adamı ölüme götürdü. Bazı durumlarda da imparator, aklı başında askerî tavsiyeleri reddetti ve bu da felaketli sonuçlar doğurdu. Doğudaki Iberia *thema*'sının ordusunu terhis etti, ve bazı askerî yükümlülükleri parasal ödemeye dönüştürdü. Skilitzes'in açıkça onaylamadan anlattığına göre, saltanatı sırasın-

da büyük inşaat işlerine büyük paralar harcamayı sürdürdü: başkentteki Mangana Sarayı ve Khios (Sakız) Adası'ndaki Yeni Manastır; kiliselere ve hayır kurumlarına çok sayıda bağış; Aya Sofya, Kiev ve Bethlehem'deki ünlü mozaikler. Görülmedik hayvanlardan küçük bir hayvanat bahçesi kurdu ve kendi zürafa ve filini, halkı eğlendirmek için Hipodrom'da dolaştırdı.

Peçenekleri yenebilmek için IX. Konstantinos'un imparatorluğun para stokunu artırması ve böylelikle de yeni askerî birliklere ödeme yapabilmesi gerekirdi. Paralı askerlere ödeme yapılmasında çoktan kullanılmaya başlanan ve *nomisma*'ya eşitmiş gibi muamele gören daha hafif altın sikkeyi, *tetarteron*, bastırmasının nedeni de budur. İmparator ayrıca, VIII. Konstantinos (1025-1028) ve IV. Mihail'in (1034-1041) az miktar gümüş kattıkları *nomisma*'nın da değerini düşürmeyi sürdürdü ve içindeki altın miktarını % 95'in altına düşürdü. İmparatorlar böylelikle, I. Konstantinos'un 4. yüzyılda yerleştirmiş olduğu ve yüzyıllar boyu korunmuş olan altın standardının da altını kazmaya başladılar. IX. Konstantinos döneminde süreç hızlandı ve kontrolü zorlaşmaya başladı: Dört değişik altın sikke bastırıldı ve bu devalüasyonu % 81'e yükseltti. *Tetarteron* bile, başlangıçtaki altın içeriğinin % 73'üne düşürülerek devalüe edildi. Daha sonra imparatorlar, 1080 yılında bir *nomisma*'nın yalnızca % 10 altın içeriğine sahip olduğu günlere kadar, eritilmiş gümüş sikkeleri altına katmayı sürdürdüler. Herkes bu sikkelerle, II. Basileios'un sikkeleri arasındaki farkı görüyor ve devalüe edilmiş parayı değil eski güzel sikkelerle ödeme yapılmasını istiyordu.

Herhangi bir tarihsel metin bu devalüasyondan söz etmez; onu keşfeden nümizmatlardır (sikke uzmanları). Altın sikkelerin giderek azalan ağırlıklarını incelemişler sürekli artan gümüş alaşımını ölçmüşlerdir. İmparatorluğun en büyük varlıklarından birisinin güvenilirliğinin altının böylece oyulması şaşırtıcıdır. *Nomisma*'nın devalüe edilmesinin içeride ve dışarıda imparatorluğun otoritesine neler yapacağını nasıl idrak edememişlerdir? Öyle anlaşılmaktadır ki bir kez süreç başlayınca hızlanmasını imparatorlar da önleyememişlerdir. Ve 1071 Malaz-

girt yenilgisinden sonra, askerî ve ekonomik problemler arttıkça bu daha bariz bir şekilde görülmüştür. Daha fazla sikke bastırılmış ama aynı saygıyı görmemiştir. Askerî birlikler garip görünüşlü altın *tetartera* ve *nomismata* ile ödeme yapılmasını reddetmişler; tacirler ise Arap altın dinarı ve hatta Avrupa şehirlerinde bastırılmış gümüş peniler karşısında Bizans sikkelerini geri çevirmişlerdir. Bizans'ın imparatorluk statüsü yara almıştır.

Biz şimdi devalüasyonun tehlikelerini anlayabiliriz; Bizans imparatorlarının devletlerinin genel ekonomisini nasıl anladıklarını ve kontrol ettiklerini değerlendirebilmek zordur. Altın içeriğini azaltmanın uzun dönemli etkilerini muhtemelen tahmin edemiyorlardı. IX. Konstantinos, Peçeneklere karşı imparatorluğu savunacak paralı askerlere ödeme yapılabilmesinin tek yolu olarak birbirini izleyen devalüasyonlara yetki vermiş görünmektedir. Vergi tahsilatındaki yetersizlikler ya da yolsuzlukların vergi gelirinin azalmasına yol açması, imparatorların bireylere arazi bağışlarında bulunması ve böylelikle bu kişilerin temel arazi vergisinin kontrolünü ele geçirmesi gibi diğer etkenler de onun parasal kaynaklarının yok olmasına katkıda bulunmuştur. Kısa dönemde izlenen politika başarılı olmuştur. Korkunç Peçenek saldırıları püskürtülmüştür. Ama bu süreç içinde Konstantinos Bizans uygarlığının sekiz yüz yıl devam etmiş bir özelliğini terk etmiştir. 12. yüzyılın başlarında, I. Aleksios Komnenos bu hasarı onarması gerektiğinin farkına varmış ve 1092 yılında, değersiz sikkelerin yerini alacak olan 20,5 karat altın bir *nomisma* çıkarmıştır. Her ne kadar yeni sikke düz değil de kavisli idiyse ve de eskisi ile aynı statüyü hiçbir zaman elde edemediyse de imparatorluk güvenilir altın bir sikkeyi yeniden kazanmış ve devalüasyonun yıkıcı politikalarından yeniden kendini kurtarmış oldu.

11. yüzyıl bunalımı böylelikle hanedanın istikrarsızlığı, taşradaki savaşma gücü, ekonomi ve imparatorluk imajı gibi sorunları yeni bir biçimde birbirine bağladı. Askerî tehdit, esas itibarıyla imparatorluğun çok uzun olan sınırlarına aynı anda saldıran bilinmeyen düşmanlardan kaynaklanıyordu: Selçuk-

lular doğudan, Normanlar batıdan, Peçeneklerin Balkanlar'da zaten bilinen tehdidine katkıda bulunuyorlardı. Maalesef 11. yüzyıl ortalarında imparatorluk sarayı, kültürel ve sanatsal yatırımları teşvik eden ve askerî sorunlara yeterli ilgiyi göstermeyen sivil görevliler ve entelektüellerin etkisi altındaydı. *Thema* birlikleri 1069 yılında Küçük Asya'nın merkezindeki Ikonion'u (Konya) Türklerin yağmalamasını önleyemiyordu. Tarihçi ve filozof Mihail Psellos'un gözünden saraylıların daha genel siyasal bir başarısızlıktan kısmen nasıl sorumlu olduklarını gözlemleyebiliriz.

Psellos 1018 yılında Konstantinosoplis'te doğmuştu ve daha sonra Eukhaita Metropoliti olacak çok tanınmış bir öğretmen Ioannes Mauropous'tan ders alma talihine sahip olmuştu. Öğrenci arkadaşları arasında, hukuk, felsefe ve saray retoriğinin en yüksek mertebelerine erişen kişiler vardı. Psellos ileri bilimsel ve insan bilimleri konularda uzmanlaşarak kendisini onlardan farklılaştırdı. O gerçek bir allâme ve çok parlak bir yazardı. Mektupları, konuşmaları ve on dört imparatora ilişkin (976-1078) *Vakayinamesi*, içinde yaşadığı zamanı, kendi önemi konusunda gelişmiş bir algılayışla ve çok ilginç kişisel ayrıntılarla yakalamıştı. Filozof olarak ün kazanmış olması nedeniyle, IX. Konstantinos iki yeni okul açtığında, arkadaşı Ioannes Ksiphilinos Hukuk'a tahsis edilen okula yönetici yapılırken, Felsefe'ye tahsis edilen okulun yöneticiliğine Psellos getirilmişti. İmparatorluğun diğer yönlerini neredeyse tamamen ihmal etme pahasına Konstantinopolis ve saraya odaklanan çok renkli *Vakayiname*'sini okurken, insan onun egemen tutkularını açıkça görüyor. Bununla birlikte taşrada görevlendirilen öğrencileri ve dostlarına yazdığı mektuplardan farklı bölgeler hakkında da çok iyi bilgiye sahip olduğunu ve dostlarının başkentten "sürgün"lüğünü daha az acılı yapmaya çalıştığını öğreniyoruz.

1071 yılındaki kötü yenilgiyi anlatırken Psellos önemli, ilave bir unsura işaret etmektedir: aristokratik rekabet. Saraydaki hizipler, makam, maaş ve onursal payeler için yarışan soylu aileler arasındaki rekabeti ayna gibi yansıtıyordu. 10. yüzyılın sonlarında II. Basileious'un Skleros ve Phokas klanlarını bozgu-

na uğratmış olmasına rağmen, III. Romanos zamanında imparatorluk tahtını ele geçirmek için hesaplar yapan Konstantinos Dalassenos gibileri de vardı. 1057 yılında Komnenos ailesi generalleri Isaakios'u imparatorluğa terfi ettirdiler ama daha sonra kendisi de Diogenes tarafından yerinden edilecek olan Dukas tarafından devrildi. Ve IV. Romanos Türkler tarafından esir alındığında rakibi Andronikos Dukas, bir başka Dukas'ı İmparator VII. Mihail olarak tahta çıkardı. Psellos Mihail'in hocası olduğu için bu saltanat dönemine ilişkin onun lirik anlatımı ileri derecede partizanca ve güvenilmezdir. Ama, askerî meseleleri görmezlikten gelmeyi sürdüren entelektüeller ve imparatorluk sarayındaki makam sahipleri adına açıkça bir zaferi temsil ediyordu.

Aileler arasındaki rekabetle ateşlenen liderlik krizi ortasında her şeye rağmen, 11. yüzyıldaki buluşlarda da kendini gösteren, belirli bir hayatiyet vardı. Kendisi saygın Monomakhos ailesinden geldiği halde IX. Konstantinos gelenekten ayrılarak doğuştan soylu olmayan kimi adamları Konstantinopolis Senatosu'na üye yaptı. Her ne kadar Senato artık anayasal olarak güçlü bir organ değilse de hukuksal başvurularda ve imparator değişimindeki tartışmalarda hâlâ bir role sahipti. İmparatorun bu sosyal gelişmeyi niye desteklediği açık değildir: ya hizmet etmek isteyen geleneksel senatör ailelerinin sayıları yetersizdir ya da yeni kan gerektiğini düşünmüştür. Bizans yazarlarının pek çoğu, bir kişinin kökenini tartıştıklarında son derece kibirlidirler. "Asil doğmuş" olmak (*eugenes*) önemli bir ayrıcalık gibi ele alınırdı; oysa böyle bir aristokrasi yoktu. Ancak, askeriyede, yönetimde ve hatta Kilise'deki meslekler liyakate açıktı ve yabancı ya da I. Basileios gibi aşağı tabakadan insanlar mertebeleri aşarak çoğu kez etkili pozisyonlara yükselmişlerdi. Ve Konstantinopolis'te hayatı tüccar sınıflar çekip çevirdiği için onların değerini (sözde olduğu gibi toplumsal anlamda da) teslim etmek IX. Konstantinos'u etkilemiş olabilir.

Başkent halkının (yerel tacirler, zanaatkârlar ve sakinler) varlığı giderek kendisini daha fazla hissettiriyordu ve çağdaş gözlemciler de buna değiniyordu. Örneğin 1042 yılında, V. Mihail,

Zoe'yi saraydan sürdüğünde Bizanslı yerel ahali Theodora'nın yaşadığı Petra manastırına yürümüş ve onun serbest bırakılmasını ve Zoe'nin geri çağrılmasını talep etmişlerdi. Çok nadir bazı durumlarda kadınlar sokaklarda görünüyor ve adil imparatoriçelerinin sürgün edilişine ağlıyorlar ve hatta sarayda görev yapan yabancı askerler de kızgınlıklarını ifade ediyorlardı. Bu hareketliliğin bir sonucu olarak *porphyrogennetoi* imparatoriçeler mevkilerine iade edildiler. 1055 yılında IX. Konstantinos ölünce, aynı halk baskısı, Theodora'nın Makedonya hanedanının son temsilcisi olarak haklı yerini almasını sağladı.

Psellos imparatoriçe kız kardeşlerin bu destekleyicilerini "bir vatandaş ordusu" olarak niteliyor; oysa başkaları onları kalabalık olarak nitelemiş ve faaliyetlerini *demokratia*, *demos*'un (halkın) yönetimi olarak suçlamışlardı. 11. yüzyıla gelindiğinde Hipodrom'daki at yarışları çok daha seyrek yapılmaya başlanmış ve Yeşiller ve Maviler adlı sirk partileri (*demes*) halk üzerindeki etkisinin çoğunu kaybetmişti. Her ne kadar bunların liderleri, *demarkh*'lar, kendi renklerine uygun özel kostümleri içinde hâlâ saray seremonilerinde görev yapıyorlarsa da farklı türden bir şehir ahalisi Bizans'ın siyasal tayfına yeni bir güç olarak girmişti. Kolayca harekete geçebilmek için imparatorluğun merkezine yakın yaşayan Konstantinopolis sakinleri, imparatorların değişiminde ilk kez ağırlıklarını koyuyorlardı. Onların gücü, asil doğmamış ama imparatorluk başkentinin mutluluğuna katkıda bulunanların artan varlığı ve yeni güvenine bağlanabilir. Ve onların kendileri için bir iktidar istememeleri, yalnızca Zoe ve Theodora'nın haklı olarak tahta yeniden çıkarılmasını istemiş olmaları da önemlidir.

Kuşkusuz, Bizans'ın hiyerarşik monarşisinde ne devlet ne de Kilise otoriteleri herhangi türden bir *demokratia*'ya asla izin veremezlerdi. Ama ahali yeni bir şekilde siyasal hayatın içine girmişti. Bu 626 yılında şehrin düşman kuvvetlere karşı savunulmasında, Tanrı'yı doğuran Theotokos'un himayesini niyaz eden ritüellere katılmaktan oldukça farklı bir şeydi. Ve önemli bir rol oynamayı da sürdürdü. Patrik Mihail Keroularios'un 1054 yılında Roma'dan gelen elçilik heyetine karşı yerel desteği

harekete geçirmek için kalabalıkları kullanma şeklinde bu durum açıklıkla görülür. Papa X. Leo, Kardinal Humbert başkanlığındaki papalık heyetini dinî sorunları görüşmek üzere göndermişti. Bizanslıların düşmanlığı, o yaz, Kardinal Humbert ve patrik karşılıklı olarak birbirlerini aforoz ettiklerinde küçük ama önemli bir rol oynadı. Keroularios Roma'ya karşı kendi muhalefetini güçlendirmek için şamatacı bir kalabalıktan yararlanmayı başarmıştı ve bu yolla *Byzantinoi* (Bizanslılar) yeni ve etkili rollerini kavramaya başladılar.

Onlar ayrıca, yalnızca yüksek-tarz Atina Yunancası'nı kullanan saraylılar arasında kendi gündelik dillerinin de daha iyi bilinmesini sağladılar. 11. yüzyılın bir başka yeniliği, bu konuşulan gündelik Yunanca ile yazılan edebiyatın gelişmesidir. Bu edebiyatın *demos* ile ilişkisi, onu tanımlamak için kullanılan terimde hemen açıkça görülür: *demotik*. Sokaklarda, limanlarda ve yabancılarla yapılan ticaret anlaşmalarında kullanılan alt-düzey Yunanca muhtemelen asırlardan beri vardı. Konstantinopolis'e ticaret yapmak üzere Akdeniz ve Karadeniz'in her yerinden gelen tacirler bu daha basit Yunanca'yı kullanırlardı. 11. ve 12. yüzyıllarda *demotik*, edebi ürünleri etkilemeye başladı. Digenes Akrites'in epik şiirlerinin daha önceleri sözel olarak aktarılan uyarlamaları, siyasi nutuklardan bilinen on beş hecelik vezinlerle yazılmaya başlandı. Bu durum, güçlü dil unsurlarını içinde taşıyan kullanılan dille, edebi dilden karma bir edebi araç yarattı; daha başka terkipleri teşvik etti. Yeşiller ve Mavilerin haykırdıkları imparatorluk tezahüratında kullanılan aynı vezinle, satirik şiirler, hayvan fabllları ve daha sonra da, 6. yüzyıldaki General Belisarius'a ithaf edilmiş olan gibi şiirsel aşk destanları yazıldı. Her ne kadar Bizans seküler müziğinin, şarkılarının ve danslarının pek çok örneği kaybolmuşsa da, kullanılan dilde Yunanca şarkıların ilk kez bu dönemde yazılmış olması mümkün görünmektedir. Bazı musiki elyazmalarında, yazıcı "X melodisi ile söylenecektir" şeklinde not düşmektedir ki bu da çok bilinen bir melodinin dinî (Hıristiyan) amaçlarla yeniden kullanıldığını düşündürmektedir. Nota işaretlerini –sesin tam perdesini vermek için sözcük-

lerin üzerine kırmızı ile yazılmış müzik işaretleri– içeren en eski belgeler de 11. yüzyıldan kalmadır.

Linguistik yeniliklerin başka alanlarda da karşılıkları vardı ve bu durum o eski Bizans imparatorluğunun, geleneklerin getirdiği deli gömleğini yırtabileceğini ve yeni güçlere kendisini uyarlayabileceğini gösteriyordu. Görmüş olduğumuz gibi, 11. yüzyılda yaşayan bazı yargıçlar, Konstantinopolis mahkemelerinde azınlık kararlarını belgelere geçirebiliyor ve böylelikle yeni iddiaları ortaya koyabilmek için hukuki teamüle ve daha fazla yorum özgürlüğüne sahip olunduğunu gösteriyorlardı. Eustathios Romaios'un *Peira*'sı, yeni koşullara esnek bir şekilde uyum sağlamanın özellikle çarpıcı örneklerini içerir. Örneğin, bir büyükanne torunu için bir nişan ayarlıyor ama torun ergin yaşa gelince nişanı bozabiliyordu. Bu tür davalar, Bizanslı yüksek yargıçların, Iustinianos yasalarına dayalı eski sistemi ıslah etmede kendilerine güvendiklerini, ortaçağ gerçekliklerini dikkate aldıklarını göstermektedir.

Tıp alanında ise bu dönemin bir başka büyük yeniliği, daha önce yasaklanmış olan teşrihin gelişmesidir. Aeginalı Paulus'un geç antikite dönemi ders kitabında kaydedilmiş olan kimi ameliyatlar yapılıyordu –cerrahi aletlerin varlığı onların kullanıldığının kanıtıdır olmaktadır– ve anatomi çalışması ve iç organların incelenmesi kadavralar üzerinde yapılan çalışmalara bağlıydı. Normal olarak Kilise bu tür faaliyetleri yasakladı ama 11. ve 12. yüzyılda bu çalışmalar yeniden başladı. Bir 12. yüzyıl entelektüeli Georgios Tornikes, gelişmekte olan Bizans tıp bilgisi için teşrihin önemine işaret ediyordu. Batı'da da, Antik Yunan geleneğini koruyan ve geliştiren Salerno'daki tıp okulunda benzer bir eğilim gözlenir. Mihail Psellos birkaç tıbbi konu üzerine yazmıştır ve onun çağdaşı Symeon Seth diyet ve belirli yiyeceklerin yararları ve sakıncaları üzerine bir tez hazırlamıştır. Her ne kadar Kekaumenos bütün doktorları, insanları iyileştirmekten daha çok ücretleriyle ilgilendikleri için lanetlemişse de, başkaları iyi ve kötü tababet uygulamasını birbirinden ayırmaya başlamışlar, maharetle ameliyat yapanları ve hayat kurtaranları övmüşlerdir. En azından imparator ailesi ve yaşlı keşişler için ol-

dukça ileri tıbbi bakım kuralları, 1136 yılında II. Ioannes tarafından kurulan Pantokrator Manastırı'ndaki ayrıntılı tariflerde belgelenmiştir. Manastırın, imparator ailesinden kadınların bayan, erkeklerin ve keşişlerin erkek doktorlarca bakıldığı ve cüzamlılara *leprosarion*'ların baktığı gelişmiş bir hastanesi vardı.

Hukuk ve tıp geleneklerinin yapıcı bir şekilde adaptasyonu, eğitimin önemi ve klasik geçmiş hakkındaki yüceltilmiş bilinçle ilgiliydi. IX. Konstantinos bilginin cömert bir hamisi idi ve birisi felsefe, diğeri hukuk olmak üzere iki uzmanlık okulunu kurmuştu. Antik Yunan felsefesinin eğitimi Bizans'ta hiçbir zaman sona ermemiş olduğu için 11. yüzyıla gelindiğinde ortaçağlara ait çok sayıda yorum ve eklemeler bu geleneği zenginleştirmişti. Mihail Psellos, Platon ve Plutarkhos'u çok beğendiği için, iyi adam oldukları ve Hıristiyan vahyinden önce yaşamış oldukları için onları cennete kabul etmesi için Tanrı'ya yalvaran özel bir dua hazırlamış olan Ioannes Mauropous tarafından iyi yetiştirilmişti. Bizans'taki kopyalarda korunmuş olan antik metinlerin büyük bir çoğunluğunu kullanarak Psellos felsefi ilgisini Platon ve Aristoteles'i incelemenin çok ötesine taşımış; Keldani Kahinleri'nin iyi/beyaz ve kötü/siyah güçlerin düalistik dünyası ile ilgili bölük pörçük belgelerini incelemişti. Bizans Kilisesi tarafından kesinlikle yasaklanmış olan, eski ruhları çağırma, büyücülük sanatını yapabileceğini iddia ediyordu. Ayrıca, normal metallerin altına dönüştürülmesi, simya, üzerine de bir risale yazdı ve astroloji ile uğraştı. Adı bilinmeyen başka bilginler Batlamyus'un (*Ptolemaios*) antik metinlerini Arapların bu konudaki buluşlarıyla geliştirilmiş olması muhtemel kendi metinleriyle karşılaştırıyorlardı. Arap astroloji çalışmalarının Yunanca uyarlamaları 11. ve 12. yüzyıl özetlerinde (*compendium*) yer alıyordu ve I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) merakını kışkırtıyordu. Yıldızların gözlenmesi ile geleceğin bilinmesi birbiri içine geçmiş olduğu için her iki alan birlikte gelişti ve Bizans'ta çok popüler olan rüya tabiri kitaplarında kendisini önemle ortaya koydu.

Dünyanın ölümsüzlüğü, maddenin varlığı ya da doğanın yasaları hakkındaki muazzam ilgi, antik yazılar üzerine yapılan yorumlarda ortaya kondu; dünyanın dairesel yapısı ve doğal

fenomenler üzerine inceleme yaygınlık kazandı. Symeon Seth, şimşeği görülmesinden sonra gök gürültüsünün duyulması arasındaki gecikmeye ilişkin bir açıklama sundu: "Ses iletilebilmesi için zamana ihtiyaç duyar, oysa görüntü zamandan bağımsızdır." Öte yandan Psellos, bu farkın sorumlusu olarak gözün dışarıya doğru şişkin olmasına karşılık kulağın boş olmasını ileri sürüyordu. Attaleiates, gök gürültüsünün çok büyük bir ejderha tarafından meydana getirildiği fikri ile alay ediyor ama buna neyin neden olduğunu izah edemiyordu. Akılcı bilimsel inceleme muhtemelen kaçınılmaz olarak Hıristiyan otoritelerle çatışmaya yol açtı. Yeni kurulmuş olan Felsefe Kürsüsü'nde Psellos'un halefi olan Ioannes Italos, Bedel Alma (Enkarnasyon) teolojisine ve İsa'nın mucizelerine mantık uyguladığı ve ruhun ölümsüzlüğünü ve bedenin yeniden dirilişini reddettiği için mahkemeye çıkarıldı. 1082 yılında paganlık ve dalaletten suçlu bulundu ve daha sonra öğrencilerinden bazıları da aynı kaderi paylaştı. Bununla birlikte, onların fizik, astronomi, matematik ve mantık da dahil antik felsefi metinleri incelemeleri imparatorluğun sonuna kadar devam edecek olan bir geleneği güçlendirdi. Gerilim anları dışında bunlar Hıristiyan inançlarıyla bir arada yaşamayı başardı. Bu arada Mistras'ta bilgin Plethon, Kilise'ye olan her türlü sadakatten uzaklaştı ve Zeus ve Apollon adına dört başı mamur ayin kitapları yazdı.

Antik felsefeye ilişkin muazzam bilgilerine ek olarak Psellos ve diğerleri tarih yazmanın yeni yollarını yarattılar. *Vakayiname'si* siyasal gelişmelere kendi katkısını abartmış olabilir; ancak anlatı doğrudan gözleme ve saraydaki olaylara doğrudan katılmış olmaya dayanıyordu. İmparatoriçe Theodora'nın yakın arkadaşlarının kendi çıkarlarını gözetecek bir taht değişikliğini nasıl planladıklarını gözlemledi: "Zar atan adamlar gibi, imparatorlukla nasıl hile ile davranarak oynadıklarını kendi gözlerimle gördüm ve kendi kulaklarımla duydum."

Dili çok takdir ettiği antik yazarlarca kullanılan Atina Yunancası'nı temel alırken ironi, mizah ve psikolojik kavrayış sergilemektedir. Aşağıda X. Konstantinos Dukas'ın (1059-1067) renkli bir tasvirini vermektedir:

> Konstantinos'un büyük değer taşıyan makamlara karşı içten gelen bir hürmetsizliği vardı ve münzevi yaşamayı tercih ediyordu. Oldukça dikkatsiz bir şekilde giyiniyor, taşralı bir hödük gibi dolaşıyordu. Güzel kadınlar, kuşkusuz, güzelliklerini basit giysiler giyerek artırırlar: Güzelliklerini gizledikleri peçe, etrafa ışık saçan parlaklıklarını daha da belirgin yapmaya hizmet eder ve fütursuzca giyilmiş bir giysi sanki onu en dikkatli bir şekilde hazırlanmış bir makyaj gibi giydiklerinde olduğu kadar etkilidir. Konstantinos da böyle idi. Üzerine gelişigüzel attığı giysiler onun gizli güzelliklerini saklamaktan çok, onları daha göze batar yapardı.

Pek çok kişi, onun, birinci elden kanaatler ileri sürmek gibi heyecan verici ve yenilikçi özelliklerini kopya etmişlerse de çok azı, sezgi ve gösterişli üslupla yazma konusunda onu izleyebilmiştir.

11. yüzyıl bunalımı sonunda, 1081 yılında, iki rakip aileyi, Komnenos ve Dukas, evlilik ittifaklarıyla birleştiren I. Aleksios'un tahtı zorla ele geçirmesiyle sonuçlandı. İmparatorluğun düşmanları, Peçenekler, Normanlar ve Selçukluları yenmek ve sikke devalüasyonunun olumsuz etkilerini gidermek için birlikte mücadele ettiler. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, I. Aleksios, bir yüzyıl kadar Bizans'ı yönetecek olan kendi hanedanını kurmayı başardı. Bununla birlikte Ioannes Skilitzes, 11. yüzyılın sonlarında "ileri derecede bir zayıflık"a işaret eder; bunalım belirgin izler bırakmıştır. Bazı modern tarihçiler bu dönemi, imparatorluğun "feodalleşmesi" sürecinde bir aşama olarak kaydederlerken, başkaları Bizans'ın eski dünya egemenliği iddiaları olan bir imparatorluktan, tek bir aile, Komnenoslar tarafından yönetilen daha küçük bir ortaçağ devletine gerilediğini belirtirler. Tüm tarihçiler, İtalyan ticaret şehirlerinin –Amalfi, Pisa, Cenova ve Venedik'in– artan gücüne ve daha önce Konstantinopolis'ten yönetilen özellikle Balkan halkları arasında farklı kimliklerin gelişmesine işaret ederler. Akdeniz dünyası içindeki bu yeni cumhuriyetçi ve ayrımcı güçler, her ne kadar bilginin farklı alanlarında yeni ifa-

de biçimlerinin keşfedilmesine katkıda bulunmuş da olsalar, Bizans'ın imparatorluk hegemonyası iddialarını etkilemek durumundaydı. Bütün bunların ötesinde, henüz uzak ve önemsenmeyen ama sonunda Bizans yönetiminin yerinden edilmesinin nasıl olacağını ilan eden Türk yayılmasının davul sesleri nihayet duyulabiliyordu.

22

Anna Komnena

> Sözde, erkeklerden daha akıllı bir kadın, eylemde daha erkekçe, planlarda daha kararlı, sınavlarda daha basiretli... algılamanın gözleri olan doğal keskin zekâ, bilimsel nüfuz etme yeteneği ve mükemmel deneyimle tezyin edilmiş bir kadın.
>
> Georgios Tornikes'in Anna Komnena için *Cenaze Hitabesi*'nden, 12. yüzyıl

Bizans tarihi üzerine yazılmış herhangi bir kitap, eğer 12. yüzyıl prensesi Anna Komnena'ya bir bölüm ayırmamışsa değerini bulamaz. O Bizans'ın en iyi tarihçilerinden birisi, en ünlü âlimi ve de babası I. Aleksios Komnenos'un tarihi, *Aleksias*'ın yazarıydı. Bu tarih üzerinde çalışmaya 1137 yılında başlamış, on yıl sonra ölmek üzereyken son sayfaları yazmıştı.

Anna okuyucularına, kendisinin 1083 yılında büyük sarayın erguvani odasında (*porphyra*), Aleksios ve karısı Irene Dukaina'nın ilk çocukları olarak dünyaya geldiğini düzenli olarak hatırlatır. Onun doğumu, dağdağalı 11. yüzyıla daha fazla istikrar getiren Komnenos ve Dukas ailelerinin ittifakını temsil eder. Bu ittifakın bir parçası olarak babası, VII. Mihail'in (1071-1078) oğlu Konstantinos Dukas'ı ve Alanyalı Maria'yı

evlat edinmiş ve Anna'yı Konstantinos'la nişanlamıştı. Anna, çocukken babasının ve kendisi ile Konstantinos'un halk tarafından alkışlandığını hatırlamaktadır. İmparator ve ailesi ne zaman saraydan ayrılsa partiler (*dem*) onlara eşlik eder ve "İmparator çok yaşa! İmparatoriçe çok yaşa!" diye bağırırlar ve bunu genellikle üç kez tekrarlardı. Anna zamanı gelince imparatorluk iktidarına sahip olacaklarını umuyordu. Bu gelecek Aleksios ve Irene'nin 1087 yılında doğan oğulları Ioannes ile parçalandı. Ioannes veliaht olarak Konstantinos'un yerini aldı ve Anna gelecekteki imparatoriçe rolünü kaybetti. Bu olayları altmış yıl sonra anlatırken, Anna, bir Bizans hükümdarı için kendi oğlunu tahta çıkarmasının normal olduğunu bildiği halde, küçük kardeşine karşı hâlâ nefretle doludur.

Anna'nın Konstantinos Dukas ve annesi Alanyalı Maria hakkında çok mutlu anıları vardır. Ayarlanan evliliklerde âdet olduğu üzere Anna yedi yaşında iken onlarla birlikte yaşamaya gönderilmişti ve hayatının bu erken dönemini büyük bir mutlulukla hatırlamaktadır. Anna, Maria ve nişanlısını öve öve bitirememektedir. Anna'dan dokuz yaş büyük olan Konstantinos "bu dünyaya ait olmayan semavi bir güzellikte yaratılmıştı, muazzam cazibesi bakanı büyülerdi; kısacası, onu gören herkes, O'nun ressamın Cupid'i" (eski Roma aşk tanrısı) olduğunu söylerdi. Dul imparatoriçe Maria, "insan şekline girmiş aşktı... yaşayan bir sanat eseri, güzelliğin hayranları için arzulanan bir nesne idi." Başka kaynaklardan da Maria'nın çok güzel olduğu bellidir; birkaç yıl süreyle oğlunun taht konusundaki haklarını da korumakta başarılı olmuştur. Edebi bir salonun ev sahipliğini yapar, Ochridalı (Ohrid) Theophylaktos ve Nikaialı (İznik) Eustratios gibi tanınmış yazarlara eserler sipariş etmişti. Anna'yı okumaya ve incelemeye o teşvik etmiş olmalıdır.

Bununla birlikte 1094 yılından sonra bir tarihte Konstantinos öldü ve Anna kendi ailesinin yanına döndü. Hayatının bu aşamasında entelektüel çalışmalara azimle başlamış, bariz olan merak ve yeteneğini geliştirmiştir. Felsefe ve tıbbın yanı sıra matematiğin dört temel bilimini de öğrenmişti. Ailesi ileri Aristotelesçi metinleri okumasını kısıtlamak isteyince,

tanınmış bir uzman olan Ephesoslu Mihail'i gizlice kendisine hoca olarak tutmuştu. Adını aldığı, ve I. Aleksios seferdeyken Konstantinopolis'te yüce iktidarı elinde bulunduran baba tarafından büyükannesi Anna Dalassene'yi çok takdir ederdi. Anna onu, erkek gibi bir kafaya sahip olan ve kendisini aşırı derecede Tanrı'ya adamış, güçlü bir kişilik ve entelektüel kapasiteye sahip bir mükemmel kadınlık örneği olarak tarif etmektedir. Anna kendi siyasi ihtiraslarında onu örnek almış olabilir.

On dört yaşında iken, babasının bir başka müttefiki Nikephoros Briennios ile evlendirildi ve zaman içinde dört çocukları oldu. Nikephoros tanınmış bir asker aileden geliyordu ve saltanatı boyunca Aleksios'a sadakatle hizmet etmişti. Anna, "benim Sezarım," diye çağırdığı Briennios'tan her zaman bağlılıkla söz eder. Yetişkin hayatı boyunca, felsefe, tıp, bilimsel eserler ve edebiyat çalışmış; hem antik hem de çağdaş yazıları geniş ölçüde okumuştur. Alanyalı Maria gibi, âlimler, şairler, din adamlarının son çalışmalarını okuyup tartıştıkları bir edebi salon açmıştır.

Kardeşinin, babasının yerine geçmek konusundaki doğal kararlılığına rağmen Anna hiçbir zaman kaderine, imparatoriçe olma hakkından yoksun bırakılmaya razı olmuş görünmemektedir. Annesi Irene Dukaina, Ioannes'e karşı yanlış yoldaki muhalefetinde onu teşvik etmiştir. Irene kocasını, kendinden sonrası için Briennios'u aday göstermeye razı etmeye çalışmış ve Aleksios da bu ihtimali reddetmemiştir. Ama, bir damadın meşru bir oğla karşı hiçbir şansı olmadığını Briennios'un kendisi idrak etmiş ve Anna'nın düzenlerine katılmayı reddetmiştir. Dolayısıyla I. Aleksios ölüm döşeğinde iken, 1118 yılında, babasının parmağından yüzüğü alan ve kendini imparator ilan ettiren Ioannes olmuştur. Bu normal taht değişikliğinden sonra bile Irene ve Anna ona karşı düzen kurmaya devam etmişler ve bir yıl sonra Ioannes onları Bakire Kekharitomene (Rahmet Dolu) Manastırı'na kapanmaya zorlamıştır. Orada 1127 yılında annesi ölmüş ve kocasının 1137 yılındaki ölümünden sonra Anna şaheseri (*magnum opus*) üzerinde çalışmaya başlamıştır.

Aleksias (İngilizce'de genellikle *Alexiad* olarak geçer) Aleksios'a adanmıştır. Başlık, babasının bir Odisseus olduğunu ima

ederek Homeros'u hatırlatır. Her ne kadar bu o kadar geniş değilse ve nazım yerine nesirle yazılmışsa da Anna'nın tarihi, Aleksios'un iktidara gelişini ve otuz yedi yıllık uzun saltanatının pek çok yönünü iddialı bir şekilde kavrar. Penguin Klasikleri için yapılan çeviride yaklaşık beş yüz sayfa tutar ve heyecan verici öyküler ve eğlenceli ayrıntılarla doludur. İlk üç kitap Komnenos ailesini imparatorluk iktidarını zorla ele geçirmiş olma suçlamasından kurtarmak için düzenlenmiştir. IV'ten IX'a kadar olan kitaplar Normanlara, İskitlere ("barbarca" silahlarla savaşan kuzeyli kabileler), Türklere ve Kubanlara karşı verilen savaşlara ayrılmıştır. X. ve XI. kitaplarda Birinci Haçlı Seferi'nin (1096-1104) Batılı anlatılarla karşılaştırılabilecek ünlü anlatımı yer alır. Robert Guiscard'ın oğlu Behemond'un 1105 yılındaki istila girişimi ve yenilgisiyle devam eder. Son iki kitap başka askerî seferlere, (Aleksios'un kökünü kazımak durumunda kaldığı) düalist Maniheistler ve Bogomiller ve Konstantinopolis'teki Yetimhane'nin kurulması gibi konulara tahsis edilmiştir. Bu yoğun askerî ve diğer kahramanlık öyküleri arasında Anna sık sık kronolojik sıraya girmeyen olayları aktarır ve iç gelişmeler hakkında az şey söyler.

Her şeye rağmen babası açıkça imparatorluğun düzenini yerine oturtmuş ve II. Ioannes'e daha güçlü bir imparatorluk bırakmıştır. Anna bu süreci, babasının emperyal nitelikleri nasıl geliştirdiğini göstererek, dolaylı olarak belgeler:

> Romalıların önderliğini bir kez aldıktan sonra, her zaman bir eylem adamı olduğu için, bir anda devlet meselelerinin içine gömüldü... Yönetme biliminin ustası Aleksios, bütün yeniliklerini İmparatorluğun kendisinin iyiliğine yöneltti.

Yönetimin kilit pozisyonlarını, esas itibarıyla, annesi Anna Dalasene de dahil, kendi akrabaları ile doldurmaya dikkat etti. İmparator olarak yaptığı ilk işlerden birisi, bütün yönetimi annesinin ilgisine teslim etti:

> Dolayısıyla buyurdum ki... dünya meseleleri konusundaki olgunlaşmış deneyimi sayesinde...yazılı olarak ne emrederse...

> aynen benim kendi yüce şahsım tarafından verilmiş gibi aynı bağlayıcı geçerliliğe sahip olacaktır... Ve yazılı ya da sözlü olarak, makul ya da gayri makul, hangi çözümü ya da hangi emri verirse, onun mührünü taşımak koşuluyla sanki benim şahane elimden çıkmış gibi itibar edilecektir.

Dalassene, imparatorluk sarayında, yönetimde daha fazla düzen sağlamaya yarayacak manastırlara özgü bir işleyiş gerçekleştirmişti. Komnenos hanedanına geçişte açıkça önemli bir rol oynamıştır ve 1095 yılında Aleksios'a karşı entrika çeviren Nikephoros Diegenes'in gözlerine mil çekilmesi ve sürgüne gönderilmesi emrini verdiğinde hâlâ aktifti.

Bu güçlü kadın en azından sekiz çocuk yetiştirmiş ve onları en avantajlı şekilde öteki bazı elit ailelerin çocuklarıyla evlendirerek ittifaklar yaratmıştı. Her ne kadar daha önce Dukas aşiretine karşı çıkmışsa da, Anna Dalassene oğlu Aleksios'un Irene Dukaina ile evlenmesinin benzersiz yeni ilişkiler ağı ile Komnenos hanedanını güçlendireceğini görmüştü. I. Aleksios yönetimi yeniden örgütlerken, yalnızca kendi akrabalarına ve bu ağın üyelerine verilen, hiyerarşiye belli başlı ve kalıcı bir katkı sağlayan bir dizi yeni saray unvanı yaratmıştı. Anna Komnena, tarihinde, yönetici gruplara ithal edilen soylu olmayan insanların ve hatta yabancıların verdikleri sadakatli hizmeti belgelemektedir. Her ne kadar babasının para reformunun ayrıntılarını vermiyorsa da, çıkardığı 20,5 karatlık altın sikke vergiler üzerine bir risalede, *Logarike*, zikredilmektedir. Bu risale, vergi memurlarının raporlarını ve Aleksios'un bunlara verdiği cevapları da içermektedir ve böylelikle yeni altın para ile taşrada vergilerin nasıl hesaplandığı yansıtılmaktadır. Ve kuşkusuz Anna, Ortodoksluğu sürdürdüğü, özellikle de Bogomil sapkınlığının canlanmasını lanetlediği için imparatoru övmektedir. Bogomil hareketin lideri Basileios kazığa bağlanarak yakılmıştı.

Dış ilişkiler alanında Anna, onyıllık bir iç savaştan sonra babasının gerçekleştirdiği istikrar ve düzene özel olarak dikkat çekmektedir. 1081 yılındaki tahta çıkışından önce, Venediklilerle yaptığı görüşmeleri bile vurgulamaktadır. Anılan

Cumhuriyet'e verdiği sarı-mühürle (*chrysobull*) onaylı ayrıcalıklar bu ülkenin tacirlerini Bizanslılardan daha avantajlı bir konuma getirmişti ama Normanlara karşı Venedik'in desteğini de artırmıştı. Türkler Boğaz'daki Damalis'e (bugünkü Üsküdar Burnu) saldırdıkları zaman babasının onları nasıl püskürttüğünü Anna şöyle kaydeder:

> Aceleyle askere alınmış adamlara yalnızca yay ve kalkanlarıyla .... küçük gemilere binmelerini ... gece yollarını gizlice bulup kıyıdan uzak burunların arkasına dolaşıp... gemilerinden atlayıp Türklere saldırmalarını emretti; sonra yeniden gemilerine binerek derhal üsse geri döneceklerdi... Küreklerle hiç ses çıkarmamaları için kürekçileri uyarmalarını onlara söyledi.

Türkler yavaş yavaş geri çekildiler ve Aleksios derhal birliklerine köyleri ve binaları zapt etmelerini emretti:

> Piyadelere ata binmeleri, mızrak kullanmaları ve ... güpegündüz ... düşmana karşı süvari hücumları yapmaları emredildi... Böylelikle Roma prestijinin gizli kıvılcımı yavaş yavaş aleve dönüşmeye başladı...ve de Sultan derhal bir ateşkes için yalvarmak zorunda kaldı.

Bir Türk liderini ötekine karşı oynayarak Aleksios epeyce araziyi geri kazandı ama 1084 yılında Ikonion'un (Konya) düşmesini önleyemedi; ve bu şehir Selçuk Rum Sultanlığı'nın başkenti oldu.

1087 yılında Kudüs'ün Türkler tarafından ele geçirilmesi, Müslüman savaşçılara karşı Hıristiyanların birleşmesi için Aleksios'un Papa II. Urban'a yaptığı çağrıyı hızlandırdı (Bkz. Bölüm 24). Bu Bizans'ta, Batılı güçleri Akdeniz'in doğusuna getiren tamamen yeni bir politikanın başlangıcı oldu. Ve 1097'de bu Haçlıların yardımı ile Aleksios Nikaia'yı (İznik) Türklerden geri aldı. Dört yıl sonra Haçlı birlikleri Ankara'nın yeniden ele geçirilmesine yardım etti ve daha sonra Aleksios Küçük Asya'nın kuzey, batı ve güney kıyılarında imparatorluğun kontrolünü yeniden kurma işine girişti. Her ne kadar ihtiraslı Batılı şövalyelerin ve tacirlerin gelişi yeni sorunlar yarattıysa da Bizans

bunlardan faydalandı da, ve Anna, Batı Hıristiyanlığı ile daha güçlü bağlar kurduğu için babasını haklı olarak övebilir.

Aleksias heyecan verici muharebe, tartışma, resepsiyon tasvirleriyle doludur ve bunlarda yer alan değişik karakterlerin giysileri, felsefeleri, yapma tavırlarının da anlatımıyla çekici duruma getirilmiştir. Örneğin Peçeneklere karşı alınan özellikle incitici bir yenilgiden sonra Georgios Palaiologos'un atını kaybettikten sonra yaya olarak on bir gün dolaştığını, sonunda, kendi oğulları da savaştan kaçmış olan bir dulun yanına sığındığını ve kadının ona kendi yandaşlarına giden yolu gösterdiğini anlatır. Kıbrıs'ın istilası sırasında zor ve hile ile iktidarı ele geçirmiş olan Rapsomatis'in askerî meselelerde ne kadar deneyimsiz olduğunu, atına binince yükseklik korkusuna ve paniğe kapıldığını iddia eder. Norman lideri Behemond'un 1104 yılında, dahiyane bir tertiple, öldüğünü etrafa yayıp, ceset gibi kokan ölü bir horozla bir tabutun içinde Antakya'dan Roma'ya taşınma öyküsüne bir hayli yer ayırır. "Burnuna yapılan böyle bir kuşatmaya nasıl dayandığına inanamıyorum," diyerek düşünceye dalar ve bunun "Roma İmparatorluğu'nun sonunu getirmek için tasarlanmış...misli görülmemiş özgün bir düzen olduğunu" iddia eder. Her ne kadar Anna Normanları kurnaz ve hilekâr bir halk olarak lanetlerse de, aynı düzenin Normanlarca daha önce de sahnelenmiş olduğunu Anna bilmiyordu.

Aleksias'da babasının rolünün önemi hakkında en küçük bir kuşkuya yer vermez ve başarısız kalan görüşmeler, Normanlara Robert Guiscard'a ve Bohemond'a karşı alınan yenilgiler ve başarısız kalan imparatorluk planları hakkında ayrıntılı mazeretler ileri sürer. Diğer bölümler, imparatorun Türkler ve İskitlerden daha akıllı olup galip geldiği ve onları savaşmamaya ikna edişindeki mahareti vurgular. Mazeret sayılabilecek herhangi en küçük bir imanın bile, babasının dış düşmanlara ve sapkınlara karşı verdiği savaşlarda ortaya koyduğu "yüce erdemi"ne, "mükemmel niteliklerine" ilişkin çok süslü açıklamalarla üstü örtülür. Sürekli olarak, evlada yakışır bağlılıktan kaynaklanan övme isteği ile, her şeyden önce ve her şeyden çok bir tarihçi olduğu için tarihi profesyonel olarak yaz-

mak konusunda okuyucuyu ikna etmek arasındaki çelişkiye imalarda bulunur.

Anna, Aleksios'un Bogomil sapkınlığı üzerindeki nihai zaferinin, onun "sürprizli cesaret ve yenilikler saltanatı"nın sonu olduğu sonucuna varır. "O zaman hayatta olan ve onunla işbirliği yapmış olan adamların, o günlerde nelerin gerçekleştirildiği konusunda hâlâ şaşkınlık içinde olmaları gerektiğini" iddia eder. Burada babasının, imparatorluğun gücünü başarıyla yeniden kurmasına katkıda bulunan saltanatının üç özelliğine işaret eder: cesaret, yenilik, hayrete düşürmek. Bizans'ın her zaman yenilik kapasitesine sahip olduğunu teyit eder. Kuşkusuz Aleksios saati geri döndüremezdi: İmparatorluk 11. yüzyıldaki bunalım nedeniyle zayıflamıştı. Ama Anna, babasının cesaretinin, yeniliklerinin ve şaşırtıcılığının, Bizans'ı bir dünya gücü olarak yenilemekte etkili olduğu konusunda bizde kuşku yaratmaz.

Aleksias'ı okuyanlar bunun bir kadın tarafından yazıldığını unutmamalıdırlar. Her ne kadar Bizanslı kadınlar mektup, ilahi, şiir ve azizlerin hayatı hakkında yazmışlarsa da, bu eser, bilinen normal uzunluktaki tek tarihtir. Bu sırada Batı'da kadın yazarlar pek aktifti: Bingenli Hildegard, kendisine görünen şeyler ve tıp risaleleri yazıyordu; Marie de Franse *Lais*'ini (Hikâyeler) oluşturmuştu; ve Christine de Pisan *Kadınlar Şehri'ni* yazmıştı. Ancak onların öyküleri, önseziye ilişkin edebiyat ve *troubadour* şarkıları, aynı düzeyde şeyler değildi ve onlar eşit düzeyde seküler tarih yazmadılar. Gerçekten de *Aleksias* o kadar iddialıdır ki son zamanlarda kimi tarihçiler bunu gerçekten Anna'nın yazdığı konusunda kuşkuya düşmüşlerdir. Özellikle askerî harekâtı onca ayrıntı ile tasvir edemeyeceğini, kocası Nikephoros Briennios tarafından tutulmuş notlardan yararlanmış olması gerektiğini varsaymışlardır. Briennios İmparatoriçe Irene tarafından Psellos'un tarihini Romanos Diogenes zamanından (1068-1071) I. Aleksios Komnenos zamanına kadar yazmak üzere görevlendirilmişti ama 1079'da son bulan, ham malzeme halindeki, yalnızca dört kitabı tamamlamayı başarabildi. Her ne kadar Anna sürekli olarak onun *Tarih*'ine göndermede bulunursa da, kocası tarafından toplanan ve kendi eserini

yazarken kullanmış olabileceği ek malzemeye doğrudan hiçbir göndermede bulunmaz. Ve Nikephoros'un *Tarih*'ine göndermede bulunduğu durumlarda bile malzemeyi kocasınınkinden çok daha gelişmiş kendi edebi üslubuyla yeniden kaleme alır. Erkek ya da kadın bütün tarihçiler başkalarının kaynaklarını kullandığına göre, Anna'nın kendisinin tanık olmadığı olayların anlatılarına dayanarak yazma yeteneği ve okuyucularının bunların güvenilirliği ya da yanlılığı konusunda karar vermelerine olanak tanıması onun çapını küçültmez.

Belirli olaylar, askerî strateji ve muharebeler hakkında bilgileri nasıl edindiğini kuşkusuz belirtmektedir. Diğer tarihçiler gibi, Thucydides ve Herodotos'un klasik modellerinin dikkatle incelendiği Bizans'ta tarih yazımının yerleşmiş geleneklerini takip etmektedir. Tarihçiler, elden geldiğince görgü tanıklarının anlatılarını ya da seferlere katılan askerler arasında anlatılan öyküleri kullanmışlar ya da olaylardan sonra yazılan raporlara başvurmuşlardır. Kendilerinin yer almadığı seferleri anlatan diğer yazarların yaptığı gibi Anna da bu uygulamayı izlemektedir. Örneğin, Bari Piskoposu tarafından Dyrrachion'a karşı seferinde Robert Guiscard'a gönderilen bir Latin elçisini, Norman donanmasının büyük kısmını yok eden korkunç fırtınayı aktaran kaynak olarak gösteriyordu. Anna ve annesi bazı seferlerinde Aleksios'a eşlik ettikleri için, neler olup bittiği hakkında babasının anlattıklarını; babasıyla Georgios Palaiologos gibi askerî komutanları arasındaki görüşmeleri ve diğer katılımcıların tanıklıklarını da dinliyordu. Anna'nın anlatımları sohbetlerle ve tartışmalarla doludur; kendisinin de bizzat tanıklık etmiş olabileceği olaylarda çoğu kez sözcükleri konuşulduğu şekliyle aktarır.

Ayrıca, yapılmış ittifaklara ilişkin devlet kayıtları, planlanan strateji, başarılı olan ya da olamayan askeri taktikler ve düşmanın nasıl davrandığına ilişkin raporlar gibi yazılı kaynaklara da başvurur. Bireysel kahramanlık ya da ihanetler ve eylem esnasındaki ölümler de kaydedilir. Savaş alanlarından, örneğin, Eustathios Kamitzes'in Nikaia'ya karşı Türk seferi sırasındaki olağanüstü kaçışı gibi haberler başkentteki Konstantinos Forumu'nda da duyrulurdu. Diğer erkek yazarlar çoğu kez savaşa ilişkin doğ-

rudan deneyime sahipken, Anna da Bizans iktidarının merkezinde ne olup bittiğini öğrenecek iyi bir konuma sahipti. Doğal olarak, savaş planları başarısız olsa ve kendisi kaçmaya bile zorlansa babasını hep olumlu bir havada göstermeye gayret ederdi.

Babasının diplomatik becerilerini vurgulamasının bir başka nedeni de, 1147 yılında I. Manuel Komnenos'un İkinci Haçlı Seferi'nin liderlerini Konstantinopolis'te ağırlamasından kaynaklanmış olabilir. Anna muhtemelen yeğeninin Batı-yanlısı duygudaşlığı ile babasının Birinci Haçlı Seferi'nin liderlerine karşı daha dikkatli ve hesaplı tepkilerini karşılaştırmak istemiş olabilir. Çok sayıda Latin şövalye birliklerinin ve hacıların geldiği 1096 yılı Doğu-Batı ilişkilerinde, Hıristiyanlar arasında bundan sonraki görüşmeleri renklendiren kritik bir dönüm noktası oldu. Manuel imparator olarak yaptıkları ve askerî cesareti için saray hatiplerince çok övüldüğü için Anna, gözlerden kaçma tehlikesi altında bulunan Aleksios'un başarılarına dikkat çekmek ihtiyacını hissetmiş olabilir. Onun tarihi, 12. yüzyıl ortalarında Manuel'in ihtişamı konusunda saray retorikçilerinin ürettiği siyasal propagandaya karşı denge sağlayan bir ağırlık oluşturur.

Manuel ayrıca, her ikisi de 12. yüzyılda Bizans'a gelmiş olan at üstünde mızrak dövüşü ve pantolon giyilmesi gibi garip yeni Batılı alışkanlıkları destekliyordu. Bizans saray kostümü hâlâ değişik renklerde ipekli uzun tunikler ve askerî üniforması da bacak örtüleriyle birlikte giyilen kısa tunikten oluşuyordu ve bunların her ikisi de edebe aykırı bir yenilik sayılan pantolon giymeye uygun değildi. Aynı şekilde, her ne kadar saray eliti, 5. yüzyılda Perslerden alındığı andan itibaren polo oynuyorduysa da, at üzerinde mızrak dövüşü oldukça yeni bir spordu. 9. yüzyılda kişiler arasında at üzerinde mücadeleye ilişkin kimi göndermeler varsa ve bunlardan birinde Bizans yerlisi birisi yabancı bir hasmı başarıyla atından düşürürse de, Batı tipi at üzerinde mızrak dövüşü bilinmiyordu. Bu icatların her ikisi de muhafazakârların muhalefetini kışkırttı; dolayısıyla Manuel'i bunlarla ilişkilendirerek Anna, yeğeni hakkındaki kişisel hoşnutsuzluğunu ifade etmiş olmaktadır. Ayrıca onun Batılı âdetlere karşı olan merakını zevksiz ve hatta tehlikeli bile saymış olabilir.

Anna'nın tarihini yazdığı sırada Türklerin Küçük Asya'nın merkezini fethetmeleri daha kalıcı bir realite haline gelmişti. 1071'de Malazgirt'teki Bizans yenilgisinden sonra çeşitli kabileler bölgeye sızmışlar ve yerel halkı Batı'ya kaçmaya zorlamışlardı. Bütün olarak köyler, piskoposlar ve toprak sahipleri imparatorluğun Avrupa eyaletlerinde yeni meskenler ediniyorlardı. Doğu'dan Batı'ya doğru hareket Balkan ve Yunan eyaletlerinin daha da gelişmesi sonucunu doğurdu ve bu da Asya'daki kayıpları telafi etmeye yardımcı oldu. Ama imparatorluğun, Haçlıların yardımına rağmen, Türklerin Bizans topraklarında yerleşmesini önleyemeyişi 1130'larda daha açık bir şekilde görülüyordu. Her ne kadar I. Aleksios 1092'de altın sikkeyi istikrara kavuşturduysa da imparatorluğun zenginliği azalmıştı. Türkler Küçük Asya'nın fethedilen eyaletlerinde kendi kervansaraylarını kurup burasını kendi uzak anavatanlarına bağlayınca bundan en çok yararlananlar Batı'da Venedik, Pisa ve Cenova oldu. Arına, kaybedilen imparatorluk topraklarını geri almak için hiçbir şey yapmayan İmparator Manuel'in Batılı monarklarla yakın ilişkileri hakkında eleştirel olmuş olabilir.

Arına, *Aleksias*'ı kendi başarısızlık duygusunun derin üzüntüsüyle bitirir: I. Aleksios ölüm döşeğinde iken kocası Nikephoros Briennios'u yüce iktidarı ele geçirmeye ikna edememiştir. Bu, onun tarihini, kardeşinin tahta çıkışını anlatır ve kendi kaderine yanarken niçin gözyaşları ile bitirdiğini açıklamaya yardımcı olabilir. Her şeye rağmen, onun *Aleksias*'ı heyecan vericidir. Babasının saltanatının bir tarihi, ailesinin bir biyografisi ve kendisinin bir otobiyografisidir, zira sık sık olaylar karşısındaki kendi tepkilerine, kendi düşünce ve korkularına yer verir. Ve bu tarih Atina Yunancası'nın en gelişmiş Bizans tarzıyla kaleme alınmıştır; eski atasözleri ve çapraşık sözcüklerle doludur. Anna'nın üslubu çok zarif ve oldukça zordur. Sevgili babası I. Aleksios Komnenos'un saltanatı gibi, onun tarihi de cesur, yeni ve şaşırtıcıdır. Doğu'da ya da Batı'da başka hiçbir ortaçağ kadını aynı ölçüde iddialı bir projeyi gerçekleştirmek için gerekli vizyon, güven ve kapasiteye sahip değildi.

23

Kozmopolit Bir Toplum

Beni İskitlerin arasında İskit, Latinlerin arasında
Latin olarak bulursunuz...
Ve ayrıca Perslerle Farsça konuşurum...
Alanlara kendi dillerinde derim ki:
"İyi günler lordum, efendim, nerelisiniz?
Tapankas mesfili khsina korthi kanda, ve saire"...
Araplara, onlar Arap olduğuna göre Arapça hitap ederim...
Ve Rus'u da kendi adetlerine göre karşılarım...
"Sdraste, brate, sestritza" ve "dobra deni" derim.
Yahudilere, uygun şekilde İbranice konuşurum:
'Büyüye adanmış senin karanlık evin, sinekleri yutan derin
bir yarık gibi ağzın,
Memakomene beth fagi beelzebul timaie..."

Ioannes Tzetzes, Konstantinopolis sokaklarında karşılaştığı farklı insanlara hitap ederken kullandığı diller hakkındaki bilgisi üzerine gösteriş yaparken, 12. yüzyıl

12. yüzyılda Ioannes Tzetzes, Yahudiler dışındaki yabancıları – zira onları hor görüyordu– Bizans başkentinde hoş karşılamak niyetiyle bu dizeleri yazarken yabancıların sayısını abartmıyordu. Aslında, 988 yılında II. Basileios tarafından kurulan ve Rus,

İskandinav ve Anglosaksonlardan oluşan Varangian muhafızlarından ya da 1140'lardan itibaren kendi mahallelerine yerleşmiş Almanlardan ya da imparatorluğun pazarlarını ziyaret eden ve onun ordularında paralı asker olarak savaşan Barselonalı Katalanlardan da söz edebilirdi.

Yahudilere karşı olan tutumunda Ioannes, Bizans'taki egemen bakış açılarından birisini temsil ediyordu; yani Yahudiler Hıristiyanlığın evrensel mesajını anlamamışlardı ve hâlâ kendi kabilesel inançlarına bağlıydılar. Şiiri şu dize ile devam eder: "Seni duygusuz Yahudi, Tanrı geldi, kafana yıldırımlar düşsün." Yine de Tanrı, Eski Ahit'te kaydedilmiş olduğu gibi Musa'ya Emirleri açıklamıştı, Yahudiler de seçilmiş halklardandı, sapkın ya da pagan sayılamazlardı. Bu iki yüzü de keskin ifade huzursuz bir ilişkiyi yansıtmaktadır: *Beelzebub*'a [İblis]; İbranice *beelzebul*, sinek-lord) yapılan göderme, onun sineklerin tanrısı olduğu yolundaki halk inanışına işaret ediyordu ve büyü sık sık Yahudilikle ilişkilendiriliyordu. Bununla birlikte Yahudi cemaatler Bizans'ın başlıca şehirlerinde I. Konstantinos zamanından beri yaşamış ve çalışmışlardı. Gettolarda oturmaya zorlanmıyorlardı ama muhtemelen sinagoglarına yakın alanlarda yerleşiyorlardı. Ioannes'in belirttiği gibi, İbranice konuşuyor olmalarına rağmen, 6. yüzyıldan itibaren Yahudi Kutsal Kitabı'nın (*Septuagint*: Eski Ahit'in MÖ yapılan Yunanca çevirisi) Yunanca çevirisini kullanıyorlardı ve tümüyle Helenleştirilmişlerdi.

Zaman zaman baskıya maruz kalırlardı; örneğin 7. yüzyılda İmparator Herakleios'un onlara Hıristiyanlığa geçmelerini emrettiği ve yine 8. yüzyılda İmparator III. Leon'un onları vaftiz olmaya zorladığı durumlarda olduğu gibi. Ancak onlar bunun üstesinden gelmeyi, Theophanos'un naklettiği gibi, biliyorlardı: "Yahudiler... kendi isteklerine rağmen vaftiz edildiler ve daha sonra vaftizlerini yıkadılar ve kutsal ayine dolu midelerle katılarak inancı kirlettiler." VI. Leon 9. yüzyıl sonlarında benzer bir yasa çıkardı ve muhtemelen aynı sonuçlar alındı. Büyük sayılarda kalıcı olarak dinden dönmelerin meydana gelmiş olması muhtemel değildir. 10. yüzyıl Spartası'nda –ortaçağla-

rın Lakedaimoniası– Aziz Nikon, şehirdeki salgın hastalığa sebep oldukları gerekçesiyle yerel Yahudi cemaatine karşı saldırıya geçti. Onları şehirden sürdü ve Hıristiyanlığı kabul etmedikleri sürece dokumacılık ve kumaş ikmalciliği olan işlerine geri dönmelerine izin vermedi. Yahudiler, Hıristiyanların başına gelen açıklanamayan hastalıklar, ölümler ve diğer talihsizliklerden sürekli sorumlu tutuldular. Örneğin 8. yüzyıl başlarında, Müslüman Suriye'deki Hıristiyan kiliselerindeki ilk ikonakırıcılık dalgası Yahudi bir sihirbaza isnat edildi.

Yine de Bizans'taki Yahudiler genellikle hoş görülürdü ve farklılıklarına izin verilirdi. İmparatorluğun her yerinde tacir, banker ve tefeci olarak çalıştılar ve ayrıca ipek dokumacısı ve kumaş ikmalcisi olarak istihdam edildiler. Bir İspanyol hahamı olan Tudelalı Benjamin'in, 1160'larda Bizans'ı ziyaret ettiğinde yaklaşık otuz cemaat hakkındaki notlarını içeren *Seyahatname*'si sayesinde, çeşitli işler yapan 9 bin Yahudi olduğunu öğreniyoruz. Bunlar, Delphi yakınlarında Parnassus Dağı'ndaki iki yüz kişilik yoksul bir tarım cemaatinden, Konstantinopolis'te, özellikle başkentin on üçüncü bölgesini oluşturan Haliç'in kuzeyindeki yerleşme ve Benjamin'in daha sonraki adıyla Pera olarak bildiği Galata'da yaşayan küçük, büyük şehirli gruplara kadar değişiklik gösteriyordu. Benjamin oradaki ve Thebei (*Thebes*) ve Selanik'teki Bizanslı Yahudilerin ipek işleme endüstrisinde başarılı olduklarını ve oldukça yüksek bir hayat standardına sahip olduklarını gördü. Benjamin, Kuzey Yunanistan'daki Kastoria'da 11. yüzyıl sonlarında sinagog ayinlerindeki yeni ilahileri besteleyen cemaati ziyaret etmiş gibi görünmüyor ama her yerde hahamların ve önde gelen Talmud âlimlerinin adlarını zikrediyor.

Konstantinopolis'in kendisinde de Benjamin dünyanın her tarafından gelen tacirlerin yarattığı telaş ve gürültüye hayret ediyordu ve buraya gelen tacirler arasında Mezopotamya, Babil, İran, Mısır ve Filistin kadar kuzey ve batı ülkelerini de sayıyordu. Ata binmesine izin verilen tek Yahudi olarak imparatorun doktoru Haham Solomon'dan (Mısırlı) söz etmekte ve standart Yahudiliğin Talmud'unu reddeden Karay mezhebi-

nin, Talmud'un kurallarına göre yaşayan Rabaniteler arasındaki ayrımı gözlemlemektedir. Pera'da Bizanslı debbağlar kirli sularını Yahudilerin evlerinin önüne boşaltmaya kalkmışlar ve bu da kötü ilişkiler ve nefrete yol açmıştır. Ancak Bizanslı cemaatler, (göreceğimiz gibi) Birinci Haçlı Seferi sırasında Rhineland'da (Ren'in batısındaki topraklar) görülen düşmanlığın derecesine yaklaşan herhangi bir şeyle altüst olmamıştır. Benjamin, daha sonra Pers topraklarındaki gezileri sırasında oradaki Yahudilerin Bizans'takilerden daha zengin olduğunu kaydetmektedir. Ama Konstantinopolis gibi bir şehri hiçbir yerde görmediğini vurgulamaktadır; "ona ancak Bağdat eşit olabilir." Yahudiler, Bizans'ın kozmopoliten toplumunun kalıcı bir parçasıydılar.

Buna karşılık, pek çok başka grup imparatorlukta geçici işler arar ve imparatorluk sistemi ve saraya belirli kapasitelerde hizmet ederlerdi. Yüzyıllar boyunca Bizans, maceracıları, korsanları, sahte peygamberleri ve sapkınları kendisine çekmiştir ve bunların tümü, kendi hizmetlerini sunan paralı askerler ve tacirler gibi, kendi bahtlarını aramış ya da kendilerine seyirci bulmuşlardır. Ermeniler çoğunlukla Bizans silahlı kuvvetlerinde iş bulurlardı. 10. yüzyıldan itibaren imparatorluk genişledikçe, daha fazla sayıda ülke ve kültür onun yörüngesine bağlanmıştır. Çarpıcı bir örnek, 1034 yılında Harald Hadrada, geleneksel çift başlı baltalarıyla silahlı, beş yüz Viking'le birlikte Konstantinopolis'e gelince yaşandı. Genç prens Norveç'ten ayrılmaya zorlanmış ve Rus nehir yollarını ve Hıristiyan kolonileri izleyerek Novgorod üzerinden aşağı Dinyeper'in ivinti yerleri ve Karadeniz üzerinden buraya ulaşmıştı. Kuzeylilerin Miklagard (Büyük Şehir) olarak adlandırdıkları Konstantinopolis'te Varangian (Vareg) muhafızlarında on yıl hizmet etmiş ve Sicilya'da sefere katılmıştı. Onun başarısı İzlanda, İskandinavya ve 1066 yılında Hastings muharebesindeki Norman zaferinden sonra Anglosakson İngilteresi'nden başka askerleri de buraya çekti. Profesyonel savaş birliğinin bir üyesi olarak görevlerinin yanı sıra bunlar muhafız askerleri olarak Büyük Saray'da görev yapıyor ve farklı görünümleri ve silahlarıyla dikkat çekiyorlardı.

Harald'ın Konstantinopolis'ten ayrılış öyküsünde bir hayli karışıklık vardır: kendi *Saga*'sı İmparatoriçe Zoe ile kavga ettiğini, onun kız yeğeni Maria'yı kaçırmaya çalıştığını ve V. Mihail'in gözlerine mil çekilmesi işine karıştığını ileri sürer. *Saga* ayrıca, Harald'ın demir zincirle kapatılmış olan Haliç'ten çıkmayı nasıl başardığını da anlatır:

> Kürekçilerinin bir kısmına bütün güçleriyle küreklere asılmalarını emretti; bu sırada kürek çekmeyenler kadırgaların donanımların yüklü olduğu kıç taraflarına koşacaklardı. Böylece kadırgalar zincirlere doğru hareket etti. Zincirlerin üzerine çıktıklarında Harald adamlara baş taraflara koşmalarını emretti. Harald'ın kendi kadırgası zincirlerin üzerinden kaymanın etkisiyle ileri doğru fırladı; ama öteki tekne hızlı çarptı ve omurgasını kırdı. Tayfalarından pek çoğu kayboldu ama bazıları denizden toplandı.

Harald daha sonra Maria'yı sahile bıraktı ve Kral Yaroslav'ın kızını kendisiyle evlendirdiği Novgorod'a döndü. En sonunda Norveç kralı olarak haklarını yeniden talep etti ve Bizans gümüş sikkesi (altın *nomisma*'nın on ikide biri değerinde olan) *miliaresion*'u taklit ettiği anlaşılan usulüne uygun bir gümüş sikke bastırdı; İsveç ve Finlandiya'da ayrıca benzer taklitler de vardır. Muhtemelen Konstantinopolis'teki İskandinav kolonisinde Aziz Olaf adına bir kilise kurdu ve kuzey kültüne bağlı olanlar buraya bağış gönderdiler.

12. yüzyılda kuzeyden bu şekilde asker sağlanması Danimarka Kralı Erik ve ondan sonra gelen Sigurd gibi Hıristiyan hacılarla tamamlanmış oldu. Her iki kral da Kudüs ve Roma'ya giderken Konstantinopolis'e uğradılar, kutsal emanet hediyeleri, altın ve gümüş kilise teçhizatı ve Yunanca bir dua kitabıyla geri döndüler. Sigurd nehir sistemleri ve Karadeniz üzerinden Viking gemisi ile Bizans başkentine ulaştı ve gemisini I. Aleksios Komnenos'a hediye etti. Konstantinopolis'in çok ünlü bir 15. yüzyıl tasvirinde ejder başlı pruvasıyla görünür. İmparator altın yaldızlı ejder başını Aziz Petros'un kilisesine yerleştirdi. Varangian muhafızları devam etti. 1203 Temmuzu'nda Batılı Haç-

lı Geoffrey Villehardouin çok etkileyici bir şeref kıtası tasvir eder: "Vlaherna Sarayı'nın kapılarından II. Isaakios Angelos'un taç giydiği ana kapıya kadar olan yol üzerinde ellerinde savaş baltalarıyla dizilmiş İngiliz ve Danimarkalılar." Ve bu aynı savaşçılar 1204 kuşatması sırasında Haçlılara karşı da savaştılar ve şehri savunurken Bizanslılarla birlikte öldüler.

Varangianlar Konstantinopolis'te izlerini bıraktılar: (eski bir Germen yazısı olan) *runes* ile Aya Sofya'daki mermer korkuluk duvarı üzerine yazılmış bir *graffito* (abidelerde sonradan kazınmış resim veya yazı) uzun bir ayin sırasındaki bir can sıkıntısı anını akla getirebilirken, Atina yakınlarındaki Pire'de bir aslan üzerindeki *runik* yazıt (şimdi Venedik'tedir) daha formel bir tarzda yazılmıştır. Hizmetlerini tamamladıktan sonra evlerine Bizans sikkeleri, mihrap örtüsü ve kefen olarak kullanılan ipekliler, silahlar ve dikkat çeken giysililerle birlikte döndüler. *Laxdaela Saga*'sına göre, Bolli Bollason, altın işlemeli harikulade erguvani bir tünikle, 'kendisine Miklagard kralı tarafından verilmiş ipek giysileri giymiş olarak döndü. Bu yakın ilişkilerin ve armağanlar teati edilmesinin bir sonucu olarak kilise mimarisinde, fresklerin boyanmasında, elyazmalarının teshibinde ve fildişi oymacılığında Bizans etkisi bütün kuzeyde ve hatta İzlanda'da yaygın hale geldi. Bizans'a tacir, hacı ve paralı asker olarak seyahat eden insanlar adına *runik* taşlar dikildi ve onların sergüzeştleri İzlanda ve İskandinav şiir ve tarihlerinde yad edildi.

11. yüzyılda Bizans'ta belirgin bir etki yapan bir başka etnik grup, Ermenistan ve Gürcistan'ın doğusundan geldi. Özellikle Kekaumenos ve Pakourianos aileleri, başarılı askerî komutanların kaynağı olarak öne çıkarlar. Birinci aileden, Ermeni General Kekaumenos, anılarını yazabilmek için yazma sanatını öğrendi askerî stratejiler ve Bulgarlara karşı şaşırtıcı zaferleri olduğu kadar oğulları için kişisel deneyimlerine dayanan öğütler kaleme aldı. İkinci aileden en çok, 1064 yılından 1086'da Peçeneklere karşı yapılan muharebede Bizans için ölene kadar savaşan Gürcü Gregorios Pakourianos hakkında bir şeyler biliyoruz. O ve karısı Kale, Athos Dağı'ndaki Gürcü manastırı Iviron'u des-

teklemişlerdir ve kadının vasiyetnamesi mallarının akrabalarına ve azat edilmiş kölelere nasıl dağıtılacağını ayrıntılı olarak tarif etmektedir. Ayrıca Gregori, Petritzos'ta (Modern Bulgaristan'da Başkovo) kendi manastırını kurmuş ve elli bir Gürcü ile yerel otoritelerle muhatap olabilsin diye Yunanca bilmesi gereken bir noter için hükümler koyduğu vakıf senedini bizzat kendisi yazmıştı. Keşişler yıllık istihkaklarını Paskalya'da, manastır kendi kapıları önünde bir fuar açtığı zaman alacaklardı. Gregori'nin büyük mülklerle desteklediği bu inziva köşesine kendi silah arkadaşlarının pek çoğu da katılmıştı.

Gregori ayrıca merkezi Balkanlar'dan Meriç Vadisi boyunca Hadrianopolis (Edirne) ve Konstantinopolis'e ulaşacak yolcular için üç han da inşa ettirmişti. Bu erken Hıristiyan zamanına kadar geri giden ve imparatorluk erdemine dayanarak hükümdarların ve onları taklit eden Pakourianos gibi kişilerin uyguladığı insanseverlik ülküsünü yansıtan bir Bizans geleneği idi. Konstantinopolis'te İmparatoriçe Irene aşhaneler, yaşlılar için evler başkentte hastalanıp ölen yabancılar için uygun cenaze hizmetinin verilebileceği özel mezarlıklar inşa ettirmişti. Sosyal hizmetler şehir merkezlerinde daha gelişmişti ama kırsal alandaki manastırlar da temel tıbbi bakım sağlayabiliyorlardı. Örneğin 1152 yılında Isaakios Komnenos, Vera'da (Trakya'da Pherrai) 36 yataklı bir hastaneye ve keşişler için olduğu kadar yerel ahalinin de yararlanabileceği bir hamamı olan bir imparatorluk manastırı inşa ettirmişti. Dolayısıyla Pakourianos, hayırsever vakıfların zaten yerleşmiş olan geleneğine ortaçağda yolcular için daha iyi bakım sağlayabilecek ve insanların hareket ve birbiriyle karışmalarını kolaylaştırabilecek bir unsur eklemişti.

12. yüzyılda, I. Aleksios tarafından kurulan Komnenos hanedanı daha fazla yabancı istihdam ediyor, zaman zaman onları *pronoia* (sözcük anlamı bakım) olarak bilinen bir bağış sistemi ile ödüllendiriyordu. Her ne kadar *pronoia* teriminin kesin anlamı tartışmalıysa da, bu tür bağışlar, çoğu kez bir asker olan alıcıya, belirli bir süre için bir mülkten ya da onun üzerinde yaşayan bir grup köylüden ya da manastırlar gibi dinsel va-

kıflardan vergi toplama hakkını veriyordu. Bu geçici bir hak olarak kabul ediliyor ve her zaman geri alınabiliyordu; ama ilk başlardaki, ister geçmiş başarıların bir ödülü isterse gelecekteki bir görev beklentisi anlamındaki askerî hizmetle olan ilişkisi giderek zayıfladı. VIII. Mihail Palaiologos (1259-1282) döneminde kalıtımsal bir hale geldi ve devleti kalıcı bir gelirden mahrum bıraktı; *pronoia* sahipleri basit olarak hiçbir hizmet sunmadan yalnızca vergileri topladılar. Eğer sistem 12. yüzyılda yabancı paralı askerleri ödüllendirmek için kurulmuş idiyse, daha sonraki gelişmesi Bizans'ın zayıflamasının nedenlerinden birisi oldu.

Bütün bu kozmopolit karışım 11. ve 12. yüzyıllarda Bizans'ın öncesine göre yabancılara daha mı açık olduğu sorusunu gündeme getiriyor. Açıktır ki, Batılı Haçlıların gelişi Latin Hıristiyanlığına karşı hem elit hem de popüler tutumlarda önemli değişikliklere yol açtı. Ancak 10. yüzyılın sonlarından itibaren Bizans, bu Doğu imparatorluğunun gelişmiş pazarlarında iş ve kazanç bulan geniş bir yabancı yelpazesini kendine çekti ve istihdam etti. Bu zenginlik arayışı, imparatorluğun yabancıları masetme kapasitesi ve vasıflı işgücüne olan ihtiyacı ile dengeleniyordu. İmparatorluk yapısı, sadakatli olduğu sürece çeşitliliği barındırabiliyordu ve imparatorlar, Varangianlar gibi savaşçıların bir dizi beceri ve yeniliklerinden çok memnun oluyorlardı. Bizans'ın kendi siyasal ve toplumsal örgütlenmesine olan güveni, daha az kurumlaşmış ortaçağ toplumlarına göre daha fazla hoşgörü gösterebilmesine olanak sağlıyordu.

Bizans'ta yaşayan ve vergi veren herkes için Yunanca bilmek bir zorunluluktu ve Yunanca'yı öğrenmek 11. ve 12. yüzyıllarda daha kolay oldu çünkü sokakların konuşulan dili entelektüellerin kullandığı Atina (Attika) Yunancası'ndan daha basitti (Bkz. Bölüm 21). Halkın konuştuğu dil giderek, Arapların, Süryanile'in, Venediklilerin, Cenevizlilerin ve Pisalı tacirlerin konuştuğu Doğu Akdeniz'in ortak ticaret dili haline geldi. İmparatorluk sarayının tercümanlığını düzenli olarak İtalyanlar yapıyordu ama bu hiçbir şekilde onların tekelinde de değildi. Roma elçilik heyetine başkanlık eden Kardinal Humbert'le

Patrik Keroularios arasında, 1054'teki tartışmada "İspanyol" Ioannes onların anlaşmazlıklarına aracı olmuştu; ve 1192'de Cenova'ya giden bir elçilik heyetinde Gerard Alamanopoulos (Alaman'ın oğlu) adlı bir Alman tercüman vardı ve bu kişi muhtemelen bir Rum kadınla evliydi. Dolayısıyla yeni gelenler, daha az karmaşık bir dil sistemi ile Bizans'a kabul ediliyorlar ve daha yüksek biçimlerini öğrenmeden konuşulan Yunanca'nın temellerini kavrayabiliyorlardı.

Edebiyatla uğraşan bilim insanları, uzun süredir, *Roland'ın Şarkısı*, ya da *Şarlman'ın Hac Yolculuğu* gibi Batılı yiğitlik destanları (*chansons de geste*) ile Digenes Akrites destanı arasındaki benzerliğe ve Bizans'ta geç antik aşk destanlarının canlanışına uzun süredir dikkat çekmişlerdir. Dört Bizans aşk destanından üçü Attika Yunancası ile yazılmışken Digenes'in askerî başarıları 12. yüzyılın konuşulan Yunancası ile yazılmıştır. Bunda ortak olan özellikler önemli görevlilerle alay eden güncel dizeler, Hıristiyan mucize öyküleri ve "ruh için yararlı" sayılan anlatılardır. Batılı destanlarda da benzer şekilde konuşulan dil kullanılmıştır. Konuşulan Yunanca, Anna Komnena'nın kayınvalidesi Alanyalı Maria tarafından 1090'larda; I. Manuel'in (1143-1180) karısı Sulzbachlı Bertha tarafından ve Ioannes Tzetzes gibi yazarlara *İlyada ve Odyseia*'nın Yunan kültürüne yardımcı olmak için halkın konuştuğu dille yazılmasını ısmarlayan diğer Batılı prensesler tarafından da teşvik edilmişti.

Hem Latinler hem de eğitimsiz Yunanlılar tarafından yararlanılabilecek bu edebiyatın gelişmesi, Attika Yunancası'nı öğrenmenin zorluğu hakkında yeni bir bilinçlenmeyi ve daha basit edebi metinlerin gerekliliğini yansıtır. Her ne kadar kimi tarihçiler, *troubadour*'ların ünlü hamisi olan Aquitaineli (Akitanyalı) Eleanor'un Fransa Kralı VII. Louis'ye 1147 yılında İkinci Haçlı Seferi'nde eşlik ettiğini ve Bizans sarayında Bertha ile tanışmış olabileceğine inanırlarsa da bu edebi gelişme için onun teşvikine ihtiyaç yoktu. İmparatorluk değişiyor ve yeni baskılara kendisini uyarlıyordu ve bunlar arasında da konuşulan dile tekabül eden alternatif bir Yunanca arayışı vardı.

İmparatorluk sarayını ziyaret eden artan sayıda yabancıya ek

olarak Bizans'ın yolunda giden ekonomisi Akdeniz'in her tarafından tacirleri çekmeye devam ediyordu. Anonim bir 12. yüzyıl yazarı tarafından kaleme alınmış hicivli bir öyküde kendisini Kapadokya'dan gelmiş bir gezgin olarak tanımlayan kahramanımız Timarion, yıllık Aziz Demetrios festivali sırasında Selanik'i ziyaret eder. Oranın kutsal yerlerini, kiliseyi ve azizin ikonasından damlayan mucizeler yaratan yağı görmek ister ve fuarın büyüklüğü konusunda şaşkına döner. Muazzam bir çadır denizi halindeki manzarayı görmek için kalenin bulunduğu tepeye tırmanır:

> Tacirlerin birbirini gören satış pavyonları paralel sıralar halinde düzenlenmişti... ve belirli noktalarda bu sıralara belirli açılarda başka satış pavyonları kurulmuştu... Bunu karnının altında sayısız ayakları olan çok uzun vücutlu bir kırkayağa benzetmekten kendini alıkoyamıyordum... Her türden erkek ve kadın giysileri, Boeotia'dan [Korint Körfezi'nin kuzeyinde bir bölge] ve Pelopones'ten, İtalya'dan, Yunanistan'dan, Fenike'den, Mısır'dan, İspanya'dan ve en güzel mihrap kumaşlarının yapıldığı Cebelitarık'tan (*Pillars of Hercules*) gelen her şey.

Aziz'in yortusunun gününde, 8 Ekim'de "Makedonya'da kurulan en büyük fuar" hakkındaki şaşkınlığını böyle ifade ediyordu.

Bu tür fuarlar, yerel ekonomiyi harekete geçiriyor ve açıkça uzak ve yakın her yerden tacirleri kendisine çekerek, eyaletlerin imparatorluk sikkelerinden mahrum kaldıkları dönemlerde bile sürekli bir ticari faaliyeti yansıtıyordu ve tacirlerin isimleri de kaydedilmemişti. 12. yüzyıla gelindiğinde, zeytinyağı ve dut plantasyonlarına bağlı olan yerli ipekli ürünlerin ihracatı İtalyan kaynaklarında belgelenmiştir. Venedikli tacirler Pelopones ve merkezî Yunanistan'da çok sayıda limanı ziyaret ediyor ve açıkça bu ticaretten kârlı çıkıyorlardı ama asıl ticaret yeri Konstantinopolis olmaya devam ediyordu. Bu şehrin refahı, kimisi kendi mahallelerinde sürekli olarak ikamet eden kimisi ise daha geçici olan tacirlerin varlığına da bağlıydı. 12. yüzyılın

ortalarında Arap coğrafyacısı İdrisi, "Konstantiniyye, pazarları ve tacirleri olduğu ve halkı zengin olduğu için müreffehtir," der. Daha önceki yüzyıllarda pek çok ziyaretçiyi çekmeyi başaran imparatorluk başkenti, hâlâ etkilemeyi ve kozmopolit niteliğini korumayı sürdürüyordu. 1261'den sonra bile, Müslüman bir tacir olan Abdullah, şehri çok çarpıcı bulmuştu:

> Deniz kenarında kurulmuş, İskenderiye ile karşılaştırılabilecek büyük bir şehirdir ve bir ucundan diğerine gitmek insanın bir sabahını alır. Kapısı olan surlarla çevrilmiş, Şam'ın üçte ikisi kadar bir yer özel olarak Müslümanların ikametine ayrılmıştır. Yahudiler için de aynı şekilde benzer bir yer vardır... Kiliselerinin sayısı yüz binden bir azdır... İmparator Büyük Kilise'yi inşa ettirerek sayıyı tamamlamıştır... bu görülebilecek olan binaların en muhteşemlerinden ve önemlilerinden birisidir.

6. yüzyılda Doğu Akdeniz'in tümünü kapsadığı, en geniş olduğu dönemden, 14. yüzyılda küçük bir şehir-devletleri kümesi haline geldiği döneme kadar Bizans, her zaman bir imparatorluk olmuştur, millet olmamıştır. Orada yaşayan halklar, Yunanlı, Latin, Ermeni, Yahudi ya da başka cemaatlerden olsun, kendilerini, vergisini ödedikleri, onun korumasından ve yasalarından yararlandıkları vatandaşlar olarak görmüşlerdir. Her ne kadar klasik köklerinden halkın konuştuğu bir dil olmaya doğru evrimleşmiş ve anadili başka olanlarca da paylaşılabilmiş olsa da, otorite ve yönetimin dili Yunanca idi. Aynı zamanda Bizans, Homeros'a özgü göçe ve yabancılara hoşgörüyle bakan dünya görüşünü hiçbir zaman yitirmemiştir ve yeni gelenler de bundan yararlanmaya devam etmişlerdir.

Pek çok imparatorlukta olduğu gibi, saray yabancıları başkente ya da ötesine, herhangi başka bir bağlılığı olmayan paralı askerler ve memurlar olarak ithal etmiştir. Bizans'ın şaşırtıcı uzaklıklardan, ticari olanaklar ya da sırf merak için çekmiş olduğu kozmopolit karışım, Ephesos'taki fuarda görmüş olduğumuz gibi, Konstantinopolis'le sınırlı değildi (Bkz. Bölüm 14). Bununla birlikte ziyaretçiler, limandan limana geçerek, ya da

kara yollarını izleyerek gezmişlerdir; tüm imparatorluk ticaret için örgütlenmişti ve hacılara açıktı. Hanları, tavernaları, misafirhaneleriyle imparatorluk, ne kadar gururlu olursa olsun ve kendini önemserse önemsesin hiçbir zaman dar kafalı ya da kapalı olmamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bizans'tan Çeşitlemeler

24

Haçlıların Dayanak Noktası

> Öyle ise unutmayın, Kadir-i Mutlak, belki de bu amaç için, Kudüs'ü böylesine adileştirilmekten sizin sayenizde kurtarabilecektir... Tanrı'nın yardımı ile bunun sizin sayenizde başarılabileceğine inanıyoruz.
>
> Papa II. Urban'ın 1095 yılında Clermont'ta Birinci Haçlı Seferi vaazını aktaran Nogentli Guibert

Selçuk Türkleri 1087'de Kudüs'ü ele geçirdiklerinde, Ortadoğu'daki güç dengesi kesin olarak değişti. Malazgirt'teki (1071) zaferlerinden sonra Türkler hedefleri olan Müslüman Mısır'a doğru durmadan ilerliyorlardı. Kudüs'ün alınması Kutsal Toprakların hac yolunu kesmiş ve bilinen dünyanın her yerinde Hıristiyanları harekete geçirmişti. Papa II. Urban'ın, "adi ve rezil Türk...lanetli bir ırk" ve "paganizmin kirliliği" şeklindeki iğrenç ifadeleri üzerine, şövalyeler, askerler ve hatta yoksul hacılar Batı'da "haça yapıştılar" (giysilerinin üzerine haç resmi yaptılar) ve 1096 Baharı'nda Kutsal Toprakları geri almak üzere kendi seferlerini başlattılar. Kâfire karşı peş peşe düzenlenen Haçlı Seferleri Yakındoğu'da Batı ve Doğu'yu 12. yüzyılda çok daha yakın ve çoğu kez düşmanca bir temasa soktu ve bunun merkezinde de Bizans yer aldı.

1071 ve 1081 yılları arasındaki on yıllık iç savaştan sonra I. Aleksios Komnenos (1081-1118) Bizans'ın savaşan güçlerini karışıklık içinde buldu ve Doğu'da Türklerle, Batı'da ise Normanlarla aynı anda savaşmanın olanaksızlığının farkına vardı. Epir'den (*Epiros*) Normanları çıkarma işine (1081-1085) konsantre olmak zorunda kaldığı sırada bir grup Selçuk Türkü Küçük Asya'nın batısında Nikaia'ya (İznik) yerleştiler. 1088 yılında Aleksios, Flanders Kontu'na bağlı olan ve mükemmel bir hizmet veren beş yüz kişilik bir şövalye grubunun yardımını talep etti ve aldı. Dolayısıyla 1095 yılında Batı yardımı için Papa II. Urban'a çağrıda bulunduğunda aynı türden ek askerî birliklerin geleceğini ve Türklere karşı Küçük Asya'daki muharebelerinde kendisine yardım edeceğini umuyordu. *Kendi* ihtiyaçlarının Latin Hıristiyanlarının amaçlarıyla bağdaştırılabileceğini düşünmüş olmalıdır. Birlikte Türkleri Küçük Asya'dan atacaklar ve gidip Kudüs'ü yeniden ele geçireceklerdi.

Arapların Kudüs'ü fethetmelerine rağmen Hıristiyanlar yüz yıllardır Kutsal Topraklara hac ziyareti yapabiliyorlardı. Macarlar Hıristiyanlığa kazandırıldıktan sonra Kudüs'e Balkanlar ve Konstantinopolis üzerinden kara yolu yeniden açılmıştı ve Batılı ziyaretçiler Bizans'ın zenginliğini ve şaşırtıcı kutsal emanet koleksiyonlarını daha yakından tanımış oldular. Onların ziyaretleri sayesinde aynı zamanda Bizanslılar Latin şövalyelerinin askerî gücünün farkına vardılar. İmparator, VII. Gregori'nin (1073-1085) reforma tabi tuttuğu papalığın canlılığını ve Benedictine manastırlarının Batı'daki gücünü değerlendirememiş olabilir ama Roma'daki piskoposlarla tek tek iyi ilişkiler kurmuş ve Hıristiyanların birliğini geliştirmek istemişti. Aynı şekilde, Papa II. Urban, Haçlı Seferi'ni Konstantinopolis Kilisesi'ni Roma'nın kontrolüne sokmak için bir fırsat olarak görmüş olsa bile Clermont'ta yaptığı konuşmaya ilişkin tüm rivayetlerde, "İnananlara karşı bile özel savaşlar yapmaya alışmış" Batılı şövalyelere güçlerini Kâfire yöneltmeleri konusunda bir çağrıda bulunduğu görülüyor. Chartresli Fulcher onları, "sizin yardımınıza ihtiyacı olduklarını pek çok kez zaten dile getirmiş olan Doğu'da yaşayan kardeşlerinize yardım etmeye"

zorladığını anlatır. Bu açıkça İslamiyetin yeniden dirilişi karşısında ortak bir Hıristiyan cephesi düşüncesini yansıtmaktadır. Rheimsli Robert, II. Urban'ın onları maddi anlamda da kışkırttığını eklemektedir:

> Kutsal Mezar'a giden yola giriniz; aşağılık ırktan o toprakları çekip alınız ve kendinize mal ediniz. Kutsal Kitap'ın "süt ve bal aktığını" söylediği o topraklar Tanrı tarafından İsrail'in Çocuklarına verilmişti.

Ancak papa Hıristiyanlara haçı ele almaları konusunda vaaz verirken ve eğer günahları varsa bunların affedileceğine dair bir af kâğıdı da teklif ederken, kadın ve çocuklar da dahil çoğu yoksul ve silahsız çok sayıda hacı, Münzevi Peter, Züğürt Walter gibi karizmatik vaizlerin ve Ren Vadisi'nden bir papaz olan Gottschalk'ın önderliğinde Doğu'ya hareket etmeye karar verdiler. Çoğu, II. Urban'ın, "elinizden geldiği kadar çabuk Doğu Kilisesi'nin yardımına koşunuz" talimatı uyarınca Kuzey Fransa ve Almanya'dan Orta Avrupa üzerinden Konstantinopolis'e giden yolu izledi. Onların varlığı, İslami güçlere karşı Hıristiyanların ortak bir askerî seferi düşüncesini temelden değiştirdi.

Bazı Batılı şövalyeler daha önce İspanya'da Müslümanlarla savaşmışlardı ve hacılardan pek çoğu Santiago de Compostela'daki Aziz James'in kutsal emanetlerine giden yollar hakkında bilgi sahibiydiler. Ancak 1096 yılındaki Kudüs'e yönelik kitlesel hac, binlerce, büyük ölçüde silahsız sivili ilk kez bir araya getiriyordu. Kâfire karşı kutsal bir savaşa katılacak olma düşüncesi, o zamana kadar Yahudilere yönelik olan ortaçağdaki "öteki" bilincini geliştirmiş olmalıdır. Speyerli Solomon bin Simpson'a atfedilen ve 12. yüzyıla ait daha uzun bir Yahudi vakayinamesinin bir parçası olan anlatıya göre, Hıristiyan hacılar birbirlerine şunları söylüyorlardı:

> İşte uzun bir yoldan geliyoruz... Müslümanlardan intikam almak için. Ama burada aramızda, ataları onu (İsa) öldüren ve asılsız olarak onu kurban eden Yahudiler var. Önce onlardan intikam alalım.

Köln, Mainz, Speyer ve Worms'da arayıp bulabildikleri Yahudileri öldürdükleri gibi, haçı ellerine alanlar sinagogları da yıktılar ve Tevrat'ı (*Torah*) yaktılar. Benzer vahşet, hacıların yerli Hıristiyanlarla kavga ettiği Macaristan'da da görüldü. Haçlı Seferi'nden elli yıl sonra tarihini yazmış olan Aachenlı Albert, Macarlara karşı kötü davrandıklarını kaydeder: "Serseriler gibi, edepsiz hareketler, disiplinsiz ve kendini beğenmiş ve pek çok başka suç işlediler." Hacıların geçişindeki bu tür düzensizlikler izleyecekler için güçlükler yaratıyordu. Bunlar ayrıca, Bizanslılar da dahil Doğu Avrupa'nın tanınmayan sakinlerine karşı Batı'da negatif tutum kalıpları oluşturdu.

Her ne kadar Anna Komnena 100 bin şövalye ve 80 bin piyadenin büyük hacca katıldığını söylerken abartmış olabilirse de, modern tarihçiler 30 bin kadar şövalyenin ve daha fazla sayıda hacının Bizans'ın başkentine geldiğini kabul ediyorlar. Dolayısıyla hareket, Bizans imparatorunun talep ettiği az sayıda disiplinli asker topluluğundan farklı bir şey olmuştu. Şimdi Birinci Haçlı Seferi olarak biliniyorsa da o zaman buna katılanlar kendilerini, Kutsal Yerleri geri almak için savaşacak silahlı ve atlı birliklerin eşliğinde Kudüs'e seyahat eden hacılar olarak niteliyorlardı. Münzevi Peter'in önderlik ettiği grup, yaya olarak seyahati tamamlamak niyetiyle Konstantinopolis'e önce vardı ama seyahatin Küçük Asya üzerinden en tehlikeli bölümüne başlamadan ciddi olarak dinlenmeye ihtiyaçları vardı. Onlar yiyecek satın alabilsinler diye pazarlar kuruldu; Boğaz'dan karşıya teknelerle geçirildiler. Savaşçı birlikler sonunda şehre ulaştığında imparator liderlerinin Selçuklulardan geri alacakları önceki Bizans topraklarını kendisine iade edecekleri konusunda yemin etmelerini istedi ki bazıları bu konuda isteksizdi. İşbirliğindeki pek çok güçlüğe rağmen ortak Hıristiyan birlikleri Küçük Asya içlerinde hacıları izlediler ve Nikaia'yı (İznik) yeniden ele geçirmeyi başardılar (Haziran 1096). Şehir Bizans kontrolüne devredildi Haçlı birlikleri daha sonra aşırı yaz sıcağında Anadolu platosunu geçmeye koyuldular.

Birinci Haçlı Seferi'nin Batılı, Bizans ve Arap yazarlarına göre pek çok öyküsü, Haçlılarla I. Aleksios arasında, Haçlıların

kendi arasında ve değişik Müslüman otoriteler arasında anlaşmazlıklar olduğunu yansıtır. Bu anlaşmazlıklar Müslümanlarca güçlü bir şekilde savunulan Antakya'nın surlarının dışında iyice olgunlaşır. Yedi ay süren kuşatmadan sonra Haçlılar nihayet şehre girer ve işgal ederler (Haziran 1098). Ancak derhal, emirler ve küçük kabilelerce bir araya getirilen ve şehrin yardımına gelen güçlü bir Türk ordusuyla karşı karşıya kalırlar. Şehirden kaçan bazı Batılılar, Türklerin eline geçmeye mahkum olan Antakya şehrine yardım göndermemesi konusunda I. Aleksios'u etkilediler. Onun kararı daha sonra ihanet olarak lanetlendi. Kutsal Mızrak'ın (İsa'nın [çarmıhtaki] Istırabı ile ilgili kutsal emanet) mucizevi bir şekilde bulunmasına bağlanan Hıristiyanların nihai zaferi, Norman hükümdarı Robert Guiscard'ın oğlu Behemond'un, Bizans imparatoruna verilen söze rağmen Antakya'nın hükümdarı olmasıyla sonuçlandı.

Haçlı Seferleri sırasında Antakya'nın değişiklik ve zorluklarla dolu tarihi, katılanların birbiriyle çelişen emellerini gösterir. Bizanslıların gözünde, şehir her ne kadar 636-7'de Arapların kontrolüne geçtiyse de, Bizans seferlerinin hedeflerinden birisi olmayı sürdürdü ve 969 yılında geri alındı. Ancak bir yüzyıldan biraz fazla bir süre sonra Selçuklular, güneye, Kudüs'e giderken burayı işgal ettiler. Bu sembolik kayıp, bir Hıristiyan kutsal savaşıyla düzeltilecek ve Antakya Bizanslılara iade edilecekti. Ancak Doğu'da kendi prensliklerini kurmanın peşinde olan Behemond ve sefere katılan şövalyelerin önde gelenleri için Antakya'nın ele geçirilmesi, hacla arazi işgal etmeyi birleştiren ilk olay oldu. Normanlar bu anlamdaki ihtiraslarını İtalya'nın güneyindeki Bizans eyaletlerini Guiscard'ın işgal etmesi, ve Dük William'ın 1066 yılında İngiltere'yi fethetmesiyle zaten çoktan ortaya koymuşlardı. Behemond'un kendisi Bizans'ın misillemesini, Anna Komnena'nın anlattığı gibi, kendisini öldü gösterip, kokan bir tabut içinde bölgeden uzaklaşarak ancak önleyebilmişti.

1098 yılına gelinip de Haçlılar Kudüs'ü zapt etmek üzere Antakya'dan hareket edince, şehrin Fatımiler tarafından geri alındığını öğrendiler. Selçuklular ve diğer Türk kabileleri

İslam'ın Sünni tanımını kabul edip böylelikle Mısır'da hüküm süren Şii hanedanı karşılarına alınca Yakındoğu'daki Müslüman kuvvetleri bölündü. Kısmen bu bölünmüşlük sayesinde, Birinci Haçlı Seferi şaşırtıcı ölçüde başarılı oldu. Kudüs'ün altı hafta süren (Haziran-Temmuz 1099) kuşatmasından sonra Latinler savunmayı kırdılar ve bütün nüfusu katlettiler. Daha sonra Batılı şövalyeler, liderlerinden birisi olan Bouillonlu Godfrey'i kral olarak seçtiler ve böylelikle Kutsal Topraklarda bir Hıristiyan bölgesi kurmuş oldular. Bu zafer Müslümanlarda ve Kudüs'ü özellikle kutsal bir şehir sayan Yahudilerde derin bir yenilgi duygusu yarattı. 638'den beri Müslümanların yönetimindeki şehirden çıkartılmış olmaları ise özellikle kızgınlık yarattı.

12. yüzyıl boyunca Kudüs birbirine rakip iddiaların odak noktası oldu. Müslüman kuvvetler şehri yeniden ele geçirmek için çabalarını hızlandırınca Latin krallığı Batılı şövalyelerden ek destek talep etti. İkinci Haçlı Seferi Şam'ı ele geçirmeyi başaramadı ve Kudüs'e hiçbir zaman ulaşamadı ama ek kuvvetler deniz yoluyla geldiler. Etkili bir koloni oluşturma konusundaki hatırı sayılır başarılara ve Kudüs'ü 1131'den 1153'e kadar yöneten Kraliçe Melisende'nin himayesindeki taşkın sanatsal faaliyetlere rağmen, bu Hıristiyan kuşatılmış bölgesi sürekli olarak tehdit altında kaldı. Kral des Chevaliers gibi Haçlı kaleleri krallığı korumak üzere inşa edildi; 1149'da takdis olunan Kutsal Mezar Kilisesi, Haçlı mimarisinde erken Hıristiyan, Arap, Romanesk ve Bizans unsurlarını temsil etti. En sonunda, 1187'de, kendisini Mısır sultanı yapmış olan Salaheddin adında bir Kürt general, kutsal şehri İslamiyet adına yeniden zapt etti; ve onun Müslüman olmayan nüfusa merhametli davranması genellikle takdir edildi. Her şeye rağmen, şehrin Müslümanların kontrolüne geçişi Batı'da tepkiyi tetikledi ve kilise liderleri daha sonraki Haçlı Seferleri için çağrıda bulundular. Bunun sonucu, 1189'dan 1192'ye Üçüncü; 1202'den 1204'e Dördüncü Haçlı Seferi oldu.

Doğu ile Batı'nın bu karşı karşıya gelişlerinde temel sorun dildi: Çok az sayıda Yunanlı Latince ve daha da az sayıda Batı-

lı Yunanca biliyordu. 12. yüzyılda İmparator I. Manuel (1143-1180) imparatorluk sarayında tercüman ve elçi olarak görev yapan Batılıların sayısını artırdı. Bizans'ta Batı etkisinin artışı, imparatorun at üzerindeki mızrak dövüşüne ve pantolon giymeye merakından ve Batılı prensesleri imparatorluk ailesine gelin olarak almaktan hoşlanmasından da anlaşılabilir. Bu politika kimi zaman lanetlense de Latinlerin savaşma kapasitesi ve cesaretleri konusunda isteksiz de olsa bir beğeni söz konusuydu. İster atlı, ister yaya olsun –tüm Batılıların adlandırıldığı gibi– bu "Frenkler" güçleri nedeniyle takdir ediliyorlardı. Anna Komnena, babasının Norman düşmanı Behemond'un uzun boylu, yakışıklı bir adam olduğunu kabul eder ve 12. yüzyılın sonlarının tarihçisi Niketas Khoniates, I. Manuel'in müttefiki ve damadı Montferratlı Conrad'ı beğenir. Hatta Khoniates efemine ve korkak Bizanslılar ile onların geniş omuzlu, cesur ve gözüpek Latin rakipleri arasında pek de gurur okşayıcı olmayan bir karşılaştırma yapar.

Dilden kaynaklanan güçlüklere ek olarak İtalyalı tacirler imparatorluk içinde belirli bir ölçüde gerilim yaratıyorlardı. Görmüş olduğumuz gibi (Bölüm 19), Konstantinopolis'te Venedikliler, Haliç boyunda kendi kiliseleri ve antrepolarıyla tüm bir mahalleyi kontrol ederlerken, Ceneviz ve Pisalılar Adriyatik, Akdeniz ve Ege kıyılarında varlık gösteriyorlardı. Bizans'ın uluslararası ticaretinin önemine rağmen siyasi ilişkiler her zaman iyi olmuyor ve yerel tacirler İtalyanların avantajlı ticari koşullara sahip olmalarına içerliyorlardı. Gerginlik 1171 ve bir kere daha 1182'de, I. Manuel ve halefi I. Andronikos (1182-1185) Venedikli tacirlerin kendilerine, mallarına ve gemilerine saldırı emri verince alevlendi. Meydana gelen zarar o kadar büyük oldu ki, cumhuriyet tazminat talebinde bulundu: İmha edilen eşya, gemi ve evlere ilişkin anlaşmazlık 1203 yılında hâlâ çözülmemişti ve muhtemelen aradaki düşmanlığı artırıyordu.

Hıristiyanlar arasındaki dilsel, sosyal ve ekonomik karşılıklı düşmanlığı ibadete ilişkin farklılıklar daha da artırıyordu. Latin itikadında okunan *filioque* "ve Oğul'dan" ibaresi (Bkz. Bö-

lüm 4) yerli Rumlarca 1054 yılına kadar fark edilmemiş olabilirdi ama o tarihten itibaren önemli bir bölücü unsur oldu. Bu arada mayalı ya da mayasız ekmek, ibadet sırasında diz çökmelerin ve oruç tutulacak günlerin sayısı ve derecesi gibi farklılıklar aşikârdı ve herkesçe biliniyordu. Bizanslılar Batılı piskoposlar ve din adamlarının şövalyeler gibi at üzerinde savaşmalarına hayret ediyorlar ve Latinler Ortodoks papazların ve alt düzeydeki ruhbanın evlenmelerini uygunsuz buluyorlardı. Konstantinopolis Patriği ve erkânı için papalığın önceliği ve de Aziz Petros tarafından kurulmuş olmasının tüm kiliseler üzerinde sağladığı daha üstün güç özellikle tehdit ediciydi.

Bir başka ciddi yanlış anlaşılma Bizanslıların İslam halifeleri, öteki Arap liderleri ve Türk emirleriyle diplomatik ilişkileri sürdürme politikasından kaynaklanıyordu. Batılı şövalyeler, imparatorluğun düşmanları ile, diplomatik ilişkiler ve istihbarat ağı temin eden elçi teatisi ile ilgili eski geleneği anlamıyorlardı. Bu sayede Bizanslılar çoğu kez savaşı önleyebiliyorlar, tutsakları değiş tokuş edebiliyorlar ve barışı sürdürebiliyorlardı. Batı'da ise bu, ihanet olarak lanetleniyordu. Bu saldırı, 1180'lerde I. Andronikos'un Salaheddin ve Türklerle ittifak içinde olduğu duyulunca daha sivri bir şekilde yeniden su yüzüne çıktı. Bir Alman keşişi olan, Reichersbergli Magnus, Batılı güçlere düşman ve hain oldukları için Rumları lanetledi. Suçlama bir parça propaganda içermektedir ve düzmece de olabilir. Ancak Latinlerin, Bizans imparatorlarının geleneksel olarak Yakındoğu'nun Müslüman liderleriyle diplomatik ilişkiler içine girmelerine şaşırıyorlar ve açıkça bu davranışlarını anlamıyorlardı.

Bu karşılıklı muğlak duygular, 12. yüzyılda Türklere karşı Batı'nın askerî yardımını talep eden Bizanslılara karşı kuşku ve korku da yaratıyordu. İkinci Haçlı Seferi sırasında, 1147'de, Fransa Kralı VII. Louis ve Alman İmparatoru Conrad başkente geldiler. İmparator Manuel mübalağalı eğlenceler düzenledi ve bu hükümdarların Konstantinopolis'teki en önemli kutsal emanetleri ziyaret etmelerini sağladı. Kralların bu ziyaretinin yansımaları İzlanda sagalarında ve Şarlman'ın Kudüs'e hac

ziyaretinin destanında görülür. Batılı şövalyeler imparatorluğun zenginliği, özellikle kiliseler ve büyük Konstantinopolis metropolünün pazarları karşısında şaşırmışlardı ve Bizanslılar ise Haçlıların açgözlülük etmesinden korkuyorlardı. Frederick Barbarossa'yı, askerlerini Kraliçe Şehir'e sürebilecek parlak ve ihtiraslı bir lider olarak görüyorlardı.

Bu arada Türkler Küçük Asya'nın merkezî platolarındaki egemenliklerini pekiştirmişlerdi. 1176'da Manuel, Myriokephalon'da (Miryakefalon) Kılıç Arslan ile karşı karşıya geldi ve ağır bir yenilgiye uğradı. Bu durum, Türklerin Rum Sultanlığı'nda kalıcı olduklarını teyit ediyor ve piskoposların kaçmasına ve baskı altında kalan Hıristiyanların İslamiyete geçmesine neden oluyordu.

12. yüzyılın son yirmi yılında hem Batılı hem de Bizans güçlerinin birbirlerinden sakınmaları için nedenleri vardı. Üçüncü Haçlı Seferi sırasında, İmparator II. Isaakios Angelos (1185-1195), Haçlıların Akka'da Hıristiyanların kontrolünü yeniden ele geçirdikleri bir sırada Mısırlı Memlüklerle bir ateşkes görüşmesi yaptığı için şiddetle eleştirilmişti. Kudüs'ü tehlikeden uzak tutmak için Papa III. Innocent 1198 yılında Dördüncü Haçlı Seferi'nin çağrısını yaptı. Bir yıl sonra, Konstantinopolis'te kardeşi II. Isaakios'un yerine imparator olan ve onun gözlerine mil çektiren III. Aleksios Angelos (1195-1203) Türklere karşı saldırıya geçebilmek için destek istemek üzere Roma'ya bir elçilik heyeti gönderdi. Papa, Aleksios'un Haçlı Seferi'ne katkıda bulunması gerektiği ve Doğu Kilisesi'nin yeniden Roma'nın otoritesi altına girmesi gerektiği şeklinde cevap verdi. Konstantinopolis Kilisesi'nin bağımsızlığına yönelik bu tehdit Haçlılarla Bizanslılar arasında sonraki tüm görüşmeleri etkiledi.

Geoffrey Villehardouin yönetimindeki Kuzey Avrupalı şövalyeler Dördüncü Haçlı Seferi için yeni bir strateji benimsediler: Müslümanlara Mısır'dan saldırılacaktı. Dolayısıyla birliklerinin Akdeniz üzerinden İskenderiye'ye taşınması için Venedik'ten yardım istediler ve oldukça büyük masraflar karşılığında anlaşmaya da varıldı. Ancak özel olarak tasarlanmış gemilerle yapı-

lacak nakliyenin parasını ödemek üzere Venedik'e çok az sayıda Haçlı geldi. Bunun üzerine Venedikliler, Dalmaçya sahilindeki bir Hıristiyan şehri olan Zara'ya saldırabilmek için planda küçük bir değişiklik yapılmasını istediler. Yola çıkılabilmesi için Haçlıların kabul etmesi gerekiyordu ve Zara'da elde etikleri ganimetle Haçlı Seferi'ni finanse edebileceklerdi. Ancak Zara'da ayrıca, II. İsaakios'un oğlu Prens Aleksios'un Bizans'ta hapisten kaçtığı ve Haçlıların liderleriyle buluşmak üzere oraya geldiğini öğrendiler. Tahtta hak iddia eden ve amcası III. Aleksios'a karşı komplo hazırlayan genç prens, imparatorluk tahtına kendisini oturturlarsa 200 bin gümüş markla destek olmayı teklif etti. Ayrıca, Konstantinopolis Kilisesi'nin papaya tâbi olacağı konusunda da söz verdi. Bir hayli görüşmeden sonra filonun yolunu bir kez daha değiştirmesi, Konstantinopolis'e uğrayıp Aleksios'u tahta çıkardıktan sonra, söz verilen paraları alarak İskenderiye'ye devam etmesi kararlaştırıldı. Bununla birlikte, Doğu Akdeniz'e ulaşma konusundaki gecikmeden hayal kırıklığına uğrayan pek çok şövalye bu noktada sefere katılmaktan vazgeçti.

1203 Baharı'nda filo tam zamanında Zara'dan yelken açtı ve Konstantinopolis'in surları önünde demirledi ve birkaç hafta içerisinde IV. Aleksios Angelos'u tahta çıkardı. Ama bundan sonra Aleksios'un Zara'da varılan anlaşmayı yerine getirmesi gerekiyordu ki bunun çok zor olduğu anlaşıldı. Aleksios'un Haçlılara ödemesi gerektiği zamanın üzerinden neredeyse bir yıl geçtikten sonra bir heyet kendisini uyardı:

> Lordlarımız, sizinle onlar arasında yapılan sözleşmenin hükümlerini yerine getirmek üzere size sık sık başvurdular. Eğer bunu yaparsanız son derece memnun olacaklar; ama eğer yapmazsanız, sizi artık lordları ve dostları olarak görmeyecekler ve alacaklarını elde etmek için ellerinden gelen her şeyi yapacaklar.

Geoffrey Villehardoin devam ediyor: "Yunanlılar, açıkça tehditkâr olan bu mesaj karşısında çok şaşırdılar ve derinden etkilendiler... Salonu kızgın sesler doldurdu." Daha sonra yazmış

olduğu Haçlı Seferi'nin tarihinde, Vlaherna Sarayı'ndan canlı olarak çıktığı için çok sevindiğini belirtecektir. Tehdit bir kere yapıldıktan sonra düşmanca hareket çok daha olası idi ve ödeme de yapılamayacağı için eylem kaçınılmazdı. 1204 Nisanı'nda Haçlılar, Müslümanların elindeki Kudüs için hazırlanmış en gelişmiş kuşatma silahlarıyla Konstantinopolis'e saldırdılar. Dört gün sonra deniz surları üzerinde bir gedik açtılar ve şehre girerek Konstantinopolis'i beş gün boyunca yağmaladılar. Daha sonra Flanders Kontu Baldwin'i imparator ve Venedikli Thomas Morosini'yi patrik seçerek bir Latin İmparatorluğu kurdular. Bizanslılar sürgüne gitmek zorunda kaldı.

Bu gelişmede, Venedik Doçu Enrico Dandolo, belirleyici bir rol oynadı. 1180'lerde Konstantinopolis'te yaşamıştı ve Venedik mülklerine karşı yapılan saldırıda bir gözünü kaybetmişti. Şimdi kuşatıcıların tahmin edilen savaş ganimetini, Zara'da da uygulanmış olan bir Venedik tekniği ile paylaşmalarını öneriyordu. *Partitio terrarum Imperii Romaniae* ("Romanya İmparatorluğu Topraklarının Paylaşılması") [anlaşması], yalnızca şehrin zenginliği ile sınırlı kalarak değil aynı zamanda, Batılıların imparatorluk için kullandıkları terimle, *Romania* topraklarını da içerecek şekilde, 1204 yılında, umulan kazançları haklı kılmak ve gerçekleştirmek üzere uygulandı. Şehrin etkileyici savunma sistemi güvenli görünürken, Dandolo'nun Haliç hakkındaki uzmanca bilgisi sonuç alınan saldırının başarılı olmasında çok kritik bir rol oynadı. Bu işten en fazla kazanan da yine Venedik oldu zira Konstantinopolis'in ele geçirilmesi ona ticaret yaptığı bütün limanları işgal etme hakkını veriyordu. Dördüncü Haçlı Seferi'nin bir sonucu olarak kurulan Venedik ticaret imparatorluğu, altmış yıldan daha az yaşamış olan Konstantinopolis'teki Latin İmparatorluğu'ndan çok daha başarılı ve kalıcıydı.

Bununla birlikte, Bizans'a gelince, 1204 Nisanı'ndaki talan kapanmaz yaralar açtı. Hem Yunan hem de Latin yazarlar çok canlı görgü tanıklıkları sundular: Batı tarafından Geoffrey Villehardouin, Robert de Clari, Pairisli (Almanya'da bir manastır) Gunter; Doğu tarafından ise en büyük ortaçağ Bizans tarihçisi

olan Niketas Khoniates. Her iki taraf da yoğun yağma ve yangınların artırdığı yıkım konusunda anlaşırlar. Gunter şunları yazar:

> Öylesine büyük bir altın ve gümüş zenginliği, öylesine harikulade mücevherler ve giysiler, öylesine değerli ticaret eşyasının bolluğu, öylesine cömertçe verilen yiyecek maddeleri, öylesine olağanüstü ve her türden eşya ile dolu evler... bir anda [Haçlıları] yoksul ve yabancı insanlardan çok zengin vatandaşlara dönüştürdü.

Niketas feryat eder:

> Konstantinos'un güzel şehri, bütün ülkelerin ortak neşesi ve gururu, Batı'nın dağınık milletleri tarafından, Tanrı'ya adananlar da dahil olmak üzere kamusal ve kişisel bütün zenginliklerden boşaltıldı, yağmalandı, karartıldı ve yangınlarla harap edildi... kutsal ikonaların yerlere atılması ve azizlerin kutsal emanetlerinin etrafa fırlatılması... değerli ayin kadehlerinin ve tepsilerinin ganimet olarak ele geçirilmesi... erkeklerin bağrışları, kadınların çığlıkları, esir almalar... ve bedenlerin ırzına geçilmesi.

Beş gün sonunda Khoniates ve ailesi, bu Yunanlılar sanki kendi payına düşen ganimetlermiş gibi davranan bir şarap taciri Venedikli dostun, sayesinde yıkımdan kurtulabildiler.

Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgalinin, pek çok kutsal emanetin, antikanın ve hazinenin Batı'ya taşınmasının ötesinde, pek çok kalıcı etkileri oldu. Örneğin 1207 yılında Heinrich von Ülmen, Gerçek Haç'ın yaklaşık 963'te altın ve mineden yapılmış harikulade bir mahfazasını yerel piskoposa takdim etti. Şimdi onun Limburg Katedrali'nin hazine dairesindeki varlığı, ortaçağın en büyük Hıristiyan şehrinin yağmalanışını hatırlatır. Hipodrom'u koruyan dört antik bronz at ve 5. yüzyıldan esinlenilmiş müsabıklar San Marco'nun fasadını süslesin diye şimdi replikalarının görülebileceği (resim 30) Venedik'e götürüldü. Haçlılar, Aziz Polyeuktos Kilisesi'nin 6. yüzyıldan kalma oymalarını, heykelleri, ikonaları, ipeklileri, elyazmaları-

nı ve çok değerli ayin malzemelerini, Haçlılar arasında bölüşülen muazzam ganimetin parçaları olarak götürdüler.

Bu şekilde Dördüncü Haçlı Seferi'nin liderleri, birincinin ideallerini altüst ettiler. Papa II. Urban'ın Clermont'taki vaazının ilham verdiği Hıristiyan hac ve macera ruhu, Konstantinopolis'in Latinlerce işgaliyle darmadağın oldu. Her ne kadar bu, Haçlı Seferlerine bir son vermediyse de, İslam'a karşı Hıristiyan birliğini yeniden yaratmak için yapılan hür türlü girişimin üzerinde karanlık bir gölge olarak kaldı.

25

Trabzon, Arta, İznik ve Selanik Kaleleri

> Yüksekliği azametli ve havanın engelini aşıyor, bir şekilde asumana ulaşmaya bile çalışıyor... kalenin şekli, yani narin bir bal peteğinin şekli; bir altıgen o en güzel şeklini yıldızlara ve gökkubbenin güzelliklerine doğru yükseltiyor. Tanrı bize güçlülüğün kalesini verdi... kaleli bir güzellik istihkâmı, tarif olunmaz bir sevincin kalesi.
>
> Ioannes Geometres, kule üzerine şiir, 989 sonrası

12 Nisan 1204 tarihine gelindiğinde Hıristiyanlık alemindeki en büyük şehir, için için yanan harabelerle doluydu; sarayları ve önde gelen ailelerinin büyük evleri yağmalanmış, duvarlara asılan kumaşları ve görkemli gardıropları tutuşturulmuş, çatıları alevler tarafından yutulmuştu. Kütüphanelerin bütünü, içindeki arşiv ve belgelerle birlikte, eğer henüz yakılmamışsa, yağmur altında bırakılmış haşerelere ve kemiricilere yiyecek olmaya terk edilmişti. Aletlerden mutfak eşyasına, ikona köşebentlerinden dua kitaplarına, yüzlerce yılda biriktirilmiş olan günlük hayatın açıklayıcı pek çok küçük nesnesi kırıp parçalanmıştı. Fatihlerin alıp götürdüğü ganimetin bir kısmı şimdi Batı hazinelerinde varlığını sürdürüyor; ama pek çok zarif Bizans nesnesi 1204 yılında kayboldu. Ne kadar, bilmiyo-

ruz ve daha sonra başka düşmanlar tarafından daha da fazlasının yok edileceği şimdi konu dışıdır ama yıkım hemen oracıkta meydana geldi.

1204 Nisanı'ndaki o günler, dünyanın her tarafındaki bilim insanları Konstantinopolis'in yağmalanışının 800. yıldönümünü hatırladıkları için, son zamanlarda yoğun bir yeniden araştırmaya konu olmuştur. Papa II. Jean Paul olay için özür dilemiş ve bu, modern tarihçilerin Bizans'a ilişkin tutumlarının envanterini çıkarmak için uygun bir fırsat yaratmıştır. Ortaçağda, Batı'da Bizans'ın aşikâr olan varlığına rağmen, imparatorluğun İslamiyetin Balkanlar'da yayılmasını kontrol eden ve Batılı krallıkların arkasında Avrupa nosyonunu geliştirdikleri bir kalkan görevi yapmış olduğu konusunda hâlâ yaygın bir bilgisizlik söz konusudur. Bu durum Dördüncü Haçlı Seferi hakkında Batı'da yapılan tartışmaları hâlâ etkilemektedir. Bu tartışmalar hâlâ Bizans'ı, bin yıldan biraz fazla bir sürede bir dizi imparatorlar ve savaşlardan ibaret gri, ölü bir bölge gibi gören basmakalıp yargılara dayanmaktadır. Bizantinistler, imparatorluğun iç dinamiğini gün ışığına çıkarmayı başaramayan karmaşık tarihler yazmış olmakla suçlanabilirler. Buna karşılık Batı ortaçağının uzman tarihçileri bu donuk resme takılıp kalmaktadırlar. Aydınlanma'nın imparatorluk hakkındaki, kendine özgü, daha fazla incelemeye değmeyecek, can çekişmekte olan bir devlet şeklindeki ilk görüşüne saplanıp kalmak çok kolaydır.

Bu basmakalıp önyargının bir kaynağı, her ne kadar bunu belgelemek çok zor ise de, Bizans başkentinin 1204 yılında ele geçirilip yıkılmasının bizzat kendisidir. Kısmen de olsa, imparatorluk bu saldırıyı kendi üstüne çekmiştir. İmparator IV. Aleksios ve onun danışmanları, tam teçhizatlı bir kuşatma ordusunun kapılarının önünde kamp halinde bulunmasına izin vererek, ve ne söz verilen parayı Haçlılara ödeyerek ve de onlara hücum edip yok ederek, olağanüstü aptal ve kendini beğenmişçe davranmışlardır. Doçun deniz surları hakkındaki ayrıntılı bilgisi başarılı saldırıya katkıda bulunmuştu ama Venedikliler, diplomasi becerisi ile ticaret ve gücün yırtıcı birleşimini Bizanslılardan öğrenmişlerdi. Venedik, rakibi olduğu kadar kıs-

men imparatorluğun bir ürünüydü. Şehrin ele geçirilmesinden sonra, Haçlılar imparatorluğu bölüştüklerinde en büyük parçayı Venedik talep etti. Papa III. Innocent, şimdi artık Roma Kilisesi'nin otoritesine terk edilen toprakları işgal etmek üzere Batılı din adamları yolladı ve Ortodoks piskopos ve keşişleri sürgüne zorladı.

Ama şimdi Hıristiyan Batı, Hıristiyanlık âlemindeki en güzel şehrin cahilce katledilip yıkımını kendi kendisine açıklamak zorundadır. Müslüman kâfirle savaşmaya kendini adamış birlikler nasıl oluyordu da en büyük Hıristiyan metropolünün kiliselerine tecavüzde bulunuyor ve ikonalarını yakıyordu? Yalnızca Bizans bunu hak ettiği için! Bizans imparatorluğu ihanet eden, ölmeye mahküm, efemine, bir şekilde tiksindirici ve Roma'ya karşı itaatsiz bir şey olarak görülmek zorundaydı. Dördüncü Haçlı Seferi'nin sonuçları ayrıca Papa Innocent ve haleflerine ve de Haçlı Seferlerinde yer almış olan Batılı hükümdarlara ve keşişlere, Yunanlıların esas itibarıyla hilekâr ve hain olduklarını da teyit etti. Zayıflıklarını gözden kaçırmak için sürekli diplomasiye başvuruyorlardı ve savaşmak zorunda kalınca da korkaklık ediyorlardı. Bizans imparatorluk sistemi de ayrıca, bir asinin imparator olmasına ve başarısız hükümdarın halledilip gözlerinin kör edilmesine izin verdiği için istikrarsız sayılıyordu. Bu durum, hükümdarların otoritelerini güçlendirmeye çalıştıkları Avrupa'nın yeni yeni doğmakta olan monarşilerine zayıflık olarak görünüyordu. Onun eskimiş siyasal sistemini lanetlemek, Bizans'tan daha iyi bir yere layık olan onun kutsal emanetleri, altın ve gümüş nesnelerini, ikonalarını ve ipeklilerini övmekle el ele gidiyordu. Bu şekilde Haçlılar kendi yağma ve talanlarını haklılaştırdılar. Sanki varolmayı hak etmeyen bir kültürü nitelermiş gibi, "Bizans" teriminin olumsuz stereotipi, 1204 yılındaki talanın kötü kaderine kadar geri gider.

Yıkım o kadar büyüktü ki Bizans bir daha hiç kendine gelemeyebilirdi. Kalbe yönelik böyle bir darbeyle yarım yüzyıl kadar tamamen işgal altında kalan başka pek çok devlet buna dayanamazdı. Bizans aslında, değişik merkezlerde yeni yeni bi-

çimler altında yeniden ortaya çıktı. Uygarlığının iç diriliği sayesinde imparatorluk bir 250 yıl daha yaşayacaktı.

Bu kitabı yazarken keşfettiğim en şaşırtıcı şeylerden birisi budur. Konstantinopolis'in kendisinin, binaları ve ticaretiyle müthiş ve olağanüstü bir şehir olarak merkezi bir rol oynayacağını kesinlikle bekliyordum. Beklemediğim şey, yönetiminden dinine, askerliğinden entelektüel becerilerine Bizans uygarlığının daha geniş yönlerinin zorlayıcı yaratıcılığı ve yeniliğine ne kadar sık rastlayacağım idi. Denizde kullanılan gizli patlayıcı bir silahı geliştirecek ve sırrı yüzyıllarca saklayabilecek bir yeteneği vardı. İkonalar, kimlik ve dinsel inancın rolü üzerine son derece bölücü bir tartışmayı yaratabiliyor ve buna dayanabiliyordu. Latin Hıristiyanlığı ve Müslüman Doğu, Kutsal Kitabın, onun kutsal dilleri olan Latince ve Arapça'da muhafaza edilmesi konusunda ısrarcı olurlarken, Bizans, Slavları Hıristiyanlaştırmayı kolaylaştırmak için, Yunanca İncil'i kendi âlimlerinin icat ettiği bir dile tercüme etme cüretini gösterebiliyordu. Yedi yüzyıldan fazla bir süre boyunca, istikrarlı bir parayı basacak ve bu istikrarı koruyacak disipline sahipti. Roma yönetimini devam ettirirken, imparatorluk iktidar biçimlerini geliştirecek yaratıcılığa sahipti. Pek çok kere, Roma, pagan, Hıristiyan ve Yunan mirasları ona yok olmak yerine zor durumlardan kurtulma kapasitesini sağlıyor ve geriye yalnızca onun başarılarının izi kalıyordu. Genellikle kabul gören stereotipi reddeden Bizans, kendisine tutkuyla inanan, bu canlı, yaratıcı toplumdu.

Metropolünün büyüklüğü, başında bulunduğu uygarlığın muazzam kaynakları sayesinde sürdürülüyordu şeklindeki iddianın sınanması, Bizans'ın kafasının kesildiği ve hinterlandının yabancı güçler tarafından zapt ve istilaya karşı koyduğu anda ortaya çıktı. Batılılar onun merkezinde bir Latin imparatorluğu kurduğunda ve onun sarayını 57 yıl süreyle işgal ettiğinde, yani 1204'ten sonra neler olduğu, Bizans toplumunun geri kalan kısmının asli unsurlarını gözler önüne serer.

Doğu sınırındaki Trabzon'da, iki Komnenos kardeş bir şehir-devletini çok aşan ve 1204'ten 1461'e kadar kendi kendisini yöneten bir imparatorluk kurdular. Batının en uzak ye-

rinde, Batı Yunanistan'da, 2 bin kilometre uzaklıktaki Epiros (Epir), Arta ve Selanik'e dayanan bir başka Bizans gücünün merkezi oldu ve kendisinin Bizans'ın gerçek varisi olduğunu ilan etti. Ve Konstantinopolis'in surlarına daha yakın bir yerde, Marmara Denizi'nin öteki ucunda Nikaia'da (İznik), Konstantinopolis'ten gelen mültecilerin oluşturduğu bir başka imparatorluk muazzam bir yeniden uyanış yaşadı. 1669 yılında Türkler tarafından fethedilinceye kadar Girit'te olduğu gibi, kalıcı bir şekilde Venedik yönetimi altına giren yerler bile, Yunan dili ve din sayesinde silinmez bir şekilde içine yerleşmiş olan Bizans karakterini hiçbir zaman kaybetmedi ve bu yeni fresklerde, ikonalarda, tarihlerde ve şiirlerde kendisini ortaya koydu. Konstantinopolis'in kaybına karşı farklı tepkilerin gücü ve mekânı, tümüyle Bizans'ın eğitimsel, yönetimsel, kültürel ve askerî kapasitelerinin derinliğini ve bunların meydan okuyanlara karşı koyabilme yeteneğini teyit etti. Monolitik, bürokratik, takatsiz, baştan çıkmış, lüzumundan fazla karmaşık ve etkisiz imparatorluk stereotipinin tamamen geçersiz olduğu görülüyor.

12. yüzyılın son yirmi yılında, yönetici merkez Konstantinopolis ile artan çelişkileri yansıtan eyalet isyanları çoktan başlamıştı. Andronikos Komnenos'un 1182'de tahtı zorla ele geçirişi ve yeğeni genç imparator II. Aleksios'un öldürülmesi Balkan ayaklanmalarının işareti gibi görünmektedir. Sırbistan'da Stefanos Nemanya 1371 tarihine kadar hükümran olacak bağımsız bir hanedan kurarak iktidarını yaygınlaştırmıştı; Bulgaristan'da ise iki kardeş, Asen ve Piyotr Bizans'tan koparak yeni başkentlerini Tırnovo'ya taşıdılar. Atina Metropoliti Mihail Khoniates'in (1180-1205) şikâyetinde, Konstantinopolis'e ağır vergiler ödeyen ve karşılığında hiçbir şey alamayan uzaktaki bölgelerin hayal kırıklığını sezmek mümkündür:

> Neyiniz noksan? Ne Makedonya, Trakya ve Tesalya'nın bizim tarafımızdan ekilen buğday yetiştiren ovaları; ne Euboea, Ptelion, Sakız ve Rodos'un bizim tarafımızdan sıkılan şarabı; ne Thebai ve Korinthli parmakların dokuduğu zarif giysiler, ne

de pek çok nehir gibi bir tek denize, Kraliçe Şehre akan bütün zenginliklerimiz.

Bu soğukluk 1185 yılında isyan eden ve İngiliz I. Richard'ın ("Aslan Yürekli") eline Üçüncü Haçlı Seferi sırasında adayı işgal etmek için koz veren Kıbrıs'ta yansımasını buldu. (Aslan Yürekli daha sonra adayı Kudüs'ün eski kralı Guy de Lusignan'a sattı.) Benzer şekilde Bizans'ın içinde de kendi şehirlerini kontrol eden bağımsız liderler ortaya çıktı: Küçük Asya'nın batısında Philadelphia'da (Alaşehir) Theodoros Mankaphas kendi sikkesini bastırdı. Yunanistan'da Leon Sgouros Acrocorinth kalesini kendisine merkez yaptı ve adı bilinmeyen bir yönetici Pelepones'in güney kıyısındaki Methone'nin kontrolünü ele geçirdi. Bu yerel liderler (*arkhon*), Konstantinopolis'ten merkezi yönetimi engelliyorlar ve imparatorluk benzeri bir otorite iddiası taşıyorlardı.

1204 olayları imparatorluk otoritesinin parçalanmasını pekiştirdi: Komnenos kardeşler Trabzon'da, Mihail Komnenos Dukas Arta'da ve Theodoros Laskaris Nikaia'da Bizans'ın bölgesel bölünmüşlüğünü güçlendirdiler. Bu arada III. Aleksios Angelos, kendisini sürgündeki imparator olarak görüyordu. Leon Sgouros'la ittifak yaptı; Küçük Asya'da Laskaris'e karşı seferlere çıktı ve tutuklu bulunduğu Nikaia'da (İznik) 1211-1212'de öldü. Nisan 1204 yağmasına katılan kimi Haçlılar ganimetleriyle birlikte evlerine döndüler ama diğerleri *Partitio terrarum Imperii Romaniae*'ye göre dağıtılan topraklarda hak iddia etmeye başladılar. Batılı şövalyeler yerel *arkhon*'larla kendileri adına toprak fethetmek için birbirleriyle itip kakışırken, imparatorluğun bütün eyaletleri siyasal karışıklıktan etkilendi. Montferratlı Boniface, Latin İmparatoru Baldwin'in kendisine tahsis etmiş olduğu Selanik'e karşı Konstantinopolis'ten bir Haçlı Seferi düzenledi; de la Roche ailesinin üyeleri Thebes ve Atina'ya ve tarihçinin yeğeni Geoffrey Villehardouin ile Champlitteli William Pelepones'teki Akhaia'da kendi prensliklerini kurmak için güneye yöneldiler. Bunların tümü, eski imparator III. Aleksios'un ve öteki hoşnutsuz Bizans liderleriyle Bulgarların

örgütlediği direnişle karşılaştı. Bu arada Venedikliler, zapt etmek için gerekli deniz gücüne sahip olmayan Boniface'den satın aldıkları Girit adasını da arasına kattıkları Ege'deki çok sayıda liman üzerinde kontrollerini kurdular. Bu denizcilik merkezleri 17. yüzyıla kadar onların Doğu Akdeniz'deki ticari imparatorluklarının çekirdeğini oluşturdu.

İmparatorluk otoritesinin parçalanmasının yerel olarak olumlu sonuçları da olabilirdi; zira hükümdarlık iddialarını desteklemek için Bizans imparatorluk iktidarı üzerinde hak iddia edenler yöneticilere, hatiplere, öğretmenlere, sanatçılara ve generallere ihtiyaç gösteren hükümetler kurdular. Her merkezdeki eğitim sistemi ve ileri derecede eğitimli ruhban hiyerarşisi sayesinde bu yeni hükümetler uygun kişileri istihdam ettiler. Trabzon, Arta ve Nikaia hükümdarlarının tümü de binalara, hukuka, tarım ve ticarete yatırım yaparak gelişmeyi teşvik ettiler; yeni kilise ve manastırlarda sanatın koruyucusu oldular. Bizans'ı temsil etme konusundaki rekabet içinde bulunan yeni merkezler, bölgesel becerilerin zenginliğine güvendiler ve kendi tarihçileri ve entelektüellerinin mükemmel bir şekilde ifade ettiği yerel propagandadan, kendi din adamlarının yazdıkları vaazlardan ve yerli işçilerin inşa edip süsledikleri emperyal tarzda binalardan yararlanarak bu rekabeti yürüttüler.

Sayıca mebzul olan ardıl devletler 1204'ün bir başka sonucuna da katlanmak zorundaydılar: Papa III. Innocent ve haleflerinin büyük bir hevesle yakaladığı, IV. Aleksios Angelos'la Zara'da uzlaşıldığı üzere, Doğu Kilisesi'ni kendi kontrolü altına sokma fırsatı. Bizans'taki Haçlıların kontrolü altındaki bütün belli başlı piskoposluklara Latin piskoposlar atandı Dominiken, Fransisken ve Sistersiyen frerler (herhangi bir Katolik tarikata mensup din adamları), Rum Ortodoksluğunun Latin Hıristiyanlığına dönüşüm merkezleri haline gelen manastırlara el koymak üzere gönderildi. Böylelikle Bizans, Yunanlılara teolojilerinin yanlışlarını göstermekte kararlı olan bir dinsel güç tarafından ikinci kez istila edildi. Ancak manevi alandaki bu istila girişimi büyük ölçüde başarısız oldu. İmparatorluğun sakinleri, kendi piskoposları sürgünlere gönderildiğinde bile ruhba-

nına sadık kaldı. Bizans, bir daha hiçbir zaman Konstantinopolis'in yöneticilerince geri alınmayacak olan ücra bölgelerde bile kültürel mirasında direndi ve onu korudu.

Mesela Kıbrıs'ta adanın geç ortaçağ ve erken modern tarihine yabancı işgalciler –Haçlılar, Frenkler, Venedikliler, Osmanlılar– damga vurmuş olsa da freskli, mozaikli ve ikonlu Ortodoks kiliseleri adanın baskın unsurları olarak kalmıştır. Heybetli gotik Famagousta katedrali, Bellapais manastırı ve St Hilarion, Kyrenia ve Saranda Kolonnes kalelerinin yanı sıra Bizans gelenekleri uyarlanmış ve geliştirilmiştir. Benzer bir şekilde, Yunanistan'ın merkezinde ve güneyinde kemerli pencereler, Daphni ve Andravida'daki Batılı rahipler tarafından yeniden inşa edilen Gotik kilise ve manastırları süsler (resim 34); Karytania ve Mistras'taki Batı tarzı kaleler ve Yunanistan'ın merkezine yayılmış halde bulunan Frenk tarzı kuleler Batılı inşa tekniklerini yansıtır. Atina akropolü, Shakespeare'in *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'nda Theseus dükünün pastoral evi olarak yüceltilen sarayı kuşatarak, sağlamlaştırılmış bir kaleye dönüştürülmüştür. Ancak, yine de Yunan kalmıştır, Latin değil.

Bu, Yunanlılar ve Latinler, Bizanslılar ve Haçlılar'dan oluşan karma toplum *Morea Günlükleri*'nde *(chronicle of the morea)* –Peleponnese'in fethini anlatan 14. yüzyılda yazılmış epik şiirde– kusursuz bir biçimde tasvir edilmiştir. "Morea" adı her yerde ve her mevsim yapılan ipek üretiminin temel bileşenlerinden olan dut ağacı, *morea* ve ya *morus*, tarımını yansıtıyor olabilir. *Günlük (chronicle)*, bu çok dilli *(polyglot)* nüfusu yansıtacak bir biçimde eski Fransızca, Aragonca, İtalyanca ve *demotic* Yunanca dillerinde günümüze kalmıştır. Farklı milletler arası evlilikler, Kudüs krallığının hukuk kitabında örneklendiği gibi hakları ve statüleri Assizes of Romania tarafından düzenlenen *gasmoules*leri –yarı Yunan yarı Latinler– yaratmıştır. İşgalciler Batı tipi feodal kuralları dayatmış olsa da bölgelerin Bizans karakteri, günümüze kalan yapılarda, özellikle freskler ve ikonlarla geleneksel tarzda dekore edilmiş köy kiliselerinde açıkça görülmektedir. Yeni taşra merkezlerinin değişime verdikleri destek, saf dinselliğin arkasındaki Bizans geleneklerinin vü-

cut bulmuş hali olan Ortodoks kilisesine gösterilen yerel sadakatle ışıldıyordu.

Trabzon

Yeni merkezlerden, Karadeniz'in güneybatı köşesindeki Trabzon, özellikle dikkat çekicidir çünkü 1204'ten 1461'e kadar, 250 yıldan fazla devam eden, gelişen bağımsız bir imparatorluğun merkezi olmuştur. 11. yüzyıldaki Selçuklu akınları sırasında, yerel bir tanınmış kişi, Theodoros Gabras, orasını Konstantinopolis'ten elden geldiğince bağımsız yapabilmek için pazarlık ve mücadele etmiştir. 1204 yılında İmparator I. Andronikos'un (1182-1185) iki torunu, Gürcistan Kraliçesi Thamar'ın yardımıyla buranın kontrolünü ele geçirmişlerdi. Ulusal kaynaklarına olduğu kadar özerklik geleneğine de güvenerek David ve Aleksios Komnenos Trabzon'u yeni başkent yaptılar. Kısmen, Uzakdoğu'dan gelen kara yolunun batı ucunu kontrol ettiği ve böylelikle ticaretten alınan vergilerle gelirini artırdığı için Karadeniz ticaretinin uluslararası merkezi haline geldi. Trabzon ayrıca, güney için doğal bir savunma hattı teşkil den Karadeniz Dağları'ndaki gümüş madenlerinden de hatırı sayılır zenginlik elde etti.

Rose Macaulay'ın *Trabzon'un Kaleleri* adlı romanının aynı şeyi tekrarlayan adı, denizin üzerinde yükselen muazzam kalesi ve birisi şehrin koruyucu azizi Eugenios'a adanmış harikulade kiliseleri ve manastırları ile bu pitoresk Karadeniz limanının romantik görüntülerine dayanır. İmparatorlar, saraylarını Karadeniz'e karşı harikulade bir görüntü sağlayan kalede kurmuşlar ve kuleler, 13. ve 14. yüzyıllarda imparatorlarca büyük ölçüde yeniden inşa ettirilmiştir. Bizans'ın hükümdarlarının halefleri oldukları şeklindeki siyasi iddialarını desteklemek için, Büyük Komnenoslar unvanını aldılar ve manastırların yanı sıra kiliseler inşa ettirme konusundaki aynı iyiliksever gelenekleri sürdürdüler. 13. yüzyılın ortalarında I. Manuel, daha sonra büyük ölçüde yeniden inşa edilecek olan ve halen olağanüstü freskleri ve oyma dış dekorasyonlara sahip olan Aya Sof-

ya manastırını kurdu. Hem yönetim hem de uluslararası ticaret alanının her ikisinde de Trabzon imparatorluğunun kurumları Konstantinopolis'in modelini yakından izlemişti. Ceneviz ve Venedikli tacirlere ayrıcalıklar tanınmış ve limana yakın bir yerde bir mahalle tahsis edilmişti ki burası ayrıca çok sayıdaki Kafkas ve Rus tacirler tarafından da kullanılıyordu.

Trabzon her zaman harikulade güzellikte bir yer olarak değerlendirilmiştir. 11. yüzyılda oralı âlim Ioannes Ksiphilinos (daha sonra Konstantinopolis Patriği olmuştur) Eugenios'un şahadetini anlatan bir şey yazdı ve onun, aralarında birkaç İskit (Varangian) askerin iyileştirilmesi de dahil, mucizelerini kaydetti. Daha sonra yerel kilise hizmetlisi, Ioannes Lukites, çok ilginç yeni ayrıntılarla bu mucizeleri yeniden kaleme aldı ve azizi, "bütün Doğu"nun ve altın Trabzon'un büyük cazibesi ve parlak ismi' şeklinde tanımladı. Ancak Trabzon'un en önemli tanımları iki ünlü konuşmada yer alır: 1400'lerde bu şehirde doğan ve daha sonra Katolik Kilisesi'nin bir kardinali olan Ioannes Bessarion; ve babasının doğduğu yere saygılarını sunmak üzere 15. yüzyılın ortalarında şehri ziyaret eden din adamı Ioannes Eugenikos. Bunlar yerleşik bir janra (*ekphrasis*) uygun olarak yazılan ve pek çok kabul edilmiş unsuru içeren ama şehrin hayatı hakkında çok şey açıklayan dinleyicileri etkileyici övgü konuşmalarıdır. Bessarion şehri, güçlü istihkâmları ve güzel bir sarayı olan "dünyanın pazaryeri" olarak överken; Eugenikos özellikle çok güzel olan konumundan ve verimli tarımından söz etmektedir. İkisi birlikte haklı olarak ünlü bir şehrin zengin ve farklı resmini çizmektedirler.

Sınırboyundaki konumu nedeniyle Trabzon, İslam Halifeliği'nden ve daha doğudaki diyarlardan gelen eşyalara olduğu kadar fikirlere de bir kanal görevi yaptı. 1290'larda Yunanlı bir keşiş olan Gregorios Khioniades, ünlü âlim Şems Buhari'den Arap astronomisi hakkında daha fazla bilgi edinmek için Trabzon üzerinden Moğol İlhanlıların başkenti olan Tebriz'e gitti. Orada uzun süre kalışı, Bizans'ın yabancı bir kültürün daha ileri olan ilmini nadir olarak kabul edişinin bir örneği olmak üzere astronomi ve usturlab üzerine başlıca Arapça me-

tinleri çevirmesiyle sonuçlandı. Döndükten sonra Khioniades Konstantinopolis'te, bilimsel ve tıbbi yazılardan oluşan hatrı sayılır kütüphanesini kullanarak hem astronomi hem de tıp ilmi okutmak üzere öğretmen tayin edildi. Onun Yunanca'ya yaptığı çevirilerin önemi çok daha sonra, bunları gezegenlerle ilgili modellerinde kullanan Copernicus tarafından fark edildi. 1305 yılında Tebriz'e piskopos olarak yeniden gönderildi ve İlhanlıların Hıristiyan cemaatine beş yıl kadar hizmet etti ve daha sonra 1320 yılında öldüğü tarihe kadar Trabzon'da bir manastıra çekildi.

Türk, Moğol ve Gürcü hükümdarlarla yapılan, akıllı diplomasi ve evlilik ittifaklarıyla Büyük Komnenoslar 1461 yılına, başkentlerinin sonunda Osmanlıların eline geçtiği tarihe kadar Bizans yönetimini sürdürdüler. Anthony Bryer'ın şümullü çalışması sayesinde, "küçük güzeldir"in imparatorluk bağlamında mükemmel bir örneğini yarattıklarını görebiliyoruz. Zamanla Trebizond, Trabzon oldu ama onun Bizans niteliklerinin pek çoğu, özellikle Karadeniz Dağları'ndaki manastırları, örneğin 20. yüzyıl başlarına kadar varlığını sürdüren Sümela (*Soumela*), yaşamaya devam etti. Tecrit olmuş cemaatler Pontus Yunancası'nın bir lehçesini korudular ve tek telli liri (çenk) çalma sanatını sürdürdüler. Bugün Trabzon Karadeniz'in tepesine tünemiş çok etkileyici bir şehir olarak varlığını sürdürmektedir ve zenginliğinin bir kısmını, İngiltere, Birmingham'daki Cadbury's'e meyveli ve fındıklı çikolata yapılmak üzere sattığı fındıkların gelirinden sağlamaktadır.

Epiros

1205 yılında Mihail Komnenos Dukas tarafından, Yunanistan'ın batı ucunda Adriyatik kıyısını kucaklayan Epiros'ta bir başka rakip imparatorluk kuruldu. Mihail, Bizans imparatorları II. İsaakios Angelos ve III. Aleksios'un kuzeniydi ama o çok daha itibarlı klanlara ait olma hakkını ve Komnenos ve Dukas adlarını babası Ioannes'ten aldı. Kısa bir sure Montferratlı Boniface'nin Latin birliklerinde hizmet ettikten son-

ra Mihail batı Yunanistan'daki Arta'ya (Narda) kaçtı ve burada Haçlılara karşı yerel direnişi örgütledi. On yıl içinde Korinth Körfezi'nden kuzeyde Arnavutluk sınırına kadar kıyı şeridini olduğu kadar Kerkyra'yı (Korfu) ve merkezî Tesalya'daki Larissa gibi uzak yerleri kontrol etmeyi başardı. Esas itibarıyla başkenti Arta'ya dayanan bu küçük devlet Yunanistan'ın geri kalan kısmından Pindos (Pindo) Dağları ile tecrit edilmişti. Yönü esas itibarıyla batıya dönüktü ve zengin tarımsal üretiminin yerli ve yabancı tacirler eliyle pazarlanmasını teşvik ediyordu. Mihail'in gayrimeşru oğlu II. Mihail Komnenos Dukas 1249 yılında *despotes* (despot, lord) unvanını benimsedi ve daha sonra tarihçiler onun devletini nitelemek için Epir Despotluğu terimini kullandılar.

1215'te Theodoros Komnenos Dukas üvey kardeşi I. Mihail'in yerine geçti. Ohrid'i yeniden kazandı ve Latin imparatoru Curtneyli Peter'i ele geçirdi. 1224 yılına gelindiğinde Selanik'in kontrolünü elde etmiş ve Konstantinopolis'ten yalnızca birkaç günlük yürüyüş mesafesinde olan Hadrianopolis'i (modern Edirne) zapt etmek üzere yola çıkmıştı. En kıdemli metropolit Ochridalı Demetrios Khomatenos tarafından 1225-7'de Selanik katedralinde taç giydirilerek imparator (*basileus*) ilan edildiğinde miras yoluyla Bizans'ın harmanisini elde etme iddiasını güçlendirmişti. Yaklaşık yirmi yıl süreyle Theodoros, Epir Despotluğu'nu olduğu kadar Bizans'ın ikinci büyük şehrini de yönetti. Kendisini II. Mihail Komnenos Dukas izledi ve Despotluğun bağımsızlığını pekiştirdi. Despotlar, Arta'daki başkentlerinde 1318 yılına kadar hükümran oldular ve topraklarını zarif abidelerle süslediler.

Bu rakip devletler için egemen bir konum kazanmak zordu: çaplarının küçük olması demek, hatta düşmanlarıyla bile ittifaklar kurmaları gerekiyor demekti. Yunanistan'da bu Haçlı liderleri ve ayak basacak sağlam bir yer bulmaya aç Batılı güçlerle uğraşmayı gerektiriyordu. Sonuç olarak 1204'ten sonra Batı Bizans'ın tarihi sürekli rekabet, güçlerin sürekli yeniden mevzilenmesi, meydan muharebeleri ve bölünmeyi güçlendiren kendini yok etmeye yönelik cinayetlerin tarihi oldu. Napoli ve Si-

cilya Kralı (1265-1285) Anjoulu Charles gibi hırslı Batılı hükümdarlar ya da Tocco ve Acciajuoli gibi İtalyan aileleri ve Katalan ve Aragon Bölükleri gibi paralı askerler, Haçlı krallıkların ve Bizans'ın halefi devletlerin gerek müttefikleri gerekse rakipleri olarak bu siyasal kargaşaya katılıyorlardı.

Her şeye rağmen, Epir despotları, Arta'da, hükümeti ve yönetimiyle Bizans modeline dayalı bir başkent yarattılar. Emperyal hâmiliklerini manastırlar ve kiliseler kurmak, sanatçı ve âlimleri çekmek için kullandılar. Onların teşvikiyle, Ioannes Apokaukos ve Demetrios Khomatenos gibi başpiskoposlar kendi mahkemelerinde Bizans hukukunu uyguladılar ve Konstantinopolis'e özgü uygulamaları kilise yönetimlerine de uyarladılar. Yedinci bölümde işaret etmiş olduğum gibi, bunların hukuki kararlarına ilişkin kayıtlar olağanüstü ilginç okuma malzemesi sağlıyor ve tatminkâr olmayan düzenlemeleri ıslah etmek için insancıl bir endişeyi ortaya koyuyor. II. Mihail Arta'da Bakire'ye ithaf edilmiş (şimdi *Kato Panagia*, Aşağı Kilise, olarak bilinen) büyük bir kilise inşa ettirirken karısı Theodora bir manastır yaptırdı ve yaklaşık 1270 yılında eklettiği dış dehlize (narteks) gömüldü. Kendisi bir azize olarak tanınır ve *Hayat*'ı sofuca faaliyetlerini anlatır. Oğlu Nikephoros da aynı şekilde sanatların koruyucusu idi. 1290 civarında despotluktaki en olağanüstü Bizans abidesini inşa ettirdi: *Panagia Paregoretissa* Kilisesi (Teselli eden Kutsal Bakire..., resim 35, 36). Bu yüksek beş kubbeli bina, üç kat üzerine kurulmuştur; üç sıra sütunun desteklediği merkez kubbede Mesih Pantokrator'un mozaiği yer almaktadır. Mermer kaplamalar galeri düzeyine kadar yükselir. Rölyef oymaların bir kısmı Batılı Romanesk, tarzı yansıtırken, iç kısmın etkisi hiç kuşkusuz Bizans tarzını yansıtır.

Nikaia (İznik)

Nikaia'da kurulan imparatorluk farklıydı. Burası her anlamda, kısa bir tekne seyahati ve bir günlük yürüyüş kadar Konstantinopolis'e yakın kaldı. Nikaia iyi tahkim edilmiş, iki Ekümenik konsilin toplandığı ve bir başkent için gerek-

li her türlü abidenin bulunduğu, prestijli bir tarihe sahip ünlü ve eski bir yerdi. Başlangıçtan itibaren buranın hayatı başkentten gelen ve imparatorluk iddiaları taşıyan sürgünlerin tahakkümü altında kalmıştı. Theodoros Laskaris, III. Aleksios Angelos'un kızlarından birisi olan Anna ile evlenmiş ve imparatorluk yönetim sisteminin kurtarılabilecek nesi varsa kurtarıp Konstantinopolis'ten Nikaia'ya taşımıştı. Patrik Ioannes Kamateros Nikaia'ya taşınmayı reddedince Theodoros aynı derecede liyakatli ve uygun bir başka din adamını, Mihail Autoreianos'u sürgündeki Ortodoks patriği olmaya ikna etmişti. Ve 1208 yılında Autoreianos, Theodoros'u ardıl devletlerdeki ilk Bizans imparatoru ilan eden emperyal bir taç giyme töreni düzenlemişti.

1254 yılında oranın hükümdarı olmadan önce, ilk Theodoros'un torunu ve adaşı olan Theodoros, şehir için bir methiye hazırlamış ve babası III. Ioannes Vatatzes'in ve vatandaşların huzurunda okumuştu. Şunu vurguluyordu:

> siz Nikaialıların şehri şimdi ... başlarınızı görkem ve gerçeğin erguvanı ile taçlandırıyor... Ve karşılığında siz majestelerine sahip olarak gerçekten de şehirler arasında bir şehirdir zira zenginlik ya da büyük bir orduya sahip olarak değil de öğrenerek şan ve şeref kazanmış sakinlere sahiptir... [Nikaia] bütün şehirlerin kraliçesidir ve biliminin sayesinde gerçekten yüce bir mertebeye sahiptir.

Yörenin fiziki güzelliğine, tarım arazisinin ve gölünün zenginliklerine, üzüm bağlarına, su kaynaklarına dikkat çekerek, bunların herhangi bir yiyecek ve lüks seveni tatmin edebileceğini ama çevredeki tarlalardan taşan şehrin eğitiminin kırsal ahaliyi bile akıllı yaptığını iddia ediyordu.

Bir şehrin bu uygarlaştırıcı rolü bilinmez bir şey değildir ama Theodoros, Nikaia'nın ilminin, onu antik Babil'den, Hindistan'ın şehirlerinden ve hatta Atina'dan daha yükseklere çıkaracağını vurgulamaktadır. 1290 yılında övme ve ululamanın katı kuralları, İmparator II. Andronikos Palaiologos'un ziyareti nedeniyle Theodoros Metokhites tarafından hazırlanan

sonraki bir söylevde daha sıkı bir şekilde izlenmiştir. Geleceğin devlet memuru, Nikaia'nın güzel konumuna ve gölüne ve "hamamlarının bir sihirle faydaya lüks katan bereketli zevkine" yoksullukla birleşmiş hastalıktan çekenlerin, kutsal hastalığa (sara) yakalanmış olanlar da dahil, yararlanabileceği ortak barınaklara dikkat çekmektedir. Kiliseler, manastırlar, surlar ve evler hakkında daha ayrıntılı tasvirler çizmekte ve Andronikos'u Nikaia'nın aşağıdakilere de sahip olduğu konusunda uyarmaktadır:

> Güzelliğin muhterem hazineleri, zamanımızın hikmetinin şöhretli abideleri, onların ürünleri, parlak ve yüce dinsel törenler, maddi şeylerden elini çekmeği ve tüm zamanlarını Tanrı'ya adamayı seçmiş kişiler için kutsal meditasyon yerleri.

Konstantinopolis Latinlerce işgal edilmişken Nikaia'daki imparatorlar Küçük Asya'nın batısında yaşama kabiliyeti olan bir imparatorluk yapısı yaratmışlar ve tek başına varlığını sürdürebilmek için ekonomik kapasitesini artırmak üzere yörenin tarımsal potansiyelini geliştirmişlerdir. Uzun saltanatı sırasında (1224-1254) İmparator III. Ioannes Vatatzes, yabancı eşyanın ve yiyecek maddelerinin ithalatını yasaklamayı başarabilmişti zira Nikaia temel gereksinmelerin tümünü karşılayabiliyordu. Smyrna (modern İzmir) yakınlarındaki Bakire Lembiotissa'ya adanmış manastırın kayıtlarının gösterdiği üzere, bu tarımsal gelişmeye çok sayıda vakıf katkıda bulunuyordu. Kazançlı Karadeniz ticaretinde yer edinen ilk İtalyan topluluğu olan Cenevizlilerle akıllı ittifaklar yapılması uluslararası ticarete yeni yatırımlar yapılmasını sağladı. İmparator darphanenin ve hazinenin bulunduğu Nymphaion'da (Nif/Kemalpaşa) oturmayı tercih ediyor ve 1230'larda sarayını oraya taşıyordu ama Patrik Nikaia'da kalmıştı.

Nikaia imparatorları ve onların patrikleri, Latinlere, Türklere ve Epiros ve Selanik'in güçlerine karşı canla başla yaptıkları seferlere ek olarak, kilisenin birliğinin sağlanması için yapılan görüşmelerde de etkin bir rol oynuyorlardı. Çoğu kez Batılı frerlerin önderlik ettiği çok sayıda elçilik heyeti görüşme-

ler için Nikaia ve Konstantinopolis'ten geçtiler. Bunlar arasında Fransisken tarikatının büyük liderleri olan Cortonalı Elias ve Parmalı John da vardı. 1249-50'de John'un liderlik ettiği bir papalık delegasyonu Nymphaion sarayında çok önemli *filoque* sorununu (Kutsal Ruh'un oluşumuyla ilgili tartışma için dördüncü bölüme bakınız) tartıştı. Bir 13. yüzyıl ilahiyatçısı olan Nikephoros Belmmydes, Bizans tarafını temsil etti. Batılılardan bazılarının ilgileri daha genişti: Flaman Dominiken Moerbekeli William antik Yunan felsefesiyle özellikle ilgilendi. El yazmalarını topladı, Yunanca öğrenme konusunda yardım istedi, 1260 yılında Nikaia ve Thebes'i ziyaret etti ve Aristoteles'in *Hayvanların Uzuvları Üzerine*, Aphrodisiaslı Aleksandros'un, Proclus, Arkhimedes ve Galenos'un eserlerinden çeviriler yaptı. 1274 yılında papalık elçisi olarak kiliselerin birleşmesi için çalıştı ve 1278'de Korinth'in Latin piskoposu olarak atandı. Latince çevirileri (*kata poda*, "ayakla" ya da "adım adım" denen) bir yöntemle kelime kelime yapılan çeviriler olduğu için, şimdi kaybolmuş ya da kısmen korunmuş metinlerin özgün Yunancasını yeniden kurmakta yardımcı olabilir.

Bizanslılara frerler öteki Batılılar gibi görünmedi. Onlar, yoksulluk, tevazu gibi Hıristiyanlık ülküleriyle doluydular ve Haçlıların ruhbanından farklı olarak savaşa katılmıyorlardı. Silahlı Batılı ruhbana karşı Bizans'ın karşı çıkışı 1204'ten sonra Latin karşıtı duyguları körükledi ve ayrıca Ortodoks muhalefeti canlandırdı. Ancak eğitimli frerler Yunan teolojisini işin başında reddetmektense onunla meşgul olmak konusunda hevesliydiler ve Nikaia'da yer alan pek çok tartışma daha sonra iki kilisenin birliği girişimlerine sahneyi hazırlamış oldu. Papalar IX. Gregorius ve IV. Innocent, her ne kadar evrensel bir konsili yetkili kılmayı reddettilerse de hazırlık görüşmelerini desteklediler. Ve imparatorlar III. Ioannes ve II. Theodoros'un her ikisi de görüşmeleri yönlendirmek ve toplantılara başkanlık etmek konusunda önemli roller oynadılar. Nikaia (1254-1260) ve daha sonra Konstantinopolis Patriği (1261-1265) olan Arsenios, Papa IV. Aleksander'e (1254-1261) yazdığı mektubunda imparatorun son derece önemli rolünü vurguluyordu: imparatorun

katılımı olmaksızın kiliselerin olası birliğine yönelik herhangi bir sorun çözülemez. Nikaia deneyiminin güçlendirdiği bu durumun tehlikesi, imparatorun patriklik işlevlerini de ele geçirmesi ve böylelikle sivil ve dinsel iktidar arasındaki hassas dengeyi bozmasıydı.

1204 Latin işgalinden sonra Bizans bir daha hiçbir zaman eskisi gibi olmadı ve batı karşıtı duygular yaygınlaştı ve talanın anılarını güçlendirdi. Öte yandan savaş halindeki Konstantinopolis Latin İmparatorluğu gelişen bir toplum yaratmak için gerekli insan gücüne hiçbir zaman sahip olamadı. Yakındoğu'daki diğer Batılı bölgeler gibi savunmasına yardım etsinler diye Batı'dan sürekli silahlı şövalye taleplerinde bulundu. Venedikliler ticaretlerini geliştirdiler, Fransisken ve Dominiken frerler Bizans kiliselerini Batılıların kullanımına açtılar ve Flanderli Baldwin tarafından kurulmuş olan hanedan, gücünü artırma girişimleri çerçevesinde başka güçlerle akıllı evlilikler yaptı. Hıristiyanlar arası rekabet kuşkusuz kiliselerin yeniden birleşme olasılığını zayıflattı. Ortodoksluğa sadakat, Batılıların, 'Konstantinopolis Kilisesi'nin Roma Kilisesi'ne itaat etmesi' yolundaki her türlü girişimlerine karşı direndi ve bu reddediş de Türklere karşı daha sonraki Haçlı işbirliğinin önünde bir engel teşkil etti. Bu karmaşık ilişki, 1261 yazında, Nikaia'nın donanma komutanı şans eseri tüm Venedik filosunun Karadeniz'de manevraya gittiğini ve Konstantinopolis'i savunmasız bıraktığını öğrendiğinde, henüz başlangıç aşamasındaydı. Donanma komutanı derhal, Bizans'ın kalbini yeniden işgal edecek ilk Yunanlı hükümdar olacak, çocuk yaştaki IV. Ioannes Laskaris'in koruyucusu Mihail Palaiologos adına başkenti ele geçirdi.

26

Başkaldıranlar ve Koruyucular

> Bizim [yoksulların] aramızdan toprağı işleyenler, evleri ve ticaret gemilerini inşa edenler ve zanaatkârlar çıkar... ve sizin aranızdan kimler çıkar?... Kumarbazlar, şehvet düşkünleri, toplum düzenini bozanlar, yoksulluğu yaygınlaştıranlar, açgözlülükleriyle toplumsal felaketler yaratanlar.
>
> Aleksios Makrembolites, *Zengin ve Yoksul Arasında Diyalog,* 14. yüzyılın ilk yarısı

İmparatorluk sarayının, seremonilerle beslenen değişmez bir hiyerarşi fasadının arkasında, görmüş olduğumuz gibi, Bizans'ta oldukça büyük bir esneklik, toplumsal hareketlilik ve yenilik vardı. 1204'ten önce ve sonra, "iyi aileden gelmiş olmak", sivil ve dinsel elit düzeyindeki görevlilerle eğitimli yöneticiler için doğal kabul edilen bir nitelikti. Aynı şekilde, başta olanlar da, daha aşağı bir statüdeki ailelere doğan, toprağa yerleşip tarımsal faaliyete girişenlerin ya da şehirlerde zanaatla uğraşanların öyle kalmaları gerektiğini düşünürlerdi. Eğitim ve ordu yukarıya doğru hareketlilik kanalları sağlardı ve toplumsal ilerlemenin bir başka alışılmış yolu tanınmış ailelerle evlilik ilişkisi kurmaktı. Buna karşılık, imparatorun mülklere el koyma ve rakipleri sürgüne gönderme gücü, kimi dramatik aşağıya doğru

hareketliliklere de yol açardı. Ancak, Bizans toplumunun imkânları kıt olan üyeleri arasında, yüksek statü, ne kadar önemle talep edilirse edilsin, genellikle ulaşılabilen bir şey değildi.

Bununla birlikte imparatorluğun *taxis* (düzen) nosyonu, elit yönetiminde herhangi bir değişikliği kabul edemezdi. Halkın huzursuzluğunun en küçük bir işaretiyle, çağdaş yazarlar, *demokratia* (halkın yönetimi) ve *okhlokratia* (kalabalıkların yönetimi) gibi terimler kullanarak kalabalığı ve onun ihtiraslarını lanetlerlerdi. Konstantinopolis'te Yeşiller ve Maviler tarafından kalabalıklar örgütlenebilirdi ama popüler olmayan politikalara karşı çıkmak için kendiliklerinden de sokaklara dökülebilirlerdi. III. Aleksios Angelos'un 1203 yılında şehirden kaçtığında, halkın "karışıklığa niyet etmiş" ve "istikrarsızlıkla malul" olduğunu söylediği yazılmıştır. Temmuz 1261'de Bizans kuvvetlerini şehirde ilk karşılayan yine onlar olmuştu. Latin imparatoru II. Baldwin ve Latin patrik, Fransisken ve Dominikan keşişlerle birlikte Batı'ya gitmek üzere şehri derhal terk etmişlerdi.

Konstantinopolis'te Bizans yönetimi yeniden kuruldu. Bir ay sonra, iktidarı zorla ele geçirmiş olan VII. Mihail Palaiologos 15 Ağustos'ta, imparatorluğun hayatında zaten çok ünlü bir yeri olan *Dormition* (ya da Hazreti Meryem'in uykuya dalışı) yortusu günü Bakire'nin ikonasının arkasında şehre girdi ve Latinlerin boyunduruğundan Konstantinopolis'i kurtardığı için Aya Sofya katedralinde şükranlarını sundu. Latinler tarafından ihmal edilen Kraliçe Şehir'i daha önce hiç görmemişti. Mihail ve karısı Theodora, Patrik Arsenios Autoreianos tarafından Aya Sofya'da ikinci kez taç giydirildiler ve imparator, kilisenin galerisi için İsa'nın bir yanında Bakire, diğer yanında Vaftizci yeni bir mozaik ısmarladı. İmparatorluk geleneğine bağlı kalınarak Havariyyun Kilisesi'nde kendi onursal sütununu dikti. Latin papazlarca kullanılan kiliseler Ortodoks itikadına iade edildi; şehrin surları yeni tahkimatlarla güçlendirildi. Venedikli tacirler 1204'teki rolleri nedeniyle, şehirden sürülerek cezalandırıldı ve Cenevizliler Pera'daki mahallelerini yeniden kurup uluslararası ticaretin kontrolünü ellerine aldılar.

Bu muzafferane dönüşten sonra Mihail meşru imparator IV.

Ioannes Laskaris'in gözlerine mil çektirdi ve böylelikle onu, her ne kadar kırk yıl daha yaşayacak olsa da, hükümdarlık yapamaz hale getirdi. Tahtı zorla ele geçiren, I. Basileios gibi hükümdarlığını şiddete dayandırdı ama, Makedonya hanedanı gibi yaklaşık iki yüzyıl hüküm sürecek Palaiologos hanedanını kurmuş oldu. 1320'ler ve 1340'lardaki iç savaşa rağmen Palaiologoslar, 1453 yılında şehrin Osmanlılar tarafından fethedilmesine kadar Bizans tahtını işgal ettiler. Pek çoğu sanatlara koruyuculuk etti, yeni kiliseler, manastırlar ve kaleler inşa ettirdi. Çoğu âlimdi; II. Manuel çok sayıda risale yazdı. Bunlar arasında bir tanesi bir Türk'le bir Yunanlı'nın din üzerine tartışmalarını içeren *Diyalog* idi, ve bir diğeri evliliğin yararları üzerine bir tartışmaydı. Tümü, Bizans sanat ve kültürünün, imparatorluğun son zamanlarının alameti farikası olacak gelişmesini olağanüstü teşvik ettiler.

Her ne kadar VIII. Mihail Palaiologos Konstantinopolis'te 1261 yılında Bizans egemenliğini yeniden kurduysa da Epiros ve Trabzon'daki rakip imparatorlukların ona boyun eğme gibi bir niyetleri yoktu. Mihail yalnızca Trakya'nın batı eyaletleri, Makedonya, Mora'nın bazı kısımları (Pelepones) ve Nikaia imparatorluğunun toprakları (Küçük Asya'nın batısı) üzerinde hak iddia edebiliyordu. En büyük kazanımı Ege'yi Karadeniz'e bağlayan deniz yolunun kontrolünü eline geçirmiş olmasıydı ki bu Bizans'a her iki yönde hareket eden eşyadan vergi alma olanağı veriyordu ve o zamandan sonra modern adı "Boğazların İmparatorluğu" olacaktı. Bu büyük ölçüde küçülmüş imparatorluğun Osmanlı Türklerinin yeni tehdidi karşısında durabilme şansı yoktu ve bu durum zaten parçalanmış Bizans'a yeni bir parçalayıcı unsur eklemişti. 1204'ten sonra imparatorluğun tam olarak kendine gelme şansı kalmamıştı.

Türk gruplarının bir çoğu henüz göçebe olmakla birlikte 1281'den itibaren (Osmanlılar olarak bilinecek olan) Osman/Othman önderliğindeki kabile, gaza geleneği içinde Bizanslılara karşı seferleri başlattı. Kabileler arasında var olan rekabeti gidererek, Osman küçük emirliklerin liderlerini Bizans'ın Bithynia eyaletine saldırmak için kendisine katılmaya ikna etti. VIII. Mihail'e sadakat duygusu beslemeyen bölgedeki büyük

Bizanslı toprak sahiplerinden bazıları da, topraklarının kontrolünü ellerinde tutmak koşuluyla Osman'ın safına geçtiler. Bizans üniformaları giyen ve Yunan tarzı silahlara sahip olan diğer Hıristiyan paralı askerler de kendi liderlerinin komutası altında Türklerin yanında yer aldılar. Bu ek kuvvetlerle Osman güçlü bir şekilde tahkim edilmiş olan Nikaia (İznik), Nikomedeia (İzmit) ve Prousa (Bursa) şehirlerine saldırmak olanağı buldu. 1302 tarihinde Bithynia bölgesindeki büyük bir zafer bölgeyi Türk yerleşimine açtı ve Osman'ın ölümünden hemen önce, 1326'da, oğlu Orhan uzun süren bir kuşatmadan sonra Prousa'yı aldı.

Orhan burasını kendine başkent yaptı ve adını Bursa olarak değiştirdi ve Küçük Asya'nın batısındaki Bizans bölgelerini tehdit etmeyi sürdürdü. Nikaia Mart 1331 tarihinde ve Nikomedeia altı yıl sonra teslim oldu. Orhan babasının kemiklerini, St. Elias Kilisesi'nden şimdi camiye dönüştürülmüş olan yerdeki yeni ve büyük anıt mezara nakletti. Daha sonraki pek çok emir ve sultan Bursa'da camiler ve türbeler inşa ettirdiler. Fethedilen topraklardaki Türk yönetimi, genellikle arazi sahiplerinin mülkiyet haklarını ve alınacak vergileri kaydetmek üzere aynı Hıristiyan görevlileri kullanarak Bizans'taki uygulamayı sürdürdü. Bizans'ın doğuya açılan toprakları üzerindeki bu stratejik kontrolle Orhan, imparatorluğu Avrupa'daki hinterlandına daha fazla bağımlı olmaya zorladı. Ancak Bizans'la olan bütün ilişkileri de düşmanca değildi. Cenovalı Zaccaria ailesinini yönetimi altında şap üretiminin merkezi haline gelmiş olan (İzmir yakınlarındaki) Phokaia'nın (Foça) geri alınmasında İmparator III. Andronikos'un çabalarına katkıda bulundu. Şap renkleri tespit eden ve her türlü boyama sürecinde olduğu kadar dericilik ve boyama işlerinde de kaçınılmaz olan bir maddedir ve şap madenleri çok kârlı işletmeler haline gelmiştir. Daha sonra Orhan, IV. Ioannes Kantakouzenos ile bir ittifak yaptı ve kızı Theodora ile evlendi. Bu, Türklerle Bizanslıları birleştiren çeşitli siyasal evliliklerden yalnızca bir tanesiydi. Ancak 1341'de patlak veren iç savaş sırasında Türkler ve Bizans'ın öteki komşuları müdahale etmekte gecikmediler.

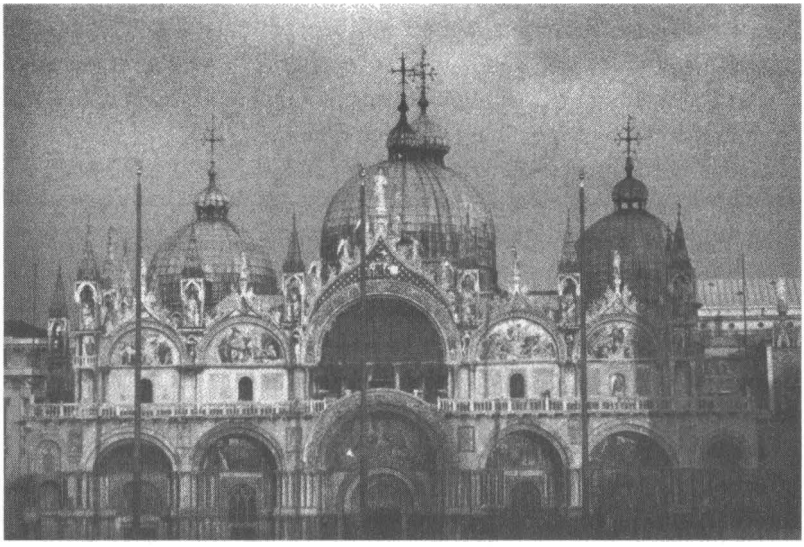
Haziran 1341'de III. Andronikos öldüğünde büyük oğlu Ioannes yalnızca dokuz yaşındaydı. Naiplik konusunda da herhangi açık bir hüküm yoktu. Dul imparatoriçe Savoylu Anna oğlunun haklı mirasını korumakta kararlıydı ve başlangıçta naip rolünü üstlenen kocasının en yakın danışmanı Ioannes Kantakouzenos tarafından desteklenmişti. Ama Patrik Ioannes Kalekas da naipliği yürütmek konusunda hak iddia ederek rekabet yarattı ve Sırplar, Bulgarlar ve Türkler de bundan yararlanmakta gecikmediler. 1341 Temmuzu'nda Kantakouzenos imparatorluğu savunmak için başkenti terk ederken, Kalekas ona karşı bir komplo düzenledi ve imparatoriçeyi onun kötü emelleri hakkında ikna etti. Kantakouzenos ailesinin Konstantinopolis'teki mülklerine saldırıldı ve Anna ordunun terhis edilmesini emretti. Genç imparatoru kontrol etme mücadelesinde Kalekas, donanmanın başı ve Konstantinopolis *eparkhos*'u Büyük Duks Aleksios Apokoukos tarafından desteklendi.

Buna karşılık olarak Kantakouzenos (Trakya'da) Didymotheikhon'da (Dimetoka) Ekim 1341'de kendisini imparator ilan ederek geleneksel aristokratik kavgalarla nitelenebilecek bir iç savaşı başlatmış oldu. Konstantinopolis'te Patrik Kalekas "düzmece"yi (VI. Ioannes Kantakouzenos) aforoz etti ve V. Ioannes Palaiologos'a imparator olarak taç giydirdi. Kantakouzenos'un yönetimdeki Palaiologos hanedanına meydan okuması artan bir huzursuzluk yarattı ve insanlar rakip imparatorlardan birinin ya da diğerinin yanında yer aldılar. Ancak oldukça yeni bir gelişme, halkı zenginlerin mülklerine saldırmaya teşvik eden işçi Branos'un önderliğindeki soylulara karşı bir şiddet dalgası Hadrianopolis'i sardı. Kantekuzenoslar aşırı derecede zengin olduklarından onlara karşı dışa vurmayan epeyce kötü duygu etkili olmuş ve yoksullar da bunda öç alacak bir fırsat görmüş olabilirler. Çok hesaplı bir şekilde Büyük Duks Apokaukos onları destekledi ve oğlu Manuel'i Hadrianopolis valiliğine tayin etti. Apokaukos'un kendisi de etkili bir konuma, onun ihtiraslarını teşvik eden ve bir hayli varlık edinmesine izin veren Kantakouzenos'un himayesi sayesin-

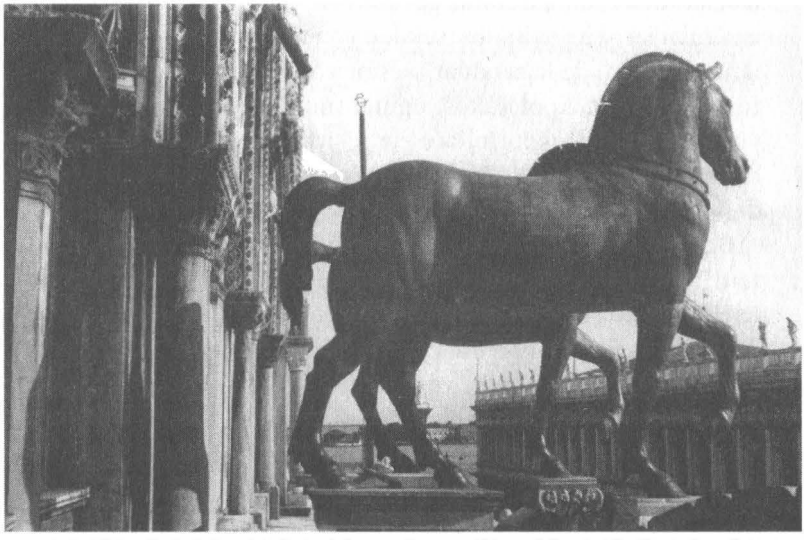
de gelmişti. (Aklıma gelmişken, varlığının bir kısmını elyazmalarının üretimi için kullandı: Hippokrates'e ait ünlü bir kopya şimdi Paris'tedir (graeucs 2144) ve bağışta bulunan kişi olarak onun portresini içermektedir. Apokaukos ayrıca tıp mesleğini de destekledi ve tanınmış doktor ve saray hekimi Ioannes Aktuarios eseri *Tababette Yöntem*'i ona ithaf etmiştir.)

Bu sırada Thessalonike (Selanik) önemli bir liman, ve Aziz Nikolas Orphanos Kilisesi'nin resimlerini yapan adı bilinmeyen ressam gibi yerli bilginler ve ressamlarca temsil edilen 14. yüzyıl bilim ve kültürünün önemli bir merkeziydi. Kantakouzenos'un beyannamesi şehir içinde aristokratlara karşı bir tepkiyi kışkırttı. Kendilerini *Zealot*'lar diye niteleyenler (sözcük anlamı "hevesli" davası için "gayretli") valiyi kovdular ve şehri yönetmek üzere on iki *arkhon*'dan oluşan bir konsey kurdular. Siyasi iktidarı ele geçirmede, iyi örgütlenmiş ve şehir içinde bir şehir olan limanda çok etkili denizciler loncasına dayandılar. Bunların ayaklanmaları orta halli olanların da (*mesoi*, Yahudi tacirler de dahil ev sahibi, işveren gibi tanınmış orta bir tabaka) desteğini kazanmış görünüyor. İzleyen yedi yıl boyunca *Zealot*'lar şehri etkili bir şekilde yönettiler ve başka merkezlerin desteğini de kazandılar. Resmen V. Ioannes Palaiologos'u tuttukları için, Apokaukos, oğullarından bir diğerini vali tayin ederek şehrin kontrolünü ele geçirmeyi bir kez daha denedi ama bunun onikilik *Zealot* konseyi üzerinde çok etkili olmadığı anlaşılıyor.

Beklenmedik ölçüde başarılı olan bu başkaldıranlar kimlerdi? Liderlerden bazılarının adları kaydedilmiştir: denizciler loncasının reisi Andreas Palaiologos; Aleksios Metokhites; Apokaukos'un emriyle öldürülene kadar *arkhon* olarak görev yapan Mihail Palaiologos; ve belki de en radikalleri, ailesi çevrede iyi tanınan Georgi Kokalas. Her ne kadar Andreas ve Mihail imparatorluk ailesinin adını taşıyor iseler de, o ailenin yönetici çevrelerinden değillerdi; Aleksios Metokhites ile o ailenin öteki üyeleri arasındaki ilişki ise bilinmiyor. Toplumun alt kesimlerinden çok fazla *Zealot* çıkmış görünmüyor ama zenginlerin soyguncuğuna karşı yoksulları temsil ettiklerini id-

29. Venedik'te San Marco'nun batı yüzü; büyük ölçüde Bizans tarzında 12. yüzyılda tamamlanmıştır. Atlar (aşağıda) merkez kapının üzerindeki kaidelerindedir.

30. Muhtemelen Theodosios tarafından Konstantinopolis'e getirilmiş ve Hipodrom'un girişine konulmuş olan dört klasik antik bronz atın ikisi 1204'ten sonra Venedikliler tarafından alınmış ve San Marco'nun batı tarafına konulmuştur.

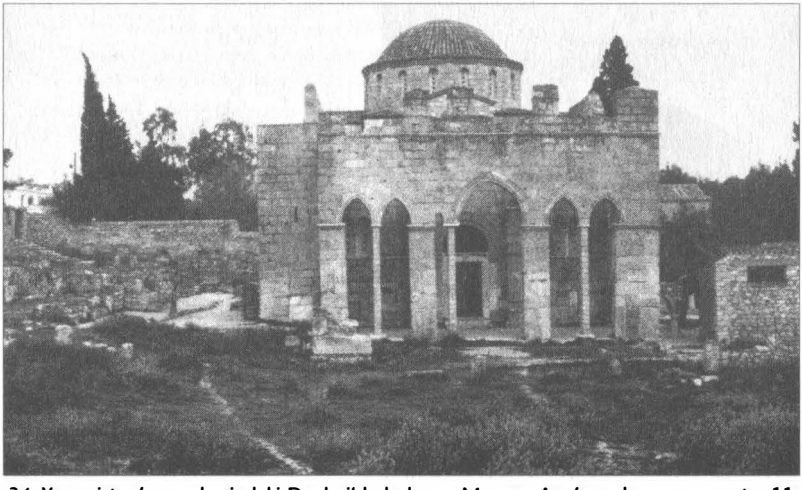
31. Birbirine bitişik iki kilisenin kubbeleriyle birlikte Hosios Lukas manastırı, Steiris, Yunanistan'ın merkezinde, 11. yüzyıl: Daha eski olan bina St. Barbara'ya adanmıştır ve ana kilise mozaik ve mermer dekorasyonlarıyla süslenmiştir.

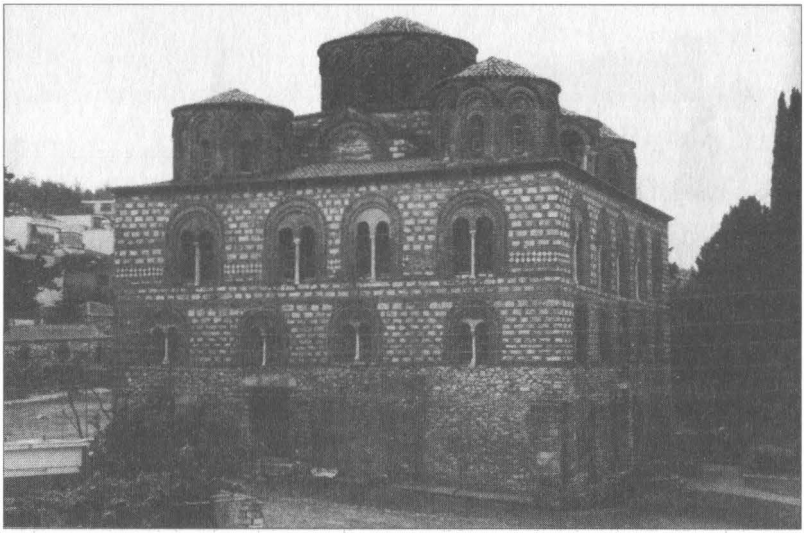
32. Zavallı dul, atıyla Vlaherna Sarayı'ndan çıkan İmparator Theophilos'un ilgisini çekiyor. Ioannes Skylitzes'in *Vakayiname* kitabından, 12. ya da 13. yüzyılda Sicilya'da yapıldığı tahmin edilen bir ilüstrasyon. İmparator, sarayında resmedilirken yapıldığı gibi, bir haleyle işaretlenmiş. Dul, dilekçelerini sunan iki kadından biri.

33. 20. yüzyılın başlarında çekilen bir fotoğrafta, Constantinople'un kuzeybatısında bulunan Khora tapınağı. Tapınak 6. yüzyılda inşa edilmiş, binalar 1316-21 arasında Theodoros Metokhites tarafından restore edilmiş, genişletilmiş ve yeniden dekore edilmiştir.

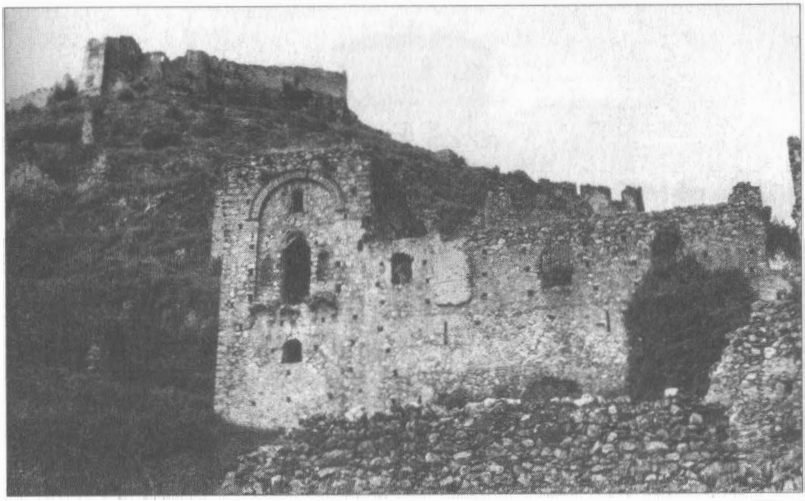
34. Yunanistan'ın merkezindeki Daphni'de bulunan Meryem Ana'ya adanmış manastır. 11. yüzyılın sonlarında inşa edilmiş, 1207-11 arasında Benedictine keşişler tarafından Gotik bir dış avlu ve kemerli yolla genişletilmiş ve 1458'de Osmanlıların şehri fethetmesine değin Latinlerin kontrolünde kalmıştır.

35. Despot I. Nikephoros Komnenos tarafından 1290 civarında inşa ettirilmiş olan Arta'daki Bakire Paregoritissa Kilisesi'nin dışı.

36. Merkez kubbede Mesih Pantokrator'u gösteren mozaiği ile kilisenin içi.

37. 1247 yılında II. William Villehardouin tarafından, Taygetos Dağı'nın eteklerinde kurulmuş olan geç Bizans şehri yapıları ve Mistras Kalesi'nden bir görünüm.

3B. Eski Ahit'te Eyüb'ün Kitabı Üzerine Bir Yorum'dan Manuel Tzykandeles tarafından, muhtemelen Mistras'ta 1362 yılında yapılmış bir kopya. İsa'nın gözetlediği dört kişiyi kırsal bir ortamda gösteriyor.

39. Calabrialı Barlaam ve diğerlerinin *anti-hesychast* yazılarını lanetleyen 1351 konsiline başkanlık eden VI. Ioannes Kantakouzenos. Etrafında dört piskopos (Konstantinopolis Patriği Kallistos, Herakleia Piskoposu Philotheos Kokkinos, Thessalonike Piskoposu Gregorios Palamas ve Kyzikos Piskoposu Arsenios) keşişler, askerler ve saraylılar. Bizans kilise konsillerinin ender resimlerinden birisi.

40. Tanrı'nın Annesi tarafından kutsanan II. Manuel Palaiologos ve karısı Helena, üç çocukları, *porphyrogennetoi*, Ioannes, Theodoros ve Andronikos. Hepsi de imparatorluk giysileri içinde haç tutuyorlar. Bu tasvir Düzmece-Dionysios'un yazılarının yer aldığı elyazmasından Fransa Kralı VI. Charles için kopya edilmiş ve imparator adına Paris'in kuzeyindeki St. Denis Manastırı'na 1408 yılında Manuel Chrysoloras tarafından hediye edilmiştir.

41. "Kurşun Yapmak"; Dioscorides'in *"De material medica"* adlı eczacılık risalesinin Arapça çevirisinden Kâtip Abullah ibn-el Fadl tarafından 1224 yılında kopya edilmiş bir sayfa. Bu ünlü metnin pek çok Yunanca kopyasında, bunların Müslüman ülkelerinde okunduğunu gösteren Arapça şerhler vardır. Bunlardan bir tanesi 10. yüzyılda II. Romanos tarafından Kordoba (Kurtuba) halifesine gönderilmiştir.

dia ediyorlardı. Muhtemelen başarılı olmalarının nedeni, Selanik'in çok sayıda denizciye sahip çok büyük büyük bir liman olması ve denizcilerin yaşamlarını bir loncaya girerek sürdürmeleriydi. Andreas Palaiologos'un önderliğinde bir milis kurdukları ve Kantakouzenos yanlısı hizbi yendikleri kesindir.

Başkaldıranların ne gibi yönetsel düzenlemeler yaptıkları kesin değilse de, şehri yabancı düşmanlara olduğu kadar Kantakouzenos yandaşlarına karşı da korudukları açıktır. 1343 yılında Aydın'ın Osmanlı Emiri Umur şehrin kuşatmasına destek olmak üzere 6 bin kişilik ek kuvvet gönderdiğinde cüretle direndiler. İki yıl sonra Mihail Palaiologos'un Selanik'te, ve daha sonra Büyük Duks Apokaukos'un Konstantinopolis'te öldürülmeleri *Zealot* konseyini devirmeğe çalışmak için Kantakouzenos hizbini harekete geçirdi. Ancak *Zealot*'lar Apokaukos'un oğlunu ve tüm Kantakouzenos müttefiklerini öldürerek misillemede bulundular. Döktükleri kan lanetlendi ama şehirdeki egemenliklerinden kimse kuşku duymuyordu. Gerçekten de 1347 yılında Gregorios Palamas Selanik Metropoliti tayin edilince *Zealot*'lar onun şehre girmesini engellediler. Ruhani ibadetin *Hesychast* geleneklerine ve onun temsil ettiği mistik tefekküre karşı olduklarından mı yoksa basit olarak Konstantinopolis tarafından seçilen herhangi bir din adamına karşı çıktıkları için mi direndikleri açık değildir ama onu kesinlikle şehre sokmamışlar ve iki yıl daha kontrolü ellerinde bulundurmuşlardı.

Zealot'ları anlatan kaynakların pek çoğu onların karşıtları tarafından kaleme alındığı için tam olarak neyin peşinde olduklarını kestirmek zordur. Dönemin tarihçilerinden Nikephoros Gregoras başkaldıranların yönetimini *okhlokratia* olarak lanetliyordu; gelenekçi Bizanslılar için kalabalıkların yönetimi gerçekten korkunç bir şeydi. Bir başka anlatı, 1345 ayaklanmasında ölenler için ağıt yakmış olan Selanik'in yerlisi Demetrios Kidones tarafından yazılmıştır. Bu mersiye, kölelerin, çiftçilerin, köylülerin kendilerinden iyi olanlara saldırdıkları *Zealot*'ların yarattığı "ters yüz olmuş dünya"ya ağlamaktadır. O doğal olarak en fazla zarar gören aristokratların tarafını tutmaktadır ama radikal *Zealot* Kokalas'ın bile kendi damadını ka-

labalığın öldürmesini engelleyemediğini belirtmektedir. Benzer endişeler uzun süre Selanik'te yaşamış Thomas Magistros'un Konstantinopolis'teki arkadaşlarına yazdığı mektuplarda da yer almaktadır. Bir öğretmen ve muhafazakâr görüşlerin sahibi olarak Thomas, üç kuruştan (*obol*) fazla para etmeyen, işe yaramaz adamlar diye nitelediği *Zealot*'ların yarattığı karışıklıktan rahatsızdı. Onların düzgün ev sahiplerine, gayrimenkule yatırım yapan insanlara ve atalarının mezarlarını koruyanlara karşı yapmış oldukları saygısızlığı lanetlemektedir.

Bu tahmin edilebilir şikâyetlerin karşısında, Aleksios Makrembolites, *Zengin ve Fakir Arasında Bir Diyalog*'u yazmış ve burada *Zeaot*ları teşvik etmiş olabilecek bazı sorunlara değinmiştir. Bu çok çarpıcı metinde Yoksullar adına konuşan metin, zenginleri, özellikle açgözlülük, doğanın nimetlerini bencilce tüketmek, mümkün olduğunca çok şeyi ele geçirmek ve istiflemek konusundaki doymak bilmez kararlılık ve maddi değerleri manevi değerlere tercih etmek gibi pek çok uygun olmayan tutum ve kötü eylem nedeniyle suçlamaktadır. Cevap olarak zengin, kendi üstün durumunu haklı göstermeye çalışmakta ve Yoksul'u, "hırsızlık, ayyaşlık, gevşeklik, iftira, haset ve cinayet"in kökeninde olmakla suçlamaktadır. Yoksul eleştirir:

> Para kazanmanın yolları akıllı adam için aşikârdır: kimisi bilgisi ya da ticaret sayesinde zengin olur; diğerleri perhiz ederek, daha başkaları soygunculuk yoluyla, pek çoğu hükmederek ya da miras yoluyla ya da benzer başka yollardan. Bunların karşıtı nedenler başkalarını yoksulluğa sürükler.

Ama, aralarında aynı sofrada oturmayı ya da yoksulla konuşmayı ya da yoksulla zenginin evlenmesini (Yoksul'un inanışına göre yoksulluğun ortadan kalkmasına yol açacak bir strateji) kabul etmemek gibi bir dizi aşağılayıcı sosyal önlem konusunda daha da rahatsızdır. Zenginin bolluğunu paylaşarak, "zıtları birbirine katarak...şaşılacak şekilde, hayırlı bir yol tutulmuş olur". Farklılıkların aşırılıkları sayılmıştır: zengin yiyecekler, güzel şarap, zarif kıyafetler, ince lütufkârlık, güzel tıbbi öğütler, toplantılarda ön sırada oturacak yer ve bunlara karşılık, kötü ekmek

ve ekşimiş şarap, "kir ve taciz edicici bitlerle dolu" eski püskü bir pelerin ve iklime karşı yetersiz koruma. Zenginlerin cenazelerinde (nefis mezarlar, mezmurlar, ilahiler, kasideler ve mum taşıyıcılarıyla) "gösterişçi tüketim"; "daha görkemli bir yeniden hayat bulmaya katkıda bulunacak" mütevazı bir gömme ile karşılaştırılır. Yoksul, Yahudilerin ve Müslümanların bile kendilerine, İsa'yı örnek tutmayı beceremeyen ve gelecekteki hayatın ödüllerinden yoksun bırakılması gereken zengin Hıristiyanlardan daha iyi bakıklarını iddia ederek onlarla alay eder.

Makrembolites asla bir başkaldırıcı değildi. Diğer 14. yüzyıl yazarları gibi, imparatorluk sarayında yapılan konuşmaları yazan ve sivil yönetimde hayatını kazanan edipler, münevverler sınıfından birisiydi. Ancak onun 14. yüzyıl gelişmelerini, özellikle de Türklerin başarısını yorumlayışı onu diğerlerinden çok daha realist yapıyordu. 1346 yılında Aya Sofya'nın kubbesinin çöküşünü (her ne kadar sonradan tamir edilse de) dünyanın sonunun geldiğine bir işaret sayıyor ve günahkâr açgözlülükleri ve ahlâksız davranışları için Bizanslıları suçluyordu.

Diyalog, Bizans'taki yoksulluğun dobra bir anlatısı değil kurma bir metindi. Ama Yoksul'un ağzından söylctilen rencide edici şikâyetler, aynen Zengin'lerin kendilerini haklılaştırması ve Yoksul'ların hor görülmesi gibi çağdaşlar arasında ses getirmiş olmalıdır. *Zealot*'lara katılan pek çok kişi ve Kantakouzenos gibi ailelerce biriktirilen aşırı zenginliklere karşı olan diğer aristokrasi karşıtı kişiler, varsıllarla yoksullar arasındaki böylesine derin bir uçurum karşısında Yoksul gibi hareket ederdi. Olağanüstü olan şey, geleneksel kontrolün yok olmasından sonra Selanik'i yedi yıl süreyle imparatorluk kontrolünden çıkarmış olan *Zealot* başkaldırısının kalıcı etkileriydi.

Bununla birlikte en sonunda onikiler konseyi, iç savaşın nasıl sonuçlandırılacağı konusunda bölündü. 1347 Şubatı'nda Ioannes Kantakouzenos Konstantinopolis'e girmeyi başardı ve İmparatoriçe Anna'yı, Patrik Kalekas'ın istifası, ve (VI. Ioannes'in kızı) Helena Kantakouzenos'un genç V. Ioannes Palaiologos'la evlenmesini de içeren bir uzlaşmaya zorladı. Böylelikle iki rakip aile, her ne kadar Kantakouzenos hizbinin bazı des-

tekçileri imparatorun kendi hanedanını kurmaması karşısında hayal kırıklığına uğradılarsa da, birleştirilmiş oluyordu. Bu değişiklikle karşı karşıya kalan *Zealot*'lar, başkentten gelen bütün emirleri halkın gözleri önünde yakarak husumetlerini ortaya koydular. Kendisini çoktan Sırpların ve Yunanlıların İmparatoru olarak niteleyen Stefanos IV. Uroş Duşan'ı, kendi bağımsızlıklarını VI. Ioannes Kantakouzenos'a göre daha az etkileyeceğini düşünerek, liderleri olarak davet etmeyi önerdiler. Stefanos Duşan bu kavgaya müdahale edeceği için çok memnun oldu ve şehri kontrol etmek üzere askerî birlikler gönderdi.

Ancak bu davet *Zealot*'lar arasında bir bölünmeye yol açtı ve Aleksios Metokhites'i Andreas Palaiologos'a karşı harekete geçirdi. Denizciler loncasını yendi, Kantakouzenos'u desteklediğini ilan etti ve Sırpların şehre girmesini kabul etmedi. Bu haberler üzerine VI. Ioannes, çocuk ortak-imparatorla birlikte başkentten yelken açtı ve oğlu Matthaeos'u da Türk yardımcı birlikleriyle güçlendirilmiş bir ordunun başında yolladı. Tatmin olmamış Sırplı bir subayın ve Türk deniz birliklerinin yardımıyla 1350 yılında Selanik'e girmeyi başardı ve Andreas Palaiologos'u Athos Dağı'nda inzivaya çekilmeye mecbur etti. Geri kalan *Zealot*'lar tutuklandılar, sürgüne ya da yargılanmak üzere Konstantinopolis'e gönderildiler. *Zealot*'ların desteklemiş olduğu V. Ioannes Palaiologos imparator olarak selamlandı ve Gregorios Palamas usulüne uygun olarak şehrin metropolitliğine getirildi. İlk vaazlarından birisinde, başkaldıranları yırtıcı hayvanlar olarak lanetledi ama Palaiologos ailesinin yönetimi altında barış ve uyum çağrısı yaptı.

VI. Ioannes Kantakouzenos izlediği Türklerle ittifak politikasının halk tarafından onaylanmaması üzerine kamusal hayattan çekilmek zorunda kalınca manastır adı olarak Ioasaph'ı benimsedi ve *Anılar*'ını yazdı. İç savaştaki kendi rolünü haklılaştırmak girişimiyle *Zealot*'ları aşırı şiddet kullanmak ve başkaldırılarını yaygın bir hareket gibi göstermekle suçladı:

> Daha önce aklı başında ve ılımlı olan adamlarda bile aynı aşırılık biçimlerini yaratarak uğursuz ve korkunç bir hastalık gi-

bi yayıldı... Aristokrasiye karşı olan bu ayaklanmaya tüm şehirler katıldı ve bunu yapmakta gecikenler kaybettikleri zamanı önlerine konan örneği geçerek telafi ettiler. Zalimliğin her türlüsünü ve hatta katliamlar yaptılar. Anlamsız güdüler kahramanlık adıyla yüceltildi ve başkalarını düşünememe ya da karşısındakiyle aynı şeyi hissedememenin adı İmparator'a bağlılık oldu.

Aristokratları da, intikam peşinde koşan yoksullar tarafından asil doğdukları için seçilip kusur bulunan bir elit olarak niteleyerek, orta halli insanların başkaldıranları desteklemek zorunda kaldığını iddia etti. Şehir kalabalıklarının başvurduğu bu şiddetin lanetlenmesi, Selanik'teki olaydan çok önce 1328'de Konstantinopolis'teki sarayı saldırıya uğrayan ve nerdeyse bütün malını mülkünü kaybeden başkentli bir görevli, Theodoros Metokhites tarafından desteklendi. Daha sonra Kurtarıcı (Khora/Hora) manastır kilisesini yeniden inşa ettirip süsleyecektir ve orada saraylı kostümüyle kilisenin hamisi olarak tasvir edilmiştir (resim 26 ve 33). *Zealot*'ların Bizans'ta süper-zengin sayılan adamlara karşı saldırgan bir husumeti halk nezdinde harekete geçirebildiği açıktır. Ama yine tahmin edilebileceği gibi, en zengin olanlar varlıklarını yeniden inşa edebilmişlerdir.

Selanik'in sonraki tarihinde V. Ioannes Palaiologos'un annesi Savoylu Anna elit yönetimini yeniden tesis etti. 1351 yılından 1365 yılındaki ölümüne kadar, şehri sanki kendisinin malıymış gibi yönetti. Anna, iç savaş sırasında Konstantinopolis'te parasız kaldığında hükümdarlık mücevherlerini, 30 bin duka karşılığında Venediklilere rehin vermişti ve bu hiçbir zaman geri alınamadı. Şehrin daha sonraki yöneticileri arasında, 1387 yılında kaçmak zorunda kalan genç II. Manuel (1391'den 1425'e kadar imparator), ve 1422'de şehrin savunmasını Venediklilere terk eden oğlu Andronikos da vardı. O zamana gelindiğinde Selanik Türklerin neredeyse sürekli kuşatması altındaydı ve Venedikli görevliler şehrin 1430 yılında şartlı teslimi konusunda Bizanslılardan daha başarılı olamadı. *Zealot* deneyimi tekrarlanmadı ama daha katılımcı ve popüler bir yönetim biçimi şek-

lindeki yedi yıllık tecrübeleri geleceğin trendini temsil etti: Birkaç İtalyan şehri çoktan cumhuriyetçi biçimleri benimsemişlerdi ve batıdaki Barselona ve Gdansk gibi en uzaktaki merkezler de onların izinden gidiyordu. Selanik'in ticari faaliyetleri ve denizciler loncası, zenginlerin yoksulları yönettiği doğal düzenin tepetaklak edilmesini kolaylaştırdı ve de *Zealot*'lar Bizans'ın geleneksel hükümeti devirebilecek ve toplumsal dezavantajlardan yararlanabilecek isyancılar yetiştirebileceğini de kanıtladı.

Hemen hemen isyancıların Selanik'i ele geçirdikleri günlerde, antik Sparta'nın tepesine tünemiş gösterişli bir Frenk kalesi, Bizans kültürünün yeni bir merkezi olarak ortaya çıktı. 1348'den 1460'a kadar, Mora'nın başkenti Mistras idi ve despot (*despotes*, lord, efendi) adı verilen Konstatinopolis'teki imparatorun çocukları tarafından yönetiliyordu. Achaia'nın dördüncü Prensi II. William Villehardouin bu kaleyi, ortaçağın Lakedaimonia gölünün manzarasına karşı Taygetos Dağı'nın tepesinde 1247 yılında kurmuştu. İzleyen kırk yılda kale birkaç kez el değiştirdi. Haçlı devletleri sürdürebilmek için yabancı güçlerin yardımını davet etme geleneğine uyarak William, 1278'de kendi ölümünden sonra prensliğin varisi olacak Napoli ve Sicilya'nın hükümdarı Anjoulu Charles ile bir ittifak yaptı. Fransızların ortaya koyduğu bu ciddi tehdidi dengeleyebilmek için VIII. Mihail Palaiologos, 1282 yılında Fransız birliklerinin katliamı ile sonuçlanacak olan Avrupalılarla çeşitli ittifaklar düzenledi. Verdi'nin ünlü operası *Sicilya Akşam Ayinleri*'nin nefis librettosuna ilham kaynağı olan (1855) bu entrikalar ayrıca Bizans ile Batı arasında Mora'nın kontrolü için rekabete yol açtı. Ama Mistras Bizans toprağı olmaya devam etti.

13. yüzyılın sonlarından itibaren ortaçağ Lakedaimoniası'nın sakinleri tepenin yamaçlarına tırmanarak Mistras'ın istihkâmlarının daha yakınına yerleştiler ve kalenin altında yeni bir kasaba yarattılar. Bu yerleşmeye, muhtemelen Frenk temelleri üzerine kurulan valinin sarayı ve kilise adamlarının daha sonra çeşitli eklemeler yaptıkları Aziz Demetrios'a adanmış katedral de dahil, kiliseler hakimdi. Konstantinopolis burada bir vali (*kefali* de denilen bir *strategos*) bulunduruyordu ve şehir za-

manla genişledi. Bu valilerden bir tanesi Kantakouzenos ailesindendi ve VI. Ioannes'in babasıydı. Manastırlar, kiminin portreleri çizilmiş kiminin kitabeleri yazılmış yerli hamiler sayesinde gelişmişti. 1290 ile 1310 arasında inşa edilmiş ve iki kilisesi bulunan Brontokhion manastır kompleksinde yer alan mimari biçimler ve fresk süslemeleri, oldukça maharetli sanatkârların varlığını düşündürmekte, ve *chrysobull*ların boyanmış kopyaları manastırın sahip olduğu ayrıcalıkları listelemektedir.

Başkentten, merkezi Yunanistan'ı işgal etmeyi sürdüren Atina ve Thebes Frenk dukalıklarıyla tecrit edilmiş ve Katalan ve Aragones Kumpanyaları (paralı asker çeteleri), Acciajuoli ve Tocco gibi İtalyan aileleri ve yalnız unvandan ibaret Achaia prensleri gibi diğer Batılılarca sürekli tehdit edilen Pelepones yavaş yavaş farklılık gösteren bir Bizans bölgesi oldu. 1349 yılında VI. Ioannes Kantakouzenos oğlu Manuel'i bu özerk eyaletin *despot*luğuna aday gösterdi. Böylelikle o eyalet Mora Despotluğu olarak anılmaya başlandı ve genellikle de ya Kantakouzenos ya da Palaiologos ailelerinin genç bir üyesi tarafından yönetildi. Manuel'in 1349'dan 1380'e kadar süren uzunca yönetimi daha fazla istikrar ve refah getirdi. Merkezî bir avlunun etrafında Sparta Ovası'na bakan üst kattaki geniş odalarıyla iki katlı bu sarayın ana bölümünün kurucusu muhtemelen odur. Ayrıca saray kilisesi olarak görev yapmış olabilecek yerel Aya Sofya kilisesini de o inşa ettirmiştir. Burası daha sonra bir manastıra katılmıştır. 1361 yılında babası, eski imparator, şimdi keşiş Ioasaph olan VI. Ioannes Kantakouzenos, veba salgınına maruz kalan Athos Dağı'ndan kaçarak Mistras'a sığındı. Manuel'in 1380 yılındaki ölümü üzerine V. Ioannes Palaiologos oğlu Theodoros'u despot olarak atadı ve Mistras izleyen seksen yıl boyunca yönetici hanedanın hası olarak varlığını sürdürdü.

Bununla birlikte, 14. yüzyılda Bizans dünyasının her yerinde olduğu gibi, Mistras da Osmanlı saldırılarının korkusundan uzak değildi. Pelepones'in ilk istilası 1388 yılında oldu ve 1390'lardaki daha sonraki akınlarda Mistras'ın kendisinin de kuşatılmış olduğu anlaşılıyor. Türklerin askeri tehditleri karşısında despotlar Batılı güçlerle ittifaklar aradılar ve La-

tin güçlerini despotluğun savunmasına çağırdılar. Lusignanlı Isabelle, Bartolomea Acciajuoli, Kleopa Malatesta, Maddalena-Theodora Tocco ve Caterina Zaccaria gibi soylu ve zengin kadınlarla evlendiler ve daha sonra bir dizi hırslı kayınpederle uğraşmak zorunda olduklarını da öğrendiler. Yine de 1430 yılında despotluk Tocco ve Zaccaria'nın iddialarını sona erdirdi ve Pelepones'in kuzey köşesine tünemiş olan Venedik şehri Patras'ı ve Achaia prensliğini kendine kattı. Böylece genişleyen ve güçlenen Mistras barışçıl bir göçmenin de değerini bildi. II. Manuel elçi olarak uzun süre Batı'ya gittiğinde karısını ve çocuklarını Pelepones'te bırakmıştı. 1417-8'da Konstantinopolis'te bir salgın baş gösterince burası sığınılacak iyi bir yer oldu ve beş yıl sonra, Selanik'in son Bizanslı valisi Andronikos Palaiologos şehri Venediklilere terk etmek zorunda kalınca o da Mistras'a çekildi. Despotluğun fethedilemez gibi görünen kalesinin, rekabet eden güçlerin yoğun düşmanlıklarının yol açtığı yıkımın ortasında bile güvence sağladığı anlaşılıyor.

Taygetos Dağı'nın eteklerinde, coğrafi konumunun küçük bir alan içinde sınırladığı Mistras, her ne kadar hiçbir zaman büyük bir şehir merkezi haline gelmemişse de zengin ve kozmopolit olmuştur. Bu küçük, surlu bölge, antik bir şehir devletini andırır ve Sparta'ya olan yakınlığından ilham alırdı. Ahali üzüm bağları, zeytin ağaçları ve dutlukların çok bol olduğu bir tarımsal refahtan yararlanırdı. Dokumacılık ve halıcılıkla, kumaş ve ipekli üretimiyle uğraşan, yerli bir Yahudi cemaati vardı ve Cenevizli, Venedikli, İspanyol, Floransalı pek çok yabancı tacir yöreye gelirdi. Evrotas Nehri ve deniz yoluyla Batı ile iletişim Konstantinopolis ile olandan daha kolaydı ve başkentten giden pek çok elçilik heyeti Mistras üzerinden seyahat ederdi. İmparatorluğun en parçalanmış durumunda bile şehir Bizans'ın olağanüstü canlılığını temsil ederdi.

Daha önceki yüzyıllarda Bizans, Helen (*ellenes*) terimini paganları nitelemek için kullanırdı ama 12. yüzyılın sonlarında ve 13. yüzyılın başlarında Yunanlıların Latinlere göre kültürel üstünlüğünü ifade etmenin Yunanlılara özgü bir biçimine dö-

nüştü. Nikaia'daki imparatorluk sarayında bulunan münevverler antik Helen aklını, özellikle de felsefesini Bizans kimliği ile bütünleştirdiler; II. Ioannes Vatatzes, Helen soyundan geldiğini söylüyordu. Kuşkusuz Bizans'taki bütün âlimler antik dünya ile bu yakınlığı hissediyorlardı ve Isidoros (daha sonra Kiev Piskoposu ve Roma Kardinali), Nikaia Piskoposu Bessarion (bu da daha sonra Kardinal), daha sonra Patrik olacak, bir süre Mistras'ta yaşamış Gennadios Skholarios gibi keşişler bunu Hıristiyan kimlikleri ile bağdaştırma konusunda herhangi bir güçlük çekmiyorlardı. Bizans'ın son dönemlerinde Konstantinopolis, Selanik ve Trabzon'daki okullardaki öğretmenler bu bilinci geliştirdiler ve derinleştirdiler. Ancak Mistras'ta Yunan mirasının bu damarı, antik dünyanın çok belirgin bir unsuru olan Sparta uygarlığı ile sıkı etkileşim içinde daha bariz ve çarpıcı oldu. Demetrios Kidones, Georgios adında hiç bilinmeyen bir filozofa şunları yazdı: "Helenizme olan aşırı sevginizle, Sparta'nın topraklarının sizin Lykurgos'u (antik Sparta'nın kanun yapıcısı) görmenizi sağlayabileceğini sandınız."

1410 yılında, İmparator II. Manuel tarafından sapkınlık suçlamasıyla Konstantinopolis'ten Mistras'a sürgün edilen, Plethon olarak da bilinen, Georgios Gemistos'un adım attığı ortam işte buydu. Aile ismi Gemistos'tu; yazmış olduğu en büyük felsefe eserinde, *Aristoteles'in Platon'dan Farkları Üzerine,* kullanmış olduğu takma adı ise Plethon'du. Her iki ad da "dolu" anlamına gelir ancak ikincisi, Plethon'un çok yakından ilgili olduğu Platon'u akla getirir. Düşmanları, "Platon'un ruhuyla bir ilişkisi olduğunu ima ederek kendisini Plethon olarak adlandırıyor" diye iddia ederken, destekçileri onu düzenli olarak "İkinci Platon" ya da "yalnızca Platon'dan sonra ikinci" şeklinde nitelemişlerdir. Mistras despotlarının sarayları, hareketli bir Bizans ve Helen kültürü merkezi yaratan bilginleri ve sanatçıları çoktan kendisine çekiyordu. Başkentte bir öğretmen olduğu için Plethon bu maharetini Pelepones'e getirmişti. Diğer filozoflardan çok daha fazla o, 15. yüzyıl Yunanlı bilginlerin antik Helenik aklı temsil ettiklerini ve bunun pratik bir amaca hizmet edebileceğini ileri sürmüştü. Mistras'ta bir yandan yar-

gıç olarak görev yaparken, yönetsel ve siyasal gelişmeler konusunda sürekli radikal öneriler ortaya atmıştır. Despotlar toprak bağışlayarak onu ödüllendirmişler ve Mistras'ta olduğu kadar Konstantinopolis'te de yöneticiler onun tavsiyelerinden yararlanmışlardır.

Manuel Palaiologos'a Plethon, *Zealot*'ların amaçlarını hatırlatan zorlu tedbirler tavsiye etmiştir: "Toprakların tümü onun üzerinde yerleşmiş olanların ortak malı olmalıdır... herkesin emeğinin ürünü...üç kısma ayrılmalıdır" ve işçilere, çiftçilere ve devlet hazinesine dağıtılmalıdır. Askerlerin vergilerden muaf olmasını ve askerî işlerin devlet tarafından ve *helot* denilen vergi veren işçilerin hizmetleriyle yürütülmesini düşünüyordu:

> Her piyade askerine bir, her atlıya iki *helot* tahsis edilmelidir; ve böylelikle her asker uygun malzemelerle orduda hizmet edecek ve daimi olarak standardını koruyacak bir durumda olacaktır.

Parayı da ıslah etmek istiyordu: "Şimdi bizim kullandığımız bu yabancı, kötü, bronz sikkeleri kullanmak ahmaklığın dik âlâsıdır: Bu yalnızca başkalarına yarar sağlar, bizi ise çok alay konusu yapar." Ticaretin kontrolünü, kendine yeterli olmayı teşvik etmek için Plethon etkili bir vatandaş ordusunun kurulacağını ve daha iyi yönetim ve askerî başarıyı garanti edecek olan iyi örgütlenmiş bir vergi tabanının oluşturulacağını umuyordu. Bağımsızlığı hedefleyen başka bölgelerde olduğu gibi Mistras'ta da Plethon, yönetimin daha duyarlı yapılması ve yerel yönetimde daha fazla eşitlik isteyen halkın taleplerinin karşılanması gerektiğini görüyordu.

Bu tür Sparta tipi bir toplumla ilgili olarak bu önerilerinin yanı sıra Plethon, antik Yunan'ın toplumsal ve dinsel değerlerinin canlandırılmasını öneriyordu. Onun *Kanunlar Kitabı* Zeus'a ibadet konusunda gelişmiş bir dinsel tören içermiş olmalıdır. Üç kitabındaki 100 bölümden yalnızca on altısı ve bunlar da yalnızca kısmen günümüze ulaşmıştır. Ancak bölüm başlıkları onun ilahiyat, ahlak, siyaset, seremoniler ve doğa bilimine gösterdiği geniş ilgiyi yansıtmaktadır:

> Ey bilimin tanrıları, kim olursanız ve ne olursanız olun, bize gelin; gerçek inançların ve bilimsel bilginin koruyucusu olan sizler; onları her şeylerin büyük atası, Kral Zeus'un emrettiği şekilde istediğiniz herkese dağıtan sizler... Hem özel hem de kamusal hayatlarını en iyi ve en soylu bir şekilde geçirmek isteyen insanoğluna ebediyete kadar mal olacak bu kitabın her türlü başarıya sahip olmasını ihsan edin.

Zeus mutlak iyilik olarak anlaşılmaktadır; o yaratılmamıştır, ölümsüzdür, kendisinin babasıdır ve başka her şeyin babası ve üstün yaratıcısıdır. Olimpik tanrılar birkaç tanedir ve göksel varlıkların üzerindedirler; bedenleri yoktur ve uzayın dışında var olurlar. Daha alttaki, ikinci derecedeki tanrılar, karada yaşayan kötü ruhlar gibi daha fazladır

Bölümlerden pek çoğu (sabah, öğleden sonra ve akşam duası) dinsel ibadet, papazlık işlevleri ve tanrıların adları gibi konulara ayrılmış olmalıdır ama metafizik (evrenin ebediliği üstüne soyut sorular), etik (akraba ile zina ve çok karılılık) ve yönetimin pratik sorunlarına (yönetsel, yargısal, ekonomik) da bölümler ayrılmıştır. Plethon'un geç Bizans toplumunu iyileştirmek için belli önerileri vardı. Dikkat çeken bir tanesi, ahlâki olmayan cinsel davranışın yakarak öldürme tehdidiyle önlenebileceği yolundaydı. Zinadan hüküm giymiş kadınların saçları traş edilmeli ve fahişe olarak yaşamaya zorlanmalıydılar. Tecavüz, eşcinsel ve hayvanca eylemler özel bir yerde, papazlar, sıradan vatandaşlar ve canilerinin mezarlığının birbirlerinden ayrı tutulduğu kamusal mezarlığın ötesinde bir yerde yakarak cezalandırılmalıydı. *Kanunlar Kitabı*'na koyduğu son ekte Plethon tanrıların güçlerinin himayesini diliyor ve Pithagoras, Platon, Kouretes ve Zerdüşt (Zarathustra) tarafından öğretilen doktrinlerin her şeyden üstün olduğunu söylüyordu. Gerçek bir ölümsüzlük yoluyla (Hıristiyan öğretmenlere göndermede bulunuyor) daha büyük mutluluk vaat ederek insanları yanıltan kimi sofistlerin öğretilerini, onların ölümsüzlük düşüncesinin yalnızca geleceğe ait bir şey olduğuna işaret ederek reddediyordu. Buna karşılık, *Kitap*'ında ana çizgileri sunulan, ru-

ha hem geçmişte hem de gelecekte (ruhların devamlı ve tekrarlanan bir başka bedende tekrar doğuşu doktrinine göndermede bulunuyor) mutlak ölümsüzlük vaat eden felsefeye inanıyordu.

1438'de kilise birliği konusundaki görüşmeler yeniden başladığında Plethon, Ferrara ve daha sonra Floransa'ya gitti ve buralarda İtalyan âlimlerle temas kurdu. Hıristiyan teolojisine olan ilgisi çok geniş olmayabilir ama bir tartışmayı gerektiğinde üstün başarıyla mantıksal bir şekilde çözebiliyordu. Yaptığı çok parlak bir tek müdahale ile, 787'de Yedinci Ekümenik Konsil'in çıkardığı kabul edilen, amentüyü *filioque* hükmüne bağlayan Latince bir belgenin sahici olamayacağını kanıtladı. Gösterdi ki, eğer sahici olsaydı ve hem Yunan hem Latin herkes o zaman bunu kabul etmiş olsaydı mesele kalmazdı. Ama 787'de bu ilave *filioque* hükmünün ifade edildiği konusunda hiçbir kanıt yoktu. Aksine, ikonakırıcılığın sonunun geldiğini memnuniyetle karşılayan Papa I. Hadrianus ve III. Leo'nun her ikisi de amentüyü bunu belirtmeden okumuşlardı. Yalnızca 11. yüzyıl içinde Papalık Avrupa'nın diğer yerlerinde standart uygulama halini almış olan bir şeyi yani amentüyü bu hükümle söylemeyi kabul etmişti.

Plethon'un Floransa'da İtalyan âlimlere Platonculuk üzerine verdiği konferanslar, Platon'un bulabildikleri her antik metnini çeviren ve okuyan çağdaşları üzerinde büyük bir etki yaptı. Onların görece bilgisizliği Plethon'un Aristoteles'e saldırdığı ve Platon'u yücelttiği temel eseri *Aristoteles'in Platon'dan Farkları Üzerine*'nin yazılmasını teşvik etti. Onun bilgeliği Batı'da Platoncu felsefenin incelenmesine, yaklaşık 1460'larda, Cosimo de' Medici'nin Floransa Akademisi'ni kurmasıyla meyvelerini vermeye başlayan büyük bir katkı oldu. Platon'un *Symposium*'unu Latince'ye tercüme eden ve buna önemli bir giriş yazan Marsilio Ficino'nun yönetimi altında Platonik metinlerin keşfedilmesi ve incelenmesi büyük ölçüde artış gösterdi. Plethon coğrafya meseleleriyle de ilgilenmişti ve onun Strabon'un *Geographika*'sı üzerine görüşleri 1430'larda Rönesans âlimleri arasındaki tartışmalarda önemli bir rol oynamış olabilir. Paul Toscanelli, Plethon ile tanışanlardan ve ona o sı-

ralarda keşfedilen, dünyanın en kuzeyindeki adaların, İskandinavya, Thule ve Grönland'ın, yeni haritalarını gösteren kişilerden birisiydi. 1474 yılında Toscanelli Uzakdoğu'ya en çabuk yolun Avrupa'dan batıya doğru gitmek olduğunu yazıyordu. Strabon kuşkusuz en büyük keşif gezisi: Christopher Columbus'un 1492 yılında Atlantik'i geçerek Batı Hint Adaları'na ulaşma girişimi için güvenilir bir rehber sayılıyordu.

1452 yılındaki ölümüne kadar Plethon, Georgi Trapezuntios'un (Trabzonlu) ve Gennadios Skholarios'un Aristotelesçiliğine karşı Platon'u savunmayı sürdürdü. Onun sadık öğrencileri Mihail Apostoles ve Ioannes Argiropulos ile Kardinal Bessarion da dahil onu savunanlar, azınlıkta olsalar da, onun Platoncu metinleri inceleme uğraşını sürdürdüler. Aristotelesçi argümanlar Hıristiyan teolojisine 6. yüzyıl gibi erken bir tarihte girmişti ve Bizans'taki bilginin kabul gören bir parçasıydı. Batı'da ortaçağ okullarında mantık ve St. Thomas Aquinas'ın *Summa contra gentiles*'inin (1259-1264) okutulması Aristotelesçiliği akli tartışmanın keskin bir aleti haline getirmişti. Onun geleneksel Bizans müfredatına sokmaya çalıştığı bu yeni batı skolastisizminin Skholarios şampiyonluğunu yapıyorlardı. Plethon ayrıca Aquinas'ın yazılarını çevirdi ve üzerine yorumlarda bulundu. Skholarios'un Plethon'a muhalefetinin nedeni yalnızca onun Aristoteles'e saldırması değil, Konstantinopolis'in Türklerin eline geçmesinden sonra kendisine gönderilen *Kanunlar Kitabı* ile de ilgiliydi. O sıralar Gennadios adıyla bir keşiş olan Skholarios, Fatih Sultan Mehmet tarafından patrik olarak atanmıştı. Bu kapasitesi içinde Skholarios, Plethon'un Helen dinine olan ateşli ilgisini lanetliyor ve *Kitap*'ının bütün kopyalarının yakılmasını emrediyordu. Böylelikle Plethon'un geriye kalan yazılarının hemen hemen hiç bilinmemesini de sağlamış oluyordu.

Bu güçlü sansürden birkaç yıl sonra Sigismondo Malatesta, Despot Demetrios ve karısı Theodora'nın 1460 yılında, Mistras ele geçirilince Konstantinopolis'e kaçmasına yol açan Türklere karşı bir sefer başlatmıştı. 1464 yılında Malatestaş şehrin aşağı kısmını geri aldı ve burada Plethon'un mezarını bul-

du. Yıllar önce, Rimini'deki saray okulunun başına geçmesini Plethon'a önermiş ama bir sonuç alamamıştı. Ama şimdi kahramanı için daha uygun bir defin sağlayabilirdi. Plethon'un kemiklerini Mistras'tan aldı ve büyük bir saygıyla kendi Tempio Malatestiano'sunun duvarları içine gömdü. Orada ithaf kitabesinde hâlâ şunlar okunabilir: "Bizanslı Gemistos, zamanında Filozofların Prensi..."

Böylece Mistras, en ünlü filozofunun mezarını yitirdi. Pelepones üzerindeki uzun süren Türk egemenliği sırasında, Mistras geniş ölçüde terk edildi. Kiliselerinin, manastırlarının ve evlerinin pek çoğu harabe haline geldi. Ama bunlar şimdi restore ediliyor, freskleri korunuyor ve kitabeleri yayımlanıyor. Despotlar Sarayı'nın çatısı bir kez daha çatılacak ve yeni kurulmuş olan Bizans Araştırmaları Merkezi'nde turistik bir cazibe yaratabilecektir. Tarihçi Steven Runciman'ın Mistras'a olan bağlılığını takdir etmek üzere, bir sokağa onun adı verilmiştir. Bu son derece olağanüstü güzel Bizans şehrinde bir yola ya da alana Georgios Gemistos Plethon adının verilmesinin zamanı belki de gelmiştir.

27

"Türk'ün Sarığı Papa'nın Üç Katlı Tacından Evladır"

1444-1453 yılları arasında Büyük Amiral olan
Lukas Notaras'a atfedilen ünlü bir söz

1261 yılında Konstantinopolis'in Latinlerden geri alınışı ile 1453 yılında Osmanlıların eline geçmesine kadar Bizans dış politikası kiliselerin birleşmesi meselesiyle meşgul olmuştu. Siyasi mülahazalar, imparatorları bu politikayı izlemeye zorluyordu; çünkü Türklerle savaşabilmek için Batı'nın askerî yardımına dehşetli ihtiyaçları vardı ve de Batı'nın ruhani liderleri, Konstantinopolis Roma'ya bağımlı olmak koşuluyla, bu kiliselerin birliği meselesini herhangi bir yardımın önkoşulu haline getirmişlerdi. Haçlıların 1204'teki eylemlerinden sonra Bizans'ta pek çok kişi bunun, eğer sapkınlık değilse, iğrenç bir şey olduğunu düşünüyordu ve bunu desteklemeye sürekli bir şekilde karşı çıkıyorlardı. Palaiologos imparatorlar bu nedenle kendilerini bir ikilem karşısında buluyorlardı: Eğer etkili Batılı askerî güçlerle ittifak yapmanın bedeli birleşme ise, o zaman uzlaşma ve anlaşmaya dayanan bir kilise politikası bulmak zorundaydılar. Ancak bu tür herhangi bir politika doğru teoloji ile ilgilenenler ve kendi kilisesine, ikonalarına ve Ortodoks düşüncelerine sadık kalan Bizanslıların büyük çoğunluğu tarafın-

dan lanetlenecektir. Bizanslıların çoğunluğu destek istiyorlardı, boyun eğmeyi değil.

Erken ortaçağlarda Batı'da Hıristiyan *evreni* (*oikumene*) genişlerken, Doğu'da, İslam'dan gelen baskı karşısında daralmıştı ve daha sonra Haçlı Seferleri döneminde ikisi birleşti ve ibadete ilişkin belirli bazı özellikler başlıca farklılıklar olarak ortaya çıktı. Bizanslılar için amentünün ifade edilişindeki herhangi bir değişiklik anlaşılamaz ve kabul edilemezdi. Halefleri –Roma piskoposları– tarafından yorumlandığı şekliyle Aziz Petros'un önce gelmesi (Papalığı), Doğulu bir kavram olan *pentarki*, beş patriğin yönetimi kavramıyla çelişiyordu. Ve (mayalı ya da mayasız) Aşai Rabbani ekmeğinin farklı biçimlerinde bütün Hıristiyanlar, pek bariz, görünmesi mümkün, bir farklılığı görüyorlardı. Bütün ruhbanın evlenme yasağına uyup uymaması gerektiği, bütün Hıristiyanların aynı günlerde oruç tutup tutmaması belki biraz daha ikincil bir sorundu. Aynı şekilde ibadette Yunanca ya da Latince'nin kullanılmasını ve Hıristiyanlık âlemi içinde kiliselere birbirinden farklı tarihler kazandıran birtakım bilinmeyen alışkanlıkları coğrafya belirliyordu.

Bütün bunlara rağmen, Hıristiyan birliğini, özellikle Müslümanların inanışı karşısında, sürdürmeye yönelik temel bir arzu da vardı. Eski ve Yeni Roma'nın piskoposları geleneksel olarak birbirlerine büyük saygı gösteriyorlar ve ayinlerde karşı taraf için de dua edilmesine özen gösteriyorlardı. Patrik Photios ve Papa Nikolas döneminde, 9. yüzyılda, bu ilişkilerde bir kopma olmuş; ve bir kez daha 1054 yılında karşılıklı olarak aforoz etmeler ilgili kişilerin hayatından daha uzun sürmemişti. I. Aleksios Komnenos Papa II. Urban'a kâfir Türklere karşı Doğu'nun Hıristiyanlarına destek olunması çağrısında bulunduğunda bunu tamamen ortak bir inancı paylaştıkları için yapmıştı. Uygulamalarındaki farklılıklar ne olursa olsun Birinci Haçlı Seferi bu temel üzerinden savunulmuş ve Hıristiyanların Kudüs üzerindeki kontrolü iade edilmişti.

Bununla birlikte 1202-1204'ün olayları çok büyük farklılıklar olduğu duygusunu derinleştirmiş ve her iki tarafı hasım ve ihtiyatlı bir halde bırakmıştı. Ortodokslar Haçlıların, Aya

Sofya'ya karşı ettikleri hürmetsizlik bir yana, kiliselerini ve manastırlarını işgal etmelerine özellikle öfkelenmişlerdi. Dördüncü Haçlı Seferi'nden sonra kurulan yeni merkezlerden gelen yüksek rütbeli din adamları, işgal altındaki başkentte ve fethedilen yerlerdeki kendi piskoposluk çevrelerine ve manastırlarına atanan Latin papazları ve frerleri itham etmişlerdi. Bununla birlikte Nikaia İmparatorluğunda III. Ioannes Vatatzes ve II. Theodoros Laskaris Latin ve Yunan temsilciler arasındaki temasları desteklemişler ve Latin frerleri Kardinal Humbert'den daha az dogmatik bulmuşlardı. Hıristiyanlar arasındaki birliği yeniden kurmak için ciddi görüşmeler oldu. 1261'den sonra VIII. Mihail Palaiologos bu görüşmeleri sıklaştırma konusunda kararlıydı.

Bununla birlikte siyasal gelişmeler, süreci engellemeye devam etti. Son Latin imparator II. Baldwin Konstantinopolis'ten kaçtığında, Papa IV. Urban onu Roma'da kabul etti ve tahtına iade edeceğine söz verdi. Bu politika, halefi IV. Clemens (1265-1268) tarafından da etkin bir şekilde sürdürüldü. Papa, 1267 yılında Viterbo'da Anjoulu Charles'ın başını çektiği ve Charles'ın kızını Baldwin'in oğluyla ve oğlunu Achaia prensi William Villehardouin'in kızıyla evlendirdiği siyasi evliliklerle de perçinlenen Bizans karşıtı korkunç bir ittifakı takdis etti. Bizans için bir şans olmak üzere IV. Clemens öldü ve papalık için üç yıl süren bir fetret döneminden sonra 1272 yılında X. Geregory papa seçildi. Yeni papanın en önemli ilgilerinden birisi Müslümanlara karşı yeni bir Haçlı Seferi düzenlemekti ve bu amaçla da kilise reformunu gerçekleştirecek, Doğu ve Batı kiliselerini birleştirecek bir genel konsili toplantıya çağırdı.

Bu umut verici açıklama VIII. Mihail'i, yeniden birleşme konusunda şüphelerini ifade eden hatta bunu reddeden Bizanslı din adamlarını kazanmaya çalışma konusunda cesaretlendirdi. Zira Patrik Ioasaph, çok sayıda piskopos ve keşiş Roma'ya "boyun eğme"ye karşı çıkıyordu. İmparatorun, "Yunanlıları korkunç savaşlardan ve imparatorluğu tehdit eden kan dökülmesinden koruma" düşüncesine karşıydılar ve Hıristiyan birliğini yeniden kurmak için yapılan bu önerinin kabul edilemez ol-

duğunu düşünüyorlardı çünkü bu Aziz Petros'un bütün kiliseler üzerindeki üstünlüğünü ve amentünün Latince söylenmesini kabul anlamına geliyordu. Başka endişeleri de vardı ama itikadın ifade biçimi Hıristiyanlığı öğretme ve yaymada kritik bir yöntem kabul edildiği için bu metin üzerindeki herhangi bir anlaşmazlık kaçınılmaz olarak bölünmeye yol açacaktı (Bkz. Bölüm 4). Doğulu ve Batılı ilahiyatçılar arasında 12. yüzyılda yer alan tartışmalarda, *filioque* sürekli bir engel teşkil ediyordu: Gerek Peter Grossolano ve gerekse Havelbergli Anselm, Konstantinopolis ve Selanik'e yaptıkları ziyaretten sonra bu konuda yazmışlardı. Buna cevap olarak, daha sonra Selanik Başpiskoposu olacak Maroneialı Niketas, garip bir şekilde amentüye ilişkin hükmü eklemeyi reddederek, Batılıların yorumunu savunan altı diyalog yazdı.

Anlaşmazlığın geçmişi hakkındaki bütün bu bilgilere sahip olarak VIII. Mihail, birliğe karşı olan Bizanslı muhalifleri kazanmak üzere bir kampanya başlattı. 1273 yılında Patrik Ioasaph'ı tutukladı ve Aya Sofya'nın arşivcisi ve daha sonra patrik olacak Ioannes Bekkos'u kampanyaya öncülük etmekle görevlendirdi. Ancak, Ioannes'in konuya ilişkin tezleriyle ve hatta imparator ve oğlunun, kişisel olarak itikadın Roma tarafından yapılan tanımını kabul ettiklerini açıklamış olmalarına rağmen, çok az sayıda din adamı Roma'nın pozisyonuna çekilebildi. Hatta, Papa X. Gregorius'un 1274 yılında Lyons'da toplantıya çağırdığı Genel Konsil'de Konstantinopolis Kilisesi'ni temsil edecek yüksek rütbeli din adamları bulmak bile zor oldu. Hükümetin başı, Georgios Akropolites'in başkanlık ettiği Bizans heyetinde, önceki patrik III. Germanos (1266'dan önce kısa bir süre bu görevde bulunmuştu) ve Nikaia Başpiskoposu Theophanos yer alıyordu. Heyet, dinsel açıdan çok, sivil açıdan güçlüydü.

Papa'ya verilmek üzere götürülen kilise hazineleri ve ikonalardan oluşan hediyelerin denizde kaybolduğu çok zor geçen bir seyahatten sonra, 7 Mayıs 1274'te büyük bir coşku ve törenlerle açılan Konsil'in yer aldığı Lyons'a vardılar. Konsil'e katıldıkları iki hafta boyunca, *filoque*, papalığın üstünlüğü ve batı teolojisinin oldukça yeni bir sorunu olan – Araf'ın varlığı so-

runu tartışıldı. 1230'lardan beri her iki taraftaki ilahiyatçılar, ölmeden önce tövbe etmeyen günahkârlara ne olacağı sorununu tartışıyorlardı. Papa IV. Innocent (ölümü 1254) ve 1263 yılında Thomas Aquinas küçük günahların İncillerde sözü edilen ateşte paklanması konusu üzerinde durmuşlardı. Ama Ortodoks Kilisesi ölümden sonraki varoluş konusunda alternatif bir nosyona sahip değildi. En sonunda ruh yargılanacak ve ya cennete ya da cehenneme gönderilecekti; dolayısıyla kilise yeni bir Batılı tanımı kabul etmeye gönüllü değildi. Sonuç olarak, 1274 yılında kabul edilen uzlaşma metninde, her iki tarafın kabul ettiği, ölenin ruhuna yardım etmek için yapılacak ayinlerin, edilecek dualaların ve verilecek sadakaların gücü vurgulansa da bu Araf meselesine değinilmiyordu.

Lyons'da üç Bizans delegesi, daha önce imparator ile üzerinde uzlaşılan inancın açıklanması metnini imzaladı; Georgios Akropolitis Papa'ya ve amentünün Roma'nın görüşüne dayanan açıklamasına sadakat yemini etti ve de Konsil, İmparatorlar VIII. Mihail ve Andronikos'un "itaatlerini" uygun şekilde onayladı. Kiliselerin yeniden birleşmesi 6 Temmuz 1274'te Saint Jean Katedrali'nde kutlandı ve Papa Gregorius Yunanlıların yeniden ağıla dönmelerini memnuniyetle karşıladı. Konsil, Roma tarafından, yöneticilerinin değil de tüm Ortodoks Kilisesi'nin Roma'ya boyun eğdiği şeklinde yorumlandı. Doğu'da VIII. Mihail meşruiyet kazanmıştı ve kâfire karşı Hıristiyanların desteğini talep edebilirdi ama birliğin koşullarını kabul etme konusunda Ortodoksları ikna edemezdi. 1274'ten sonra İmparator, Papa'ya,

> kutsal amentüyü bölünmeden önceki ve günümüze kadar gelen şekliyle okuma ve –bu ayinler yukarıda açıklanan itikada aykırı olmadığı için– bu ayinleri bölünmeden önceki şekliyle yapmamıza izin verilmesi

için yalvardı. Bununla birlikte hem VIII. Mihail hem de halefi II. Andronikos Roma'ya gönderdikleri inancın açıklanması metninde Araf'ın varlığını ve "arınma ve günahların cezasını çekme"yi kabul ettiler.

Birlik, Konstantinopolis'te, I. Ioasaph'ın yerine patrik olan Ioannes Bekkos tarafından kutlandı ama Bizans delegasyonunun üyelerinden birisi Georgios Metokhites'in ciddi muhalefeti vardı:

> Sözcüklerin zıtlaşması yerine, karşı kanıtlar yerine, Kutsal Kitap'tan indirilen iddialar yerine biz temsilcilerin sürekli olarak duyduğumuz: "Siz Frenk olmuşsunuz." Birlikten yana olan bizler.... Bizans yurtseverlerinin değil de yabancı bir ülkenin mi destekçisi sayılacağız?

1204 yağmasının anıları hâlâ canlı olan Konstantinopolis'ten, despotun kendisini Ortodoks geleneğin gerçek temsilcisi gibi gösterdiği Epiros'a kadar, birliğe karşı bir grup yaratıldı. Bizans'a karşı olan siyasal zıtlıklarını doğru teoloji ile elverişli bir şekilde birleştiren Sırbistan ve Bulgaristan da ayrıca bu görüşü destekledi. Öte yandan birlik vaat edilen askerî sonuçları da sağlamadı çünkü X. Gregorius 1276'da öldü ve Anjoulu Charles, Latin İmparatorluğu'nun ihyası konusundaki kampanyasını sürdürüyordu. Konsil'den sekiz yıl sonra, VIII. Mihail öldüğünde, onun popüler olmayan politikası derhal terk edildi. II. Andronikos (1282-1328), görevinden alınan, yargılanan ve hapse atılan Ioannes Bekkos'tan intikamını aldı. Üç yıl sonra da yeni Patrik, II. Gregorios birliği reddetti.

Doğuda dolaşan metinlerden açıkça görülüyor ki, birliğe muhalefet Latin ve Yunan Ortodoks Kilisesi uygulamalarındaki çeşitli farklılıklara dayanmaktadır. Aşai Rabbani'de hangi tür ekmeğin kullanılacağı, kabarmış ekmek yada mayasız denilen Batılıların *wafer* dedikleri mayasız ince ekmeği ortaya çıkardı. Maya, *zimos*, içermediği için Bizanslılar şuna inanıyorlardı:

> Hâlâ mayasız kullananlar Yasa'nın ve Yahudilerin sofrasındaki yiyeceklerin gölgesi altındadırlar, biz insanlarla hem özü hem de ruhu bir olan ekmeğin değil... Gerçekten de mayasızda, işlerin doğasının daha da açık bir şekilde öğrettiği gibi, en basitinden hayat yoktur.

Daha sonra yazarı bilinmeyen risale sorar:

> Siz papazlar niye evlenmiyorsunuz? Kilise bir papazın bir eş almasını yasaklamıyor ama siz evlenmiyorsunuz. Bunun yerine sizin cariyeleriniz var ve sizin papazınız cariyesini getirmesi için hizmetçisini yolluyor ve mumu söndürüp kadını bütün gece yanında tutuyor.

Aynı metin, ikonalara hürmet etmedikleri, Theotokos'a "Santa Maria" yani basit olarak bir aziz dedikleri, ters yandan haç çıkarırken iki parmaklarını kullandıkları, "boğulmuş [hayvanın] et"ini yedikleri, ve Yunanlılara garip ve yanlış gelen bir dizi başka alışkanlıkları nedeniyle de Latinleri eleştirmektedir. Bu farklılıklar, 1440'larda Konstantinopolis halkı VIII. Ioannes'in Birlik görüşmelerini reddettiği bir sırada yeniden ortaya çıktı.

Her ne kadar 1274 yılında kiliselerin birliğini sağlama girişimi başarısızlığa uğramışsa da, Papa'nın kutsadığı Batılı Hıristiyan birliklerin eninde sonunda Bizans'ın yardımına geleceği umudu, Latin teolojisinine gösterilen ilginin artması ve Latin Kilise Babaları'nın Yunanlı âlimlerce yapılan ilk çevirileriyle canlı tutuluyordu. Bizans'ta, tacirlerin, Haçlıların, diplomatların ve hacıların konuştukları ana dillerin olduğu kadar ortaçağ Latincesi'nin bilinmesi de 11. yüzyıldan itibaren artmıştı. Âlim ve keşiş Maksimos Planoudes (c. 1255-c.1305) klasik Latin yazarları ve Aziz Augustinus'u çevirmeye başladığında, Bizans'ın Batı anlayışını tamamen değiştirdi. Ovidius'un *Metamorphoses*, *Heroides*'inin tüm nesir çevirileri ve kimi amatörce dizeleri; Boethius'un *Felsefenin Tesellisi*; Cicero'nun *Rhetoric*'i; Macrobius ve Augustinus'un *Tanrı Devleti Üzerine*'si: bütün bunlar Bizanslı okuyucuya ilk kez Latince temel metinlerin ulaşmasını sağlıyordu. Demetrios ve Prokhoros Kidones kardeşler ve Manuel Kalekas bu çalışmayı genişlettiler; Gregorios Khioniades ise Farsça'dan Yunanca'ya yaptığı çevirileriyle İslam astronomisinin önemini göstermiş oldu.

Bu Bizans kültüründe yeni bir gelişmeydi ve Yunan olmayan, yabancı bilgisinin değeri hakkındaki duyarlılığı yansıtıyordu. Bu her alandaki entelektüel üstünlük varsayımının terk

edildiğine işaret ediyordu ve Bizans'ın kilise birliği tartışmalarında her taraftan da öğrenebildiğini ve buna kendisini uyarlayabildiğini gösteriyordu. Latince'den Yunanca'ya çeviri yapanların çoğu yeni dili Bizans'taki frerlerden öğrenmişti. "Slavlara Gönderilen Havariler" gibi linguistik becerilerini Bizans'ın kültürünü geliştirmek için kullandılar. Planoudes ayrıca 1296 yılında diplomatik bir görevle, elçi olarak Venedik'e gitti. Antik Yunan kültürü hakkında çok geniş ilgi uyandırdı. Diophantos teoremlerinin ve öteki matematik çalışmalarının yeni edisyonlarının yanı sıra geç antikite epigram koleksiyonu *Anthologia Graeca*'yı kopya etmek ve eklemeler yapmak gibi işler yaptı. Buna karşılık iki nesil sonra, Demetrios ve Prokhoros Kidones esas itibarıyla ilahiyatla ilgilenmeye başladılar ve 14. yüzyılın kilise politikalarıyla doğrudan ilgilendiler. İki kardeş, St. Thomas Aquinas'ın *Summa contra gentiles* ve *Summa theologiae*'sini, birlikten yana olan kampa yeni bir canlılık katan eserleri çevirdiler. Ayrıca Augustinus'un, Boethius'un ve Canterburyli St. Anselm'in eserlerine ilgi gösterdiler ve Monte Croceli Ricoldu'nun *Kur'anın Çürütülmesi*'ni çevirdiler.

Batı felsefesine olan ilginin artmasına rağmen, Avrupa'nın yeni doğmakta olan üniversitelerinde benimsenen Aristotelesçi mantık Bizans'ta büyük bir etki yapmadı. Eğitim sisteminin Aristoteles'in özgün metinlerine dayanan ve Doğu'da her zaman okutulmuş olan metafizik, kozmoloji, etik ve mantıkla ilgili daha sonraki pek çok yorumla zenginleştirilmiş kendi gelenekleri vardı. Bir başka neden de *hesychasm*'ın gelişmesi ve Aristoteles'ten daha çok Platon'a borçlu olan ilmin bâtını tefekkür yoluyla öğretilmesi (Bkz. Bölüm 18) olabilir. Athos Dağı'nın *hesycast* keşişleri, Lyon'da kabul edilen koşullara uygun bir kilise birliğinin amansız muhalifleriydi. Öte yandan, birlikten yana olan diğer Bizans entelektüelleri, Doğulu yorumları reddeden bir mantık geleneği olan Aristoteles'in Latince çevirilerine dayanan Batılı tezlerden daha fazla etkileniyorlardı.

Bununla birlikte V. Ioannes Palaiologos, Türklere karşı Batı'nın askerî işbirliğini sağlama planlarını kişisel olarak Katolikliğe geçerek gerçekleştirmeye çalışıyordu. 1366-1369 yıll-

larında Macaristan ve İtalya'ya yapmış olduğu geziler, kendisinin Roma'nın otoritesine boyun eğmesiyle sonuçlandı. Her ne kadar bu onun kendi kişisel kararı da olsa ve Bizans Kilisesi'ni bağlamasa da askerî yardım alacağını umuyordu. Ancak ülkesine dönerken Venediklilerin onu borçları nedeniyle tutuklaması gerçeği, Bizans'taki tehlikeli durumu gözler önüne serdi. Oğlu Manuel onun için fidye ödemeye zorlandı ve V. Ioannes dönmeden önce, Tenedos (Bozcaada) Adası'nın borçlu olunan para karşılığında Venedik'e teslim edilmesi gerekti. Her ne kadar vaat edilen askerî müdahale Sırpların liderliğinde biçimlendi ise de Türkler Hıristiyan güçlerini 1371 yılında Marica'da (Meriç) yendiler ve imparator Batı yanlısı politikasını terk etti. Her şeye rağmen birkaç önde gelen Bizanslı entelektüel Katolikliğe geçti ve Konstantinopolis üzerinde giderek daralan Osmanlı çemberini kırmanın tek yolunun kiliselerin yeniden birleşmesi olduğunu ileri sürdü. Bunlardan bir tanesi, Demetrios Kidones, 1389 yılında Latinlerin yardımını elde etmek için koşulları belirleyen bir risale yazdı ama bu görmezden gelindi. Türkler Avrupa içlerine doğru yayılmaya yoğunlaşmışken elit içindeki bölünmeler böylelikle Bizans'ı zayıflatmaya katkıda bulunuyordu.

1422 yılında başkent büyük bir kuşatmayı atlattı ama sekiz yıl sonra, Selanik ele geçirildi ve Türklerin doğudan olduğu kadar batıdan da Konstantinopolis'i kuşatmasına olanak sağlanmış oldu. Bu zor koşullar altında VIII. Ioannes Palaiologos, kiliseleri birleştirmek ve böylelikle papalığın destekleyeceği Batı askerî yardımı konusunda ciddi bir güvence elde etme girişiminde bulundu. İmparator 1438 yılında, Patrik II. Ioasaph, Ephesos ve Nikaia'nın iki sözcüsü Markos Eugenikos ve Bessarion, on altı metropolit, görevliler, keşişlerle birlikte yedi yüzü geçen yüksek düzeyde bir heyetin başında papalık heyetiyle buluşmak üzere Ferrara'ya gitti. Patrik Ioasaph, bütün görevliler gibi, talep karşısında öylesine heyecanlanmıştı ki, mesele halloluncaya kadar gemiden çıkmayı reddederse papanın ayağını öpeceğini söylemişti. Sonuç olarak Papa IV. Eugenius büyük törenli bir karşılama yerine İmparatoru özel olarak karşı-

ladı. Konsil, önde gelen kişilerin tahtlarının nereye konulacağı meselesi üzerinde yirmi gün kadar tartıştıktan sonra 9 Nisan'da resmen başladı. Pek çok gecikme ve sonuçsuz toplantıdan sonra veba salgını ve parasızlık tarafları 1439 Ocağı'nda Konsil'i Medici ailesinin destekleyeceği Floransa'ya geçmeye zorladı.

Anlaşmaya varılmadan önceki uzun tartışmaların ayrıntılı zabıtları tutuldu ve Konsil'in en ilginç öyküsü patrikhane görevlisi Silvester Siropoulos'un yazdıklarıydı. Onun anıları, görüşmelerden sonraki resmî olmayan tartışmaları da yansıtır: Bizans temsilcilerinin kendi aralarında nasıl tartıştıkları (zira VIII. Ioannes ile Markos Eugenikos arasında temel görüş ayrılıkları vardı) ve bu görüş ayrılıklarını belli etmeyecek (Araf'ın varlığı gibi) konuları nasıl seçtikleri; eğer Yunanlılar Latince bilmezlerse, Doğulu her metne, çoğunlukla onların tanımadığı metinlerden alınmış kendi iddialarıyla karşı koyan Batılı ilahiyatçılarla tartışamayacaklarının artık nasıl iyice anlaşıldığı gibi.

Hem Birinci ve Dördüncü Ekümenik Konsiller'de kabul edilmiş olan amentünün metnine konulan fazladan bir hüküm olarak, hem de Ortodoks ilahiyatının bir ifadesi olarak amentüye *filioque*'nin eklenmesi, başlıca bir engel olarak ortada duruyordu. Aylar süren Latin baskısından sonra, ister Doğulu ister Batılı olsun bütün azizlerin aynı Kutsal Ruh'tan ilham aldıkları ve bu nedenle de inançlarının, Latince ve Yunanca farklı ifade edilseler bile özde aynı olması gerektiği konusunda anlaşmaya varıldı. Bununla birlikte, Papalığın daha üstün olduğu konusundaki anlaşmazlık daha temel bir anlaşmazlıktı. Amentünün sözcükleri kabul edilebilirken, Roma tarafından hak iddia edilen iktidar, bağımlılık anlamına geliyordu ki Konstantinopolis Kilisesi'nin buna katlanması çok daha zordu. Batı'da Roma'nın hukuki konumu sayesinde yüzyılların özeni ve pekiştirmesiyle papalar bütün kiliseler üzerinde kurucuları olan Aziz Petros'a dayanan bir otorite oluşturmuşlardı. Kiliselerin birliğinin kutlanabilmesi için Bizans'taki patriklerin de Roma'ya boyun eğmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Bu yalnızca değerce düşüklüğü değil fakat aynı zamanda Hıristiyanlık alemindeki önde gelen beş büyük piskoposluğun bir arada Konsil'i oluşturma-

sı geleneğine de aykırılığı ima ediyordu. Yeni Roma/Konstantinopolis, Eski Roma'nın daha yüksek onursal mevkisini kabul ederken, doğudaki *pentarki* (beşli yönetim) teorisini, Roma'nın her şeyin üstünde olma iddiasıyla bağdaştırmak zorlaşıyordu.

VIII. Ioannes'ten gelen baskı altında Doğulu din adamları, her şeye rağmen, Birliğin oluşabilmesine izin veren bir sözcükler formülasyonu üzerinde anlaşmaya ikna edildiler. Mayalı ya da mayasız ekmek kullanımı, alt düzey Ortodoks ruhbanın evlenmesi, oruç ve diz çökme uygulaması gibi geri kalan sorunlar, kabul edilebilecek yerel âdetler olarak nitelendi. Birlik Belgesi, sonunda, 6 Temmuz 1439'da Floransa'da Latince ve Yunanca olarak okunduğunda ve mevcut olan herkes tarafından alkışlandığında kiliseler resmen tek itikatta birleşmişlerdi. VIII. Ioannes, minyatür ve bronzlarla yad edildi ve Pisanello, onu o sıralar moda olan tepesi sivri şapka ile gösteren bir madalyonunu yaptı. Birliği oluşturma süreci neredeyse üç yıl sürdü; imparatorluk heyeti ancak 1440 Şubatı'nda Konstantinopolis'e dönebildi.

Bunun bir sonucu olarak merkezî Avrupalı prensler, Transilvanya'dan Hunyadi, Macaristan'dan I. Vladislav ve Sırbistan'dan Georgi Brankoviç, Balkanlar'a bir Haçlı Seferi düzenlediler ve 1443-4'te Türkleri yendiler. II. Murad, eğer bazı Batılı Haçlılar Varna'da anlaşmanın hükümlerini bozmasalar, on yıl sürebilecek bir ateşkesi kabul etmişti. Kasım 1444'te şehre saldırdılar ve yenildiler. Konstantinopolis şimdi kaderine terk edilmişti; "Varna'daki Haçlı Seferi" Haçlı Seferlerinin sonuncusu olacaktı. Her ne kadar Hunyadi Bizans'a yardım etme politikasına sadık kaldıysa, ve saldırıya katılmamış olan Brankoviç Hıristiyan bir müttefik olmayı sürdürdüyse de VIII. Palaiologos'un kazandığı zafer nedeniyle sultanı tebrik etmesi, Konstantinopolis'in temeldeki güçsüzlüğünün sembolüydü.

Yalnızca Ephesoslu Markos Eugenikos ve bir başka metropolit, Birliği imzalamayı reddetti ve Eugenikos buna karşı direnişin sözcüsü haline geldi. Baskı altında imzalamak zorunda kaldığını iddia eden Siropoulos da daha sonra, hem inançları hem de geleneklerinin terk edildiğine inanan çoğunluktaki Yunanlı-

lara katıldı. 1452'de Papa V. Nikolas, din değiştirmiş ve Katolik Kilisesi'nin bir kardinali olmuş Kievli Isidoros'u, kuşatılmış Bizans başkentine Birlik konusunda vaazlar vermek üzere yolladı. Kardinal, parasını kendisinin ödediği iki yüz kadar okçu ile birlikte başkente geldi ve bu ilk başta şehrin sakinlerini sevince boğdu. Rum tarihçi Dukas, "Papaz ve keşişlerin büyük bir kısmı, başrahipler, başkeşişler ve rahibeler... arasında hiç kimse birliğe onay vermedi. İmparator bile öyle yapıyormuş gibi davrandı," diye yazacaktır. Rahibeler diyordu, özellikle karşıydılar ve Konstantinopolis'teki Pantokrator Manastırı'ndan Gennadios Skholarios'tan kendilerine destek olmasını rica ediyorlardı. Sonunda o da Birliğe karşı olan risalesini yazdı ve kapısına çiviledi: "Sefil Romalılar, nasıl da aldatılmışsınız... Yakında yerle bir olacak şehirle bilikte siz de dine saygınızı kaybetmişsiniz." Bu keşişler ve rahibeler direnişin haberini etrafa yayarken, insanlar Tanrı'nın Annesi'ne kendilerini eskiden Hüsrev'e, Avarlara ve de Araplara karşı yapmış oduğu gibi Türklere karşı da koruması için yalvarıyorlardı. Ve ondan ayrıca, "Azimitleri (hamursuzlar) kendilerinden uzak tutmasını" niyaz ediyorlardı.

12 Aralık 1452'de Türkler Konstantinopolis'in surları dışında kamp kurmuşken, Birlik Aya Sofya'da umutsuzluk içinde kutlandı. Her ne kadar Kievli Isidoros, Papa'ya ayinin başarılı olduğunu bildirdiyse de, Gennadios ve öteki keşişler ayine katılmadılar ve de Birlik Bizans'ta yaygın bir şekilde kabul görmedi. Bununla birlikte Isidoros'un kendisi 1453'te surların üzerinde dövüştü, yaralandı ve esir alındı. Kılık değiştirerek Girit'e kaçmayı başardı ve şehrin kaybı karşısında sürekli matem tuttu. Birliğin diğer taraftarı Bessarion, düştükten sonra da Konstantinopolis'i geri alabilme çabalarını sürdürdü. Papalık elçisi olarak hizmet eden kardinaller olarak onlar Ortodokslarca hain sayılıyorlardı. Bununla birlikte her ikisi de hümanist bilgiyi teşvik etmişler, çeşitli ilahiyat eserleri yazmışlar ve ve Batı'daki Yunanca kütüphanelerin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bessarion'un Venedik'e 1468 yılındaki vasiyeti, koleksiyonun topluca Marciana Kütüphanesi'nin nüvesini oluşturması yolundaydı; Isidoros ise kendi yazdıkları ve çe-

şitli elyazmalarındaki şerhleriyle Vatikan kütüphanesini zenginleştirdi.

Birliğe karşı olanlar arasında Gennadios da 1453'te esir alınmıştı ama esir pazarında farkına varıldı fidyesi ödendi ve Fatih Sultan Mehmed tarafından patrikliğe getirildi. Onun gerçek ve özgün Hıristiyan teolojisine olan müthiş sadakati, son üç imparatora danışmanlık yapmış olan Lukas Notaras'ın ağzından çağdaş kanaati yansıtır: "Türk'ün sarığı Papa'nın üç katlı tacından evladır." Bizans, papalığın üstünlüğü ve Konstantinopolis'in Roma'ya bağlı olması teorisini kabul edemezdi. Bununla birlikte Bizanslılar, sayıca ne kadar az olurlarsa olsunlar, Ortodoks olmaktan anladıkları şeye sadakatle bağlı kaldılar. Osmanlı yönetimi altında kendi teolojilerini sürdürmeyi, Roma Kilisesi ile birlik içinde ve Batı yönetimi altında acı çekmeye tercih ettiler. Bu elbette 1204 hürmetsizliğinin bir yansıması idi.

28

1453 Kuşatması

> Mayıs'ın on dokuzunda Rab Allah, tüm eski kehanetleri doğrulamak için... şehrin bugün düşmesine razı olduğuna karar verdi... Bütün bunların üçü de olmuştu; Türkler Yunanistan'a geçmişti, başta Helen'in oğlu Konstantinos adında bir imparator vardı ve de ay gökten işaretini vermişti.
>
> Nicolo Barbaro, *Konstantinopolis Kuşatmasının Günlüğü*

1354 yılında Trakya'nın bütün kıyı şeridini yerle bir eden bir deprem meydana gelince Bizanslılarla Osmanlılar arasındaki güç dengesinde önemli bir değişiklik oldu. Çanakkale Boğazı'nın (*Hellespont*) Avrupa tarafındaki müstahkem mevkiler çöktü ve nüfusun kaçmasına ve Orhan'ın oğlu Süleyman'ın pek çok Türk kuvvetleri ve aileleriyle birlikte Çanakkale Boğazı'nı (*Dardanelles*) geçmesine olanak sağladı. Direnişle karşılaşmayan Süleyman, Kallipolis'teki (sözcük anlamı güzel şehir, modern Gelibolu) yeni üssünden Bizans'ın batı eyaletlerini kalıcı bir şekilde işgal etmeye başladı. Türklerin Balkanlar'da Sırplar aleyhine yayılışı ile Trakya'dan Konstantinopolis'in tehdit edilişi el ele gidiyordu. Sultan I. Murad (1362-1389) Hadrianopolis'i (Edirne) zapt etti ve burası Osmanlıların Batı'daki başkenti ol-

du. 1371'de Marica (Meriç) muharebesinde Türkler Sırp Kralı Vukasin'i yendiler ve ilerleyip Sofya ve Selanik'i ele geçirerek Sırbistan, Bulgaristan ve Makedonya'yı Osmanlı devletine kattılar. Hem Vukasin hem de V. Ioannes Palaiologos vasal oldular. 1387'ye gelindiğinde, Mora despotu Theodoros Palaiologos, her ne kadar Türklerin Mistras'ı ele geçirme girişimlerine karşı direndiyse de Murat'ın egemenliğini kabul etti.

Yirmi beş yıldan daha az bir süre içinde sultan, Konstantinopolis'in etrafını çevirmişti ve hem doğudan ve batıdan, hem de karadan ve denizden şehir üzerinde kıskaç hareketi yapabilecek durumdaydı. Bununla birlikte şehir, kısmen I. Murad'ın Bizanslı bütün hükümdarları kendi vasalı yapmış olması ve dolayısıyla onların desteğine güvenebileceği için, bir seksen sene daha direndi. 1372-3'te V. Ioannes Palaiologos'u Küçük Asya'daki geriye kalan Hıristiyanlara karşı yapacağı askerî seferlere katılmaya mecbur etti. Tarihçi Khalkokondiles'in sözleriyle:

> Ioannes, bir süre önce Avrupa'ya geçmiş olan Murad'la bir ittifaka girdi... Murad'a ettiği biat gereği Ioannes ve oğulları nereye sefer yaparsa onu izlemek zorundaydı.

Aynı yazar bu tür bir muamelenin Sırp lideri Dragaş ve Aksius (Vardar) Nehri civarındaki bölgenin başına getirilen Bogdan'a uygulandığını yazıyor. Bu şekilde sultan askerî birlik ve vasalları etrafına topladı. Bununla birlikte bazı Sırp ve Bosnalılar direnmeye devam ettiler ve I. Murad'a karşı ortak bir saldırı başlattılar. 1389'da Türkler bu kuvvetleri, sultana suikast yapılacak yer olan Kosova Polje'de karşıladı. Gerçekte savaşı hangi tarafın kazandığı konusunda tarihçiler bölünmüştür ama sonuç Türklerin Balkanlar'daki kontrolünü artırmıştır.

Son yüzyılında Bizans'ın tarihi Bizans tarafında Dukas ve Osmanlı tarafında Khalkokondiles'in kaleminden birbirine karşıt bakış açılarıyla yazılmıştır. Her ikisi de Konstantinopolis'in fethinden sonra yazmışlardı. Dukas'ın imparatorun aşağılanması olarak saydığı şeyi Khalkokondiles süzerenin vasalına gösterdiği normal davranış olarak karşılıyordu. Bununla birlikte her ikisi de V. Ioannes'in oğullarının onun uzun süren

saltanatı (1341-1391) boyunca iktidar için birbirleriyle giriştikleri intihar kabilinden rekabeti vurguluyordu. Büyük oğul IV. Andronikos ve onun oğulu VII. Ioannes, ikinci oğlu II. Manuel, ve üçüncü oğlu Theodoros, bunların tümü de, Venediklileri, Cenevizlileri ve Türkleri müttefik olarak kullanarak isyanlara katıldılar. İmparator bu isyanları, herbirini, giderek her biri bağımsız hale gelen Bizans'ın dağılmış kalıntılarına hükümdar olarak atayarak önlemeye çalışıyordu: başkenti Mistras olan Mora; geriye kalan Balkan topraklarının merkezi Selanik; 1340'larda Trakya'da VI. Ioannes Kantakouzenos tarafından üs olarak kullanılmak üzere tahkim edilen Selymbria (Silivri). Bu küçük krallıklar ya da her oğlun bağımsız bir hükümdarmış gibi hareket edebileceği haslar, çok sayıda küçük krallık ve dukalığın toprak hâkimiyeti için mücadele ettiği Batı Avrupa'daki sistemi andıran (*feodalvari*) bir yapıyı düşündürüyor. Ancak, Batı'da Fransa, İngiltere, Kastil ve Almanya'nın sözde kralları otoritelerini genişletmeye çalışırken, Palaiologoslar, bir zamanlar bütün olan Bizans imparatorluğunu küçük parçalara ayırıyorlardı. Batı'daki Hıristiyan devletlerini güçlendiren merkezîleştirici güçlere karşıt olarak, Doğu'da imparatorluğun kaynaklarını ve topraklarını merkeze yönelik zıt baskılar azaltıyordu.

Murad'ın 1389'da Kosova Polje'de ölümü Konstantinopolis üzerindeki Osmanlı baskısını artırdı. Halefi I. Bayezid (1389-1402), Bizanslıların denizden takviye almasını önlemek için Boğaz'ın doğu kıyılarında Anadolu Hisarı'nı inşa ettirdi. 1391 yılında II. Manuel şehirde imparator olarak taç giydiğinde en kısa zamanda bir kuşatmaya maruz kalacağını biliyordu ve 1394 yılına gelindiğinde Türkler şehri denizden ve karadan etkili bir şekilde kuşatmışlardı. Bu boğucu hâkimiyetin haberleri, sonunda Avrupa'daki Hıristiyanları, Macaristan Kralı Sigismund ve Fransa'dan Mareşal Boucicaut komutasında uluslararası askerî bir güç örgütlemeye yöneltti. Batılı Haçlı ordusu Tuna üzerindeki Osmanlı kalesi Nikopolis'e (Niğbolu, modern Bulgaristan'da Nikopol) kadar yaklaştı ve Türkler için o kadar ciddi bir tehlike sayıldı ki Bayezid kuşatmayı bırakarak buraya

yöneldi. 1396 yılında Haçlı ordusu, canlı az sayıda esir dışında, ezildi. Sağ kalanlar arasındaki Sigismund ve Boicicaut'un ikisi de esir alındı ve daha sonra fidye verilerek kurtarıldı. Fransız mareşali Doğu'daki Hıristiyanları terk etmeyi reddetti ve Fransa Kralı VI. Charles'ı Konstantinopolis'i rahatlatmak üzere küçük bir birlik göndermeye ikna etti. Bu birlik 1399'da şehir üzerindeki Türk kuşatmasını başarıyla kırdı ve Boucicaut askerî çatışmalarda II. Manuel'e katıldı.

Bu noktada mareşal, yeğeni VII. Ioannes'i savunmanın başında bırakarak Konstantinopolis için daha fazla yardım sağlamak üzere imparatorun Batılı hükümdarları ziyaret etmesini önerdi. VII. Ioannes babası IV. Andronikos tarafından tahta çıkarılmış ve II. Manuel'in iddiasına karşı tek başına iktidarı ele geçirmek için Türklerle işbirliği yapmıştı. Ama bir süre Sultan Bayezid'in rehinesi olduktan sonra şimdi başkentin savunması için Ioannes'e güveniliyordu ve bu arada Manuel ve mareşal 1399 Aralık'ında kuşatmadan sıyrıldılar. Manuel, Demetrios ve Manuel Chrysoloras kardeşlere, daha sonra Konstantinopolis patriği olacak Euthymios'a ve Manuel Pothos'a yazdığı mektuplarda mükemmel bir şekilde anımsattığı üzere bir hayli uzun geçecek bir Avrupa turuna başladı.

Daha önce Venedik'i ziyaret etmiş olduğundan, en ayrıntılı raporlarını diğer belli başlı başkentlere ayırdı: 1400 Yazı'nda Paris'te VI. Charles tarafından en gösterişli törenlerle karşılandı; Londra'da Eltham Sarayı'nda IV. Henry ile bir sonraki Noel'i kutladı. Paris'ten, kralın, yakınlarının ve görevlilerin göstermiş oldukları "soylu ruh, dostluk ve vefakâr din gayreti"ni anlatıyordu. Louvre Sarayı'nda kaldı ve orada bir goblen duvar örtüsü dikkatini çekti ve onun güzelliğini tasvir etti. Kısa süre içinde askerî yardımla birlikte Konstantinopolis'e dönmeyi umuyordu. VI. Charles onu ayrıca Paris'in kuzeyindeki ünlü manastırda Saint Denis yortusunun sekizinci gününe kutlamaya davet etmişti. Bazıları bunu, Yunanlılar Roma ile aynı mezhepten olmadıkları için eleştirmişlerdi ama kral ısrar etti ve Manuel yardım sağlama girişimlerinin Latin ve Yunan kiliselerinin birliğine bağlı olduğu konusunda uyarıldı.

1400-1401 Kışı'nda Londra'yı ziyaret etti IV. Henry'nin konukseverliğinden memnun kaldı. Henry,

> hem havanın hem kaderin iki yönlü fırtınasının ortasında, kendisi bizim için bir cennet yarattı... Sohbeti çok tatlı; bizi her bakımdan memnun ediyor... Bize, askeri, okçusu, parası ve gerektiği yere orduyu nakletmek için gemileriyle askerî yardım sağlayacak,

diye yazıyordu.

Ziyareti gözlemlemiş olan Usklu Adam, Bizanslılar hakkında şunları yazdı:

> Bu imparator her zaman adamlarıyla birlikte dolaşıyor, başlıca beyaz olmak üzere, tek renk ve cübbe gibi uzun giysiler içinde benzer giyiniyorlar. Papazlarının saçına ve sakalına ustura değmiş değil. Bu Yunanlılar, papazlar gibi askerlerin de katıldığı kilise ayinlerinde çok ciddiler zira dualarını ayrım gözetmeksizin kendi dillerinde okuyorlar. Kendi içimden şöyle düşündüm: Çok uzaktan, Doğu'dan gelen bu büyük Hıristiyan prensinin inanmayanlar tarafından çaresiz uzaklaştırılması ve Batı'nın uzak ülkelerinde onlara karşı yardım aramaya çıkması ne kadar acı bir şeydir.

II. Manuel'in Fransa ve İngiltere'nin hükümdarlarını başkentini savunmak için askerî birlik göndermeleri konusunda Batı'da ikna etmeye çalıştığı sırada Küçük Asya'da beklenmedik bir müttefik ortaya çıktı. Timur (Timurlenk), "İslam'ın Kılıcı" olarak bilinen Moğol lideri 1399-1400'de Gürcistanı harap etmiş, Halep, Şam ve Bağdat gibi büyük şehirleri yağmalayıp yakmıştı. Şimdi, tipik Moğol tarzı yüzerlik birlikler halinde cihada adanmış ileri derecede disiplinli kuvvetleriyle Sultan Bayezid'e saldırmak üzere batıya dönmüştü. Türklerle 28 Temmuz 1402'de Ankara'da karşılaştılar. Osmanlılar yenilmekle kalmadı, aynı zamanda sultan ve oğlu Musa, ikisi birden esir alındı. Bayezid daha sonra esaret altında öldü. Timur'un başarısı onları şaşırtmış ve korkutmuşken, Batılı hükümdarlar Kastil'den (Castile) III. Henry, Fransa'dan VI Charles ve İngiltere'den

IV. Henry, düşmanları Bayezid'i mahveden Ankara'nın galibine tebriklerini gönderdiler. Konstantinopolis'ten imparator naibi VII. Ioannes Palaiologos, eğer Timur Bizans'ı Türklere karşı korumaya devam ederse haraç vermeye söz verdi. Konstantinopolis'te sıkışıp kalmış Hıristiyanlar için Timur büyük bir hizmet yapmıştı ama Timur'un daha sonra ne yapacağı konusunda hâlâ endişe vardı. Bununla birlikte, Smyrna'da (İzmir) St. John Şövalyelerini (*Knights Hospitallers*) ortadan kaldırdıktan sonra Çin'i fethetmek gibi çok daha büyük bir tutkuyu gerçekleştirmek üzere Doğu'ya yöneldi. Orada, takma adı olacak bir unvanı kazandı: "Dünya Fatihi".

Manuel, 1402 yenilgisinden sonra Konstantinopolis'e döndü; bu sırada Bayezid'in dört oğlu derhal, 1413 yılında I. Mehmed'in zaferiyle sonuçlanacak bir iktidar mücadelesine giriştiler ve sonunda Bizans'a karşı sefer yeniden başladı. Manuel Düzmece-Dionisus'un yazılarının bir kopyasını, imparatorluk ailesinin güzel bir grup portresiyle birlikte, VI. Charles'a teşekkür makamında Saint Denis Manastırı'na gönderdi (Resim 49). Ama 1422'de bir diğer ciddi Osmanlı kuşatması karşısında Konstantinopolis'e askerî yardım gelmedi. Aynı yıl Manuel'e inme indi ve VIII. Ioannes, şimdi artık hinterlandı olmayan bir başkente dönüşmüş ve herhangi bir imparatorluğun kraliçesi olmayan Bizans'ın kontrolünü ele aldı. 1453 yılında I. Mehmed'in torunu Fatih olarak Konstantinopolis'e girecekti.

Osmanlı gücünün yaratılması, yüzyıllar içinde Bizans'la sürekli etkileşim içinde oldu. Birincisi genişler ve güçlenirken, ikincisi daraldı ve güçsüzleşti. Yakın ilişkilerle de birlikte giden uzun rekabet dönemi, karşılıklı olarak etkileşime yol açtı. Türk kocalarla evlenmeye gönderilen Bizans prensesleri onların saraylarına Hıristiyan unsurunu tanıştırdı. Bizans toprak sistemi (*pronoia*), Osmanlı tımarına dönüştü. Müslüman vergi kayıtları Hıristiyan görevlilerce Bizans usulü tutulmaya devam edildi. Sosyal hizmetler için Bizanslılar ve Osmanlılar benzer hayırseverlik kalıplarını benimsediler. İslami sadaka verme, her Müslüman'ın gelirinin belirli bir oranının bu amaca tahsis edilmesini gerektirirken, Hıristiyanlarda bu iş bireylerin vicda-

nına bırakıldı. Müslüman *vakıf*ları gibi kurumlar, çok değişik sosyal fonksiyonları açısından Hıristiyan manastırlarına benziyordu. Ancak Osmanlı fetihleri sırasında Hıristiyanların kaynakları, nüfus, kilise mülkleri ve vergiler çoğu kez Hıristiyan dönmelerin (*gulamlar*) görev yaptığı kervansaray, medrese ve cami gibi İslami kurumlara yönlendirildi. Her ne kadar bu kurumlar her inançtan yolculara yatacak yeri ve yemeği parasız temin ediyorduysa da, vakıf kuruluşları İslamiyeti, Hıristiyanlığın aleyhine güçlendirdi.

Bu durum, Küçük Asya'da camilerin kiliseye dönüştürülmesi, kilise mülklerine fatihler tarafından el konulması ve Hıristiyan köylülerin kendi inançlarını reddedip İslamiyete geçmeyi daha kazançlı bulmalarıyla hızla azalan faal metropolit ve piskopos sayılarından açıkça görülür. İmparatorları Batı yardımını almaya teşvik eden bir konuşmasında Kidones şöyle söylüyordu:

> Hellespont'tan Ermenistan dağlarına kadar Doğu'ya uzanan ve bizi besleyen bütün bir bölgeyi çekip aldılar. Şehirleri tamamen harap ettiler, kiliseleri yağmaladılar, mezarları talan ettiler ve her şeyi kan ve cesetle doldurdular. Gerçek Tanrı'yı reddedip kendi murdarlıklarına katılmaya zorlayarak sakinlerin ruhlarını bile kirlettiler.

Avrupa eyaletlerindeki piskoposluk bölgeleri, kilise merkezleri hiyerarşisinde geleneksel olarak Küçük Asya'da olan önceliği ele geçirdiler. 1324 yılında, Konstantinopolis Patriği yardım için başvurduğunda, yalnızca üç büyük piskoposluk bölgesi adlandırılmıştı: Kyzikos (Erdek ve Bandırma arasında antik bir yerleşim), Proikonessos (Marmara Adası) ve Lopadion (Ulubat). Küçük Asya'daki kiliselere atanan pek çok din adamı kilise bölgelerinde oturma olanağı bulamıyor, patrikhanenin desteğine bağımlı olarak başkentte ikamet ediyordu. Ve 15. yüzyılın sonlarına gelindiğinde resmî bir *notitia* (kiliselerin listesi), Küçük Asya'da "elli bir metropolitlik, on sekiz başpiskoposluk ve dört yüz yetmiş sekiz piskoposluğun boş kaldığını" bildirmektedir. Geriye yalnızca bir başpiskopos ve üç piskopos kalmıştı.

Sanatsal açıdan Selçuklular çift başlı kartalı Bizans'tan çoktan almışlardı ve Aya Sofya'nın ilhamıyla 14. yüzyıl camilerinde kubbeleri ve seramik çinileri kendi kullanımlarına uyarlamışlardı. 1424 yılında I. Mehmed tarafından inşa ettirilen güzel kubbeli Bursa'daki Yeşil Cami, daha sonraki, örneğin Edirne'deki gibi, pek çok camiye modellik etmiş ve 16. yüzyılda Mimar Sinan tarafından yapılan binalarda, özellikle Konstantinopolis-İstanbul'daki Süleymaniye'de yeni bir üstünlük kazanmıştır. Hıristiyan olarak doğmuş olan Sinan, saray hizmeti için çocukların düzenli olarak toplanmasına dayanan devşirme sistemiyle elde edilmiş, camilerin yanı sıra muazzam hamamlar ve başka seküler binaların tasarımları sayesinde büyük onur kazanmıştır.

Bu uzun süreli karşılıklı etkileşime rağmen, aile hukuku alanında ve âdetlerdeki farklılıklar İslam'ı farklı yapmaya devam ediyordu. Hıristiyanların tek eşli evlilikte ısrar etmeleri ve yeniden evlenme konusunda gönülsüz davranmalarına karşılık Müslüman erkeklerin, eğer onlara gerektiği gibi bakabilirlerse, dört eşle evlenmesine izin veriliyordu. Sultanlar cinsel tercihlerini yalnızca resmî karılarında değil, fakat haremlerinin özünü teşkil eden sayısız cariyede mebzulen ortaya koyuyorlardı. Bu kadınlar çok sayıda erkek çocuk doğurmayı umuyorlar, bu çocukların *tümü* de babalarının iktidarına sahip olmak istiyorlardı. Sonuç, anneler arasında muazzam bir rekabet olduğu kadar, bir sultan öldüğünde kardeşler ve üvey kardeşler arasında tam bir kardeş kavgası oluyordu. İslamiyet, ortaçağdaki *primogeniture* (ekberiyet) uygulamasını yani en büyük oğlun babasının toprağına sahip olması geleneğini kabul etmiyordu. Sultan, gözde cariyelerinden birisinin doğurmuş olduğu daha küçük bir oğlunu, daha büyük üvey kardeşlerine tercih edebiliyordu. Bayezid'in oğulları arasındaki 1402-1413 iç savaşı [Fetret Devri] daha sonraki pek çok benzer kavganın habercisiydi.

Kuşkusuz benzer çatışmalar Bizans'ta ve Batı'da da görülen şeylerdi. II. Andronikos, torunu III. Andronikos tarafından 1321-1328 yıllarında tehdit edilmiş ve VI. Ioannes Kantakouzenos, V. Ioannes'in tevarüs ettiği taht üzerinde hak iddia ede-

rek altı yıl süren (1341-1347) bir mücadeleyi başlatmıştı. VIII. Ioannes (1425-1448) ve IX. Konstantinos (1448-1453) küçük kardeşleri Theodoros ve Demetrios'a, başkenti savunmak için yardım çağrısında bulunduklarında, Mora despotları birbirleriyle kavga etmekle meşguldüler. Ancak İslam dünyasında sarayın yapısı ve harem tahtın el değiştirdiği dönemlerde daha fazla rekabeti ve istikrarsızlığı teşvik ediyordu. Ve Osmanlılar hükümet biçimi olarak monarşiyi kabul ettikleri için, bir hükümdarın tüm öteki rakipleri üzerinde otoritesini kabul ettirmesi gerekiyordu. Çok kez sultanlar, bir dizi kardeş katli ve cinayetten sonra iktidara geçiyorlardı ve bu da onların varolma kararlılıklarını artırıyordu. Ve her biri de Hıristiyan şehri Konstantinopolis'i fetheden sultan olmak istiyorlardı.

1422 yılında II.Murad bu zaferi kazanmayı umdu ve beklenen yağma konusunda kesin talimatlar verdi. Bir görgü tanığı yazıyor:

> Türklerin despotu dünyanın her köşesine haberciler gönderdi ve emirin şehrin bütün zenginliklerini ve ahalisini Müslümanlara vereceğine söz verdi. Bunu bütün Müslümanları bir araya getirmek için yaptı... kazanç elde etmek için geldiler, yalnızca savaş ve yağmadan kazanç elde edenler değil, ama macerapereslter, tacirler, parfümcüler, ayakkabıcılar ve hatta kimi Türk keşişler... Kimi sır, kimi kadın satın almaya geldi; diğerleri erkekleri ve daha da başkaları çocukları almaya geldi; başkaları hayvanları, ve dahi başkaları malları ele geçirmeye geldi; ve de Türk keşişler bizim rahibelerimizi ve Türklerin despotundan bedava ganimet elde etmeye geldiler.

Kuşatmaya tanıklık etmiş olan Ioannes Kananos'a göre, bu durumda, Tanrı'nın Annesi Konstantinopolis'i korudu; onun kale burçlarında savaştığını Türkler bile gördüler. Bununla birlikte İmparator Manuel Bursa'da rakip bir sultanın ilan edilmesini sağladı ve bu da II. Murad'ı kuşatmayı kaldırmaya zorladı. İhtirasları engellenen sultan dikkatini Mora'ya çevirdi ve Demetrios ve Thomas Palaiologos'u haraç vermeye zorladı. Demetrios II. Murad'la bu ittifakı memnunlukla karşılarken, Tho-

mas Cenevizli akrabaları Zaccaria ailesiyle Türklere karşı bir koalisyonun başını çekti. 1448'de İmparator VIII. Ioannes öldüğünde, annesi Helena, Demetrios ve Thomas'tan daha yaşlı olan Konstantinos'un imparator olarak taç giymesi gerektiğinde ısrar etti. Konstantinopolis'in her zamankinden daha fazla tehdit altında olduğu açık olduğu için Konstantinos askerî yardım için kardeşlerine çağrıda bulundu. Ama onlar bunu reddettiler ve 1451'e gelindiğinde zaten artık çok geçti.

O yıl II. Mehmed, sultan olarak babası Murad'ın yerine geçti. Yalnızca on dokuz yaşındaydı ama Osmanlıların Konstantinopolis fethini tamamlamaya kararlıydı. Hem o hem de XI. Konstantinos Bizans'ın varlığının tehlikede olduğunu biliyorlardı. Boğaz'ın Avrupa kıyısında, bugünkü Rumeli Hisarı'nda, ikinci büyük bir Osmanlı kalesinin inşası, Boğaz'daki her türlü gemi trafiğini kontrol etmeye ve şehre büyük çaplı askerî yardım gelmesini engellemeye yönelik Osmanlı hedefini gerçekleştirmiş oluyordu. O noktadan itibaren Konstantinopolis'in kaderi belirlenmişti. Eğer XI. Konstantinos, şehrin savunması için yeni toplar dökmeyi öneren Macar mühendise ödeme yapabilmiş olsaydı, şehir birkaç yıl daha belki dayanabilirdi. Ama Bizans hükümdarı büyük para sıkıntısı çekiyordu ve anılan mühendis buluşunu Türklere önerdi. O zamana kadar bilinen toplardan daha büyük olan bu dev top, Türklerin zaferini temin etti. 5. yüzyıldan kalma doğru bir çizgi halindeki üçlü istihkâmlar, barutun bu 15. yüzyıldaki gücüne karşı koyamazdı.

Bizans imparatoru, Batı'ya bazı müttefiklerin cevap verdiği pek çok çağrı yaptı. 1452 güzünde papalık elçisi (daha önce Kiev Piskoposu) Kardinal Isidoros ve Khioslu (Sakız) Leonard, kardinal tarafından toplanan ve maaşları ödenen bir grup okçu ile şehre ulaştı. Ancona, Provence ve Castile'den gemiler deniz gücüne katıldı; ve bir grup Giritli Yunanlı şehirde kalmak üzere seçildilerse de daha sonra altı gemi sıvıştı. Şehrin sakinleri, 1453 Ocağı'nda Cenevizli *condottiere* [paralı askerlerin komutanı] Giovanni Giustiniani Longo'nun Türklerin kuşatmasına yiğitçe karşı koyarak iki gemi ve yedi yüz adamıyla şehre ulaşmasından büyük sevinç duydular. XI. Konstantinos onu, ka-

ra surlarının en zayıf olduğu, Romanos Kapısı bölgesinin başına geçirdi ve;

> o, umutlarını kaybetmemeleri ve Tanrı'ya sarsılmaz güven duymaları konusunda halkı canlandırdı ve hatta yol gösterdi... Bütün ahali her şeyde onu takdir etti ve ona uydu.

Venedikli bir cerrah olan Nicolo Barbaro, kuşatma günlüğünde, Bizans'ın son günlerinde yaşadığı deneyimleri kaydeder. Ahali "bu günahkâr paganların çılgınlığından" kendilerini yalnızca bir mucizenin kurtarabileceğini anlayınca ağladılar ve dua ettiler ve;

> herkesin yerini alması için alarm işareti çaldığında...Türklerin kafasına fırlatılsın diye surların içindeki mazgallı siperlere kadınlar ve çocuklar da dahil taş taşıdılar.

Barbaro'nun çok canlı anlatımı doğal olarak Venedikliler lehine önyargılıydı ve Romanos Kapısı'ndaki mevziini terk ettiği için Guistiniani'yi suçluyordu. İmparatorla birlikte savunma planlarını yaptıktan sonra Cenevizli lider bir okla vuruldu ve daha sonra Sakız'da öldü.

XI. Konstantinos'un General Hunyadi'ye yaptığı çağrılar, 1453 Nisanı'nda II. Mehmed'le görüşmek üzere bir heyetin gelmesiyle sonuçlandı. Ancak o tarihe gelindiğinde, sultan zaferi hissetmiş ve kendisine yönelecek Macar saldırısını ciddiye almamıştı. Belki 60 bin asker ve 140 bine varabilecek ek kuvvetle, muazzam bir ordu toplamıştı; oysa Konstantinos en çok 8 bin savunmacıyı bir araya getirebilmişti. Haliç üzerine zincir çekilmiş ve imparator çevre uzunluğu 19 kilometre olan surları çok güçlü Türk birliklerine karşı savunmaya yoğunlaşmıştı. Kuşatma sultanın, "Şahi (Vasiliki)" adı takılan ve surlara 12 bin ve 13 bin poundluk (yaklaşık 6.000-6.500 kilo) gülleler fırlatabilen yeni uzun namlulu topunun egemenliği altında geçti. Savunma hatlarını fıçılarla, moloz taşlarıyla ya da herhangi bir malzemeyle onarma konusunda cansiperane çabalara rağmen, yirmi gün süren bombardımandan sonra Türklerin şehre girebileceği bir gedik açılmıştı. 29 Mayıs 1453'te Türkler, şehre bayraklarını diktiler.

Direnişe ilhamını veren kahraman imparator XI. Konstantinos saldırı sırasında kayboldu, cesedi hiçbir zaman bulunmadı ve bu durum, onun duvarlar tarafından yutulduğu ve geri döneceği şeklinde bir Bizans söylencesine yol açtı. Son saldırıdan bir gece önce, danışmanı Sphrantzes'le birlikte surlar üzerinde son bir tur atmıştı. Sphrantzes, Osmanlıların muazzam ordugâhını, kamp ateşlerini ve hazırlıklarını nasıl izlediklerini ve Bizans'ı yalnızca Tanrı'nın müdahalesinin kurtarabileceğini anladıklarını kaydeder. Kurtarılmak yerine şehir üç gün süren bir yağmaya maruz kaldı ve bu arada Sphrantzes ve diğerleri esir alındı. II. Mehmed sonunda şehre girdiğinde, kimi rivayetlere göre, binaların güzelliği ve kayıplar nedeniyle ağlamıştı. Başka bazı rivayetlere göre ise Türkler üzerlerine dinî kisveler giymişler ve hatta köpeklerine bile bunları giydirmişler, bütün ikonaları üzerinde etlerini kızarttıkları bir kamp ateşine fırlatmışlar ve ayin kadehlerinden su katılmamış şarap içmişlerdi.

Sultan geriye kalan nüfusun Osmanlı yönetimi altında şehirde kalmasını emretti ve ayrıca 5 bin ailenin şehre getirilmesiyle İslamlaştırma sürecini böylece başlatmış oldu. 1454 yılında ünlü bilgin ve keşiş Gennadios Skholarios'u patrik olarak atadı. Gennadios, Rum *milletinin* (fethettikleri halkları kontrol edebilmek için Osmanlıların başvurduğu dinsel bir gruplandırma) lideri olarak Ortodoksları haksızlıktan korumaya çalıştı. Onun halefi, şimdi İstanbul Patriği Bartholomeos, Lozan Antlaşması'nda (1923) modern Türkiye'nin ilk önderi Mustafa Kemal'le –daha iyi bilinen adıyla Atatürk– varılan anlaşma uyarınca onun makamında oturmaktadır. Her ne kadar şehirde az sayıda Hıristiyan varsa da, I. Konstantinos tarafından tanınan ve I. Theodosios tarafından Eski Roma'nınkiyle aynı düzeye çıkarılan Yeni Roma'nın Kilisesi Ortodoks inancının bir işaret kulesi olarak varlığını sürdürmektedir. Ama, Havariyyun Kilisesi'nin yerine inşa edilen Fatih Camii'nde genç Fatih Mehmed'in zaferi kutlanmaktadır. Bu sembolik yer değiştirme ile Fatih, Bizans'ı Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine dönüştürmüş oluyordu.

SONUÇ

Bizans'ın Büyüklüğü ve Mirası

Bizans'ın en çarpıcı karakteri, tarihsel konsillerde ve din değiştirmelerde ifade edilen, Aya Sofya gibi muazzam kiliselerde kutsanan ya da ikonaların evlerdeki mahremiyetinde ifadesini bulan Hıristiyanlığı değildi; Roma örgütlenmesi, yönetimi ve imparatorluk konusundaki kendine inanç da değildi; kalıcı antik Yunan mirası ve eğitim sistemi de değildi: bunların tümünün birleşimiydi. Bu durum, abideleri ve limanları ile zengin bir gelenek ve kaynak ekolojisinde Bizans'ı köklendiren yeni başkentin kurulduğu 4. yüzyıla kadar geri gider.

Bununla birlikte Bizans'ın modern stereotipi, efemine ve korkak adamların ve fesat hadımların, içi boş ritüellere kafayı takmış, sonsuz, karmaşık ve idrak noksanı bir bürokrasinin tiranca yönetimi şeklindedir. Roma İmparatorluğu'nun çöküş nedenlerini açıklamaya çalışırken Montesquieu, bu karikatürleri 18. yüzyılda geliştirmiştir ve Voltaire, aklı dinin üstüne çıkarma konusundaki kendi tutkusunu ekleyerek bunlara daha fazla önem kazandırmıştır. Birincisi, "Yunan İmparatorluğu" dediği şeyi, keşişlerin aşırı gücü, teoloji tartışmalarına gösterilen ilgi ve tavsiye edilen kilise meselelerinin seküler meselelerden ayrılmamış olduğu için reddetmiş; ikincisi ise onu "insan aklı için bir yüzkarası" olarak büsbütün lanetlemiştir. Bel-

ki her ikisi de XIV. Louis'nin despotik krallık yönetimini kutsarken Bizans modelleri kullanmış olması yüzünden tahrik edilmişlerdir.

Gibbon'un daha iyi bilinen ve 1453'e kadar gelen *Roma İmparatorluğu'nun Gerilemesinin ve Çöküşünün Tarihi*, bu özellikler üzerine kurulmuş ve Bizans'ı Greko-Romen antikite ile olan "pasif" bir bağlantı olarak nitelemiştir. Onun iddiasına göre, klasik dönemi ve "dünyanın durumunu değiştirmiş en muhteşem ve önemli devrimleri" Batı Avrupa'nın barbar milletlerine bağlamanın dışında kendi içinde bir önemi yoktu. Bizans'ın olumsuz şöhretinin en açık ifadesi, 19. yüzyılda İrlandalı tarihçi William Lecky'ye aittir. Lecky, utandırıcı, kadın düşmanı bir yargıyla şunları iddia ediyordu:

> O Bizans imparatorluğu hakkında tarihin evrensel hükmü, onun, tek bir istisnası olmaksızın, uygarlığın şimdiye kadar idrak etmiş olduğu en rezil ve en adi biçim olduğudur. Büyüklüğün tüm biçim ve unsurlarından tamamen yoksun olan, "değersiz" yaftasının öylesine haklı olarak yapıştırılabileceği bir başka kalıcı uygarlık olmamıştır... İmparatorluğun tarihi papazların, hadımların ve kadınların, zehirlemeler, suikastlar, değişmek bilmez nankörlüklerin monoton hikâyesidir.

Göstermiş olduğumu umduğum gibi, pasif olmak bir tarafa Bizans, değerli gelenek ve mirasını yeniden işlerken etkin, şaşırtıcı ve yaratıcıydı. Dünyaya, eğitimli sivil yönetim ve vergi sistemine dayanan emperyal bir hükümet sistemi; Roma hukukuna dayalı bir hukuk yapısı; klasik ve pagan eğitimin pek çok unsurunu muhafaza eden eşsiz seküler bir eğitim müfredatı; Ortodoks teoloji, Yunan Kilisesi'nde taçlanan sanatsal ifadeler ve manevi gelenekler; ve pek çok taklitçisi bulunan saray ve taç giyme ritüelleri hediye etmiştir. 6. yüzyılda tacir Cosmas Indicopleustes de dikkat çekiyordu:

> Tanrı'nın onlara bahşetmiş olduğu, Romalıların gücünün bir başka işareti daha vardır, demek istiyorum ki her millet ticaretini, dünyanın bir ucundan ötekine her yerde kabul edi-

len onların *nomisma*'sı ile yürütür... Başka hiçbir millette böyle bir şey yoktur.

Zira yüzyıllar sonra, Kraliçe Şehrin Türklerin eline geçmesinden sonra, "bizant" (*bezant*) terimi, Bizans altınının ünlü güvenilirliğinin hatırlatıcısı olarak hâlâ kullanılıyordu. 11. yüzyıldaki devalüasyona rağmen, bizant adı, Bizans'ın Venedik ve diğer İtalyan şehir devletlerini koruduğu erken ortaçağlarda, bu altın sikkenin ticarete katkısını yansıtmaktadır.

Sanatsal olarak, onun ipeklileri ve fildişleri ustalığın ve güzelliğin ölçüsünü belirliyordu; dünyanın her yerindeki Ortodoks cemaatlerde onun tasvirleri hâlâ ikona yapanlara ilham kaynağı olmaya devam etmektedir. Teoloji açısından onun, On Emir'in putları kırıcı sınırlamalarına dayanan, yüzyıl süren, yoğun iç mücadelesi, bunların İslamiyet tarafından güçlü bir şekilde kabul edilmesiyle hızlandı; ve Püritenler için neredeyse bin yıl sonra referans noktası oldu. Onun fethetme becerisi ve her şeyden önce, kendisini ve o şahane başkentini savunması, Batı'da Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonraki karmakarışık ama yaratıcı dönemde Akdeniz'in kuzeybatı dünyasının kalkanı oldu. Bizans olmasaydı, Avrupa olmazdı.

Arapların çölden fırtına gibi çıkıp Yahudilerin ve Hıristiyanların Kutsal Yerlerini ve Mısır'ın tahıl ambarlarını ele geçirdiği bu kritik erken ortaçağ döneminde, yalnızca Konstantinopolis onların ihtiraslarının karşısında durdu. Kraliçe Şehrin istihkâmları ve sakinlerinin –imparator, hükümet ve halk– beceri ve kararlılığı bu savunma sisteminin güvenliğini sağlamamış olsa İslam 7. yüzyılda Bizans'ın yerine geçmiş olacaktı. Şam'ın, Kudüs'ün, İskenderiye'nin ve Pers imparatorluğunun fethini tamamlamış olan Müslümanlar, kaynakları, gelirleri, tersaneleri ve ticari bağlantılarıyla Konstantinopolis'i bir kez kendilerine bağladıklarında, Roma'nın yaratmış olduğu Akdeniz imparatorluğunu kuşkusuz istila etmiş olacaklardı. Aynı şekilde Müslümanlar, Akdeniz'in güney kıyılarından İspanya içlerine ilerlemişlerdi; kuzey kıyılarını da egemenlikleri altına almak için Balkanlar'dan da ilerleyebilirlerdi.

Böylelikle Bizans kısmen birbirini izleyen Arap devletlerine göre tanımlanıyordu ve Hıristiyanlık ile İslamiyet arasındaki ilişkilerin imparatorluğun gelişmesi üzerinde şekillendirici bir etkisi olmuştu. Görmüş olduğumuz gibi, onun İslamiyet ile 7. yüzyıldaki ilk teması bütünüyle beklenmedik bir şey oldu. Bizans'ın Perslere karşı aldığı tarihî galibiyet, biraz da İsa'nın bin yıllık hâkimiyeti beklentisiyle, başlangıçta yağmacı kabilelerden başka bir şey gibi görünmeyen Araplardan dikkatleri kaçırmıştı. Oysa, Peygamber'in sancağı altında Arapların ortaya çıkışı uzun sürecek bir travmaya dönüşecekti. 632-642 arasındaki ilk onyılda kazanmış oldukları ilk askerî zaferler Bizans'ı, Hıristiyanlığın kutsal yerlerinin çoğunu olduğu kadar Mısır, Filistin ve Suriye'deki ilk manastır yerleşimlerin kimisini terk ederek Küçük Asya'ya çekilmeye zorladı. Bununla birlikte Bizans, başkentine yönelik pek çok Müslüman kuşatmasını durdurmayı ve sınırlarını Toros Dağları'nda tutmayı başardı. İslamiyetin yükselişi ve asabiyeti antik dünyanın eşit olmayan üç parçaya bölünmesine yol açtı: Suriye'den Mısır'a, Afrika kıyılarından İspanya'nın içlerine Müslüman Doğu; "Avrupa" adını benimseyen Batı kesimi; ve Bizans'ın özünü oluşturan Doğu kesim.

İslamiyetle ilk uzun süreli karşılaşmada Bizanslıların Müslümanların kalıcı askerî başarıları karşısındaki şaşkınlığı, teolojilerinin lanetlenmesiyle el ele gitti. Her ne kadar öteki 7. yüzyıl doktrin hatalarına benzemiyorduysa da, bir sapkınlık olarak kabul edildi. Bizans daha sonra İslamiyetin de aynı Tanrı'dan bir vahiy olduğunu kabul etti ama, *Kur'an*'ın ayrıntılı bir incelemesini ya da gerçek din olarak İslamiyetin Hıristiyanlığın yerini aldığı iddiasını değerlendirmede ağır davrandılar. Bunun yerine, Museviliğe karşı uzun süre kullanılan Hıristiyan polemiklerini yeniden biçimlendirerek yeni rakibe yönelttiler; Müslümanları lanetlerken, Hıristiyan tarafı inandırmak için etkili diyaloglar üretildi. 8. ve 9. yüzyıllarda bunlar, Bizans ikonakırıcılığının gelişmesiyle, hem İslamiyete bir reaksiyon olarak hem de İslami tehditle savaşmak için imparatorluğu birleştirmenin bir aracı olarak çok daha keskin biçimler aldı.

750'den sonra, Müslümanlar arasındaki iç çekişme ve iç savaş, Abbasi hanedanının başkenti, Şam'dan, Irak'ta Dicle kıyısındaki Bağdat'a nakletmesine yol açtı. Abbasilerin yükselişi, Emevileri İspanya'da üslendirerek İslam dünyasını rakip halifeliklere böldü. Bu Bizans üzerindeki baskıyı hafifletti. Her ne kadar Bağdat ve Kurtuba'daki yeni Müslüman güç merkezleri Konstantinopolis'ten şimdi daha uzakta idilerse de sürekli olarak görüşmelerin odağı olmayı sürdürdüler. Bizans birbirine rakip tüm İslam otoriteleriyle diplomatik ilişkilerini sürdürdü.

11. yüzyıldan itibaren, başka Müslüman halklar İslam dünyasını biçimlendirmeye başladı. Batı Moğolistan'dan başlayan uzun yolculuklarında Selçuk Türklerinin temel faaliyeti karşı koyan bütün güçleri yenmek ve ganimet için belli başlı şehirleri ele geçirip yağmalamaktı. 11. yüzyılda Bağdat'ı fethedip orayı başkent yaptıklarında Bizans'la ilk kez temasa geçmiş oldular. Sünni inançları onları, Kahire'de üslenmiş olan Fatımi hanedanı gibi İslamiyetteki diğer tüm Şii otoritelerle hasım yapıyordu. Fatımilerin Kudüs üzerindeki kontrolünün Selçuklularca kırılması, Bizans ve Hıristiyan Batı'ya Kutsal Yerleri geri almayı ilham etti. Şehrin Hıristiyanlar adına 1099 yılında muzaffer ane yeniden ele geçirilmesi, kısmen Haçlıların çok sayıdaki yerel Sünni ve Şii Müslüman arasındaki bölünmeleri istismar etmesiyle sağlandı. Sonunda, yaklaşık sekiz sene sonra, Hıristiyanların kontrolü, Kürt generali Selahaddin tarafından 1187 yılında tersine çevrildi.

Bizans için Araplarla Türkler arasındaki farklılıklar açıktı. Selçuk Türkleri, eski bir Uygur dili kullanan (bugün hâlâ Türkiye'den Uzakdoğu'ya kadar kullanılan ortak bir dildir ve Batı Çin'deki Müslüman azınlık tarafından konuşulur) Moğol halkıydı. Selçuklar ve daha sonraki Osmanlı Türkleri kültür ya da tarih açısından Arap değillerdi ve ilk başlarda Hıristiyan otoritelerinden çok yerleşik Müslüman otoritelere kafa tutmakta kararlıydılar. Küçük Asya'ya girişleri ve Kraliçe Şehre karşı ilerleyişleri, kendilerini durduracak herhangi ciddi bir gücün olmadığını fark ettiklerinde nerdeyse bir sapma olarak gerçekleşti. 11. yüzyılın sonlarında ve 12. yüzyıllarda yavaş yavaş Kü-

çük Asya'daki kontrolü imparatorluktan devraldıklarında Bizans onları, birbirinden farklı birkaç emirliğe bölünmüş yeni bir düşman güç olarak tanıdı ve onların askerî başarıları ile uzlaşmaya çalıştı. Sonunda Osmanlı Türkleri 1354 yılında Çanakkale Boğazı'nı geçecek daha büyük bir gücü bir araya getirdiler ve imparatorluğun batı eyaletlerini fethetmeye başladılar.

Bu dramatik olaydan hemen sonra Konstantinopolis kendisini, yedi yüzyıl önceki Arap kuşatmacıların koşullarından çok farklı bir şekilde dört bir yandan Osmanlılar tarafından sarılmış halde buldu. Onların imparatorlukla uzun süren ilişkileri Osmanlıların göçebelikten yerleşikliğe geçmelerine yardımcı oldu. İbadet için camiler, Uzakdoğu ticaretine yardımcı olması için kervansaraylar inşa ederlerken Bizans'ın idari geleneklerini ve imparatorluk normlarını benimsemişler ve eski becerileri kazanmışlardır. Aynı zamanda Türkler tarafından sarılan Bizans merkezleri, yüzyıllar içinde onlarla sembiyotik bir ilişki içinde gelişmişti. Örneğin Büyük Komnenosların Müslüman komşuları ve daha sonra efendileriyle ittifaklar yaparak Hıristiyan yönetimi sürdürdükleri Trabzon gibi. Bu devletlerin yöneticileri arasındaki az sayıda olmayan evlenme iletişimin ve hoşgörünün devam etmesini sağlıyordu.

1391 yılında yeni imparator olan II. Manuel Palaiologos, babasından Osmanlı vasalı statüsünü devralmış ve hatırı sayılır miktarda vergi ödemek ve Sultan I. Bayezid'in yanında seferlere katılmak yükümlülüğü altına girmişti. O yılki askerî operasyonlardan sonra imparator sultana Ankara yakınlarındaki bir kampta eşlik etti; burada gündüzleri birlikte ava çıktılar, geceleri ise eğlendiler. Bu olay, bir önceki bölümde tartışılmış olan Manuel'in Paris ve Londra gezilerinden birkaç yıl önce oluyordu. Kış yaklaşıp ilk kar düşmeye başladığında, soğuk ve uzun gecelerde Manuel ve beraberindekiler vakit geçirmek için bir yol buldular. Yerel *müderris* (İslami öğretmen için kullanılan teknik bir terim) ile dinlerinin karşılıklı meziyetleri konusunda tartışmalar yaptılar. Bu felsefi yolla, akşamlarını dolduracaklar ve saygılı bir şekilde eğleneceklerdi. II. Manuel çok verimli bir mektup yazarı ve Antik Yunan tarzı retorikçiydi ve daha

sonra Ankara yakınlarında yapılan bu kış sohbetlerini 300 sayfalık bir ciltte topladı.

Bizans'ın mirasının bu yönü Papa XVI. Benediktus tarafından, kendi eski üniversitesinin kasabası olan Regensburg'da, 12 Eylül 2006'da yaptığı özel bir konuşmada ele alındı. Papa, II. Manuel'in *Bir Persli ile Diyalog* adlı 1391'den bir süre sonra yazılmış kitabından, İslamiyete oldukça ağır bir şekilde saldıran yedinci bölümü aktarmayı seçti. Papa imparatordan şunları aktarıyordu:

> Muhammed'in getirmiş olduğu yeni olan bir şeyi bana gösterin ve orada yalnızca, vaaz ettiği inancın kılıçla yayılması emri gibi gayriinsani ve kötü şeyler bulacaksınız.

Geç Bizans'ın her ne kadar bilgili olsa da şimdiye kadar bilinmeyen hükümdarının adı bir anda ciddi gazetelerin ilk sayfalarında yer buldu. İmparatorun sözleri, İslamiyetin doğasına cepheden bir saldırıyı haklılaştırmak gibi görünen bir biçimde kullanıldı ve bir an için Bizans, "terörle savaş"ta göreve çağrıldı. Papa'nın kendisi, daha sonra eklenen dipnotlarda, söz konusu pasajı yalnızca II. Manuel'le "onun polemiğini desteklemeden...akılla inanç arasındaki zorunlu ilişkiyi" vurgulamak için aktardığını söyledi. Burada Bizans hakkındaki bilgisizliğini ortaya koyuyordu zira *Diyalog*'un tam metni, İslamiyetin tartışma götürmez bir şekilde hasmane ve küçültücü tanımından ibaret olan o seçilmiş küçük parçadan çok daha karmaşık ve meraklıydı. Manuel'in metni ayrıca Osmanlı yönetimindeki Müslümanların, Bizanslı Hıristiyan rakipleriyle mantıklı bir tartışmaya girebildiklerini de göstermektedir.

Papa Benediktus'un konuşması, Bizans'ın Müslüman rakipleriyle kapsamlı ilişkisinin genel sorununu da yansıtmaktadır. Metin ayrıca, Papa'nın en önemli teolojik hasmının, İslam'dan çok Protestan (*evangelican*) inanca sahip dindaşları Hıristiyanlar olduğunu da düşündürmektedir. Çünkü iddiasının temel hamlesi, İsa'nın öğretisinin, Kelâm'ın Helenistik geleneklerle birleşmiş ilahi doğası olmakta ve onun iddiasına göre bu durum aklı vahiy ile bütünleştirmiştir ve böylelikle Papa, Hıristiyanlı-

ğın, İsa'nın varlığına ve vaaz ettiklerine indirgenebileceği iddialarını çürütmektedir. Ancak konuşmanın arkasında İslamiyet karşıtı bir niyetin olmadığını söylemek de pek samimi görünmemektedir. Zira Papa Benediktus şunu önermektedir:

> Yunan felsefi düşüncesi ile kutsal kitaplardaki itikadın içsel uzlaşması belirleyici önemi olan bir olaydır... Bu birbirine yaklaşma ... haklı olarak Avrupa denebilecek şeyin temelleri olmaya devam etmektedir.

Buna karşılık, İslami inancı, bütüncül, ima yoluyla Avrupa karşıtı, inananlarının bağlılıkları nedeniyle akıl ile imanı birleştirme kapasitesinden yoksun dinsel bir ideoloji olarak sunmaktadır. Bunun yerine onlar, şiddet ile vahyi birleştirmekte ve böylelikle, papanın ima etmek ister göründüğü şekilde, laik hukukun egemenliği düşüncesini ya da üniversite kavramını bile yapılarından gelen nedenlerle kabul edememektedirler.

Papa Benediktus'un göndermede bulunduğu bu *Diyalog*'da *müderris* Persli olarak tanımlanmaktadır. *Müderris*, Peygamber'in gayriinsani ve kötü olduğu suçlamasına hemen cevap vermemekte ama bu suçlamayı İmparator'a, Tanrı'nın son vahyinin İslamiyet olduğu ve kendinden öncekilerin yerine geçtiğini hatırlatarak karşılık vermektedir. Aynı şekilde, demektedir, nasıl Hıristiyanlık Museviliğin yerine geçmişse şimdi de İslamiyet Hıristiyanlığın yerine geçmektedir ve tek Tanrı'ya inananların tümünün görevi İslamiyeti kabul etmektir. Kuşkusuz metin, II. Manuel'in uyguladığı şekliyle Hıristiyan inancının üstünlüğünü yansıtmak üzere Bizans Yunancası'yla yazılmıştır. Müslümanların tezlerini en güçlü biçimleriyle aktarmış olması muhtemel değildir. Pek çok anlaşmazlıkta imparator ilahiyat ve felsefe konusundaki maharetini sergilemiştir. Aziz Yuhanna'nın İncil'inde sözü edilen (normal olarak Kutsal Ruh'la ilişkilendirilen) Ruhülkudüs'ün Muhammed Peygamber olmasının mümkün olmadığını; Musevi olduğunu iddia ettiği İslami hukukun bir yenilik olmadığını iddia etmiş ve Müslümanların Cennet anlayışını, son derece gayriahlâki ve yanıltıcı bir vaat olarak eleştirmiştir. Hatta, kitabın sonunda *müderris*'i Hı-

ristiyanlığın yüceliği konusunda ikna ettiğini ve dinini değiştirmesini beklediğini bile ima etmiştir.

Manuel Türkçe bilmediği, *müderris* ise Yunanca konuşmadığı için tartışma tercümanlar aracılığıyla yürütülmüştür. Dolayısıyla *Diyalog*, doğrudan konuşmanın hazırcevaplığından yoksun, iki toplum arasındaki karşılıklı ilişkilerden hayatını kazananlara istihdam sağlayan ağır bir süreç olmuş olmalıdır. Öyle görünüyor ki her iki taraf da tercümanların bir araya gelip kimbilir belki de Bizans ve Türk çıkarlarının birlikte dokunmasının bir sembolü olarak kendi aralarında fısıldaşmalarından şikayet etmektedirler. Yine de her akşam, toplantı sona erince taraflar görüşmenin ne kadar ilginç olduğunu belirtmişler ve ertesi gün yeniden buluşmayı kararlaştırmışlardır. Ve Anadolu'da kışın bir kısmını böylece geçirmişlerdir.

14. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İslamiyet, Sünnilik ve Şiilik gibi kurumsallaşmış mezheplerin yanı sıra Osmanlı mistik şiir geleneği de dahil bir dizi farklı teolojik okul geliştirmişti. Ve çok daha önceleri, Bağdat, Kahire ve Kurtubalı Araplar Aristoteles'in yazılarını kendi eğitim sistemleri içine almışlar ve bunu daha ileri düzeyde bir mantıksal çözümlemeye ulaştırmışlardı. Bu Yunan felsefesinin, Müslüman İspanya'da 12. yüzyıl filozofu ve allamesi İbn-i Rüşd'ün (Averroes) çok daha rasyonel bir tarzda geliştirdiği Arap uyarlaması gibiydi ve tekrar Latince'ye çevrildiğinde Batı'da çok güçlü bir etki yarattı. Kilise tarafından sapkın düşünceleri yaydıkları için suçlanan Bizanslı entelektüeller gibi, İbn-i Rüşd de (Averroes) Müslüman İspanya'nın din otoriteleri tarafından eleştirilmişti. İslamiyet hiçbir şekilde bütüncül bir din değildi. İslamiyetin mantıklı tartışmaya ehil olmadığını göstermek için bir Hıristiyan-Müslüman diyaloğundan Papa'nın başvurduğu alıntının haksızlığının nedeni bu olabilir. Yedi yüz yıldan fazla bir süreyle Bizans değişik İslam devletleri ve toplumlarıyla mücadele etmişti. Ayrıca onlarla birlikte yaşamış, onların arasında fark edilmiş, en çok Türkiye'de olmak üzere ama ayrıca, örneğin Kudüs ve Kurtuba'nın İslam mabetlerinde onlara kendi mirasıyla damgasını vurmuştu. Bizans'ın bu dış mirası onu o kadar esnek yapan iç başarılarını yansıtıyordu.

Bizans kendi payına Hıristiyanlığın özel bir kolunu, diğer akımlarla yan yana çoğulculuk içinde yaşayan Rum Ortodoksluğunu temsil etmektedir. Ve her ne kadar imparatorluk büyük ölçüde Hıristiyan inançlarıyla biçimlenmişse de Batı Ortaçağ'ından, antikitenin pek çok Hıristiyan öncesi kültürüyle etkileşimi nedeniyle daha da ayrılıyordu. Tanrıların tasvirlerine hürmet edilmesi ve onların onuruna tütsü yakılması gibi kimi unsurlar görece ilkelse de; Perslerden alınan saray uygulamaları gibi Roma dünyasının dışından alınanlar da vardı. Bilginin en yüksek düzeylerinde Bizans kültürü, dünya yaratılmış mıdır, ebedi midir, düz müdür yuvarlak mıdır gibi eski felsefi tartışma nosyonlarını içeriyordu. Matematik, coğrafya, tıp ve veterinerlik bilimleri, edebiyat, pek çok insani endişeyi kapsayan ahlak ve maneviyat onun biliminde kök salmıştı ve pek çok şerhle aktarılmıştı. Bizans'ta edebi modeller benimsenmiş ve geliştirilmişti; Antik Yunan'ın aşk destanları çeşitli nazım ölçüleri, ilahiler ve destanlar gelişmişti. Her ne kadar antik tiyatro Hıristiyan çağında uzun süre varlığını koruyamamışsa da, büyük Yunan drama yazarları okunmuş, incelenmiş ve Bizanslı okul çocukları tarafından kuşaklar boyu ezberlenmişti.

Dolayısıyla bu temel yolla Bizans yaratılış itibarıyla klasik ve yine kısmen pagandı. XI. Konstantinos imparatorluğunun, onun ne almaya parasının yettiği ne de imal edebildiği topu kullanarak surları yıkacak Türkler tarafından sarılmış umutsuz bir şehir devleti haline dönüştüğünü gördüğünde, bu en Hıristiyan imparator halkına Yunanca olarak gerçek Romalılar olduklarını kanıtlama çağrısında bulunmuştu. Böyle yaparken de 1453'ten bin yüz yirmi üç yıl önce, 330'da kutsanan şehre uzanan bir tarihî yardıma çağırıyor ve Bizanslıları şanlı ataları pagan Yunanlılar ve Romalılarla özdeşleştiriyordu.

Bu pagan miras çoğu kez onu saran Hıristiyan kültür tarafından saklanır. Patrik Photios'un okuduğu çoğu Hıristiyan kökenli pek çok kitaba ilişkin kendi verdiği listede Ainesidemos'un (karanlıkta kalmış skeptiklerden) *Pyrrhonian* (aşırı kuşkucu) yazıları; Galenos'un ve Mürted Iulianos'un doktoru Oreibasios'un eserlerinin yanı sıra Demosthenes'in, büyük ha-

tibin hayatını ve zamanını yansıtan altmış beş orijinal konuşması yer alır. 12. yüzyıl başpiskoposu Selanikli Eustathios'un Homeros'un destanları üzerine gözlemleri antik nazımla daha doğrudan ve yakından bir uğraşıyı gösterir. Genel olarak Bizanslı âlimler ve görevliler antik yazarların kompozisyonlarını (üzerinde düşünebileceğimiz bir tevazu ile) kendilerininkine üstün görürlerdi. Bu onların çalışkan seleflerini eleştirmekten geri durdukları anlamına gelmiyordu. Her türden Hıristiyanlık öncesi metni okuyor, düzenliyor ve yorumluyorlardı ve böylelikle aksi halde günümüze ulaşmış olabilecek pagan metinlerden çok daha fazlasını kullanışlı kılmış oluyorlardı.

Bizans'ın bilimsel faaliyeti, Antik Yunan müfredatını temel alan ve önde gelen pagan metinlerin çoğu ile desteklenen eğitim sistemi sayesinde mümkün oluyordu. Kilise buna kendi teolojik ve bâtını eklemelerini yapıyor olsa da, antik malzemeyi ezberleme yoluyla verilen eğitime hiçbir zaman rakip olamıyordu. Bu seküler uygulama yüzyıllar boyunca imparatorluğun her yerine nüfuz etti. Uygun koşullarda, Rahibe Kassika'nın nazmında ya da keşiş Ioannes Geometres'in, piskoposlar Ioannes Mauropous ve Gregorios Khioniadis'in, Anna Komnena ve onun edebi çevresinin ya da filozoflar Mihail Psellos ve Georgios Gemistos Plethon'un eserlerinde görüldüğü gibi özgün ve özenli çözümlemelere yol açabiliyordu. Ioannes Mauropous'un Platon ve Plutarkhos'un ruhları için yaptığı duanın da gösterdiği gibi kimi Hıristiyanlık öncesi yazarların manevi niteliklerine karşı içten gelen bir takdir söz konusuydu.

Bu tür ciddi bir eğitimi almamış olan diğerleri de, eski yazarların ne yazdıkları, şehirlerinin nasıl inşa edildiği ve Hıristiyanlık öncesi kitabelerde ve heykellerde kimlerin anıldığı konusunda Bizans'a özgü bir merakı yansıtırlardı. Bu kendinden menkul filozoflar pagan geçmişe ait, Yakındoğu'da ortaçağlara kadar şehirleri süslemeye devam etmiş eski yapıların, abidelerin ve büstlerin kimliklerinin saptanması gibi farklı türden yorumlara kendilerini adamışlardı. Kuşkusuz düzenli olarak yanlışlar yaparlar; antik düşünceleri Hıristiyan düşüncelere katarlar, örneğin, bakire tanrıça Athena'nın Tanrı'nın Bakire Anne-

si Meryem'i önceden canlandırmış olduğunu yazarlardı. Ancak Plethon'un, antik tanrılar onuruna yaratmış olduğu ayine yol açan Zeus'a olan tümüyle pagan bağlılığı, antik dünyayı gözlemleme ve inceleme konusunda uzun sürmüş bir gelenek olmasa mümkün olamazdı.

Sarayda ve yönetici ailelerin evlerinde bu eğitim erkek çocuklar kadar kızlara da verilir ve kadınların Bizans'ta aktif bir rol oynamalarına olanak sağlanırdı. Kuşkusuz bu her zaman koşullara bağlıydı; ama onların toplumun en üst düzeyindeki hayata katılmaları sağlanırdı. İkonakırıcılığı tersine çeviren İmparatoriçeler Irene ve Theodora'nın ya da Makedonya hanedanının son yıllarını ayakta tutan kız kardeşler Zoe ve Theodora'nın durumunda görmüş olduğumuz gibi kimileri, etkilerini erkek akrabaları üzerinden dolaylı olarak ama açıkça kurarlardı. Bizans'ta yaklaşık 1.200 yıl boyunca, kiliseler kurmak ve 326 yılında askerlere para dağıtmak için hacı olarak Kudüs'e giden I. Konstantinos'un annesi Helena'dan başlayan ve Kıbrıs'ın Lusignan hükümdarı II. John ile evli olan ve adanın 1442'den 1458'e kadar naibi bulunan Helena Palaiologina'ya kadar uzanan benzeri görülmeyen bir dizi önemli kadın yer almıştır.

Ortaçağlarda Bizans'ı Batı Hıristiyanlığından ayıran, Bizans'ın klasik geçmişe olan hayranlığıdır. Bizans'ın eskilere olan bağlılığı, hem bir sınırlama hem de bir ilham kaynağı gibi işlev gören uzun dönemli, sürekli ve devam eden önemli geleneksel bir faaliyetti. Örneğin 13. yüzyıl sonlarında ve 14. yüzyıl başlarında olduğu gibi özellikle yaratıcı dönemler bulunsa da bunlar esas itibarıyla yeni gelişmeler değildi. Karşılaştırma olmak üzere, İtalyanlar Hıristiyanlık öncesi geçmişlerini araştırmaya başladıklarında, bizim şimdi Rönesans diye adlandırdığımız bir ilgi canlanması yaratabildiler. Onların eski Yunan ve Roma düşünce ve kültüründen görece yoksunlukları, bilimin artan bir şekilde kendine güvenle kullanılması ve seküler tarihin doğuşuna yol açan farklı türden bir merak ve teslimiyeti teşvik etti. Bu geleneği sürdürerek Batı Aydınlanması, onun önderlerinin modern tarih araştırmasını yerleştirmiş olmalarına rağmen,

Bizans kültürünün pek çoğunu akıl dışı ya da konu dışı olarak lanetledi. Umarım onların anlayamadıkları şeyin mantıklı bir açıklamasını sağlamışımdır.

Aydınlanma böylelikle yüzyıllar içinde kurulmuş olan Bizans'a karşı bir Batı antagonizması olarak devam etti. Her ne kadar Roma İmparatorluğu'nun doğuda bin yıldan fazla bir süreyle devam etmiş olması Batı için hayati idiyse ve ona pek çok kaynak sağlamışsa da, 8. yüzyıldan itibaren açık ve sistemli bir düşmanlık çizgisi izlenebilir. Bizans, yalnızca – sapkınlık olarak lanetlenen ikonakırıcılığın sorumlusu olarak görülmüyor; fakat Yunanca'nın Bizanslılar tarafından kullanılması da, pagan, Hıristiyanlık öncesi dünya ile ilişkilendirilerek olumsuz karşılanıyordu. Yunanca'ya yöneltilen böylesine hoşgörüsüzlük, 843 yılında ikonakırıcılığın kesin olarak lanetlenmesiyle de yatışmış olmuyordu. Aksine, Chris Wickham'ın göstermiş olduğu gibi, Batı'nın Bizans'a karşı tutumu gibi, Notker'in Yunanlıları korkaklar ve aptallar olarak niteleyen bertaraf edici değerlendirmesiyle 9. yüzyılda katılaştı. Bu öylesine uzun soluklu bir önyargı haline geldi ki, bir başka tarihçi C.M. Woodhouse şunu iddia etti: "1439'dan [Ferrara-Floransa Konsili] neredeyse bir yüzyıl sonra bile Erasmus, Yunanca'ya olan ilginin Kilise'de kuşku uyandırdığını görecekti."

Yunanca'ya karşı olan düşmanlık, Bizanslılar Selçukluların sürekli ilerlemesiyle mücadele ederken, Venedik ve Cenova'nın artan ekonomik canlılığı ile aynı zamana rastladı. Göstermeye çalışmış olduğum gibi, dönüm noktası 1204'tü: bir Hıristiyan şehrinin, kâfirle sözde mücadeleye giderken Haçlılar tarafından alçaltıcı yağmalanışı ve muazzam bir ganimetin Batı'ya götürülüşü. Eski Hıristiyan mabetlerine hürmetsizlik edilmesinin, cinayet, ırza geçme ve inananların kötü muameleye tabi tutulmasının ve böylesine kötü elde edilmiş olan ganimetin haklı çıkarılmasının tek yolu, Bizanslıları hizipçi, sapkın ve daha da kötü şeylerle suçlamaktı. Bir imparatorluk olarak Bizans'a karşı atılan ve bugüne kadar gelen sistemli iftiralar, Haçlıların Hıristiyan dindaşlarını yağmalayış ve açgözlülüklerini haklılaştırabilme çabalarından kaynaklanıyordu.

Bizans, Manuel Chrysoloras gibi kendi âlimleri İtalyan Rönesansı'na bilimsel katkılar yaptığında bile, bu iftiraya uğramış statüsünden kurtulamadı. 14. yüzyılın sonlarında Floransa'da eski Yunanca dersler veriyor ve dilin sistemli bir eğitimini olanaklı kılıyordu. Onun grameri pek çok Batılı entelektüelin Platon ve Aristoteles'i aslından okuyabilmelerine yardımcı olmuş ve öğrencileri yaptıkları tercümeler yoluyla antik olduğu kadar Bizans bilimi hakkındaki duyarlılığı yaygınlaştırmışlardır. Francesco Filelfo gibi kimi İtalyanlar Konstantinopolis'te Yunanca öğretmenleri aramışlardı; 1420'lerde Georgios Chrysokokles ile çalışmış Chrysoloras'ın kızıyla evlenmiş, başka şeylerin yanı sıra Ksenophon ve Plutarkhos'un Latince çevirilerini hazırlamıştır.

Kiliseleri resmen birleştiren Ferrara-Floransa Konsili (1438-1439) bile bu önyargıyı sempatiye dönüştüremedi. Platon'un metinleri üzerine Plethon'un verdiği konferanslar, tanıdığı Floransalılar arasında takdir uyandırırken ve şöhreti Cosimo de' Medici ve Sigismondo Malatesta gibi hamilerin dikkatini çekerken, Konsil'deki Batılı temsilciler Yunanlı temsilcileri dikkate almadılar. Tek takdir edilen şey, kendisinin antik tanrılara gerçekten inandığını hayranlarının bilip bilmediğini bilmiyoruz ama, Plethon'un klasik Yunanca metinlere olan hâkimiyetiydi. Chrysoloras'ın öğrencisi Guarina Latince'ye çevirmek üzere Plethon'un Strabon'un *Geographika*'sını kullanmış ve daha sonra Marsilio Ficino, Plethon'un Keldani Kâhinlerini (karanlık kehanetlerin bir hayli kuşkulu antik kaynağı) çevirecekti. Bizanslılar da Plethon'un büyük eseri *Aristoteles'in Platon'dan Farkları Üzerine*'nin değerini bilememişlerdi; bu eser paganizmi teşvik ediyor gerekçesiyle sistemli olarak yakılmıştır.

Konstantinopolis'in Türklerin eline geçmesi Batılıların Bizans'ın ilmine verdikleri değeri artırdı. Bu durum, mültecilere ve onların getirdikleri elyazmalarına gösterilen ilgiden anlaşılıyor. Özellikle, Kardinal Bessarion'un Venedik'e bağışladığı Marciana Kütüphanesi'nin nüvesini teşkil eden koleksiyon içinde Antik Yunan bilimine olduğu kadar felsefesine de tanıklık eden çok sayıda önemli eser vardı. Diophantos'un

Arithmetika'sının, MS 3. yüzyılda yazılmış ve Theon'dan, 5. yüzyılda İskenderiye'de dersler vermiş kızı Hypatia'dan, 11. yüzyıldaki Psellos, 13. yüzyıl sonlarında Konstantinopolis'teki Planoudes'den 15. yüzyıl başındaki Khortasmenos'a Bizans matematikçi kuşakları hakkında şerhlerin yer aldığı Yunanca el-yazması kopyasından Latince bir çevirisi yapılmıştı. Bu çeviri aynı zamanda Fermat'ın 17. yüzyılda okuduğu ve içine şu ünlü notu yazdığı Diophantos'un iki-dilli Yunanca/Latince eseriyle de ilgiliydi: "Bu teoremin en hayret verici kanıtını buldum ama sayfa kenarı bunu sığdıramayacak kadar dar." Bununla birlikte, ilmin ve bilgeliğin bu büyük ödülleri 1204 yılında Kraliçe Şehrin yağmalandığı zamana kadar geri giden aynı büyüklük duygusu ile kabul edilmişti. Batı'nın kazancı, Bizans'ın katkısının bir ölçütü değil fakat onun (Batı'nın) bünyesinden gelen düşüklüğün bir başka kanıtıydı.

1453'teki Osmanlı fethinden sonra Bizans, Konstantino-polis'te konuşlanan patrikhane temelinde dinsel ve sembolik olarak varlığını sürdürdü. Keşiş Gennadios (daha önce Georgios Skholarios) Fatih Mehmed tarafından patriklik makamına getirildi ve Rum *millet*'inin başı yapıldı. Her ne kadar Moskova, daha sonra Ortodoks önderliğin cübbesini talep ettiyse de Konstantinopolis'teki patrik, beş büyük patrikliğin ortak yönetimi, *petrarki*, temeline dayalı dinsel yönetim geleneğini devam ettirdi ve Batı'da pek bir yansıması olmayan ruhani ibadetin *hesychast* geleneği konusunda ısrar etti. Bu durum yüzyıllar süren Osmanlı yönetiminde Ortodoks dünyayı ayakta tuttu ve yalnızca Ortadoğu'da değil dünyanın her yanındaki diaspora cemaatlerde kendisine bağlılık yaratmayı sürdürüyor.

Fatih Mehmed, Hıristiyan zanaatkârların da şehirde kalmalarında ısrarcı oldu. Kiliselerinin tümü camiye çevrilmedi. Görmüş olduğumuz gibi, Bizans, pek çok dili konuşan, uzaktan yakından tacirleri çeken, kozmopolit nüfusuyla yeni bir Osmanlı kisvesi altında varlığını sürdürdü. Konstantinopolis, zarif yeni kamu binaları, Topkapı'da yeni bir saray ve Aya Sofya'yı andıran harikulade kubbeli camiler yaptıran ilk sultanların yönetiminde daha da muhteşem bir şehir oldu. Böylece yenilenen şe-

hir, bu kez Osmanlı olan büyük Doğu Akdeniz imparatorluğunun kalbinde rolünü yeniden eline aldı. Türkleri, farklı gelenekleri birbirine katan ve Rumlar, Ermeniler gibi öteki Hıristiyan azınlıkları önemli tacirler, yöneticiler ve diplomatlar yapan bir tarihin mirasçısı kıldı. 1492 yılında Museviler (Sephardik Yahudiler) İspanya'dan kovulduklarında onların Ladino lehçesini ve Yahudi geleneklerini kabul eden Konstantinopolis'te yeni bir vatan buldular.

Daha sonra, Osmanlılar Avrupa'nın içlerine yürüdüklerinde, zindelik kazanmış bir Hıristiyanlıkla karşılaştılar. Bu iki güç yüzyıllar boyu etkileşim içinde oldular; Türkler batıya doğru bastırdıkça ve geri püskürtüldükçe tekrar tekrar çatıştılar. Yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti bir Avrupa gücü oldu. 19. yüzyıldaki gerileyişinde, aslında, "Avrupa'nın hasta adamı" olarak tanındı. Son sultan ölmeye hazırken, o eski büyük imparatorluğun toprağında kontrol edebilecekleri devletler kurmak için Avrupalı devletler hazırdı. Bunların Anadolu'daki emelleri, şimdi Atatürk olarak bilinen ve modern Türkiye Cumhuriyeti'ni yaratan isyanı başlatan Mustafa Kemal tarafından engellendi. Osmanlı İmparatorluğu'nun "hastalık" ve zayıflığına bir tepki olmak üzere, parlamento ve mahkemelerin kurulduğu, Osmanlı yazısının "romenleştirildiği" ve (geleneksel başlık olan) fesin yasaklandığı Avrupa tarzı ulusal, seküler kurumların alınmasında ısrar etti. Bugün Türkiye hâlâ Müslümanlara cuma namazına gitme izni veren ama hafta sonu tatil günleri olarak cumartesi ve pazarı kabul eden bu siyasal düzen altında yaşıyor.

Londra'da Kings College'deki ustaların ileri sürdükleri gibi Türkiye'nin kesinlikle Bizans'la bir ilişkisi vardı. Türkiye'nin zengin Bizans geçmişinin onun Avrupa Birliği'nin diğer ülkeleri arasında yer almasına yeteceğine inanın ya da inanmayın, ortaçağ imparatorluğunun ruh ve mirasından kalan bir şeyler, onun Boğaz üzerindeki eski tabyalarından ve Anadolu'dan dünyayı etkilemeye devam etmektedir. Bugün bile, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan iki köprüsü ve inşaat halindeki bir tünel sistemiyle, varoşların sere serpe uzandığı muazzam karı-

şımıyla İstanbul, yalnızca Hıristiyanların varlığı ile değil, aynı zamanda uluslararası metropol ve onun çok dil konuşan nüfusuyla ve şehrin o heybetli formu ve telaşlı ticari hayatıyla da Bizans kimliğini korumaktadır.

Buraya kadar bana eşlik eden okuyucuyu Bizans'ın o olumsuz stereotipinden kurtarılması gerektiği konusunda ikna etmiş olmayı umarım. Son zamanlarda, New York Metropolitan Müzesi'nde, Atina'da Benaki Müzesi'nde ve Los Angeles'ta Getty Müzesi'nde, dünyanın her tarafından Bizans sanat zenginliklerini, Sina Dağı'ndaki Azize Katherina Manastırı'ndan ikona ve elyazması koleksiyonlarını teşhir için düzenlenen sergiler, "Bizans'ın İhtişamı"nı; onun "İman ve Gücü"nü; ve "Kutsal Tasvir ve Kutsanmış Zemin"ini gözler önüne sermiştir. Bu olağanüstü popüler ve çok sempatik bir şekilde düzenlenmiş Bizans sunuşları sayesinde halk modern bir halefi olmayan ama pek çoğunu etkilemiş Bizans dünyası hakkında bir nebze fikir edinmiştir. Bizans sanatı, hakkındaki stereotipi düzeltmeye ustalık ve saf güzelliği ile yardımcı olmaktadır ama ayrıca böylesine uzun bir dönemde böylesine yüksek kaliteli tanınmamış ürünler üretebilen bir toplum hakkında daha fazla ilgiyi de teşvik etmektedir. En son 2006'da Londra'da düzenlenen Bizans Araştırmaları Uluslararası Kongresi ile birlikte yeni bir takdir etme aşaması başlamıştır.

Dolayısıyla mevcut siyasi liderlerimizin, kendi bürokrasilerimizin acayip yetersizliklerini, büyük şirketlerimizin kurnaz bencilliklerini ve illegal mekanizmalarını ya da global şöhret koridorlarımızın karmaşık parıltısının yalancılığını tanımlayacak bir sözcüğe ihtiyacımız varsa o zaman uygun, modern bir sıfat bulmamız gerekir ve bu "Bizans" değildir. İmparatorlukta ahlaksızlık, zulüm ve barbarlık yok değildi; bilakis, ama ona hâlâ "Bizans" terimi ile ima edilen nosyonları atfederek, bu kusurların çok uzaktaki lanetlenmiş bir topluma ait, bizim karakterimize yabancı ve bizim kendi geleneklerimizle oldukça ilgisiz olduğunu ima ve telkin etmiş oluyoruz.

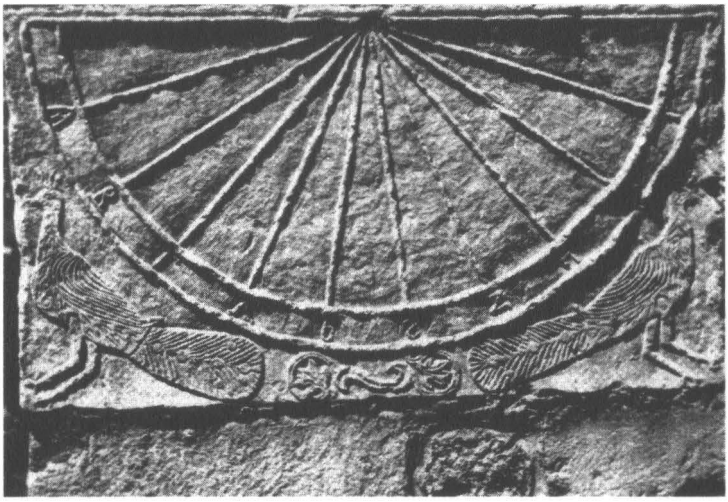
Öyküyü, onun büyük imparatorları ve generalleri ya da saray seremonilerini anlatmak yerine, yapıcılarından hadımları-

na, keşişlerinden imparatoriçelerine, ipek dokuyucularından öğretmenlerine Bizans toplumunun marifetli, eğitimli ve bereketli varlığını anlatarak abartmış mı oldum? Eğer öyle ise bunun iki nedeni var.

Birincisi, Bizans'ın olağanüstü kalıcı gelenek ve mirasının maharetli birleşimi ve bunun nasıl çeşitli ve kendine güvenli bir uygarlık yarattığı ve bunun gerilediği dönemlerde bile gelişip varolmak için sonuna kadar nasıl savaştığının farkında olmamız gerekir. Bizans'ın 1204'ten sonra, Batı onun başkentini zaptedip elli yedi yıl işgal ettikten sonra, onun yerine ortaya çıkan mini-imparatorluklar gerçek emperyal devletler olmadığı halde, devam etmesi şaşırtıcıdır. Bizans'ın kurucu DNA'sı içinde, o klasik, pagan, Hıristiyan, Doğulu ve Batılı aynı kaynak bileşimi ile ilgili birşeyler vardı ve bu yüzyıllar boyunca güvenilir ve istikrarlı bir hayat gücü sağladı.

İkincisi, göstermiş olmayı umduğum gibi, Bizans'ın ruhu yalnızca 1453'teki fethini değil ayrıca o zamanla günümüz arasındaki yüzyılları da aşmıştır ve onun mirası merkezî Avrupa, Balkanlar, Türkiye, ve Ortadoğu dünyasının ötesinde de yaşamaya devam etmektedir.

Bizanslı olmanın nasıl bir şey olduğunun kimi yönlerini göstermeye çalıştım. Bunu yaparken amacım, kendi bilgilerimizi ve başkalarının deneyimlerini bir parça da olsa genişletmek ve kim oldukları konusunda bilinçli bir tarihsel inanca sahip olduğu kadar öteki dünyaya ilişkin sofuca bir inanç taşıyan kozmopolit, şehir temelli bir toplumun bizimkinden ne kadar farklı olabileceğini ama aynı zamanda fark edilir bir şekilde bize benzediğini gösterebilmekti.

Muhafızlığını tavuskuşlarının yaptığı güneş saati, Skripou, Orta Yunanistan, 873-4.

Konstantinos, daha sonra Büyük ve Aziz olarak anılmıştır	306-337
Konstantios	337-361
Iulianos (Mürtet olarak bilinir)	361-363
Iovianos	363-364
Valens	364-378
I. Theodosios	379-395
Honorios, Batı'da imparator	395-423
Arkadios, Doğu'da imparator	395-408
II. Theodosios, Doğu'da imparator	408-450
III. Valentinian	425-455
Markianos	450-457
Zenon	474-491
I. Anastasios	491-518
I. Iustinos	518-527
I. Iustinianos	527-565
Mavrikios	582-602
Phokas	602-610
Herakleios	610-641
II. Konstans	641-668
IV. Konstantinos	668-685
II. Iustinianos	685-695

Leontios	695-698
II. Iustinianos (ikinci saltanatı)	705-711
Philippikos	711-713
II. Anastasios	713-715
III. Theodosios	715-717
III. Leon	714-741
V. Konstantinos	741-775
IV. Leon	775-780
VI. Konstantinos ve annesi Irene	780-790
VI. Konstantinos, tek başına	791-797
Irene, tek başına	797-802
I. Nikephoros	802-811
I. Mihail Rangabe	811-813
V. Leon, Ermeni	813-820
II. Mihail, Amorionlu	820-829
Theophilos	829-842
III. Mihail, annesi naip Theodora ile birlikte	842-856
III. Mihail, tek başına	856-867
I. Basileios, Makedonyalı	867-886
VI. Leon, Akıllı	886-912
Aleksandros	912-913
VII. Konstantinos Porphyrogennetos, naiple	913-920
I. Romanos Lakapenos	920-944
VII. Konstantinos Porphyrogennetos, tek başına	945-959
II. Romanos	959-963
II. Basileios, naiple	963-976
II. Nikephoros Phokas	963-969
I. Ioannes Tsimiskes	969-976
II. Basileios, tek başına	976-1025
VIII. Konstantinos	1025-1028
III. Romanos Argyros, Zoe'nin ilk kocası	1028-1034
IV. Mihail, Zoe'nin ikinci kocası	1034-1041
V. Mihail, Zoe'nin evlatlığı	1041-1042
Zoe ve Theodora	1042
IX. Konstantinos, Zoe'nin üçüncü kocası	1042-1055
Theodora, tek başına	1055-1056
VI. Mihail "Yaşlı", Theodora'nın kocası	1056-1057

I. Isaakios Komnenos	1057-1059
X. Konstantinos Dukas	1059-1067
IV. Romanos Diogenes	1067-1071
VII. Mihail Dukas	1071-1078
I. Aleksios Komnenos	1081-1118
II. Ioannes Komnenos	1118-1143
I. Manuel Komnenos	1143-1180
II. Aleksios Komnenos	1180-1182
I. AndronikosKomnenos	1182-1185
II. Isaakios Angelos	1185-1195
III. Aleksios Angelos	1195-1203
IV. Aleksios Angelos ve II. Isaakios	1203-1204

Konstantinopolis'in Latin İşgali Sırasında

Baldwin, (Baudouin) Flanders kontu	1204-1205
Peter (Pierre) Courtneyli	1217-1219?
II. Baldwin (Baudouin)	1240-1261

Nikaia (Iznik) Hükümdarları

I. Theodoros Laskaris	1204-1222
III. Ioannes Vatatzes	1222-1254
II. Theodoros Laskaris	1254-1258
IV. Ioannes Laskaris	1258-1261

Epiros (Epir) Hükümdarları

I. Mihail Dukas Komnenos	1205-1215
I. Theodoros Dukas Komnenos	1215-1230
II. Mihail Dukas Komnenos	1230-1266/8
I. Nikephoros Dukas Komnenos	1266/8-1296/8

Trebizond (Trabzon) Hükümdarları

Aleksios Komnenos ve küçük kardeşi	
David Komnenos (1204-12 arası Paphlagonia Hükümdarı)	1204-1222
I. Manuel Megas Komnenos	1238-1263

Konstantinopolis'in Yeniden Zaptından Sonra

VIII. Mihail Palaiologos	1259-1282
II. Andronikos Palaiologos	1282-1328
III. Andronikos Palaiologos	1328-1341
V. Ioannes Palaiologos	1341-1391
VI.Ioannes Kantakouzenos, iç savaş sırasındaki rakip imparator	1347-1354
IV. Andronikos Palaiologos	1376-1379
VII. Ioannes Palaiologos	1390
II. Manuel Palaiologos	1391-1425
VIII. Ioannes Palaiologos	1425-1448
XI. Konstantinos Palaiologos	1449-1453

306	I. Konstantinos Kuzey Britanya'da York'ta imparator ilan ediliyor
312	Roma dışındaki Milvius Köprüsü'nde Konstantinos'un zaferi
313	Dinsel tolerans ilan eden Milan Fermanı
324	Konstantinos'un Khrysopolis'te (Üsküdar) Licinius karşısındaki zaferi ve Konstantinopolis'in kuruluşu
325	Nikaia'da (İznik'te) ilk Ekümenik Konsil
326	Helena'nın Kudüs'e Hac Ziyareti
330	11 Mayıs, Konstantinos'un şehri Konstantinopolis'in kuruluşu
337	I. Konstantinos'un ölümü ve Hıristiyan cenaze töreni
356/7	II. Konstantios azizlerin kutsal emanetlerini Kutsal Havariyyun Kilisesi'ne koyuyor
378	Valens, Hadrianopolis (Edirne) savaşında Gotlar tarafından öldürülüyor
380	I. Theodosios Konstantinopolis'e giriyor
381	Konstantinopolis'te İkinci Ekümenik Konsil
402	Honorios sarayını Milan'dan Ravenna'ya naklediyor
406	Roma birliklerinin Britanya'dan çekilişi
410	Roma, Alaric ve Gotlar tarafından yağmalanıyor
412/13	Konstantinopolis yeni surlarla genişliyor

437	III. Valentinianuo'un II. Theodosios'un kızı Eudokia ile evlenişi
437/8	*Codex Theodosianos*'un yayımlanışı
451	Khalkedon'da (Kadıköy) Dördüncü Ekümenik Konsil
455	Roma'nın Kuzey Afrika'dan gelen Vandallar tarafından yağmalanması
489	Theodoric'in Ravenna'daki zaferi
524	Boethius'un *Felsefenin Tesellisi*
529	Atina'daki Platoncu Akademi kapanıyor
532	Perslerle Ebedi Barış; Konstantinopolis'te Nika ayaklanması
533	Afrika'da Vandalların yenilmesi
534	*Codex Iuris Civilis*'in yayımlanması
540	Got Kralı Vitiges'in Ravenna'da yakalanması
541/2	Hıyarcıklı vebanın Akdeniz'in her tarafına yayılması
547	Ravenna'da San Vitale Kilisesi'nin takdisi
608	Konstantinopolis Senatosu Kartaca Eksarhı Herakleios'a çağrıda bulunur
610	Phokas'ın Herakleios tarafından devrilmesi
622	Muhammed'in Mekke'den Medine'ye Hicreti
626	Avar ve Pers güçleri tarafından Konstantinopolis'in kuşatılması
630	Herakleios Gerçek Haç'ı Kudüs'e iade ediyor
632	Muhammed'in ölümü
636	Yarmuk'ta Arapların zaferi
638	Araplar Antakya ve Kudüs'ü zapt edior
642	Araplar Mısır'ı ele geçiriyor
655	Araplar, II. Konstans'ı Phoikinos deniz savaşında yener
662	II. Konstans sarayını Sicilya'da Syracuse'ya taşır
674-8	Konstantinopolis'in Araplar tarafından uzun kuşatma ve ablukası
680-81	Konstantinopolis'te Altıncı Ekümenik Konsil
691/2	Halife Abdülmelik Kubbet-üs Sahra'yı inşa ettiriyor
692	Konstantinopolis'te Troullanum Konsili
698	Araplar Kartaca Eksarhlığını ele geçiriyor
711	Araplar İspanya'da Vizigotları yeniyor; Özbekistan'da Amu Derya Nehri'ni geçiyor
717-18	Konstantinopolis'in Araplar tarafından kuşatılması

726	Thera'da (Santorini) su altında volkanik patlama
730	III. Leon Patrik Germanos'u görevden alır ve ikonakırıcılık başlar
740	III. Leon ve V. Konstantinos tarafından *Ekloga* yayımlanır; Bizanslıların Araplara karşı Akroinon zaferi
750	Abbasi ayaklanması ve halifeliğin Bağdat'a taşınması
751	Ravenna'nın Lombardların eline geçişi
754	Hiedreia'da (modern Fenerbahçe) İkonakırıcı Konsil; Papa II. Stephen ve Frankların kralı Pepen (Pippin) arasında ittifak
787	Nikaia'da (İznik) Yedinci Ekümenik Konsil
800	Papa III. Leo Frankların kralı Charles'ı (Şarlman) Roma'da imparator ilan eder
815	Aya Sofya'da İkonakırıcı Konsil
829	Aziz Markus'un kemikleri İskenderiye'den Venedik'e götürülüyor
843	Theodora Ortodoksluğun Synodikon'u ile İkonakırıcılığı sona erdirir
858-867	Patrik Photios'un ilk dönemi; Bulgarların Hıristiyanlaştırılması ve Han Boris'in vaftizi
860	Rusların Konstantinopolis'e saldırısı
863	Konstantinos Kyrillos ve Methodios'un Moravya Misyonu
867	III. Mihail'in Makedonyalı I. Basileios tarafından öldürülmesi
869/70	Konstantinopolis'te Sekizinci Ekümenik Konsil
877-86	Patrik Photios'un ikinci dönemi
905	Konstantinos Porphyrogennetos'un doğumu
907	VI. Leon'un dördüncü evliliği
911	Bizans'la Rus arasındaki ilk anlaşlama
941	Rusların Konstantinopolis'e saldırısı
944	Rus'la ikinci ticaret anlaşması bunu izleyen Olga'nın Konstantinopolis'i ziareti
961	Nikephoros Phokas'ın Girit'i Bizans adına yeniden fethi
965	Kıbrıs'ın yeniden fethi
969	Antiokh'un (Antakya) Ioanenes Tsimiskes tarafından yeniden fethi
972	Theophano'nun Roma'da II. Otto ile evlenmesi
989	Kievli Vladimir'in vaftizi ve Anna Porphyrogennetos ile evlenmesi

1004	Maria Argyropoulaina ile Giovanni Orseolo'nun evlenmesi
1004/5	Çatalın Venedik'te ilk kullanılışı
1034	Harald Hadrada, Varangianlar (Vareg) muhafızlar birlikte Konstantinopolis'e gelir
1046-53	Peçenekler Tuna'yı geçerler ve Balkanları harap ederler
1048	Bu tarihten itibaren IX. Konstantinos Monomakhos altın sikkenin değerini düşürür
1054	Konstantinopolis ve Roma arasında bölünme
1071	Normanlar Güney İtalya'da Bari'yi ele geçirir; Selçuk Türkleri, Mantzikert (Malazgirt) Muharebesi'nde IV. Romanos Diogenes'i yener ve esir alırlar
1082/84	I. Aleksios Komnenos Venedik için ikinci *chrysobull*'u yayımlar
1082-85	Normanlar Epiros'u (Epir) istila ederler
1087	Selçuk Türkleri Kudüs'ü zapt eder
1092	I. Aleksios Komnenos altın sikkeyi ıslah eder
1095	I. Aleksios Komnenos Türklere karşı Batı'dan askerî yardım talep eder
1096-9	Birinci Haçlı Seferi
c. 1111	Bogomil Basileios yakılarak öldürülür
1146-8	İkinci Haçlı Seferi
1171	Bizans'ın imparatorluktaki Venedik kolonilerine saldırısı
1182	Venedik, Pisa ve Cenova mülklerine karşı Bizans saldırıları
1187	Selahaddin Kudüs'ü yeniden ele geçirir ve Haçlıları kovar
1189-92	Üçüncü Haçlı Seferi, İngiltere'den I. Richard, "Aslan Yürekli", Kıbrıs'ı ele geçirir
1202-4	Dördüncü Haçlı Seferi
1203	Konstantinopolis'in ilk kuşatılması, III. Aleksios Angelos'un kaçışı, Haçlılar IV. Aleksios'u, babası II. İsaakios ile birlikte tahta çıkarırlar
1204	Haçlıların ikinci kez şehri kuşatması ve Konstantinopolis'in yağmalanması; Konstantinopolis'te Latin İmparatorluğu'nun kurulması
1204/5	Trebizond (Trabzon), Nikaia (İznik) ve Epiros'ta (Epir) rakip Bizans devletlerinin kurulması
1208	I. Theodoros Laskaris'in İznik'te imparator olarak taç giymesi
1216	Theodoros Komnenos Dukas'ın Ochrida'yı (Ohrid) ele

	geçirmesi
1224	Theodoros Komnenos Dukas'ın Thessalonike'yi (Selanik) ele geçirmesi
1225/7	Theodoros Komnenos Dukas'ın Hadrianopolis'i (Edirne) ele geçirmesi ve Selanik'te taç giymesi
1248	Mistras, II. William Villehardouin tarafında kuruluyor
1249	II. Mihail Komnenos Dukas, Epir Despotu unvanını alır
1249/50	Bizanslılar ve frerler arasında Nymphaion'da (Nif/Kemalpaşa) teolojik tartışmalar
1259	Mihail Palaiologos Epiros ve Akhaia kuvvetlerini yener II. William Villehardouin esir alınır
1261	Latinler Konstantinopolis'ten çıkarılır; VIII. Mihail Palaiologos muzafferane geri döner
1274	Lyons Konsili kiliselerin birliğini ilan eder
1278	II. William Villehardouin ölür, Anjoulu Charles, Akhaia Prensliğine getirilir
1282	"Sicilyalı Vesperas"ların Anjoulu Charles'e saldırması onun Bizans'ı istila tasarısını önler
1327	Osmanlılar Prousa'ya (Bursa) zapt eder
1331	Osmanlılar Nikaia'lı (İznik) zapt eder
1337	Osmanlılar Nikomedeia'yı (İzmit) zapt eder
1341-7	V. Ioannes Palaiologos ile VI. Ioannes Kantakouzenos arasında iç savaş
1342-9	*Zealot*'lar Selanik'in kontrolünü ele geçirir
1351	Konstantinopolis'teki Konsil *Hesychasm* doktrinini onaylar
1354	Osmanlı güçleri Çanakkale Boğazı'nı geçer ve Gelibolu'yu ele geçirir
1362	Osmanlılar Hadrianopolis'i (Edirne) ele geçirir
1396	Kral Sigismund'un Haçlı ordusu Nikopolis'te (Niğbolu) yenilir
1397-1402	Konstantinopolis'in kuşatılması
1399-1403	II. Manuel'in Batı Avrupa'daki gezisi
1402	Timur (Timurlenk) Osmanlıları Ankara'da yener, Sultan Bayezid ve oğlu Musa esir alınır
1422	Sultan Murad Konstantinopolis'i kuşatır
1438/9	Ferrara-Floransa Konsili, kiliselerin birliği için yeni bir girişim

1444	II. Murad Varna'da Hıristiyan Haçlı birliklerini yener
1453	29 Mayıs, Sultan II. Mehmed Konstantinopolis'i fetheder, XI. Konstantinos şehrin surlarında can verir
1460	Osmanlılar Mistras'ı fetheder
1461	Osmanlılar Trebizond'u (Trabzon) fetheder

Önerilen okumalar, ek bilgiler ve bölüm başlarındaki alıntıların kaynakları.

Giriş: Bizans'ın Farklı Bir Tarihi

The Oxford Dictionary of Byzantium (ed. Alexander P. Kazhdan), 3 cilt (Oxford 1991)

Henry Maguire, ed., *Byzantine Court Culture from 829 to 1x04* (Dumbarton Oaks, Washington DC 1997).

Elizabeth Jefferys, ed., *Rhetoric in Byzantium* (Aldershot 2003).

Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 cilt (Londra 1975).

Chris Wickham, *Framing the Early Middle Ages: Europe and the Mediterranean, 400-800* (Oxford 2005).

Judith Herrin, *The Formation of Christendom* (Oxford and Princeton 1987).

Judith Herrin, 'The Imperial Feminine in Byzantium', *Past and Present* 169 (2000), 3-35.

Judith Herrin, *Women in Purple: Rulers of Medieval Byzantium* (Londra ve Princeton 2001).

Meyer Schapiro, *Late Antique, Early Christian andMedieval Art* (Londra 1980).

1. Konstantinos'un Şehri

Bölüm başındaki alıntı: Zosimos, *New History,* çev. Ronald T. Ridley (Canberra 1982), s. 37-8.

Sayfa 42'deki alıntı: *The Acts of the Council of Chalcedon,* (çeviri, giriş ve notlarla) Richard Price ve Michael Gaddis, 3 cilt (Liverpool 2005), cilt 2, s. 240.

Eusebius, Life of Constantine, çev. Averil Cameron ve Stuart G. Hall (Oxford 1999)-

Leslie Brubaker, 'Memories of Helena: Patterns of Imperial Female Matron-age in the Fourth and Fifth Centuries', in Liz James ed., *Women, Men and Eunuchs: Gender in Byzantium* (Londra 1997), s. 51-75.

Marina Warner, *Monuments and Maidens: The Allegory of the Female Form* (Londra 1985).

2. Konstantinopolis, Hıristiyanlık Aleminin En Büyük Şehri

Bölüm başındaki alıntı: Niketas Choniates, *O City of Constantinople, Annales of Niketas Choniates,* çev. H. Magoulias (Detroit 1984), s. 325.

Sayfa 51'deki alıntı: al-Marwazi, V. Minorsky, 'Marvasi on the Byzantines', *Medieval Iran and its Neighbours* (Londra 1982), s. 455-69.

Sayfa 52'deki alıntı: Nadia Maria El Cheikh, *Byzantium Viewed by the Arabs* (Cambridge, Mass., 2004), s. 204.

John F. Matthews, *Laying Down the Law: A Study of the Theodosian Code* (New Haven/ Londra 2000).

Cyril Mango ve Gilbert Dagron, ed., *Constantinople and its Hinterland* (Aldershot 1995).

Sarah Guberti Bassett, *The Urban Image of Late Antique Constantinople* (Cambridge 2004).

Cyril Mango, 'Constantinople as Theotokoupolis', Maria Vassilaki, ed., *Mother of God: Representations of the Virgin in Byzantine Art* (Milan 2000), s. 209-18.

Philip Mansel, *Constantinople: City of the World's Desire, 1453-1924* (Londra 1997).

3. Doğu Roma İmparatorluğu

Bölüm başındaki alıntı: *The Fall of the Byzantine Empire: A Chronicle by George Sphrantzes 1401-1472,* çev. Marios Philippides (Amhurst, Mass., 1980), s. 122.

Procopius, *Secret History*, çev. G. A. Williamson, Penguin Classics (Londra 1981).

Peter J. Heather, *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians* (Oxford 2005).

Leslie Brubaker, 'Sex, lies and textuality: the Secret History of Prokopios and the rhetoric of gender in sixth-century Byzantium', Leslie Brubaker ve Julia M. H. Smith, ed., *Gender in the Early Medieval World: East and West, 300-900* (Cambridge 2004), s. 83-101.

Janet Nelson, 'Symbols in context: inauguration rituals in Byzantium and the West in the early Middle Ages', *Studies in Church History* 13 (1976) s. 97-111; yazarın *Politics and Ritual in Early Medieval Europe* (Londra 1986) adlı derlemesinde de yeralmıştır.

4. Rum Ortodoksluğu

Bölüm başındaki alıntı: St Máximos Confessor, *Mystagogia*, alıntılayan Patriarch Germanos, *Commentary on the Divine Liturgy*, çev. Paul Meyendorff (Crestwood, New York, 1984), s. 93.

Eusebius of Caesarea, *A History of the Church from Christ to Constantine*, çev. G. A. Williamson (yeni baskı; Londra 1989); Blandina için, bkz. Book 5.1.47-61, s. 144-8.

Peter Brown, *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity AD 200-1000* (2. baskı; Oxford 2003).

William Dalrymple, *From the Holy Mountain: A Journey in the Shadow of Byzantium* (Londra 1997).

Helen C. Evans ve Bruce White, *St Catherine's Monastery, Sinai, Egypt: A Photographic Essay* (New York, 2004).

Evangelos Chrysos, '1054: Schism?', *Cristianità d'Occidente e Cristianith d'Orienté (secoli VI-XI)*, 2 cilt (Spoleto 2004), cilt 1, s. 547-67.

5. Aya Sofya Kilisesi

Bölüm başındaki alıntı: Procopius, *The Buildings*, çev. H. B. Dewing ve Glanville Downey (Cambridge, Mass., 1940), s. 21; ayrıca bkz. Cyril Mango, *The Art of the Byzantine Empire 312-1453* (Englewood Cliffs, New Jersey, 1972), s. 72-8.

Sayfa 94'teki alıntı: *The Russian Primary Chronicle (Laurentian Version)*, çeviri ve ed. Samuel Hazzard Cross ve Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor (Cambridge, Mass., 1973), s. 111.

Aya Sofya'nın inşası hakkında bkz. Mango, *The Art of the Byzantine Empire* (bakınız yukarıda), s. 78-102.

Averil Cameron, *Procopius and the Sixth Century* (Londra 1985).

Anna Muthesius, 'Silken diplomacy', Jonathan Shepard ve Simon Franklin, ed., *Byzantine Diplomacy* (Aldershot 1992), s. 237-48.

Glen Bowersock, *Mosaics as History* (Cambridge, Mass., 2006).

Eunice Dautermann Maguire ve Henry Maguire, *Other Icons: Art and Power in Byzantine Secular Culture* (Princeton 2007).

6. Ravenna Mozaikleri

Bölüm başındaki alıntı: Agnellus, *Book of the Pontiffs of the Church of Ravenna,* çev. D. M. Deliyannis (Washington DC 2004), s. 200.

Sayfa 103'teki alıntı: Cassiodorus' *Variae* 1.1.3, *Theoderic in Italy*, çev. John Moorhead (Oxford 1992), s. 44.

Sayfa 104'teki alıntı: Cassiodorus, *Variae,* çev. S. J. B. Barnish (Liverpool 1992), Senatör Symmachus için bkz., s. 75-6; II. 27 Cenovalı Yahudiler için bkz. s. 34-5.

Charles Barber, 'The imperial panels at San Vitale: a reconsideration', *Byzantine and Modern Greek Studies* 14 (1990), s. 19-42.

7. Roma Hukuku

Bölüm başındaki alıntı ve s. 78: Thomas Magistros, *On the Duty of a King,* çev. Ernest Barker, *Social and Political Thought in Byzantium from Justinian I to the Last Palaeologus* (Oxford 1957), s. 166.

Sayfa 126'daki alıntı: from Ruth Macrides, 'The Ritual of Petition', Dimitrios Yatromanolakis and Panagiotis Roilos, ed., *Greek Ritual Poetics* (Cambridge, Mass., 2004), s. 356-70.

Sayfa 127'deki alıntı: from Gilbert Dagron, *Emperor and Priest: The Imperial Office in Byzantium* (Cambridge 2003), s. 257.

Matthews, *Laying Down the Law* (Bölüm 2'deki gibi).

Nikos Oikonomides, 'The Peira of Eustathios Romaios', *Pontes minores* 7 (1986), s. 169-92.

Angeliki Laiou, 'On Just War in Byzantium', To *Hellenikon: Studies in Honor of Spyros Vryonis Jr.*, cilt 1 (New Rochelle 1993), s. 153-72.

Ruth Macrides, 'The law outside the lawbooks: law and literature', *Pontes Minores* 11 (2005), s. 133-45.

8. İslam'a Karşı Siper

Bölüm başındaki alıntı: *Chronicle of Dionysios of Tel-Mahre*, tr. Andrew Palmer, *The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles* (Liverpool 1993)' s. 212.

Sayfa 135'teki alıntı: *The Chronicon Paschale, 284-628 AD*, çev. Michael ve Mary Whitby (Liverpool 1989), s. 183-8.

Sayfa 140-141'deki alıntı: Chase F. Robinson, *'Abd al-Malik* (Oxford 2005), s. 7.

Sayfa 143'teki alıntı: Raymond Davis, çev., *The Book of Pontiffs (Liber pontificalis): The Ancient Biographies of the First Ninety Bishops of Rome to AD 715* (gözden geçirilmiş baskı; Liverpool 2000), s. 73-4.

Judith Herrin, *The Formation of Christendom* (Giriş bölümündeki gibi).

Henri Pirenne, *Mohammad and Charlemagne* (Londra 1939).

Patricia Crone ve Michael Cook, *Hagarism: The Making of the Islamic World* (Cambridge 1977).

Richard Fletcher, *The Cross and the Crescent: Christianity and Islam from Muhammad to the Reformation* (Londra 2003).

Vasso Pennas, 'The Island of Orovi in the Argolid: Bishopric and Administrative Center', *Studies in Byzantine Sigillography* 4, Nicolas Oikonomides, ed. (1995), s. 163-72.

9. İkonalar, Yeni Bir Hıristiyan Sanat Biçimi

Bölüm başındaki alıntı: Sermon of Eustathios of Thrace, E. A. Wallis Budge, *Saint Michael the Archangel: Three Encomiums* (Londra 1894), s. 179-180.

Sayfa 157'deki alıntı: *Greek Anthology* XVI 80 çev. W. R. Paton, 5 cilt (New York ve Londra 1916), cilt 5, s. 201.

Lucy-Ann Hunt, 'For the Salvation of a Woman's Soul: an icon of St Michael described within a medieval Coptic context', Anthony Eastmond ve Liz James, ed., *Icon and Word: The Power of Images in Byzantium* (Aldershot 2003), s. 205-32.

Hans Belting, *Likeness and Presence: A History of the Image Before the Era of Art*, çev. Edmund Jephcott (Chicago 1994).

Michèle Bacci, '"With the Paintbrush of the Evangelist Luke", Mother of God', Vassilaki, ed., *Representations of the Virgin in Byzantine Art* (Bölüm 2'dekiyle aynı), s. 79-89.

Averil Cameron, 'The Language of Images: The Rise of Icons and Chris-

tian Representation', D. Wood, ed., *The Church and the Arts*, Studies in Church History 28 (Oxford 1992), s. 1-42.

Thomas F. Mathews, *Byzantium: From Antiquity to the Renaissance* (New York 1998).

Robin Cormack, *Writing in Gold: Byzantine Society and its Icons* (Londra 1985).

Maria Vassilaki, ed., *Images of the Mother of God: Perceptions of the Theotokos in Byzantium* (Ashgate 2005), özellikle bkz. Thomas F. Mathews ve Norman Muller, 'Isis and Mary in early icons', s. 3-11.

10. İkonaların Kırımı ve İkonaların Ululanması

Bölüm başındaki alıntı: Daniel Sahas, ed. ve çev., *Icon and Logos: Sources in Eighth-Century Iconoclasm .. .* (Toronto 1986), s. 96, 101; ve St John of Damascus, *On the Divine Images: Three Apologies Against those who Attack the Divine Images*, çev. D. Anderson (Crestwood, New York, 1980), s. 64, 72.

Sayfa 160'taki alıntı: Old Testament, Exodus 20:4; Deuteronomy 5:8-9.

Sayfa 165-166'daki alıntı: Sahas, *Icon and Logos* (yukarıdaki gibi), s. 101.

Robin Cormack, *Painting the Soul: Icons, Death Masks and Shrouds* (Londra i997)

Charles Barber, *Figure and Likeness: On the Limits of Representation in Byzantine Iconoclasm* (Princeton 2002).

Judith Herrin, *Women in Purple* (Giriş bölümüyle aynı).

11. Eğitimli ve Belagatli Bir Toplum

Bölüm başındaki alıntı: Kekaumenos, *Book of Advice and Anecdotes*, yayımlanmamış çevirisi için bkz. Charlotte Roueche (Kullanmama izin verdiği için müteşekkirim).

Sayfa 186-187'deki alıntı: N. G. Wilson, *Photius: The Bibliotheca* (Londra 1994), no. 166, s. 149-53; no. 170, s. 154-5

Robert Browning, 'Teachers', Gugielmo Cavallo, ed., *The Byzantines* (Chicago 1997).

Averil Cameron ve Judith Herrin, ed., *Constantinople in the Early Eighth Century: The* Parastaseis Syntomoi Chronikai (Leiden 1984).

Liliana Simeonova, *Diplomacy of the Letter and the Cross: Photios, Bulgaria and the Papacy, 860s-880s* (Amsterdam 1998).

www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Biographies/Al-Khwarizmi.html

Catherine Holmes ve Judith Waring, ed., *Literacy, Education and Manuscript Transmission in Byzantium and Beyond* (Leiden 2002).

12. Aziz Kyrillos ve Methodios, "Slavlara Gönderilen Havariler"

Bölüm başındaki alıntı: *The Vita of Constantine and the Vita of Methodius*, çev. Marvin Kantor ve Richard Stephen White (Ann Arbor, Mich., 1976), s. 49.

Sayfa 192-193'teki alıntı: *The Vita of Constantine*, s. 49 ve 55.

V. Vavfinek ve B. Zasterova, 'Byzantium's Role in the Formation of Great Moravian Culture', *Byzantinoslavica* 43 (1982), s. 161-88.

13. Rum Ateşi

Bölüm başındaki alıntı: Liutprand of Cremona, *The Embassy to Constantinople and Other Writings*, çev. F. A. Wright (Londra 1930; tekrar basımı Londra 1993), s. 136.

Sayfa 206'daki alıntı: J. Mavrogordato, ed. ve çev., *Digenes Akrites* (Oxford 1956), s. 219.

Sayfa 207'deki alıntı: *The Book of Strangers: Medieval Arabic Graffiti on the Theme of Nostalgia*, çev. Patricia Crone ve Shmuel Moreh (Princeton 2000), s. 40.

J. F. Haldon vd., 'Greek Fire revisited', Elizabeth M. Jeffreys, ed., *Byzantine Style, Religion and Civilization in Honour of Sir Steven Runciman* (Cambridge 2006), s. 290-325.

John Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565-1204* (Londra 1999).

14. Bizans Ekonomisi

Bölüm başındaki alıntı *The Chronicle of Theophanes Confessor*, ed. ve çev. Cyril Mango ve Roger Scott (Oxford 1997), Anno Mundi 6287, s. 645.

Sayfa 220'deki alıntı: Liutprand of Cremona, s. 156.

Angeliki Laiou, 'Exchange and trade, seventh-twelfth centuries', A. Laiou vd., ed., *The Economic History of Byzantium* (Washington DC 2002), ve *http://www.doaks.org/EconHist/EHB36.pdf/*

Cécile Morrisson, 'Byzantine money: its production and circulation', Laiou vd. ve http://www.doaks.org/EconHist/EHB42.pdf/

Jacques Lefort, 'The rural economy, seventh-twelfth centuries', Laiou vd. ve http://www.doaks.org/EconHist/EHB14.pdf/

Warren Treadgold, *The Byzantine State Finances in the Eighth and Ninth Centuries* (New York 1982).

Nicolas Oikonomides, 'Title and Income at the Byzantine Court', in Henry Maguire, ed., *Byzantine Court Culture from 829 to 1204* (Dumbarton Oaks, Washington DC 1997), s. 199-215.

Leonora Neville, 'Taxing Sophronia's son-in-law ...', Lynda Garland, ed., *Byzantine Women, Varieties of Experience 800-1200* (Aldershot 2006), s.77-89

15. Hadımlar

Bölüm başındaki alıntı: *The Life of St Andrew the Fool,* Lennart Rydén, ed., 2 cilt (Uppsala 1995), cilt 2, s. 81-3.

Sayfa 224'teki alıntı: Odo of Deuil, *de Profectione Ludovici VII in Orientem* (The Journey of Louis VII to the East), ed. ve çev. Virginia Gingerich Berry (New York 1948), s. 69.

Sayfa 227'deki alıntı: Liutprand of Cremona, *Antapodosis*, s. 154.

Sayfa 232'deki alıntı: J. Mavrogordato, *Digenis Akritis,* s. 131.

Sayfa 233'teki alıntı: John Thomas ve Angela Constantinides Hero, ed., *Byzantine Monastic Foundation Documents* (Washington DC 2000), no. 12, *Typikon* of Emperor John Tzimiskes, s. 238; www.doaks.org/typikaPDF/typo 19 .pdf

Kathryn M. Ringrose, *The Perfect Servant: Eunuchs and the Social Construction of Gender in Byzantium* (Chicago ve Londra 2003).

Timothy S. Miller, *The Orphans of Byzantium: Child Welfare in the Christian Empire* (Washington DC 2003).

Shaun Tougher, ed., *Eunuchs in Antiquity and Beyond* (Londra 2002).

16. İmparatorluk Sarayı

Bölüm başındaki alıntı: al-Marwazi, court physician of Malik Shah, *Properties of Animals,* çev. V. Minorsky, 'Marvasi on the Byzantines', *Medieval Iran and its Neighbours* (Londra 1982), s. 455-69.

Sayfa 248'deki alıntı: Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio,* Gy. Moravcsik, ed., ve R. Jenkins, çev. (Washington DC 1967), s. 55-7.

Sayfa 249'daki alıntı: Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio,* s. 59-61, 151.

Sayfa 249'daki alıntı: Paul Lemerle, *Byzantium Humanism: The First Phase,*

çev. Helen Lindsay ve Ann Moffatt (Canberra 1986), s. 325-6.

Sayfa 251'deki alıntı: *The Fall of the Byzantine Empire: A Chronicle by George Sphrantzes 1401-1472*, çev. Marios Philippides (Amhurst, Mass., 1980), s. 67.

A. A. Vasiliev, 'Harun ibn Yahya and his description of Constantinople', *Seminarium Kondakovianum* 5 (1932), s. 149-63.

Nadia Maria El Cheikh, *Byzantium Viewed by the Arabs* (Cambridge, Mass., 2004).

John Haldon, 'Chapters II, 44 and 45 of De Cerimoniis. Theory and practice in tenth-century military administration', *Travaux et Mémoires* 13 (1999)

James Trilling, 'Daedalus and the Nightingale: Art and Technology in the Myth of the Byzantine Court', Henry Maguire, ed., *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, s. 217-30.

Alexander P. Kazhdan ve Michael McCormick, 'The Social World of the Byzantine Court', Maguire, *Byzantine Court Culture*, s. 167-97.

17. "Asil Aileye Mensup" İmparator Çocukları

Bölüm başındaki alıntı Jean Skylites, *Empereurs de Constantinople*, çev. Bernard Flusin ve Jean-Claude Cheynet (Paris 2003), s. 361.

Sayfa 256'daki alıntı: Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, s. 73-5, 113.

Sayfa 266'daki alıntı: Michael Psellos, *Fourteen Byzantine Rulers*, çev. E. R. A. Sewter (Londra 1966), s. 260.

18. Athos Dağı

Bölüm başındaki alıntı the *Typikon* of Athanasios (973-5), çev. George Dennis, para. 38, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, no. 13, s. 260; ayrıca bkz. *http://www.doaks.org/typikaPDF/typ020.pdf*

Sayfa 277'deki alıntı: *Typikon* of Constantine IX Monomachos, çev. Timothy Miller, para. 14, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, no. 15, s. 289; ayrıca bkz. http://www.doaks.org/typikaPDF/typo22.pdf

Sayfa 279'daki alıntı: Robert E. Sinkewicz, *Saint Gregory Palamas: The One Hundred and Fifty Chapters* (Toronto 1988), s. 201.

Anthony Bryer ve Mary Cunningham, ed., *Mount Athos and Byzantine Monasticism* (Aldershot 1996).

Carolyn L. Connor ve W. Robert Connor, çev., *The Life and Miracles of St Luke* (Brookline, Mass., 1994).

Norman Russell, *The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition* (Oxford 2006).

Alice-Mary Talbot, ed., *Holy Women of Byzantium: Ten Saints Lives in English Translation* (Washington DC 1996); ek olarak bkz. 'The Life of St Maria the Younger', çev. Angeliki Laiou.

A. A. Karakatsanis, ed., *Treasures of Mount Athos* (2. baskı; Selanik 1997).

19. Venedik ve Çatal

Bölüm başındaki alıntı: Peter Damián, *Institutio monialis,* Opusculum 50, Blanca'ya referansla, bölüm 11, J. P. Migne, ed., *Patrologia Latina,* cilt 145, sütun 744.

Norbert Elias, *The Civilizing Process,* gözden geçirilmiş çeviri. Edmund Jephcott (Oxford 2000).

Johanna Vroom, *After Antiquity: Ceramics and Society in the Aegean from the Seventh to the Twentieth Century* (Leiden 2003), s. 321.

Judith Herrin, Theophano: On the Education of a Byzantine Princess', A. Davids, ed., *The Empress Theophano* (Cambridge 1995), s. 64-85.

Donald M. Nicol, *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations* (Cambridge 1988).

William H. McNeill, *Venice: The Hinge of Europe 1081-1797* (Chicago 1974).

20. "Bulgar Kasabı", II. Basileios

Bölüm başındaki alıntı: 996'daki Basil kanunlarının kısmen çevirisi için bkz. Geanakoplos in *Byzantium: Church, Society and Civilization,* s. 2-45-7

Sayfa 301'deki alıntı: Marc D. Lauxtermann, *Byzantine Poetry from Pisides to Geometres: Texts and Contexts* (Viyana 2003), s. 236-7; veya ayrıca bkz. çev. Paul Stephenson, *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer* (Cambridge 2003), s. 49.

Catherine Holmes, *Basil II and the Governance of Empire* (Oxford 2006).

Barbara Crostini, 'The Emperor Basil IPs Cultural Life', *Byzantion 66(1996),* s. 55-81.

21. 11. Yüzyıl Bunalımı

Bölüm başındaki alıntı: Jean Skylitzes, *Empereurs de Constantinople,* çev. Flusin ve Cheynet, s. 393.

Sayfa 314'teki alıntı: Michael Psellos, *Fourteen Byzantine Rulers*, çev. E. R. A. Sewter (Londra 1966), s. 327-8.

Costas Kaplanis, 'The Debasement of the "Dollar of the Middle Ages"', *Journal of Economic History* 63.3 (2003), s. 768-801.

Nikos Oikonomides, 'The Peira of Eustathios Romaios'.

Katerina Ierodiakonou, ed., *Byzantine Philosophy and its Ancient Sources* (Oxford 2002), Psellos hakkındaki makaleler için bkz. Ed., John Duffy ve Polymnia Athanassiadi.

22. Anna Komnena

Bölüm başındaki alıntı: *Eulogy for Anna Comnene*, Jean Darrouzes, ed., *Georges et Demetrios Tornikes, Lettres et Discours* (Paris 1970), s. 220-323.

Sayfa 317-323'teki alıntılar: *The Alexiad of Anna Comnena*, çev. E. R. A. Sewter, Penguin Classics (Londra 1969), s. 104-5, 112, 129-30, 366-8, 504.

Thalia Gouma-Peterson, ed., *Anna Komnene and Her Times* (New York ve Londra 2000).

Paul Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-80* (Cambridge 1993)

23. Kozmopolit Bir Toplum

Bölüm başındaki alıntı: John Tzetzes, çev. A. P. Kazhdan ve Ann Wharton Epstein, *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries* (Berkeley and Los Angeles 1985), s. 259-60.

Sayfa 331'deki alıntı: Snorri Sturlson, *King Harald's Saga*, çev. M. Magnusson ve H. Pâlsson, Penguin Classics (Londra 2005), s. 63.

Sayfa 336-337'deki alıntı: Barry Baldwin, çev., *Timarion* (Detroit 1984), s. 43-5; Nadia Maria El Cheikh, *Byzantium Viewed by the Arabs* (Cambridge, Mass., 2004), s. 206.

Krijnie Ciggaar, *Western Travellers to Constantinople: The West and Byzantium, 962-1204* (Leiden 1996).

Sandra Benjamin, ed., *The World of Benjamin of Tudela: A Medieval Mediterranean Travelogue* (Madison, Calif., 1995).

S. Blöndal ve B. S. Benedikz, *The Varangians of Byzantium* (Cambridge 1978).

Lynda Garland ve Stephen Rapp, 'Mary "of Alania": Woman and Empress Between Two Worlds', Garland, ed., *Byzantine Women*, s. 91-123.

24. Haçlıların Dayanak Noktası

Bölüm başındaki alıntı: Pope Urban II, Guibert of Nogent (kaleme alan), çev. A. C. Krey, *The First Crusade. The Chronicle of Fulcher of Chartres and other source materials*, Edward Peters, ed. (2. baskı; Philadelphia 1998), s. 35-6.

Sayfa 343'teki alıntı: Fulcher of Chartres, s. 52-3; ve Robert of Rheims, s. 27-8.

Sayfa 348'deki alıntı: Solomon ben Simpson of Speyer, s. 126; ve Albert of Aachen, s. 139.

Sayfa 350'deki alıntı: Geoffrey Villehardouin, Joinville ve Villehardouin, *Chronicles of the Crusades*, çev. M. B. B. Shaw, Penguin Classics (Londra 1963), s. 82-3.

Sayfa 352'deki alıntı: Gunther of Pairis, ed. ve çev., Alfred. J. Andrea, *The Capture of Constantinople. The 'Historia Constantinopolitana' of Gunther ofPairis* (Philadelphia 1997), s. 107; ve Niketas Choniates, çev. H. Magoulias, *O City of Constantinople*, s. 315-16.

Paul Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180.*

David Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor* (2. baskı; Londra 2002).

Jonathan Harris, *Byzantium and the Crusades* (Londra ve New York 2003).

http://en.wikipedia.org/wiki/MelisendePsalter

25. Trabzon, Arta, İznik ve Selanik Kaleleri

Bölüm başındaki alıntı: John Geometres, çev. Henry Maguire, 'The beauty of castles: a tenth-century description of a tower at Constantinople', *Deltion tes Christianikes Archaiologikes Etaireias* 17 (1993-4), s. 21-4.

Sayfa 358-359'daki alıntı: Michael Choniates, çev. Judith Herrin, 'The collapse of the Byzantine Empire in the twelfth century: a study of a medieval economy', *University of Birmingham Historical Journal* 12 (1970), s. 198.

Sayfa 367'deki alıntı: *Nicaea: A Byzantine Capital and its Praises*, çev. Clive Foss (Brookline, Mass., 1996), s. 132, 143.

Sayfa 368'deki alıntı: Theodore Metochites, *Nicaea*, çev. Foss, s.177-9.

A. Laiou, ed., *Urbs Capta: The Fourth Crusade and its Consequences* (Paris 2005).

Rose Macaulay, *The Towers of Trebizond* (Londra 1956).

N. Oikonomides, 'The Chancery of the Grand Komnenoi: Imperial Tradition and Political Reality', *Archeion Pontou* 35 (1979), s. 321-32.

J. O. Rosenqvist, ed. ve tr., *The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154* (Uppsala 1996).

A. A. M. Bryer, *The Empire of Trebizond and the Pontos* (Londra 1988).

Balkanlar üzerindeki Bizans etkisi için bkz., S. Curcic, 'Religious Settings of the Late Byzantine Sphere', Helen C. Evans, ed., *Byzantium: Faith and Power 1161-1557* (New Haven 2004), s. 65-77.

Michael Angold, *A Byzantine Government in Exile: Government and Society under the Laskarids of Nicaea, 1204-61* (Londra 1974).

Michael Angold, *Church and Society in Byzantium under the Comnenr. 1081-1261* (Cambridge 1995).

Donald M. Nicol, *The Despotate of Epiros* (Oxford 1957).

Harold E. Lurier, tr., *Crusaders as Conquerors: The Chronicle of Morea* (Londra 1964).

26. Başkaldıranlar ve Koruyucular

Bölüm başındaki alıntı: 'Alexios Makrembolites and his Dialogue between the Poor and the Rich', çev. Ihor Sevcenko, *Zbornik Radova Vizantolosgog Instituta 6* (1960), s. 222.

Sayfa 386'daki alıntı: Alexios Makrembolites, s. 219.

Sayfa 388-389'daki alıntı: John Kantakouzenos, çev. Donald M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453 (2. baskı*; Cambridge 1993), s. 193-4.

Sayfa 394'teki alıntı: Plethon, çev. C. M. Woodhouse, *George Gemistos Plethon: The Last of the Hellenes* (Oxford 1986), s. 104-5.

Sayfa 395'teki alıntı: Plethon's prayer to Zeus, s. 328-9.

John W. Barker, 'Late Byzantine Thessalonike: A Second City's Challenges and Response', *Dumbarton Oaks Papers* 57 (2003), *Symposium on Late Byzantine Thessalonike*, s. 5-26.

Franz Tinnefeld, 'Intellectuals in late Byzantine Thessalonike', s. 153-72.

Steven Runciman, *Mistra: Byzantine Capital of the Peloponnese* (Londra, 1980)

Steven Runciman, *The Sicilian Vespers: A History of the Mediterranean World in the Later Thirteenth Century* (Cambridge 1958).

Manolis Chatzidakis, *Mystras: The Medieval City and the Castle* (Atina 1981).

27. "Türk'ün Sarığı Papa'nın Üç Katlı Tacından Evladır"

Bölüm başındaki alıntı: "Notaras'a şerh", bkz. Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, çev. Harry J. Magoulias (Detroit 1975), s. 210.

Sayfa 403-404'teki alıntı: Michael VIII Palaiologos, çev. Geanakoplos içinde, *Byzantium: Church, Society and Civilization*, s. 219; George Metochites, *On the Procession of the Holy Spirit*, Geanakoplos içinde, *Byzantium*, s. 158; ve kiliselerin birliğine karşı anonim bir risale, the *Libellus* of *c.* 1274, , çev. Geanakoplos içinde, s. 179-88.

Sayfa 405'teki alıntı: the *Libellus*.

Sayfa 410'daki alıntı: Doukas, *Decline and Fall*, s. 204.

Colin Imber, *The Ottoman Empire 1300-1656: The Structure of Power* (Houndmills and New York 2002).

Donald M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium*.

Deno Geanakoplos, *Interaction of Sibling Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Renaissance* (New Haven 1976).

Jacques le Goff, *The Birth of Purgatory* (Chicago 1984).

28. 1453 Kuşatması

Bölüm başındaki alıntı: Nicolo Barbaro, *Diary of the Siege of Constantinople*, 1453, çev. J. R. Jones (New York 1969), s. 61.

Sayfa 413'teki alıntı: Laonikos Chalkokondyles, *Demonstrations of Histories*, çev. Nicolaos Nicoulides (Atina 1996), s. 131-3.

Sayfa 416'daki alıntı: the letters of Manuel II, çev. George Dennis, *The Letters of Manuel II Palaeologus: Text, Translation and Notes* (Washington DC 1977), s. 100-103; ve Adam of Usk, çev. E. M. Thompson, *The Chronicle of Adam of Usk, AD 1377-1421* (2. baskı; Oxford 1904), s. 220.

Sayfa 418'deki alıntı: Demetrios Kydones, çev. Speros Vryonis Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century* (Berkeley/Los Angeles/Londra 1986), s. 307; ve s. 286.

Sayfa 420'deki alıntı: John Kananos, çev. Geanakoplos içinde, *Byzantium: Church, Society and Civilization*, s. 387-8.

Sayfa 422'deki alıntı: Nicolo Barbaro, *Diary of the Siege of Constantinople*, s. 60.

Justin Marozzi, *Tamerlane: Sword of Islam, Conqueror of the World* (Londra 2004).

Roger Crowley, *Constantinople: The Last Great Siege, 1453* (Londra 2005). Steven Runciman, *The Last Byzantine Renaissance* (Cambridge 1970).

Sonuç: Bizans'ın Büyüklüğü ve Mirası

Sayfa 425'teki alıntı: Edward Gibbon, *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, J. B. Bury, ed. (Londra 1909-14),

Sayfa 426'daki alıntı: William Lecky, *A History of European Morals from Augustus to Charlemagne*, 2 cilt (Londra 1869), cilt 2, s. 13; ve Cosmas Indicopleustes, *The Christian Topography*, çev. J. W. McKrindle (Londra 1897), s. 73.

Sayfa 431'deki alıntı: "Manuel IPs Dialogue with a Persian", *Entretiens avec un Musulman, 7c controverse*, çev. Theodore Khoury (Paris 1966), alıntılayan Pope Benedict XVI, Aula Magna of the University of Regensberg'de verdiği vaazdan. "Manuel IPs Dialogue", Fransızca çevirisi ve edisyonuyla Theodore Khoury tarafından hazırlanmıştır. Yunanca tam metin ise yorumlarla beraber Karl Forstel tarafından hazırlanmıştır. Bkz. *Manuel II. Palaiologus, Dialoge mit einem Muslim*, 3 cilt (Wiirzburg-Altenberge 1993-6).

Sayfa 432'deki alıntı: Pope Benedict'in vaazı. Metnin tamamı için bkz. http:// www.vatican.va/holyfather/benedictxvi/speeches/2006/september/ documents/hf ben-xvispe2oo6o912university-regensburgen.html

Sayfa 437'deki alıntı: C. M. Woodhouse, *George Gemistos Plethon*, s. 150.

Steven W. Reinert, 'Manuel II and his Muderris', S. Curcic ve D. Mouriki, ed., *Twilight of Byzantium* (Princeton 1991), s. 39-51.

Chris Wickham, 'Ninth-century Byzantium through western eyes', *Byzantium in the Ninth Century: Dead or Alive?*, Leslie Brubaker, ed. (Aldershot 1998), s. 2.45-56.

Chase F. Robinson, *'Abd al-Malik*, s. 7.

Sidney Griffith, 'Images, Islam and Christian icons', P. Canivet ve J. P. Rey-Coquais, ed., *La Syrie de Byzance a ITslam* (Şam 1992), s. 121-38.

The 'Historia Constantinopolitana' of Gunther of Pairis, Alfred. J. Andrea, ed., s. 100.

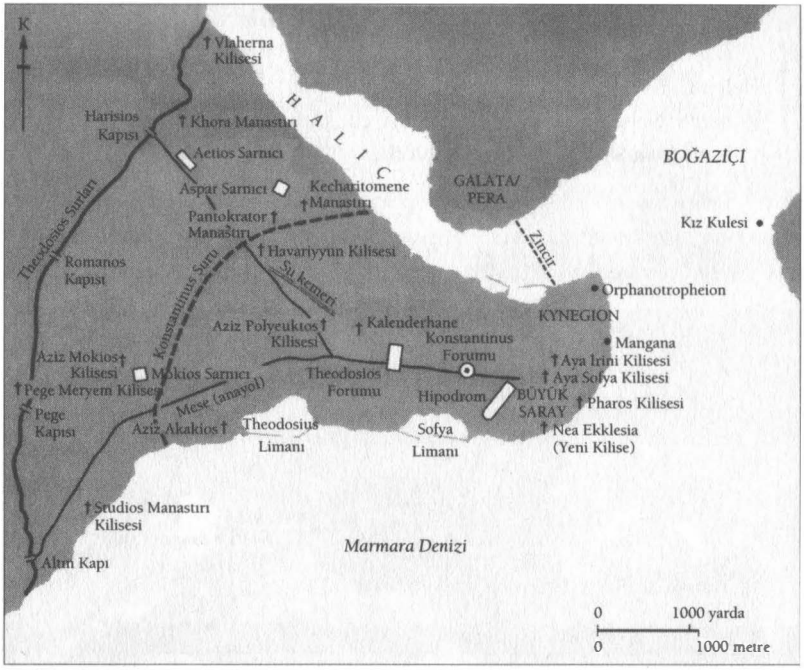
Glen Bowersock, *Mosaics as History* (as above in chapter 5).

Judith Herrin, 'Mathematical Mysteries in Byzantium: The Transmission of Fermat's Last Theorem', *Dialogos: Hellenic Studies Review* 6 (1999), 22-42.

Helen C. Evans ve William D. Wixom, ed., *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era AD 843-1261* (New York 1997).

Helen C. Evans, ed., *Byzantium: Faith and Power*.

Robert S. Nelson ve Kristen M. Collins, ed., *Holy Image, Hallowed Ground: Icons from Sinai* (Los Angeles 2006).

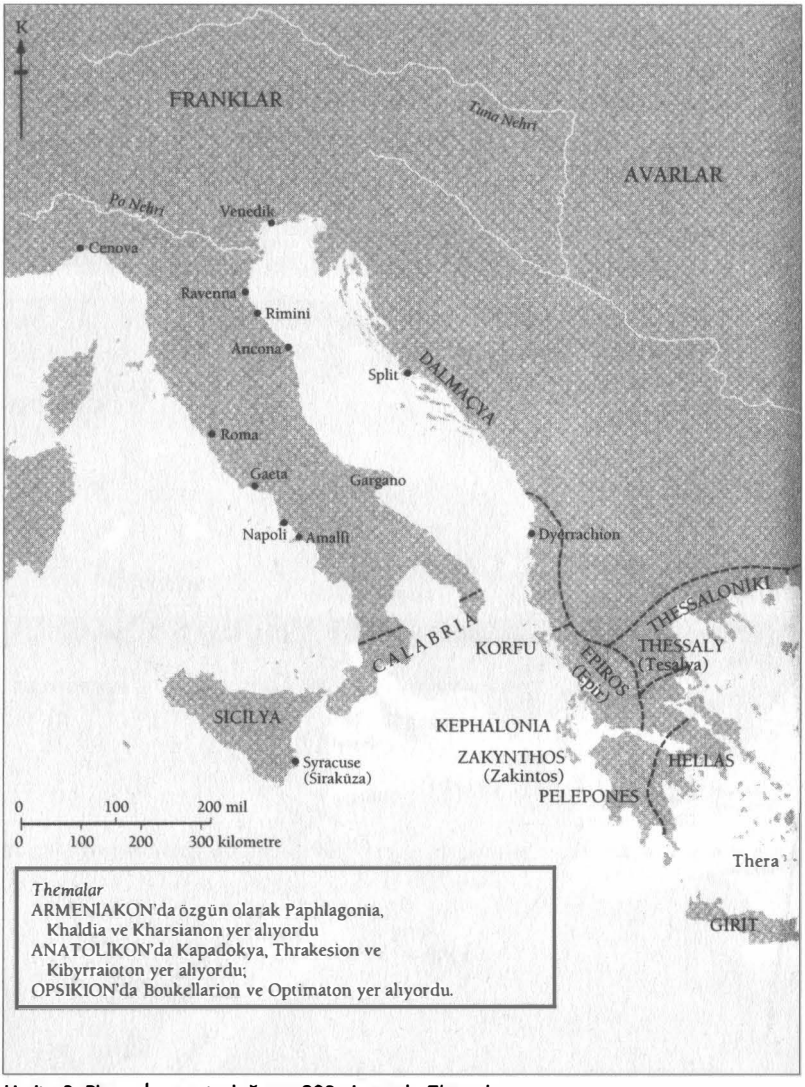

Harita 1. Konstantinopolis (İstanbul).

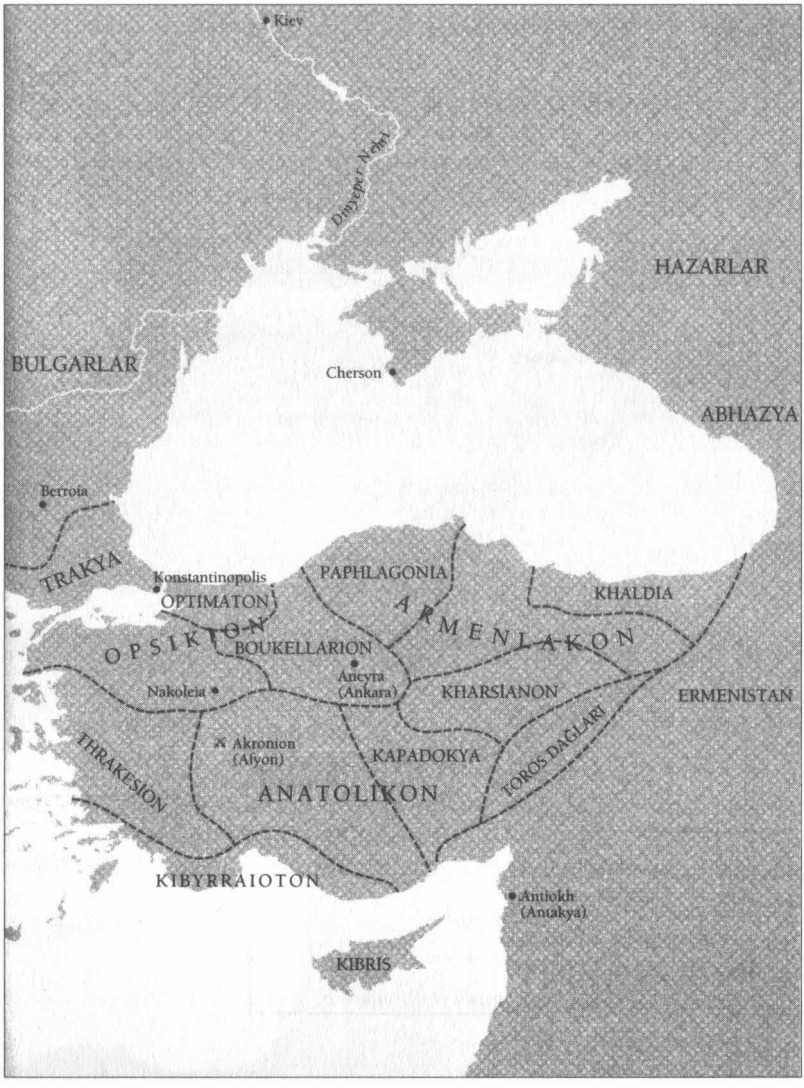

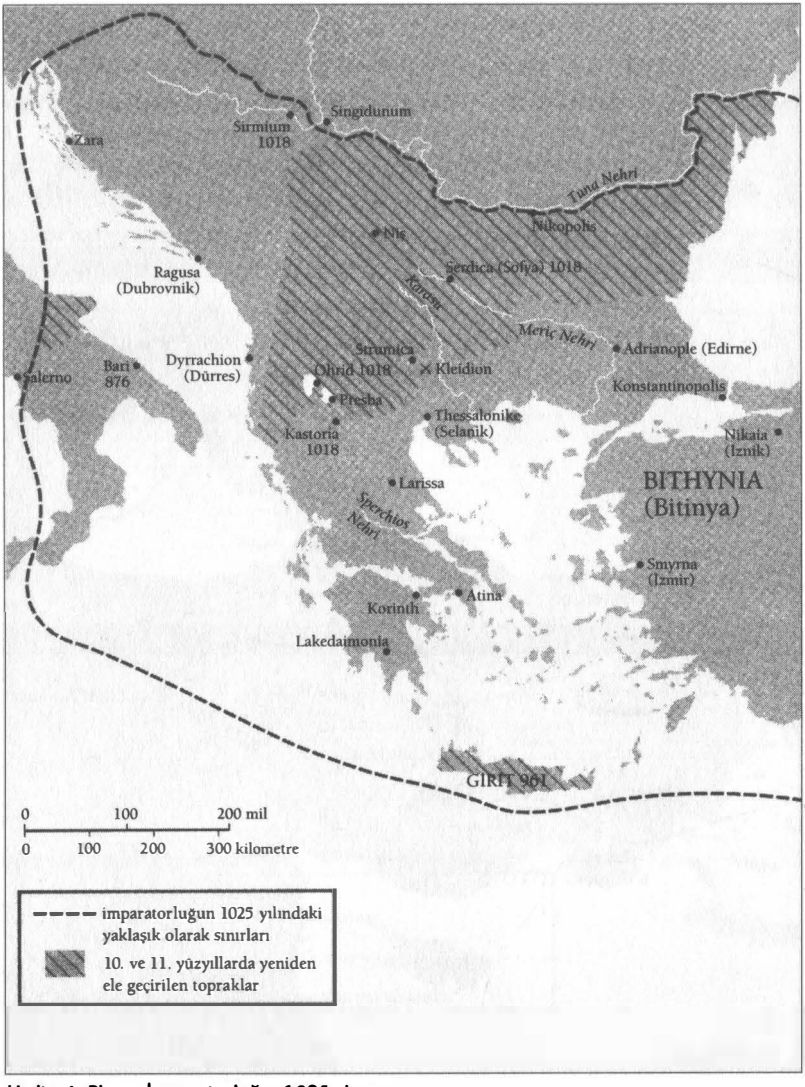
Harita 2. Roma Dünyası (Doğu ve Batı İmparatorlukları arasındaki kaba ayrım çizgisi).

GÜRCISTAN
Cherson
Karadeniz
Trebizond
(Trabzon)
ERMENISTAN
Tuna Nehri
ILLYRICUM
Konstantinopolis
Adrianopolis
(Edirne)
Nikomedeia
CAESAREA
(Kayseri)
Nikaia
(Iznik)
Kyzikos
Nyssa
(Muşkara)
Nazianzos
Edessa
Dicle Nehri
Thessalonike
(Selanik)
Ege
Denizi
Pergamon (Bergama)
Sardes
Tarsus
† Aziz Symeon
Seleukeia
(Silifke)
Antiokh
(Antakya)
Fırat Nehri
Ktesiphon
KOS
Ephesos
(Efes)
KIBRIS
Babil
Sparta
RODOS
Beyrut
Şam
Tire
Caesarea
GİRİT
Kudüs
† Mar Saba
Gaza
Ptolemais
Iskenderiye
Akabe (Eylat)
LİBYA
MISIR
Aziz Antonius †
† Sina
ARABISTAN
Kızıldeniz
Doğu ve Batı İmparatorluklarını
ayıran hat

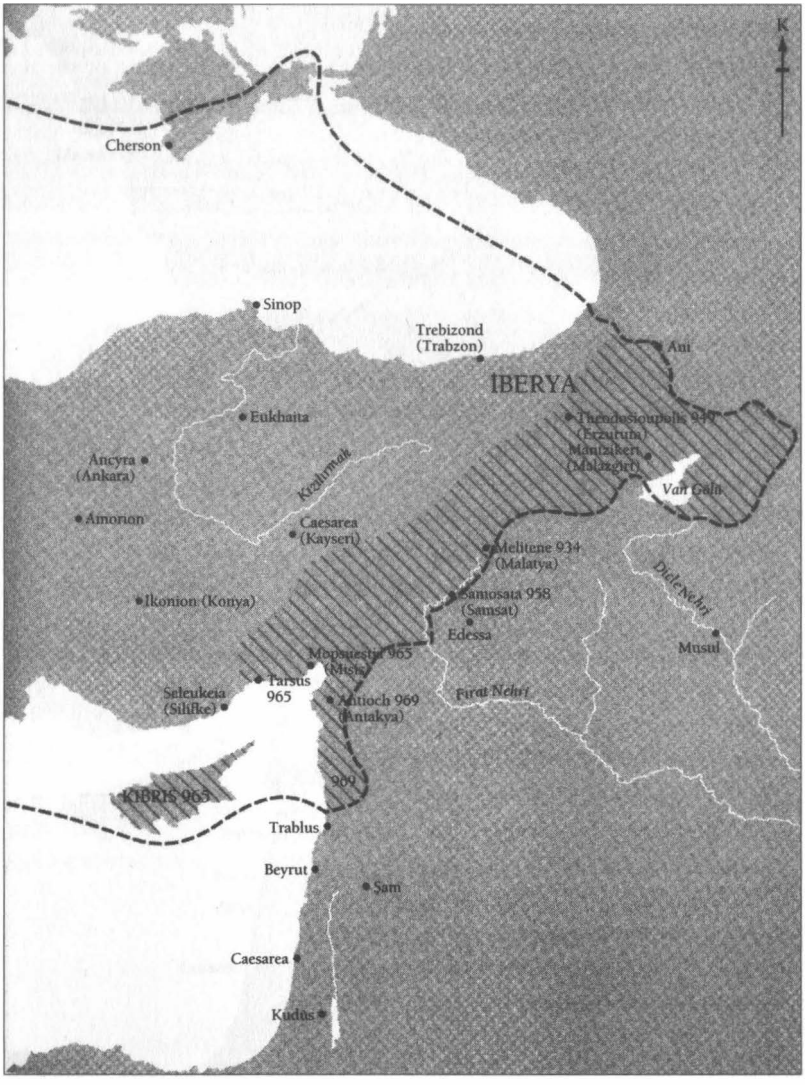

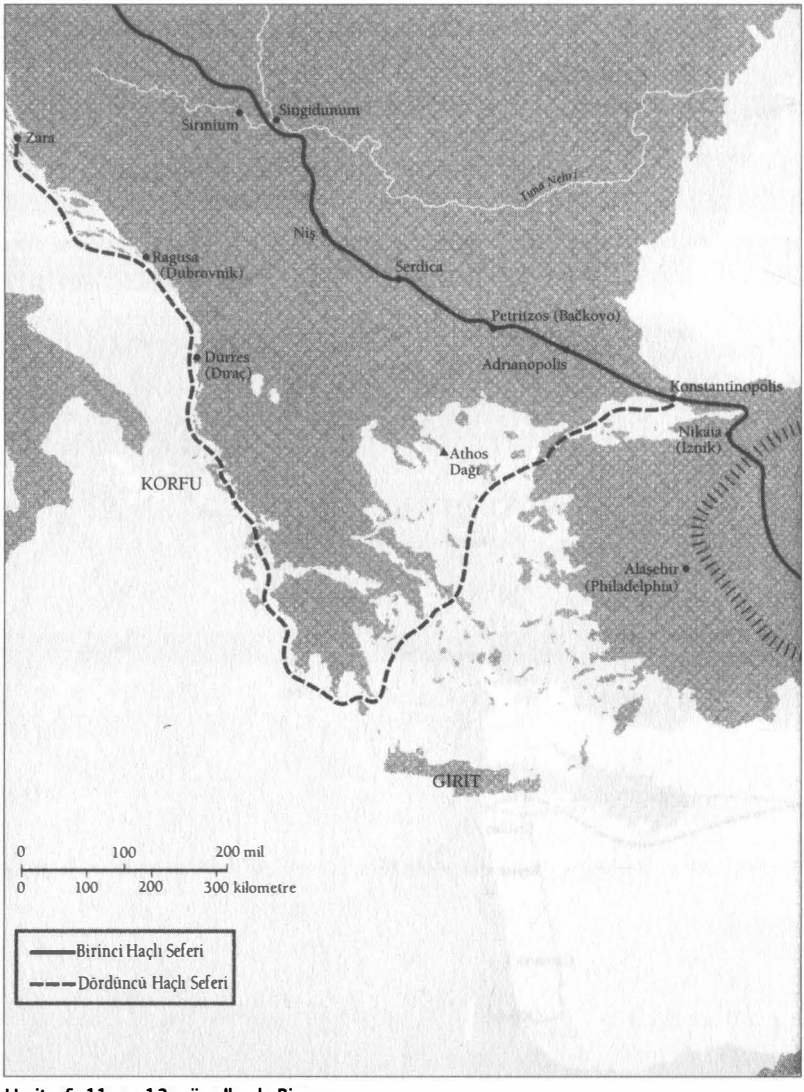
Harita 3. Bizans İmparatorluğu ve 800 civarında *Themalar*.

Kiev
Dnyepr Nehri
HAZARLAR
BULGARLAR
Cherson
ABHAZYA
Berroia
TRAKYA
Konstantinopolis
OPTIMATON
PAPHLAGONIA
ARMENIAKON
KHALDIA
OPSIKION
BOUKELLARION
Ancyra
(Ankara)
Nakoleia
KHARSIANON
ERMENISTAN
THRAKESION
Akronion
(Afyon)
KAPADOKYA
TOROS DAĞLARI
ANATOLIKON
KIBYRRAIOTON
Antiokh
(Antakya)
KIBRIS

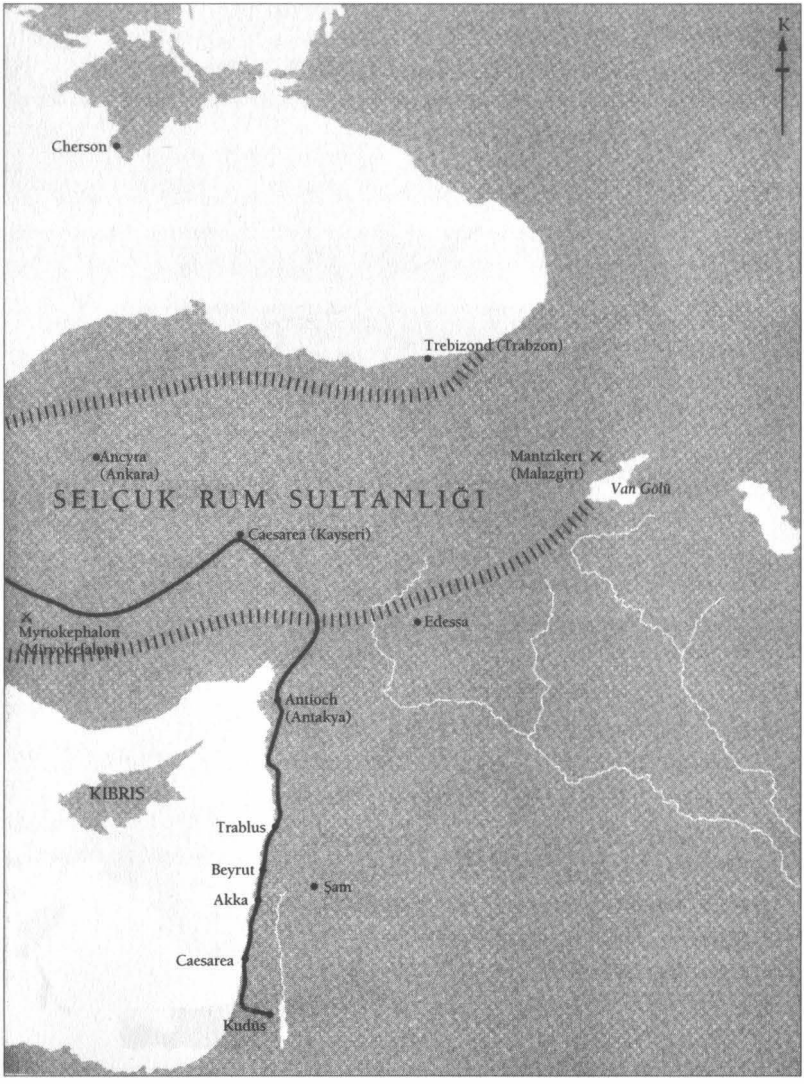

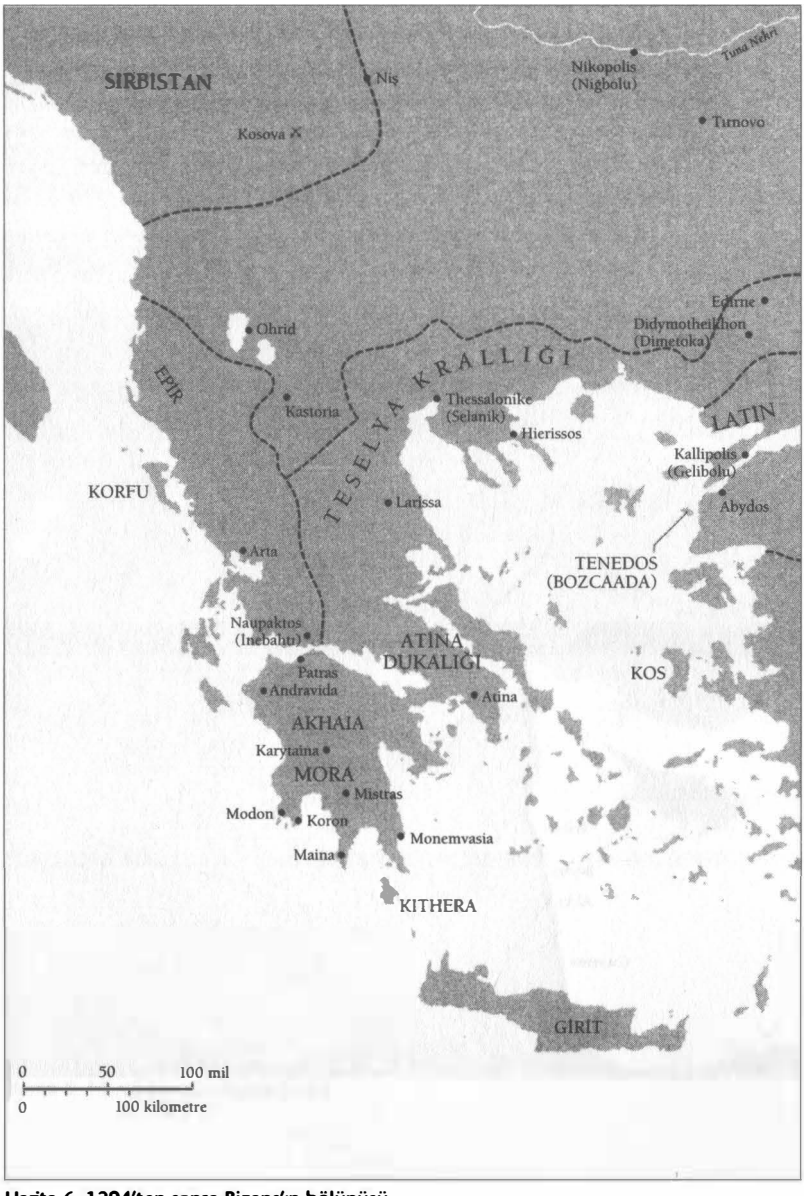
Harita 4. Bizans İmparatorluğu, 1025 civarı.

K
Cherson
Sinop
Trebizond
(Trabzon)
Ani
IBERYA
Eukhaita
Theodosiopolis 949
(Erzurum)
Manzikert
(Malazgirt)
Van Gölü
Ancyra
(Ankara)
Kızılırmak
Amorion
Caesarea
(Kayseri)
Melitene 934
(Malatya)
Dicle Nehri
Ikonion (Konya)
Samosata 958
(Samsat)
Edessa
Mopsuestia 965
(Misis)
Musul
Tarsus
965
Seleukeia
(Silifke)
Antioch 969
(Antakya)
Fırat Nehri
969
KIBRIS 965
Trablus
Beyrut
Şam
Caesarea
Kudüs

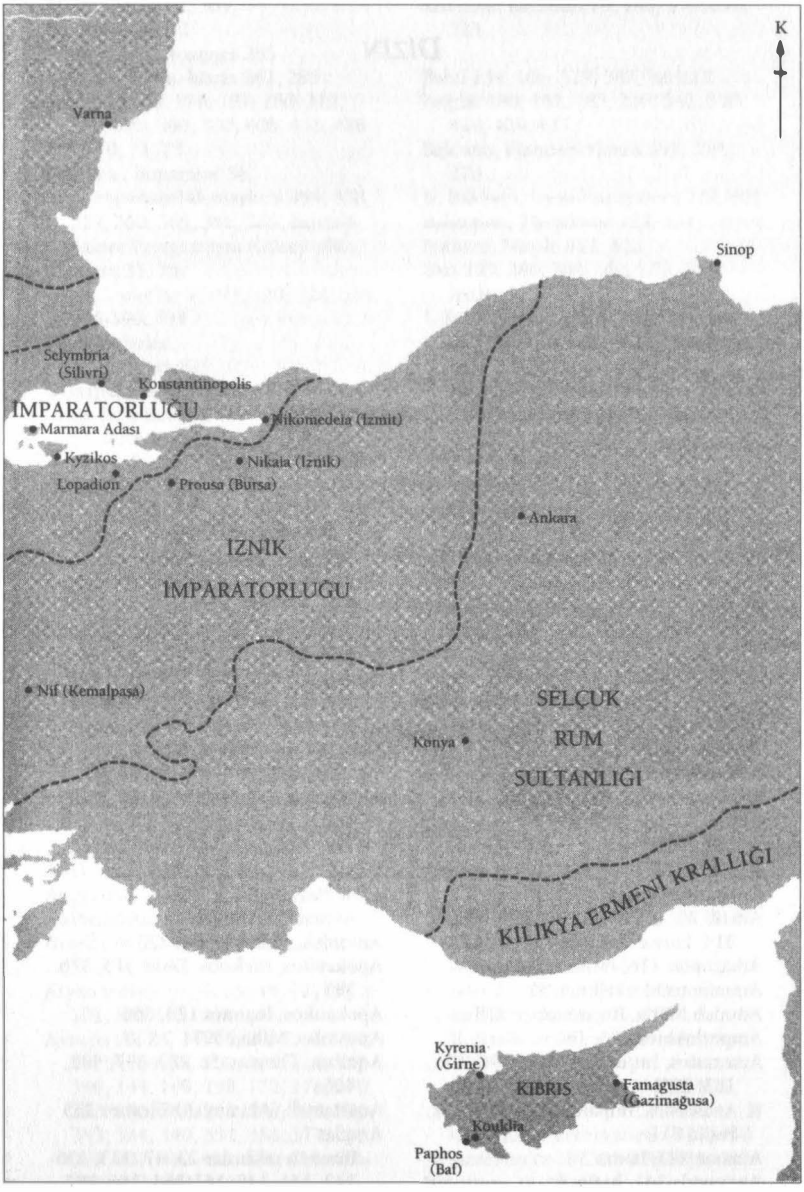

Harita 5. 11. ve 12. yüzyıllarda Bizans.

K
Cherson
Trebizond (Trabzon)
Ancyra
(Ankara)
Mantzikert
(Malazgirt)
Van Gölü
SELÇUK RUM SULTANLIĞI
Caesarea (Kayseri)
Myriokephalon
(Mirrokefalo)
Edessa
Antioch
(Antakya)
KIBRIS
Trablus
Beyrut
Akka
Şam
Caesarea
Kudüs

Harita 6. 1204'ten sonra Bizans'ın bölünüşü.

K
Varna
Sinop
Selymbria
(Silivri)
Konstantinopolis
İMPARATORLUĞU
Nikomedeia (Izmit)
Marmara Adası
Kyzikos
Nikaia (Iznik)
Lopadion
Prousa (Bursa)
Ankara
IZNIK
İMPARATORLUĞU
Nif (Kemalpaşa)
SELÇUK
RUM
SULTANLIĞI
Konya
KILIKYA ERMENİ KRALLIĞI
Kyrenia
(Girne)
KIBRIS
Famagusta
(Gazimağusa)
Kouklia
Paphos
(Baf)

DİZİN

Aachen 107, 109, 288
Aachenli Albert 344
Abbasi hanedanı 429
Abdullah (Müslüman bir tacir) 337
Abdülmelik, Halife 21, 140, 144
Abydos 210, harita 6
Achaia 390-392, 401, harita 6
Agnellus, Andreas 100, 107, 109
Akabe (Elyat) 77, harita 2
Akroinon, zaferi 164, harita 3
Akropolites, Georgios 402
Alamanopoulos, Gerard 335
Alanyalı Maria (Marta) 187, 316-318, 335
Alaric 56, 57
Amalasuntha 105
Amalfi 22, 277, 285, 286, 289, 298, 314, harita 3
Amazonlar 116, resim 7
Ammianus Markellinus 55
Amnialı Maria, İmparatoriçe 238
Amphilokhios 185, 187
Anastasios, İmparator 45, 92, 96, 103, 163, 291
II. Anastasios, İmparator 47, 116, 161, resim 8
Ancona 421, harita 3
Andravida 361, harita 6
I. Andronikos Komnenos, İmparator 129, 267, 347, 348, 362
II. Andronikos Palaiologos, İmparator 367, 403, 404, 419
III. Andronikos Palaiologos, İmparator 279, 374, 375, 419
IV. Andronikos Palaiologos, İmparator 414, 415
Anjoulu Charles 366, 390, 401, 404
Ankara 321, 416, 430, 431, haritalar 3, 4, 5, 6
Anna, Kievli Vladimir'in karısı 265, 288, 294, 295
Antakya 21, 39, 55, 57, 72, 73, 76, 121, 123, 134, 136, 156, 176, 205, 239, 297, 322, 345, haritalar 2, 3, 4, 5
  ve Haçlı Seferleri 297
  Ayrıca bkz. Antiokh
Antonius, Aziz 75, 186, 270
Apokaukos, Aleksios, Duks 375, 376, 385
Apokaukos, Ioannes 128, 366
Apostoles, Mihail 397
Aquinas, Thomas, St. 279, 397, 403, 406
Aquitaineli (Akitanyalı) Eleanor 335
Araplar
  Bizans'a saldırılar 23, 47, 133, 136-142, 144, 149, 161-164, 166, 287
  Bizans sınırı 140
  Ayrıca bkz. İslam

Arkhimedes 182, 369
Arethas 145, 191
Argiropoulos, Ioannes 285
Argiropoulaina, Maria 282, 285
Aristoteles 25, 176, 187, 280, 312, 369, 393, 396, 397, 406, 433, 438
Arius 70, 71, 75
Arkadios, İmparator 56
Arta, imparatorluk merkezi 354, 358, 359, 360, 365, 366, 380, harita 6
Bakire Paregoritissa Kilisesi 380, resim 35, 36
asiler, *Zealot*'lar 65, 93, 129, 228, 376, 385-390, 394
Askerî seferler
-in tarihleri 297
imparatorluk seferleri 222
-in kayıtları 241
IX. Konstantinos'un emrinde 304
Ayrıca bkz Rum ateşi
astroloji 179, 180, 183, 312
astronomi 50, 62, 136, 176, 179, 183, 313
Arap astronomisi 363, 364, 405
Athalaric 105
Athanasios, Aziz 269, 274, 278
Athanasios, İskenderiye Patriği 75
Athos Dağı, 50, 85, 113, 184, 222, 233, 240, 269-271, 273, 277, 280, 289, 332, 388, 391, 406, harita 5, resim 1
Atina 10, 28, 44, 63, 72, 112, 124, 144, 166, 176, 197, 215-217, 238, 299, 300, 310, 313, 316, 332, 334, 358, 359, 361, 367, 391, haritalar 3, 4, 6
Attila, Hun Kralı 57
Augustinus, Aziz 56, 75, 82, 405, 406
Autoreianos, Mihail 367, 372
Avarlar 46, 134, 144, 192, 410, harita 3
Aryan teoloji, yayılması 44, 72, 75, 101, 103-105, 107
Avrupa 19, 23, 24, 26, 28, 33, 35, 36, 38, 54, 64, 84, 100, 109, 121, 137-140, 144, 149, 159, 172, 176, 179, 203, 236, 282, 288, 289, 306, 326, 343, 344, 349, 355, 356, 374, 396, 397, 407, 412-415, 418, 421, 426-428, 432, 440, 442
Aydınlanma 355, 436, 437
ayin dilleri 146, 193
azizlerin, hayatları 75, 166, 179, 296, 323

Babil 134, 186, 329, 367, harita 2
Bağdat 180, 182, 183, 220, 242, 330, 416, 429, 433
Baldwin, Flanders Kontu 351, 359, 370
II. Baldwin, Latin İmparatoru 372, 401
Balsamon, Theodoros 125, 127
Barbaro, Nicolo 412, 422
Bari 285, 286, 289, 302, 303, 324, harita 4
I. Basileios, İmparator 63, 125, 184, 185, 195, 196, 204, 207, 219, 232, 250, 255, 265, 274, 308, 373
II. Basileios, İmparator (Bulgar Kasabı) 208, 213, 218, 221, 225, 231, 243, 264, 265, 285, 286, 288, 293, 295-298, 300, 304, 305, 327, resim 24, 28
Batlamyus (*Ptolemaios*) 180, 182, 183, 312
I. Bayezid, Sultan 414, 416, 430
Bekkos, Ioannes 402, 404
Belisarius, General 95, 97, 105, 106, 294, 310
XVI. Benediktus, Papa 431, 432
Bertha (Eudokia) 254, 256, 265, 335
Berytus/Beyrut 112, 121, 124, 205, haritalar 2, 4, 5
-ta hukuk eğitimi 112, 121
Bessarion, Ioannes, Nikaia Kardinali 363, 393, 397, 407, 410, 438
Bestes, Theodoros 125
bezant 29, 427
Bizans
adının verilişi 36
askerî seferler 296, 297, 304, 319, 413
-ın mirasları 29, 431
İslami etki 343, 349, 418
kültürel etki 24, 105, 282
II. Basileios'un emrinde yayılması 286
1204 sonrası bölünme 365, 403, 407, 428
Osmanlılar üzerinde etki 417, 430
stereotipler 18, 356-358, 425, 441
Bizantion 35, 36, 62
Blandina 68
Blastares, Mattheos 128

Boethius 104, 124, 405, 406
Bogomiller 196, 319, 320, 323
Bohemond 322
Boris, Bogomil 85
Boris-Mihail, Han 194-196
Boucicaut, Marshal 414, 415
Bouillonlu Godfrey 346
Brankovic, Georgi, Sırbistan'dan 409
Branos 375
Braudel, Fernand 20
Briennios, Nikephoros 318, 323, 326
Bryer, Anthony 15, 364
Bulgaristan 190, 194-196, 214, 245, 249, 256, 277, 298, 300, 333, 358, 404, 413, 414
  Hıristiyanlık 194-196
  bağımsızlık 298
Bulgaristanlı Petro 256
Bulgarlar, II. Basileios tarafından yenilmesi 294
Bursa/Prousa 374, 419, 420, harita 6
  Yeşil Cami 419
Büyük Lavra manastırı 50, 274, 276, 278

Caesarea 39, 57, 72, 154, haritalar 2, 4, 5
  Ayrıca bkz. Kapadokya
Caesarealı Basileios, St. 76, 79, 123, 154, 272, 289
Calabria 287, 291, 303, harita 3
Calabrialı Barlaam 382
Cameron, Averil 97
Cassiodorus 103, 104
camiler 12, 13, 21, 137, 221, 374, 418, 419, 430, 439
Cenaze portreleri 152
Cenova 289, 314, 326, 335, 374, 437, 452
cezalar
  göze mil çekmek 320, 331, 349, 373
  iğdiş etmek 223-229, 231-233
  sürgüne göndermek 35, 71, 75, 81, 105, 127, 146, 148, 166, 168, 171, 181, 184, 216, 266, 269, 270 295, 307, 309, 320, 351, 356, 359, 360, 367, 371, 388, 393
  fiziksel sakatlama 18, 124, 130
Champlitteli William 359
Chariton, Aziz 76
Charles, Frankların kralı, aynı zamanda Şarlman 20, 24, 26, 64, 107, 109, 137, 167, 194, 287, 292, 335, 348
VI. Charles, Fransa Kralı 383, 415, 417
Chartresli Fulcher 342
Chronicle of the Morea 467
Chrysobalantonlu Irene, Azize 226
Chrysoloras, Manuel 383, 415, 438, resim 40
Khrysopolis (Üsküdar) 35, 36, 449
Cicero 55, 124, 176, 405
Clemens, Aziz 190, 192
IV. Clemens, Papa 401
Cook, Michael 139
Conrad, Alman İmparatoru 347, 348
Corpus Iuris Civilis 121, 122, 124
Cortonalı Elias 369
Cosmas Indicopleustes 426
Crone, Patricia 139
Cyrrhuslu Theodoretus 89

çatallar, yemek için 282, 291, 292

Dalassene, Anna 318, 320
Damian, Peter 282, 290-292
Dandolo, Enrico 351
Danelis, dul 232
Daniel, keşiş 50
Daphni, manastır 361, 379, resim 34
de la Roche ailesi 359
Demetrios, Aziz 134, 156, 234, 288, 390
demokratia 309, 372
depremler 26, 44, 48, 96, 121, 124, 165, 243, 412
Deuilli Odo 224
Devlet hizmeti 184
Dış politika 203, 239, 242, 288, 399
Didymotheikhon (Dimetoka) 375, harita 6
Digenes Akrites 206, 232, 310, 335
diller 125, 127, 138, 176, 192, 193, 197, 310, 327, 357, 361, 405, 416
  Haçlı Seferleri sırasında 310
  Latin 357
  Slavonik 197, 249
  kullanılan dil 310
Dinyeper, Nehri 196, 197, 248, 295 320, harita 3
Diocletianus, İmparator 34, 38, 55, 62, 68, 69, 180, 224

Dionysios ("küçük") 123
Diophantos 183, 406, 438, 439
Dioskourides 63, resim 41
Doğu 24-27, 34, 35, 38, 44, 45, 56-58, 62, 71, 81-85, 95, 105, 106, 121, 123, 133, 137, 140, 146, 173, 204, 205, 207, 216, 227, 271, 279, 283, 287, 290, 291, 296, 297, 301, 304, 326, 334, 342, 346, 357, 401, 406, 414-418, 428
Dominiken frerler 360, 369, 370
Dukaina, Irene 267, 316, 318, 320
Dukas ailesi 267, 316, 320
Dukas, Konstantinos 313, 316, 317
Düzmece-Kodinos 251
Dyrrachion 286, 299, 304, 324, haritalar 3, 4

Edebiyat 55, 75, 124, 176, 184, 187, 310, 318, 323, 335, 434
  klasik 176
  dili 55, 184, 310, 335
  eleştirileri 184, 185
  Ayrıca bkz. yazı
Edessa 153, haritalar 2, 4
Edirne 36, 43, 299, 333, 365, 412, 419, haritalar 6
Egeria 77, 78
eğitim
  bilimsel 182, 318, 435
  felsefe 50, 72, 124, 126, 127, 177, 184, 307, 312, 313
  Hıristiyan 39, 49, 50, 52, 66, 112, 121, 124, 129, 175-179, 195, 312, 360, 426, 435
  okur-yazarlık 66, 177
  sözel 178
eğlenceler 59, 60, 92, 247, 348
ekonomi 22, 123, 136-138, 185, 208, 210, 213, 215-220, 222, 306, 336, 347, 368, 395, 437
Ekmek pulları 38
eksarhlar 108, 134
Ekümenik Konsiller 73, 79, 83, 123, 194
  Birinci (Nikaia 325) 70, 83, 225
  İkinci (Konstantinopolis 381) 44, 72, 73
  Dördüncü (Khalkedon 451) 42, 73, 74, 83, 146
  Altıncı (Konstantinopolis 680/81) 147, 177
  Yedinci (Nikaia 787) 166-168, 172, 396
  Sekizinci (Konstantinopolis 869/70) 195
El-Harawi 52
el-Harezmi 183
El-Marwazi 51
Elias, Norbert 282, 464
el-Qazvini 52
Ephesos (Efes) 209, 210, 213, 215, 318, 337, 407, 409 harita 2
  St. (Aziz) John bazilikası 101
Epiros (Epir), imparatorluk merkezi 342, 358, 364, 368, 373, 404 harita 6
erguvan rengi, imparatorluk için önemi 90, 214, 252
Erik, Danimarka kralı 331
Ermenistan 21, 49, 80, 116, 205, 249, 332, 418 haritalar 2, 3
Ermeniler 127, 192, 330, 440
Eukleides 182
Eudokia Baiane 254
Eugenikos, Ioannes 363
Eugenikos, Markos, Ephesos Metropoliti 407-409
Eugenios, Aziz 362, 363, 467
Eugenius IV, Papa 407
Eukhaita 307, harita 4
Euphemia 92, 150
Eusebios, Caesarea Piskoposu 39, 41, 239
Eustathios, keşiş 272
Eustathios Romaios, ve Peira'sı 126, 127, 311
Eutropios 56
evlilikler, stratejik 120, 129, 155, 209, 238, 254, 287, 289, 297, 317, 361, 370, 374, 401

Fatımi hanedanı 429
felsefe 25, 50, 72, 85, 104, 124, 126, 127, 177, 184, 190, 307, 312, 313, 317, 318, 322, 369, 393, 396, 406, 432, 433, 438
Ficino, Marsilio 396, 438
fildişi 89, 90, 108, 120, 155, 156, 158, 174, 247, 282, 288, 289, 332
Filelfo, Francesco 438
Fransisken frerler 360, 369, 370, 372
Frederick Barbarossa, İmparator 122, 349

fuarlar 209, 210, 213, 336

Gabras, Theodoros 362
Galla Placidia 27, 101, 103
Gargano 289, harita 3
Gaza 57, 136, harita 2
Gelibolu 412, 453, harita 6
Geometres, Ioannes 354, 435
Georgios Synkellos 180, 181, 241
Gemistos, Georgios bkz. Plethon
Genç Euphrosyne, Azize 226
Genç Euthymios 272
Gennadios (Georgios Skholarios) 393, 397, 410, 411, 423, 439
Gerçek Haç 41, 42, 134, 135, 352
Germanos, Patrik 67, 161, 163, 171, 228, 451
III. Germanos, Patrik 402
Gibbon, Edward 426
Girit 9, 26, 57, 162, 203, 205, 242, 275, 294, 358, 360, 410, 421, harita 2, 3, 4, 5, 6
Giustiniani Longo, Giovanni 421
giysi 22, 61, 62, 93, 103, 107, 147, 150, 196, 219, 224, 232, 241-243, 273, 290, 294, 299, 314, 322, 332, 336, 341, 352, 358, 383, 416 (*Ayrıca bkz.* giyecek; kostüm; kıyafet)
Gotlar 43-45, 56, 57, 72, 97, 102-106, 110, 192
  Hadrianopolis (Edirne) savaşı 36, 299, 333, 365, 375, 412
  Hıristiyanlık 103
  -ın yenilgisi 135, 143
  Ravenna'da 100-103
  Roma ordusunda 56
Gratianus, İmparator 43, 122
Gregoras, Nikephoros 385
I. Gregorius, Papa 160
II. Gregorius, Patrik 163
II. Gregorius, Papa 403
III. Gregorius, Papa 163, 164
IX. Gregorius, Papa 369
X. Gregorius, Papa 402, 404
Guiscard, Robert 291, 303, 304, 319, 322, 324, 345
gümüş pullar 155
Gürcistan 21, 249, 332, 362, 416, harita 2
Gürcüler 207, 276, 277, 297, 301, 304, 332, 333, 364

Haçlı Seferleri
  Birinci 24, 83, 319, 325, 330, 341, 344, 346, 400
  İkinci 325, 335, 346, 348
  Üçüncü 349, 359
  Dördüncü 24, 50, 52, 346, 349, 351, 353, 355, 356, 401, 452
hadımlar 51, 76, 204, 223- 235, 237, 239, 243, 277, 282, 291, 425, 426, 441, resim 10
  saray görevleri sil
  askerî liderler 234
  keşişler 225, 226, 232, 233
  kendi kendini iğdiş etme 223, 225, 228
  cinsel faaliyetler 225-228, 231, 233
  ticaret 226,227
II. Hadrianus, Papa 192, 195
Hadrianopolis 36, 299, 365, 375, 412, harita 2
  savaşı 449
  Ayrıca bkz. Edirne, Adrianople
Haldon, John 202, 208
Harald Hadrada 330
Harmenopoulos, Konstantinos 128, 129
Harun ibn-i Yahya 235, 246
Hazarlar 47, 90, 190, 192, 239, 246, 252, 256 harita 3
Helena, I. Konstantinos'un annesi 41, 42, 421, 436
Helena, VII. Konstantinos'un karısı 197, 204
Helena, II. Manuel'in karısı 383, resim 40
Helena Kantakouzenos, V. Ioannes Palaiologos'un karısı 387
Hellas, *thema*'sı 141, 142, 144, 161, 162, 173, 191, 203, 204, 210, 214, 215, 241, 247, 286, 293, 304, harita 3
Helen kültürü 393
IV. Henry, İngiltere kralı 415-417
Herakleios, İmparator 46, 123, 134-136, 142, 143, 148, 155, 187, 253, 283, 328
hesychasm 278, 279, 406
hidrolik güç (su gücü) 61, 62, 201, 236
Hıristiyanlık
  Birlik Belgesi (1439) 409
  sanatsal gelenekler 158, 174

eğitim 50, 175-179, 195, 277, 360, 435, 436
filioque hükmü 82, 347, 396, 402, 408
"Büyük Bölünme" 83, 291
Yunan Ortodoksluğu 79, 86, 434
ikonalar sil gereksiz
Latin-Yunan birleşme girişimleri sil
şehitler 68, 69, 89, 91, 143, 152, 153, 228
papalığın üstünlüğü 81, 402, 411
pentarki 73, 400, 409
hac gezileri 10, 41, 335
Araf 402, 403, 408
Roma ve Konstantinopolis arasında bölünmeler 39, 70, 71, 74, 138, 139
Slavların dönüştürülmesi sil
-ın yayılışı 68, 71, 296
teolojisi 177, 272, 396, 397, 411
yerli dil 191-193, 195
Ayrıca bkz. Haçlı Seferleri; ikonakırıcılık; manastırlar; Ekümenik Konsiller
Hırvatistan 249
Hierissos 272, 274, harita 6
Himerios 179
Homeros 20, 176, 319, 337, 435
Honorios, İmparator 45, 56, 101, 146
Hosios Lukas manastırı 85, 378, resim 31
Hukuk sistemi
Kilise yasaları (kanunları) 71, 79, 125
kayıtları 121, 276
reformlar 227-8
Roma 79, 111, 121, 122, 124, 125, 142
II. Hüsrev, Şehinşah (Şahların şahı) 135
Hypatios 92

Ignatios, Patrik 184, 193, 195
Ikonion/Konya 307, 321, haritalar 4, 6
Ioannes Khrysostomos, Aziz 72, 80, 191, 276
I. Ioannes Tsimiskes, İmparator 205, 217, 233, 241, 287, 294, 298
II. Ioannes Komnenos, İmparator 239, 267, 312, 319, 393
III. Ioannes Vatatzes, Nikaia'da imparator 367-369, 401
IV. Ioannes Laskaris, İmparator 229, 370, 374
V. Ioannes Palaiologos, İmparator 375, 376, 387-389, 391, 406, 407, 413, 419
VI. Ioannes Kantakouzenos, İmparator 279, 288, 375, 382, 387, 388, 391, 414, 419, resim 39
VII. Ioannes Palaiologos, İmparator 414, 415, 417
VIII. Ioannes Palaiologos, İmparator 405, 407-409, 417, 420, 421
XIII. Ioannes, Patrik 80
III. Innocent, Papa 349, 356, 360
IV. Innocent, Papa 369, 403
Ioannes Grammatikos (Gramerci), Patrik 120, 169, resim 15
Ioannes Orphanotrophos 231, 267
II. Ioasaph, Patrik 407
Iulianos, İmparator 55, 56, 72
Iulianos, Ravenna gümüş tüccarı 106
Iustinos, İmparator 92
I. Iustinianos, İmparator 27, 94, 108, 224, resim 20
II. Iustinianos, İmparator 21, 63, 118, 144, 147, 148, 157, 215, 236, resimler 11a, 11b
Irene, İmparatoriçe 26, 93, 118, 166, 167, 170, 173, 174, 190, 226, 231, 238, 239, 245, resim 11c
Irene, İmparatoriçe, V. Konstantinos'un karısı 252-254
II. Isaakios Angelos, İmparator 229, 239, 300, 332, 349, 350, 364
iskerlet, erguvani boya 212, 214
"İspanyol" Ioannes 335
Iviron, Gürcü manastırı 276, 277, 332

Iberya 192, 304, harita 4
Ibn-i Haldun 52
iç savaş (1341-7) 139, 164, 279, 320, 342, 373-375, 387-389, 419, 429
Idrisi 337
ikonakırıcılık (ikonaklazm) 25, 159-161, 163, 164, 166-174, 184, 215, 216, 270, 271, 396, 428, 436, 437
ikonalar 150
ikonalar resim 157, 160, 170
sanatsal teknikler 174
Hıristiyan 151, 152, 154, 158, 173
ihtilaf 195,196

-ın yok edilmesi 167
pagan 152, 156, 157, 165, 172, 173
-ın gücü 154
"Ortodoksluğun Zaferi" 168, 169 , 208, 263, 271 resim 27
-ra tapınma 148
İmparator Aleksandros 104
imparatorlar
-ın otoritesi 62, 72, 80, 173, 191, 236, 239, 240, 265, 294, 305, 359, 360
-ın taç giymesi 19, 38, 61, 64, 65, 90, 367, 421
hanedanlar 44, 61, 64, 93, 141, 148, 149, 173, 207, 208, 223, 224, 239, 249, 250, 252-254, 267, 268, 289, 293, 297, 303, 306, 309, 314, 320, 333, 346, 358, 370, 373, 375, 388, 391, 429, 436
-ın malikâneleri 43, 216, 218
yasalar 44, 55, 59, 71, 79, 112, 121-128, 130, 142, 167, 219, 232, 240, 278, 311, 312, 337
evlilikler 120, 129, 155, 203, 238, 254, 287, 289, 297, 317, 361, 371, 374, 401
-ın isimleri sil
porphyrogennetos 252, 254, 255, 265-267, 295
haleflik bunalımları sil acıma
-ın debdebeleri 61, 65
Ayrıca bkz. saray
insanseverlik 333
ipek 18, 51, 89, 90, 107, 116, 158, 197, 210, 212-214, 220, 232, 244, 245, 252, 254, 284, 287, 288, 290, 291, 329, 329, 332, 336, 352, 356, 361, 392, 427, 442
İskandinavya, Bizans etkisi 38
İskenderiye 21, 36, 55, 57, 58, 62, 70, 72-75, 78, 112, 124, 134, 156, 337, 349, 350, 427, 439
İslamiyet
ile Bizans ilişkisi 19, 25, 170, 428
-in beş dayanağı 138
saray hocaları 183
-in yayılması 226, 303, 343, 355
Ayrıca bkz Araplar; Haçlı Seferleri; Osmanlı Türkleri; Osmanlılar; Türkler
İstanbul 11, 12, 14, 26, 27, 33, 34, 46, 87, 98, 139, 165, 210, 222, 240, 419, 423, 441 (Ayrıca bkz. Konstantinopolis)
Italos, Ioannes 85, 313
İtalyan Rönesansı 438

kadınlar
saraydaki 26, 197, 208, 223, 227, 436
kutsal 76
güçlü 92, 320
azizeler 254, 276, 366
yazarlar 323
Kairouan (Kayravan) 137, harita 2
Kalekas, Ioannes 375, 387, 405
Kallinikos 202
Kallipolis 412
Kamateros, Ioannes 367
Kamitzes, Eustathios 324
Kananos, Ioannes 420
Kantakouzenos ailesi 375, 391
Kantakouzenos, Manuel 391
Kapadokya 76, 79, 119, 217, 271, 274, 336 harita 3, resimler 12, 13
Karytaina 361, harita 6
Kassia 179
Kastoria 299, 329 harita 4
Katalanlar 328
kayıt sistemi 64, 177
Kekaumenos 175, 177, 237, 304, 311, 332
Kemal, Mustafa (Atatürk) 12, 53, 423, 440
Kephalonia 191, harita 3
Keroularios, Mihail, Patrik 83, 145, 291, 309, 310, 335
Khalkedon bkz. Ekümenik Konsiller
Khalkokondiles 413
Khioniades, Gregorios 363, 364, 405
Khios (Sakız) 305, 421 haritalar 2, 6
Khioslu Leonard 421
Khludov Mezmuru 120, 168, resim 15
Khomatenos, Demetrios, Başpiskopos 79, 128, 365, 366
Khoniates, Mihail 358
Khoniates, Niketas 52, 300, 347, 358
Khora Manastırı (Kariye Müzesi) 52 harita 1, resim 23
Kıbrıs 26, 57, 142, 205, 304, 322, 359, 361, 436 haritalar 2-6
Kılıç Arslan, Sultan 349
Kıptiler 74
Kibyrraioton, *thema*'sı 142, 162, 474 harita 3

Kidones, Demetrios 385, 393, 407 , 418
Kidones, Prokhoros 405, 406
Kiev 88, 197, 244, 245, 247, 248, 288, 296, 305, 393, 421 harita 3
Kievli Isidoros 410
Kievli Vladimir 265, 295
Keldani Kâhinleri 312, 438
kilise ayini 97
Kilise Genel Konsili
Lyons (1274) 403, 403, 453
Ferrara-Floransa (1439) 280, 437, 438, 453
Ayrıca bkz Plethon, Georgios Gemistos
Kiliselerin inşası 21, 40, 41, 79, 101, 166, 209, 272, 274, 275, 289, 337, 362, 366, 389
Kleidion, muharebesi 299, 300, harita 4
Kokalas, Georgi 376, 385
kommerkiarioi 116, 210, 211, resim 8
Komnena, Anna 93, 187, 267, 316, 320, 335, 344, 345, 347, 435, 465
Komnenos, David ve Aleksios 65, 83, 250, 267, 286, 300, 323, 326, 331, 362
Komnenos hanedanı 239, 267, 320
Komnenos, Isaakios 333
Konstans II, İmparator 133, 143, 149
Konstantinopolis harita 1
-in kuruluşu 20, 52
Bizans egemenliği yeniden kuruldu (1261) 373
kiliseler: St Akakios 40, 59; Vlaherna 125, 153, 157; Havariyyun 40, 41, 53, 98, 284, 372, 423; Aya İrini 12, 40, 48, 165; Hebdomon'da Aziz Yuhanna 210, 301; St Mokios 40, 245; Pharos (Fenerli Bakire) 49, 252; Aziz Polyeuktos 284, 352; Aya Sofya 12, 21, 51, 64, 92, 94, 135, 168, 174, 190, 204, 235, 247, 257, 258, 305, 332, 362, 372, 387, 391, 402, 410, 425, 439 resimler 16, 17, 18; Pege'deki Bakire 230
Osmanlı Türkleri tarafından fethedilişi (1453) 12, 24, 52, 53, 373
Eparkhos 124, 125, 212, 219, 221, 241, 375
yabancılar 202, 203, 218, 265, 310
manastırlar: Khora 251, 262, 379, 389; Dalmatos 275; Evergetis 275; Kekharitomene 318; Lips 219; Pantokrator 312, 410; Studios 180, 270, 272, 275
abideler: Valens Su Kemerleri 94, 115 resim 5; Vlaherna Sarayı 61, 236, 250, 332, 351, 378; sarnıçlar 13, 36, 38, 46, 48, 63, 95; onursal sütunlar 372; limanlar 13, 33, 35, 45, 88, 285, 310, 351, 376, 385; Galata/Pera 53, 329; Altın Boynuz (Haliç) 33, 36, 286; Büyük Saray 46, 49, 51, 62, 94, 102, 125, 147, 203, 226, 230, 232, 236, 240, 244, 252, 254, 330
Hipodrom 13, 33, 36, 38, 44, 59-61, 64, 92, 93, 103, 115, 235, 240, 247, 249, 284, 305, 309, 352, 377 ; Kynegion 179; Uzun Surlar (Anastasios Surları) 45; Magnaura Sarayı 230, 237; Mangana Sarayı 305; İmparatorluk Yetimhanesi 228, 231; tapınaklar 40, 86, 151, 152; Theodosios Surları resim 3
camiler: Fatih Camii 53, 98, 423; Kalenderhane Camii; Sultanahmet Camii 14, 26, 27
Yeni Roma 36, 38, 44, 45, 48, 73, 81, 136, 137, 286, 290, 301, 400, 409, 423
Osmanlı yönetimi 411, 423, 431, 439
Nüfus 48, 50, 52, 53, 58, 63, 69, 163
I. Iustinianos tarafından yeniden inşası 94, 96, 97, 113
-in yağmalanması (1204) 261
kuşatmalar 201
ticaret 35, 36, 49, 53, 57, 110, 124, 137, 189, 191, 197, 211-213, 219, 221, 242, 289, 310, 336, 363, 368
Konstantinos, Nakoleia Piskoposu 163
I. Konstantinos 38, 42, 43, 58, 59, 69, 112, 211, 213, 236, 255, 305, 328, 423, 436 resim 22a
IV. Konstantinos, İmparator 143, 144, 147, 215, 228, 229
V. Konstantinos, İmparator 48, 108, 143, 144, 147, 164, 166-169, 171, 173, 180, 215, 228, 229, 252-254, 287, 294

VI. Konstantinos, İmparator 93, 166, 167, 190, 209, 254
VII. Konstantinos Porphyrogennetos, İmparator 63, 118, 187, 197, 202, 204, 207, 220, 227, 230, 231, 243-247, 250, 256, 265, 285, 287, 293-295, 297 resim 11.d
suikast girişimi 413
-un doğumu 451
rehber kitaplar 247
VIII. Konstantinos, İmparator 265, 295, 297, 303, 305
IX. Konstantinos Monomakhos, İmparator 81, 83, 126, 252, 257, 266, 277, 291, 302-309, 312, 420 resim 17
X. Konstantinos Dukas, İmparator 313
XI. Konstantinos Palaiologos, İmparator 66, 251, 421-423, 434
II. Konstantios, İmparator 41
Kordoba (Kurtuba), 28, 384
Korfu (Kerkyra) 191, 365 harita 3
Korinth (Gördûş) 144, 145, 215, 216, 240, 369 harita 4
Kosmas, hadım keşiş 232
Kosovo Polje, savaşı 413, 414 harita 6
köleler 39, 215, 225, 228, 232, 234, 249, 333, 385
köyler, ekonomi 84, 213, 216, 218, 321, 326
Ksinos, Ioannes 275
Ksiropotamites, Paul 274
Ksiphilinos, Ioannes 76, 273
Ktesiphon 127, 307, 363 harita 2
Kubbeli binalar 89
Kudûs 21, 24, 28, 41, 73, 76, 79, 83, 96, 134, 135, 136, 140, 141, 156, 172, 180, 205, 274, 321, 331, 341-346, 348-351, 359, 361, 400, 427, 429, 433, 436 haritalar 2,4, 5
Türkler tarafından ele geçirilişi 321
Haçlı Seferleri 24, 341, 345, 346, 348
Müslümanların eline geçişi 140
Krallığı 361
abideler: Kutsal Mezar Kilisesi 346; Kubbet-ûs Sahra, 171; Yeni Kilise 96
Persler tarafından yağmalanması 134-136
Yahudiler 21, 171
Kuran 22, 23, 138, 140, 171, 197
Kurşun mühürler 240, 241 resim 8
kutsal emanetler, koleksiyonu 41, 47, 51, 69, 78, 109, 153, 166, 209, 220, 236, 276, 343, 348, 352, 356
Kyrillos (Kiril) alfabesi 131
Kyrillos, Aziz 189, 192, 195, 197, 296
Kyrillos, İskenderiye Patriği 74
Kyzikos 143, 185, 382, 418 harita 6

Lakedaimonia 80, 329, 390, harita 4
Larissa 298, 299, 365, haritalar 4, 6
Latince
Hukuk dili 112
âlimler 408, 409
Lazaros, ikona ressamı 90
Lecky, William 426
Lekapenos, Basileios 231, 265, 267, 294
Leo, baş hadım resim 10
Leon (Matematikçi/Filozof) 182
I. Leon, İmparator 51, 153
I. Leon, Papa 64
III. Leon, İmparator 47, 49, 124, 160-164, 168, 173, 174, 229, 256289, 328
IV. Leon, İmparator 166, 167
V. Leon, İmparator 63, 167, 228
VI. Leon (Akıllı), İmparator 51, 63, 80, 81, 125, 184, 212, 232, 297, 328, 446
-un sikkeleri 157
Hadımlar üzerine 232
Aforoz edilme 44, 45, 187
Taktika 205
karıları 81, 254, 287
Licinius, İmparator 34, 35
Lips, Konstantinos 219
Liutprand, Cremona Piskoposu 62, 201, 220, 226, 227, 237, 244-246, 287
Lombardlar 108, 109, 144, 165, 283, 287, 298
Lopadion (Ulubat) 418, harita 6
VII. Louis, Fransa kralı 224, 335, 348
XIV. Louis, Fransa kralı 426
Lukites, Ioannes 363
Lupikina Euphemia, İmparatoriçe 92

Magistros, Thomas 111, 386
Makedonya 190, 204, 207, 246, 250, 265, 336, 385, 373, 413, 438
Makedonya hanedanı 207, 250, 265, 266, 293, 297, 303, 309, 373, 436

Makrembolites, Aleksios 371, 386
Maksimos, St., İtirafçı 67, 146
Malatesta, Sigismondo 397
Malazgirt, Savaşı 302, 303, 326, 341
manastırlar
-ın inşası 40, 274
Öğrenim merkezi 270
Athos Dağı 50, 85, 113, 184, 222, 233, 240, 269-271, 277
-ın yayılması 78, 85
Ayrıca bkz rahibe manastırları
Maniakes, Georgios 304
Mankaphas, Theodoros 359
I. Manuel Komnenos 224, 239, 243, 312, 325, 335, 347, 362
II. Manuel Palaiologos, İmparator 373, 383, 389, 393, 414-416, 430-432, resim 40
Mar Saba manastırı 180, harita 2
Maria, Azize, Genç 276
Maria, Ioannes Vladislav'ın dulu 299
Marica (Meriç), muharebesi 407, 413
Marina 38, 76
Markianos, İmparator 42, 74
Martel, Şarl 23
I. Martin, Papa 146
matematik 50, 127, 176, 177, 180, 182, 288, 313, 406, 434
Mathews, Thomas 151, 152
Mauropous, Ioannes 307, 312, 435
Maxentius, İmparator 34
Maximian, Ravenna Piskoposu 106, 107, 155, 259, resim 20
Maviler ve Yeşiller (sirk toplulukları, *demes*) 38, 60, 238, 309
Mavrikios, İmparator 133, 228
I. Mehmed, Sultan 417, 419
II. Mehmed (Fatih) 53, 98, 421-423
mektuplar 66, 69, 80, 103, 181, 187, 188, 194, 234, 242, 245, 307, 386, 415
Melania, Azizeler 79
Melisende, Kudüs kraliçesi 346
Melitene (Malatya) 206, 207, harita 4
Memlük hanedanı 394
Menas, Aziz 75, 116, 156, resim 9
Menologion 296, 297
Methodios, Aziz 189-191, 193, 195, 197
Methodios, Patrik 141, 168, 263 resim 27
Metokhites, Aleksios 376, 388
Metokhites, Georgios 404
Metokhites, Theodoros 52, 251, 262, 367, 379, 389 resim 26
Mısır 23, 26, 27, 37, 39, 44, 54, 57, 58, 68, 69, 74-78, 96, 108, 113, 116, 124, 135, 136, 142, 152
Mısırlı Meryem, Azize 76
Mızrak dövüşü 325, 347
I. Mihail Komnenos Dukas, Epiros (Epir) hükümdarı 365
II. Mihail, İmparator 167
II. Mihail Komnenos Dukas, Epiros (Epir) hükümdarı 364, 365
III. Mihail, İmparator 49, 167, 168, 191, 194, 195, 204, 207, 250, 263, resim 27
IV. Mihail, İmparator 266, 305
V. Mihail, İmparator 266, 267, 308, 331
VII. Mihail Dukas, İmparator 308, 316, 372
VIII. Mihail Palaiologos, İmparator 250, 334, 373, 390, 401-404
Miletoslu Isidoros 96
Mistras, Mora'nın başkenti 313, 361, 381, 390-394, 397, 398, 413, 414, harita 6, resimler 37, 38
Moerbekeli William 369
Moğollar 303, 363, 364, 416, 429
Monemvasia 144, harita 6
Monophysite (Tek Doğacı/Monofizit) 74, 121, 146
Monotheletism (monotelitizm) 146, 147, 172
Montecassino, Benedictine manastırı 289, 298, harita 2
Montesquieu, Baron de 425
Montferrat Boniface 359, 364
Montferratlı Conrad 347
Mora 373, 390, 414, 420
Despotluğu 391, 413, 420, harita 6
Morosini, Thomas 351
Morrisson, Cécile 10, 215
Muaviye, Halife 144
Muhammed, Peygamber 23, 78, 135-138, 140, 249, 431, 432
I. Murad, Sultan 412, 413
II. Murad, Sultan 409, 420
Musul 137, harita 4
mühürler, kurşun 240, 241
Münzevi Peter 343, 344

müzik 50, 60, 176, 228
hadım koroları 247
yazılı 311
Myriokephalon (Miryokefalon) savaşı 349, harita 5

Napoli 286, 289, 365, 390, harita 2
Narses, General 225
Nazianzos (Nenezi) 72, harita 2
Nemanya, Stefanos 277, 358
Nestorios, Konstantinopolis Patriği 73, 74
Nika ayaklanması 450
Nikaia (İznik) 39, 64, 70-72, 82, 103, 125, 127, 154, 166, 225, 267, 295, 321, 324, 342, 344, 358-360, 366-370, 373, 374, 393, 407
Birinci Haçlı Seferi 344
Ayrıca bkz Ekümenik Konsiller
Nikaialı Arsenios, sonradan Patrik 369, 372, 382
Nikephoros, Patrik 120, 181, resim 15
I. Nikephoros, İmparator 190, 211, 215, 216
I. Nikephoros Komnenos Dukas 380
II. Nikephoros Phokas, İmparator 225, 231, 244, 287, 294
Niketas, Herakleios'un yeğeni 134
Niketas, Patriği Konstantinopolis 145
I. Nikolas, Papa 184, 192, 193, 195, 197
V. Nikolas, Papa 410
Nikomedeia (İzmit)260, 374, harita 2
Nikopolis 414, haritalar 4, 6
Niş 34, haritalar 4, 5, 6
Nogentli Guibert 341
Nomokanon 123, 125
Notaras, Lukas 251, 399, 411
Notker 292, 437
nüfus
sayımı 63
Konstantinopolis 34, 48, 53, 58, 163
kırsal 217
Nymphaion (Nif/Kemalpaşa) 368, 369, harita 6

Ohrid 79, 128, 299, 317, 365, haritalar 4, 6
Ohridli Theophylaktos 233, 234, 317
Oikonomides, Nikolaos 219
okhlokratia (kalabalıkların yönetimi) 372, 385
Okur-yazarlık 66, 177
Olga 197, 245, 246, 295
Opsikion, *thema*'sı 142, 161, harita 3
org 49, 287, 292
Orhan 288, 374, 412
"Ortodoksluğun Zaferi" 168, 169, 208, 263, 271
Osman 373
Osmanlılar
-ın Konstantinopolis'in ele geçirilişi 122, 373, 379
-ın yayılması 280, 373, 413
hükümdarları 288, 420
Ostrogot Theoderic 57
I. Otto, Almanya İmparatoru 244, 246, 287
II. Otto, Almanya İmparatoru 28, 120, 288, resim 14

Ohrid 79, 128, 299, 317, 365 haritalar 4, 6
Ohridli Theophylaktos 233, 317
Oikonomides, Nikolaos 219
okhlokratia (kalabalıkların yönetimi) 372, 385
Okur-yazarlık 66, 177
Olga 197, 245, 246, 295
Opsikion, *thema*'sı 142, 161, harita 3
org 49, 287, 292
Orhan 288, 374, 412
"Ortodoksluğun Zaferi" 168, 169, 208, 263, 271
Osman 373, 374
Osmanlılar
-ın Konstantinopolis'in ele geçirilişi 12, 24, 52, 53, 373
-ın yayılması 280
hükümdarları 288
Ostrogot Theoderic 57, 72, 102
I. Otto, Almanya İmparatoru 244, 246, 287
II. Otto, Almanya İmparatoru, 28, 120, 288 resim 14

özdevinim teknolojisi 62

Pakhomios 76, 270
paganizm
ve Hıristiyanlık 165, 341, 438
ikonalar 173

mirası 86, 434
Pairisli Gunter 351, 352
Pakourianos ailesi 332
Pakourianos, Gregori 332, 333
Palaiologina, Helena 436
Palaiologos, Andreas 376, 385, 388
Palaiologos, Demetrios ve Thomas 420, 421
Palaiologos, Georgios 322, 324
Palaiologos hanedanı 267, 373, 375
Palaiologos, Mihail 250, 334, 370, 372, 373, 376, 385, 390, 401
Palaiologos, Theodoros 413
Palamas, Gregorios 278-280, 382, 385, 388 resim 39
Pannonia 191, 193 harita 2
pantolon 291, 325, 347
papalık otoritesi 122
Ayrıca bkz Hıristiyanlık: papalığın üstünlüğü
Paphlagonialı Niketas 226
papirüs 35, 64, 90, 104, 108, 182
para bkz. sikkeler
Paralı askerler 49, 280, 303-306, 330, 334, 337, 366, 374, 421
Parmalı John 369
parşömen, üzerine yazmak 64, 105, 155, 288
Patras 144, 145, 190, 191, 392 harita 6
-ın kuşatması 145
Patrik 46, 135, 185, 195, 285, 393
payeler, onursal 266, 284, 299, 300, 307
Peçenekler 248, 249, 300, 303-307, 314, 322, 332
Pelopones 190, 336, harita 3
pentarki 73, 400, 409
Pepen (Pippin) 109, 287
Persler 35, 37, 55, 61, 62, 92, 95, 97, 105, 133-135, 140, 192, 211, 224, 325, 327, 428, 434
Petritzos 333, harita 5
Petros, Aziz 21, 69, 73, 78, 81, 83, 91, 103, 109, 120, 143, 174, 194, 291, 331, 348, 400, 402, 408, resim 15
Roma Kilisesi 356, 370, 411
Philadelphia 359, harita 5
Philagathos, Ioannes 120, 291, resim 14
Philippikos, İmparator 179, 229
Philotheos 229, 382
Phokas, İmparator 294
Phokas, Petros 225
Photios, Patrik 63, 125, 157, 169, 172, 184, 185, 187-191, 193-197, 204, 296, 400, 434, 451
Pirenne, Henri 137
Pisa 289, 314, 326, 334, 347, harita 2
Pisanello 409
Planoudes, Maximos 124, 405, 406, 439
Platonculuk 396
Plethon, Georgios Gemistos 25, 85, 280, 313, 393-398, 435, 436, 438
Zeus'a ibadet 394
Poitiers 23, 140, harita 2
Politika 26, 60, 92, 130, 166, 170, 172, 174, 203, 239, 242, 288, 304, 306, 321, 347, 348, 372, 388, 399, 401, 404, 406, 407, 409
popüler 25, 59, 69, 76, 297, 312, 334, 372, 389, 404, 441 (Ayrıca bkz patrikler)
polo 62, 325
porphyrogennetos 230, 246, 252, 254-256, 265-267, 287, 293, 295, 446, resim 40
Prespa 299, harita 4
Proikonessos (Marmara Adası) 418, harita 6
Prokopios 59, 79, 92-94, 96, 97, 106, 226
Nika ayaklanması üzerine 92
Gizli Tarih 97
Savaşlar 97, 106
pronoia 333, 334, 417
protospatharios 219
Provencelı III. Louis 287
Psellos, Mihail 127, 266, 300, 307-309, 311-313, 323, 435, 439
Pulkheria 42

Rahibe manastırları 225, 275
Rastislav, Moravya kralı 191, 193
Rapsomatis 322
Ravenna 27, 60, 87, haritalar 2, 3, resim 4
kiliseler 100
-nın gerileyişi 109
-nın çöküşü 110, 204
Gotik yapılar 63-5
Iustinianos 105-107
mozaikler 100, 101, 103, 106-108, 110

Rheimsli Robert 343
I. Richard, İngiltere kralı 359
Rimini 398, harita 3
Ringrose, Kathryn 234
Rodos 142, 211, 358, harita 2
Rodos Deniz Hukuku 211
Roma
  piskoposları 71, 81, 82, 86, 90, 102, 109, 190, 194, 291, 400
  kiliseleri 356, 370, 411
  I. Konstantinos'un etkisi 38
  Papalık mektupları 181, 234
  -nın yağmalanışı 45, 56, 57, 102
Roma İmparatorluğu
  -nun genişlemesi 54, 214
  tetrarki 55
  -nun gelenekleri 63-65, 124, 149, 203, 304
I. Romanos Lekapenos, İmparator 49, 218, 231, 242, 256, 274, 294
II. Romanos, İmparator 63, 246, 247, 261, 265, 294, 384, resim 23
III. Romanos Argyros, İmparator 266, 308
IV. Romanos Diogenes, İmparator 302, 303, 308
Rum Sultanlığı 321, 349, haritalar 5, 6
Runciman, Steven 398
Ruslar 47, 51, 193, 196-198, 201, 205, 225, 248, 249, 304
  ve Hıristiyanlık 21, 24, 293
Rusya 38, 64, 189, 196248, 270, 277, 296

saatler 62, 104, 272
Salerno 286, 289, 311, harita 4
Samuel, Çar 298-301
Sanat gelenekleri 89
  Bizans 91, 100, 155, 157, 174, 196, 373, 441
  Hıristiyan 27, 150, 153, 160, 171
  seküler 158, 169
  Ayrıca bkz. İkonalar
Saray
  seremonileri 229, 241, 250, 291, 309, 441
  hadımları 223, 232, 287
  hiyerarşi 168, 220, 241
  statü sembolleri 203
  kadınların rolleri 241
  Ayrıca bkz. imparatorlar
savaş, haklı 129
savaşlar
  deniz savaşları 22, 110, 203, 231
  Ayrıca bkz. Rum ateşi; askerî seferler
Savoylu Anna 375, 389
Skholarios, Georgios bkz. Gennadios
Selahaddin, Sultan 429, 452
Selçuk Türkleri (Selçuklular) 50, 127, 302-304, 306, 314, 341, 342, 344, 345, 362, 419, 429, 437
Seleukeia (Silifke) 68, haritalar 2, 4
Selymbria (Silivri) 45, 414, harita 6
Senato 34, 38, 56, 64, 94, 95, 103, 111, 134, 143, 148, 149, 221, 238, 253, 256, 308
Septimus Severus 35, 62
Seremoniler Kitabı 241, 243, 247
Sergios, Patrik 46, 134, 135, 146
Seth, Symeon 311, 313
Sgouros, Leon 359
Sınır bölgeleri 203, 205, 206, 210
Sırbistan 277, 358, 404, 409, 413, harita 6
Sicilya 22, 28, 57, 105, 108, 133, 143-145, 162, 164, 191, 203, 215, 262, 286, 287, 289, 298, 330, 378, 390, haritalar 2, 3
Sidon 90
Sigismund, Macar kralı 414, 415
Sigurd, Danimarka kralı 331
sikkeler 151, 153-4, 159, 322
  Konstantinos'un sikkeleri 37, resim 22a
  devalüasyon 314
  II. Iustinianos'un sikkeleri 96, 157, resim 11.b
  nomisma 37, 38, 215, 217, 305, 306, 331, 427
  -in üzerindeki dinî imgeler 157, 160
  İskandinav 38
  Ayrıca bkz. bezant
Silva Candidalı Humbert, Kardinal 83, 291, 310, 334, 401
Sina Dağı, Azize Katherina Manastırı 10, 113, 260, 273, 441, harita 2, resimler 2, 21
Sinaites, Gregori 278, 279
Sinan 419
Singidunum 57, 134, haritalar 2, 4
Sinop 196, haritalar 4, 6
Sirmium 39, haritalar 2, 4

Skleraina, Maria 252
Skylitzes, Ioannes 201-203, 262, 378
Slav Thomas 145
Slavlar 46, 51, 134, 144, 145, 166, 189-191, 193, 197, 357, 406
sofuluk 76, 85, 157, 165, 225, 278
Solomon, Haham 329
Sophronios, Kudüs Patriği 140, 156
Sparta 191, 328, 390-394, harita 2
Speyerli Solomon bin Simpson 343
Sphrantzes 54, 423
St Emmeramlı Otloh 290
IV. Stefanos Uroş Duşan, Sırbistan kralı 388
II. Stephen, Papa 108, 109
stereotipleri, Bizans 18
Stilicho 56
Stirisli Lukas 85
Studios Theodoros, Aziz 171, 180, 181, 183
Sulzbachlı Bertha 335
Suzannah 76
Süleyman, Halife 139
II. Sylvester, Papa 288
Symeon, adı verilen Metaphrastes 297
Symeon, Azizler, Genç ve Yaşlı 76, 156
Symmachus, Papa 103
Syracuse (Sirakûza) 143, harita 3

Şam, İslam başkenti 133, 136, 142, 205, 346, 416, 427, 429, haritalar 4, 5
Şamlı Ioannes, Aziz 159, 170, 172, 180
Şap madenleri 374

Tanrı'nın Annesi, kültü 46, 47, 51, 96, 135, 153, 154, 283, 296, 299, 383, 410, 420
Tarasios, Patrik 166, 180, 184, 185
Tel-Mahreli Dionysios 133
Tenedos (Bozcaada) 58, 407, harita 6
Tesalya 96, 191, 358, 365, harita 3
Thamar, Gürcistan kraliçesi 362
Thebes(Thebai) 217, 329, 359, 369, 391
thema oluşturma 142, 144, 191
thema yönetimi 191
Theodahad 105, 106
Theodora, İmparatoriçe 27(1055-6)
Theodora, İmparatoriçe, Iustinianos'un karısı 59, 60, 77, 92, 93, 95, 100, 106, 208, 209, 231, 252, 265-267, 271, 313, resim 19
Theodora, İmparatoriçe, Theophilos'un karısı 167, 168, 170, 174, 212 , resim 27
I. Theodoros Komnenos Dukas, Epiros'ta imparator 447
I. Theodoros Laskaris, Nikaia (İznik)'da imparator 367, 447
II. Theodoros Laskaris, Nikaia (İznik)'da imparator 369, 401, 447
I. Theodosios, İmparator 44, 56, 72, 101, 115, 423, resim 6
II. Theodosios, İmparator 50, 62, 101, 112, 114
III. Theodosios, İmparator 161
Theodote 238
Theoktistos, baş hadım 168, 190, 231
Theophano, II. Otto'nun karısı 28, 120, 287-291, 294, resim 14
Theophano, İmparatoriçe, II. Romanos ve II Nikephoros'un karısı 55, 113
Theophano, İmparatoriçe, VI. Leon'un karısı, 254
Theophanos İtirafçı, Vakayiname 135, 144, 163, 180, 181, 201, 209, 328
Theophanos, Nikaia başpiskoposu 402
Theophilos, astrolog 180
Theophilos, İmparator 61, 125, 167, 168, 182, 190, 212, 378, resim 32
Thera (Santorini) 162, harita 3
Thessalonike (Selanik) 35, 114, 128, 134, 156, 169, 189-191, 193, 212, 270, 272, 279, 296-299, 336, 354, 358, 359, 365, 376, 382, 385-390, 392, 402, 407, 413, 414, 435 haritalar 4, 6
Thrakesion, *thema* 142, 162, harita 3
tıp 63, 65, 311, 312, 318, 318, 364, 376, 434
Tırnovo 358, harita 6
ticaret 22, 35, 36, 49, 53, 57, 110, 124, 137, 189, 191, 197, 211-215, 219, 221, 222, 226, 227, 242, 283-285, 287, 289, 310, 314, 334, 336, 338, 347, 351, 352, 355, 357, 360, 362, 363, 368, 370, 371372, 386, 394, 426, 427, 430
Timur (Timurlenk) 416, 417
Tire 90, harita 2
Toledo 139, harita 2

toplum
hiyerarşi 281
halkın gücü 225-7, 282
zenginler ve yoksullar 387, 390
Tornikes, Georgios 311, 316
Toros Dağları, sınır olarak 90, 139, 141, 293, 428, harita 3
Toscanelli, Paul 396, 397
Trabzon bkz. Trebizond
Trakya 46, 58, 142, 211, 215, 333, 358, 373, 375, 412, 414, harita 3
Trakyalı Eustathios, piskopos 150
Trallesli Antemios 94
Transilvanyalı Hunyadi 409, 422
Trapezuntios, Georgi 397
Trebizond 364, haritalar 2, 4, 5
imparatorluk merkezi 362-364 373, 393, 430
Tudelalı Benjamin 329
Türkiye'nin, oluşumu 423
Türkler
-le çatışma 342, 399, 416
Osmanlı 24, 52, 66, 373, 429, 430
Ayrıca bkz. Haçlı Seferleri; Osmanlı Türkleri
Tzetzes, Ioannes 327, 335

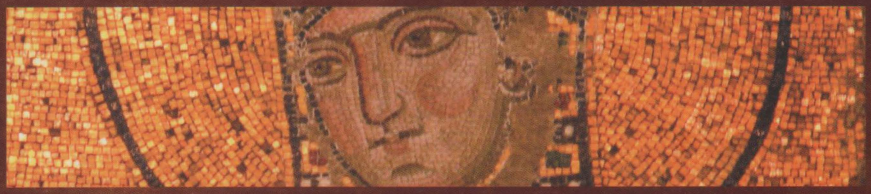
Ulfila 71, 105
Umur, Aydın Emiri 385
II. Urban, Papa 321, 341-343, 353, 400
IV. Urban, Papa 401
Usklu Adam 416

Valens, İmparator 43, 44, 46, 94
III. Valentinian, Batı'da imparator 101
Vandallar 45, 56, 57, 72, 97, 102, 105
Varangianlar (Vareg) 332i 334
Varna 409 harita 6
veba 48, 58, 165, 391, 408
Venedik, harita 3
-in kuruluşu 286, 351
-in yükselişi 220, 314
ve Dördüncü Haçlı Seferi 351, 356
San Marco 284, 352, 377, resimler 29, 30
Bizans'la ticaret 285, 286, 289
vergilendirme 61, 65, 210, 213
Verina, İmparatoriçe 51, 153
Vikingler 287, 330, 331
Villehardouin, Geoffrey 332, 349, 351, 359
Vitalian, Papa 143, 228
Vitiges 106
Vizigotlar 56, 72, 122, 139
Vladislav, Ioannes 299, 301
I. Vladislav, Macaristan'dan, 409
volkanik patlama 162
Voltaire 425

Wickham, Chris 9, 437
II. William, Villehardouin 381, 390
Woodhouse, C.M. 437

yabancılar 49, 93, 202, 203, 218, 221, 236, 246, 265, 310, 320, 327, 333, 334, 337
Yakma tekniği 260, resim 21
yazı
tarih yazımı 324
Ayrıca bkz. dil; mektuplar; edebiyat
yoksulluk 368, 369, 371, 386, 387 (Ayrıca bkz. Hukuk sistemi)
Yunanca
demotik (halka ait) 242, 290, 310
öğrenim dili 176
Rum ateşi 22, 47, 143, 162, 197, 201-205, 207, 208, 212, 242, resim 2-5
Rum millet'i 423, 439
Yunan Ortodoksluğu 79, 86, 434
Yeşiller ve Maviler bkz. Maviler ve Yeşiller 59, 60, 92, 247, 309, 310, 372

Zaccaria, Ceneviz ailesi 109, 374, 392, 421
Zakynthos (Zakintos) 191, harita 3
Zara 350, 351, 360, harita 4
Zealot'lar 376, 385-390, 394
Zenon, İmparator 102
Zeus 37, 152, 156, 313, 394, 395, 436
Zoe, İmparatoriçe 93, 208, 252, 255, 257, 265-267, 297, 303, 304, 309, 331, 436, resim 17
Zoe Zaoutze 239, 254
Zosimos 33, 36, 39

Bizans, imparatorluk ve devlet geleneği olarak kendi özelliklerini yaratmış ve etrafındaki diğer devletleri de etkilemiştir. Siyasi olduğu kadar yönetsel ve iktisadi araçlarının "ihracı" ile de bu etkisini pekiştirmiştir. Bu uzun ömürlü imparatorluğun yarattığı kültür ve toplumsal yaşam da aynı derecede ilginç olmasına rağmen daha az ilgi görmüştür. Bu nedenle Bizans'ın "ne olduğu"na dair bir anlatının kapsamını mümkün olduğunca geniş tutması, okura Bizans'ın tarihsel zenginliğini de aynı çarpıcılıkla anlama imkânı verir.

Judith Herrin *Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı* adlı kitabında, üzerinde yaşadığımız topraklarda yerleşmiş, esasında fazla belirgin olmayan "Bizans imgesi"ne ışık tutuyor. Bir tarihçinin gözünden ama aynı zamanda da bir hikâyecinin dilinden, zafer ve hezimetlerin tarihini değil, "Bizans nedir?" sorusunun yanıtını anlatıyor.

"Okuduğumuz olgularla bu topraklardaki genel yaşantı kesişmelerini görmek ve bu kitap bittikten sonra Bizans'la ilişkimizi devam ettirmeye karar vermek, bize kalmış bir şey. Ama Judith Herrin bu kitabıyla 'henüz uzman olmamış' okurun, bir kitapla varmayı umabileceği yere getiriyor. Daha doğrusu, Bizans üstüne bilgileri farklı düzeylerde olan birçok okurun, az bilenin de çok bilenin de, bu kitaptan alacağı şeyler var."

MURAT BELGE

₺ 34.50

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-0749-6